

Поглавља овог свеска су илустрована фотографијама Давора Коњикушића из циклуса *Поврашници*

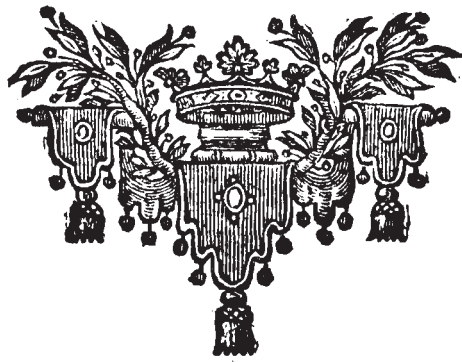
СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ
МАГАЗИНЪ.

що есть:

СОБРАНІЕ
Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Θεодосіева.

1768.

ЉЕТАПИС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ ДЕСЕТЕ

Уредник

Чедомир Вишњић

Српско културно друштво

ПРОСВЈЕТА

ЗАГРЕБ, 2010.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб, 2010.

Уредник: **Чедомир Вишњић**
Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД "Просвјета"**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **Будућност**, Нови Сад

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

Далмација и Лика

- Бранко Чоловић: *Инвентар манастира Крке из 1831. године* — 8
- *Прејиска Владимира Ардалића с уредништвом Зборника за народни живот и обичаје Јужних Славена* — 42
- Др Душан Вејновић: *Из усјомена* — 84
- Софија Божић: *Лички Срби и парламентарни избори у краљевини СХС* — 112
- Радован Ковачевић: *Тмурна јесен "хрватској прољећа"* — 126

Банија и Кордун

- Драго Роксандић: *Раде Боснић: скица за библиографију* — 158
- Раде Боснић: *Писма Драгушину Боранићу* — 178
- Александра Ђурић: *Раде Боснић, етнографски рукопис о селу Гаје и његов језик* — 191
- Раде Боснић: *Лијекови* — 197
- Гордана Јовић: *Проша Никола Ерцеџовац (или о местима сећања у Глини и на Банији)* — 209
- Видосава Голубовић: *Прејиска између Маријана Микца и уредника часописа Нова Европа* — 218
- Борис Чучковић: *Традиција заборав* — 240

Славонија

- Мирјана Лесек: *Црква св. Арханђела Михаила и св. Арханђела Гаврила у Шаренираду* — 248
- Боривој Чалић: *Прилози о Житију Петра Великог Захарије Орфелина* — 258

Институције

- Милан Радека: *Из прошлости* — 284
- Тања Олујић, Ратко Релић: *Ријечка књижара Ђ. Трбојевић* — 355

Прилози

- Борис Рашета: *Мало добрих људи* — 378
- Раде Драгојевић: *"Новости", новине које иду о социјализму, шерору и фолклору* — 396
- Чедомир Вишњић: *Кућа и Комора* — 404
- Младен Блажевић: *Госпи оница* — 417
- Борис Врга: *Из књије ујисака (II.)* — 423
- Небојша Деветак: *Дојорела шибица* — 428

Прикази

- Дубравка БогUTOвац: *Фикционалност мугрости* — 436
- Чедомир Вишњић: *Аушторшреј једној времена* — 442
- Мира Богдановић: *Милован Ђилас, Нова класа и ЦИА* — 450

Некролози

- Борис Врга: *Китар аушентичних форми* — 472
- Марио Калик: *Ходаши усјравно* — 482
- Ђуро Ковачевић: *Реч о професору Свејозару Сивојановићу* — 494
- Јован Јањић: *Духовник нашеј времена* — 497

Далмација и Лика

Бранко Чоловић

Инвенџар манастира Крке из 1831. године

Истраживачи прошлости у свом раду само ријетко имају прилику анализирати оне врсте извора који у одређеном временском исјечку детаљно биљеже затечено стање ствари, а докуменат пред нама кога настојимо вјерно, заправо факсимилно, представити представља управо један такав преседан.¹ Само постојање овог инвентара подразумјева сређене друштвене прилике као и потребу да се административном устројству заједнице, у том моменту била је то Аустријска империја, испостави детаљан, таксативно сложен садржај. Односи се то на сва манастирска покретна и непокретна имања, као и ствари које су посједовали поједини монаси. Било да су она пописивана зато да послуже држави као основ за наплату пореза и такси, што у овом тренутку не можемо поуздано тврдити, било из жеље власника да се политичким насловима поднесу вјеродостојни подаци о посједу, самим тим и о њиховом правном статусу, потребно је критички приступити сваком наведеном податку. Стога ма колико такав докуменат био вјеродостојан остају једнако важни и они наоко латерални моменти неопходни за расвјетљавање мотива и разлога настанка, као и оних још прецизнијих датости, попут одређивања ауторства и стварног домета тога списка.

Аустријска власт, први пут установљена по паду Млетачке Републике 1797, потом обновљена након краткотрајне француске управе (1806-1813) задржала се у Далмацији све до Првог свјетског рата, у народу је увијек перципирана као поуздана. То значи окренута, макар привидној, владавини

¹ Инвентар се налази у Државном архиву у Задру (ДАЗ), фонду Списи православне епархије у Задру 1762-1918, св. 14. *Приказ прихода и расхода манастира Крка 1819-1859.*

- 2 ДАЗ, Списи епархије у Задру, св. 261, *Инвенџари њокрејнои и њоикрејнои имања свих далмајинских њарохија из 1872-1899*, као и св. 264, *Инвенџари њарохијалних цркава у Далмацији (1879-1883)*.
- 3 Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад 1901, 555.

права и једнакости свих грађана, поштивању закона и остварењу грађанског поретка. Претпоставка за ово стање ствари био је разгранати административни систем у стању да без остатка нормира читав друштвени систем, а онда и животну збиљу. Аустријанци у праксу уводе први стабилан катастар, широку мрежу судова, тако да је сва приватна и јавна имовина била пописана, а њени дијелови увезани у порески и фискални систем, дакле сасвим различито од стања какво су житељи Далмације памтили из млетачког раздобља. Био је то свакако квалитет више. Могуће да на трагу извјесних прописаних обавеза настаје и овај инвентар, а да ли је иста обавеза постојала и за римокатоличке самостане и цркве, засад немамо довољно информација. Међутим, у поменутом архивском фонду православне епархије налази се *Инвенџар манастира Крује* настао исте 1831. као и *Инвенџар манастира Драговића* писан нешто касније, 1859. године. Посљедњих деценија XIX вијека инвентари православних цркава били су достављани у Конзисторију и премда су писани на званичном обрасцу, врло детаљни у расположивим подацима, ипак се чини да су имали само интерну вриједност.²

Важно је истаћи да је стварно покровитељство над овим документом имао далматински епископ Јосиф Рајачић (1829-1834). Помен његовог имена у прологу исказује са чијим се знањем и наредбом *Инвенџар* имао сачинити па тако отпада могућност да је требао бити тек пуки попис имања, на равнање настојницима манастира Крке. Његов настанак треба гледати у склопу ширих епископових напора да се материјално уреди епархијска управа, а напосе парохије и манастири.³

Сам *Инвенџар ојшџежиџељнога Монастира Керки*, настао како пише на омоту, 20. фебруара 1831, писан је пером на папиру А3 формата, воденог знака у виду аустријског окруженог двоглавог орла у чијем је средишту поље са латиничким словом F здружено с бројем 1, вјероватно ознаком за Франца првог. Само курзивно ћирилично писмо умногоме одступа од брзописне ћирилице претходнога вијека, али по питању језика, црквенословенског, ослоњен је на традиционална граматичка и фонетска правила. Спис се састоји од петнаест листова, што је као податак назначено и у самом уводу. То истицање му даје статус неповредивости правног акта, а налази се уз оне податке о *њовељенију* епископа Рајачића, као и изјава о потписима свих монаха који су се на такав начин сагласили са природом и тачношћу овог инвентара. Они су, уосталом, били његови саствараоци, давали су податке али у исто вријеме били јамци његове тачности, јер се у истим редовима истиче да је акт саборно устројен и потписан. Већ и због пописа тадашњег манастирског братства овај податак има прворазредну важност. Те године их је било девет, штавише побројане су парохије и

мјеста која су опслуживали, тако да се изнесени подаци могу компарирати са оснивачком граматом митрополита дабробосанског Гаврила Аврамовића из 1578,⁴ као и оном коју је манастиру потврдио епископ Никодим Бусовић.⁵ Са приближно сличним подацима ако је у питању број и распоред монаштва по различитим парохијама представља се и онај попис објављен свега пар година раније у *Љетопису Маџице српске* за 1827 годину.⁶

Уводни дио истиче како се манастир налази у Епархији далматинској, задарском окружју, книнској претури (судачка област) као и у книнској општини. Тако је у административно-политички оквир као правни субјект ситуиран манастир, док је његово својство општежитељног манастира, дакле његов унутрашњи профил назначен, како је истакнуто, на самом омоту. Било је то вријеме када су се морали помирити извјесни компромиси и различита пракса све да би далматински манастири попримили ону физиономију из које би проистекао пожељан мир и заједништво у братствима. О канонском реду, потреби слијеђења типика и унутрашњој дисциплини да се и не говори.⁷

Структура инвентара приказана је табеларно. Свака страна насловљена је *наименованијем вишеј*, називима ствари и мјеста, а свако поглавље исписано је крупнијим словима, почесто и подцртано, низано по азбучном реду. У рубрици *число*, број, нижу се наслови и поднаслови за које се користе и мала азбучна, а гдјекоји пут због диференциране подјеле и римска слова. С десне стране табеле на почетку је дато шест кућица, са три цјелине у којима су или окомито или укусо написани тражени појмови. Први се односи на комаде, број у ужем смислу, а друге двије рубрике налазе се на уском правокутном пољу. Прва се односи на цијену или вриједност, испод ње су два квадратића, један за форинте други за новчиће. Трећа цјелина означава *состјојаније*, стање ствари и ту се у три квадрата нуди одабир: у добром, средњем и *худом* (лошем). Због једноставнијег рада на материјалу и начела економичности у самој презентацији наш текст рубриковаће само број, количину, али не и стање поједине ствари.

По својој природи овај докуменат доиста је свеобухватан. Он нуди мноштво драгоцених информација које доу детаље освјетљавају економски живот манастира по свим дионицама и његове обавезе према држави првенствено у плаћању десетине цесару. Увид у економски основ манастирског живота пресудан је за разумијевање манастира као самодовољне привредне јединице којој средства и приходи пристижу са и од властитих имања. Уобичајена схватања о манастирима као мјестима заједничког окупљања људи посвећених Богу у непрестаној молитви не би била потпуна уколико се не би схватила материјална инфраструктура, захваљујући којој они осигуравају основна добра неопходна за успјешно временско трајање.

4 Ibid., 176.

5 Ibid., 420.

6 *Српско свештенство око 1825 године на Шеришорији данашње Републике Хрватске*, приредио Божидар Ковачек, Нови Сад 1991, 20-21. Са конзисторијалним архимандритом Герасимом Омчикусом, епископским викаром Спиридоном Алексијевићем у манастирском братству је било 12 калуђера. Игуман је тада као и 1831. био Јоаникије Илић.

7 О том питању на основу свједочанстава из *Жишја* Герасима Зелића, в. Бранко Чоловић, *Манастир Крка*, Загреб 2006, 49.

Дијелови овог инвентара упућују на посвемашњу разноликост добара из којих је могуће увидјети економске потребе и снагу материјалног статуса. Манастир Крка је тада осим имања и земље у непосредној близини манастира имао метохе у Дрнишу, Лашковици, Косову, Ваћанима (Ђемер), Кожловцу и Буковици (вјероватно онај у Биовичину Селу код цркве св. Петра). Метоси су били комплекси који су се састојали од економских и стамбених зграда, придружених поља и ливада са бројним стадима сваковрсне стоке, винограда, маслиника, млинова, на којима су радили манастирски људи. Са њих пристижу намирнице, новац и други производи неопходни за одржив живот заједнице, али и за стварање вишка вриједности потребног за набавку богослужбене опреме, књига, икона, као и ствари кориштених у свакодневном животу. Штавише, поред осталих не изостају нити они подаци који истраживачима старина бивају од највеће користи, у првом реду односи се то на пописе богослужбених књига, литургијских предмета махом од племенитих метала, као и икона. Бројност икона говори много о положају који је објективно имала у литургичком и духовном поретку монашке заједнице, а треба знати да су многе од њих биле врло вриједне због чега је за њих требало издвојити високе новчане износе. Једнако тако и бројне књиге углавном теолошког садржаја дају наслутити до којих је граница ишао степен знања и образованости монаштва, њихову духовничку оријентацију, али и неке личне преференце. Међу њима се нашло и оних рукописних илуминираних, средњовјековног поријекла, донесених са разних страна православља особито са Свете Горе и Србије, чија ликовна опрема, првенствено увез, дају до знања како је била ријеч о правим драгоценостима. Појава извјесних наслова говори о широкој испреплетености културних веза и дотицаја православних народа и веза православних Далматинаца са земљама гдје су живјела њихова сабраћа, Херцеговином, Босном, Старом Србијом, Војводином, али и о тежњи да се на сваки начин подигну култови националних светитеља. С њима руку под руку и веома заступљена дјела домаћих аутора попут Доситеја, Рајића, Кирила Живковића, Мушицког, Зелића, Соларића и других.

На основу пописаних добара манастир Крка би се могао, упркос ограничењима поднебља, сматрати релативно богатим, а то је свакако био у односу на остала два далматинска манастира, Крупу и Драговић. И не само то, него су се његови управитељи и братство постарали да манастир економски добро стоји, уредно испуњава обавезе према држави и не оставља никаква неподмирена дуговања.

Сам језик, а особито писмо прича је за себе, достојна озбиљније лингвистичке анализе. Уводни и закључни, више званични дијелови *Инвентара*

писани су црквенословенском редакцијом, док се народни језик више употребљава у набрајању ствари, прибора, алата и уопште појмова из свакодневнице, за које очито није било одговарајућих пандана у строго богослужбеном језику. Штавише, и народни, још нестандардизовани језик био је специфичан спој старијих слојева језика, измијешаног са мноштвом талијанизама, нешто турцизама, препун искривљених, понарођених израза који су се мијењали од села до села, тако да није посве лако нити утврдити поријекло сваке поједине ријечи. Употреба јата и других архаичних слова и знакова, доказ су да је и ортографија још почивала на старом писму. Све да не би старим писмом, његовим словима и знацима, оптеретили читање ионако подоста сложеног текста, определијели смо се за што досљеднију транслитерацију.

На овом мјесту нужно се отвара и питање могућег писара овога документа. Идеја о. Славка Зорице, редактора овог текста, да би то могао бити Спиридон Алексијевић⁸ доиста почива на реалним особеностима рукописа, посебно када се зна да је овај духовник био учитељ, писац, преводилац, али и сликар који је оставио бројне записе и вињете по књигама манастира Драговића и Крке, на књигама које је посједовао или које је тек читао.⁹ Сличности рукописа више су него очите, с тим да се треба имати у виду чињеницу како је Спиридон Алексијевић тада имао 62 године.¹⁰ Ако је доиста он, овај посве у материју упућени писар, онда се тиме још једном наглашава важност израде овог документа пошто се ради о једном од најугледнијих клирика далматинске епархије, синђелу који је, поред осталих дужности, 1829. био и замјеник епископов.

Због свега чини се примјереније овај по садржини доиста јединствени докуменат посматрати као заокружену цјелину и тек тако ће се у свој пуноћи, макар посредно, представити живот манастира Крке с почетка XIX вијека. И то у звуку архаичног језика и облицима старог писма, кроз који провијавају сјени заслужних духовника и радника манастирских.

8 Спиридон Алексијевић, *Сйоменак Милорагов*, приредио протосинђел Хризостом Јевић, Книн 1990.

9 Бранко Чоловић, *Необјављени записи из књиџа манастира Драговића*, Љетопис СКД Просвјета Загреб, св. 8, 196, 199; Исти, *Манастир Крка*, 162.

10 Српски биографски речник, Нови Сад 2004, 103.

ИНВЕНТАР

Всјех движимих и недвижних вешчеј состављајушчих имјеније и притјажаније опшчежителнаго Монастира Керке сушчаго в Богоспасаемој Епархии Далматинској во окружи Задарском, претури же Книнској и обществу Книнском, храма с(вја)таго архистратига Михаила, на повеленије Его Високо Преосвештенство Православнаго Епископа Далматинскога Господина Јосифа Рајачића, под числом 15.) 7. јаннуариа 831. Соборно от цјелаго братства долу назначеннаго днес устројен и подписан.

Наименование вешчеј

А Обитель
I Келли

Сија лежит на једном холму, либо пристранку при великој брини украј једног рита, близ ријеки Керки, јаже недалеко от Скрадина в Море лиетсја, брину разними дресеси обрашченују зовомаја горју от всјех стран обкољенеју јест, к њејже от востока и сјевера приходитсја и от главнија цести водјашчија в Книн до пол часа востоку удаљена ест, а от рјеки Керки к западу сто и деведесет и седам (197) лакат.

Сија обновлена бист в нужнаја туретскаја времена в 1577: љето. Создана сва от простаго камена кромје звоника. В которују вход от запада чрез велика врата отверт јест, која врата имаду крачуна два, браву и кључ. Состоитсја из трех рјадов келли, западнаго восточнаго и сјевернаго: са четвртија страни сирјеч јужја церква затворена ест. Западнаја страна келли с поља долга 42 и 1/2 лакат

Наименование вешчеј

Восточна страна от којеја стоји трапеза, споља ест долга 49 и 1/2 лакат, а от југа идјеже јест церков, с поља долгота 50 и 1/2 лаката, у све на около лакат 184.

Внутр порта ест четвероугена, има простор от југа
изпред церкве лаката 32
от востока 25 1/2

от запада 25 1/2
 от сјевера 34
 у све лакат 117

Сјевернаја страна келли состојитсја из трех рјадов, земнаго, вишаго, и горњаго. Вземном од востока к западу ходјашче обретаетсја

1. коноба под келлиом игуменовом за вино, и прочу потребу. Врата јелова, брава, кључ и крачун. 3
2. коноба под проигуменовом келлиом, врата јелова једнокрилна, брава, кључ, крачун. Служи за потребе његове 3
3. коноба под средњом келлиом, служи за потребе монастирске. Врата јелова једнокрилна, брава, кључ и крачун 3
4. коноба под архимандритовом келлиом, служи за потребе архимандрита, а сада за потребе монастирске, има врата двокрилна, брава, кључ и крачун 3
5. коноба под келлиом пок: Георгије Миљевића, до врата великији монастирскји. Служи за вуну и прочу потребу монастирску. Има врата јелова, брава, кључ и крачун 3
6. Коноба на таван под келлиом оца Мелетије Самарчие, врата двострука јелова, с крачуном 1
 а друга под овом при земљи у којој стое оруђа монастирскаја разнаја

Наименование вешчеј

7. Коноба на таван под келлиом оца Теодосие Трескавице за његове потребе, кад у монастиру стои. Врата јелова двокрилна, брава, кључ и крачун 3
 При земљи под овом конобом с вратим на поље, ораовим двоструким без браве и кључа с једним крачуном. Ова се простире по земљи и изпод келлие оца Митрофана Стоисављевића, има браву, кључ и крачун на врати двоиструким јеловим унутра 3
8. Пред црквом при земљи стоит преддворие цркве воздигнути игуменом Моисејем 1721.
9. Из звоника при земљи јест коноба, или магазин за жита кои пут, и за многе потребе монастирске. Ова стои к востоку више олтара, има врата јелова двокрилна, брава, кључ и крачун. Пот овом ест коноба /изба/ која служи за купусне каце, то ест кисели купус за монастир, и друге исхранне монастира, врата има напоље двострука орахова, брава, кључ и крачун 3

10. Из звоника при земљи врата ораова од шематориа /гробија/ имаду браву, кључ и крачун. 3
11. Изпод звоника по земљи прошавши јест кужина /куиња/ велика и хљебопешч, врата јелова, брава, кључ и крачун 3
12. Од кујне ка западу сјеверном јест хљебница зовоми ћемерац у којему се куха или мјесисе хљеб, и стоји брашно, наћве и проча оруђа за исто дјело, врата, брава, кључ и крачун 3

Наименование вешчеј

13. До хљебнице к сјеверном западу ест изход без браве, кључа и крачуна има врата двострука С овимиј ред идјеже трапеза и келлии водит љествица изпред цркве и убо љествица јаже водит. ... (нечитко)
14. Трапеза има врата велика двокрилна, браву, кључ и крачун. 3
Мало пред трапезје с једним прозором с цакли, из коега входитсја од трапезе кои има врата јелова једнокрилна, браву и куч без крачуна 2
Ова трапеза има к тому пет 5 прозора с цакли и дрвени затвори.
15. На првом реду до трапезе јест друга кујна верх доње, има врата двострука, браву, кључ и два прозора, с цаклим и затвори дрвене. 2
16. До кујне к сјеверном западу магазином има врата јелова двострука, брава, кључ и крачун 3
С два прозора без цакала, с затвори дрвени, разне потребе монастира за братију держасе.
17. Келлиа игуманова, врата има двокрилна елова, браву, кључ има 2
прозора 3 с цакли, са дрвом от затвора. Ова има на другом рјяду келлиу (камару), имају предкамарие има прозора два с цакли и дрвени затвори и два прозора без цакала с дрвом. Верх ове има куфит и два прозора без цакала с затвори дрвением.
18. Келлиа о Прогиумана Викентиа Кнежевића има перво предкамарие и камару, врата перва од келлие има врата елова двокрилна браву и кључ 2
Пред камарие 1.° има прозор с цакли и дрвени затвори. Пред камарие 2.° горње от камара има три (3) прозора са цакли дрвени затвори, а третји с дрвом без цакала,

Наименование вешчеј

- врата од камара двокрилна с бравом и кључем и малими крачунчићи 6
19. Келлиа средњаја пок. Јоаникие Илича, врата двокрилна елова, кључ и крачун 3
 Портика неима две камаре, една верх друге, есу потиесне, имају врата елова двоструке браве кључи и кранучићи 6
 Прозора два са цакли и древом, а трећи са самим дрвом.
20. Келлиа архимандритска, има врата елова двокрилна, браву, кључ и крачунић 3
 На первом рјаду абие прва келлиа велика, зовома келлиа саборна, има три 3 прозора са цакли и дрвеними затвори. Горња келлиа на другом рјаду, предкамарие и камара, има четири 4 прозора са цакли и затвори дрвени, има камара врата до половину с цакли.
21. Келлиа пок. Георгија Миљевича, врата двострука јелова, кључ, браву и крачун 3
 Има два прозора с цакли и дрвјаним затвором потикулата с цубриатом.
22. Келлиа оца Мелетије Самарчича, врата двострука елова, брава, кључ и крачун 3
 Прозор едан с цакли и дрвеним затвором потикулата с цуфитом
23. Келлиа оца Теодосие Трескавице, има врата двострука јелова, браву, кључ и крачун 3.
 Едан прозор с цакли и с дрвени затвором потикулата с цуфитом.
24. Келлиа оца Митрофана Стоисављевича врата двокрилна брава, кључ и крачун 3
 Прозора има два с цакли и дрвеним затвором тикулата с цуфитом.
25. Врата изпред трапезе уз звоник еднокрилна без браве, кључа и крачуна. Друга врата кроз звоник на таван пред церквом има брава, кључ 2

Наименование вешчеј

II церков

26. Храм Архистратига Михаила сија создана јест од простога камена, којего года неизвјестно. Обновљена јест била в нужднаја туретскаја времена в 1577-га љета. Како прежде рекохом под коим архимандритом либо игуменом неизсвјетно јест. Пак је обновљена и с новим олтаром

- снабдевена бист при г. о. архимандриту Никанору Богуновичу и настојанијем всего братства в љето 1787-го.
27. Звоник добрије создан бист от простога камена. Почет при више поменутом г. о. архимандриту Никанору Богуновичу со иждивенијем оца Макарије Крнете јером. пароха скрадинског в љето 1790-го, а совршен при оцу архимандриту Саватији Васиљевичу и игумену Јоанникији Илићу в љето 1799-го в којем обрјатајутсја звона 4
28. Из паперти и церкви јелова двокрилна врата велика церковна и сија имјејут браву и кључ без крачуна 2
29. Врата малаја водјашчаја в церков двокрилна елова имајут внутр крачун 1
30. Во папертје од запада крстилница либо купјељ от камена утесана.
31. Љествица од камена имајушчаја 11 степенеи водајашчаја на такозовоми лик (сого, таван) идјеже утвари церковнија храњатсја, и сија имјет врата двокрилна орахова браву 1
кључ 1
крачунич 1
Внутр имјејет један армар с утварми церковними, има браву кључ 2
32. Сиа љествица стојит от запада и водит на тако зовомиј доклат коридор изпред келлиа на виши ред.

Наименование вешчеј

Б. штали

33. Штала под манастиром за коње манастирске од 14 коња. Ова је полак под ђемер, а полак ние. Има врата доња једнокрилна јелова, брава и кључ 2
Има врата друга на ластви двокрилна јелова с бравом, кључем и крачуном 3
34. Штала пок. Спиридона Новаковића за 8 коња с таваном има прозора 2 с гвозденицами и дрвеним затвором. Врата доња еднострука, има браву и кључ 2
Горњаја врата тако једнострука обоја јелова има браву и кључ 2
35. Штала пок. Ионикие Калика, има врата једнострука брава кључ 2
Има два прозора с гвозденицами
Ова је за 6 коња. У овој сад держисе вигањ и наковањ за потребу манастирскую.

36. Штала пок. Партение Берића и пок. Јакова Мацуре, има врата двоја, горњаја и доњаја јелова браве двје, два кључа, два крачуна 6
37. Штала пок. Макарије Крнете, за 8 коња има врата једна јелова, брава, кључ 2
Без тавана један прозор с фериадом 1
38. Штала пок. Георгије Миљевича обрађена

Сад, амбар, или житница

Сија поновљена била оцем покојним Јонникием Илићем, а обрађена в житницу оцем Викентијем Кнежевићем садашњим проигуменом. Има врата јелова једнострука на тавану улазећи у амбар, брава, кључ 2
Под овим амбаром држат се свиње, туке, и проч.

В. Зданије манастирско

Сие здание манастирско ест четвероуголно, и има около како је пре речено лаката 184

Наименование вешчеј

Г. Млин на ријеки Керки

Сеј отстоит от манастира једну уру и пол стоит у мјесту зовомо Миљацка.

Ови има две куће. Горња кућа, има два млина или витла с његовом потребом, врата једнокрилна јелова

браву 1

кључ 1

Доња кућа ест је на два тавана, има врата једнострука јелова

браву 1

кључ 1

У овој је ступа, и кош 2

Има два прозора с затвори дрвени

Трећа пошта, млин један манастирски стои у кући Траживука Кузмана Алексина сина.

Д. Керчме манастирске неима

Е. Земли манастирскија

- I. Верти, јесу три, два покрај Керке, а један под манастиром, за купус, капулу, и лук биели и проч.
- II. Вертограда неима.
- III. Овошчара неима.
- IV. Оранице сабирајући све у једну суму како вестида манастирска гласи
- V. Кошенице иста канапа 188 кое дае десетину Цесару
- VI. Паши, принадлежашчија манастирју Крки, јесу како у вештиди почињући од сјевера, то ест: от градине Чучева простире се до Криве Драге, а оттале путем кои води у Скрадин от стране западне к рогу до Брестове Локве, а от Брестове Локве право к востоку у рјеку Крку.

Наименование вешчеј

VII У овом осиеку, или забиљеженом простору манастирских земаљ, стои брина до Керке воде и сва паша, гај, шума, и горе манастирске.

Ж. Метоси манастирски

А	Ваћане
а) Дом, или кућа манастирска с ћемером. Има врата двокрилна на љествицу,	
брава	1
кључ	1
крачун	1
авлију, или обор има врата двокрилна с мандалом, има под ћемером (волтом) конобу за вино и прочим за истим потребама. Врата једнострука, кључ и браву	2
Горе на тавану има предкамарие, и камару, брава, кључ и браву и крачун	2
Ова је поновљена Никифором Травицом.	
б) Кућа пред овом која служи за ватру или куињу, за шталу а при том за бадње и друге сасуде. Има врата двострука, брава и кључ.	2
в) Јара за благо, или наслон.	

- г) Млина неима
- д) Земље оранице има околу кампи 8
- е) 1. има два вертлића
- 2. вертрограда нема
- 3. овошчара неима
- 4. винограда има околу 10 кампи 10 дае десетину Цесару
- 5. има маслина око 130 стабал

- Б Кожуловац
- а) Дом или кућа сазидана от пок. Пахомие Ђумића
има конобу при земљи врата двострука браву, кључ и крачун 3
Служи за вино манастирско
Има скалу од камена, и на скали врата једнострука

Наименование вешчеј

Далмација и Лика

- Једнострука има
браву 1
кључ 1
крачун 1
- Таван, на коему е предкамарје и 1 камара
која има врата двокрилна,
кључ, браву и крачун 3
Три прозора без цакала
- б) Ту су две друге куће при земљи
Једна, служи за бачве за вино, ракију и проч.
Друга, за куињу, и шталу, и за сиено.
- в) Има винограда кампа земље Н 4
Три су диела посађена а четврти ораница
- г) Друга кампа четвора земље от фамилие Дупланчића из Задра, на фит
посађена лозом.
- д) Два комадића ливаде околу једног и по кампа земље.

- В Буковица Метох
- 1. Дом великиј от два реда созидан от пок. Спиридона Новаковића бивша
тогда парока.
Има при земљи две конобе с вратим двокрилним, брара, кључ и
крачун 3

- Има две камаре, са преткамарјем, врата двокрилна, брава, кључ и
 крачун на сваком 6
- Има у првој камари прозора три, два с цаклим, а један с затвори
 дрвеним
- У другој камари, прозора два, један с цакли а други с дрвеним затвори
2. У истој кући јест кужина с једним прозором без цакала с дрвом
 затвор
- Овди до кужине јест амбар с једним прозором од древа.
3. Кућа друга има двоја врата при земљи једнострука обоја
 с бравом, кључем и крачуном 6
 служи за мјесити хљеб, и шталу
4. појата

Наименование вешчеј

- Појата за сиено, и сламу, врата еднострука, браву, кључ без крачуна2
- Овди има пешч за пећи хљеб
1. Виноград од два кампа к 2
 Башча и окрајака у истом винограду има друга два кампа к 2
2. Ограда околу куће, има два кампа земље оранице, а ту је гора или гај
 зовоми по нашему обичају
3. Бунар за воду
4. Земља зовома виноградима има околу 4 = кампа оранице
5. Горња ограда, испод цркве има земље оранице околу Н 5 канапа, с
 гором или гај.

Г. Косово Метох

1. Дом или кућа сазидата от пок. о. Макарије Кернете, от два реда, има на
 првом реду споља врата уза скале двокрилна, браву 1
 кључ 1
 крачун 1
- Обие има предкамарије и прозор без цакала, има камару, врата
 двокрилна, брава, кључ 2
- У камари прозора два с цакли, и затвори дрвени
- На другом реду дви камаре иштукате
- У првој има прозор с цакли, а у другој камари три с цакли прозора, и
 дрвеним затвори. Имају обе врата двокрилна

браву, кључ, крачун	4
2. Кужину једну има с једним прозором без цакла	
3. Амбар има с једним прозором без цакла	
4. Шталу за четири коња	
5. Кућица мала а у њој пећ за хљеб	
6. Земље оранице има канапа 11	Н 11
7. Винограда два канапа	Н 2
8. Косанице ливаде канапа	Н 3
9. Башче и воћњаци	

Наименование вешчеј

Д. Дерниш Метох

1. Дом, или кућа у Дернишу, созидата от пок. оца Партение Покрајца, и Макарие Крнете. Има конобе две, при земљи, једна спреда. Служи за брашно и прочу потребу, и има врата двокрилна, браву, кључ 2
Друга коноба пол под ћемер а пол под таван. Има три прозора с веригама и служи за вино, ракију, купус, и проче потребе пароха и капелана, има врата двострука с крачуном извнутр. Скале камене, предкамарије с два прозора с цакли и дрвом
- Камару с три прозора с цакли с дрвом затвори, врата двострука, браву, кључ 2
- Куињу има на ћемер с врати без кључа с једним састарелом /скакавицом/, има и прозор без цакала.
2. Штала за 4 коња, има прозор сприједа
3. Овди скупа са шталом има појата за сламу и сијено, за коње парокве, има врата једнострана споља, сирјеч из авлие, крачунич, браву и кључ 1
4. Има вергал за купус, лук, капулу и проч.
5. Ова дернишка парохија подаровата от инквизитура генерала Гримани, под Републиком Венецианском, земље оранице и кошанице канапа Н 30.

3. Утвари либо мобилиа обители

І Трапези	
Стола велика орахова	2
Стола мала орахова	3
Банак на којим се сједи	6

Наименование вешчеј

Полтрона на којима се сједи	2
Армара за спрему	2
Шкриње од сасуда трапезни	4
Тајна вечера у верх трапезе	1
Икон страданија Христова	15
Иконица разних малих	8
Пијата коситерних малии	53
Пијата коситерни великии и среднии	31
Пијадина коситерна већи и мањи	16
Шотокупа коситерни	4
Сланика коситерна	2
Пјатића коситерних за боцуне	2
Пјатића коситерна за чаше	29
Ножа од стола	14
Жлица коситерни	16
Жлица лимени	12
Жлица од мједи или броза	1
Жлица велики од коситра за манистраре	2
Пијата земљани бијели	10
Пијата земљани бијели мали	55
Пијата земљани бијели мањи	5
Терина земљана велика	1
Пјаделе мале земљане	2
Пијатића земљани за боцуне	3
Пијатића од чаша	6
Боцуна од боемие фина	3
Чаша од боемие фини	8
Чашица од ципра	8
Чачице од рожолиа	12
Бочице од уља и квасине за стол	2
Сланика цаклена	2
Тавајола фини	12
Таваја фина	1
Таваја ордниари или прости	3
Тавајола нови	12
Тавајола стари дебели	6
Чаша сребрни за вино	2
Чаша сребрни сваки	1

Наименование вешчеј

Жличице мале од цукра сребрене	2
Пошаде сребрене	22
Ножа сребрена	3
Пињура сребрена	3
Пошадун сребрени велики	1

Вешчи од кужине

Бронзина	5
Пријеклада велика гвоздена	3
Верига или комостара	5
Градела што се пече на њима	2
Треноге	3
Рожије гвоздена	3
Таве велике	3
Таве мале	3
Рампина гвоздена	2
Пеке или саксије	3
Сића за воду велики и мали	2
Тећа дугачка за обаривати рибу	1
Лијевка от лима, што се меће под печење	1
Тепсица мала	1
Тенгерице мале од мједи	2
Тећа од бронза	1
Котума од мједи	1
Пријеклада мала од гвоздиа за печење служе	2
Приекладич мали гвоздени	1
Маше либо лопатице за ватру	4
Цатара или ножина широка стара	1
Нож за кужину велики	1
Шупљаче за пјенити	2
Жлице, сириеч кациоле за јуху	2
Кациоле за воду	2
Ибричке либо когуле от кафе	7
Ибричак коситерни	1
Муртера, или ступице од бронза	2

Наименование вешчеј

Важета или скамуле за кафу и цукар	6
Бушитић у трубицу от лима за носити карте либо артију	1
Армар за суде у кухини горњој	1

II Архимандритскаиа келли

Свјати Јероним икона на поставу позлаћена сва	1
Ритрата Архимандритов и јеромонахов	5
Икона разни	5
Стол с ракном	1
Канапе са кожом црном старо	1
Полтрона либо сједалица здрави	5
Полтрона стари у худом стању	5
Карега прости питурати	5
Столића јелова малена	3
Огледала либо шпеки от камаре мали	3
Либрариа малена с цакли бравицом и кључићем	1

У Горњој камари архимандритској

Икона разних	13
Армар от 4 кашетина, ораков прости	1
Полтрона од коже	1
Шкриориа с пет кашетина под кључ	1
Кареге или сједалице	4
Столић јелов	2
Кивотић од 4 кубе малешан стар	1
Огледала велика два	2
Сиглич мален мједен	1
Шкриња сандук ораков велик	1
Ибрик и каин за умовение руку	2

III Игуменскиа келли

Има разних икониц	14
Скриња или сандук орахов	1
Канабете орахове за боце старе	2
Армар јелов от 4 шкавета	1
Катрига стари дрвени	6
Коћета од древа проста	1
Више коћета од древа проста	1
Скриторица стара проста	1
Страмца	4

Наименование вешчеј

Коверта или јорган	1
Пара ланцуна	2
Биљаца	8
Суканца зелена од сукна	2
Суканце бијело од сукна	1

IV Братскија келли

1. Келлиа о. Проигумена Викентије Кнежевића

Икона разних	14
Армара	2
Један от три, други од четири кашете	2
Скриње орахове	2
Катриге просте старе	3
Скриторица с пет кашетина под кључ	1
Огледало велико	1
Пушке велике	3
Кубуре са силаја са силајама	2
Такулин мали	1
Има трие постеле са свом потребом	3

2. Келлиа средња пок. Иоан. Илића

Икона разних	9
Армар с 4 кашетина	1

Други армар у о. Никифора у Буковици	1
Катриге	3
Канапе мало от коже	1
Пол столића при зиду	1
Канавета стара без боца	1

3. Келлиа пок. Георгије Миљевича

Икона	2
Армар весма стар рђав	1
Пола столића при зиду	1

4. Келлиа оца Мелетие Самарчие

Икона разних	6
Армар от 4 кашетина стар	1
Скриња ораова	1
Скриње јелове	2

Наименование вешчеј

Канавета с боцами	1
Столић при зиду	1
Катрига дрвена стара	1
Огледала средн. два	2
Кавалете за постељу	1
Страмца	2
Јорган покривач памучан	1
Пар ланцуна	1
Биљца ⁴	
Суканца од сукна зелено једно друго бијело	2

5. Келлиа Оца Теодосије Трескавице

Иконе разне	4
Армар стар с три кашете	1

6. Келлиа оца Митрофана Стоисављевића

Икона разних	7
Армар стар с три кашетина	1
Катриге старе дрвене	3
Столић при зиду	1
Скриња ораова	1
Скриња јелова	1
Канабетица с боцама	1
Кавалете за постељу	1
Штрамца	1
Сламница	1
Ланцуна пар	1
Биљац	2
Суканца од бела сукна либо коверта	1

V Гостилницу неима

Но свака келлиа употреби, кад дођу гости, прима госте.

Наименование вешчеј

VI Вешчи от коноб

У коноби монастирској

Кашуна за разна сјемена	3
Скриње либо сандука за сухо месо	3
Бачвица мала за вино, ракиу и квасину	8
Каменица мала за уље	2
За масло и сало	3
Каце за купус	3
Бадња велика за купус	3
Прочиа коноби описание почтка под слово А. Число 1.	

И. Цркве

I. Олтара

Чесна трпеза од простога камена удјелана лежи на едином столцу.	
Плашчаница, или таваја бијела от плетна проста	1
Плашчаница или таваја бијела од танкога платна	5
Покров на с (вја)тују трапезу златоткан за праазник	1
Прикити с(вја)тују трапезу у около, златоткане завјесице	4
Кивот велики на честној трапези за держати с(вја)тују тајну тијела Христова	1
Канделира, или свјешчњака сребрерних на с(вјат)тој трапези	6
Канделира мједена на с(вја)тују трапезу	2
Проскомидија на лијевој страни има завјесу од постава с цвјетићи стару	1
Другу завјесцу од постава малену	1
Има златоткану завјесу за прикритие	1
Завјесу од свиле или покровац	1
Свјешчник мједен	1
Одежда, сирјеч фелона златоткани нови	4
Одежда златоткани стари средњи	4
Одежда свилени нови	4
Одежда свилени стари и средњи	9
Епитархиља нови	11
Епитрахиља стари	3

Наименование вешчеј

Наруквица	12
Појаса прости	5
Појаса окована у сребру	4
Стихара свилени стари	15
Орара свилени пет	5
Орар сребром	1
Прибедрењака	4
Завјеса од двери царски	5
Завјеса из пред престолни икона	4
Покровац од свиле за столић од пјатохљебнице	2
Покровац свилени за путир.и за Дискос	17
Кандела сребрени	8
Кандела сребрени старински	3

Кандела мједени	4
Кадилница сребрена	1
Ручна мала кадилница сребрена	1
Кадилнице мједене	2
Пјатохљебница сребрена	1
Трикели сребрена	1
Потира сребрена	2
Звјездице сребрене	2
Ложница сребрена	1
Теплота сребрена	1
Сребрена кивотића носити с(вја)таја за болне	2
Пијат сребрени	1
Пијата мједена два	2
Пијата за проскуре коситерна	2
Панагија окована у сребро	11
Креста окована на стопу	11
Креста окована ручна за водицу	2
Креста о персиј архимандритски	2
Крстића мала окована о персиј	2
Бројаница	4
У истом олтару има икона	12

Наименование вешчеј

II Иконостас либо ѿредјел олшарни

Сеј от камена проста, са жешом и клаком саздат, кои дјели олтар с церковју, на њемже испод креста Христа спаситеља иконица разних царских, празников, и разних светих, с богородичнују велику у среди са Спасовом иконом находитсја. 45

У истом иконостасу стојат четир и престолне иконе Исуса Христа Богородице и с(вја)тога Архангела Михаила с лијеве стране, а од десне то Христове с(вја)таго Јована крститеља. Окована у сребро	4
више две1 два ангела у сребро окована икона	1
Двери царскиа код древа на питурате /моловате/	2
При олтару до иконостаса други икона	6
Кивота мошчи сјатих при олтарном иконостасу	2

III Церков

Свјешчника, канделира от мједи велика пред дверима	2
Свјешчника от древа позлаћена и моловата што се носе пред свјашчеником служашчим	2
Ћок, или полиелеј от бронзи једна велика, а једна мала.	
Велика 24 свјешчи а мала 12	2
Литја велика от свиле с крстом	1
Снитије Христово, или плашчанице	1
Патерица игуменска	2
Сиглића мједена за водицу	2
Предикалница	1
Икона по свој церкви	16
У пјевници десној столова с епископом столом новим	6
У пјевници лијевој столов	6
Двие ване, сирјеч цакла, су два сребрена синцира или ланца	2
Аналогион у припрати	2

Наименование вешчеј

IV Книги церкви служашчиа

Евангелие под Петром Великим печатано кое је у среди и састрана по мало сребром оковано и позлаћено Москвие 1689 АН^т	1
Евангелиа друга средњаја без окова 1. печат: в Москвие 1703. 2. в лаврие 1697.	3
Евангелие Греческо просто в Венеции 1785.	1
Апостола један в Москвие 1713. а други 1695.	3
Служабника литургия в Москвие 1739.	7
Минеа мјесечни за правило 12. в Москвие 1705. 12. други в Киев: лаврие 1787.	24
Октоиха 2 в Москвие 1727, а два в Москвје 1699.	4
Осмогласник недељни в Венеции 1764.	1
Триода постна два в Москвје 1769. в Киевопе. лаврје	2
Пентикостара 2, један в Моксвје 1769.	2
Псалтира раздерти неима дате ни потписа едан 1697.	5
Ирмологии неима почетка друга в Москвие 1697.	3

Часловаца стари Млетака	2
Типик либо устав в Москвие 1779.	1
Требник велики в Москвие 1698.	1
Молебан или канон Богородици 1781.	1
Пролога 4 – неима оглав. у Лаври(?) а један печатан в Москвие 1702.	4
Книге от акатиста раздерте неима дате	4
Полустав велики неима оглав	1
Прошения благопотребна печ. в. Киевоп. 1676.	3
Правила книга сербским светитељима	4
Требник малое коло в Моквие 1736.	1

V Книги честнија

Библиа велика нова, в киевопеч лав. 1779.	1
Библиа стара у....	1
Библиа у две части	2
Житиа свјатих, части 4, в Киево Печ. лав 1782.	4
Маргарит С. Иоан. Злат. в Москвие АН^i (1698.)	1
Театрон, изјавјајушчи историу в крат. до 1680. в Санктпетру. 1720	1
Духовнаја вечера: није у манастиру	1
Добротољубије, в Москвие 1793.	1
Бесједи светаго Иоан. Злат. в Москвие ArsZ 1767. на посланија С. А. П. друга 1765.	2
Меч духовни, печатан в Киевје 1666.	1
Бесједи с. И. Злат. На дјејанија светих апостола в Москвие 1768.	1
Бесједе на б.... с. И. Зл. в Киевопеч. лав. 1773.	1

Наименование вешчеј

Назијанзин сирјеч книга С. Григорија Богослова	1
Поученије транкилионова, Кирил Транкилион в Могил 1697.	1
Камен вјери в Киевопечер. лавр. 1730.	1
Бесједи с. Иован. Злат. от Покајни, в Киевопеч. 1774	1
Благовјестник, или тол: Евангелиа в Москвие 1764. в Москвие 1703.	3
Толкование воскресних евангелиа в Мос. 1777.	1
Патерик в Киевопеч. лаврие 1702.	1
Кормчиа прогорела неима почетка	1
Зерцало богослови в унетској обитељи 1695.	1
О Месии Сину Божију книга в киевопеч АНst 1669.	1

Стематографија в Виение на 1761.	1
Чудеса с. Николаа в Москвие 1723.	1
Слово С. Иован Злат. о свјачшенствије. печ. в Москвие 1664.	1
Благодарствено воспоминаније страстеј Христових С. Димитрије Ростовски писато на 1702. љета	1
Поученије светог Амвросиа Медиоланскога печатано в Петербур. 1778.	1
Проповиједи Ракића печ. у Венец. 1809.	1
Богословија христианска Платонова част 1. печ. в Москвје 1779.	1
Друга злат. осјашчен Лвовје печат 1614.	1
Катихисис в Киевопеч. 1712.	2
Руководство к богопознанију в Моск. 1783.	1
Квинта Курциа том в Петербург 1767.	1
Историа о персидском шаќе печат. в Петербур 1762.	1
Должности с(вја)шченическија в Москвје 1776.	7
Сибирскаја историја в Петербург 1750.	1
Историа Петра Великаго им. рускаго части печ Венеци 1772.	2
Посљедование с(вја)тиа паски, свјетник	1
Минеа мали стари које служе брати по парохијама	11
У Косову минеа мали, као и возречени мјесечнои	12
Псалтир толкованије в Киевие 1769.	1

Наименование вешчеј

Пролог стари неима потписа	1
Катихизис или овластелна слова с. Кирила Јерусалимскога	1
Историографија в Сан. Пет. Бурга 1722.	1
Древна историја господина Роленда Шоца печ. у Пер. Бургу 1766.	10
Гериада поема героическа Ф. Волтера	1
Гречески псалтир печ. 1786.	1
Акатист в Киевопеч. лав. 1731.	1
Апостол гречески 1775.	1
Литургија греческа с Иоа. Злат. 1760.	1
Либар Николаа Метаста греческа	1
Болла папа римских греческом народу	1
Либар златни храна духовна апно 1727.	1
Рјечник толкованим рјечјеј њеких с(вја)таго писаниа	1
Часослов велики гречески	1
Во ведение у историји европеиску печ. 1723.	1
Историа аграрија печатана 1790.	1

Книга богословениа неима почетка	1
Краткое наставление о исповједанији	1
Краткое сказание о бозје	1
Книжица ортодоксос	1
Катихизис мали	1
Филахтерион или хранилиште души	18
Поучение светительское к новопоставлену јереју	1
Служавник дреvни в Чернигов 1697.	1
Чин молебни за цар	1
Псалтир дреvной в Львовие 1664.	1
Псалтир други дреvной	1
Правило светоме Савви и Симеону	1
Антологион или цвјетословие в Моск. 1660.	1
Проимион гречески на	1
Служавник либо, литургиа униотска печат в обитељи почаевској 1785.	1
Октоих Недјельни гречески	1
Грамматика латино - илиричаска 1820.	1
Буквар за дјецу с латинским слови у кратко о Епаминондие в Москвие 1764.	1
Патерик други 1702.	1

Наименование вешчеј

VI Рукописниа книги дреvниа и дреvниа печатом

Патерик, или повијести светих оц писат, в лаврие безплотнаго архистратига Михаила в лето SoND 6854. од Христова Рождества лето 1346.	1
Требник рукопис на мало коло	1
Книжица рукопис молитви на всју седмицу творение Кирила туранскаго.	1
Псалтир штампа стара, писат лето битиа 7028, от Христова рождества 1519.	1
Приложени у исти синаксар, писато в лето битија 7029. от Р. X. 1520. у Млеци	1
Поучениа рукопис о Митару и Фар. преложена же с гречанскога јазика на рускиа книги в лето SCEi 6915. индикта Ei от Р. X. 1407.	1
Минеа мјесец је август - совершисе 7С (28.) дне в лета битија 7090 от X 1582.	1
Типик рукопис от бити. 7212.	1
Псалтир рукопис и акатист 7214.	1

Требник рукописни стари и раздерти	1
Полустав и псалтир рукопис	1
С Јоанна Љествичника книга рукопис	1
Минеа септе. рукопис от 7214.	1
Слово на С. Артемија, и проча поученија речени Панагирик от Битија	7303
от X 1796	1
Акатисти разни у рукопису от 7105. от X. 1593.	1
Проповједи или кључ в разумијенија рукопис	1
Служавник у рукопису за свјашченика и диакона комада два рукопис	2
Требник рукопис од года 1634.	1
Литургија древна штампа от X. 1519.	1
Псалтир или полустав штампа от X. 1519.	1
Октоиха 2 штампата от битија 7044 ZMD, от X. 1536.	2
Требник штампа стара 1698.	1
Акатиста четири комада шам. 1698.	4
Евангелие рукопис неима подписа ни дате пренесено о Богородици у м. Крку на 7214. 1	

Наименование вешчеј

Обшчи лист, и помианик древни, находи се писан в љета Христова 1600.1	
Обшчи лист 2: почет 1704.	1
Обшчи лист 3: почет 1713.	1
Ови би устројен при Петру Великому императору руссискому игуменом манастира стаго Архангела Михаила, Герасимом у рукопису	

VII Пописание књиг монастирских кое су у Косову

Минеа общча на велико коло	1
Једно собрание разних проповиеди	1
Два октоиха на велико коло	2
Октоих осмогласник	1
Тестамент сирјеч Нова завјет	1
Ирмологиа	1
Псалтир	1
Часослов	1
Полустав на мало коло	1
Служабник нов	1
Минеа празднична на мало коло	1

Историја сербског народа	1
Словар	1
Пачића кап. пјесмословие	1
Забавник Соларића	1
Карактеристика	1
Должност свјашченическа	1
Подрумар	1
Житие покоинога Зелића	1
Мезимац Доситеа Обрадовића	1
Размишљение бесједе со Христом	1
Библиа мала на мало коло	1
Географија у два тома	1
Книга молитви благопотребних	1
Проповиед Маниатова	1

Наименование вешчеј

Далмација и Лика

Соннак	1
Философија наравоучителнаја	1
Проповједи Ракића	1
Правило сербских светитељем Симеон и Савви	1
Проповјед Кирила Живковића	2
Сербске летописи (исти)	3
Регламент духовни	1
Собрание моралних вешчеј	1
Огледи стадо писанеја	1
Кључић к земљеописанају Соларића	1
Ода	1
Филактерион	1
Цвијет добродетели	1
Ортологија	1
Парафраст	1
Слово о грешном човеку	1
Истинаја о Божје радост	1
Вокабуларио Штули у два тома стара	2

Оруђа икономическаја

Кола воловска	3
Плуга со всјеми приправна зараогу(?)	1

Брана ступјама	1
Дерљача неима	1
Седло с потребама снабђена пок. Дионисие Вујатовића	1
Самара за сексане	10
Коса за косити ливаде неима	
Мотике	2
Сјећара	7
Лопата неима	
Сосуда и мјехова за вино неима	
Врећа вунени	16
Арара од кострети козие	12

Наименование вешчеј

Покровац костретни	7
Торбице неима	
Бисага	2
Ћускиа или полуга	3
Тернокопа два	2
Косиера	3
Косиера за обрезивати виноград неима	
Букагие за коње	4
Пила пилати тренице	1
Пиле малене ручне	3
Тантара	3
Ситница, рашета	3
Сита	2
Покровца от сукна за хљеб	2

Скоти монастирскија

I Коњи

Коња монастирски сексана	12
Женских за плод	8
Ангира	6
Ждребац од 4 љета	3
Ждребац од 3 љета	4
Ждребац од 2 љета	1
Ждребац од 1 љета	1

Коња братски	
Архимандрит неима	
Игуменова два, едан за јахати	1
а други за сексану	1
Оца Проигумена Икентије Кнежевића за јахати	2
и сексану	1
Оца Мелетие Самарчића јахати	1
и сексану за службу другу	1
Оца Митрофана Стоисављевића за јахати	1
а за сексану	1
Покојнога оца Дионисие Вујатовића коњ јахаћи продан оцу Макарији Вукадиновићу у Косово, а сексане није ни имао.	Н 44

Наименование вешчеј

II Воли, крави и телци

Далмација и Лика

Волов ораћих	30
Јунац од 4 љета	6
Јунац од 3 љета	5
Јунац од 2 љета	4
Телац љетни мушких	2
Крава за плод способни	31
Јуниц триљетних	7
Јуниц двољетних	6
Телец женских љетних	8
	105

III Овец

Овнов празовитих од 4 љета	31
Шкитац от 3 љета	66
Двогодец	12
Јагнец мушких сега љета	65
Овец музних	253
Овец двизец неима	
Јагницев женски сега љета	65
	Н 490

IV Коз

Јарцов великих од 3 љета празова	10
Скопцев од 3 љета	50
Скопцев од 2 љета	2
Јаради мушких	35
Коз музних	162
Двизиц неима	
Јаради женских	47
	Н 287

На Ваћани

Оваца	38
Овнова празовитих	9
Скопцев то ест јалових	14
Шиљежи женских	12
Шиљежи мушких	17

Наименование вешчеј

Коза	48
Јарац празов	7
Јарац скотац иалових	11
Јаради женских	5
Јаради мушких	10
	Н 191

V Свиње

Праз свињских	6
Прасица или крмача	9
Двизец или двизиц неима	
Прасац јалових или скопцев	6
	Н 20

VI. Осли

Ослов мужеских	1
Женски ослиц	5
Млади сириеч пулади	6

	VI. Пчели	
Суде или улишта		6

VII. Сњеднаја

Кварата пшенице		48
Ражи 38		
Јечма 89		
Кукуруза		51
Проса 80		
Овса 15		
Сиерка		5
Граx		
Боба		
Кисела купуса		190

Далмација и Лика

Монастирски усјеви

Посијано проšliја јесени	кварата
к. пшенице	36
к. ражи	3
к. ечма	3
к. пира или	
к. граха озимце	79
165	

Наименование вешчеј

N. Касса монастирска

1. Касе монастирске неима
2. У готову, при оцу Игумену Јоанникју Илићу не има, будући да је потрошио све што је претекло от љета 1830. – го
3. Ни при кому не има манастирска новаца

О. Долг страдатељниј

1. Долга страдатељног не има.

Да всја движимија и недвижимија вешчи от притјажанија монастирју нашему Керки и братству принадлежашчија ниједној оскудјевајушчеј, јешче же менше хотјенијем утајеној во Инвентар сеј јакоже горје назначено јест внешени всему братству соборно обрашемсја днес показани и от всјех видјени сут и преподобњејшим отцем Игуменом Јоаникијем Илићем до днес храними, ниње же по повељенију Јего Високопреосвештенства Г(оспо) дина Епископа нашега тому преподобњејшему оцу Игумену нашему на ново во храњеније предани биша вси по души и совјести нашеј признајем и исповједујем, и с тим додатком, јешче би чтолибо временем обрјелосја јеже вниманије наше избјеже, и јеже во Инвентар сеј уписати забихом, да таковоје совјетно открити братство и настојатељу нашему да во ивентар сеј уведет доказати будем, својеручними подписи нашими свидјетелствујем и потврждајем.

Во ошчежитељном монастирје Керцје
Днес 20. февруарија 1831.

Јоаникије Илић, игумен
Јером(она)х Спиридон Алексијевић, парох задарскиј
Јером. Викентиј Ковачевић, проигуман и парох кистањскиј
Јеромон. Стефан Видосављевић, парох дернишкиј
Јеромонах Никифор Ковачевић, парох буковачкиј
Јером. Макарие Вукадиновић, парох косовски
Јером. Митрофан Стоисављевић, капелан
Јеромонах Мелетије Самарчија, иконом
Јером. Теодосиј Трескавица

Прејиска Владимира Ардалића с уреднишћом Зборника за народни живот и обичаје Јужних Славена

Приредила: Љиљана Вукашиновић

Почетак етнолошке мисли и праксе у Хрватској пресудно је одредило оснивање *Одбора за народни живот и обичаје* Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, крајем осамдесетих година XIX вијека. Интерес за прикупљање елемента *аушенишчине, традицијске народне културе* на јужнословенском тлу може се проматрати и кроз тада актуалне процесе националне интеграције и освјешћивања националне припадности у контексту релативно веће политичке и културне аутономије унутар Монархије, а потакнут је и настојањем Академија као темељних знанствених и националних установа тог доба. Убрзо по оснивању *Одбора* започиње са излажењем *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена 1896. године*¹, који је требао сабирати радове локалних казивача-етнографа, углавном писменијих сељака, учитеља и црквених лица, водећи се опширном упутом Антуна Радића састављеној у *Основи за сабирање и проучавање трага о народном животу*.² Темелећи читав концепт етнографског истраживања на раду самих судионика истраживане културе, који су ту културу свакодневно живјели, може се рећи да су први етнографи на овим просторима били људи сељачког подријетла. Тиме је хрватска етнографија, односно етнологија од самих почетака кренула посве супротним смјером од западне, англо-америчке етнолошке праксе, гдје су носиоци истраживања били школовани специјалисти који су одређени дужи период боравили у њима до тада непознатој култури. Потакнути Радићевом *Осномом*, ЗБНЖО је убрзо окупио велики број сарадника на терену, чиме је створе-

1 Даље ЗБНЖО. Готово истовремено Српска академија наука покреће *Српски етнографски зборник 1894. године*, чији се програм за сакупљање грађе темељио на упитнику Јована Цвијића.

2 *Основа* Антуна Радића обухваћала је 88 страница упута за биљежење грађе, систематизираних у три веће целине; 1. дио са географским одредницама краја, физиолошким обиљежјима народа (природа, тјелесни устрој, језик), 2. дио се односио на материјалну културу народа (животне потрепштине, рад итд.) и 3. дио који је обухваћао начин живота и виђење свијета (*народно срце и народна душа*).

- 3 Сабране етнографске и усменокњижевне текстове који су излазили у периоду од 1899. до 1935. г. у ЗБНЖО приредно је др. Живко Бјелановић у издању СКД "Просвјета" 2010. г.
- 4 Ардалићева рукописна грађа (необјављена) обухваћа око 280 страница латиничног текста, на којима су видљиве уредничке интервенције оловком за евентуалне потребе штампања. Грађа се води под сигн. СЗ 34. Није познато да ли је сачуван изворни рукопис објављене монографије о Буковици.

на мрежа локалних етнографа на ширем територију Хрватске, Далмације, Славоније, али и Босне, Србије, Црне Горе. Најцјеловитије и најсистематичније монографије са простора Далмације, које су у наставцима излазиле у ЗБНЖО, оне су дон Фране Иванишевића о Пољцима и Владимира Ардалића о Буковици.³

Писма која доносимо у овом *Љетопису* дио су необјављене рукописне грађе В. Ардалића похрањене у *Архиву Одбора за народни животи и обичаје* (ХАЗУ)⁴, а везана су за грађу о Буковици коју је учестало и обимно слао Академији. Пратећи дијалогски дискурз кроз 16 сачуваних писама који је Ардалић водио с уредницима *Зборника* Антуном Радићем, потом Драгутином Боранићем па и самом установом Академије, јаснијим постаје шири културолошки контекст настанка самих текстова али и опсег и утјецај уредничке интервенције приликом њихове објаве. Уз то што писма нуде појашњења грађе, она представљају извор за разумијевање одређених формативних фактора националних, социјалних па и културних идентитета на подручју суживота двије различите етноконфесионалне заједнице у другој половини XIX вијека. Надаље, писма откривају проблем конструкције и презентације властитог идентитета аутора у датом окружењу, иако имплицитно њихов дискурс, а посебно језик, јасно упућује на православно сељачки идентитет.

Владимир Ардалић рођен је у великој задружној обитељи, од оца Гаје и мајке Василије (рођ. Берић), у Ђеврскама 9. новембра 1857, гдје је и умро 25. новембра 1920. Иако није имао формалне наобразбе (завршио је три разреда пучке школе), одрастао је у сеоској обитељи којој није била страна писана ријеч и која је посједовала макар скромну кућну библиотеку. Његов стриц Јаков Ардалић, парох у Брибиру, Ђеврскама и Скрадину, био је сарадник Србско-далматинског магазина с прилозима из педагогије и народних обичаја Буковице, док је Љубица Ардалић такођер сарађивала с Магазином прикупљајући народне пјесме и приче. Пропулзивне нарави, Ардалић је обављао више дужности у свом крају, као службеник финансијске контроле, члан опћинског вијећа ("четврти присједник") у Скрадину и предсједник сеоског вијећа. Занимао се за археологију па је преко познанства с фра Лујом Маруном постао и повјереник Книнског старинарског друштва за које је водио истраживања на Брибирској Главици, Островици, Отресу. У току Првог свјетског рата неколико мјесеци бива интерниран од стране аустријских власти под оптужбом за велеиздају.

Од 1897. редовити је сарадник *Зборника* с преко двадесет прилога из народног живота, обичаја, вјеровања, приватног права, приповједака, пословица, басми итд. Писао је и објављивао у локалним листовима различите краће форме, пјесме, цртице из народног живота и репортаже, а пре-

ма наводима из писама и полемичке текстове, углавном с тамошњом српском интелигенцијом.⁵ Преписка с уредништвом Зборника управо придноси лакшем разумијевању Ардалићева вриједносног система унутар којег он позиционира себе и друге, стварајући притом читав низ различитих категорија идентитета.

У писмима је посебну огорченост исказивао учитељима, поповима, локалним политичарима (назива их *култур-шрејери*), односно свим онима који су својим радом и јавним иступима представљали српску заједницу у Далмацији, сматрајући их главним кривцима за евентуалне напетости између православних и католика (*...тје и ја управ тако сам река ономе србину, да ће иј све то мање бићи јер њесу на правом пућу. Хрваћи, зна и Бој и врај да не тјеже про транице, ка срби и шаљанаши Далмаћински. Нијда више ови првенства неће имаћи, ушла им је власти у шрај...:К.СЗ.34: 09.01.1900;...нашим надри србаковићима оће срце да љукне, јер у јојису ључанства ваља ставићи каквим се језиком овуда говори, а ја ћу љејо записати да се говори само рвацки, а не србско-хрваћски...:К.СЗ.34: 25/05/1900). Док је у више наврата изражавао незадовољство политиком својих сународњака, у вријеме правашке власти у Скрадину преузима дужност једног од опћинских предсједника (*Како сам Вам писао да су ми браћа хрваћи на садашњој Ојћини Скрадинској некидан на 2 овој кад је било усјоличење новој Управителства дали част од четвртој предсједник...:К.СЗ.34: 09.01.1900). Одбијао је и сваку могућност сарадње са Српским етнографским зборником, при чему му је као ближа опција фигурирало страно њемачко друштво (*...Има, писао ми је један пријатељ у Лаицију неко друштво, ... , ја ме нука да шаљем тамо али ја то нећу јер би Швабе мојем раду дали свој значај, нејо кад би Ви оћказали да нећете, е, онда тек да би се једва наканио им слаји...:К.СЗ.34:17/06/1910).***

Основу за разумијевање оваквог Ардалићевог амбивалентног односа евентуално би могла понудити тамошња штампа, његови чланци и полемике објављивани на ову тему, који би свакако пружили нову перспективу за сагледавање оваквих искључивих оцјена и ставова. Оно што се пак лако ишчитава из његових реченичних конструкција и регистра појмова јест блискост православном сеоском амбијенту Буковице, из којег је напакон потекао и с којим се идентифицира, иако изреком готово да не можемо наићи на јасне етнонационалне дистинкције (*У томе има како наши православни светикују некакве свеце своје што иј црква ни каледар не кажу...;...јер наш је православни народ бојати у обичајим и мишолођи...: К.СЗ.34:03/04/1903;...недалеко од тога је наш Манасшир Крка...:К.СЗ.34: 28/06/1904 итд.). Писама нуде још читав низ сличних идентитетских категорија које Ардалић конструира с истима у интеракцији, притом јасно из-*

5 Понајвише у задарском Народном листу. У писмима спомиње да је у више наврата писао о сумјештанину С. Бјелановићу и његовом Српском јласу те да је један од текстова носио на редигирање фра Л. Маруну (писмо са сигн. К.СЗ.34: 25/05/1900).

Муж и жена
Миланко на
крсној слави
Веселинови-
ћа, околина
Обровца
1910. г.

На путу за
манастир
Крупу, 1910.г.

ражавајући властити вриједносни суд (нпр. према Бодулима, градској господи, хајдуцима итд.).

Исто тако с лакоћом позиционира и вреднује себе као истраживача и Академијина сарадника, посебно кроз успоредбу с другим истраживачима (*Моја радња сва ће бити точнија нешто дружије мислим сабирача, јер без ошширности ш.ј. без језіре од часове ствари мени се не да описивати...:К.СЗ.34: 09.01.1900;...ни Вук Карађић није залазио у народ и у његове шанчине душе му и живоћа колико ја залазим... :К.СЗ.34:03/04/1903*). Преписка с А. Радићем открива нам и у којој мјери и како су се у пракси, на терену прихваћале и интерпретирале упуте из Основе (*...нешто се веселим свему, а на властито кад ми доуштити да из Основе пишем које оћу, јуна је наша Буковица света и свашта, ја би рада најзнаменије најсмјешније ствари описати, да изађу на видик прије другога чега: К.СЗ.34: 16.11.1899.*), па и евентуалне несугласице с уредништвом.

Свако даље ишчитавање ове преписке резултирало би открићем нових интерпретативних слојева Ардалићева свијета и времена, које би пак омогућило лакше разумјевање тада важних процеса формирања етноконфесионалних, социјалних и културних идентитета, посебно узимајући у обзир Ардалићево властито позиционирање унутар рода, шире заједнице и буковичког краја.

K. SZ.34: 16. 11. 1899.

Devrske na 16/11.99
Veleučeni gospodine!

Primijio sam Vaše cijenjeno pismo i razumijmo sve, na ničem mi nije žao što mi pišete, nego se veselim svemu, a navlastito kad mi dopuštate da iz Osnove¹ pišem koje oču, puna je naša Bukovica svega i svašta, pa bi rada najznamenitije najsmješnije stvari opisati, da izađu na vidik prije drugoga čega. Opisivati narodnu odoru a ne po njoj veza, isto je ka i kuću kad se opisiva s dvora a pokućstva ne. Do koje vrijeme naredi ću ja, da se otka jedna torbica, na kojoj će biti dosta šara i veza ručnog na svaki vez i šaru priši ću komadić karte tj. naznači ću ime narodno, kojije dosta ima na svakoj rukotvorenoj građi, pa ću Vam poslati. Šteta da ne znam fotografirati, te bi Vam svakojaki je narodnije vezova poslao, pa bili muški ili ženski, osim tog, kako reko i prije, imena pod broj redni naznačijo bi svakom vezu, koja su čudnovata pod narodni naziv.

Oprostite što Vam nesam odma otpisao kao što me je i natora, uzrok je što sam nekolika dana odao po Bukovici t.j. našoj sjevernoj Dalmaciji t.j. Dalmanciji kao što je zovu svi težaci nadodavajući ono još n. Kako reko prije da je bogata Bukovica, ali za folkloru, mislim da nije nikoja druga zemlja kao ona, ja što god više puta prolazim više i drugačije čujem n. p. zašto narod prosti i neuki krade, pa se nekoj pedipse Božije evo ušto valaju. Kad su ġudije Krista razapiñali kovač je kovao čavle zato je svaki proklet, i nema ništa /to su cigani/. Čavli su od kovača 4 bila poslata po jednom drugom, da je ukrao jednoga, a za to što je ukrao da se Bog misleći manje mućiče, taj ostao je blagosoven, t.j. da je Bog onda blagosovijo lupeža, i u ime toga amošni narod, neboj se kazni Božije za krađu, doli carske – od čega je ope postala dioba između braće. Kako je čelami suđeno da se roe kad se na kopite, tako i ljudma da se dijele i razmeću što kuda ka i one.

A kamo drugije izreka što se mogu čuti od naroda da ij nema još u nikakom riječniku na koje ja sve pomljivo stoim. U bukovici sam išao za naročiti viđeti jednu pećinu na kojoj imadu na samotvor od kamena vrata su četiri pregrade i na svakoj pregradi ope kamena vrata. Dugo bi je morao opisati, šteta da se nema srestava za pretražiti je, koja izgleda unutra kao jedan Labirint. Po ruskoj jednoj knižici čitajući je, da su se u tu pećinu kapali vladari prehistorički pa i pozniji. Dođe mi jedna kniga pod ruku koja se u mene nadila na izgovoru i slovima naše crkve t.j. staroslavenskim, naslova nema, pa ni svršetka, ali ima već 552 stranice, sastojeći se iz samije premudrije Pripovjedaka sa tolkovañem sv: pisma svakoj t.j. prišivajući to svakoj. U kratko ću Vam evo jednu tu

* Pisma donosimo u izvornom obliku sa svim karakteristikama Arda-liceva jezika i pravopisa (pisanje palatala dž, lj i nj, refleksi jata, jotacija, sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi itd.) Predstavljaju sjajan dijalektološki izvor za proučavanje jezika sjeverne Dalmacije koji spada u jekavski tip istočnohercegovačkog govora (v. komentar Ž. Bjelanovića u *Bukovica-narodni život i običaji*, Zagreb 2010. i M. Okuka u *Srpski dijalekti*, Zagreb 2008).

¹ *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića iz 1897. opširna je uputa za prikupljanje građe na 88 stranica. U periodu od 1897. do 1902. Radić je i urednik *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* (dalje ZbNŽO).

- 2 Antun Radić pokrenuo je potkraj 19. vijeka list *Dom*, namijenjen hrvatskom seljaku, kako je stajalo u zaglavlju za *razonodu i nauk*.

priповjetku prevesti na rvacki jezik bez u dnu tolkovaња. Naumi se vrag ženiti i da bi svojim porodom sebi više stekao priverženika onda uzme sebi za ženu imenom lat: Impietas /ili Nečestivu/ s kojom rodi 7 ćeri i koje vospita u svom domu, sve do њeve udaje. Najstarijoj ime nadije lat: Arogantia/gordost – kičenje – i љubočestije/ tu on uda blagorodnim i visokoga čina osobami. Drugoj nadije ime Avaritia/sreboљubica/ koju uda kupcima rukodjelmanem i tergovcima u gradu. Trećoj nadije ime Falfitas/laža i prevara/ koju uda za prosti narod. Četvrtoj metne ime Invidia/zavist/ tu uda za zanađije. Petoj nadije Hypocrifis/licemjericica/ koju uda za duhovni čin/popove/. Šesta bude nazvana Superbia /gordost/ koju prestavi ženskom polu. Sedma i najmlađa њegova ćer zvaše se Scortatio/bludnica/ ta đavolu bude najdraža đe je kao najmlađa, pa je nećene za nikoga udati, nego je zadrži u svom domu, da bude moći mnoge i mnoge na њu sebi privlačiti. Ova je basna štije se, izpisana iz drevne jedne grčke crkvene kńige, da se lijepo prišiva što kome, pa koga svrbi nek se i češe. Drago će mi biti da pokrenete Vaš list “Dom”² ja ću ga nuditi kud god mogao doprijeti. Narod najradije čita svoje potrebe kao: domaće љekove za љude i za blago, poљodjelske stvari, događaje po svijetu, i kalendar bi slišijo za obe vjere u tom listu, pa makar bijo u sitnim slovima. Što mi pišete izim Ćoraša, slobodno ga metnite u Dom, t.j. opišite њegov život. Onda 1866. na њegovoj kapi bila je spried na čelu jedna pozlaćena od bronzе krunica, na kojoj je bila u štampačkije slovima saliveno Austrija. Kako on tako tako i њegova onda narodna vojska je tako na čelu imala. Od nako њega ođevena i њegovije Bukovčana drkta li su, a navlastito špacki gradski, – da Bog, da je sva vojska našeg cara onako obučena ka Ćoraš, tad bi bila nepobjediva. Koliko robu kažu da čoek gradi toliko roba i čoeka. Strašivo je ajdučko odijelo, – pa Vas molim ako Vam služi da iskopijate iste slike, i onda da mi ij vrnете natrag da vratim čije i jesu, po mogućnosti da bi nam Ćoraševu mogao ja ustupiti њegovoj ćeri Anici, a dvije bi meni služile. Ovo što reko nebi rada da Vam namećem pod teret.

Kroz kratko vrijeme poslaću Vam građe, da će te biti zadovoljni mislim i mome.

Primite iskreni pozdrav sa Vašom dražestnom gospođom i iz najdubljeg štovaња sa počitaњem odani Vlad: Ardalić

K.SZ.34: 16. 12. 1899.

Devrske na 16/12. 899.

Veleučeni gospodine!

Evo Vam šaljem preko 50 stranica pisane građe. Krsno ime morao sam prije opisati kao što je i u osnovi uredato, pa onda javne običaje, za to mislim da mi nećete zamjeriti jer je svako posebice zapisato, pa bilo u jedno komadu ili dva. Imam građe još ne prepisate dosta, što dolazi posle krsnog imena pod b. koje se svetkovine što nesu u kalendaru svetkuju, i čara na ni, ali na sv: Đurđa svašta se radi, a najviše ženske gale, pa neznam bili redom kad koi svetak dođe i što se nañ čara opisivao uzgred, ali bi čarke na baška metao. Za to pitam naputak od Vas što prije. Mislim da mi nećete zamjeriti, što sam i od Vuku razduļijo lakrdiju, kraće nesam mogao, a duļe jesam još, jer sam posle nego sam sve o ñemu opisao još doćuo nekolike goñatice/poslovice u divanu ļudskom, pa vidi te što o ñom svijet prića, i najkašne kako mu na kožu prose. Od više četvero nožnog ima izreka i goñatalica a od vuka eto najviše, pa za ñim ide pas, ali mu ne prose na kožu za to sam mućao. Ja znam i rasprava o krsnom imenu narodnije, o božiću, o svijeci, o ćesnici, o badñacije, ali se ne usuđujem ij pisati, jerbo mislim da Vi to ne izgledavate od sabiraća. Koliko čaraka na sv: Đurđa ima, toliko o božićije; ima svetaka u nas da kad dođu, sasvim što nesu zapovjedni sa strane crkvene, narod neće da nanji radi sporadi miša, da u kući ne dodijavaju. A ima jedan što za plaću ni zna sve i jednog iz kuće izagnati, ko se nevjeruje, on veli da će kad sñeg udari i onda da će se znati trag da su izašli. Najviše sam se začudijo, kad sam nekidan ćuo za nekakav “Priļub” što stoci rade kad neće svoje odojće da ļubi, pa taj Priļub da se more osim blaga i narodu učiniti kad jedno drugo ne voli, daklen ko god koga mrzi treba graditi Priļub. U ovoj pisaniji malo što moga ima, nego sve kako mi je seļak kazivao ka i od robe kako se koi komad zove nako sam na kartu odma pisao i to što šaljem. Lovretić³ mislim da nije pisao jezgri javnije obićaja neg samo površno; kao sad ja kad zakalam pisati da sv: Prokopiju koi je na 20 Julija bio, narod ne radi nañ sporadi požara/vatre ili paljevine ali ovo nije dosta reći. Turci ñega svetkuju i pitaju zañ kad je, jer da su oni nañ radili u vršaju, kad su sadjevali slamu, ona je izgorjela a stožina ostala, ovo je u stvari. Ali što naše ženske svetkuju sv: Danijela da samo rećem izim vuka, na moj račun je. Ako sabirać zna uzroke svakoj stvari, treba da ij pokaže. Sad ja neznam mislite li Vi ovako? Kao što mislim da je netemeļito svetkovine i svece opisivati na jednu stranu, a što se ni čara na drugu, nego makar koi dan kad dođe, te što donese to treba u zañ i opisivati a ne rastavlјati.

Oprostite sporadi vavjek duga sadržaja, ali vele ko pita, da s puta ne salazi. Amo su ružna vremena, strašna poledica, da kako su bajami i masline

- 3 Josip Lovretić (Otok, 29. VI. 1865 – Gradaćac, 27. VI. 1948), svećenik, etnograf. Autor je monografije slavonskog sela *Otok – narodni život i obićaji* izašle u ZbNŽO 1897.godine.

smrzle te onako srebrenaste grane bura izlomila na veliko. Poslije toga sněg 5 dana i noći meo je, da cestom nemore niko. Na 19 ovog imenovañe je novog Općinskog Upravitelja u Skradinu. Meni su dali čast od Prisjednika, bez da sam im slova rekao, jer slavoļepir ñesam bijo nikad. Više sam ja ñima vaļao u izborima neg svi oni, to oni dobro poznadu i neće zaboravit. Doisto naši skovani Srbi nebi uzmakli da nije mene bilo u komisiji, ali sam ja oni bijo koi sam narod u glavu i ñegove pridjevke dobro poznavao za to su mene iz naroda metnuli za Prisjednika, da im mogu dokazivati potrebe i tegobe jednog težaка, jer je dosad bijo raja.

Očekujem što prije odgovor na sve, primite iskreni pozdrav sa Vašom čestitom gospodjom. Ostajem odani Vlad: Ardalić

Веселиновићи – крсно име,
околина Обровца, 1910. г.

K.SZ.34: 09. 01. 1900

Đevrske na 9/1. 1900.

Veleučeni Gospodine zdravstvujte!

Na 19/12.99. poštom iz Skradina poslao sam Vam 50 i nekoliko stranica građe, u za nju opširno pismo pitajući Vas za dalji naputak. Pod b u ime opisavanja Domaćije /kućnije/ običaja kod svetkovaња strana 56. pa do sad neviđo ni glasa ni traga ni naputka da započeto svršim. Baš mogu reći da sam olovkom sve i na pisao i ono pod b t.j. Svetovaње čitavoga kraja/ili naroda/počamši od Božića pa dalje.

Da sam sad ope latijo se posla na stranici 43 a Privatno Pravo, pa u naprijed, i već sam toga do 50 stranica olovkom napisao, a to sve uz kazivaње više od jednog seļaka. Pa kad posve lako razumijem Vašu osnovu, koja mi se vrlo dopada sve to bolje, i dok je voļe dobre za tijem pregnu ti se, da baš mi je drago stijem baviti se. E onda Vas puno molim i da mi odgovorite na vrijeme na moja pisma koja Vam šaljem, jer vaļa tući gvoždje dok je vruće, i ako me što nagrade ide, te kako ste bili i obećali, rada bi da odma izvolite poslati, onda će stvar ići ka po loju bruo. Pošto ste primili stvar a ne odgovarate, sumňam dali mi vaļa oli ne vaļa.

Moja radña sva će biti toćnija nego drugije mislim sabirača, jer bez opširnosti t.j. bez jezgre od česove stvari meni se neda opisivat. Pošto ima kamo je Lovretić i cigana pravoslavniје, te bi će da je od ni ćuo i pokrstijo: Bara vari Sava ladi Nikola kusa a drugo ništa, kao što ovo on każe u II sv: Zbornika na str: 402. U svijeh pravoslavniје na 15-17-18/12 dolazi: Varvarica vari, a Savica ladi Nikolica kusa, t.j. varicu/soćivo/kod nas, pa i po svom pravoslavļu meću variti na 15 na sv: Varvaru, na 17 na sv: Savu je lade, a na 18 na Nikoļu je jedu. Što nemogu pojesti, štradan nose zorom ženske na bunar te oko neg prosipļu je, govoreći: koliko je zrna od ove varice, onoliko na onoj zemļi oklen je ona bila snopova i granica / što ta svaka oranica nosi devet opet snopova/.

Pa mi sad kažite, nepiše li Lovretić površno, a ja jezgrovitije i opširnije? Na stranici 381. istoga Zbornika, đe Lovretić žetalaćku pjesmu piše "Diva oliva žito dožela, i.t.d. tu sam ja pjesmicu čitao u čitanci III ili IIII razreda pučke škole koja s početka glasi: Djeva Marica žito dožela, a svršiva ni uzmi ni podaj nego onako kako on każe. Sad ne znam u tije čitanka nazad 25 godina što sam čita, jeli on u ni meta, ol je iz ni na učijo ko tamo; ali iz glave prostog puka ļe nije niklo. Mućno mi se baviti, još bi ima puno i puno prigovoriti i u njegovu Privatnom Pravu, jer ja sam u svom opisivanju istog prava dokazao boļu istinu, da stariješina ali gospodar kad u kući umre nema glasovaña ni izbora za novog starješinu, kao što on każe, nego đe je god u kući starješina jedan, ima i drugi što uzañ vavjek ide na put i na mjesto nega sve kućne poslove obavlja.

Kad trevi kućneg starješinu pravog zaboliti on tome svome doglavniku odma kluče dađe, kad trevi taj pravi umirati na zadnjem času preporučí kućanma i prokune ij da toga ne vrijeđaju i da mu iz šaka stariješinstva ne izbijaju. Sve da tako umirući starješina i ne preporučí, kod cijelog stališa težačkog nema o starješinstvu jagme nego ko je uz starješinu prije bio i poredijo taj i ostane.

Drugo mi za sad ne ostaje nego opet Vas molim da mi odgovorite, jer kad je tako, t.j. da mi odma ne dajete abera na moja slaña, onda mi zaprečavate daļi rad, jer sumñam da li valja ono što šaļem pa ako vaļa onda još ću boļe učiniti da vaļa a ne mučati. Neki kažu da od mučaña glava ne boli, ali eto mene baš bi brzo zabolila. Izim nagonice na vino o krsnom imenu, kašću uzrok. U prve zemane naš je narod u Bukovici junački bijo /a i sad je/ te su se u svačem junačili, i na megdan jedan drugom izlazili, što dosta priča o tom imade. Daklen kad nemogu megdana nositi drugovačije, onda ima ij sada da se rvu, utrkivaju, kamenom bacaju ko će daļe pa junaštvo i na čašami vina nalaze ko će ij više popiti da se ne opiје i koće koga u tom nadvladati, ne po četri čaše pune da oni napijaju jedan drugom, nego i po 12, eto rasprave gotove, te koliko je običaj, više je za junaštvo.

Kako sam Vam pisao da su mi braća hrvati na sadašñoj Općini Skradinskoj nekidan na 2 ovog kad je bilo ustoličeñe novog Upravitelјstva dali čast od četvrtog predsjednika. Baš ja to ñesam ćijo, neg su me primorali, pa se boim da mi nebi bilo ka međedu, kad su ga turkali i nagovorili na med da ode, kad su ga nagnali edva poslije nije im se da oćerat nego primaka med srkati da otiskujući ga i potežući oba su mu uva otrgli.

Veliko je slavļe bilo pri ustoličeñu i sjajna večera do svanuća i ples, te je bilo i pridošlica za uveličati slavu iz Benkovca tamburaši i.t.d. Onda se jedan srbinaš u gradu ćudijo sile što hrvata ima i dođe, a od ñi /srba/ nevidi se niko. Onda ja mu kaza ovu priću: jednog dana izađe Vuk sa petero Vućića na jedno veliko brdo, a iz pad tog brda prostiralo se je široko poļe, po kom su bile sve prekrilile ovca do ovce. Vućići rekoše svom Ćaći: Ćako moj doļe u poļu sile onije vukova /govoreći ovcami/ a malo ti je ođe nas. Vuk onda reče Vućićima; moja djeco kakvi smo mi i mañe će nas biti – te i ja uprav tako sam reka onome srbinu, da će ij sve to mañe biti jer ñesu na pravom putu. Hrvati, zna i Bog i vrag da ne teže pro granice, ka srbi i taljanaši Dalmatinski. Nigda više ovi prvenstva neće imati, ušla im je vlast u trag. Da Vam je bilo slušati što se perilo na 1. augusta na sajmu prošaste god. Na grobu Bjelanovića u Đevrskama, a to od učiteļa, Popova, i Kaluđera, osim što su klicali: da Bog da živi Petrovića Knjaza i njegova nasļednika Danila, ma su nagovorili jednog dječaka, koi je svršijo Deklamaciju sa: Evo braćo do malo vremena svi će srbi doći u jedan obruč i ope će nad ñima kruna cara Dušana zablistati. Osim drugije pjesama proti hrvata to je bilo, a prosti narod koga je bilo pro načina, ništa nego im se ćudi što beļezgaju i revu, pa za to ujede li vuk magare, nikom ništa.

Oprostite častni gospodine svaki put sporadi duga sadržaja, ja neznam neg ovako, pa makar mi i zamjerili. Kako Vam reko želim što prije odgovor, da se znam za ostalo ravnati, jer odavno ne radim za Vas ništa, što moja krivica nije.

Primite iskreni pozdrav sa Vašom dražestnom gospođom
ostaje odani Vlad:Ardalić

P.S. Primijo sam Vaš List, Dom koi mi je za volju ka meni, te slobodno ustavite predbrojbu ja ću ga nuditi seļakima, ali boļe bi prokurijo ovda na pravoslavne krajeve, da budete ozgo metali "List za seļake" a ne List hrvatskomu seļaku, jer to upada u oči kaluđerima, Popovima i najviše kultur – tregerma učitelma, jer oni zovu ovo da je srbija nova. Ako bude izaša Zbornik, isto izvolite mi ga poslati.

На чатрњи, Селине, 1905.

K.SZ.34: 25. 05. 1900

Ђеврске на 25/5. 1900.

Veleučeni Gospodine Zdravstvujte!

Primijo sam Vaše pismo, koje me je obradovalo za to, Ċe me nijeste zaboravili kao što sam natrijo/mislijo/ u svojoj zaprđenoj glavi. Zaprđenac ili zaprđeni vlajo, ovako gospoda iz grada reku svakom koi je god sa sela, pa makar i gosposku robu nosijo. Ja sâm Vas opravdavam, za to što mi prikasnite odgovarati, jer znam daste u velikom poslu i na putu bili t.j. po Erceg-Bosni, pa dok ste svoja putešestvija opisali ĳe/doisto/ prolazi vrijeme.

A i ja sam blizo dva mjeseca putovao po našoj općini, sa jednim provodićom za numeriraĳe kuća, jer Cirkul /Kotarski Poglavar/ naredijo je da mora taj važni posao jedan Opć: Prisjednik obediti/obaviti/ te mene kao seĳaka da zamjenim svoje gospodu gradske kolege bijaše red dopao, pa će tako i za popis pućanstva. Zašto našim nadri srbakovićima oće srce da pukne, jer u popisu pućanstva valja staviti kakvim se jezikom ovuda govori, a ja ću ĳepo zapisati da se govori samo rvacki, a ne srbsko-hrvatski.

Pri numeraciji kuća dosta sam opazijo za arkeologiju stvari, a za folkloru preko dosta, jesam stvari upamtijo i na noteš zapisao, što će s vremenom tureneno na vidjelo biti na pr: u našoj Općini ima doĳskije sela /bliže primorju/ da kad se što kunu da imaju oli nemaju govore: takomi sviju jaja imam, ali takomi sviju jaja nemam, oli tako ti sviju jaja uzajmi de mi to i to, ĳudim se kakova je to kletva, pa na upit kazaše mi, kad se ĳoek zakune jajma da je isto ka i s Bogom, jer da nema jaja /t.j. muda/ oli da se ubije u ųi oli makar da im što bude da nebi mogao živiti. U Nadpovjerenika financijalne straže u Šibeniku između ostalije starina što ij ima, nalazi se i bronzani život ljudski /penus/ s iglom da je služilo za zapon robe na grudije, daklen eto kako su obožavata sramotna uda ĳovječija u davna vremena, ali evo i u nova šĳima se kunu, pa se uprav našoj folklori more reći da je baš živa starina.

Sad da Vam odgovaram na pitanja Vami rijeĳi nepoznatije, na svaku ću Vam vjerno i toĳno odgovoriti. **Ator** (i atorski) jest, kad jedan učini što nevaĳa a drugi neće niko da mu za to prigovori nego oli nesmije oli mu gleda na obrez, pa taj bezobrazni ĳoek kad mu niko ne prigovara to više zla ĳini, veli u sebi imam svajie atornika /koi mu nose ator/ pa onda koga da se boim, kad je zašto, i gospoda naša vele: u hatar istine mećem svoj potpis. Nema vurseseta ili nije vursesĳija, to je reći nema kuraža, ili da je zamužen, oli da je nutar /stidan/. **Devorac** je svaki onaj koi je iz druge Općine, i ako nije iz svoga sela isto broje ga za devorca. **Uljes** a ne Uljez zove se onaj koi curi u kuću doĳe, i reku tome da je došao u laštvo. **ĳak** ili uzimati koga na ĳak isto je kao uzimati za šolac /

šalu/ ili sprdnu bolje reći. U **višoj roli** oli ti nesu od naše role, reći je: ti nesi od našeg društva ili partit. **Jeglen** ili jegledisati ili jeglendiija, reći je šala ili šalgiija koi zna dosta šaliva napripovjedati. **Izbolčati** jest reći, kad ko kome novce mora da do tog vremena vrati, ali da do tog vremena izbolča, makar i krvavo ij stekao. **Gudac** je mali praščić, koi kad se nadre/naije/ onda dobro se zakopa u slamu i spava. **O** upotrebljava se u zvañu na pr: O Jovane o Dmitre o Tanasija, ili: o moj brajko lako će mo za to. **Laćeša** zovu onog koi kad obuče najnoviju robu, pa je neće da oko sebe /sputi/sapne sponami, da na njem stoi ušcuperna /prisvojita uz telo/ nego klima tamo i amo, onda mu reku da je laćav i laćeša. **Škobo** spada u igru koja se zove karbañe. Metnu odrasli momci poveći kamen na ravnu vlaku /ledinu/ koi se zove karba, natrag nekoliko koraćaji ispod ruke bacaju tome kamenu svak po šoldu, što se to zove bliškañe, ko je najbliži šoldom karbe, taj tući će drugim kamenom u kraj karbe na koju je škobo šolde ponamještao. Škobo se reče onom ko najdaļu od karbe šoldu baci, pogodba je da škobi ide ono što ostane, t.j. kako je rečeno da šolde koje on ponamješta na karbi na gospe /t.j. ozgo lumeri i godina kad su rađene/, pa onaj prvi koi udara u karbu a šolde ne panu na zemlju i neprevrnu se na marka /t.j. na orla dvoglavog/ tome nema ništa, a druga odnese koi zna vješto tući sve i jednu, ako odnese jednu oli nijednu, onda tuće igrač za tijem bliži drugi pa treći i.t.d., ako isto na karbi ostane oli se nije izvrnulo na marko to je škobino bez da tuće, niko rada nebi biti škobo pa makar mu sve ostajalo što se god na karbu meće, ali kad ga red dopane mora da se zovo škobo pa ga što zapelo oli ne zapalo. Među braćom kad se po inade oli mu mali koi dijo daju reče: nijesam ja ovđe škobo, što je tvoje to je i moje. **Obediti** jest izvršiti ili spremiiti posle koi su početi. **Tavriti**, asoliti pañkati, reći je inaditi se, tavriti nad glavom, doći na koga kad sjedi pa nad ñim koješta nabrajati. **Po škriļati se**, kad se ko malim kamećkom baca ko će dalje a to najviše ćobani rade kad njesu iz jednog sela onda se po izdaleka jedni u druge po babuļaju /po škriļaju/ da koga i u glavu oli u leđa kamen zapne pa nikom ništa, što se u junaštvu dobije, više ñi znađu se vješto varaknuti /ukloniti/ ispred škriļe. **Kindidžija** ili kindidija jest što i vurseđija smijonost. Kao kralević Marko što kažu da je sam on 12 arapa udarijo. Kindidžija reku i onom koi ne žali kud svaća pa mu ćaća bijo. **Avanica** reko onom ko je zanosit ili alit u nošnji rabe, on neće da bude kaļav ni rasparat, nego kad je na njem roba i stara bolje mu sliši/stoi/ ili pristaj neg drugijem nova. Da ne samo da je otrešit u govoru ma tako i u robi. **Dotarica** koja prćiju donese zovu je, momci šturi o sebe t.j. oni ma se reče koi su suvoñavi ili sabi po raci, ćim se otrešem i umijem, ćim se dignem iz kreveta, otarem ako imam krmeļem i proćešem, više se orli više se sili pa mu valja podrezati krila da niže leti da bude pokoran. **Bujuriti** bujur galamiti, galama. Skim to ti bujuriš, skim to ti kao galamiš ili govoriš. **Proždrijeti paru** reći je npr. kad koji sluga služi u

česova velika gospodina, pa mu zna za vaj/ćud/ da malo po malo počme ga se ne bojati pa i ne slušati, onda reku slugi ne boi se on gospodara iako je velik proždri je on njemu paru u prvotač/početkom službe ili ako je ko kome počast nosijo dok su iz daleka stali, a kad su se na bliže poznali, reku im proždri su oni jedan drugom paru pa se sad među sobom špotaju/rugaju/. **Bego** o đuvegija to je jedno, bego reče na novo mlada dovedena svome mužu. **Vilare** ili vilari zovu se kupljeni od činene kože kao opanci, ženska kad crkvi ide mal da koja ij na nogami nema. **Vrajati** je žderati ili gostiti se, više ni po koledaju se među se pa reku ajmo učiniti vraju. **Drte** reku svakom onome djetetu otrcanu preko 5-6 godina. **Škipina** je od drveta, iskopata na što se varenika razlijeva, dok je novo to posuđe zove se škip, a kad ostari velu mu škipina da u njemu onda škaļ i maltu/japno/ za zid nose. **Mititi** na mote to se gluhonjemome čini kad se taj uspali/razļuti/ pa se miti na znakove ruku, što neki znadu šnima zakretati i.t.d. **Ko delvetuje** reći je: ko godi i kom je lako leže kad oće ustane kad oće. **Nema špariña** reći je nema štednje. U vrijeme poljskije **vruta** reći je poljskije plodova, pod jesen kao: grožđe smokve kukuruzi i.t.d. Na **babuļami** spavaju, biće da sam zapisa da čoban metne na babuļe (kamenje) kuću malu učinenu pozemļušicu od dasaka, oli staru bačvetinu, a to kad je kod tora u kom jeseni blago na poļu stoji sagnato, ali svakako dobro je rečeno: da ļudi spavaju po kuća ali u kuća pozemļušica. **Kaļupavina** oli žagar, reče se kad ļjudi žene i djeca spavaju ļeti na dvoru, a obnoć iznenada kiša pļusne, da ij tako probudi, a oni stanu neko plakati neko vikati a neko bježati pod krov, još im reku da su uzgagolili i stala ij graja. **Vunad** zove se sitno blago, pa bile ovce ovnovi ali janci i.t.d. **Zapovelavati** reći je započinati česov govor ili inad, kad se ko pobije odma krive onog koji je prvi zapoveļa /ili počo/. **Urisivati** je reći prorokovati, kažu: jeli mu uris urisio tako će mu unaprijed vavijek i biti, uris a usud to jedno. **Mrdalica** je ona ženetina koja po kući često rovika/premeće/. Rovikati, mrdati, premetati to je sve jedno, kad ženske što idu u grad pazariti reku na kupovala sam punu torbu mrdalica i šuškarija tj. sitnarija nekije. **Osebušak** se u nas ne čuje to sam kazao po Vašoj meni dobro poznatoj osnovi, nego čuje se amo reći: žive sam po sebi, osebi, i osebice, pa govor ñev nije ni na nesi na vaš to je reći: da ne naliči ni zere. **Te liš** reći je kao navlastito: te liš ukrasti iz gaja, navlastito kad je ukrasti iz gaja. **Botica pule**, kad ćaća miješa puru ili pulu, kad djeca pitaju tako ćaća im namješaji /komad od dug drveta s čim je mješa/ izvadi pa dade, a djeca oberučke private i skuvaju je u buću /bota/ te pušuci da se ladi malo po malo jeđu. **Matrak** ili suk drveta to je sve jedno. Mačka za đumi t.j. reći je **zađumiti** što se god može više može zubma obzinuti i ponijeti. Prasac kad se na gumnu rpe žita prišuļa /privuće/ onda zađumi sve do grla što igda more puna usta pa onda uteče po daleko, đe stane tu istrese iz usta, da bude rpica o srednja te

malo po malo po volji onda zoblje. Onda bi taj dao **bestraga** kuću i sve, ovako se izgovara a ne bez traga. Dobro ja sam počeo sam tuviti /pantitit/, nazadne izgovore kao da reku Dalmacija oni Dalmancija, Knin a oni Knjin, Zadar a oni ajmo u Zodar, Šibenik oni reku ajmo u Šebenik. **Neimali** je reći koi nema ka drugi ljudi, neimal se čoeak lako moe na svakom mjestu poznati po obličavi i po očima. **Kustolomi** ili kustolomiti jest što i tavrity, neprestano se inatiti. Te kad je **sprca** to je kad je svorcao ili najao, oblenta, obanta, da mu se što brže i prije dađe ono što pita. Podjele **sve i špicu** tako se reče kad se rastavljaju rođena braća i jedan drugom sve izgleda na dijobi, onda im seļani reku: podjeli li su međuse sve i špicu jer kad dođe do ņe zlo je. **Gazta ili gazeta**, to je starinski novac zdrav, reče se čoeak se mijea ka i gazeta, jer ona je danas ođe a šutra Bog zna đe će. Stoji ka na **basni** to se reče boleļljivome svakom čeladetu, i koje je vavijek avetno /žuto i slabo/. Dok ne **izvešča**, reći je dok je bio debo/debeo/ komu drago, pa malo po malo mrša i nestae ga, glad, briga, i bolest čini čoeaka ali makar koju živinu izveščati. **Mrļumica** reče se staroj ovcy, ili **zlorica**. Ono me se **pribada** reći je kao: i onome se prišiva ili onome se siplje u torbu, onaj se špeca /bocka/. **Pankļiv** se reče svakomu onome koi nikada neće reći veselu koju, nego mu je drago vavijek za drugim zlo divaniti, još tome reku da je žugela, da je pušļiv, da mu je srce na dnu guzice, pa tako kad pańka drgi mu se smiju, pa ga i napovrzu uvate ga s riječima/ za naļuti ti ga da pańka više.

Daklen čestiti Gospodine evo ja sam odma odgovorio na Vaša pitańa od nerazumļivije riječi, da sam još uz ove i drugi je Vam nadostavijo pa uzgred izjasnijo. Kako reko da mi je drago što ste me se sjetili, tako ću svršivati privatno pravo, kojeg već imam na čistu prepisata do 50 stranica, a najdraže bi mi bilo da po mogućnosti dađe mi se podpora u naprijed, te ako me kako velite što ide kasnije molim da izvolite poslati mi sada. Privatno pravo je odugačko, da kad pošajem ga, onda ću poslati ga svega, što sam stalan da će te biti još zadovoljni s tijem neg i ostalijem. Na svaki Vaš upit odma ću odgovarati, a daste mi se mogli javļati puno bi Vam, i davno bi poslao snop građe, jer pošto mi za toliko vremena nijeste pisali, mislijo sam u svake, da Vam netreba daļije prinosa i.t.d. a sad ste me kako reko iznova eletrizirali na posao. Molim Vas javiće te mi jeli čemu onaj prinos o Vučarima iz Bukovice i o ņemu basnami, pa Vas molim da nadostavite o krsnom imenu ovo: “Kad zvanice /prijateļi/ treći dan rastaju se t.j. polaze kući, onda kako su dar dońeli tako valja im drugi davati, onaj isti dar t.j. jabuke i kolače da im se opet vraćaju sramota je, nego za ne kupovati drugije, ženetine i neve idu po varošu promijenivati da jedne drugoj od svojie prijatelja dar za dar dađu, tako one pruže na polasku prijateļima govoreći: na padaj to prijane seki Joki a to ujni Marti, a ovo prijji Đuki ali ako dođe više prijateļa u kuću ednu, onda iste darove ņima na polasku daju i ispromjeńivaju, na pr: ako je Petar i Pavo zajedno u jednu kuću trevili doći

- 4 Fra Lujo Marun (Skra-
din, 1857 – Knin, 1939),
svećenik, arheolog. Po-
krenuo odbor za istraži-
vanje hrvatskih starina
u kninskoj okolici.

piti, svaki je sakriven dar donijo, a sakriven i odnese, da oni kućani što je Petar donijo dađu ga na polasku Pavlu, a Pavlov Petru, pa mirna Bosna. Drugo mi ne ostaje nego primite srčani pozdrav Vi i Vaša dražestna gospođa, koliko od mene toliko od moje supruge.

Pročitao sam Vaš “Dom” pa mi se posve dopada, poznajem onu od dukata biće da je moja. Vi bi rek, da nijeste na te rvacke krajeve rođeni nego u Bukovici, to sudim po Vašem čistomu govoru da se može reći da samo zere ne zanosite niti Vam se potkrada koja riječ kao što neki učeñaci izgovaraju sa tije krajeva, a i tonu riječi uprav kao Bukovčanac izgovarate, što je to rijetkost, oklen doklen uzdržavati zvuk govora, i.t.d. I amo rado čitaju gospoda moje prinose u Zborniku, da u ona dva što sam ja pisao, odavno kod mene nijesu, ali tako zvani srbi onaj prvi Zbornik pročitali su, da malo po bjesnili nesu, zato samo će nesam u Beograd poslao na boļu korist, i novine su na to neve ustale. Dosad u tri broja bilo je svega pisato, na srpski glas odgovorijo sam su 24 stranice svega i svašta, ali mi je fra Luigi Marun⁴ to odnio da će popraviti, pa se kajem ka svoji grija će nesam Vami poslao da Vi u tije tamo novina turnete. Sad neznam jesu li u ovom zadñem pročitali ono o Bjelanoviću, ma biće da jesu, pa muče će je istina. Očitova sam sve kud oni teže, i kuda me mame da bacim svoj rad i pamet u Beograd, a nogami da stojim ovdje, i kako su grbove srpske sad na svijeće u crkve pometali i.t.d. i.t.d. Očekujući odgovor ostajem odani Vlad: Ardalić

K.SZ.34: 03. 04. 1903

Đevrske na 3.04.1903

Veleučeni Gospodine Zdravstvujte!⁵

Natrag malo dana primijo sam Vaše cijenjeno pismo i odma poslije VII knjigu a II svesku Zbornika u kom je štamapata i moja građa. Ima tri godine da sam presto pisati za tu akademiju, ja to nebi rada, nit bi prestao pisati da bude ista akademija prama meni onaka bila, kao što je bila u prvotač. Znajte da nije lak posao građu za Zbornik spremi, i ako ja sam znam dosta ipak vavijek treba spored sobom imati kojega poštenog čoeaka za pripitivati ga za svašto ako stavr misli ići u redu, onda toga treba gostiti i platiti mu nadnicu što biva po običaju naravski, jer kažu da neće niko mukti materi ni da jaja broji. Izgovor narodni kao i sve, najprije treba lapišem pisati, pak onda na čisto prenašati. Ja sam dosta povalnije i laskavije pisama i od gosp. Dra Radića primijo, dok se najkašne nesmo take i posvadili, jer nije bijo točan kašnu ruku pogođenu nagradu isplaćivati, to me se onda reče ovako: “ko počme to lijepo a svršu ružno, jest zlatom pisati a govnnima zabulavati.” Kako se god ne mogu starine bez novaca iskopavati, tako isto ni običaji pisati. Nije kriv u svemu bijo ni Dr. Radić, nego akademija. On je bijo pogođio samnom da će mi odma moje zasluge dva dijela naplatiti čim primi građu, treći dijo kad iz štampe izađe, jer čekati nagradu svu dok se stvar uštampa, isto je ka i magarcu gladnu čekati dok mu trava naraste. Za to ja sam preporučiva i želijo, da što mi se misli poslati neka mi se pošalje odma, a Vi kad štampli što da štampli, jer ja “volim vrebca u ruci nego zecu u glavici” a u našem očenašu govori se “dažd nam dnes” /daj mi danas/. Ja da imam prijoda ka presvjetli Štrosmajer nebi izgonijo od akademije nagrade. Povr svega toga valja da znate “da me potreba nečera a korist da privlači” u ime iste radnje za Akademiju niti ću se ja ispotrebovati /očistit od nužde/ s onijem što primim od iste akademije, nego jedino što sam ljubitelj makar koje nauke i utome bi rada proći vrijeme, ali ne pak da stojim na štetu, jer dok bi svak meni reka “evala osta glava čelava”. Kako reko da se troši i dangubi pripravljajući građu, to se mora oko toga trošiti, jer kažu “da namazata kola boje idu, a kad se koñima poveća porcija zobi da prije dođu do željenog mjesta”.

Kad bi za bogatije od sebe radio i trošijo bilo bi kao da idem sipati so u more, /a ono i u sebe slano/. Ima priča u narodu kako je baba tri puta prnula, pa je pitali kom je to prvo bako? ona reče: ovo sinko onome ko ide s izjedenim u mlin /t.j. na zaimao prije brašna više nego je išao kašne samleti, kad samlio i svakom vratijo ņemu ništa ostalo/ pitali je kom je to drugo bako? ovo sinko onome čobanu koji kad uveče sagoni u tor blago pa ga ne broji. pitali je kom je to treće bako? ovo sinko onome ko u krčmi krčmara poji vinom. Daklen i

- 5 Obrača se novom uređniku Zbornika, od 1902. do smrti 1955. uređnik je Dragutin Boranić (Kraj Donji kod Marije Gorice, 19. XII. 1870 – Zagreb, 1. IX. 1955), jezikoslovac.

mene bi brzo bakin prdeš dopao kad bi se ja išao šteteovati za bogatijeg od sebe koji ima više vina i svega nego ja.

Štomi pišete izim moje slike da Vam je pošalem, tako je isto Dr. Radić pod isti šest pitao, ja sam mu je i poslao, pa mi je kašne pisao da mu javim kako se zove našije težaka odijelo sve od pete pa do glave. Osim što sam mu vjerno sve to opisao ma sam mu još poslao i tri slike od našije ljudi i jednu veliku na kojoj je neki Petar Čoraš u serdarskom ili ajdučkom odijelu, i to sve u bojama naravski u slikat. To je Dr. Radić primijo u oktobru 1899. Slika ja nesam slao na dar jer nesu moje, nego sam ij poslao na ogled, da bi se kako iste u Zbornik umetnule. Osim toga usto sam bezplatno poslao 14 stranica građe o životu Petra Čoraša. Sadašna čer rečenog Čoraša dodjela mi je te tri slike pitajući a navlastito svoga oca, jerbo je to jedna rijetkost, da svaki čas očekujem kad će me za iste slike sudom gonati. Uzalud sam ja više puta Dru. Radiću pisao da ji pošale natarg. A kako i zašto će mo se posvaditi? Ja sam kako reko bio uľubľen u njegovu osnovu, te mu često bijo počo slati građe, a on počeo sve to slabije palćati a još manje odgovarati mi. Za ovo sad što je iz štampe izašlo nije mi poslao više nego 19 for i 90 novč: u mjesecu juliju 1899. Ajde primijo sam jer kažu: "uzme pope što ti se da" ako li ne onda vele: "u srdita popa prazni bisazi". Pa kažu da je dobra: "od zla dužnika i koza bez mlika".

Ipak me stijem nije poplašijo još, onda ja opet se zaurňam opisivati Privatno pravo koga sam mu bijo preko 100 stranica bio polao u god. 1900. Stoj danas stoj sutra nabila se do 6 mjeseci a meni ni glasa ni tara, a kako onda da se ima ľubav i voľa daľe opisivati? onda ja istome oštro pisa, da kad su tako odprdeni prama meni /t.j. neharni/ da bi ja najvišu slast imao da on meni vrne moju građu pa da je na svoje oči zapalim a on nebudi ľen vrk te mi prvom poštom pošale je, zapalijo je nesam jer me gušta novaca. Kašne doznao sam da se on bijo digao prije puno mjeseci od Akademije, i da nije bijo urednik Zbornika kad je primijo i poslao mi istu građu. Pa sam mu više puta pisao i molio ga dami pošale V svezak i 1 polovinu Zbornika jer i u tome je moja građa šampata, pa ni za to ni glasa ni traga, onda se obratim dopisnicom Akademiji za isti Zbornik ali uzalud mi bijaše, da još neznam kako je stvar moja toga puta šampata. Sad čestiti gospodine izvolte suditi jeli moja krivica da sam sasvim prestao bijo za Akademiju pisati? Poslovice talijanska kaže: "star in leto non dormire, aspartare non venire, servire non gradire son tre cose di morire". Vaľa da još znate da sam ja gorkije popijo sa strane od takozvani našije srba, đe i zašto šalem Akademiji u Zagrebu moju garđu, a ne šalem u Beograd pa da izlazi pod srpskom firmom, kamo sam u velike bijo preporučivat i.t.d. Trun je to u oku nima veliki, ja znam što znam, da bi mi se obilato plaćalo da se beogradu okrenem, koji za me vavjek veľo kao amerika. "Ko prije đevojki tom prije đevojka" daklen ja sam najprije s Vami posao imao pa stijem želim i vavijek pa makar me opet pretresali po historije braća ne srbi.

Nego kad ste se Vi meni ovoga puta prijateljski obratili /jer kažu da lijepa riječ gvozdена vrata отвара/ eto obraćam se i ja Vami i šaljem Vam ono isto Privatno pravo koe je u dra. Radića preko 6 mjeseci bilo, od nekidan ja sam u isto umetnuo 10 stranica iznova mog rukopisa t.j. jedan utok tiču ċi se suložništva za kojeg mislim da zasluživа da izađe na javnost. Još imam lapišom napisate dosta građe od Domaćije običaja kod svetkovaња strana osnove 56 pod b Svetkovine ċitavoga kraja /ili naroda/. U tome ima kako naši pravoslavni svetkuju nekakve svece svoje što ij crkva ni kalendar ne kažu, a ovakoga za svaku stvar različito svetkuju, kao sv: Trivuna koji dolazi na 14 Veļače na nj kući ništa nespreamaju ni ti lože vatre sporadi miša, nego prijena dan pripreme jelo, i muk /tišina/ taj dan u kući vlada ipak obitelji sve ne svetkuju ga nego ċe koje. Nudijo sam ja Dra. Radića i za ovo, i pitao naputak ali kao ni od ostalog nikad ništa. U reċenom utoku koga sam umetnuo veļo, pravo sav izgovor narodni nijesam metao, jer ga vlasti potpuno ne razumiju, nego ima nekije rijeċi kniževnije kao simboli ceremonije i.t.d. Tako kako reko evo šaljem Vam preko 110 stranica građe u kojoj je vjerno opisato privatno pravo narodno, pa što Vi nađete da vrijedi onda molim Vas da po mogućnosti odma izvolite doknaditi. Uzgred molim da mi izvolite poslati V svezak i polovinu reċenog Zbornika pa makar mi ga stavili u račun.

Neumoran ċu ja biti radnik Vaš u naprijed, jer naš je pravoslavni narod bogat u običajim i mitologiji, a ja sam na sēntu/zgodi/ toga, ni Vuk Karadić nije zalazio u narod i u njegove tanċine duše mu i života koliko ja zalazim. U pripovijetka i zagonetka kod nas je obilaština. Od vila i vještica ko bi račun uċinio, na pr: ċuo sam neki dan zagonetke: da što mi ti je da: što svak ga ima a bog ga nema? /brata/ Što Bog nevidi nikad car rijedko, a seljak svaki dan? /sebi ravna/ Što je na batini ļetovalo u guzici zimovalo? /Glavati kupus/.

Kako je bijo moj stric parok od ovoga sela, daklen ostalo je dosta knižurina, okružnica duhovnije vlasti u kojima ima svega i svja za folkloru.⁶ U jednoj knižurini koja broji do 550 stranica te šteta da nema naslova ni svršetka, u ņoj su same pripovjedke i razjašņenja od ņi, na jeziku je staro slovenskom ili našem crkvenomu. Daklen ima jedna priċa “Завистију диаволеју гријеха вниде вь мирь” ili boļe reċi: Vražiја ženitba. Daklen vrag se naumi ženiti da moļe puno ļudi privuċi u svoje satansko carstvo te uzme sebi za ženu imenom neċistoću /inpietas/. Š ņom je imao 7 ċeri koe je u svome domu vaspitao i zaruċi ij ļudma jednu po ednu. Starijoj i prvoj nadije ime Arogantia t.j. alica ili kiċeļivica koju je udao za one od viskoga ċina i dvora, /jer tu se moļe aliti/. Drugoj nadije ime Avaritia t.j. lakomica ili srebroļubica ovu uda za tgovce. Treċoj nadije ime Falfitas t.j. prevara, ovu uda za prostoga teļaka /jer je kod ņi najviše prevare/. Ĉetvrtoj metne ime Invidia t.j. zavist ili nevjera, ovu uda zanatļijami, /jer oni su jedan na drugog nevjerni/. Petoj nadije ime Hipocrifis

6 Ardalić Jakov (oko 1820 – nakon 1871) paroh u Bribiru, Đevrskama i Skradinu. Saradnik Srbsko-dalmatinskog magazina gdje je objavļivao radove iz pedagogije i narodnih običaja.

t.j. Licemjerje, ovu uda za Popove, jer kod nji je samo licjemjerstvo da jedno misle a drugo divane. Šestoj nadije ima Superbija, ovu namjeni ženskomu polu da se ne udaje nego da se oli i maže. Sedmoj nadije ime Scortatio t.j. Bludnica, ovu nećene đavo udavati nego zadrži kod sebe i učini za kurvu od kažina da more mamiti lude na nu pa u svoju mrežu. Ova priča ima opet razjašneća ka i svaka, ma je lijepo složena.

Oprostite čestiti gospodine radi duga sadržaja, drugovačije se meni neda pisati. Ja škola nesam učijo više od tri razreda, jedina mi je zanovet što neznam niti sam vješt u interpukcija a za ostalo išla bi stvar ka i po loju. Bijo sam počeo začinjavati i stikove svoje, što sam nekolike pjesme poslao i Dru. Radiću na dar, domalo sastavit ću pjesmu o potrebi t.j. satiru. Kako čovjeka oblada od glave pa do pete, t.j. nemam kape a ja je kupi potrebu s glave skinu a ona tap u košulu kad nabavi košulu a ona tap na leđa nemam odjel, kad kupi odjelo, a ona tap u postole /čizme/ kad vabi oli kupi i nu a ona tap u džepove e kako je iz džepova vaļa izgoniti veliki su posli.

Ovu su primjeri iz moje glave koje kad svršim znaće te za isto. Opet Vas molim da mi oprostite što sam se ovako i ovoliko usudio pisati Vašoj još nepoznatoj mi ličnosti. Očekujući odgovor iz najdubļeg štovanja sa počitanjem

odani

Vlad: Ardalić

Povjerenik i član utemelitelj po zasluga hrvatskog starinarskog društva u Kninu, suradnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, član mjestnog školskog vijeća, član zdravstvenog povjerenstva, član i dopisnik geološkog muzeja u florenciji/italija/ vijećnik i prisjednik općine Skradinske.

P.S. lani u maju jedan učeñak iz Florencije na ove starne došao tražiti okameñenije riba /školačka i.t.d./. Vratijo bi se bez ni da nebude sam ja čuo za nj i naveo ga kamo toga ima za čim je pošao. Na preporuku poslije ja mu pošalem 30 kilgm: da je našo u tome što još nauka nije znala, u računu iz učtivosti nesam metao moje dangube nego samo prevoz i poštu. Za to mi je od strane istoga muzeja došla diploma i pofala kamo su me imenovali članom i.t.d. zašto se nemam sramiti iako su talijanci jer se tiče znaña i nauke.

K.SZ.34: 28. 06. 1904.

Đevrske na 28/6. 1904.

Veleučeni Gospodine!

Primijmo sam Vaše cijeñeno pismo koga sam sa velikom nasladom čitao, što ste me se sjetili posle više od godine dana pisati mi nego sam ja Vami pisao i poslao bijo rukopisnu građu, ali da budete mi poslali još "Zbornik", svesku V činimi se, o čem sam Vam bijo lani i pisao, u kome je štampat moj prinos i opširni uzroci zašto se narod djeli. Znam da je to kako reko izašlo na vidjelo a ja niti sam primijmo ni pročitao što čini mi se da imam pravo da mi se pošale ta već izašla moja radña, za to Vas i sad molim da mi ovo gledate poslati.

Što mi pišete da će doći amo Gosp. Dr. Simonović⁷ vješti fotograf, to je meni puno drago ali ako će te Vi mene poslušati ja predlažem ovo: da gosp. Simonović odgodi svoje putovanje do mjeseca Augusta, a evo zašto: sad je naš narod u poslu da dokon niko nije osim mene (za pravo reći ja sam vavjek dokon, pošto ni ti orem ni kopam jer imam braće dosta oni zame rađe) ovako narod koi je u poslu pa nagoniti ga da se problači i slika oči jo bi za to plaću oli napojnicu, taki su oni, nego oću da rečem ovo: na 2. Augusta je ciko moje kuće sajam sv: Ilija. Tu dođe naroda dosta iz Bukovice u svojoj krasnoj nošni, bude kolo, i igara drugije dosta, cura bude gizdavo ođevanije u svome običajnom srebru i nakitu, da bi se moglo predstaviti svatove mladu i sve drugo od naroda gotova i sabrata moglo bi se lako predstavljati. Drugi je sajam još bolji viši i zamašitiji na 19. Augusta naše Preobraženje, a to na Kistañami daleko od mene 10 kilometara. Kistañe su jedna Varošica, ima općina i Sud nedaleko od toga je naš Manastir Krka, pa poslije leturđije i zavjeta što tu narod dogoni blago za dušu, onda slegne se na Kistañe kao veliki sajam ili što kažu Dernek, da bude po 20 kola što se igra, jer Kistañe su sredina i srce Bukovice, a Đevrske su na međi ravnije Kotara a isto spada pod Bukovicu.

Za uspijek što bi ga u slikañu postigao gosp: Dr: Simonović to je samo na sajmovije, a ja kao prijatelj ovo i ovako predlažem da se znadete vladati: "sad odviše vas voļe ka i kadije na samaru jati" (ovo je narodni izgovor).

Drago mi je puno što me nukate da se privatim opet radñe za akademiju, jer sam bio povrgao stvar, pošto mi ñeste ćeli odgovoriti na lañsko pismo i što nije mi ćela akademija poslati Zbornik za koji sam joj više puta ñoj samoj pisao u kom je kako sam rekao štampan moj prinos, jer prama prijateljima nevaļa se oglušivati, ili što no reku "izjesti zaboravke".

Već sam bijo počeo pisati pod b "Svetkovañe čitavog kraja (ili naroda)" koje će do nekoliko dana biti gotovo da se ñe neću stidjeti za svoj rad jer je istinit i potpunit. Lani je Vladin List t.j. Dalmatinska Smotra, doñela članak o Vašem i radu i kniževnosti od Zbornika, u čem Vam pribada da bi trebalo slikami Zbornik dopuniti, da bi onda bijo savršen, i kad Vlad: Ardelić svrši svoj rad da će se zabavit o ñem i.t.d.

- 7 Radivoj Simonović (Ledinci, 17. VIII. 1858 – Sombor, 21. VII. 1950), liječnik. Bavio se geografijom, geomorfologijom, etnografijom, botanikom itd. Bio je poznati i cijenjeni planinar, a posebnu životnu preokupaciju predstavljali su mu krški velebitski oblici koje je u više navrata fotografirao, kao i ostale krajeve kojima je putovao.

Ja ne da se sam valim, ali ko je god čitao moj prinos dao mi je ruku i čestitao, drugo baš i ne čitaju osim moga posla, ali ovo će biti mislim divno što sad zgotovit ću. Lani je i u Rimu štampata u jednoj brošuri jedna legenda duga iz ovoga kraja, koju sam ja na molbu jednom profesoru iz Florencije poslao, koji je bio ovda i ja šnim odao pokazujući mu okameñene ribe i.t.d. Ovaj je mene preko dosta pofalio u svojoj brošuri pa i Akad:Jugoslavensku od koje sam ja suradnik. Zanimljiva je brošura te ako je nemate, i ako je želite onda poslat ću Vam je dragovoljno.

Oprostite što Vam pišem pismo duga sadržaja da Vam ne bi bilo na zanovet, osim svega zanimljivoga pribrao sam štogod smiješnoga i šporkoga, za akademiju ako bude ćeti primati, za primjer evo nešto:

Pošao Bog i Vrag po svijetu treve na dva volara đe oru, ovi sjedoše užinati, onda reče Bog od ona dva bit će jedan sav moj, u te mjere prekrsti se jedan kom Bog reče: ono je moj, drugi onaj neće se prekrstiti nego diže nogu pa prdeknu ka i parip, onda Bog reče: eto ti ga vraže tebi, a vrag će: Bogme ti ga ja neću što nije zate nije ni zame.

Došao jedan pred popa ispovjedit se onda pop gledajuć u nj, velimu ti puno Boga psuješ, ovaj će: Bogme ako psujem ja ga i molim pa onda nek ide jedno za drugo. Ma, ti puno si petaka omrsio. Bogme sam puno i utoraka prepostijo pa nek ide jedno za drugo. Onda pop pita ga šta si još uradio, ovaj će: Bogme sam jebao popadiju, a pop će: Bogme sam i ja tebi ženu pa nek ide i to jednu za drugu.

Pjesma što je u kolu čuo sam pjevati:

Sjedi mara kraj bunara pa se s picom razgovara
Moja pico ļepa li si brka
Da ti njesi kraj posrana prkna
Ko te jebe gori je od tebe
Ko te plaća ostaje bez gaća

Oprostite čestiti gospodine što Vam ovakvijem neprilikama dodijavam, ali pošto smo naši zato uzdam se da će te mi oprostiti, ali s ovijem Vas nudim da ovakije i sličnije može se nakupiti dosta.

Opet ima jedna još besramnija, kako je kurac pički pisao knjigu, kako je ona otpisivala i pozdravļala dva brata mudovića (jaja) i.t.d. i.t.d, što je sve prosti narod složijo u pjesmu.

Opet veļo da mi oprostite i očekujem odgovor, jer se i ja nadam da će mi doći dva naučeñaka iz Trsta, s kojijem moraću ići t.j. biti šñima turist za obaći pećine po Bukovici u kojima je narod nekad u prethistoričko doba stajao i.t.d. Ma i ovi mislim da će u jesen odgoditi putovañe i svoje iskopine po pećina.

Iz najdubļeg štovaña sa počitañem

odani

Vlad:Ardalić

K.SZ.34: 08. 07. 1905.

Veleučeni Gospodine!

Na Vašu preporuku još od lašnske godine u ime opisivana običaja, nesam se baš pravo odazvao nego evo tek sada. Kako sam što Vam je poznato općinski IV Prisjednik i.t.d. i.t.d. a ope imajući svoji domaći teški poslova kao prepороđивање vinograda na amerik: podlozi i.t.d. To je uzrok bijo da sam, zaļenijo perom raditi, za pravo reći nesam bijo zaboravio ja nikad na Akademiju ni ti ću nego počimati pisat pa onda ostavi, i tako više puta. Dok ovo sada jedva nakani se, da mi se je baš preslašalo pero, nemarom sam lupio o zemļu i bacijo ga u onu jamu što se zove “zaborav”. Kaže se: kad ļeni prama cijelim svijetom krene, što obetajem da ću u naprijed neprestano za akademiju raditi samo ako je Vami stalo. Do moga sabiraña za koje puno molim da mi izvolite javit što prije.

Kao što je lani bijo Gosp: Dr: Simonović kad on je više slika odnijo odavle pa i moje dvije tri, jednu moju kaže da će za se, a drugu za akademiju. Treći put me je slikao sa ostalom mojom obitelji u svakidašnjoj robi sa dvocjevkom na ramenu jer takvoga me je našao kad je iznenada rupio, a ja trevijo iz poļa doći i gosp: Dr: Radić je sliku moju zapitao pa sam mu je odma poslao sa drugim slikami na povratak jer su mi date na vjeru da ij pošalem akademiji na ogled, kao onu od Petra Čoraša iz Bribira u ajdučkoj narodnoj nošnji i kolurima. Da više onije slika nema amo niđe, a ta jedna zadržata bila u kući kao amanet te kako reko poslao je tamo pa ni glasa ni traga, uzalud moja za nju pisaña da se vrne, nego čuđim se kako me nije zapravda rad od iste slike a bili su mi i zaprijetili. Šaljem Vam sada evo 108 stranica rukopisne građe, t.j. ono što je bilo izostalo rednoga prvašnog broja, jer ovo je mislim moralo ići uz domaće kućne običaje što je već i odštampato. Imao sam muke dok sam skrpio riječi i svezao jedne uz druge, vaļivao sam puno parao te prispodabļao dok mi je pošlo za rukom tako što no se kaže zbakļati. Isti posao njesam mogao kraći učiniti a duļi da, jer meni se neda ništa površna pisati ni kazivati, nego ono kako je u stvari sve. Šaljem Vam i onu brošuru iz putovaña onog naučeñaka mladog talijanskog, u kojoj je opisat bucaļ što se čuje koji puta amo kod nas. Čijo sam ga i Vami sade u ovom poslu opisivati koga sam bijo i spomenuo, jer je to išlo između ostaliije vragolija i plašila, a pošto Vam šaljem popis istoga u talijanskom jeziku za to sam se ustegao. Nu odvolite li Vi javite mi se jaću ga odma opisati i poslati. Davno bi ja bijo Vami moju građu poslao makar koji dijo, da nesam iščekivao iz Italije brošuru, pa u znak istine šaljem Vam je još nerazrezatu u listovije koja mi je naskoro poslata jer je bijo na putovañu onaj talijanac pa uzgred mi je poslao i drugu onu brošuru sa ilustracijami koju Vam isto šaljem

na ogled. Onako bi trebalo da se svaka radња začini slikami, da ja imam aparat što u čas snima a bog zna šta bi ja učinijo? Nego da oće Akademija da meni ustupi taki aparat, isplatijo bi im se. Naučiti se može slikavati u tri dana, jerbo ovuda ima divni prizora kao kad se vlajo zavrža ovnom za vrat pa ga gospodi nosi na dar ili na prodaju, pa ga na nému pipaju jeli debo. Drugi opet jašu na kļusini a ovna svežu kļusini za rep, sad vlajo jaše a kļusina vuče repom ovna za sobom. Kako opet mrtvacu nose bez kovčega na ukop kako žene žale i nariču i pale po grobu i.t.d. Oprostite čestiti gospodine što se vavijek usuđujem pisati Vam dugim sadržajem te kako reko da Vam šaļem 108 rukupisne građe, pa što znadete da vrijedi onda molimo da mi izvolite poslati odma. U naprijed ako izvolite kako reko moje radње javite mi da se znam vladati puno Vam evola što ste mi poslali ona dva svezka Zbornika kamo sam Diobu i.t.d.

Iz najdubļeg štovaņa sa počitaņem
očekujući odgovor Vaš odani
Vladimir Ardalić

U Gjeverskama na 8 Julija 1905.

P.S. ako je izišla moja sveska Zbornika od moje radње izvolite mi ju poslati makar odbite od računa.

Манастир Крупа, почетак
20. ст.

K.SZ.34: 25. 07. 1905.

Gjevrске na 25/7. 1905.

Veleučeni Gospodine!

Primajući Vašu dopisnicu, drago mi jest daste zadovoljni sa mojom građom, a uzdam se da će te unaprijed biti sve to više zadovoljniji, jer to mi se je proslaćalo pisati da svakom čoeuku makar koja radña kad se proslaća (pođe mu sladka od srca) onda ide stavr ka po loju. Da akademija odma nagrađiva svoje suradnike još bi bolje sve bilo, pa da potpuno i ne nagrađiva kad odma da je. Kao ja ne radim da nađem vrelo koristi sa mojim prilozima rukopisnim koje Vami šalëm, nego nebi samo rada na šteti biti, da ja ñesam darežljive ruke nebi se tako lako uvukao u dušu našeg seļaka niti bi poznavo sve tančine njegova života

Potvrđivam i oslañan se vavijek na ono pismo koje sam Vam podavno pisao pogledu radñe čekanja i.t.d. Nego želiyo bi i ovo znati radi mog ravnaña u zauzetom poslu: koi je sad običaj plaćanja radñe za 100 stranica rukopisne građe?

Slobodno Vam mogu reći da se ja nalazim sretnim i zadovolnim prama ovuda našoj gospodi kojima narod nepovjerava svoje tajnije kao meni. Našem selu ima škola, učitelj je od seļaćke ruke. Nadpop ili proto je također, ma oni ne znadu običaja, niti poznadu posto pet duša seļaćkije kao što ji ja poznajem, ovo oni sami ispovjedaju. Meni je najdraže općiti težačkijem stalešom ja se nji ne stidim, pa tako općeći polagano navedem i da mi sve izkažu ono što meni treba. Za ovaj posao kojega Vami šalëm naša gospoda po gradovije kad trevim doći, jagme se zvati me na objed samo da im pripovijedam težačke lakrdije pa makar one kakve bile samo da se smiju. Jer oni poznadu da ja toga pune džepove imam.

Bavim se uzgred arkeologijom, a bog zna kolko sam samo od lañske god: otkrijo predmeta iz kamene dobe, kao čekića probušeniye od porfida, noževa i strijelica (sulica) od svakovrstnog kamena pa i od apsidiuma (vetro vulcanico) pa sam otkrijo nekidan nalazište i od bronzanije doba što se još mislim u Dalmaciji to dosad nije našlo, kao ni predmeti od apsidijuma. Da znam kako bi bilo pa da i u Zagrebački muzeum ovije stvari šalëm? – Nego trebalo bi odgovoriti ñemačkoj konferenciji kamo je Momsen⁸ presjedavao, koji su nas kažu slavene tu grdili, da nemamo mitologije da po našije zemļami ļudi ñesu živjeli nego samo zvjerovi, ništa drugo da nije naša zemļa a za najviše Dalmacija nego zemļa od divije međeda. Ali svjedok su moja nalazišta da je narod ođe stajao od još od kamenije doba pa do sade.

Uz poslanu Vam građu, poslije sam Vam pisao i jedno pismo na po se, neznam jesteli ga primili? I šta Vam se čini od one talijanske brošure? O

- 8 Ch. Matthias Theodor Mommsen (30. XI. 1817 – 1. XI. 1903), njemački historičar, pravnik, novinar, političar, arheolog. Dobitnik Nobelove nagrade za književnost.

opisivanju maľka ili maćića zaboravijo sam reći onome kome je isti maľak novce donosio, da bi donosijo zlatnika (dukata) sve vrućije čim su skovati i iz kalupa izašli, i kad bi gospodar umro onda ono ogromno stañe bi kroz kratko vrijeme propalo, onda bi rekli: “vragom došlo vrag i odnijo”. I onaj stik ide u vr'u pjesme one čudnovate kao

“Vino piju dva mrtva junaka
Vino služi bez glave đevojka”

a ne što je ovo zapisato u dnu, a onda ono: sve ostalo redom ide posle ovija stikova. I ova pripovjedka što se uz mesojeđe govori zaboravijo sam se a to je: Bijo jedan čoek dužan do očiju, kamatari mu metnuli bili sve na trubaľiku (ili na bubanj) a on čuo da ima neđe vrag što dae novac na dug. Ode knemu, dade mu koliko oće ali pod uvjet da mu vrati do onog dana u koji su utanačili, da će doći mu odñeti mu ženu djecu i ñega. Prođe rok eto i vraga pitati svoje, te poče da će ij uprtiti na se te odñeti ij, onda žena ovoga reče vragu, da će mu ona tri stvari prije prosuti pa ako ij pokupi onda da ji slobodno goni pred sobom a ne da ij se muči na sebi nositi. Reče vrag ala da prosipľe što god oće da će on sve skupiti. Onda žena iznese vreću punu perušina pa istrese na tratinu bila žestoka bura a repušina nebu pod oblake reče dri vraže skupľaj, a vrag drž' amo drž' tamo skupi sve i jednu napuni vreću, reče ženi ala štaš još prosipati. Onda ona iznese vreću prosa te prosu u škaľ i jamu te reče ala vraže kupi. A vrag udri rukami rij i kotilaj i skupi sve i zrno, i reče ala eno prosiplji treće još što imaš, a ona ti ľepo diže nogu pa prdeknu ka i kobila i reče ajde vraže sad skupi i ono, (ko će prdež skupiti!) a vrag ti se lupi po čelu te reče prevari li me ľe prevari /baš pošteno/ i otide ća. Tako je ona otkupila svu vamiliju od vraga i prevarila ga za novce. Čuo sam nekidan jednu zagonetku t.j. “čuruvija benevreke kroji (gaće) su dva tura jednu nogavicu i tome su ľudi kraju došli”. Ovo je reći: kad ko ženu tuđu povali, daklen tur svr' tura a nogavica je ku..c Pripovjedaju od nekidan kako su u švapska doba sudci amo bili. Daklen blizo Vrľike kod Siña ima jedna draga zvana Kozija mješetija, a posred te jest most, zvani “Vukovića most” te da je jedan težak vozijo kola su šest volova pa teke oštetijo neatijući most. Tuži neko, a sudci (ka i sade) odma čine komisuju izaći na most za procijeniti štetu i da im se put plati pa da i nije štete. Ročan je bio i taj što daje tobože most okvarijo, razvrgli se i otišli svak sebi. Kad se taj povratijo u selo pitaju ga što ti bi? Odgovara on a vrag ij znao, bogme ja im njesam mogao ništa razumjeti prkelaju i lamprdaju da im nemeš nikako ući u kraj. Težaci će opet, ta po bogu brate jesi li išto makar utuvio i štosu ti rekli barem! – Onda on poče ovako: a bogme ja samo čuo sam đe govore ovako: Soktere besoktere! in andere der andere, Der Vukovića most, Der kozja mješetina! Der puk veli meni dvadeset talijera globe brate! Udri oni u smi ovome što ovako je upamtijo i.t.d.

Oprostite čestiti gospodine što Vam uvijek dodijavam dugim sadržajem, i što sam Vam okrenuo apsurdne priče opisivati, kojije imam skupljenije dosta, a neprestano ih kupim. Radnje ću zgostoviti još, puno bi rada da ste mi nagradu odma opredjelili, a kad niste onda molim da ne bude slati dugo, a opet Vas molim da izvolite istražiti jeli slika ona o kojoj sam dosta puta pisao, da jeli u akademije oli Dr. Radić sebi zadržao t.j. Petra Čoraša, jerbo će mene tada obiteļ za tu sliku gonati sudom, a tako ću morati gonata ja kad bi znao kod koga se nalazi ista. Želim po mogućnosti odgovor. Iz najdubļeg štovanja s počitanjem odani

Vlad: Ardalić

P.S. Naskoro upitam jednog seļaka da mi nešto plati što mi je bio dužan, kojem reko ovako: Kaš mi ono platiti?- a on mi odgovori: “na prvi staroga”. Daklen nebi želijo da ni meni Akademija nagradu plaća na prvi staroga – potreba me ne ćera a korist nepozivļe. Ko je god radijo za prošlošlast, o li za budućnost, pa kad mu se ne vidi odma to se onda radi, za pokojno dobro.

Два мушкарца и дјечак
испред сјенице, поч. 20.ст.

K.SZ.34: 05. 10. 1905.

Đevrske na 5/10. 905.

Veleučeni Gospodine!

Primijo sam natrag nekoliko dana Zbornik kojeg ste mi poslali u kom je i moja slika izašala, istina da sav moj rad jest od drugog kraja robe t.j.zgoljni težaci Bukovički koji se nose pod ajdučku. Uzrok je mojoj preobuki pokojni mi stric pop koji me je bijo uzeo (neimajući djece) u milost, te me obukao u rastržižene aljine, da mi samo žena nije latinka (od gospodske robe i.t.d.) vjere mi bi se u jutru preobukao pod ajdučku a i tako sve mislim da oću iako sam opet ponovljeni Općinski Prisjednik. Uzorak naše nošnje poslao sam u slici Petra Ćoraša Dr. Radiću o kojoj sam Vam mnogo puta pisarkao zašto mene gona neprestano obitelj Ćoraševa da se toga slika kao amanet vrne natrag ali otom moj je glas ostao vapijući u pustinji. Zašto opet kumim i molim da mi se to vrne oli odgovori barem o istome. Želim opet znati što je od one brošure talijanske, dopada li Vam se? tek kad je pročitate dami je vrnete. Ovoga ljeta pun mjesec dana bijo sam mogu reći odsutan od kuće u općinskim poslovim i.t.d. ali ipak radim za Akademiju samo Vas molim da mi izvolite poslati nagradu koja me ide odma, kako ste mi i dopisnicom pisali da će te do jeseni koja je evo i na izmaku brzo. Uzgred mi izvolte poslati Zbornik knjiga VII svezak 2. kojega mi odbite od računa. Kad drugu radnju spremim naredi ću više knjiga u Akademiji ali samo mi pošaljite popis od nji, tako da bude ići roba za robu oli štono kažu: “tele za tele ako nije šareno”. Imao bi Vam puno i puno apsurdnije javiti što sam ij čuo i zapisao da ođe nema prostora, nego evo ću jednu dvije. Išla ćer mater i otac na put, sjeli užinati imali u torbi 5 jaja. Otac uze sebi tri a dade ćeri i ženi po jedno i reče eto vam ijte. Diže se ćer pa reče ćako tako se nedijele jaja a on će: a da kako? Ćer će, daj amo meni jaću ij dijeliti pa će dopasti svakog po tri. Dade joj, a ona uze sebi tri, a ćaci reče ćako na ti jedno a imaš dva to su ti tri, a majo na ti i tebi jedno a daće ti ćako dva to je i tebi tri.

Ljep račun

U pet dana 30 ovnova zaklati a da svaki dan bude klato po dešpar ili lijo, t.j. 1. 3. 7. 9. 5. 11. 19. 21. a biti nesmije 2. 4. 6. 8. 10. 12. 16. ni 20. i.t.d. Ova je zagonetka istinita, i veliki su se okladi dobijali od koje Vam sad rješeña neću kazati do drugog puta ako Vas interesira.

Zasad mi drugo ne ostaje nego opet Vam se preporučuje da mi obećana nagrada ne čeka druge radnje, jer nebi rada da mi se nabildava račun svr' računa, ni ti bi želijo za pokojno dobro, jer trošak se ima. Iz najdubljeg štovaña sa počitañem odani Vlad:Arđalić

K.SZ.34: 14. 11. 1905.

Đevrske na 14/11. 905.

Veleučeni Gospodine!

Ovo je drugi mjesec da sam Vam pisao jedno pismo, t.j. zadnje, a peti je mjesec da sam Vam pisao prvo opširno pismo pa ni glasa ni traga ni na jedno ni na drugo. Osim što sam Vam bijo prvim srpnjem poslao rukopisne građe 100 i nekoliko stranica, za koje ste mi dopisnicom odma odgovorili da će mi nagrada biti određena tek u jesen koja već evo i prolazi a akademija meni ni plaće ni vraće što no kažu. Ja bi puno pregorijo da njesam ozbiljan i puno osjetljiv. Davno sam Vam pisivao da ja njesam bogati Štrosmajer da za same žire vaća 50 000 for: nego sam ja seljak posjednik bogat njesam, ali ipak da sam i bogat trebali bi mi novci od nagrade. Kad bi akademija nagrađivala svoje suradnike navrijeme išla bi stvar ka po loju. Ide po onoj: namazata kola bolje idu, a kad se dade konjima zobati prije se dođe do željena mjesta, a u očenašu se kaže: da j mi ga danas, kažu da je i magarcu gladnu mučno i puno čekati dok trava mu naraste i svak kaže da voli vrepću u ruci nego zecu u glavici. Ovo se sve odnosi na Akademiju i njene suradnike. Nemoju Vam odavljen doviknuti al neka akademija zna da mene potreba nećera a korist nepozivlje da joj budem suradnik u folklori, koje nije lako obavljati. Ja bi čudesa radio da se Akadmija odazivlje a bogme kad neće šta bi joj ja! Pravo kažu stihovi moji ovo:

Nije lako perom biti
 I u sobi skučen stiti
 I svačije brige vodit
 I trudnim se znojem znojit.
 A drugi pjesnici kažu i ovako:
 “Mudrosti je cveće u knígama
 Koji ovde ima stotinama
 Čitaj rade i sabiraj cveće
 Ono t' nigda uvenuti neće”

Oprostite čestiti gospodine što Vam se izrazivam svakojako, ali ide sve naravski što zahtjevam. Suradnici su radnici kao i ostali ljudi koje valja platiti ako ne odma onda makar navrijeme, da mu se mili drugo započimati. Ja imam puno građe učinene a ne prepisate ni ti mi se mili, a za najviše imam besramnije priča između koji je i ova: “da čoek dijete rodi a žena prerodi”. Još bi Vam imam svega i svašta pisati ali kako reko da mi se nemili jer osim truda i dangube što se ima oko pisaña folklore, ma ima se i troška, jer vlajo (murle) kaže: da ne bi materi mukte ni jaja brojio, zato ga vaļa elektrizirati nagradom. Kako ja ni tako treba da i Vi mene elektrizirate poštanskom

naputnicom. O vlaji što reko da je murle a ima i loza tije ovaka: murle rodi murlova murlov rodi murlaka murlak rodi Jovana Borka, a Jovan Borak porodi sinove murlakine murliče vlašiče! Opet veļo molim da mi oprostite, kolko za ovo toliko opet molim da mi izvolite na moj račun poslati kńigu VII svezak 2 Zbornik od 1902. pa i onu što no najprije moji prinosi izašli sa slikama.

Očekujući odgovor
iz najdublјeg štovaņa sa
počitaņem odani Vam
Vlad:Ardalić

Веселиновић-Драгичевић,
испод Црнопца (околина
Обровца), 1910.г.

K.SZ.34: 18. 04. 1910.

Gjevrске na 18/4.10.

Veleučeni Gospodine Zdravstvujte!

Poslije toliko vremena, evo Vam šaljem zasad, samo 60 stranica rukopisne građe, koju sam vjerno opisao, po upitima iz Osnove. Držim da mi nećete zamjeriti što stvari opširno opisujem, a ne površno, i preskačući, kao što drugi rade. Sjećam se, da ste mi na moju poruku Vami, preporučili, da sakupljam što više mogu priča, bajka i pjesama o nemoralnosti. Pa Vama mogu u istinu reći, da sam toga dosta sakupio, čega imam već na čisto prepisata dosta, da do koji dan zgotoviću, za sad koliko i ove građe, što Vam šaljem sad (60 stranica) da će te imati šta čitati. Ima između ostaloga, pjesma, o muškoj naravi, kako je ženskoj naravi na megdan izlazilo i boj bilo. To je nešto škandalozna, pjesma je ne mal duga kao u Kraljeviću Marku, da u 60 stranica što će ih biti, ima svega i svašta.

Ima više vremena, da sam se uprav stavio raditi, jer sjećam se Vašije dobro pisama u kojima ste mi preporučivali i falili me. Pošto mi je bio rođeni stric parok od ovog sela tako je ostalo dosta negovijeh starije knjiga, u njima propovjedi, priča, i drugih stavri, a to su nekadašnji Srpsko-Dalamtinski Magazini 1856 pa do 1871. Ima se i koji Letopis matice srpske, Almanah štampati u Karlštadu. Naskoro našao sam bijo, srpski koledarić od 1852. nezna se kamo je štampat, u kome sam čitao, kako se različiti narodi goste i kako se pozdravljaju, koje sam svako na po se prepisao, te opširno dodao, kakvi su naši običaji pri gostovaću i pozdravljanju. Uz to sam napisao tri originalne priče, što jih još nitko nije čuo, te složio pjesmu u ime sloge srbe i braće hrvata, koju sam amo pred više prijateljah čitao, da ju je svak u zvijezde kovao. Pošto sam čitao u više novina, da Matica hrvatska kod Vas bila je otvorila natječaj, ko pošalje jedan književni prilog, originalnu priču, i pjesmu koje budu najljepše, da će, to, nagraditi. Pošto ste mi Vi prijatelji, pa sam ih želio još postići jer kažu: što je više kruva i sira, da je boļa čast. Pa sam se u ime toga usudijo tijekom poslati, ima više od mjesec dana, pa ni glasa ni traga, ta barem mogli su mi odgovoriti da su primili ako ništa, i vaļa li, što sam posla, o li nevaļa.

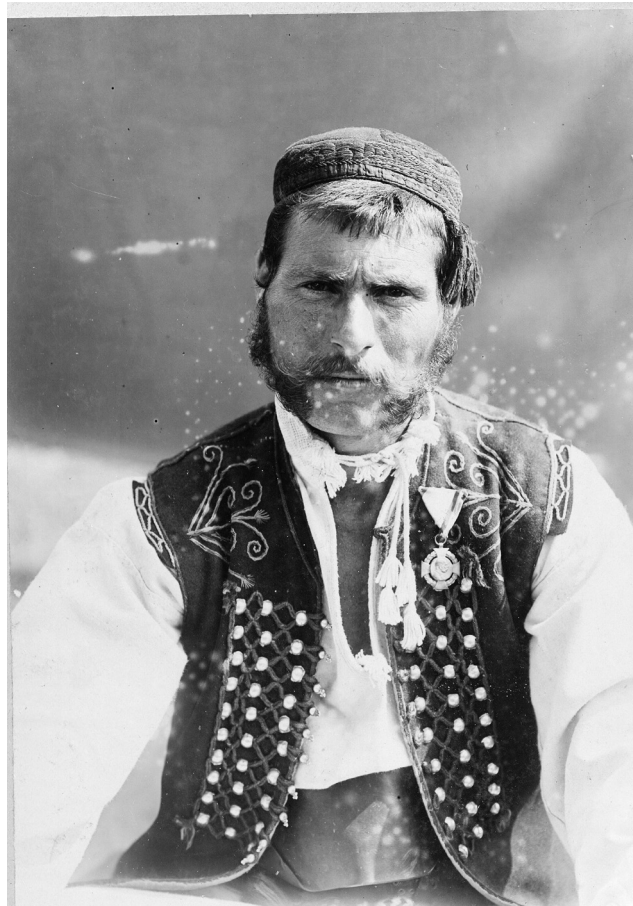
Oprostite čestiti gospodine radi duga mog sadržaja. Ovo građe, za sad što Vam šaljem, toliko je da ne zaboravim ja Vas, a Vi mene, pa Vas molim da mi izvolite odgovoriti što prije, je li čemu običaj što šaljem, ta čim odgovor primim, onoga časa poslat ću Vam gorње što reko.

Imadu kod Vas, moje dvije talijanske knjižice, pa bi želio da mi ih vnete, jerbo mi ih pitaju amošna gospoda. Očekujući skori odgovor.

Iz najdubļeg štovaņa sa počitaņem

Vaš odani Vladimir Ardalić.

P.S. Iz jednog Almanaha od 1837. štampana u Karlštadu prepisću, ako izvolite: "O kńiga kako se soćńavaju" ko je je u ono vrijeme prevedeno sa talijanskoga. To je nešto divnoga ćitati, kamo se kńiževnici nazivľu samo lupeži, da odu u Biblioteku, pa razastru više kńiga, vadeći iz ņi što šta i tako saćine povjest i.t.d. oli da je tako Bog ostavio, koje se mora raditi i.t.d.

Веселиновић-Драгичевић,
испод Црнопца (околина
Обровца), 1910.г.

K.SZ.34:17. 06. 1910.

Đevrske na 17/6. 1910.

Veleučeni Gospodine!

Ima dva mjeseca da sam Vam poslao građe 60 stranica moleći da mi izvolite odgovoriti, jeli čemu posao te da imam još gotove građe 60 stranica nemoralnije priča, dosjetaka, pjsmica i.t.d. Ovoga imam do bliže i 100 stranica sade pa neznam kako bi Vam poslao, kad od Vas nečujem ni glasa ni traga.

U ovo 100 stranica kako reko što imam, sadrži preko 500 anekdota nemoralnih sa tumačenjem kao na pr: Ko ne plati kurve plati ljekara, Prođi se novog trgovca i stare kurve, Mučno je lupežu ukrasti, lažuvi slagati i kurvaru ženu prevariti i.t.d. i.t.d. Pa imam i zagonetaka skopčatije sa nemoralnosti kao: Što je tri kura iz prkna vire, dva u ruci a pizda na čelu? ovo je kad se sjede na stolac od tri noge, tri su kura, pa se muze koza tako drži se za dvije sise, onda su u rukama dva kura, glavom se upre u rep, onda je pizda na čelu.

Jedva sam se odvažio ovakove stavri sakupljati te pisati, a pošto ste me Vi na to na nukali, pa u ime toga stvar ide kao po loju. Nego želio bi, da mi se na vrijeme odgovara kad Vam što pošaljem, drugovačije: ostanem u sumnji, jesteli primili, njesto li primili, posao valjali, o li nevalja li? Pa dok mi ne odgovorite ne mili mi se dalje raditi.

U jedne žene želio sam narodni ljepi vez kupiti, kad se njesmo mogli pogoditi onda mi reče: “Dok sam ja ovo navezla išla sam se biti s mozgom” pa je tako isto kod pisanja i folklore ići se biti s mozgom, te kad se ne bi rad priznao nebi bilo pravo. Osalen i u naprijed ja bi Vaš bio neumorni radnik kad bi Vi meni ogovarali, o li ako izvolite, ja ću Vam savki mjesec slati po toliko i toliko stranica, a Vi opredjelte nagradu, jer ja toga mogu dosta skupiti kad bi zalazio u narod u kome su puni magazini znanja i.t.d. Kako sam Vam pisao da sam čitao poziv od Matice Hrvatske te kod Vas, koja pozivlje književnike da joj šalju to i to da će određenu u sjednici nagradu im dati. Pošto mi Jugosl. akademija prijatelj tako sam želio da bude i Matica Hrvatska, pa ima tri mjeseca da sam poslao ono što su oglasom pitali. To od njih ni glasa ni traga, još sam tobože stvar pospješio od natrag mjesec i pol, nevaljadu im posli, valjda da oni misle, što muče da se ja stijem zadovoljivam.

Isti da su pravi, oni bi meni najprvom nagradu odredili, s poradi izgleda mojih političkih neprijatelja koi jeh sam dosta imao. Sporadi što šaljem svoj rad u Zagreb a ne u Beograd, pisao sam im, da ću zadovoljan biti, ako ih nebi domodao moj rad što sam im poslao, da mi ga čim prije vrnu natrag, a li kako reko, da oni neodgovaraju ni na jedno ni na drugo pismo.

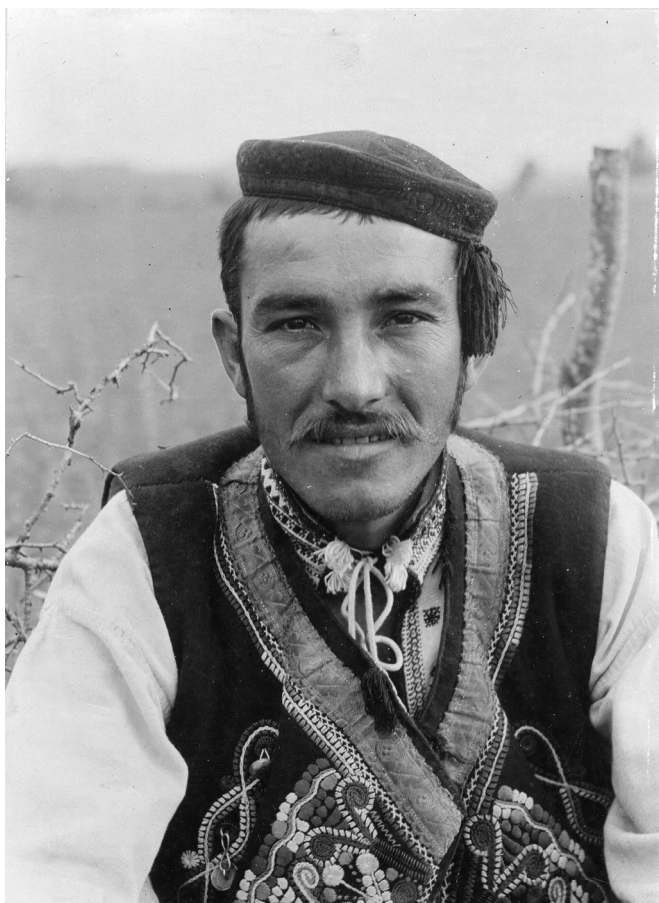
Ima, pisao mi je jedan prijatelj u Laipcigu neko društvo, kom je urednik

- 9 Friedrich S. Krauss (Slavonska Požega, 7. X. 1859 – 29. V. 1938, Beč), slavist, etnograf. Za razliku od savremenika inzistirao je na drugom tipu građe, sakupljao je opscenu, skatološku i sodomijsku prozu Južnih Slavena (godišnjak *Anthropophyteia*, Beč/Leipzig, 1904-1913).

Dr. Kranz⁹, što se bavi pričami pjesmami i.t.d. nemoralnim, pa me nuka da šaljem tamo a li ja to neću jer bi Švabe mojem radu dali svoj značaj, nego kad bi Vi otkazali da nećete, e, onda tek da bi se jedva nakanio im slati.

Oprostite čestiti gospodine radi uvijek duga sadržaja što Vam pišem, nego Vas molim, da mi kako želim, izvolite odgovoriti, jer neznam kako sad Akademija postupa sa svojim suradnicima, i da Vam ne bude pod zapovjed, moleći Vašu dobrotu, da izvolite slučajno dati svoj glas kome od Matice Hrvatske u ime moga rada što sam ga poslao.

Drugo mi za sad ne ostaje nego iz najdubljeg štovanja sa počitanjem Vaš odani Vlad: Aradlić.

Грга Јокић, Обровац, 1905.

K.SZ.34: 09. 07. 1910.

Đevrske na 9 Julija 1910.

Veleučeni Gospodine Zdravstvujte!

Na pismo koje sam Vam pisao brzo je mjesec dana, u kome sam Vam pospješio, da mi odgovorite, jesteli primili moju poslatu Vam radnju od 60 stranica, evo sad izlaze tri mjeseca, pa ni od Vas kao ni od Matice Hrvatske ni glasa ni traga, o li valjda ste u dogovoru strajk učinili. Džaba što mi nagrade običajno nešaljete o li, barem da ste mi odgovorili posao, valja li mi o li nevalja, pa sam pisao, da imam gotove građe sad 80. stranica nemoralnih doskočica poslovice, i.t.d. sa tumačenjem te da ću Vam ih poslati ako izvolite? Pa ni na to ni glasa ni traga, pa na komada barem dopisnice odgovoriti, nije kao motikom cijeli dan ići leđinu kopati.

Pisao sam Vam , da nemoralne stvari sakuplja neko Njemačko društvo. Urednik je Dr. Kranz u Leipzigu, koje se naslov knjige zove: “Antiprofiteja” u ime čega je mene Dr. Mitrović zaklinjao, pošto je čuo da toga ima, da njemu dade a on da će prevesti na njemački jezik te da će tamo poslati od koga je isti i suradnik ali ja sporadi Vas sjedim pa nedam.

Nego nestrpljivo uvijek očekujem od Vas odgovor, a ovdalen nemogu Vam doviknuti. Pisao sam Vam da ako izvolite da ću Vam slati građe na mjesec, a to bi mogao do 100 stranica. Kad bi se kako pogodili, jer nekada ste mi preporučivali, da metnem ruke na posao, da mi pero teklo lako i glatko, a sad kad sam stekao dobru volju, i kad sam se najviše posvetio poslu Vi ste mi učinili strajk, jer mi na moja pisma mučite, a ja bogme s mukom zajedno ne mogu ostati zadovoljan, kao što ni vinograd neće potajne molitve nego snažne motike.

Žao bi mi bilo ići se s Vami svađati, a li ne da se falim, da se zajedno ne stidim što jih god imate suradnika da će zaći u nazad kao ja, i da će doznati njegove tajne životne, jer ja živim na selu između samijeh seljaka, s kojima djelim radosti i žalosti. Da seljaci imadu nekije svojih tajni običajah kao i javnih, što su napomenuti u osnovi Dra. Radića.

Za ovo tri mjeseca što mi niste odgovorili ubili ste dosta volje u meni u ime rečenog posla, jer ko meni zašto piše, ja mu odgovorim odma a baš i meni svak odgovara barem najdalje za 8 dana, pa za to mi nije po čudi Vaše otezanje. Oprostite što Vam se ovako izrazujem, a li ja kao dosadašnji dobar prijatelj kažem ono što je u stavri, da bi mi bilo teško, okrenuti od Vas leđa a slati u Leipzig pa da izlazi pod Švabskom firmom, jer vele mi, da oni primaju i ljepije stavri kao zagonetkah i.t.d.

Oprostite čestiti gospodine što Vam na dugo pišem i ovako, a li bome njesam ni Egipatska mumija pa da ne čustvujem ako mi što nije po konči.

Očekujući brzi odgovor sa počitanjem Vaš odani Vladimir Ardalić

P.S. Ja da njesam darežlive ruke, nebi znao što znam ni ti bi imao što imam od književnog posla. Kako sam Vam pred ovijem pisao, da je naša Bukovica magazin znaña, pa kad što zaželim znati, ročim ko znade te mi dođe kući, takovoga pogostim i još mu što odmah tismem u ruku, ide po onoj: Da namazata ne škripću (boļe idu) a kad se koñma dade zobati, prije dođu do željena mjesta, a sin materi pak neće ni da jaja mukti broji. A ko što kome radi, nećede da mu se plati do godine, nego odmah, jer vele volim vrecu u ruci nego zecu u glavici, da više vaļa danas jaje nego šutra kokoš. Imao bi Vam ja još prispodoba napomenuti, ali za sad neka stoje nego radi točnosti zahtjevam da mi se odgovara na poslate prinose, a mene ni ti potreba ćera ni ti korist pozivļe, na pisarkañe koješta, nego sam se mogu reći predao za tijem. Meni gospoda učeñaci čestitaju za moj rad, jer ga rado čitaju, a znati želni očekuju kad će izaći Svetkovaña čitavoga kraja, t.j. one svece što jih nezapovjeda ni crkva ni škola, koje sam ja Vam davno poslao, jer svi sveci su obučeni u narodne legende, a to se rado čita. Ja se ne mećem kao Vuk Karadžić, a li on nije zalazio kud ja zalazim, ni ti je pisao što ja pišem, t.j. one nemoralne, koja svaka ima svoje mjesto jer joj se daje tumačeñe.

Дјевојке из околине Обрвца, 30-те године 20.ст.

K.SZ.34: 06. 09. 1910.

Gjevrске на 6/9 1910.

Slavna Akademijo!

Umjesecu Marču poslao sam 60 stranica rukopisne građe za Zbornik a to na gosp. urednika Dra. Drag: Boranića, a li njesam bio sretan, ne samo dobiti potvrdu tog primitka, ma ni na moje opetovane i preporučene upite, nikakvog još odgovora u ime čega molim tu slavnu Akademiju, da mi izvoli odgovoriti o poslanom gradivu, konačno odluci. Ju više molim, da li je valjano, da nastavim na dalje građu sabirati. Bio sam isto pisao da imam blizu do 100 stranica rukopisne građe, nemoralnije pjesama zagonetaka, priča i poslovice, sa tumačenjem, o čem mi je jednom pomenuti gosp. urednik preporučivao da mu tog sabiravam. Kad sabrao i pisao da imam i oću li poslati, ni na to odgovora kao ni na ono što je poslato. Ne da se falim, a li ovo o čem veljo, da imam gotovo, toga ni ti je ko čuo ni vidijo, da svaka pojedina stvar ima mjesto. Molio me je Dr. Mitrović i svašto je činio da mu ustupim pomenuto, od čega je isti suradnik nekog društva što izlazi u Leipzigu, zove ċi se Antiprofiteja. Nu ja mu još nedam, pa da izlazi pod Švabskom firmom nego očekujem odgovor od svoje braće slavena. Iz najdubljeg štovanja sa poćitovanjem. Odani Vladimir Ardalić

На бунару, (?), 1910.

K.SZ.34:18. 10. 1910.

Gjevrске na 18/10.1910.

Veleučeni Gospodine Zdravstvujte!

Kao što Vam je poznato, da sam vam poslao rukopisne građe u Marču ove god. Više puta pisao sam da li ste ju primili i jeli čemu, oću li još da radim, da imam gotove 100 stranica nemoralnih priča poslovice, sa tumačenjem te pjesama i.t.d. pa ni na to odgovora. Pošto ja držim da ste u velikom poslu da poslije nastale su vakacije te putovanje za naučne svrhe, da sve u brzo prolazi, jer zaposlenom učenjaku, godina je mjesec, mjesec je dan, dan je ura, a ura je minut. Ovo je moj račun, a li svakako ure voze godine.

Kad ja ovako stvar opravdavam, onda mogli bi mi da odgovorite, jer pisao sam i Akademiji podavno u ime iste stvari, koja po mome gornjem računu da i njoj brzo prolaze dani, a naravno je, da su onome dugi ko čeka, o čem kaže poslovice talijanska: "Aspetare non venire, star in leto non dormire, servire non gradire, son tre case di morire", u ime čega opet molim Vašu dobrotu da mi izvolite odgovoriti Vi o li Akademija, jer bilo bi mi vrlo žao da za uvijek okrenemo leđa jedni od drugoga.

Očekujući odgovor, iz najdubljeg štovanja sa počitanjem Vaš odani
Vladimir Ardalić.

K.SZ.34 Bez datuma

Veleučeni Gospodine!

Kako je pošta daleko do 6 kilometara od moje kuće, tako posla sam po drugom moju rabotu za Vas. Prisjeti se da njesam dovršio bijo napisati one govorene pjesmice što li je od Pipca vrebca, kako mi je ko što kazivao onako prije olovkom zapisivao pa onda prepisivao, tako bi umetao priče i vezao uz druge govore uz mesojeđe ili krneval što je običaj govoriti. Za dovršiti od Pipca Vrebca bijo sam pogriješio te za ne ? priljepio sam komad karte, i tako kako reko ostalo je na čisto koje ja sad isporavljam dovršujući ovako: Rastić meni odgovara

Tri godine dana ima
 Da ja kiše ima njesam
 A ja odo milom bogu
 A bog meni kišu dade
 A ja kišu rastu dado
 A rast meni žire dade
 A ja žire paći dado
 Paća meni salo dade
 A ja salo maci dado
 Maca meni mače dade
 A ja mače plastu dado
 A plast meni sjena dade
 A sjeno kravi dado
 Krava meni mljeka dade
 A mljeko starcu dado
 Starac meni šljaku dade
 Da išćera Pipca vrebca
 Iz tog mog žita bobca.

A bog zna šta bi mogao skupiti iz naroda našega. Valja se raditi za biti sabirač, ko bi prebrojio kakije stvari ja imam u mojem notesu što bi opaske davao i skupljao, a za najviše apsurdnije stvari i izgovora, što ću Vam nekolike sad uzgred napisati. Lanjske godine bio sam u Skradinu našem na sajmu sv: Jerolima, daklen tu je pazar od krmaka. Jedan bukovčanina za čarmijo glavu (za suručijo) a pri star, te goni krmaču kroza svijetinu. Pitaju ga kućeš ti pobratime? odgovori: Evo putem za kurcom. A kud goniš krmaču? – Evo je gonim s'repa. A kud ćeš bolan š njome? – Onda kud joj tišti šunjka! – Onaj najbesramnije je odgovorijo, ali kad se promisli sve je pravo kazao. t.j. da ide putom za ku...om, tako i jest, on je pred njim uvijek, a što da goni krmaču

s repa i to je pravo rekao jer tuče je o traga da ide, a de će šnjome kud joj tišti šunjka i to je istina jer mu je na mjesto timuna ili kormila. Neki naskoro u jednom govoru pred toliko uvati se za muda pa reče ođe ima puna kuća ćelavi. Za to ga neki ukoriše da se srami mene i.t.d. Kad se ja promisli i taj ima pravicu, i ako je bijo sredovječan čoek pa da mu je dati ženu mladu ko zna kolko bi djece šnjom mogao imati pa odma puna kuća ćelavi, pa i crkva. Kažu da je neki Poljski kralj su toliko žena imao 80 djece. Bila jedna žena udovica te jedinu ćer uvjerala luda, oče ova da mesa jede suvog, mater joj reče nedam ja mesa esti dok ne dođe dugi dan u ljeto. Prolazijo tuda neki tuđi momak pa čuo, kad otišla šutrada mater joj u Crkvu i vratla se pa zavika o luda o luda da je vrag odnijo eno juneta ušlo u žito! Ona će njoj: po čem sam ja luda? – Bog me jesi. – A bogme njesam došao je dug dan samnom mesa ijo i nasuo punu pičku pameti, ova i ako je ružno odgovorila materi pravo je kazala da joj je nasuo nju punu pameti. Ona je zakuljavila te poslije rodila sina dala ga na nauke, te postao mudar, daklen nasuo je pičku punu pameti. Bijo kažu neki pop naš Sirovica, pa otišao u goru da će činiti pokoru, zavjetujuć se da neće ići po zemlji da neće gledati u nebo da neće vina piti da neće mesa jesti, niti da će ženom imati više posla. Srela ga putom koludrica, kuš ti Pope onda on njoj sve kaza kud je pošao: ona mu odgovori: moj dragi Popo sve ti to možeš i kod kuće obršiti bez da ideš u goru. Kako- ovako: “Stoj u kamari odaj po tavanu tavan zemlja nije u šljeme kućno gledaj šljeme nebo nije, džigerice ije džigerica meso nije, malvasiju ili bevandu pi, bevanda ni malvasija vino nije, a uzmi mene i samnom lezi koludrica žena nije – i tako se popo svrnio od pokore i došao kući.

Kako narod zove gospodu koji su potrošni dokoni i da ji puk rani: Štricko, Spacko, Rastriguz, Rastrizenjak, Izjelica, Mukteran, Dvozzela, Dvodrob, Dvoguz, Poguzijaš, Nabiguznica i Guzičar. Imena na vinu što ne valja: Kekeliš, Arđauš, Kendra, Derčina, Čurlika, Mućikur i Bucvarik. Kako na duvanu imena: Ićelik, Sarajac, Šuma, Čaka i Prduslija.

Oprostite čestiti gospodine što Vas sekeram sa dugim uvijek i besramnim mojim pismima ali se tješim sa uvjerenjem da mi nećete zamjeriti. Još bi Vam ovakije puno i puno ima stvari da pišem za koje ostaje vremena, i dok vidim očeli Vam se dopasti moja poslata Vam radnja za koje želiyo bi da budete dobri do zadnji od ovoga mjeseca odgovoriti mi.

Još jednom iz najdubljeg štovanja sa počitanjem odani

Vlad:Arđalić

Др Душан Вејновић

ИЗ УСПОМЕНА

*Мокро Поље у Буковици – родно мјесто, иреци,
и породица Вејновић-Пејковић*

У врлети Далматинске Буковице појавих се 25. априла 1926. године. Није баш најсигурније да је датум тачан, јер у то доба си се родио када је то поп записао. А код попа се није журило, ако су дували јаки вјетрови, као што је Велебитска бура. Чекало се да се време побољша. Оно што је сигурно јесте да је био петак. Моја мајка је пошла на пазарни дан у Кистање, “опазила се”, одмах кренула натраг, а то је значило да је превалила 22 км. Ја сам се чврсто држао да ме не изгуби – отуда ваљда тако чврста повезаност са мојом мајком. Успјели смо, довукла се до куће, распрострла сламу око огњишта, легла, окренула леђа к ватри – и “гениј” се појавио. Као мали Исус, у сламу.

Каква бабица, какво родилиште – то нисмо познавали. Једино што је мајка стигла јесте, да је моју сестрицу Саву, било јој је шест година, послала по сусједу Марту Вукмирицу-Симетић, да јој “пререже пупак”.

Данас, 24. 04. 1993. године, ми је 67. година. Мало покасно, али почињем неизвјесно путовање. Заправо, потпуна неизвјесност – не знам колико ће трајати и како ће тешко бити.

Најтеже је писати по сјећању. Дух времена све нагриза, најрадије и најбрже човјека, па и његово сјећање. Колико су сјећања уопће аутентична. То је стари проблем. Тешкоће су у виђењу и тумачењу и недавних догађаја, а камоли ако се човјек упусти у поновно проживљавање цјелокупног животног пута. А ја имам ту намјеру.

Направио сам доста превида и грешака у животу, али једна за коју ми је јако жао, јесте што нисам питао мога оца о нашим коријенима, а он је доста знао. Дједа нисам знао, умро је у својој 36-ој години, па од њега то нисам могао покупити. Откада ме, заокупља мисао да нешто напишем врзало ми се по глави како то учинити. Као и сви други чекао сам да се створи вријеме, а то је пензија, па сам намјеравао да одем у своје Мокро Поље, да обиђем манастире, Задарски музеј, да прикупим литературу, да истражим да ли је нешто написано о Вејновићима, којих има не само у Мокром Пољу него и у Лици и Босни, а поуздано се зна да и једни и други потјечу из Мокрога Поља. Желио сам прије свега реконструирати куда су се Вејновићи кретали, када и како су доспјели у Книнску крајину и гдје су се све разишли. Нажалост, сада видим да од свега тога нема ништа. И велико је питање да ли ће икада то бити могуће. Јер, ово је већ трећа година да не могу ни близу куће у којој сам се родио. А да ли неће нестати у вихору рата? Посљедњи пут кад сам био у Мокром Пољу, 1992. године, срео сам сеоскога попа. Каже да постоје писани трагови за сваку обитељ који допиру 250-300 година унатраг. И на основу тога би се могло нешто закључити – али гдје је сада и што ради мој поп? Постоје, дакле, само сјећања.

Постоји још један разлог због чега сам се одлучио још једном “живот проживјети”. Моја генерација је прва која се описменила, не само код Вејновића и у Мокром Пољу, него у цијелом сјевернодалматинском крају. Наши преци, наши родитељи су били или неписмени, што је најчешћи случај, или самоуки. Моја мајка је била неписмена, мој отац самоук. Брат Обрад је завршио неколико разреда основне школе, сестра Сава исто, брат Мирко четири разреда основне школе, а ја сам ето, први у породици, завршио укупно средње и високо образовање. Само нас четворица из Мокрога Поља успјели смо некако да крочимо преко прага гимназије прије народноослободилачког рата 1941-1945. године.

Но, уз какве су муке, уз каква одрицања, моји родитељи успјели да ме упишу у гимназију Доситеј Обрадовић у Книну, у школској 1939-1940-ој. Тако, дакле, не треба ни наглашавати да нитко никада у мојој породици није оставио некаквог писаног трага. Не постоје ни породичне фотографије.

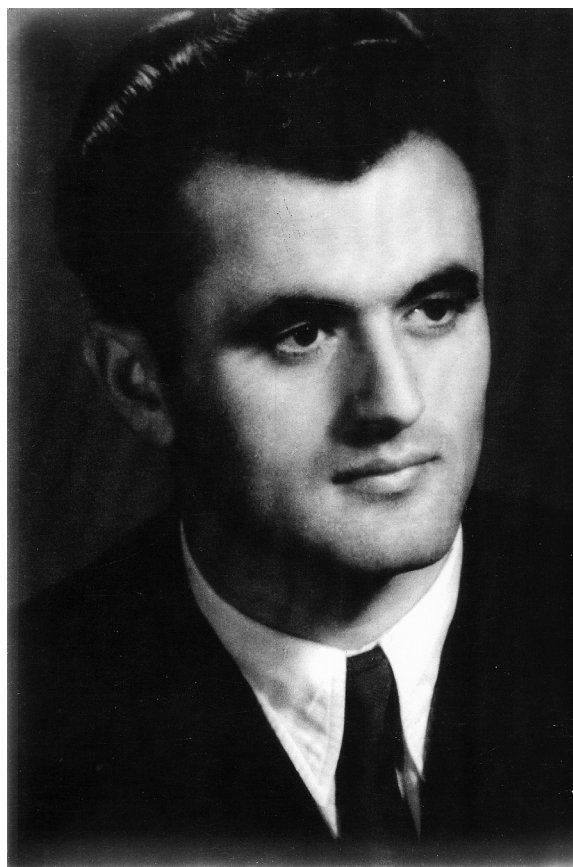
Прва у мојој породици је фотографија оца у униформи Аустроугарске војске. Недавно сам је пронашао. Мој брат Мирко, три године старији од мене, умро 1985. године у 62-ој години од излева крви у мозак, писао је неколико страница о себи, али искључиво о томе када, како и зашто је био затворен 1953. године. Оставио је и документацију о својој борби да докаже да је био невин да никакве живе везе није имао ни са Русима ни са

БИОГРАФИЈА ДР ДУШАНА ВЕЈНОВИЋА

Рођен 25. 04. 1926. године, Мокро Поље, опћина Книн, Далмација, Хрватска. Родитељи земљорадници. Мајка Марта домаћица, отац Јован, самоук. Припадник опозиционе Земљорадничке странке Југославије, биран 25 година за старјешину села Мокро Поље. Завршио основну школу у Мокром Пољу и два разреда гимназије "Доситеј Обрадовић" у Книну. 1941. године прекид школовања и учешће у припремама партизанског устанка против фашизма. Један од преживјелих организатора партизанског устанка у Книнској крајини.

Функције у току народно-ослободилачке борбе 1941-1945. године: секретар Опћинског комитета Савеза комунистичке омладине опћине сјеверна Буковица; секретар Котарског комитета СКОЈ-а Книн; организациони секретар Котарског комитета партије Книн; политички секретар Котарског комитета партије Книн; члан Окружног комитета партије Шибеник; први организатор власти у ослобођеном Книну и Книнској крајини 3. XII. 1944. године – тајник Котара Книн; други тајник Обласне скупштине за Далмацију; члан Агитпропа Обласног комитета партије Далмације; помоћник јавног тужиоца Округа Шибеник и јавни тужилац за котареве Книн и Кистање.

Послије народно-ослободилачке борбе: предавач у Партијској школи Централног комитета партије Хрватске у Загребу 1946-1947; студент прве генерације двогодишње партијске школе ЦК СКЈ "Ђуро Ђаковић" у Београду, 1947-1949; члан Агитпропа ЦК Хрватске – одговоран за идеолошки рад у партији, 1949-1954; уредник у вањско-политичкој редакцији Радио Загреба, 1954-1956; новинар на ВВС у Лондону, 1955-1956; члан Међународне комисије ЦК СКЈ и Социјалистичког савеза у Београду; представник ЦК СКЈ за везе са ослободилачким покретима Блиског истока и Африке у функцији савјетника амбасаде СФРЈ у Каиру, 1960-1964. године; предсједник Савезне комисије за културне везе Југославије са иностранством, 1967-1971; предсједник Организационог одбора изложбе "Умјетност на тлу Југославије од памтивјека до данашњих дана", одржане 1971. године у Паризу и Сарајеву; генерални секретар Комисије Предсједништва СФРЈ за припрему IV. конференције несврстаних земаља у Алжиру, 1973. године; предсједник Комисије Јосип Броз Тито; амбасадор СФРЈ у Алжиру 1973-1977.; директор Политичке школе "Јосип Броз Тито" у Кумровцу, 1977-1982; саборски заступник и предсједник Одбора за вањску политику Сабора Социјалистичке Републике

Хрватске 1982-1986; предсједник Тениског клуба Медвешчак, Тениског савеза града Загреба и Међународне комисије Тениског савеза Југославије; члан Савјета Републике Хрватске.

Предводио или учествовао у југославенским делегацијама: Првој, Другој и Трећој конференцији политичких партија Африке у Акри 1957., Тунису 1960., Каиру 1962: Првој, Другој, Трећој и Четвртој конференцији "Афроазијске солидарности" у Каиру

1957, Конакрију 1959, Каиру 1961, Танзанију 1962. године; V. азијској министарској конференцији UNCTAD-а у Багдаду 1982; Конференцији писаца Африке и Азије у Каиру 1961, Свјетској изложби у Јапану (Осака, 1970. г.); филмским фестивалима у Кану, Берлину, Москви; Олимпијади у Мексику, 1968. године; као члан више координација Владе СФРЈ – за земље у развоју, информативну дјелатност у иностранству, помоћ ослободилачким покретима у свијету, за сарадњу несвр-

таних земаља у подручју науке и технологије, Координационог одбора Југославенске националне комисије за UNESCO – учествовао на низу састанака по свијету.

Школовање: Завршио Правни факултет у Загребу; докторански течај у Београду; докторирао на Факултету политичких наука у Загребу, 1967. године; ванредни професор Факултета политичких наука у Београду; изванредни професор Филозофског факултета у Загребу; предавач на постдипломском студију Филозофског факултета у Загребу; као визитинг професор држао предавања у Великој Британији, Француској, САД, Совјетском Савезу, Индији, Кини, Јапану, члан Југославенске комисије за сарадњу са Међународним центром у Љубљани и председник Научног вијећа пројекта “Предузећа у друштвеном власништву у земљама у развоју”.

Публиковао књиге: “Од племена до нације у Источној Африци” (докторска дисертација); Афрички национализам, 1972; Нација и национално питање у Африци, 1979; Афричка револуција, 1982. г; тридесетак радова и расправа о разним питањима међународних односа и међународној културној политици, штампани у различитим часописима.

Одликовања: Партизанска споменица 1941. године; Орден Предсједника Републике Италије “Grande Ufficiale”; Орден Предсједника Уједињене Арапске Републике Гамала Абдела Насера; Орден Великог Официра Јапана, Duke od Luxemburga; Медаља за храброст; Орден братства и јединства II реда; Орден братства и јединства са златним вијенцем; Орден заслуга за народ II реда, Орден заслуга за народ са сребрним зрацима; Орден заслуга за народ са златном звијездом; Орден рада са црвеном заставом. Говори енглески, француски, руски. Служи се Swahiliem.

Информбиroom и да је прав, здрав, завршио на злогласни, срамотни Голи оток, који му је битно убрзао одлазак с овога свијета.

Племе или вјеројатно точније старославенска породица Вејновић живи у Мокром Пољу, селу у Книнској крајини. Не зна се или бар ја не знам када су се ту населили. Изгледа да су се Вејновићи, као и остали становници Мокрог Поља, населили у те крајеве у току великих помјерања народа послје турске најезде на Балкан. Вејновићи, наводно, долазе из Источне Херцеговине или Западне Црне Горе. Племе се кретало под водством чврсте жене, којој је било име Веја – отуда наше презиме. И зауставило се у Мокром Пољу. Одатле су се ширили најприје у Лику, онда у Босну. У Лици постоји насеље Вејновића и брдо Вејновића, а у Босни код Босанског Новог (сада се зове Нови Град), велико насеље Вејновићи. Мој брат Мирко обишао је и личке и босанске Вејновиће. Они знају да потјечу из Мокрог Поља. Ја одржавам везе са познатом породицом Вејновић од Босанског Новог, са пуковником Вељком Вејновићем, његовом женом Маром и кћерком Секом. Најистакнутији у тој породици био је Светозар Вејновић, умро је прије неколико година. Био је познати организатор народноослободилачке борбе у свом крају, вијећник Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије – АВНОЈ-а од његовог формирања 1942. године. За Светозара Вејновића везана је једна анегдота. На Другом засједању АВНОХ-а, 29. 11. 1943. године у Јајцу, Јосип Броз Тито, отварајући засједање, одао је пошту вијећницима, који су погинули између првог и другог засједања и међу осталим прочита име Светозара Вејновића. А он, негдје из посљедњих клупа, завиче “Не, не, ту сам ја”.

Тако, дакле, племе Вејновића, вођено сигурном руком своје паметне Веје, зауставило се у Мокром Пољу. А да је наша прапрапрабака Веја

била паметна довољно говори сама чињеница да се зауставила управо у Мокром Пољу.

О Вејновићима и Мокром Пољу, налазимо траг и у издању “Унац”, Српске академије наука – Српски етнографски зборник, издан 1948. године.

У дијелу тог Зборника “Насеља и поријекло становништва” пише о мјесту “Беглуци” које почиње од саставака Уне и Крке, протеже се према југу, до Осреци, сјеверу до корита Уне и Крке, западу Уне и Средице, па каже: “Вејини, славе Василијевски дан (тј. св. Василија), доселили су се из Далмације прије 150 година.” И даље: “Ово презиме су добили по некој својој баби, Веји. Стеван Вејин, старац од 93 године причао нам је 1907. г. о прошлости своје породице и каже: “Мој ђед Теја (Теодор) доселио из Мокрог Поља на неколико година пред “калајски рат” (турско-аустријски рат 1788-91) са својих пет синова и станио се у Србу, управо у Нетеци. Како није имао земље, даде двојицу синова у најам, једнога Пувачама, једнога Војводићима, а један му, мој отац, био здрав. Тако су ова тројица израђивали и хранили ону другу тројицу, два брата и оца. Иза рата када граница пуче Средицом и Нетека оста под Аустријом, Теја пријеђе на турску страну, у Беглуке. Закући се овдје и стане приметити благо, а све зарадом оне тројице синова. Добро га је срећа пратила и за 10 година заврже 200 глава ситног блага, овце и козе. Дочује пркошки капетан како је Вејин у Беглуцима озгоднио па пође да га уцијени. Метну на њега 100 талијера уцјене, а узгред уцијени и још 5-6 људи с мањим уцјенама. Теја није имао тих новаца па зажмири и криомице пријеђе преко границе (веле да су тада спаљивали Босанца кад би га ухватили да пријеђе преко границе) и код трговца Јурића у Србу узајми 77 талијера. За то му је у прољеће на Ђурђевдан морао дати 50 оваца с јањцима и двије краве с теоцима. Капетан примивши паре стаде даље да зановијета: “Чуо сам, вика је, да у тебека има крилат коњ.” “Нема, бег, оклен крилат коњ, није га тица легла!” “Има, бре, има, или крилатога путаља овамока или главу!” Теја му доведе путаља и капетан га прими, иако је био без крила. Послије једно 40-50 година бег им узне правити неприлике и узимати им више него га иде. Сада Вејини напусте ово кућиште у Жупи и пријеђу другом спахији, горе на Брдо. Неће касније поврате се два одјељеника опет на оно старо кућиште, а остали остадоше на Брду. (Унац, *сир.* 599). Мокро Поље је изузетно лијепо село. Дуго нисам био свјестан његове љепоте. Обично сам говорио да потичем из сиромашног села, из далматинског камењара. А када је моја Нена први пут дошла у Мокро Поље узвикнула је “па то је Швицарска!”. Да сам о Мокром Пољу писао прије неколико година вјеројатно бих почео тако да кажем да је смјештено испод планине Кома,

да су му сусједна села Ервеник, Ивошевци, Пађене и Радучић. Наравно, то је тако али сада када ово записујем изгледа да треба прије свега рећи да Мокро Поље припада Книнској крајини да је од Книна удаљено 18 км, а од Кистања 12-так, а да му је судбина потпуно неизвјесна. Јер, тамо је рат народа за свој опстанак.

Ако се крене из Книна цестом према Кистањама, уз познату Булину страну и дође до Радучића, скрене десно цестом која води кроз Радучић, долази се до Влаке Вејновића, првог насеља, из овога правца. Ту на Влаци Вејновића су сви Вејновићи, осим куће мојих предака – куће Петковића. Она се налази у сусједном насељу Бабићи. Не знам како је дошло до тога да се ми одселимо међу Бабиће и некако уклопимо у њих. Прва жена мога оца је из тих Бабића, а и моја мајка. Међу њима су нам кумови и пријатељи. Но никада није ослабила наша веза са Влаком Вејновића. Јер Вејновићи не живе у кућама, они сједе на Влаци Вејновића, чим мало затопли. Сви проблеми се тамо заједнички рјешавају сви догађаји тамо коментирају. Вјеројатно је наша пра-прабака Веја ту држала сијела племена Вејновић.

И када сте једном на Влаци Вејновића испред Вас ће се указати једна прекрасна, питома долина, са ораницама и виноградима с десне и лијеве стране цесте, која сијече село на два једнака дијела. Мокро Поље има заправо три дијела – Село, Завође, с десне стране ријеке Зрмање и Буковицу, шумовити дио који се веже на Ивошевце и Ервеник. Село је срце Мокрог Поља. Не само главни пут него је и све друго на том путу – вода, трговачка радња, школа, црква. Буковица, у којој живе Бабићи, Тривићи, Каназири одиграће пресудну улогу у покретању народног устанка 1941. године.

Нема дијела Мокрог Поља за који би се могло рећи да је љепши од другог дијела. Цијело је село тако лијеп и складан амбијент да би вјеројатно сваки Мокропољац, када би га питали гдје би се најрадије родио, одговорио – управо тамо гдје сам се родио – било да је то на обронцима планине Кома, у питомом Селу или шумовитој Буковици. Путник који први пут дође у село види Мокро Поље као на длану и то без обзира са које стране дође – са истока од Радучића, са сјевера од Пађена или планине Кома или са југа и запада од Ивошеваца и Ервеника.

Много се тога промијенило у посљедњих педесетак година. Мале камене потлеушице замијениле су лијепе нове куће покривене цријепом. Мокро Поље је скоро постало један велики виноград, никли су воћњаци око кућа. Цеста је асфалтирана, центар села се из основа промијенио, појавила се чак и мала творница конфекције, нова школа, пошта, здравствена станица. Као успомена недирнута и непромијењена је остала некад најљепша грађевина у селу – попова кућа, која је годинама зврљала празна или служила у веома различите сврхе.

Мокропољски обичаји

Иначе, Мокро Поље је тужно мјесто. Постало је пусто. Сви млади људи су га напустили. Постоји традиција код тога народа, уопће у Буковици, побјећи са села у град. Макар тамо био и слуга или најтежи физички радник. Али кад се такав вратио обично би се боље обукао, ставио кравату, измијенио нагласак у изговору неких ријечи, по могућности утиснуо у уста неку златну круницу, па макар се радило о посве здравом зубу и он је био – господин. А највећа срамота је била кад би се неко морао вратити из града, осим ако се унапријед није знало да је отишао накратко, да нешто заради. Такав више није имао угледа, па ма како паметан био.

У моме дјетињству много се на вечерњим сједељкама – прелима причало о извјесном Шкељи. Његову злу коб добро је познавао и често причао мој ујак Тодор Бабић – Шарац (надимак је добио по изразитим пјегама на лицу). Причао је он како је Шкељо, а то је био извјесни Вејновић (име му никада није спомињано) отишао у град, постао учитељ и вратио се у село. Није успио. Тако је село мислило. Постао је објект сеоске спрдње. По свему судећи Шкељо је био први интелектуалац Мокрог Поља, који је највјеројатније био социјалдемократа, био затваран, суђен и на крају протјеран у своје родно мјесто, без права кретања. Ова ујакова прича о Шкељи дубоко ће ме се дојмити и увијек, када сам долазио у политичке тешкоће, а тога је, као што ће се видјети било, сјетио сам се Шкеље.

Прије народноослободилачке борбе 1941-1945, било је неколико могућности одласка у град. Најчешће преко организације “Привредник”, која је слала сеоске младиће на занате, затим као грађевински радници, те као слуге код богатијих породица, а ријетко, веома ријетко и у жандаре. Из Мокрог Поља нитко није имао ту “срећу” да доспије до положаја жандара. Јер, у Мокром Пољу и селима Буковице, најутјецајнији људи су били – сеоски поп, учитељ, жандар и главар (старјешина села). Лијечници су скоро били наднаравна бића. Нитко, наравно, није ни у сну могао помислити да постане “доктур” појам у Буковици искључиво везан за лијечника.

Послије 1945. године, када су на власт дошли радници и сељаци, све се из основа промијенило, али је ова недостижност лијечничког звања дуго година остала. Тако, када је први студент медицине из Мокрог Поља, иначе мој блиски рођак Душан Бабић, познати шеф Гинеколошке клинике у болници у Книну дошао у тешкоће на првој години студија, јер није положио неки испит, па тиме изгубио право на даљњи студиј медицине, отишао сам код декана Медицинског факултета у Загребу проф. др Андрије Штампара. Рачунао сам да ћу можда успјети, јер је др. Штампар

био свјетски познат медицински стручњак, прославио се организирајући здравствену службу у сиромашним земљама свијета, посебно у Кини. Замолио сам га да помогне студенту Бабићу образлажући да се ради о иначе веома добром студенту у свим другим предметима, али и првом студенту медицине из Буковице. Др Штампар је добро познавао Буковицу, исправио ме је рекавши – није први, али је међу првима, одмах дохватио телефон и рекао професору Пинтеру који га је двапут оборио: "Професоре, молим Вас још једном испитајте студента Бабића" И тако је др Бабић прегрмио кризу и као заиста изванредно добар студент постао најбољи, а свакако најпопуларнији лијечник у Книнској крајини. Истјерали су га из Книна Туђманови "бранитељи" као што су истјерали и народ.

Живот у Мокром Пољу, као уосталом и у цијелој Буковици, текао је, можда стотинама година, а да се ништа битно није мијењало. Борба за преживљавање била је основа живота и рада. Домаћинства су се напрезала да саставе крај с крајем, заправо, по могућности, да имају свега помало – кукуруза, пшенице, крумпира, граха, бар мало вина, овце, козе, стоку као радну снагу, а то значи волове и магарце. Коњску запрегу су имале само имућније обитељи у селу. Натурална привреда у најчишћем облику. Ријетко које домаћинство је "докрушило" тј. имало круха до следеће жетве.

Мада нисмо спадали међу сиромашне, један од најупечатљивијих дојмова које сам задржао из дјетињства биле су ране јутарње дискусије између мајке и оца како преживјети. Отац је имао у Ивошевцима ујака Манојловића, богатог сељака, власника млинице. Мајка би скоро сваке године, негдје у марту-априлу, почела наговарати оца да иде код својега ујака да позајми неколико варићака кукуруза или пшенице. Он се нећкао говорећи да му је неугодно, да "нема образа", да ни лањску позајмицу није вратио и слично. А ипак, пошто је то био једини излаз, отац је редовно попуштао. Како смо само ишчекивали да ли ће се вратити празних руку или са брашном.

По имену село не би требало да оскудијева водом. У стварности вода је била једна од већих невоља Мокрога Поља. Сви, и људи и стока, су се снабдијевали водом из бунара звани Курељ, имао је, а и сада је тамо, скоро двадесетак метара дубине. Сићевима се вода вукла из те дубине, лијевала у вучије и тјерала на магарцима или су је, што је било чешће, жене носиле на леђима. Стока је пила из истих посуда – сићева – с којима се вода за пиће налијевала у вучије. Заиста тко преживи – тај је имун. Тек пред изборе 1938. године, направљена су корита за стоку, али је било веома тешко на то навићи и људе и стоку. Но, све то некако иде док Курељ не пресуши. Онда остаје једини извор у селу, који никада не пресушује –

Бара. Све сада иде као и на Курељу, само што је Бара који километар удаљенија.

Осим рођења и смрти главни догађаји у селу су блаждани и сајмови. За појам Нове године, како се сада у цијелом свијету слави, нисмо знали. Тако се у нашим породицама за Нову годину није ништа догађало. За обичај даривања такођер нисмо знали. Дјеци се куповала одјећа, обућа и друго, онда када им је требало, точније када је било новаца, а новаца је било само ако се нешто од стоке продало.

Главни празници су били Божић и Ускрс. За Божић се спремао бољи ручак. Претходио му је пост. На Бадње вече домаћин породице је уносио у кућу Бадњак, са ријечима: "Добро вече домаћице на добро ти Божић дошао". Одговор је био "С тобом заједно". Бадњак је овеће дрво, које ће држати ватру неколико дана, па и коју седмицу.

За Ускрс се такођер спремао добар ручак, а ми смо посебно чекали цицвару и пријеснац. Но, обавезан је био и одлазак у центар села, у сеоску гостионицу, коју је држао Ђурица Бабић мање-више неинтересантан човјек, осим по младој жени крчмарици Сави. Но, нису то биле гостионице садашњег типа, већ мјесто у које се могло донијети и своје јело, а наручити само пиће.

Иначе крчмарица Сава била је главна атракција села. Она и Ђурица нису имали дјеце и по свему су били тотално неуједначен пар. Ђурица је био мршав, стар, у цјелини јадан, а Сава је била млада, лијепа, пуначка, са округлим, лијепим лицем и враголастим очима. У сваком случају многи су због ње у центар села одлазили не само недјељом, него и обичним радним даном, па је вјеројатно да је била присутна у многим брачним разговорима. Но, изгледа да су ту постојали приоритети. Тако, причало се, да је поп, уосталом били су први комшије, често свраћао, најчешће кад је Ђурица одлазио да набави пиће за гостионицу. А много година касније нађем, у једином хотелу Книна – Гранд Хотелу – просвјетног инспектора опћине Книн, некадашњег мога учитеља у Мокром Пољу Мирка Новаковића и мога оца како умиру од смијеха. Када сам сјео код њих Новаковић се обрати оцу с питањем: "Да кажемо Душану? А отац ће: "Ни за живу главу!" Копкало ме о чему се радило и неколико година касније упитам учитеља Новаковића што су се оном приликом смијали. Каже ми: "Дошао ја у Мокро Поље као млади учитељ, ништа нисам знао о Мокром Пољу него да има школска зграда и да се за сваку помоћ могу обратити старјешини села. А то је био твој отац Јован. Тако смо убрзо постали пријатељи. И боме, као пријатељи, нађемо се заједно у кревету с крчмарицом Савом. Ја полако и постепено, поштујући теорију о ерогеним зонама, кад тамо, а оно напипам нешто длакаво, а то Јованова рука.

Групни секс је, дакле, доспио у Мокро Поље тридесетих година двадесетог стољећа, свакако прије него у остале дијелове Балкана.

Централни догађај године, за сваку породицу, је крсна слава. У Мокром Пољу највећи дио становништва слави Св. Луку, а по том свецу се и црква звала. Вукмирице, Опачићи, Костићи, Вагићи, Биједови, Јапунђићи су славили Св. Луку, Бабићи и Батаси Св. Јована, Тривићи и Демири Св. Николу, а само Вејновићи Св. Василија. Свечи и славе практично су тако распоређени да је славље трајало неколико мјесеци. Почињало се са Св. Луком, скоро у јесен, а завршавало са Св. Ђурђем 6. маја. Сваку славу сви славе – као домаћини или као гости. Најугледнији је онај који има највише гостију – узваница. А узванице су не само најближа родбина него и пријатељи, а у најновије вријеме пријатељи са радног мјеста.

Сама организација крсне славе је доста једноставна, иако веома скупа. Домаћин израчуна колико ће отприлике имати гостију, те припрема јело и пиће за три дана. Обавезно се пеку прашчићи, јањци, односно овце и овнови. Теле се никада не коље за крсну славу. Био би то велики губитак, јер продаја телета требала је покрити неке битне потребе породице, као што су лијечници, лијекови, адвокати и слично. Вина и ракије морало је бити у изобиљу.

Уочи крсне славе долази најближа родбина. Сутрадан, први дан крсне славе је централни догађај. Тко не дође тога дана скоро да му се и не рачуна да је био на слави. Ту се пребројавају узванице. Обично се излази изван куће, да сусједи виде колико их има. Јело и пиће је увијек на столу, само се обнавља. Послије доброг ручка се и запјева, осим ако нетко из породице није умро у тој години. У том случају домаћин упозори госте да пјесме нема, мада понекад, кочнице попусте, запјева се, али се то онда узима као прекршај, непоштивање мртваца. Други и трећи дан све тече исто, али са мање гостију.

Долазак попа и благосиљање крсне славе био је обавезни ритуал прије НОБ-а 1941-1945. године. Иза тога неколико десетака година крсне славе су пролазиле без попа или било каквих других религиозних обреда, ако се у то не урачуна обавезно горење свијеће на главном столу, што је био више знак сјећања и поштовања мртвих него приврженост религији.

Крсна слава је заправо дан куће, породице. Религиозни обред није битан. Главно је да се, једнога дана у години, окупе породица и пријатељи. Посљедње двије-три године поновно се појављују попови, али у једној практичној улози тј. поред благосиљања крсне славе они успут обаве и крштење новорођенчади, што је раније било незамисливо јер се то обављало искључиво у цркви.

Пошто је некако било у зраку као да нова партизанска власт забрањује слављење крсне славе треба рећи да то никада није било тачно. Није слављење подстицала, то никако, али забране није било. За илустрацију тога па и мојег личног става као тврдог атеисте, нека послужи и ово. Била је 1950. година.

Радио сам у Централном комитету Комунистичке партије Хрватске као начелник Идеолошког одјељења, дакле и по функцији, а не само по личном одређењу, стотинама миља удаљен од сваке религиозне магле. Одржавала се Опћинска конференција партије у Книну 14. јануара, случајно на сам дан крсне славе моје породице – Св. Василије. Био сам одређен да поздравим Конференцију у име Централног комитета. Отпутовао сам у Книн и то обавио. Када је све завршило позвао сам, скоро десеторицу најистакнутијих комуниста Книна, иначе све моји пријатељи, да идемо на вечеру код мојег оца у Мокро Поље. Нисам им ни ријечи рекао да је тога дана моја крсна слава. Добро смо вечерали, добро се провели, били весели и нитко никада ми није озбиљно приговорио због тога. Јест да ме је, 20-так дана после позвао организациони секретар ЦК Звонко Бркић и смијуљећи се каже: “Па добро Вејновићу јесам ли ја тебе послао у Книн да поздраваш партијску Конференцију или да славиш крсну славу?”. Кад сам му испричао све како је било, рекао је: “Штета што и ја нисам био тамо.” Ипак, неки “чистунац” ме је отцинкао, вјероватно нетко кога нисам позвао на вечеру.

Као и другдје људи се недјељом окупљају у центру села. Раније је то било повезано и с одласком у цркву, али последњих педесетак година Мокро Поље је практично било без попа и литургија. Тачније, у неким периодима поп је био, али се он бавио паметнијим стварима нпр. најчешће је играо бришкулу и трешет. Сваке недјеље у селу је било исто – јело се и пило, боћало и частило. За боћање нема пуно мјеста. Највећи је број оних који посматрају, али и крајни сиромаш ће смоћи неку пару да се почасте са мало јањетине. Нигдје такве јањетине путник неће наћи као у Буковици. Мокропољска јањетина је, свакако, популарнија од Мокропољског Јеванђеља! А и вино. Путовао сам по свијету, био на гозбама са царевима, краљевима, грофовима, предсједницима, пио разна вина, јео разне сорте грожђа, али мокропољском грожђу и мокропољском вину нема премца. Додуше, сусједни Пађенци кажу да имају боље вино, што наравно ниједан Мокропољац не признаје. А тек мокропољски купус и прасетина. Какав укус и какав мирис! Године 1971. године нашао сам се, на позив тадашње француске владе на учењу француског језика на Institut de Francaise у Villefranche sur Mer код Nice. Да би нам уљепшао живот и прибавио занимљиве теме за конверзацију директор Института нам је организирао

- 1 Гендар је висно о врату, у њега су ушивани драгуљи, а почесто и обичне новчанице, наравно, крупне.

разне ствари, као посјете коцкарници Monte Carlo, Филмском фестивалу у Cannesu, тениским мечевима у Monte Carlo, те једној творници парфема у оближњем граду. Мириси ове творнице тешко излазе из носа, али ево да признам своје сељачко поријекло и пристраност – сви ти мириси нису равни мокропољском киселом купусу и прасетини, поготово ако цијели дан чуваш овце на Радучкој главици, а сусјед Пешо ти украде оно мало круха и сланине што си понио.

Живот села, па и Мокрог Поља, обиљежавају сајмови. Готово свако село има свој сајам. Тако је и Мокропољски сајам приређиван на Духове. Није то баш личило на данашње сајмове гдје се све продаје и купује. Били су то дани када се долази у дотично село, гдје су се играла кола, јело и пило. Дјевојке су показивале своју љепоту, одјећу, а понекад и свој гендар!¹ По неписаном правилу, у колу су играле само оне које су дозреле, а то значи које су спремне за удају. На тим сајмовима не само да су биле запослене очи кандидата за женидбу и дјевојака за удају, него су у пуном погону биле и тете и рођаке. Упозоравале су на своје цуре, а и бирале за своје момке.

Иначе, редовни трговачки сајмови, гдје се куповало и трговало, били су у Книну и Кистањама. У Кистањама петком, а у Книну суботом. Није било саобраћаја, одлазило се искључиво пјешке. А то је значило превалити десетке километара, рецимо са кравом, волом или телетом или гонећи јање или овцу на магарцу. Није било ништа неуобичајено отјерати прасе, јање, теле или друго у петак у Кистање, а ако се не прода одмах продужити у Книн. То је удаљено скоро четрдесетак километара. Заиста, тај сиромашни свијет се у животу находао.

Наравно, све је ово Мокро Поље мога дјетињства. Гледајући с данашње дистанце било је досадно и скоро тужно, бити млад у Мокром Пољу. Ничега ту за младог човјека, осим тешког рада, није било, ни струје, ни радио апарата, о телевизији да и не говоримо, ни мјеста за састајање. Оно што је скоро несхватљиво, није било никаквог спорта. За ногомет нисмо ни знали. Ногометну лопту смо видјели тек после 1945. године. Имали смо неке крпењаче које смо јурили, али не и играли на два гола. Тек уочи ИИ. свјетског рата у Мокром Пољу је формирана Соколска група, која се бавила гимнастиком. Била је то сензација и многи младићи су јој приступили. Из те групе изашли су веома напредни омладинци, а начелник “Сокола” у Мокром Пољу био је будући први секретар партијске организације Мокрог Поља – Тоде Бабић.

Како наћи кућу Вејновић-Петковић

Крените с Влаке Вејновића према центру села па код Вукмирица-Симетића скрените десно према Бабићима и прва кућа на коју се наилази је кућа породице Вејновић-Петковић. Не зна се када је саграђена, али по неким сачуваним фотографијама, изгледа да је десетљећима, а можда и стољећима, остала непромијењена. Положена од сјевера према југу смјестила се у удолини на врху ораница, које се зову подворнице. Од подворница је дијели врт, сада нажалост веома запуштен. До куће се силази низ благу макадамску падину звану Кланчић. Врата дворишта – авлије била су дрвена с једним крилом, са обичном ручком, нису закључавана, а уосталом нису се ни могла закључавати, јер браве једноставно није било. Свака киша била је и мали потоп, али је вода отицала испред кућног улаза према подруму, поред којег је било и ђубриште. Кућа, потлеушица, покривена плочом састајала се од два дијела – тзв. ватрене, гдје се налазило огњиште и тавана, који је био уздигнут око пола метра. Испод тавана је био подрум, у којем се држало ракију и вино, а касније и стоку. Улазна врата и у ватрену и таван била су мала дрвена без кључа. Код улаза у ватрену у десном куту био је, модерно речено, мокри чвор, а у ствари двије посуде за воду, дужине око један метар, плоснате ради лакшег ношења, а звали су их вучије. На средини је било огњиште, пријеклад и вериге, баца кроз који је излазио дим. Ту се живјело, јело, спавало. Кревети с даскама и сламарицом били су на сјеверном и западном зиду. Лијева половина те ватрене била је за стоку. Било је мјеста за једну краву и два вола, колико смо, уобичајено, имали. Када смо сједили око огњишта, стока нас је могла буквално дохватити репом. Живјели смо, јели и спавали, дакле, са стоком. Магаре смо држали, али оно није имало смјештај, тражило је стрехе. Свињац је био директно испред улазних врата, тамо гдје се сада налази густерна за воду, а над свињцем је била кућица за сушење кукуруза звана крузана.

Данашњи изглед куће потпуно се разликује од те старе куће, у којој су рођене генерације Петковића. Мој брат Мирко је седамдесетих година кућу потпуно преуредио и довео у садашње стање. Можда би и овај садашњи изглед требало описати, јер, ако се оствари крилатица Фрање Туђмана “све је почело у Книну, а у Книну ће се и завршити” онда је прилично извјесно да ће остати само згариште. Дакле, садашњи изглед је слиједећи: ранија ватрена је продужена према сјеверу, гдје је настала трпезарија и дневни боравак са кухињом, цијела зграда је нивелирана, па су настале једна мања и једна већа просторија са великим ходником. Испод је подрум, али сада само за вино, ракију и пршуте. Испред куће је

лијепи простор за сједење у хладовини, а на то се наставља густерна с водом и веома лијепи врт. Кућа је прекривена циглом. Све је ограђено релативно лијепом оградом. Стока је потпуно одвојена, у друге зграде.

Добар дио живота се одвијао испред куће, у хладовини, коју су давале двије велике, старе и разгранате костјеле. Са једне од тих костјела, једном ми је тик поред главе пала веома отровна змија коју зовемо шаруља. Иза куће, према сусједима Бабићима-Пањкелићима, била је котарина, у којој се доста тога одвијало, а прије свега сакупљао кукуруз прије чепушања. Котарина је била и наш ЊЦ. Неравна камена подлога, под ведрим небом, иза угла куће која сада служи за поспремање сточне хране. Није само мој брат Мирко потпуно преуредио кућу. Велику измјену је увео мој отац, када је краву и волове преселио у подрум, а на том мјесту направио малу собицу са шпоретом, те преселио брачни кревет у тај дио. То је морало бити негдје тридесетих година. Добар дио живота сам провео у тој собици, јер сам као најмлађе преживјело дијете имао привилегију да спавам с оцем и мајком, наравно на истом кревету, јер за два кревета, макар други био и дјечји, није било мјеста. Заправо за појам дјечјег кревета нисмо ни знали. Дјеца су спавала у великим креветима на слами, а покривали смо се сви скупа са биљцима домаће израде. Што је више дјеце спавало заједно то боље, било је топлије. Ево у том амбијенту рођене су генерације и генерације Вејновића-Петковића. Нитко никада, до периода 1941-45, када је наступило опће помјерање становништва није мијењао тај амбијент, изузев што је најближи рођак извјесни Пеја (Петар) одселио у Пејиће – насеље испод Радучке главице. То се, највјеројатније, догодило у исто доба када су комшије Бабићи – Икан и Сава отишли у Буковицу, гдје данас живе њихови потомци Савановићи и Икановићи.

Вејновићи су сигурно били једно племе, тачније једна већа старославенска породица. А онда се почињу дијелити и данас се састоје од Перића (по извјесном Петру), Шкавића (по Шкави), Чуњића (по Чуњи), Глишића (по Глишану), Јоцића (по Јоци) и Петковића (по Петку). Најстарији у породици Петковића, који се у мојем дјетињству спомињао, јесте мој прадјед Тешо (Танасијев) или Тодор, Теодор). Он је по свему судећи унук Петка, по којем смо се назвали Петковић. Код осталих породица Вејновића, као Перићи, Шкавићи, Чуњићи Јоцићи, Глишићи, скоро да све носиоце ових имена памтим – Петра Перића, Чуњу, Шкаву, Јоцу. Немогуће да су се ове породице прозвале по именима људи такорећи једне генерације. Вјеројатније је да се имена понављају стотинама година, па се тако породице настављају звати по својим прецима. Код Петковића је то очевидно нешто удаљеније. Тек у новије вријеме, као да се губи или у најмању руку слаби обичај да се дјеци дају имена својих дједова,

прадједова, очева, што је везано за одлазак у градове и прихватање модерних имена. Тако нпр. ниједан од мојих синова не носи име својих предака, а ни моје. Већ то није случај код мојега брата Мирка, који је остао живјети на нашем старом огњишту.

Мој отац

Писати о оцу је тешко. Нарочито ако се то ради, као што је овдје случај, тридесет и четири године послје његове смрти. Родио сам се кад је мој ћаћо (у нашем крају оца зовемо ћаћа или ћаћо) имао 38 година, а мајка 34 године. Требао бих се сјећати како изгледају млади, а ја их никако не могу довести у сјећање као младе. Сачувана је само једна фотографија оца у униформи аустријског ројника снимљена у Загребу, атеље “Симић” Месничка улица 7, телефон 11-25. Датум снимања непознат, али у сваком случају спада у период од 1910-1918. године, вријеме када је отац служио редовни војник рок, а затим без прекида судјеловао у I. свјетском рату. Као што сам већ рекао пронашао сам фотографију. Ћаћо је био релативно висок око 175 цм. Имао је све до смрти бујну, сиједу косу и умно чело. Много је држао до свог изгледа – увијек је у џепу носио огледалце и помно пратио чистоћу својих бркова. Редовно се бријао, што није обичај на селу. Волио се лијепо и чисто обући. Памтим га у ручно израђеном прслуку (крожет), са пуно орнамената различитих, складних боја и сјајних дугмади.

Као дјетету су ми остале у сјећању приче да су га сматрали најљепшим мушкарцем у селу. Моја сестра Сава највише му је личила, а она је била права лепотица.

Мој ћаћо није завршио никакве школе, али је у аустријској војсци научио читати и писати. Читање и бављење политиком биле су му основне преокупације. Није, дакле, био у селу сматран посебно радишним домаћином, него мудрим, начитаним човјеком. Био је претплаћен на београдски лист “Време”, а куповао је и разне часописе, календаре, пјесмарице. Изванредно је свирао гусле и уз њих прекрасно пјевао.

Не знам да ли отац наставља традицију или то почиње са њим – он је дуго година био старјешина села (главар). Традицију наставља мој брат Мирко, као дугогодишњи предсједник Мјесне заједнице Мокро Поље. Без старјешине села ништа важније се није догађало, укључујући и то да ниједан сељак није могао продати неко грло стоке без “цивиката” глаvara села (цификат). Отац је годинама издавао та одобрења. Наравно, могао је и не дати, па су онда били уобичајени ситни поклони најчешће литар

добре ракије или обећање дотичног да ће му се наћи при руци када буде косио траву или копао виноград. Поп, учитељ, жандар и главар села су свемоћна четворка у селу. Наша кућа била је често посјећивана од ових, а жандар Ђуро ту је имао обавезни предак при обиласку села.

Отац је, дакле, сеоска власт. Текло је то годинама све до избора 1938. године, када Земљорадничка партија, иначе опозициона, којој је отац припадао није изгубила на изборима. Мога ћаћу су на дан избора претукли. Наравно, изгубио је, а прошао је кандидат владине странке – Југославенске радикалне заједнице, Петар Бабић Пешота, који ће се, сасвим добро “уклопити” и у систем италијанске окупационе власти 1941-43. године. Уочи избора 1938. године око куће су нам стално мијаукали – што је била алузија на др. Влатка Мачека, вођу Хрватске сељачке странке (ХСС), с којом Југославенска земљорадничка странка чини Уједињену опозицију на тим изборима. Но и послје губитка на изборима отац је остао угледна личност у селу, добро познат и шире у Книнској крајини. Владајућа партија ће покушавати, на разне начине, да га придобије, али без успјеха.

Отац, је годинама, био помириатељ у селу, а то значи пресуђивати у разним сеоским споровима, почев од свађа због међа, разних купопродаја, чак и у брачним споровима. Био је нека врста сеоског, неплаћеног адвоката. Наиме, многи су долазили с молбом да са њима пође на суд, да им помаже у спору, који би, у правилу, добијали.

Лијепо, епски широко и течно је причао, нарочито договорштине из рата. Често се то сводило на досакање претпостављеним, аустријским капларима и подофицирима. Пуних осам година је провео у Аустријској војсци, најприје као регрут, а онда кроз цијели Први свјетски рат. Изнио је живу главу, причао је, прије свега зато што се представио као кухар. А код куће никада ни јаје није скухао. Кад би му мајка предбацила да би јој могао нешто помоћи, јер коначно он је војни кухар, одговорио би: “Ајде бона други су кухали, а ја сам само мијешао”.

Волио је народне изреке, афоризме, употребљавао их је готово свакодневно. Кад би он на крсним славама причао своје договорштине или се подругивао комшијама, тишину би проламао смијех. Очито је имао добра запажања, добро је памтио понашање сусељана у разним приликама. Ријетко је тко остао у селу, а да није био објект његових подругивања. Звали су га “подругљиви Петковић”.

Кад сам већ отишао од куће и почео се бавити политиком, најдраже ми је било чути очева мишљења о разним стварима или нашим политичким акцијама. Увијек их је саопштавао опрезно, најчешће поткрепљивао народним изрекама. Само гдје их је тако пуно накупио! Иако је имао

интереса за политику до краја живота, никада ми није наметао своје мишљење. Као да је сматрао да се у том подручју боље крећем од њега. Посебно је то дошло до изражаја послвије ослобођења Книна 3. децембра 1944. године. Са колико је само поноса са мном шетао кроз Книн, јер ето његов син је главна власт у Книну.

Моја мајка

Најчешће дјеца своје мајке зову мама, мами, мамице. Ми смо увијек говорили мајка, мајко, а кад би се посебно мазили мајо. Моју мају као и ћаћу не памтим као младе. Нема ни другачије фотографије, једино памтим њене живе покрете, али ни то није како се забавља, весели, игра, него како живахно долази у авлију, натоварена дрвима, лишћем или пуном вучијом воде. Имала је моја мајка дугу, лијепу, сиједу косу, плетену у двије двоструке плетенице које падају преко груди. Често их је расплитала. Увијек чиста, уредна, прикладно обучена. Цијели је живот носила бијелу мараму на глави, звану повезача.

Каже се да је жена ступ куће, породице. Моја мајка је била сва четири ступа наше куће. Све је лежало на њеним плећима. Последња је лијегала, прва устајала. Цијелу породицу је она будила и док би други дошли к себи она је већ наложила ватру, обукла дјецу, помузла краву, спремила доручак и све тако до ноћи. Не сјећам се да би јој нетко у свему томе помагао, осим моје сестре Саве која се удала прије него је одрасла. Моја мајка, наша пчелица радилица. Трудила се да ми будемо најчистија дјеца у школи. Одијевала нас је како су била одјевена и друга дјеца, нисмо ни заостајали ни искакали испред других, осим по чистоћи. У томе је мајка уживала.

Да, памтим мајку у другом стању. Родила је двоје дјеце иза мене – дјевојчицу и дјечака. Нажалост, нису преживјели. Памтим само једну сахрану, вјеројатно мога брата Јована. Отац је на рукама носио мало тијело, гологлав, веома се полако кретао. Мајка је ишла иза њега, плакала је, ми дјеца иза мајке. Никога другога није било. Гробница породице Петковић била је на гробљу Вејновића, на Влаци, на источном дијелу гробља, у хладу једног бадема. Данас тамо више није. Мој брат Мирко нас је преселио на гробље у центру села.

Мајку сам често налазио да бугари (бугарење је главно оплакивање мртвих). Питао сам је – “Што мајко радиш?”. Одговорила би – “То ја пјевам.” Тек сам касније схватио да је бугарила, туговала за својом дјецом. Мајка је била четири године млађа од оца, а умрла је три године послвије

његове смрти, 1962. године. Оно што сам пропустио док је отац био жив, као да сам покушавао надокнадити према мајци. Прије нашег одласка у Каиро, 1960. године, била је неколико мјесеци са мојом Неном и са мном у Београду. Није доживјела да види нашу дјецу. А то је јако желела. Умрла је а да то нисам ни знао. Тек послјије петнаестак дана су ми јавили. Остала ми је вјечна туга – нисам испратио моју мају. А ни оца.

За сада још само једно – никада нисам видио да су се посвађали моја мајка и отац. Све су тегобе заједно подносили, о свему се договарали. Ми, њихова дјеца, расли смо и одрасли у тој лијепој и складној атмосфери.

Тешко, али срећно дјетињство

Као мали мачићи који се, уз помоћ мајке, почну кретати, тако су сеоска дјеца одрастала у слами, прашини, међу домаћим животињама. Тко у тим условима преживи првих неколико дана или мјесеци, тај ће дуго живјети. Наше мајке су нас училе да се не приближавамо ватри, коњима, а ако нам се деси да се “учинимо у гаће” да бјежимо од свиња, јер да их то привлачи. Лијечник је бивствовао најближе на двадесетак километара, медицинских сестара или хитне помоћи није било. А ипак је то прва четвртина XX. стољећа у Европи. У породици није било тежих болести нити неких других потреса. Губитак млађе сестре и брата нисам заправо схватио. Били су млађи двије до три године од мене. Био сам најмлађе преживјело дијете у родитеља. Мислим да стицајем околности нисам стигао да postanем превише размажен, што је најчешће са најмлађим дјететом. Био сам послушан и поуздан и родитељи су се на мене доста ослањали.

Спавао сам са мајком и оцем, на дрвеном кревету, са сламом, а касније ме избацише и преселише на кревет са најстаријим братом Обрадом. Но, њему падне на памет да се жени и не прихвати неке моје кандидаткиње, што би с обзиром на њихове димензије омогућило да сви троје станемо у исти кревет. Покушао сам му подметнути неке ситне цурице, а он као за инат ожени кршну, чак већу од себе, Стану Боровић и ја се нађох на једном јадном кревету у стаји за овце, са мојим братом Мирком. Ово ми је био један од првих неуспјеха у животу. Тјешили су ме да ће ми бити добро, јер у стаји са овцама је добро. Ја само знам да су нам биљци увијек били преко главе. Сам бог зна како сам се спасио да и ја не добијем туберкулозу, јер ми је мој Мирко са отвореном каверном равно пухао у нос. Не знам када и како сам постао свјестан те опасности, али се сјећам да сам знао изјутра дубоко дисати. Можда ме је чисти мокропољски, полугорски, полумедитерански зрак и спасио.

За цијелог живота гдје сам краће или дуже боравио нигдје и никада нисам боље спавао и боље се осјећао него у Мокром Пољу. Тако, спавање у стаји заједно са овцама, није ми остало у ружном сјећању. Једини проблем је био ако се неке овце подвуку под кревет па чешући се избију даску. Кад избију једну некако се и преноћи, али ако испадну двије или више дасака, онда нема друге него их по ноћи намјестити, што је све него угодно. Тим прије што за појам папуча нисмо ни знали.

Данас се и најсиромашније дијете на селу једва по облачењу разликује од градске дјеце. А како смо ми били обучени. Негдје до поласка у школу, па и у првим разредима, носили смо кошуље. То су биле бијеле, дуге кошуље које су покривале од главе до пете, са разним додацима као крожетићи, цемпери и слично. Пријелаз од кошуље на панталоне, звали смо их обично гаће, био је велики доживљај у животу дјетета тога доба. Зато ми је, ваљда, и остао тако дубоко у сјећању поступак мога Мирка, који је био три године старији од мене. Када је требао добити гаће, дерао се да хоће двоје. И добио их. А онда је мени дао једне. Било је то прво велико весеље у мом животу којег се сјећам. Никада му то нисам заборавио, а он, шерет један, када би било што од мене тражио, увијек би ме подсјећао на моје прве гаће.

На ногама смо носили гумене опанчиће, домаће, сеоске израде. И у гимназији у Книну био сам у опанчићима. Па и у партизанима. Додуше, без гумењака не бих ни преживио у нашем далматинском кршу. Ципеле сам први пут обуо 1944. године, већ при свршетку рата. Биле су то, готово, чизме намијењене неком италијанском официру. На глави смо имали плетене капуљаче. Мора да смо јадно изгледали у тим кошуљама, капуљачама и опанчићима.

Био сам добар ђак. Чини ми се да ме ни у основној школи, ни у прва два разреда гимназије, никада нису прозвали, ни питали да нешто одговорим. Увијек је то било – па добро, не знаш или не знате то, то ће нам рећи Душко. Тако су ме звали до другог разреда гимназије, а онда ме назваше Веја. Ни сањао нисам да је главна личност Вејновића била извјесна Веја.

Са школом сам живио и кад нисам био у разреду. Увијек сам нешто писао, најприје штапићем по лугу код огњишта, а онда прстом по зраку. Када дјеца маштају, вјеројатно шапућу, ја сам писао прстом по зраку. А кад сам хтио нешто запамтити погледао бих у одређени предмет или мјесто у просторији гдје сам слушао и готово без грешке сам могао то дословце поновити. Једино што нисам смио јесте – гледати у учитеља или професора, јер би ми онда мицање његових усана или неке друге гесте, потпуно одвукле пажњу и не бих знао што су рекли.

Као и сва дјеца тога доба, слушао сам вјеронаук у школи и редовно недјељом одлазио у цркву. Чак сам се ту и “истицао”, јер ме је поп одабрао да му послужујем у току обреда литургије. О богу, боговима и другим чудима у кући се говорило само кад је нетко био болестан или се спасио од неке несреће. А бог је знао и лијечити. Ваљда ни једно дијете не прође, а да га у неком моменту не предају богу у руке. Тако је било и са мном. Скоро цијели живот, па и као дијете, патио сам од стомака. Најприје ме је лијечила Тодорешка, старија жена која је успјешно савладала духове, бацајући жеравицу у хладну воду и при томе понављала неке неразговјетне реченице. Послије тога би ми “намјестила желудац”. Шта то тачно значи, заправо, ни сада не знам, тек она је масирала и масирала стомак и дотјеравала неку жилу куцавицу равно на пупак. Кад је то успјела везала је неки круг, направљен од марамнице и чврсто стегла. То је требало држати најмање 24 сата. Обавезно је слиједила кокошја јуха. Ако се добро сјећам и Тодорешка је у њој уживала. Све то, наравно, чинило ми је добро. Вјеројатно се радило о доброј масажи, а к томе и добра јуха, и како да се не осјећаш боље него када вечераш пуре и парђика (црвени лук), што није било тако ријетко.

Тодорешка ваљда није била довољно успјешна, па ме је мајка “завјетовала” св. Ники. Не знам да ли је постојао посебни церемонијал “завјетовања”, али знам да сам годинама на благодан светога Николе ишао у цркву тога свеца у Жагровићу близу Книна и то – бос. Пошли би негдје предвече, јер је удаљена била око 14 километара, срећом не боси цијели тај пут. Кад би се приближили на пар стотина метара од цркве изули би се и остатак пута по оштром, крупном камењу прешли до улаза у цркву. Видио сам све богове и св. Николу. Других, неких богу угодних ходочашћа, се не сјећам.

Трајало је тако до моје 13-е године, до одласка из села у книнску гимназију. Нестало је вјеронаука као школског предмета, па и мене из цркве. Није то, наравно, био никакав атеизам.

Атеиста сам постао у партизанима, опет, не зато што је тамо владало неко безбожништво или атеистичка пропаганда, него просто зато што смо били у шуми, а у шуми нема цркава. Било је попова, али нису донијели цркве. С нама у Буковици, у партизанима, нашао се поп Ратко Јелић из познате партизанске породице Јелићи из Книна. Не могу то заборавити – лежали смо на неком пропланку усред шуме. Био је јул – август 1943. године. Блага, дивна вечер. Причали смо с попом Ратком о богу. Питали смо га – Ајде попе, реци, има ли бога? А он ће – Ма немојте бити будале. Каквог бога. Ми опет – Па добро, ти си поп, тамо служиш литургију, држиш проповједи, крстиш дјецу. А, поп Ратко ће на то: “Па посао је

посао.” И, ако је могуће фиксирати моменат када се нешто постаје, као нпр. атеист, ја сам те вечери постао атеист.

Годинама сам, бар површно, пратио бригу друштва о омладини, о отварању омладинских домова, готово у сваком селу последије Другог свјетског рата, до организовања живота, забава појединих омладинских групација укључујући и сеоску омладину. Колики је ту напредак постигнут за само неких десетак година, какве се све могућности пружају практично сваком младом човјеку, без обзира да ли је стално живио у граду или на селу. А какав биједан живот на селу је проживљавала моја генерација. Ничега практично није било, ни радија, о ТВ да и не говоримо, новина, музике и плеса, па чак ни спорта. Сиромашни, јадни, живот уз мотику, плуг са воловском запрегом, уз стада оваца.

Буковички чобанчић

Овце су обиљежиле моје дјетињство. Ни школа ни црква заједно не могу се с тиме упоредити, а друго нешто није ни постојало. Био сам чобан. И мој животопис могао би почети – од чобана до министра, амбасадора, народног посланика, професора Универзитета...

Оваца нисмо имали много. У најбољим годинама око тридесетак, што значи још 15 до 20 јањаца. Та мала стада била су основа за преживљавање највећег броја обитељи.

Колико сам био везан за то мало стадо нека покаже ово: већ сам рекао да не могу довести у сјећање ни оца ни мајку, а неке овчице би и данас препознао, посебно моје Мрку, Лису и Жуну. Мрка, увијек на челу стада, прави разбојник. Заслуживала је да носи звоно –клепку, а носио је неки Швоњо, ован који јој ни приближно није био раван. Лиса увијек у средини на десној страни, мирна, постојана. А тек Жуна. Била је мала, јако мала и њени јањчићи су, такођер, били мали. Непогрешиво је била посљедња у стаду, увијек поред моје лијеве ноге, као мали псић. Можда сам неке овчице понекад ударио, Жуницу никада. Тако сам је оставио кад сам напустио мјесто чобана и постао гимназијалац у Книну.

Најбољи, најупечатљивији моменат у мојем чобанском животу био је када мали јањчићи траже и проналазе мајке. Најприје се очајнички траже, блеје док су удаљени. Кад их пустимо – појуре. И неким непогрешивим нагоном се проналазе. Дешава се понекад да јањешце, у очајном тражењу мајке, посегне за млијеком неке друге. Но, истог момента ће бити одбачено. Мајка тражи своје, а јањешце даље јури док не нађе своју мајчицу.

Све то траје 2-3 минуте, не више, а онда наступа тишина, блаженство, то њихово врћење репићима. Тај смирај, то блаженство, то њихово врћење репићима, ту срећу коју та створења показују кад се пронађу ничим се, чини ми се, не да упоредити.

Нисам био јединац да би на мене пала сва брига око оваца, али околности, да је најстарији брат Обрад, скоро сваке године, одлазио на сезонски рад, мој брат Мирко се разболио од туберкулозе, а женска дјеца, углавном, не иду за овцама, то је испало да сам ја био главни чобан куће. Уз звање чобана иде и нека музика као дипле, свирале или обоје. Ја сам се доста добро сналазио са свиралама, увијек иста мелодија, али да се слушати. И данас ме звуци свирале одмах пренесу у Мокро Поље, предно Главица, царство мокропољских стада.

Лијепо је бити чобан по љети. Узмеш свој “аљинак” (хаљетак) па за звоном овна звонара у Главицу. Прољећу се све живо весели, а чобани можда највише. Но, да не испадне да у Буковици од стоке постоје само овце, свако домаћинство је имало понешто од свих врста домаћих животиња. Оно што градска дјеца не могу схватити, без обзира да ли лети иду код бака и дједова на село, јесте повезаност сеоске дјеце са домаћим животињама. Градска дјеца их доживљавају, сеоска живе са њима. Оне су један од њихових животних учитеља. У доба мога дјетињства, код потпуног мрака, у погледу припреме дјеце за живот, само је проматрање животиња давало неке информације. Ни у школи ни код куће нам ништа нису говорили, ни како се рађа, ни зашто се умире, зашто се жени или разводи, а о појму пубертета да се и не говори. Додуше нису нам говорили ни да су нас роде донијеле.

Ријека Зрмања, иако не протјече близу моје куће, у добром је дијелу обиљежила моје дјетињство. Одлазак на купање, обично суботом и недјељом, била је права свечаност. Зрмања је чиста и бистра ријека. Добри рибичи и понеку пастрмку улове. Наши стари нису знали пливати. Не сјећам се да сам икада видео неког старијег из села да плива у Зрмањи, тако да изгледа да је тек моја генерација препливала. Без учитеља пливања, без дежурних на ријеци, без кола и колутића, него – скочи, па или пливај или се потопи. Зрмања је плитка ријека. И данас када пливам у мору, не знам колико да сам удаљен од обале или колико је море дубоко, никад се не догоди да не помислим како ћу ногама запети у дно – тај чип је заувјек унесен у мој компјутер.

Волио сам и волим моје Мокро Поље. Већ сам рекао, понављам, нигдје тако лако не дишем, нигдје боље не спавам и нигдје се боље не осјећам. Сваке године сам долазио мојим родитељима. Доста сам испита припремио у Мокром Пољу. Чим бих дошао инсталирао бих се изнад куће, на ливади,

на гувну, простро бих сијена, понекад бих поставио и неки шаторчић, довукао писаћи стол и тамо учио и спавао. Изјутра бих, увијек по истој стази трчао, гимнастицирао. Неке жене из комшилука су провиривале, неке пролазиле правећи се да ме не виде, као да се стиде што виде луђака. Једино што ме спасило да ме стварно не прогласе лудим било је што сам обилазећи село готово сваког, са изузетком дјеце, ословљавао именом. Та навика ми је и до сада остала. Само су се погледавали и говорили “Боже мој, он је остао исти, ништа се није промијенио.” А то их се посебно дојмило, јер готово сваки милиционар или неки стражар у подузећу, када наврате у село, брзо покажу да живе у граду гдје се друкчије говори, са другим нагласком, у правилу екавицом, а не ијекавицом, којом тај крај без иједне грешке говори. Ја и данас, ако хоћу, течно говорим као онај Мокропољац који никада није отишао даље од Книна или Кистања.

У тринаестој години сам отишао из Мокрог Поља, а сањам га скоро сваку ноћ. Радње свих мојих снова одвијају се у Мокром Пољу. Ту сам већ, небројено пута, смјестио све моје Африке, Азије, Лондоне, Паризе, Њујорке, Токије. Све их ја лијепо допремим у Мокро Поље и то увијек у зелено и лијепо Мокро Поље. Још никада ниједан ружан сан нисам смјестио у Мокро Поље.

А на јави често мислим и осјећам мени најљепши пејзаж на свијету: покошене ливаде и пољевене њиве испод куће, мирише на љетину, све домаће животиње се размилиле, све нешто тамо налазе. На кравама и овцама клепке (звонца), дјеца вриште, понеког родитељи зову, овце и јањци се траже, пси се нешто буне, цврчци пиле и звончићи звоне. И тко да напише љепшу симфонију. Ми дјеца тај предвечерњи угођај једва смо чекали.

Понекад сам се и издвојио. И маштао. Ако обим и форме маштања произлазе из укупних услова живљења и доживљавања свијета, који нас окружује, онда нама сељачићима машта мора бити скучена. Маштао сам о железници коју сам први пут видио, која некуда далеко вози, авионима, ако је неки случајно залутао у моје парче неба, школама у којима се постаје лијечник или инжењер, али ипак претежно о томе да ли ће отац продати јање или теле, које је отјерао на пазар, шта ће нам у граду купити од “бијелога крува”, неке биљезнице, или цитара (усна хармоника) до гађа, да скинемо те ипак непрактичне кошуљице. Нема сумње, стари чика Марк ипак је имао право – услови живота одређују начин мишљења, па и маштања, а не обратно. И могу га новопечени филозофи и социолози, који се у посљедње вријеме множише у Лијепој њиховој, покушавати не само заувјек покопати, него и убиједити ту савремену сточицу, која се зове народ, да су Марк и његова наука задња ништарија и несрећа на том свијету. Они су сезонски, а он остаје.

Лијепо је живјети на селу, а још љепше побјећи из њега

Дјеца на селу су, као и свугдје, велика радост, а на селу посебно и узданица – будућа радна снага. Нема тога узраста који не може бити од неке користи у сеоском домаћинству. Школа је већ у то доба била обавезна. Но постојала је и могућност “исписивања” из школе. Лијепо се оде до учитеља и поразговара, да је дијете потребно као радна снага у домаћинству и учитељ те “испише”. Ово је био веома чест случај код женске дјеце.

У мојој породици срећом није било тако. Сви моји старији, браћа и сестре, завршили су основну школу. Али то је било све. Ако се није отишло “преко Привредника” а то значи изучити неки занат, за неку слугу у Славонији, мада су и ти срећници били веома ријетки, остаје се код куће да се копа, оре, чува стока.

Из Мокрог Поља свега нас четворица смо се докопали гимназије у Книну. Били су то Никола Вејновић Шкавић, касније пуковник Југослаvensке народне армије, који је имао стрица у Америци, Стево Биједов, касније генерал ЈНА, син богатог занатлије клесара, Милан Вукмирица Павелић, који је имао неког рођака у Книну и моја маленкост. Сва четворица смо били добри ђаци. То је, наравно, био неопходан услов, али и пуно других су били исто тако добри, иако без могућности продужења даљњег школовања. Дакле, ни случајно се није могло догодити да се нетко одлијепи од села и мотике без “стицања посебних околности”.

Код мене су се те посебне околности састојале у томе што је отац био старјешина села, главар Мокрог Поља, у веома добрим односима са учитељем, попом и жандарима, а к томе се активно бавио политиком. Као што сам већ навео припадао је Земљорадничкој странци Југославије која је била у опозицији, владала је Југослаvensка радикална заједница, али опозиција је држала власт у Книну све до 1938. године.

А мој ћаћо је сањао да ја постанем поп. Видио како поп у селу лијепо живи, има најљепшу кућу у селу, попадију и дјецу, народ му доноси поклоне приликом крштења дјеце или вјенчања, па куд ћеш боље. Иако су га 1938. године претукли и макнули, управо када сам завршавао основну школу, владајућој странци било је стало да га придобију и покушавају га купити. Обећавају ни мање ни више него да ће ме послати у Школу краља Александра на Дедињу у Београд. Требало је само да отац напусти Земљорадничку странку, пређе у Југослаvensку радикалну заједницу и да ја положим пријемни испит у гимназији у Книну.

Ја сам се хитно преселио равно у небеса. Умјесто да будем чобан бит ћу краљев питомца! Сви око мене се некако промијенише. Почеше ме гледати као мало чудо. Мој брат Мирко је плакао. Није он био ништа

лошији ђак од мене, можда и бољи. Наједном он остаје, ја одлазим, а живјели смо као близанци. И моји школски другови се промијенише, рецимо искључише ме из свих школских туча. Јер туча, после часова у школи, на поласку кући, била је наша свакодневна забава. Најприје би се потукли, увијек камењем, ми из села и Буковице, са онима из Завођа, са десне стране Зрмање. А кад би то обавили онда би се и ми међусобно потукли, понекад чак и жешће него с оним другима. Сутрадан као да се ништа није догодило. Сада сам ја био изузет из тога.

А шта све нисам мотао у својој главици. Док ово пишем као да све изнова проживљавам. Лежим у Главици на једној заравни близу Велике Громиле – никада нисам дошао у Мокро Поље, а да не одем и посједим на тој Великој Громили – ноћ је, чују се само шеве и звона на овцама, које се помало удаљавају у правцу Пађена, моји компањони спавају, понеки хрчу, а ја путујем у Београд, обучен у униформу краљевог питомца. Дobar сам ђак, бољи од других, краљ нас обилази, пита за најбољег ђака, мене показују, он ме тапше. Какве су то биле промјене у мислима једног чобанчића, који се дотада никада није возио ни влаком, ни аутобусом, који никада није имао у рукама ни ногометну лопту, ни бицикл, ни било какву другу дјечју играчку, осим свирала, који је само једном био поред жељезничке пруге и клечао док је пролазио воз са тијелом убијеног краља Александра. А сада ћу бити питомац његовог сина краља Петра, похађати школу која носи име убијеног Александра.

Али – полако, чуда се ријетко догађају. Маштања су била преурањена. Успут, доспјет ћу ја у зграду у којој је била школа краља Александра, али не као краљев питомац него као питомац Централног комитета Комунистичке партије Југославије после револуције и народно-ослободилачке борбе, тачније 1947. године.

Пријемни испит за краљев колеџ положио сам 20. јула 1938. године одличним успјехом. Но, људи владајуће странке, у међувремену, лако установљују да је отац хтио само мене угурати у ту школу, а не и прећи у Југославенску радикалну заједницу. Све је то било у рукама Нике Новаковића Лонга, поријеклом из Книна, иначе министра, који открива “превару” и хладно обавјештава сеоског учитеља Мирка Новаковића да од краљеве школе нема ништа, јер су као “документи” закаснили, тобоже пребацује зато сеоском учитељу, а он ме уписује у Машинску школу на Корчули. Отац то одбија. И шта сада? Све су лађе потонуле, све су наде изгубљене, брзо се зато сазнаје. Сада ме опет гледају, али злурадо, као да би хтјели рећи па што си ти бољи од нас. Остаје се на селу. Судбина чобана и копача се не да избјећи.

Ипак, на крају, налази се неко рјешење – поћи ћу у први разред гимназије у Книну, али ћу становати у селу Ковачић, пет километара од Книна, код пријатеља мога оца Нике Ђујића, старјешине села Ковачић. Наравно, није то било бесплатно, плаћало се пшеницом и пршутима. Тако сам дневно пјешачио 10 км и завршио први разред гимназије “Доситеј Обрадовић” у Книну. Први пут сам своје име видио одштампано у Годишњаку школе. Била су крупна слова, дакле, одличан ђак.

Но, то неће пуно помоћи, јер је нестало и пшенице и пршута, а вјероватно и по оној “сваког госта два дана доста”. И опет у Мокро Поље, аљинак (хаљетак) на плећа, па у Главицу за овцама.

Срећом, партијски другови мога оца не мирују. Начелник општине Книн Вељко Покрајац узме ме на бригу. Његова жена Олга направи концепт молбе “Српском културном просветном друштву Крајина”, у Загребу, за додјелу стипендије. И успијевамо. “Крајина” – удружење за привредно и културно подизање народа додјељује ми потпору од 300 динара мјесечно. “Удружење ти даје ову потпору на основу одличне свједоцбе првог разреда и ради тога што си сиромашног стања у увјерењу да ћеш својим успјехом у школи показати да си достојан ове награде. Овај новац бит ће положен код филијале Српске банке у Книну и ти ћеш га моћи подизати сваког првог у мјесецу почев од 1. септембра ове године. Осим тога предсједник Надзорног одбора нашег удружења господин Лазар Лађевић дао ти је допринос од 300 динара за одијело, који ћеш износ подићи уочи св. Николе тј. на дан 18. децембра ове године.”

Обратио сам се за помоћ и Заклади Јандрије и Тонке Вујатовић-Шаров у Шибенику, чији је предсједник Управног одбора био епископ далматински Иринеј. Од њега стиже писмо да ме прихватају као стипендисту да ће она бити 500 динара, али “уз сваку годишњу свједоцбу и полугодшњи извјештај дужни сте доставити и посвједочење надлежног вјерског пароха о Вашем владању ван школе и похађању богослужења”.

И министар Нико Новаковић Лонго ми шаље као дар 1500 динара, ваљда је човјека запекла савјест што је пропао његов предлог да похађам школу краља Александра у Београду.

Требало се мало топлије обући, па ми је Олга Покрајац, жена предсједника општине Вељка Покрајца, коју сам послѣје НОБ-а посјећивао у Загребу у Ливадићевој улици, саставила молбу за помоћ “Заједници дома и школе” у Книну, којој сам упутио писмо сљедеће садржине:

“Сиромашан сам ђак другог разреда гимназије у Книну. Мој отац ме не може школовати, јер нас у кући има деветеро. Добио сам малу потпору да могу плаћати стан и храну у Книну. Али осим тога немам ништа. Зима је страшна, а ја осим поношеног одела немам ништа да се од ње спасим.

Зато молим угледно друштво да ми припомогне са одјећом, а највише би ми требао капут". И додијелише ми капут.

И на крају писмо које сам упутио оставштини покојног Јована Поповића Сундечића које гласи:

"Прошле школске године уживао сам од те угледне оставштине 200 динара мјесечне потпоре. Пошто ми ово 200 динара није било довољно за школовање рекао ми је отац да морам прекинути школу. То ми је било јако тешко па сам за вријеме ферија замолио помоћ на неколико страна те, како се из приложене изјаве види, добио једнократну припомоћ у износу од 1500 динара, особно од господина министра Нике Новаковића, а 1500 динара од господина Стевана Калембера. Према томе то није никаква стипендија па молим да ми се не обустави досадашња стипендија из ове угледне оставштине јер иначе морам прекинути школовање. Прошле школске године доказао сам да сам достојан те помоћи, јер сам завршио разред са одличним успјехом и у свим предметима оцијењен сам са "одличан". Унапријед захваљујем. Ово писмо је саставила опет, Олга Покрајац.

Тако ме моја браћа Срби помогоше, обукоше и послаше у други разред гимназије у Книну. Још се деси да мој друг из првог разреда гимназије, Бранко Радић успије код својих родитеља да ме приме на спавање и исхрану, а ја ћу му помагати у учењу, а понешто показати и његовом млађем брату Ђоки. Бранко ће трагично завршити, децембра 1944. године приликом повлачења четника и Нијемаца из Книна, иако, по свему судећи, није имао разлога да бјежи од партизана. Да је бар знао да ја улазим, буквално са првим јединицама у Книн и да га могу спасити! Ђоко је завршио медицину, већ дуго година је лијечник у Марибору. Били смо добри другови, слагали смо се. Но, њихова мајка Јелица, бог јој души прости, није баш била праведна. Заједно би Бранко и ја дошли из школе, он би за ручак, исто и за вечеру, добио свјеже припремљену храну, а ја синоћње остатке из гостионице коју су Радићи држали. Болило ме то, а ни сит нисам био. Жељно сам чекао суботу, пазарни дан у Книну, да ми дође моја мајка и донесе њенога круха, "испод пеке" и мало сланине. Сјео бих под неку стреху у Книну и са највећом слашћу то смазао.

А тек у банци каква психичка тортура! Покојни Јово Берић, стари, сиједи, омалени чичица са наочарима, сваког првог, када бих подизао своју потпору, испратио би ме ријечима "Ајде, узми то али није за тебе гимназија, боље би ти "било да идеш чувати овце". Четири године касније, 4. децембра 1944. године у рану зору, ушао сам из правца Дрниша са јединицама ЈНА, послвије 27 дана жестоких борби у ослобођени Книн, са задатком да организирам власт у Книну.² Био сам први човјек власти

- 2 Книнска битка, једна од најтежих у цјелокупној Народно-ослободилачкој борби, почела је 7. 11. 1944, а завршила 5. 12. 1944. године. Нијемаца и четника је било око 20.000, а партизана око 35.000.

Котара Книн, тајник Котарског народног одбора. У то доба тајници су све држали у рукама, предсједници су били мање-више репрезентативне личности. Уселио сам се у канцеларију Опћинског начелника, некада народу неприступачне личности, а имао сам тачно 18 година, 7 мјесеци и 8 дана. И један од првих који ће доћи у посјету новом начелнику, уствари поклонити се новој власти, био је нитко други него стари, сиједи, омалени чичица са наочалима – Јово Берић. Пропратио је ту посјету ријечима: “Видио сам ја по твојим бистрим очима, да ће од тебе нешто бити”. Нисам му ни једну ријеч прекора изговорио, а знао сам да није случајно дошао.

Софија Божић

ЛИЧКИ СРБИ И ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ У КРАЉЕВИНИ СХС

И ме реке Лике, изведено од грчке речи “ликос” (“вук”) или од келтске речи “леик” (“текућа вода”), у средњем веку понео је простор око њеног горњег и средњег тока. У народу, међутим, појам Лике био је различито дефинисан. За становништво удаљенијих крајева она је почињала тамо где се завршава њихова територија: за Сремце “иза шидског бреста”, за Славонце иза Јасеновца, преко Саве, за Загрепчане иза Карловца, за Карловчане иза Огулина, а за Огулинце иза Плашког. Временом, усталило се схватање по коме је Лика подручје између Капеле и Велебита, па су за њене границе узете динарске планине Велебит, Велика и Мала Капела, Пљешевица и изворни делови Уне и Зрмање.¹

Лика у ширем смислу, односно простор Личко-крбавске жупаније, обухватала је површину од 6.211 км², са Госпићем као главним градом.² То подручје имало је, према подацима из 1910. године, 204.710 житеља, од тога 100.346 Хрвата или 49,0% и 104.036 Срба или 50,9%.³ После уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, Уредбом из 1922, која је ступила на снагу тек средином двадесетих година, ушло је у састав Приморско-крајишке области, једне од 33 територијално-административне јединице на које је подељена држава.⁴ Када је донет Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, 3. октобра 1929, Лика се нашла у оквиру Савске бановине.⁵

За време Првог светског рата лички Срби делили су судбину осталих сународника у Хабсбуршкој Монархији, изложених погромима фанатичних

- 1 Милан Радека, *Горња крајина или Карловачко владичанство: Лика, Крбава, Гацка, Кајетско, Кордун и Банија*, Загреб 1975, 9, 79; М. Сић, “Лика”, *Vojna enciklopedija* 5, Beograd 1962, 187–188.
- 2 J. Modestin, “Лика”, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, II knjiga*, Zagreb b. g., 654–655.
- 3 Josip Lakatoš, *Narodna statistika*, Zagreb 1914, 13.
- 4 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92, 28. април 1922.
- 5 “Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232, 4. X 1929.

- 6 Миленко Патковић, "Антисрпски и антијугословенски погроми у лето 1914. године", *Зборник о Србијама у Хрватској 2*, Београд 1991, 281–308; Ivan Ribar, *Iz moje političke suradnje*, Zagreb 1965, 129–141.
- 7 Радослав Узелац Кипињанин, *Родни њом: мемоарска проза*, приредила Љубица Наранчић, Београд 2009, 78–107.
- 8 *Исшо*, 107.
- 9 *Скенографске белешке Народне скупштине: редован сазив за 1923–1924. год., I књижа (од I. прешходној – XLII. редовној сасјанка)*, XIV. редовни састанак, 24. јануара 1924, 663.
- 10 Извештај поручника Крешимира Павелића од 28. XII 1918, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919: izabrani dokumenti*, izabrali i priredili Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević, Zagreb 2008, 525.
- 11 Народна библиотека Србије, Рукописно одељење, Р706/50, Команда IV армијске области – Врховној команди, Загреб, б. X 1919.

екстремиста који су се, у шовинистичкој заслепљености, безобзирно и сурово обрачунавали са незаштићеним српским живљем.⁶ Већ на почетку ратних операција, пошто је формиран батаљон од 1.200 мобилисаних Личана, већином српске националности, и упућен на фронт у Србију, започела је хајка на Србе, који су масовно хапшени, пљачкани и терорисани на разне начине. Тако је, према сећањима сведока, извршен претрес у кући угледног медачког трговца Дамјана Љубојевића, као и у стану општинског бележника Паје Рајчевића, а затим су ови и многи други Мечани ухапшени и одведени у затвор. Срби су претресани и пљачкани и у Радучу, где су се представници црно-жуте монархије нарочито окомили на богату кућу Стојана Пејановића. Главни налогодавац иживљавања над српским становништвом био је велики жупан Ђуро Хорват, познатији као Ђукапаша, а међу извршиоцима његових злочиначких наредби истицали су се котарски пристав, натпоручник Корбар, предстојник Стилиновић, Јоја Жарак из Перушића и други.⁷

Иако су Хорват, Корбар и неке друге присталице Хабсбурговаца на крају рата извршили самоубиство, не могавши да поднесу пропаст Монархије којој су верно служили,⁸ многи франковци никада нису сносили последице за своје нечовечне поступке, већ су у новој држави наставили несметано да живе и да и даље раде на штету Срба и југословенске заједнице. Народни посланик др Ђорђе Бранковић касније је препричавао у парламенту оно што је видео 1918. године у Лици: када су се Личани добровољци почели враћати из рата, гледали су их "попреко" и "називали најпогрднијим именима", и то баш противдржавни елементи, они који су се до последњег дана борили на страни Аустро-Угарске.⁹ У првим тренуцима после преврата тензије у међунационалним односима биле су најинтензивније у Оточцу, Госпићу и Удбини. Срби су славили победу, док су се Хрвати осећали преварени од стране својих вођа и продати Београду. Посматрачи су очекивали оружане сукобе и препоручивали предузимање одговарајућих мера ради спречавања насиља.¹⁰

Један од оних којима су Срби и даље сметали био је свештеник Мишкулић из Горњег Косиња, познат по томе што је јавно говорио да "влахе" треба протерати. Разлоге за затегнуте односе у народу и незадовољство постојећим државним оквиром команда IV армијске области тражила је у толерантном односу власти према крупним прекршајима и недоследном спровођењу наређења, од стране жандармерије. Па тако, Врховна команда била је обавештена да је "стање у Лици неповољно због разних агитација несолидних елемената нерасположених наспрам данашњег стања и пасивног држања власти и жандармерије наспрам таквог њиховог рада".¹¹ Исто је тврдио и командант Оточца. Упозоравајући на

једну “котерију људи”, односно “затуцаних франковаца” којима је циљ рушење државе и који “грде Србе, српску војску, краља”, он је био мишљења да су за такву “распуштеност” криве полицијске власти, које не реагују на прекршаје “било из бојазни, било из широкогрудости, или из партијских разлога”.¹²

У то време, недуго после оснивања југословенске државе, урађен је и први попис становништва (1921). Према резултатима пописа, на подручју Личко-крбавске жупаније живело је 199.539 грађана, од тога по вероисповести 104.528 православних, 94.769 римокатолика, 35 гркокатолика, 9 евангелика, 186 муслимана, 10 “израелићана”, 1 који је сврстан у категорију “других” и 1 чија конфесија није била позната. Пописана популација бројала је, према матерњем језику, 199.191 Србина или Хрвата, 92 Словенца, 73 Чехословака, 2 Русина, 7 Пољака, 26 Руса, 29 Мађара, 72 Немца, 12 Арнаута, 8 Турака, 6 Румуна, 19 Италијана и још два житеља за које није утврђено којим језиком говоре.¹³ Ако се у одређивању броја Срба ослонимо на припадност православној вери као на поуздану основу, закључујемо да је нешто више од половине становништва Личко-крбавске жупаније чинила српска популација, односно 52,38%. Она је заузимала претежно југоисточне, источне, североисточне и средишње крајеве Лике, а имала је своје веће енклаве у оточачкој и огулинској општини.

На првим изборима у Краљевини СХС, на којима су бирани посланици Уставотворне скупштине, 28. новембра 1920. године, Личко-крбавска жупанија чинила је посебну изборну јединицу састављену од девет срезова: Госпић, Оточац, Удбина, Бриње, Сењ, Доњи Лапац, Кореница, Грачац, Перушић. Процент заступљености Срба у националној структури становништва града Сења износио је 2,56%; у брињском срезу Срби су чинили 30,21%, у госпићком 48,68%, у грачачком 72,84%, у доњолапачком 91,81%, у кореничком 75,05%, у оточачком 49,61%, у перушићком 17,61%, у сењском 0,08% и у удбинском 74,78%. Од 59.275 бирача Личко-крбавске жупаније на изборе је изашло 36.725 гласача или 61,95%.¹⁴ У доњолапачком срезу, где је било највише Срба, од 4.652 бирача гласало је 2.855 грађана, што износи 61,37%. Коренички и удбински срез, са 8.086 односно 2.618 бирача, дали су 4.543 односно 2.256 гласача, или 56,18% и 86,17%. У грачачком срезу, са 7.303 бирача, гласало је 4.255 грађана или 58,26%, у оточачком, са 9.743 бирача, 6.959 грађана или 71,42%, у госпићком, са 11.357 бирача, 7.024 грађана или 61,84%; у брињском срезу, са 4.638 бирача, било је 2.978 гласача или 64,20%, у перушићком, са 6.638 бирача, 3.677 гласача или 55,39% и у сењском, са 4.240 бирача, 2.178 гласача или 51,36%. Најмање гласача дао је Сењски срез, а највише Удбински.

12 Архив Југославије, 335–26, Команда места Оточац – команданту Врбаске дивизијске области, 23. II 1920.

13 *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год.*, Сарајево 1932, 268–269.

14 Процент гласача до кога смо ми дошли путем израчунавања не слаже се са процентом који је наведен у званичној изборној статистици и који износи 62,92%. *Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну Скупштину Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца извршене на дан 28. новембра 1920. год.*, Београд 1921, III део (Хрватска и Славонија).

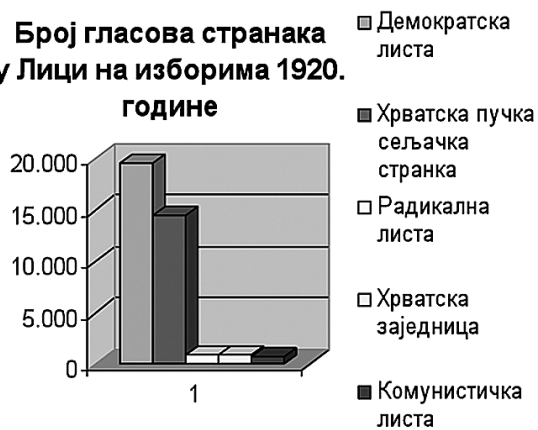
15 *Ишо.*

Лички гласачи опредељивали су се између пет кандидатских листа: демократске, комунистичке, радикалске, листе Хрватске заједнице и Хрватске пучке сељачке странке. Највише кандидата било је уписано на листи Радикалне странке, девет, а најмање на листи ХПСС-а, шест. Остале странке дале су по осам кандидата. Сви кандидати са радикалске листе били су Срби, као и шест кандидата са демократске листе. Неколико Срба налазило се и на комунистичкој листи. Међу кандидатима се нашао и један од значајних политичара тог времена, министар просвете Светозар Прибићевић, на листи Демократске странке.¹⁵

У доњолапачком срезу убедљиво је победила листа Демократске странке, која је добила 2.493 гласа. Следиле су, далеко заостајући, ХПСС са 243 гласа, листа Радикалне странке са 96 гласова, Хрватска заједница са 15 и листа Комунистичке партије са 8 гласова. У кореничком срезу демократи су такође убедљиво победили, освојивши 3.409 гласова. Иза њих била је ХПСС са 914 гласова, а затим радикали са 143 гласова, Хрватска заједница са 63 и комунисти са 17 гласова. И у удбинском срезу, који је такође имао апсолутну већину српског становништва, демократи су предњачили са 1.694 освојена гласа према 511 гласова за ХПСС, 23 за Хрватску заједницу, 20 за радикале и 8 за комунисте. Слично је било и у грачачком срезу: прво место заузели су демократи са 2.627 гласова, друго ХПСС са 959 гласова, а радикали, Хрватска заједница и комунисти освојили су 474, 109 и 86 гласова. Госпићки срез дао је 3.937 гласова демократима, 2.599 ХПСС-у, 396 Хрватској заједници, 49 комунистима и 43 радикалима. Брињски срез, међутим, определио се за ХПСС поклонивши јој 2.025 гласова, док се за демократе определило 936 грађана; остале странке, са 85 (комунисти), 21 (Хрватска заједница) и 11 гласова (радикали) далеко су заостајале. ХПСС је победила и у перушићком срезу, са 2.784 гласа, оставивши иза себе демократе са 656 гласова, Хрватску заједницу са 103, комунисте са 92 и радикале са 52 гласа. И гласачима сењског среза највише поверења уливала је ХПСС за коју је гласало 1.641 грађана, па тек онда комунисти, за које се определило 196 гласача, демократи којима је глас дало 187 грађана, Хрватска заједница која је освојила 147 гласова и радикали који су успели да придобију само 7 гласача. Изборни резултати детаљније су приказани у табели:

ИЗБОРНИ СРЕЗ	Демократска листа	Хрватска пучка сељачка странка	Радикална листа	Хрватска заједница	Комунистичка листа
Госпић	3.937	2.599	43	396	49
%	56,05	37,00	0,61	5,63	0,69
Оточац	3.725	2.901	106	62	164
%	53,52	41,68	1,52	0,89	2,35
Удбина	1.694	511	20	23	8
%	75,08	22,65	0,88	1,01	0,35
Бриње	836	2.025	11	21	85
%	28,07	67,99	0,36	0,00	2,85
Сењ	187	1.641	7	147	196
%	8,58	75,34	0,32	6,74	8,99
Доњи Лапац	2.493	243	96	15	8
%	87,32	8,51	3,36	0,52	0,28
Кореница	3.409	914	143	63	17
%	75,03	20,11	3,14	1,38	0,37
Грачац	2.627	959	474	109	86
%	61,73	22,53	11,13	2,56	2,02
Перушић	656	2.784	52	103	82
%	17,84	75,71	1,41	2,80	2,23
Личко-крбавска жупанија	19.564	14.577	952	939	695
%	53,27	39,69	2,59	2,55	1,89
Број посланика	4	3	–	–	–

Број гласова странака у Лици на изборима 1920. године

- 16 *Сташистичка избора народних посланика Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца одржаних 18 марта 1923. године*, редиговао др Лаза М. Костић, Београд 1924, 1.
- 17 *Истио*, 98.
- 18 *Истио*, 8.
- 19 *Истио*, 98–100.

Резултати гласања показују да су у срезовима где је преовладало српско становништво побеђивали демократи, остављајући све остале странке далеко иза себе. И у срезовима с хрватском већином, српска места, као што су Водотеч и Прокике у брињском срезу, где су демократи добили 300, односно 467 гласова, а остале странке од само једног гласа (за комунисте) до највише 52 гласа (за ХПСС), опредељивала су се на исти начин. У срезовима где су Срби били малобројни, као што су Сењски и Перушићки, српске странке су доживеле неуспех, а хрватски гласачи опредељивали су се најчешће за ХПСС. Узевши Личко-крбавску жупанију у целини, на изборима за Уставотворну скупштину победу је однела Демократска странка са 19.564 гласа, испред Хрватске пучке сељачке странке са 14.577 гласова. Следиле су Радикална странка 952 гласа, Хрватска заједница са 939 и Комунистичка партија са 695 гласова. За народне посланике изабрано је 7 кандидата, и то четворица с листе Демократске странке и тројица с листе ХПСС-а. У парламент су ушла тројица Срба: демократи Светозар Прибићевић, др Ђорђе Бранковић (адвокат из Оточца) и Милош Поповић (ратар из Мутилића) а демократа је био и др Едо Лукинић (министар на расположењу и адвокат из Карловца). ХПСС су представљали Марко Д. Дошен, др Крунослав Локмер и Карло Брклјачић.

Други по реду парламентарни избори у Краљевини СХС одржани су 18. марта 1923. У Лици је бирано 5 посланика у 9 изборних срезова, на 103 гласачка места.¹⁶ Овог пута истакнуте су само три кандидатске листе: листа Демократске странке, чији је носилац био Светозар Прибићевић, листа Хрватске републиканске сељачке странке (ХРСС) са носиоцем Марком Д. Дошеном и листа Радикалне странке, чији је носилац био Крста Љ. Милетић.¹⁷ Цео Личко-крбавски изборни округ имао је укупно 64.087 грађана уписаних у бирачке спискове, а на изборе је изашло 43.363 гласача или 67,66%, што је било више него 1920. У Брињском изборном срезу од 5.392 бирача гласало је 4.028 (74,70%), у Госпићком од 11.715 – 7.901 (67,44%), у Грачачком од 8.357 – 5.526 (66,12%), у Доњолапачком од 5.120 – 3.063 (59,82%), у Кореничком од 8.077 – 5.314 (65,79%), у Оточачком од 10.885 – 8.094 (74,35%), у Перушићком од 6.152 – 4.483 (72,87%), у Сењском од 4.648 – 2.617 (56,30%), у Удбинском од 3.741 – 2.337 (62,46%).¹⁸ Највише гласача дао је Брињски срез, а најмање Сењски.

Демократска странка победила је у Госпићком, Грачачком, Доњолапачком, Кореничком, Оточачком и Удбинском срезу, а ХРСС у Брињском, Перушићком и Сењском. Радикали су у свим изборним срезовима добијали минималан број гласова. О резултатима гласања говори табела:¹⁹

ИЗБОРНИ СРЕЗ	Демократска странка	ХРСС	Радикална странка
Бриње	1.377	2.628	23
%	34,2	65,2	0,6
Госпић	4.524	3.235	142
%	57,3	40,9	1,8
Грачац	3.542	1.313	671
%	64,1	23,8	12,1
Доњи Лапац	2.558	264	241
%	83,5	8,6	7,9
Кореница	3.932	1.029	353
%	74,0	19,4	6,6
Оточац	4.113	3.432	549
%	50,8	42,4	6,8
Перушић	706	3.756	21
%	15,7	83,8	0,5
Сењ	158	2.428	31
%	6,0	92,8	1,2
Удбина	1.644	549	144
%	70,3	23,5	6,2
Личко-крбавски округ	22.554	18.634	2.175
%	52,0	43,0	5,0
Број посланика	3	2	–

Број гласова странака у Лици на изборима 1923.

- Демократска
- ХРСС
- Радикална

- 20 То је био резултат организовања Радикалне странке на простору наведених срезова, до кога је дошло у претходној, предизборној години. Тако се у Оточцу на организовању странке радило од почетка 1922. и за председника је изабран поседник Исо Кукић, да би затим била основана и у Подуму, Швици, Главацима, Шкарама. У Удбини је Радикална странка формирана 23. априла 1922, на иницијативу гостионичара Боже Вејновића и свештеника Јове Милојевића. Гордана С. Кривокапић-Јовић, *Оклој без вишеза: О социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрватша и Словенаца (1918–1929)*, Београд 2002, 378.
- 21 *Сташистичка избора народних посланика Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца одржаних 18 марта 1923. године*, 163–167.
- 22 Подсетимо на неке од познатијих активиста српских политичких партија у Лици, Демократске/Самосталне демократске и Радикалне странке. У удбинском срезу, истакнути самосталац био је трговац из села Јошана Милан Вукмировић, председник среске организације СДС за

Удбину. Међу удбинским радикалима водећи су били браћа Чорак, Пепо Чанковић, Миле Бањанин (*Mita Dimitrijević, "Udbina između dva rata", Kotar Korenica i kotar Udbina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj izgradnji, Karlovac 1979, 79; Rade Grković, "Ekonomске и политичке prilike, razvitak i utjecaj KPJ u kotaru Udbina do aprila 1941", Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja, Karlovac 1969, 570, 572*). Присталице радикала у грачачкој општини били су Јово Ђекић Губичко, Раде Гаћеша Биканов, Сава Гаћеша, гостионичар Дмитар Растовић, трговац Ђоко Ишпировић и професор Јово Кривокућа. Уз Светозара Прибићевића били су гостионичар Миле Стојсављевић Црни, парох Милош Мандић, опанчар Дане Мандић, трговац Узелац и Јово Јовица Мунџаба, сви из Грачаца, као и сељаци Лазо Јакшић Лакерија из Глогова, Илија Чанковић из Томингаја и Обрад Болта из Кијана (*Jovica Popović, Milan Vjelobaba, "Općina Gračac u razdoblju od 1918 do sredine 1942. godine", Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945, Karlovac 1984, 329;*

У периоду између 1920. и 1923. године расположење бирачког тела није се битно променило. Односи снага остали су исти, тако да су и Демократска странка и Радићев ХРСС сачувале круг својих присталица који су створиле већ уочи избора за Уставотворну скупштину. При томе, демократи су са 53,27% гласова 1920. пали на 52,0%, док су радићевци постигли повећање од 39,69% на 43,0%. Упадљиве промене запајају се једино када су у питању радикали. У односу на претходне изборе они су успели знатно да поправе рејтинг у Доњолапачком и Кореничком изборном округу, а нарочито у Оточачком и Удбинском.²⁰ Захваљујући томе, радикали су дуплирали број гласова: са 2,59% на 5,0%. Ипак, иако су управо они постигли највећи успех на овим изборима, то није могло да утиче на коначни исход: премоћ демократа и радићеваца била је тако убедљива да чак ни два пута више гласача радикалима није могло да обезбеди ни једног посланика у парламенту. У Народну скупштину отишли су, као представници Лике, демократи др Ђорђе Бранковић, адвокат, Стеван Калембер, трговац и Светозар Прибићевић, министар н. р., сва тројица Срби, као и радићевци Карло Бркљачић, земљорадник и Марко Д. Дошен, књижевник.²¹

После других парламентарних избора на политичкој сцени појавила се још једна партија око које ће се убудуће окупљати Срби Личани, Самостална демократска странка (СДС), настала одвајањем Прибићевићевог крила Демократске странке.²² Нова политичка партија формирала је са радикалима Национални блок и у коалицији са њима наступила на следећим изборима. То су били трећи скупштински избори у Краљевини СХС, одржани 8. фебруара 1925. године. Поред Националног блока, са Светозаром Прибићевићем као носиоцем листе, вољу личких гласача искушавале су још Хрватска републиканска сељачка странка (носилац Марко Дошен), Хрватска странка права (Стипе Вучетић), дисиденти Радикалне странке (др Марко Миладиновић), Земљорадничка странка (Велибор Јовић) и Демократска странка (др Мићо Анић). Од 66.303 уписана бирача гласало је 48.182 грађана или 72,66%, што је представљало знатно повећање броја гласача у односу на број оних који су се одазвали први пут (1920), али и већу излазност у односу на друге парламентарне изборе. Највећа излазност била је у Кореничком срезу, 7.341 гласач од 8.209 бирача или 89,42%, а најмања у Сењском срезу, 2.144 или 45,01% од 4.763. У Брињском срезу гласало је 3.245 грађана (56,79%) од 5.714 бирача, у Госпићком 8.825 (73,85%) од 11.949, у Грачачком 5.967 (72,65%) од 8.215, у Доњолапачком 4.330 (82,71%) од 5.235, у Оточачком 9.406 (81,35%) од 11.562, у Перушићком 3.979 (58,43%) од 6.809 и у Удбинском 2.945 (76,55%) од 3.847.²³ Брињски срез представљао је изненађење пошто је ХРСС прошла, у односу на изборе из 1923. године, веома лоше, добивши

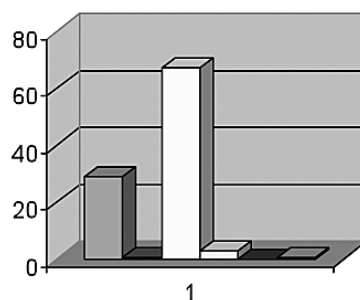
само 871 глас или 26,9%. Убедљиву победу однео је Национални блок са 2.357 освојених гласова или 72,6%, док су остале странке добиле занемарљив број гласова. Исти редослед био је и у Госпићком срезу, с тим што је ХРСС ту прошао нешто боље (3.200 гласова или 36,3%), а Национални блок нешто лошије (5.479 гласова или 62,1%). Свака од осталих странака освојила је мање од 1% гласова. На исти начин гласало се и у Грачачком срезу: 3.814 гласова или 63,9% за Национални блок и 1.342 гласа или 22,5% за ХРСС. На трећем месту били су радикалски дисиденти са 761 гласом или 12,7%. За остале три странке није владало интересовање гласачког тела. У Доњолапачком срезу за Национални блок се определило 4.135 гласача или 95,5%, за радикалске дисиденте 107 или 2,4%, за ХРСС 80 или 1,9%, а за преостале три странке заједно само 7 гласача. У Кореничком срезу Национални блок је придобио 6.601 гласача или 90,0%, ХРСС 661 или 9,0%, радикалски дисиденти 57 или 0,8%. Оточачки срез је гласао највише за Национални блок (6.720 или 71,4%), затим за ХРСС (2.439 или 26,1%), док су трећепласирани, радикалски дисиденти, далеко заостајали (147 или 1,5%). У Перушићком срезу, међутим, већину гласова добила је ХРСС, 3.011 или 75,7%, док се Национални блок нашао на другом месту са 885 гласова или 22,2%. ХРСС је убедљиво победила и у Сењском срезу, са 1.795 гласова или 83,7%, остављајући далеко иза себе Национални блок са само 226 гласова или 10,5% и, нарочито, Хрватску странку права са 51 гласом или 2,4%. Удбински срез је у већини поклатио поверење Националном блоку (2.305 гласова или 78,1%), четири пута мањи број гласача стао је уз ХРСС (553 или 19,0%), док се трећима по реду, радикалским дисидентима, окренуо још мањи број гласача (60 или 2,0%). Резултати гласања подробије су представљени у следећој табели:²⁴

Gojko Polovina, "Početak i razvitak djelovanja KPJ na području kotara Gračac do aprila 1941. godine", *Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, 647–648). На подручју Ловинца радикалски оријентисани били су поседник Милан Ајдуковић, Ђуро Петковић, Миле Кљајић, Стеван Будимлија, Владо Вјештица, сви из Плоче, и Ђуро Ђатовић Ђурела из села Расоја (Luka Pavičić, "Orćina Lovinac između dva rata i u ustanku 1941. godine", *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, 393). У Мазину је првих година после стварања Краљевине СХС један од радикалских првака био учитељ Јово Војновић Цоле, али је он већ средином двадесетих година престао да учествује у страначким активностима. Осим њега, радикалско језгро Мазина чинили су учитељ Никола Радаковић, трговац Ђуро Војновић, сељак Петар Бабић Периша и Никола Бабић Николетина. Представник мазинских самосталаца био је Миле Зорић (Jovan Babić, "Mazin između dva svjetska rata i ustanku do sredine 1942.", *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, 501).

23 *Српаштисџика избора народних јосланика Краљевине Срба, Хрваша*

Изборни срез	ХРСС (Радић)	Хрватска странка права	Национални блок	Радикална дисидентска странка	Земљорадничка странка	Демократска странка
Бриње	871	4	2.357	3	1	9
%	26,9	0,1	72,6	0,1	0,0	0,3
Госпић	3.200	12	5.479	70	9	52
%	36,3	0,1	62,1	0,8	0,1	0,6
Грачац	1.342	11	3.814	761	10	31
%	22,5	0,2	63,9	12,7	0,2	0,5
Доњи Лапац	80	3	4.135	107	1	4
%	1,9	0,1	95,5	2,4	0,0	0,1
Кореница	661	9	6.601	57	4	9
%	9,0	0,1	90,0	0,8	0,0	0,1
Оточац	2.439	53	6.720	147	6	41
%	26,1	0,5	71,4	1,5	0,1	0,4
Перушић	3.011	13	885	36	8	25
%	75,7	0,3	22,2	0,8	0,3	0,7
Сењ	1.795	51	226	16	1	55
%	83,7	2,4	10,5	0,8	0,0	2,6
Удбина	553	8	2.305	60	6	14
%	19,0	0,3	78,1	2,0	0,2	0,4
Личко-крбавски округ	13.952	164	32.522	1.257	46	240
%	28,9	0,3	67,5	2,7	0,1	0,5
Број посланика	1	–	4	–	–	–

**Број гласова странака
у Лици на изборима 1925.**

- ХРСС (Радић)
- Хрватска странка права
- Национални блок
- Радикална дисидентска странка
- Земљорадничка странка
- Демократска странка

За разлику од претходних избора, Демократска странка је у свим срезовима постигла врло слабе резултате, док су Самостална демократска странка и Радикална странка, обједињене у Националном блоку, извојевале велику победу, са 67,5% освојених гласова, што им је донело четири посланичка мандата. Захваљујући томе, прилику да представљају Лику у Народној скупштини добила су 4 Срба, самостални демократи др Ђорђе Бранковић и Светозар Прибићевић (по трећи пут), Стеван Калембер (други пут) и пензионисани учитељ из Дивосела, пре рата уредник листа *Србин*, Стево Обрадовић, због своје честитости, поштења и несебичности познат међу Личанима као “папа Стево”. Самостална демократска странка била је одушевљена убедљивом победом у Лици, па је њено гласило, госпићки лист *Народно јединство*, писао да су премашена очекивања и највећих оптимиста, поготово када је у питању излазност бирача.²⁵ Неуспех ХРСС-а, која је освојила много мање гласова (28,9%) од Националног блока, манифестовао се губитком једног мандата у односу на претходне изборе, па је личким Хрватима преостао само један посланик, Марко Дошен.²⁶

На четврте парламентарне изборе, одржане 11. септембра 1927. године, изашла су, од 61.295 уписаних бирача у Личко-крбавском изборном срезу, 36.083 грађанина или 58,9%: 2.571 гласач од 5.501 у Брињском срезу (46,7%), 6.578 од 8.935 у Госпићком срезу (73,6%), 4.773 од 8.345 у Грачачком срезу (57,2%), 2.722 од 5.711 у Доњолачаком срезу (47,7%), 4.573 од 7.890 у Кореничком срезу (58,0%), 7.505 од 11.099 у Оточачком срезу (67,6%), 3.436 од 6.008 у Прушићком срезу (57,2%), 1.920 од 4.114 у Сењском срезу (46,7%) и 2.005 од 3.692 у Удбинском срезу (54,3%). Највећа излазност бирача забележена је у Госпићком срезу, а најмања у Брињском и Сењском срезу.²⁷ На овим изборима кандидовало се више странака него на претходна три, укупно 7. Радикали су истакли две листе, са Чедом Костићем и др Урошем Трбојевићем као кандидатима. Носилац листе Самосталне демократске странке био је Светозар Прибићевић, Демократске странке др Мића Анић, Земљорадничке Душан Богдановић и листе Независних радника Ђура Цвијић. С хрватске стране, у изборној утакмици учествовали су Хрватска сељачка странка (Карло Бркљачић) и Хрватски блок (др Владимир Пребер).²⁸ У срезовима са хрватском већином, Сењу, Перушићу, Брињу, гласачи су се и даље опредељивали за Хрватску сељачку странку, док су се српски гласачи у осталим срезовима, па и у оним у којима је Срба било незнатно испод половине укупног броја становника (Госпић и Оточац), поново одлучили за Самосталну демократску странку. Захваљујући томе, СДС је обезбедила 3 посланика у Лици, Србе Душана Иванчевића, професора и новинара, др Ђорђа Бранковића, адвоката и Светозара Прибићевића, министра на распол. Два мандата добила је и

и Словенаца одржаних 8. фебруара 1925. године, Београд 1926, 93–95.

24 *Истио*, 93–95.

25 “Izborna pobjeda”, *Народно јединство*, Госпић, бр. 6, 19. II 1925.

26 *Сјашисјика избора на родних йосланика Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца одржаних 8. фебруара 1925. године*, 153–156.

27 *Сјашисјика избора на родних йосланика Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца одржаних 11 септембра 1927. израдио Д-р Лаза М. Костић*, Београд 1928, 8.

28 *Истио*, 144–146.

29 *Истио*, 363–367.

Хрватска сељачка странка, па су личке Хрвате у парламенту репрезентовала два посланика: Анте Павловић и Карло Бркљачић. Гласови које су политичке странке освојиле у личким срезovima наведени су у табели:²⁹

ИЗБОРНИ СРЕЗ	СДС	РС	ХСС	Странка независних радника	Хрватски блок	ЗС	РС	ДС
Бриње	879	45	1.251	12	295	11	42	36
%	34,2	1,7	48,7	0,5	11,5	0,4	1,6	1,4
Госпић	3.648	55	2.341	17	160	27	199	131
%	55,5	0,8	35,6	0,3	2,4	0,4	3,0	2,0
Грачац	2.614	110	1.070	7	68	39	710	153
%	54,8	2,3	22,4	0,2	1,4	0,8	14,9	3,2
Доњи Лапац	2.117	40	222	2	8	26	248	58
%	77,8	1,5	8,2	0,1	0,3	0,9	9,1	2,1
Кореница	3.226	22	780	11	23	13	471	31
%	70,5	0,5	17,0	0,2	0,5	0,3	10,3	0,7
Оточац	3.854	183	2.969	11	211	3	138	134
%	51,4	2,4	29,6	0,2	2,8	0,0	1,8	1,8
Перушић	352	18	2.419	25	346	31	126	119
%	10,2	0,5	70,4	0,7	10,1	0,9	3,7	3,5
Сењ	46	12	1.178	20	360	9	58	237
%	2,4	0,6	61,4	1,0	18,8	0,5	3,0	12,3
Удбина	1.370	33	443	6	9	6	190	13
%	65,1	1,7	22,1	0,3	0,4	0,3	9,5	0,6
Личко-крбавски округ	18.043	518	12.673	111	1.480	165	2.182	912
%	50,0	1,4	35,1	0,3	4,1	0,5	6,1	2,5
Број посланика	3	–	2	–	–	–	–	–

Број гласова странака у Лици на изборима 1925.

Упоредивање резултата постигнутих на свим парламентарним изборима указује на то да је српско бирачко тело личног подручја у националном и идеолошком погледу било хомогено: одређивало се за Демократску/Самосталну демократску странку и њен југословенски програм, ниједном не поклонивши поверење Радикалној странци, њеном програму и њеним представницима.

Каква је била национална структура изабраних посланичких кандидата? Године 1920. изабрано је 7 кандидата, од тога 3 Србина, што износи 42,85% укупног броја посланика и што је мање од учешћа Срба у националној структури Лике. Ако том броју придодамо и др Еду Лукинића, изабраног на листи Демократске странке, долазимо до тога да су Срби имали 57,14% представника који су заступали њихове интересе у парламенту, што је више од удела Срба у укупном становништву. На изборима 1923. Срби су добили 3 од 5 посланика или 60%, што је више него три године раније и више од учешћа Срба у националној структури. Године 1925. изабрано је опет 5 посланика, од тога чак 4 Србина или 80%, док је 1927. поновљен резултат из 1923, па су Срби добили 3 посланика или 60%. Треба имати у виду да су сви српски посланици изабрани 1925. и 1927. припадали Самосталној демократској странци која је прешла у опозицију, док за Радикалну странку, оптуживану за политичку хегемонију у држави, Лика, поновимо то, никада није гласала и ниједан њен кандидат није ушао у парламент. Друга владајућа странка, Демократска, у Лици је током двадесетих година освојила само 7 мандата или 31,81%.

	Демократска странка	Национални блок	Самостална демократска странка	Хрватска (пучка, републиканска) сељачка странка
1920.	4			3
1923.	3			2
1925.		4		1
1927.			3	2
Укупно:	7	4	3	8

Да би се добила јаснија слика о резултатима парламентарних избора у Лици, треба испитати и порекло и стално место пребивалишта изабраних посланика. Када се направи та врста анализе, утврђује се да су Личани била двојица од 3 посланика изабрана 1920: др Ђорђе Бранковић и Милош Поповић. Рођени Личани била су и двојица од 3 посланика из 1923: др Ђорђе Бранковић и Стеван Калембер, као и тројица од 4 посланика изабраних 1925: др Ђорђе Бранковић, Стеван Калембер и Стево Обрадовић. Лика је била завичај и двојице посланика из 1927: Душана Иванчевића чије је место пребивалишта био Београд, где се бавио новинарством, и др Ђорђа Бранковића. То значи да је око 52% личких Срба у Уставотворној скупштини представљало 28,5% посланика с њиховог простора; године 1923 – 40%, 1925 – 60% и 1927 – 40%. Према томе, осим 1925, у свим осталим скупштинским сазивима удео српских посланика који су били домицилно везани за Лику био је испод процента учешћа Срба у националној структури личког становништва. Пошто је Самостална демократска странка била у заједничком фронту с хрватским политичким снагама, лички Срби од њеног оснивања уопште нису имали посланике који су припадали снагама оптуживаним за великосрпску хегемонију. Они су се упорно држали југословенске линије коју је заступала Демократска, а затим Самостална демократска странка под вођством Светозара Прибићевића, уверени да се не смеју раздвајати од Србије као своје матице, али да им је национални опстанак загарантован само у заједничкој држави Срба, Хрвата и Словенаца.

Радован Ковачевић

Тмурна јесен “хрвајској прољећа”

(Из новинарске бележнице: како су у другој
половини 1971, Тито и руководиоци хрвајској
масйока вукли последње пошезе пред расилеј у
Карађорђеву)

“У озбиљним тренуцима људи треба да говоре јасно, јер се несрећа може само на тај начин спријечити”. Тито, *Сабрана дјела*, V II, 354

Пошто је на Сутјесци још једном извршио смотру својих бораца, Тито опет, по ко зна који пут, долази у Сплит.¹ “Ово је вечерња пруга на бившој банањери”² – шале се људи незлобиво на рачун “Галеба” који пристиже пред залазак сунца. Група за дочек у сплитској луци је режијски “избалансирана” према односу снага у хрватском врху – Јаков Блажевић испред једне од сукобљених страна, и Мико Трпало с друге. Одсуство Бакарића је опет коментарисано уз много цинизма – друг Владо бол болује...

Новинари различито тумаче претходне Трипалове састанке у Сплиту са најповерљивијим људима, али се слажу да им је с прилично страсти делио задатке... Вече пред Титов долазак, он и неколицина дуго су остали на тераси хотела “Парк” у поверљивом разговору, уз ћарлијање полузавереничког маистра. Чуло се да ће Тито, према програму, примити регионално руководство, да разазна истину о масовном покрету. Мики је то прилика да се високом госту прикаже *право* стање у Хрватској, а не оно из “неслужбених” и “побочних” веза! Циљ му је омекшати отпор противника у хрватском политичком врху на челу са Бакарићем. Ту је и нада – можда Тито, у неком мешању карата, сасвим склони тог вишедеценијског гувернера Хрватске! Зар Брионски пленум није очигледна опомена да је смена кадрова у току...

1 Допутовао 30. августа 1971.

2 “Галеб” је између два светска рата био брод за превоз јужног воћа

- 3 Тада се Тито, као председник СФРЈ, прихватио покровитељства тих игара
- 4 П. Кристе, Дубровчанин, потпредседник регионалног руководства СКХ, истакнути лидер маспока.

Сутрадан, Тито прво прима делегацију “Хајдука”. Тече лагана конверзација на тераси виле “Далмације”, у сенци сунцобрана, с погледом на Шолту... Сплићани вешто, кроз шалу, намећу тему о новом стадиону – онај стари, “под мурвом”, у катастрофалном је стању! Броз се на то тргне, показујући да још чува неку резерву рефлекса: “Ја сам вам још 1951. дао 300.000 динара – био је то огроман новац управо за ту сврху”. Узвраћају му спремно: “Узели су нам за прече потребе... Дали сте нам двије године раније и одобрење за градњу затвореног пливачког базена, али још га немамо...”

Тито не показује неко изненађење што су његове дозволе опозване у неврзи недовршених петогодишњих планова, а ни што је *његов* новац потрошен ненаменски – тако се радило. Али му се, бар тог трена, не може приговорити да је био растрошан! Даје знак свом секретару да ће приложити (само) 20.000 динара, али не за нови стадион, већ за изградњу аутопута до Загреба. И то је био део игре – нешто касније одобрио је званичну кандидатуру Сплита да буде домаћин Медитеранских игара...³ Потећи ће тада наркотичка бујица новца и за стадион и за базене, и за двадесетак других већих и мањих спортских и комуналних објеката у Сплиту и окол, за неопходно али и за сасвим сувишно...

У међувремену, Трипалова група се не губи у свом делу политичког театра. Сам Мико, наставља са ризичном игром и никоме није јасно шта је његов крајњи циљ! Био је озбиљан кандидат за Брозовог наследника, у Београду је раније уживао је и Ранковићево поверење, али чим је послат у Загреб почео је да га повлачи притајени вртлог етнонационализма. Сада, чини се, нема где... Зна да је Тито захтевао да му поподне дођу и политички представници Далмације.

Опет ће се разговарати без присуства новинара, што је разлог више за грчевито распитивање међу њима: шта ће бити?

Трипалова група се претходно трудила да приволи, па и да сломи Задранина Рикарда Сутловића, који у регионалној номенклатури заузима повисоко место као председник Социјалистичког савеза Далмације, а новинарима је близак као један од ређих ведрих, љубазних политичара... Пошто није био на време укључен у припреме с Трипалом, Перо Кристе⁴ има задатак да га “узме под своје”, да и друг Рико заузме место у хору кад се буде разговарало с Титом! Давали су му налог о чему да говори, али и како да се постави: “Не смијеш разглабати ни о каквим отпорима и проблемима”! – упозорили су га. “Стање у Далмацији треба приказати у најпозитивнијем свјетлу, нема неприципијелне суревњивости Трипалове и Бакарићеве линије, успоставља се потпуно јединство на принципима класног и нацио-

налног, и то у свим опћинама, па и у оним са српским живљем! Титу је управо до такве оцјене веома стало...”

Сутловић је запрепашћен – зар Тита да лаже? Одбија да учествује у фарси: Ипак је у току врхунац дивљања маспока – ајме оном ко то не примећује!

Пошто нема времена за његову даљу обраду, Трипалови су на пречац одлучили да Задранина не ставе на списак за одлазак у Титову резиденцију...

После пријема код Тита, навече, настаје паклена потеря за људима који су присуствовали разговору, али авај, нико неће да говори! Само Јуре Билић донекле пристаје на неку врсту неслужбеног брифинга за четворицу новинара, пошто је успео да се на десетак минута ослободи обавеза:

“Ово вам је строго интерно... Поднесени су извјештаји о стању у регији – задарски нереди, националистичке појаве у појединим мјестима – посебно Дрниш, Имотски, Корчула, Брач, затим о дјеловању Матице хрватске... Друг предсједник је само замишљено слушао, ништа није питао, ништа коментирао... Ове наше стране су остале на својим позицијама, али се чини да је Предсједник с посебном пажњом слушао Трипала. Закључите сами колика је неизвјесност...” Тито је рекао само да је “разумио излагања о проблемима у Хрватској”, али и да ипак има много више успеха, и то захваљујући јединству! Онда је неочекивано проговорио о предности оних земаља које се наслањају на море – оне се успешно развијају кроз историју, али при том није помињао већ заборављене идеје Вицка Крстуловића!⁵ Само је две реченице посветио изради будућег устава који ће – понадао се – “развијешити све проблеме међусобног споразумијевања у федерацији”...

Поново Јуре, топло: “Имам дојам да се друг маршал спремно суочава са тешкоћама кроз које пролазимо. И сада имамо среће, добро се држи...”

У пат позицији, сви су помало ошамућени изостанком бар неког Титовог геста.

Свет иде својим путем: Тог дана је, иначе СССР лансирао аутоматску васионску станицу “Луна 18”. Руси и Американци наставили су разговоре о заједничким космичким летовима. Неки професор са Оксфорда тврдио је да озонски омотач неће бити оштећен, а камоли уништен – таман посла!

А Тито је после Сплита и посете Дубровнику, допутовао у Копривницу.⁶ Није крио одушевљење свечаним дочецима и френетичним поздравима – толики су изливи љубави! Гледајући га са стране, могло би се закључити да није посумњао да овакви спектакли служе за циљно замагљивање, као и за интересну демонстрацију, што је само потврда за уздах и дијагнозу о “узнапредовалој старости”... И он је само човек – као да су му запажања

5 Реч је о тезама које је тај стари сплитски револуционар изнео у својој књизи “Јадранска оријентација”.

6 Тито је у том граду био 10. септембра 1971.

- 7 Неки аутори (Дејан Јовић, *Југославија – држава која је одумрла*, Београд - Загреб 2003), протумачили су то умилно обраћање као доказ поштовања и љубави! У ствари, Савка Дабчевић-Кучар је само применила огољени улагивачки манир који је до савршенства развијан међу бирократизованим бољшевицима и широко практикован у време стаљинизма. Уосталом, и Тито се 1945. после разговора у Москви, овако обратио Висарионовичу: “Огромна је срећа, не само за совјетске трађане, него и за све слободољубиве народе, што Совјетски Савез има тако великог вођу”, као и: “Те драге ријечи `друг Стаљин` за нас су програм!” (Тито, *Сабрана дјела*, Београд 1977, том 4, 279)

постала прилично плитка, а закључивање о политичком стању и односима фатално поједностављено. Неочекивано, у центру Подравине он каже:

“У Хрватској је све у најбољем реду! Међунационалног конфликта нема – сматрам да је то неистинито, сматрам да је то надувено”!

Пет дана касније, нашао се и у Загребу. Пошто је свуда “величанствено” дочекиван, дакако уз вешту режију и много помпе с цвећем, заставама, црвеним тепесима и осталим артифицијелностима, као да није стигао да посумња у наставак бесрамних манипулација! У хотелу “Еспланада интерконтинентал” поздравља га Савка Дабчевић-Кучар речима које би лако ушле у антологију удвориштва. Препуна су јој уста “континуитета револуције”, “братства и јединства” и осталих излизаних поштапалица, о “супротстављању свим националистичким, унитаристичким, стаљинистичким и другим елементима”. Све је у Хрватској бајно... Само, никако не спомиње хрватски масовни покрет и бунтовне загребачке свеучилиштарце. Додуше, заборавила је да помене и своју најчешћу паролу о јединству “класног и националног”. Лирска здравица:

“Дижем ову чашу за човјека у чијој се личности најрељефнје одражавају слава, јединство и успјеси наше прошлости, револуционарна снага наше садашњости, свијетла перспектива наше сутрашњице...Друже Тито, било социјалистичке Хрватске и откуцаје њеног срца чули сте спонтано и снажно, непосредно и недвосмислено...”⁷

Тито је, чини се, тренутном амнезијом прекрио оне своје недавне опоре изјаве из месеца јула у Загребу, када је ударао по национализму, чак запретио војском... Одједном, његове оцене о деловању хрватског руководства постале су паперјасте, меке, чак крајње афирмативне! Како је могуће да олако мимоиђе тему, умањи обим и дубину појаве маспока, да се у потпуности идентификује у оценама са Миком и Савком? Изненада, по њему све је у Хрватској у реду – крива је само београдска штампа која неистинито извештава, или барем преувеличава ствари! Он лично, веома је очаран оним што је видео на путовању, и не покушава да активира барем неки од рецептора своје чувене сумњичавости: је ли му, у вештој режији, подваљена посебна варијанта Потемкинових села? Зар је могуће да не примети како је Савка успела да спречи одржавање посебног састанка Тита са Извршним комитетом ЦК СКХ, дакле да чује и Бакарићеву страну...

Броз је, изгледа, занесен пасторалном сценографијом у којој су, из града у град, доминирале масе веселог, задовољног народа с паролама, дечица с пионирским марамима и цвећем. То би за скептичније људе били само монтони и јевтини ефекти, празне фразе, плитка патетика. Али, сумњичавост није баш “удобан поглед на свет”, рекао би Јержи Лец...

Истина је да су Тита и раније привлачили спектакли и маса, али до Загреба је изгледало да се нагутао смућевине за анестезирање политичког нерва! Зато он скоро нехајно изговара следећу реченицу, као да не слути гунђања што је опет дозволио да буде жестоко заваран, изигран; и да га једино може оправдати жеља да се на овај начин Југославија у иностранству прикаже као земља која ипак успешно превазилази националне потресе и сличне проблеме. Дакле, Тито у Загребу:

“Ја сам и овога пута видио да су заиста апсурдне којекакве приче о Хрватској – о томе да ту нема јединства, да народ другачије мисли, о томе да постоји и цвјета велики шовинизам. То није тачно! Ја сам то видио гдје сам био...”!

Наводно, има само пар жаришта, али за њих су криви они који у Хрватској заправо не живе – стереотипно, мутикаше стижу са стране!

Ипак, део одгонетке о том тону је у извору једне сујете! Одговарајући на Савкину здравицу у Загребу, Тито се осврнуо и на своју владавину – већ дуго је председник и жеља му је да се ослободи! Међутим, током уставне расправе, а и касније, он је подсетио да су му “долазили захтјеви са разних страна да поново буде изабран на исту дужност”:

“Ја сам морао да се повинујем... Ви сте правилно указали да сам ја плебисцитарно биран за председника републике. То је доиста било тако...” – каже он Савки...

Заправо је на тај начин сам покренуо процес свог реизбора. Нешто касније, постао је доживотни председник, некрунисани монарх!⁸ Сметнуо је с ума да је својевремено изјавио да “ни по Уставу, ни по својој жељи, ја не бих могао прихватити... да будем изабран за доживотног председника републике...”⁹

А ускоро је требало да се сретне и са Брежњевим у Београду – свако гради своје куле у облацима!

Тито, који је годинама био невољни реформатор, постаје све одлучнији кочничар “либералних промена”, држећи више до своје формуле једнопартијског социјализма, него до било које демократске алтернативе.¹⁰

- 8 Зачетак те идеје могао се пратити од 1962, кад се размишљало о уставном ограничењу председника републике на само један, а тек у изузетним околностима, на два мандата. Да то важи за све, а само не за Тита, озваничено је Уставом из 1963... Коначно, Уставом од 1974. укинута је ограничење мандата, и то само за Ј.Б.Тита – нико други није могао да рачуна на изузетак од правила! И он је остао доживотно на челу Југославије...
- 9 Низу његових изјава на ту тему треба прикључити и интервју британским новинама јула 1966, кад је на питање о наследнику рекао да би се повукао, али кад “дође до сазнања да то треба да учини”. Тада је Тито имао 74 године.
- 10 Тепавац, н.д., 42

11 Далибор Брозовић
(1927-2009), академик,
језикословац

У Сплиту, група пензионисаних генерала, један адмирал и два високопозиционирана удбаша, у полутами депанданса Дома ЈНА и уз чашу траварице, умује: изгледа им, са занемарљивим прекидима, али са дугорочним плановима, да Тито већ другу годину уопште не региструје шта се у Хрватској доиста дешава! Иако прима информације са свих страна, чију поузданост би барем требало проверити... Тако се објашњава испрва збуњујуће питање – зашто је изненада практично оповргао недавне закључке Председништва СКЈ на Брионима, али и своју јулску изјаву у загребачкој вили “Загорје”, о којој ни речи није било у новинама, али је одјекнула... Броз је морао да зна све о великом сукобу у хрватском Извршном комитету, као и да је похвала Савки и Трипалу у ствари давање недостижне предности једној од завађених страна која може – бар неко време – да ужива у репутацији главног поборника националних права. И да ипак, корак по корак води политику освајања власти у Хрватској! Узалуд опомена Милоша Жанка и из руководства републичког синдиката да је створен антикомунистички савез од Матице хрватске, загребачког Свеучилишта и студентских организација. И да им у тој работи и све више комуниста помаже!

Укратко, Тито после Бриона постаје све већа енигма – хукћу генерали који неће постати хунта. Испада, да ни на Бакарића више не рачуна, иако га – а они то знају! – често позива на вечере у Белом двору!

Или је то, људи, варка?

Душко Басара, дописник “Политике” из Загреба показује ми текст свог пријатеља Светозара Ливаде. По њему, Југославија као збир “непреврелих нација” срља у бестрагију:

“Авај, компрадори, зар ће ваш крај бити кобан за цијеле народе. Владајућа елита антихуманизма силази у племена, регије, нације – све ври, а компрадори нуде биједу националних излаза...”

Од свих, као да ће Матица хрватска бити најбржа у намери да искористи психолошку предност, па да што пре декларисани језички разлаз спроведе у дело. Био је то посао за професора Далибора Брозовића, још једног од врховника маспока са снагом политичког увида – он треба да пресади део технологије сепаратизма из кабинета у народ!¹¹ Чини се, ево његове најзначајније животне епизоде!

Игноришући снажна историјска и логичка ограничења, он у Шибенику, пред пробраним средњешколским наставницима из читаве Хрватске, износи став да су права стандардног језика у Хрватској одређена – од буквал-

ног до метафизичког значења – његовим функцијама за властити народ! Степен сличности или несличности “према другим језицима” – неважан је...“ И службено, наш језик ће у новом уставу Хрватске бити хрватски књижевни језик!”

У конгресној дворани хотелског насеља завладао је тајац. Иако је школска година одавно почела, тек сада се одржава саветовање о наставном плану и програму из (новоименованог) предмета *Хрватски језик са књижевношћу*.¹² Не случајно, организатор саветовања није министарство школства, већ Савез омладине Хрватске, и његов председник Мирко Мађор лично, који је у маспоку знатно боље виђен откако на реферисање не иде Бакарићу, па ни Трипалу, већ Веселици и Ђодану. Он је претходно објавио врло оштар захтев да се изврши темељна ревизија целокупног васпитног и образовног система, апострофирајући хрватску историографију “од најранијих дана државноправног континуитета Хрватске, до посебне валоризације новије прошлости...” А социјалну интелигенцију и моралну зрелост при том је покушао да докаже упозорењем које звучи као оштра најјава нових *невера*: “Младом хрватском нараштају се онемогућава потпуна свијест о националном идентитету па се зато хрватска младост претвара данас у националну експлозију!”¹³ Дакле, кад пукне, чувајте се прозвана, јер ратови почињу из мрака, одмах после вербалне жустрине...

Млади *трделин* цвркуће...

Пред таквим аудиторijем, Брозовић као врховни лингвистички маг одговара на питање: чиме би он још оплеменио хрватски устав? Скоро безазленим лакоћом, саопшава да се “у функционалном смислу” залаже за језик који је – као и за друге народе – стандардни облик комуникације. Шта онда са (још увек званичном!) формулом *хрватско-српски*, и обратно, јер ипак постоји “ако не истовјетност, онда барем сличност та два језика...” Брозовић се љути – очито га ти наставници не слушају пажљиво – и зато тврдо наглашавајући, ваља громаде из терминологије људских права, које примењује на своје схватање језичке политике:

“Увјетовање права појединог језика питањем да ли је он више или мање налик, или сасвим несличан којим другим језицима, исто је тако бесмислено и неприхватљиво као да бисмо у људском друштву ускраћивали поједина грађанска права близанцима или такозваним двојницима...” Још један доказ како се на Балкану верује да је свакој нацији од Бога дато право на властиту територију и независност, па зашто не и на језик...

На списку учесника проналазим и представнике Срба у Хрватској; међу њима и два члана Главног одбора Српског културног друштва “Просвјета”. Слушају ћутке – види се да им није лако. Али, већ пре расправе, показали су извесну спретност поделивши новинарима примерке свог гласила¹⁴ из

12 Ово саветовање одржано је 22. новембра 1971.

13 Мирко Мађор, касније загребачки новинар и публицист

14 “Просвјета”, број 8, јул-август 1971.

којих се може видети да су током лета одржали седницу руководства Друштва. Већина се изјаснила да Срби у Хрватској треба да се боре поред осталог и за културну аутономију, али су застали на првој препреци: имају ли на располагању школованог кадра? Зато СКД треба да стипендира барем неколико историчара, посебно за постдипломске студије... Читам да је Ђуро Поткоњак додао да би требало основати Институт за српски језик, књижевност и историју... Чини се, неупоредиво дубље размишља Момчило Косовић, пре свега о нескривеној подозривости према "Просвјети", о злонамерним успоредбама са Матицом хрватском: "Нико нема права на монопол за бављење политиком, а поготову, нашој асоцијацији нико нема права да пријети... Због тога би требало пажљиво размотрити како представљати српски народ у хрватском Сабору и другим институцијама у којима се доносе политичка рјешења за републику..."

По ко зна који пут – читам – потегнуто је питање ћирилице која је – по Миленку Патаковићу – "битан елемент српског националног и културног идентитета и субјективитета", па је управо зато у оба светска рата то писмо – делећи судбину народа – било извргнуто варварском масакру и геноциду... Ту су још и предлози младог песника Здравка Крстановића о увођењу српских школа где год је то могуће у Хрватској, и Милана Бешира да се у Загребу оснује Српски академски клуб, у којем би се окупљали студенти и уопште интелигенција.

Не траже Срби много – само да се неспутано користе својим језичким идиомом и својим писмом – у друштву мора да постоји адекватан степен толеранције за то! Већ деценијама се ћирилица у Хрватској – у болесно политизованој ситуацији – грубо протерује... А сада, судећи по Брозовићу и другима, Хрватска не намерава ни да заснује језичку политику која би интегрисала своје објективне различитости, што не слуги на добро.

Зато професор из Бенковца уљудно, наизглед снисходљиво пита Брозовића: како избећи језичке невоље у мешовитим срединама, ако се преко ноћи намећу конфликтне промене не питајући грађане? Узвраћа му се арогантно, само слегањем раменима... Опет један професор из Книна, прилично нервозно пита где је осећај за склад у језичној проблематици, јер је свако претеривање погубно. Додаје резигнирано: Срби у Хрватској имају више од двеста имена људи који представљају у 18. и 19. веку, на подручју Војне крајине, посебан феномен у склопу књижевности српског народа. И зато: шта ће бити са планом школске лектире?

Ни овде се Брозовић не упушта у суштину питања, али је зато одрешит у функцији приређивача либрета за националистичку епопеју: хрватској књижевности припашће у наставним плановима централно место – "као и до сада". А дела осталих југословенских народа ће се додавати "по начелу

репрезентативности и прегледа”. У тој шеми, Срби у Хрватској нека пронађу себе, ако могу...

Усредсређен ум се тако журно спустио на топографски простор олаких подела. Без сатних казаљаки и календара, без анализе и катарзе, хитно се ојачава основа сврставања националног корпуса.

Крајем новембра, после реферисања у редакцији, зове Саша Ненадовић¹⁵ дописнике из Хрватске, и у паузи састанка поверава да је његов лични пријатељ (и надређени шеф!) Марко Никезић, врло опрезан кад говори о Титовим поступцима у Загребу. Онолика похвала Савки је вероватно привид; вероватније, био је то још један тактички потез! (“У шаху се то зове гамбит”! објашњава Саша.) Броз је исувише искусан политичар да би дозволио да неко с њим манипулише! Осим тога, успоставио је с Десетом седницом ЦК СКХ правила игре у Хрватској, па ће их и променити кад му затреба... Дотле, држи Бакарића у стратешкој резерви!

Али, зашто – пита Басара? Шта је крајњи циљ?

Саша нема одговора.

Националисти по Сплиту су се после оних похвала из Загреба цинично разметали: Броз им сада личи на човека који зна да остане при свом ставу, куд пукло да пукло!

Неки Пајдо, градски *леро*,¹⁶ на Пјаци је галамио вечито пијан: “Тито нам баш ваља, *йари*¹⁷ на краља...” Милиција га издевета, а он би сутрадан наставио...

Ретки преживели политичари грађанског соја су сумњали: шта ако Стари, на овај начин, само спрема велику замку? Лови медведе по Босни, столује близу, у бугојанској дубрави и – нешто смишља. Лукав је он...¹⁸

Здравко Биримиша, адвокат: “Зар Тито није, колико пута, написао да политичар треба говорити људима јасно и гласно, иначе може доћи до трагичних неспоразума. Ево читам ту мисао у његовим Сабраним дјелима... Шјор мој, сада се он тога баш и не држи!”

Али, зато су се по сплитским улицама опет развикали колпортери – *Хрватски шједник* хвали Броза сва уста јер је оштро дезавуисао “перверзну унитаристичку гамад” која је лансирала “изопачену и готово монструозну слику о Хрватској...” И Тито је схватио да је “наводна националистичка и шовинистичка грозница пука измишљотина непријатеља хрватског народа...” Истовремено, ХТ користи прилику да на наредној страници жестоко нападне Милутина Балтића зато што се бави “заstraшивањем радника у Задру, Метковићу, Трогиру и другим мјестима”, називајући то кулминацијом

15 Главни уредник “Политике”

16 *леро*, лудоња, комендијаш

17 *йари* – у дијалекту: личи

18 Тек знатно касније сазнало се да је Тито, у претходном разговору за Д. Драгосавцем у Бугојну, имао потребу да објасни загребачку епизоду и да се једном реченицом оправда због неумерене афирмативне изјаве у корист хрватског политичког врха: “Био сам обманут”! (Стево Остојић “Збивања и свједочења”, Загреб 1986)

- 19 Буна 1871, који је подигао Еуген Кватерник. Аустријске власти су је угушиле, а Кватерник убијен
- 20 Исправно *реширираши*, повући се, узмакнути

маније једног човека пред опасношћу од “имагинарног непријатеља”! Балтић, засад, мора да утихне, мада његово ћутање није ни близу оном последњем изразу свих мисли, као код Андрића...

Наредни напад је оштро усмерен на Билића. “Јуре Биоковац се усудио поново да Матицу хрватску обиљежи као један од пунктова контрареволуције” – пише ХТ. Доиста, он је у Макарској на неком скупу открио да је Матица претворена у националистички штаб са *десећ* ресора! Ту бројку треба упамтити, јер ће у међувремену, спекулативно или стварно, набујати... Гласило маспока, иначе препуно парола о демократији и слободи говора, оптужује га за антихрватство, догматизам, итд, тражећи његову политичку одговорност! Јуре је тако привремено ућуткан... *Хрвајски шједник* се не зауставља – на листу за одстрел ставља и Јакова Блажевића, а ускоро ће на ред доћи и други...

Изненада, добијам поруку Душка Басаре да пођем у Карловац, где бисмо заједно извештавали о Бакарићевом састанку са политичким активом Баније и Кордуна. То нема баш неке сличности са Кватерниковим силаском пре сто година из Загреба, да међу Србима подигне Раковичку буну, али је близу асоцијација које помажу разбијању апатије:¹⁹

“Родоначелник хрватских праваша учинио је то у оном веку” – домаће Басара своју пародију – “кад је помишљао да се умеша у Велику источну кризу. Ово сада је динамичка супротност – покушај искакања из конвејера хрватског национализма: превише се захуктао...”

Бакарић никад није био говорник, напротив делује некако смушено. Као да је одавно била Десета седница у којој се експонирао као духовни отац маспока, али је после – како то политичари без увијања кажу, “ретерирао”²⁰. Осећа ли да овај крајишнички свет не верује у ваљаност његове политичке опције... Али, и он се пред толиким главатим и расположеним светом – (као и Јаков Блажевић лане у шуми Абез), раскравио, па донекле и отворио. Питају га неки Срби лукаво, као да не знају шта је у ствари масовни покрет – је ли то усташко офирање, национална војска или корпус клерикалних замлата? Шта мисли о “плебисцитарно израженој народној вољи последице Десете сједнице”? Шта је то побогу “опћенародни препород”... Начули су потомци граничара шта је било у Загребу са барем две Титове логички (и политички) опречне изјаве о покрету, али – зашто би излетали на чистину – нека говорник открије карте, ако сме...

Бакарић каже да први пут(!) отворено говори (“попу поп, бобу боб!”): главни носиоци маспока су, нажалост уз помоћ фракције у Ес-Ка, разбук-

тали хрватски национализам! Хистерично потезу питање хрватске државности и неовисности, а поставили су и питање валидности Комунистичке партије, делећи је и слабећи стратегијску линију – с тим што себи додељују улогу прогресиваца! Питају га људи за уписивање у партију, онако ђутуре, с каранфилима – чему то служи, каква је то мода, то се није радило ни у време Радића и Мачека? Бакарић као да отвара душу:

“Не уписују се они код нас, него оснивају своју, опозициону партију за своје сепаратистичке циљеве...”

Басара после коментарише:

“Још је ошамућен од Титовог грубог маневра у Загребу. Неће бити чудо ако заигра на све или ништа...”

На повратку, између Дрниша и Шибеника, полицијска патрола у заседи. Проучавају ми саобраћајну дозволу издату у Сплиту, у којој срећом не стоји рубрика о месту рођења, ни о републици, а ни националној припадности. Онако изокола, пред полицајцем ипак следи доказивање ко си, шта си:

– Ковачевић... Има тог презимена; рецимо код Срба у Книну...

Ја: Има и у Сплиту, и на Хвару, и у Макарској... Чисти Хрвати...

– Шкужајте, а име, Радован...

Ја: Има усред Сплита Улица мајстора Радована, код Бискупове палаче...

Био је то велики трогирски неимар.

Полицајац: Ваљда је тако... Ја узгред...²¹

Тајне политичке идентификације потребне су све више и Босни и Херцеговини, која се склања у заветрину своје варијанте све тврђег републичког унитаризма. Група мостарских руководилаца, који су као гости слушали говор Мике Трипала у Метковићу, приметила је на време присуство Анте Парацика. Он је недавно акламацијом изабран у Загребу за челног човека хрватске студентске организације... Прва реакција Мостараца била је да одбију долазак на пријем јер добро знају Парацика. Уосталом, он није Далматинац – рођен је у Љубушком, Западна Херцеговина, и већ им је задао јада током лета организујући митинге, предводећи скупове Матице хрватске, што је изазвало протесте по БиХ...

У Метковићу настаје непријатно преговарање. Мучно је и Трипалу, али није дао миг да се Парацик одстрани... Пошто је свако остао при своме у изненадном хрватско-БиХ спору, мостарски и метковићки прваци су, у покушају да не пукне брука и да се ствар ипак “превазиђе” (“Проблем ћемо

21 Слична сцена поновила се и две деценије касније, 15. августа 1991, изнад Вранског језера, на прилазу Биограду на Мору. Писац ових редова је, због извлачења породице, морао хитно да се пребаци из Книна у Сплит. Али, којим путем би то уопште могло да изведе, јер су због ратних дејстава комуникације прекинуте? Илија Рњак, директор пољопривредне задруге у Бенковцу: “Не могу ти помоћи, него узми неколико лубеница, ионако нема продаје...” Куд пукло да пукло – покрет према Врани где се војска РСК чуди војњи у самоубиство. Кроз други круг – тенкисти ЈНА, који раздвајају сукобљене стране, и не региструју прелазак преко линије непријатељства! Следи војња преко “ничије земље”, пустим путем ка Јадранској магистралу – само да је се ње дочепати! Касније контроле биће ваљда мање ригорозне... Али, очекивано, на ободу поља је утврђени пункт биоградске полиције. Мобилисани младић прилази бришући зној – дан је паклен! Не гледајући возачку дозволу, опрезно пита шта је у пртљанику: – Да нису бомбе? Муњевице сналажење:

има нешто много боље од бомби и граната, од свих арсенала на свету! Ту су лубенице: “Узмите, људи!”
 “Хвала барба, то је нами спас...”! Враћају возачку дозволу – и то је ваљда спас! Жеђ на жеги је још увек јача од националне идентификације могућег непријатеља...
 Проклети рат! – неми узвик пред бежање главом без обзира...

ријешити првом приликом, на миру!”), наложили новинарима да не пишу о инциденту. Ипак, информација је некако процурила и ситна прикривачка ујдурма је пропала! Одмах се *Вјесник* разгоропадио због односа према Парацику као легалном представнику једне хрватске политичке организације – ко сме на подручју суверене хрватске републике да му забрани учешће на јавном збору – то је његово демократско право...

Херцеговци су се жестоко наљутили што хрватска страна није поштовала правила игре, и зато су – с осећајем да су насамарени – одмах изнели своју верзију догађаја! По њима, гостопримство није поштовано, али ни комунистички принципи, и зато имају право на сатисфакцију...

Пукла тиква! Ликовео је само Парацик, јер је успео да се попне на врат комунистима – нека расправљају о њему у начелу, значи као о институцији!

Далмацију потресају и друге специфичне афере. Хрватска штампа је скоро једногласно гракнула против трогирског општинског руководства у “случају Медене”. Реч је о атрактивном пределу, петнаестак километара уз море, који је четири године раније био уступљен (по неким подацима чак продат), пословном удружењу стамбених задруга из Београда; и то под условом да, са неком сличном задругом из Сплита, изгради апартманско насеље за странце... Било је то време наглог пробоја туризма и многи су препуштали камењаре општинске утрине, не би ли примамили грађевинце и банке с кредитима... Истина, на тај мед су, све чешће, слетале и “муве” које су се преко ноћи претварале у шпекулантске предаторе... Колико су се и у овом случају сплели политичка моћ и корупција, лако је наслутити, али читав случај је врло брзо почео да смрди као и свака вишеструка манипулација са већ познатим циљевима.

Била је то zgodна прилика да се трогирско руководство, на челу са председником општине, прокаже као “унитаристичка група бирократа и фракционаша”! Из маспока им је спиритистички довикнуто да дух Десете седнице “још није ни завирио” у Трогир! Све је у том старом градићу деградирало јер се ради “на предбрионски начин”, што погодује групи превараната из Београда који ће лако да “превеслају” домаће... Дисквалификација је била директна, али се мора рећи да се трогирски општинари нису баш ни гурали у прве редове маспока. Међутим, у врху општинског партијског комитета је била извесна *грутарица* за коју се говорило да је и у личној, а не само функционалној спрези са Савком Дабчевић-Кучар, и управо од ње је кренула прича о “ужасним злоупотребама” с пет-шест домицилних актера који су до гуше умешани у отуђење терена.

Лако је препознати маспоковску интерпретацију основног питања: откуд овде српска шапа? Од општинара – вазда лакомих на част и маст – добили су плацеве *мукше*, а зарадиће милионе! Осим Трогирана, упетљан је наводно и шеф сплитског Урбанистичког завода... Зато комитет, пре истраге и суда, изриче пресуду о криминалу и позива трогирску омладину да сруши председника општине, иначе неког старог борца, с оптужбом да није извршио ваљану експропријацију поменутог земљишта за рачун неке локалне фирме, него је терене теслимио... Врло је реалан био страх да дошљаци (из перцепције: сви су они исти!), не мисле да граде хотеле, него ће распродати земљу ко да више. Али, то је ипак требало доказати...

Председник општине, иначе пензионисани официр, бори се као лав – ништа није радио мимо знања Скупштине, а њене одлуке су јавне и још неоспорене! На све седнице су позивани и челници комитета, али они се нису одазивали... “Зашто мене нитко не позива на комитетске састанке” - жали се човек. “Одлуке о мени су донијели иза затворених врата – за њих сам сазнао из тиска! Послије толике буке, раскинуо бих уговор са Београђанима, који ће у оваквој клими тешко почети да граде, али одакле нам новац за раскусуравање...”

Прегломазно је врзино коло за једно мало мисто у којем се ипак “све зна”. У изгледу је ситан ћар, по нека фотеља уз родбинске везе, оговарање, потказивање и надметање ко је јачи... Умешао се чак и Сабор СРХ, али у Загреб су на ту расправу отпутовале три различите трогирске групе, свака са својом истином – унапред пропала ствар! Кад су те делегације враћене назад да међусобно рашчисте заврзламу, свако је укључивао свој магнетофон, а записнике су писала три стенографа. Тренутак истине неког очајног неутралца: “Ово у Трогиру траје, у различитим облицима, већ двадесет година”!

Према медијима, пре свега низом написа у локалним новинама, тај “предмет пљачке” био је укупно тежак шест милијарди – наводно већи од вредности свих сличних шпекулација за више година, у читавој Далмацији”. Али с том бројком, очито надувеном, дошло је до бесног насртања неког општинског моћника на сплитског новинара који је писао о Меденој повољи загребачког руководства: “Руке ћу ти отсећи!”

Међутим, омладина као гласноговорник “здравх снага” у Ес-Ка, захтева оставке! Прозвани одговарају да не прихватају ултиматум, јер смењивање може да изврши само онај ко их је изабрао – дакле требало би ићи на нове изборе, а то је већ отварање крупних рачуна... Пошто је температура достигла кулминацију, локална новина јавно позива правосуђе да покрене кривични поступак... Окружни јавни тужилац у Сплиту, врло частан човек из језгра “антимаспока”, упозорава да и поред признања штампи за

22 Маневри су одржани од 2. до 9. октобра 1971.

бављење читавим случајем, не може ништа мимо републичког јавног тужилаштва које је два пута обавештавао. Његови истражитељи су два пута долазили у Сплит и прегледали читав трогирски досје, али ни они, као ни Окружно јавно тужилаштво у Београду, нису покренули никакав поступак! Међутим, такво објашњење не задовољава Це-Ка Хрватске, који ипак не може отвореније да наступи, већ из позадине гура у ватру новинаре да нападају сплитско тужилаштво јер наводно оно “подржава фракционашку групу у Трогиру”! Таква оптужба се није могла изрећи без утицаја и притисака дубла Мико-Савка одакле је потекао политички захтев да се смени трогирски председник!

Трогирске шићарције се нису уплашиле – брзо су припремили делегацију која ће поћи до Тита лично, да му се потужи на злонамерно конструисање случаја Медена, у ствари на дивљање националиста... Није се могло утврдити да ли су примљени у Београду, али су се ражешћени духови колико-толико смирили тек кад је Окружни суд у Сплиту, зарад политичког компромиса, поништио уговор о уступању трогирских парцела. Читава афера, као Пирова победа маспока, после невиђених притисака на правосуђе потиснута је у заборав тек после налета нових догађања.

Пре свега то су били маневри “Слобода 71” у западним крајевима Југославије.²² Тутњале су колоне тенкова из правца Словеније, авиони, артиљерија, читаве дивизије и бригаде на провери: како одбранити земљу и један режим који све чешће практикује овешталу вештину крпљења... Финале

“операције” би требало, ко зна зашто, да се одигра на подручју Кордуна, односно Слуња. Као домаћини, Савка и Трипало настоје да дају свој тон политичкој атмосфери, у чему половично успевају. Тек по неки детаљ ипак указује на сву ровитост њихове позиције. Рецимо, групице политичара из других република, изузимајући Црвенковског и донекле Словенаца, тешко крију нелагодност у њиховом друштву – то је, ваљда, један од начина да се покаже уздржаност, па и дистанца према збивањима у Хрватској! Једино је Бакарић – чује се из неколико извора – покушао да се приближи Никезићу и пожали му се на Трипала: све је вероватније да тај Сињанин није више за останак Хрватске у Југославији!

Никезић му је, с прочитим неповерењем, прилично суво одбрусио: не ти-чу га се политички сукоби у хрватском врху: “Те ваше струје су ваша ствар! Решите сами...”!

Вероватно је то била прилика Петру Стамболићу да се умеша у разговор, јер је и он, мало раније пред Титом, рекао да у Трипаловим поступцима види елементе фракционаштва. Али, друг Пера ће тек касније наступити са пиједесетала српског врха...

На свој начин, и много одређеније, на стање у Хрватској реаговала је и група генерала, која је на маневрима гостовала у статусу ислужених ветерана без икакве улоге – осим донекле почасно-декоративне. Пошто су по ко зна који пут у свом веку осмотрили налет млажњака и дејство напалм бомби, примећено је како Бранко Боројевић и Милутин Морача зову адмирала Богдана Пецотића да им се придружи ради фотографисања – можда ће им то бити једна од последњих заједничких успомена! Примичу им се Ђоко Јованић, Анте Банина, Љубо Трута... – повелика група бивших команданата армија, и неколико начелника генералштаба! У једном тренутку изван сцене чује се глас Мике Трипала:

– Полако, другови, и ја ћу с вама...

Затечени, старци ћуте. Тајац најбоље разуме Банина и зато се одмиче; он се са групом Далматинаца 1941. прикључио личким партизанима и постигао прве важне победе против италијанских окупаторских јединица, а сад маспоковци шире мржњу о Србима у Хрватској.²³ Зато гуњћа бесно:

– Не бих ја да се сликам са било ким...

Група се растура; пуковник Шиме Кроња, који је за трен играо улогу фоторепортера војног листа *“Фронти”* остаје без снимка, али је зато посведочио да је и Трипало покуњено скренуо у страну...²⁴ Ипак, у исти дан, сатисфакција за Мику неочекивано долази од личких партијских руководилица. Са њима је у паузи маневра разговарао Тито, и запитао их: Да ли је тачно да српска села по Хрватској држе страже, у страху од клања? Одговор је негативан: Чег се имају бојати – усташе нема!

Тито се “с видним олакшањем”, или се макар тако чинило, обраћа Трипалу: “Мико, и сам сам мислио да је тако...”

Наредни месец није донео ни зрак светлости у мутежу политичке ситуације, ако се не рачунају неке анегдотске назнаке, онако како се могу чути од Вицка Крстуловића. Рецимо, како је Кардељ, у разговору са Латинком Перовић, стање у Хрватској оценио као врло лоше: “Видите, само што не уводе концентрационе логоре!”²⁵ Али, ко покушава да сложи тај нервозни мозаик, мора да уклопи и згуду са седнице Извршног бироа Председништва СКЈ, на којој Трипало неометан излаже своје политичке оцене – све је добро у његовој републици, једино сметају поједини стари кадрови! Доланцу, који је био у близини, није промакло како је Тито реаговао дотуривши неку цедуљу Кардељу. Шта је поручио? – занимало је Станета, рођеног полицајца, а Кардељ одговара:

23 Анте Банина (1915-1977), члан КП од 1939, ратни командант дивизије, народни херој

24 Ш. Кроња је тај детаљ касније објавио у својим сећањима (Б. Личина - В. Рајић, н.д., 210)

25 З. Вуковић, н.д. 581

“Шали се Стари да ће Трипало похапсити нас старе бирократе!”

Новембар је и у Далмацији депресиван – тмасти облаци, југо, с непрестаном кишом и чамотињом, влага се увлачи у кости... Слично је и са политичком метеорологијом – тешко је рећи ко има пресудан утицај на збивања – све се ускомешало! Мора се пратити све, нарочито фреквенција имена и појављивања у јавности, број чежњивих погледа на хералдичке симболе, израз лица и дубина уздаха над новинским насловима... По обновљеној тактици, маспок истура немирне студенте напред, а тек кад за треба, активираће своје главне снаге. У Загребу трају студентска “гибања”, што се Титу морало чинити као увод у репризу београдске 1968. Он одлази у Америку, али на аеродрому се само рутински поздравља. Срдачнији је само загрљај са Савком – да ли се може назрети разлика између куртоазије и варијанте Јудиног пољупца?

Трипало почиње да понавља јавна упозорења: планови акција масовног покрета могу се одређивати само из једног центра, да би се активности развијале на најоптималнији начин! Али, показало се да није баш једноставно одржавати процес кризе у свом атару, само ради изазивања нереда у окружењу... На пример, у Задру и Шибенику се примећује да има све више нестрпљивих, и то оних који једва застају с неизговореном мишљу: када ће се почети са остваривањем коначног циља?

Тито се налазио у Њујорку кад је добио извештај да неки отргнути “матичари”, као и близу хиљаду студената, бурно расправљају на Филозофском факултету у Загребу о промени хрватског устава – одбацују амандмане, дезавуишу уставну комисију, траже оснивање хрватске централне банке, захтевају формирање осталих националних институција... Извесном комбинаториком, на Загребачком свеучилишту је наметнут избор Ивана Звонимира Чичка за студента проректора, и врло брзо се показује да организација високошколаца отклизава дубље у етнонационализам... С паролама о пљачкању Хрватске, прихвата се и интересно здруживање са Косовом – први гласник тог дугорочног повезивања је студент Мујо Краснићи који на трибини Студентског центра излаже политички програм врло близак маспоку:

”Народ Косова не жели покрајину, већ федералну јединицу. Словени су на Косово дошли као гости...”

Засипа га френетичан аплауз подударних у ставовима: и Срби су, по мерилима маспока, незвани гости. Који треба да оду из Хрватске...

Истина, извештан отпор Чичку испрва се јављао из Сплита, где му на Правном факултету нису изгласали поверење, јер се у једном тренутку сматрало да он није погодна личност “да води борбу за даљу афирмацију науке и социјалистичке мисли”! *Не`ш`ши!* – изrekli би Далматинци своју најблажу ругалицу. Ускоро ће и под Марјаном овладати став да треба подржати Чичкове амбиције – ипак је од већине препознат као најподобнији за “вођу студентских маса”!²⁶

Касније се, од људи из Титове близине, могло сазнати да је могући почетак прекретног удара наступио пошто је Хрвоје Шошић, на крилима безглаве еуфорије, затражио пријем Хрватске у Уједињене нације, и нарочито – формирање хрватске војске...²⁷ Нашло се људи који су посведочили да је Броз – који је још увек у посети САД – после тога бесно реаговао! Затим се на два сата затворио и узнемирено шетао по соби... Шта тражи Хрватска? Управо су југословенске партизанске бригаде из целе земље, а не нека национална војска, ослободиле ову републику од усташа, присајединили јој Истру, Задар, јадранску обалу и острва. Хрватска је, захваљујући Југославији и Титу постала територијално највећи ратни добитник, на што су етнонационалисти заборавили. Пуна су им уста “демократских” промена што је друго име за рушење Титовог аутократизма, а у ствари још не успевају да препознају либералне европске вредности као свој главни интерес. Заправо, на антидемократски начин, с бојовницима маспока, траже поништавање Југославије...

Тито је знао за те намере. Поред осталог чуо је и за покушај Савке Дабчевић-Кучар да манипулише са генералом Виктором Бубњем:

После њене поруке да треба да пође у Загреб на разговор у Це-Ка, Бубањ је позвао њу:

“Слушај Савка, ако ти треба као Виктор Бубањ лично, лијепо ме замоли, и доћи ћу, а ако ти треба као начелник Генералштаба, изволи ти доћи амо...” Све се завршило кратко:

“Јел` тако Виктор?”

“Тако, Савка...”²⁸

Ако је веровати неким сведочењима Станета Доланца, по повратку из САД Тито више није крио незадовољство ситуацијом у Хрватској, посебно понашањем М. Трипала. Али, још се не види наговештај рокова за отпочињање неких процеса, ни за означавање непосредног повода, а још мање се наслућује какав би био ред његових потеза. Нема Броз много избора за одлуку: кога ће жртвовати, и на кога ће се ослонити у Загребу, да би могао да се окупи на српске либерале који му заправо задају највеће главобоље?

26 Чичак је двадесетак година касније, у једном интервјуу признао да је то била политичка суштина његовог опредељења. По њему, масовни покрет се састојао од три политичке групације – студената, круга око Матице и “групације у државним и партијским структурама”. По њему, могло би се говорити “о готово три политичке странке”! (*Искра*, н.д.)

27 Према две познате хронике маспока то се могло догодити 8. новембра 1971.

28 Кроњин прилог у књизи Личина-Рајић, н.д., 230

29 У Сплит је допутовао 4. новембра 1971.

Мало светла на могућност расплета могао би да да Бакарић, док се из Загреба – мимо навике – упутио чак до Сплита!²⁹ Судаћи по понашању функционера у регионалном партијском руководству, он се на то одлучио изненада. П. Кристе и М. Драговић су, као главни у регији, били само рутински обавештени – њихово је да окупе секретаре комитета из далматинских општина за уобичајени разговор о актуелностима! Нови злослутни гест – “бискуп” уопште није показао намеру да уђе у просторије партијске зграде на Бачвицама! Скуп је по његовој жељи импровизиран на брзину, али у Дому ратне морнарице, и то баш у оној просторији где је Трипало пролетос, у једином групном портрету са адмиралима, доживео толики дебакл. Толики, да је морао јавно да их нападне!

Шта би хтео, сада, незвани гост?

Бакарић већ седи, али упадљиво усамљен и ћутљив. Неки секретари тек пристижу, али се углавном не представљају, нити прилазе да се поздраве са њим – багателисање отписааног је упадљиво! Неки дрско загледају бледог, изгледа малокрвног бившег моћника – навикли су на Трипала па им овај делује некако офуцано и... потрошено! Већ неколико месеци круже вицеви с поентом о Бакарићу – једва залеченом туберану који додуше не пуши, али зато... лоче! Други га фиксирају: шта тражи овде, кад је највећи део Далмације постао Микин посед!

Секретари нису нека велеречива публика, али се – с обзиром на локалне амбиције – и не труде да се присете историјских аналогија и политичких параболоа. Уверени су да у актуелном времену знају ко добија главну битку у Хрватској, а ко је сигуран губитник, што им је засад доста. А и бледуњави Бакарић пред њима изгледа као човек обузет собом – брише зној са чела. Нервозно бележи понешто док слуша излагање Драговића – углавном, замарајуће понављање препознатљивих теза и лоше одабраних примера који илуструју деловање “политичког и класног непријатеља”, пре свега унитариста који никако да схвате дух Десете седнице... Тако се, натегнутом реторичком лакоћом, даје до знања госту да се све зна, спорења нема, а ни он није баш пожељан, јер комунистима Далмације није до празне приче:

“Имамо важне програмске задатке и нитко нам неће одвући пажњу са главних праваца...”!

Али, Бакарићу је суђено да још потраје, а свој повратак на политичку сцену ће оверити баш у Далмацији, и зато пажљиво слуша, бира трен. Не чекајући да се још неко јави за реч, он прекида расправу, и пискавим гласом поништава самозадовољство читавог скупа: у Далмацији се лоше ради, секретарима се још лошије пише! Све букти у аферама, а овде се спава... На опште изненађење, он брзо и оштро почиње да напада – делује као чо-

век који је поново схватио да појачани међунационални сукоби подстичу Тита и југословенски врх (у којем и он сам треба опет да заузме достојно место!), да решавају међурејубличке спорове симетричним чисткама. Бакарићу је суђено да још потраје...

Ипак, као да му је још рано да јавно изрекне оцену да је у овој регији превладала еуфорија сепаратистичког национализма. Али се зато позива на Титову личност, први пут после пола године, и то тако одрешито као да му је већ дат мандат!

Тајац међу секретарима – као да је тешком, прашњавом завесом прекрио то провинцијско братство политичке бирократије: лошег газду сте до сада слушали, и ето вам, угушите се!

“Ви знате да ми у Извршном комитет Це-Ка Хрватске имамо обвезу да се етички и с пуном одговорношћу односимо према Титовим ријечима и акцији, што се не би могло рећи за дио другова у нашем партијском врху! Као комунисти, морамо разобличавати непријатеља, проналазити корене сукобљавања и тражити рјешења, јер ако се ови наши националистички експеси прикривају, а значај им се – као код вас у Далмацији – грубо умањује, добра бити неће!”

Зато, наставља Бакарић, пред шовинистичким аферама не треба затварати очи као што се чини по неким крајевима Хрватске, дакако и у Далмацији. Он оштро осуђује и одбацује “одбранашки став у уводном слову” регионалног партијског вође, јер непријатеља треба проналазити и разобличавати, тражити решења! Онда отворено:

“Ми у Хрватској имадемо једну националистичку групацију која је оформљена, која гура свој програм, и која је у офензиви. Није велика, али има своје Ђодане и Веселице – они и слични дјелују против курса Савеза комуниста, и према тому немојмо говорити да је то нека изолирана појава! Не, то је проблем! Јер су такви људи предлагани да уђу у састав нове хрватске владе... С тим треба рашчистити. Треба рећи увијек гдје што спада!”

Огромну већину далматинских секретара као да је згромио тај излив јала! Слушају, а не верују својим ушима – откуд овај? Шта то прича? Зар се ситуација тако брзо мења, а њих нико не обавештава о промени курса... Зар Тито није недавно обасуо Савку и Трипала наглашено јаким похвалама у Загребу... Збуњени су, не знају шта би рекли; једино се П. Кристе цинично смешка, али ни он ништа не говори...

Истина, ефекат Бакарићевог говора умањује његов мањкави капацитет плућа и глас, али ипак је лупио шамар присутнима, и то на њиховом терену! Као да диктира, наставља:

“Допустили смо сви, на терену понајвише, да нас преплави плима гњилежи матичара и других антисоцијалистичких елемената који су повезани са контрареволуционарним снагама у иноземству. Том активношћу, фракција у Ес-Ка не диригира – то је блага ријеч, већ то чини јасно обликована снага за формирање контрареволуционарног корпуса у којем се налазе чак и неки од наших људи. Под видом националне ренесансе имамо грубе атакe на социјализам, на југославенску заједницу – једино су још франковци били жешћи”!

На риви, после свега, док новинари јуре да предају извештаје, упуштам се у кратак дијалог са Мирком Галићем, који је као *Вјесников* коментатор био на састанку:

“Ово с Бакарићем је изненађење...”

Он: “Не буди наиван, стара јарчина прди, то је то...”

“Бојим се да ми се чини друкчије...”

Галић, међутим, презриво ћути, као човек који има много поузданије информације. Двадесетак година касније, доиста је догурао високо...

Поподне, сазнајем да се Бакарић задржао три сата и на затвореном састанку са Сплићанима – међу њима је била већина оних који су крајем 1969, после Брача и пред Десету седницу, “делегирали” Милоша Жанка да оде код Тита... Отада се баш ударило главом у зид! Ипак, нико не сме да га пита зашто Бакарић, уместо да их охрабри, и сада остаје при свом да је Десета седница била “исправна ствар”? Као да је таква оцена за њега свесна блокада других могућности. Ко ће расветлити ту тајну?

Недељу дана касније по Сплиту колпортери опет брзо растурају *Хрватски шједник* – на пијаци, чак и у градској болници; то је гласило покрета који се држи улице и зато треба заобићи киоске! Уводник је жесток, пламен диференцијације с много дима – после Блажевића, коначно се јавно насрће и на Бакарића! Како су се та двојица старих комуниста усудила да се супротставе масовном покрету као плебисцитарно израженој вољи народа?! Зар није Тито у Загребу изразио апсолутну подршку Десетој седници и легалном хрватском руководству:

”Запрепастиле су нас њихове изјаве против националног полета – они не могу схватити драматичну панораму као резултат нашег заноса, наших нада...”

Одмах реагује републички Врховни суд и забрањује ту страницу због узнемиравања грађана. Као и обично, пуцањ је отишао у празно – ХТ је већ распродат, кажу без ремитенде. Маспок односи *шњур*³⁰...

Иначе, тих дана као да – по свему судећи – двојац Мика-Савка и група око њих, у новим говорима не оклевају да бар с времена на време опомену студенте и “матичаре” на ред, а по који пут и признају да би свака недисциплина “могла да нам нашкоди”! “Значи да њихова група у Це-Ка Хрватске настоји да успостави контролу над догађајима” – тумачи адмирал Бенко Матулић, уз напомену да “претензије масе” ипак нарастају са сваким степеном националистичког “надахнућа”! У замршеним рачунима дошло се чак дотле да би, према неким озбиљним проценама, овакав Це-Ка могао да одигра улогу “зачетника контрареволуције”!³¹ Рецимо, извршни одбор Матице хрватске је у једној од јесењих расправа изашао са предлогом да се изврше корените промене у хрватском уставу – пре свега је обновљен захтев за оснивање националне војске, на што из хрватског Це-Ка још нема реаговања. Али, и у Бакарићевом Извршном комитету као да су то пречули, или трагају за бољом приликом да изразе неслагање... Доиста, по сазнањима главнине Извршног комитета Це-Ка, Мика и Савка су се ослањали на контрареволуционарне елементе: ушли су у савезништво са тим снагама и објективно постали њихова ударна песница, без које се национализам и шовинизам никад не би тако бурно, а ипак усмерено развијали...

Тако је у хрватском партијском врху завладала конфузија: Бакарић се усудио да се јавно пожали да се против њега у Загребу харангира!³² Чак је маспок гурнуо против њега омладинске листове и друга гласила – нападају га као унитаристу, траже да одступи, да им се склони с пута јер је “изгубио везу с народом”... Он дефанзивно амортизује ударац указујући на Трипала: “Турају ме под унитаристичку заставу иако никад нисам био унитариста, а неки од оних који су против мене – били су то”! Поставља се питање како физички заштитити њега и Блажевића кад ни један форум ван Хрватске не жели да се умеша у ову гужву?

Живко Јеличић³³ ми поверава оно што је чуо у Загребу: има предлога да се и против ове двојице, Бакарића и Блажевића, организује нека седница Це-Ка, као и против Жанка! Од неких других људи, блиских војној безбедности, могло се сазнати (али не и проверити), да се Мика и Савка тајно састају са генералом Иваном Мишковићем, иначе Титовим специјалним саветником за безбедност, доскорашњим шефом војних контраобавештајаца! Отуда толико нервозе, јер жудња за влашћу, дубља и суровија од самољубља, пупућује на симбиотичку нужност.

30 *шњур* – локални израз за главни добитак

31 Оцена из Анализе о дјеловању национализма у Далмацији; елаборат Међуопћинске конференције СКХ за Далмацију, ожујак 1972, 118

32 Бакарићева изјава на седници Председништва Це-Ка Југославије 30.октобра 1971.

33 Сплитски књижевник, романописац

Све је већи раскол две групе у хрватском партијском врху; у ствари, већ их одваја провалија наоко сасвим различитих циљева. Група унитаристички расположених Сплићана то тумачи сликовито: “Старци с Бакарићем, као провјереним лидером, циједе преостале атоме снаге због последње шансе која ће им се указати у надлазећем расплету...” Ипак, није било неких изразитијих знакова да ће позиције Мике и Савке, све до краја прве декаде новембра, бити јаче угрожене.

Да ли неко наслућује да следи још која недеља дана оклевања? Сукобљене групе никако да отворе дубљу расправу. Можда ће то неко други учинити...

Док половином новембра тутњи ђеновски циклон негде наспред Јадрана, из ратне луке Лора се на море шаље тек по који брод. Официри на састанку у команди, нису крили бес због провокација националиста – децу им препадају по школама: Нека устану сви Хрвати! Има девојчица које се непланирано придружују, а наставнице које спроводе свој део посла у лигавој националној статистици, панично узвикују: Сједи, ти си нешто друго!

“Нећу да се одвајам од својих школских другова”! – чита јој лекцију плавокоса Српкиња чију фамилију знам.

Њен отац, капетан фрегате по чину и Личанин “по убеђењу”, прича како се у ово недоба Ратна морнарица припрема да – на молбу која је дипломатским каналима стигла преко Јадрана – извади остатке италијанске подморнице “Нереида”. Давне 1915. торпедовала је аустро-угарска подморница код Палагруже, а прва роњења показују да је унутра гомила костура у муљу... Историчари реконструишу догађај: “Нереида” није приметила аустроугарски извиђачки авион већ се усидрила у заветрини неке хриди. Кобна је била безбрижност њеног команданта Карла дел Грека – пропустио је да на време идентификује противника, а то се увек свети – изгубили су главе! – каже Крајишник...

Иначе, овај војник не жели да се упушта у актуелне политичке заврзламе иако има свој јасан став, не само као Србин у Хрватској... Радије наставља причу о неком давном рату: како је аустроугарски авион дојавио бази у Боки Которској тачну позицију “Нереиде” и одмах је у акцију ступила подморница “У –5” са командантом Георгом Трапом. Допловила је до назначене позиције и са перископске дубине претраживала палагрушку обалу... Италијани су, додуше, први уочили нападача, чак су први лансирали торпедо, али цаба – био је то промашај! Зато су, захваљујући срећном случају, Аустријанци боље уочили циљ, лансирали пројектил и – крај... Сада, југоморнарица ће, први пут после педесетак година, нарушити мир “Нереиде” међу алгама, и покупити посмртне остатке...

“Тешка времена, гуиња капетан фрегате. “Ми ћемо пребројавати мртве главе у морској дубини, а нас живе штиклирају овамо, на копну пребројавајући по националној припадности... Дошло је до грла – само искра једна фали...”

Ћутимо, а после се показало да смо мислили на исто. Дан раније изабоден је Станојло Јовановић, родом из Ћуприје, на раду у Сплиту. Баналне, али свакодневне сустанарске свађе око нузпросторија са неким сапатником Сплићанином, окончане су севом ножа који је убица брзо бацио у море³⁴. Хрват на Србина, или обратно, то у овом тренутку није обичан злочин, већ повод за тешку главобољу! Мој Личанин замишљено прати обрушавање таласа о лукобран – после јужине окренуће на лошије, опет слуги *неверу*...

Политичар (“Човјек дебеле коже” – дефиниција Франа Супила), мора да послуша те сигнале, али чак и тамо где је грубо, настојаће да сакупља поене – затребаће... Само тако се може разумети изненадно појављивање Савке Дабчевић-Кучар у Кистању.³⁵ То је скоро стопроцентно српски крај, који је, иначе, Трипало брижљиво заобилазио...

Сјаји камен Буковице под искошеним сунцем непосредно после плуска – тај приказ треба доживети! Али, овде треба и трајати... Колеге кажу да на збору има двадесетак хиљада душа: толико радозналаца хоће да види Савку, то чудо од жене! За горштаке је она урбана вештица, мада нико није луд да се баш тако изрази... Истина, сат пре говора са разгласа се зачула песма о Јеремији Крстићу и његовом топу, али неко ће повући мачка за реп због те провокације; после су се вртеле само најподобније партизанске, борбене корачнице...

(Брачни пар из Водица, Хрвати, опомињу новинара да чувам цеп: “Ови имају дуге прсте!”)

Занемарујући етничко-расни приступ, треба рећи да су Буковчани посебан сој – наоко инертни, али и хитри кад затреба, а испод невиног осмеха често крију шта думају... Ипак, у њима је и много изврсног етичког потенцијала, па госте не вређају – какви год да су! Присутни слушају, јер тако су им поручила њихова два Душана – Старевих из Бенковца као све јачи политички ауторитет, и Штрабац, првоборац...

Савка је у пратњи неколицине, посебно двојице бивших удбаша – Максима Баће и Николе Секулића Бунка... Новинари погледују има ли где Симе Дубајића – сваки његов цинизам, или покрет руку у одређеном тренутку, тумачио би се као гест од ко зна каквог значаја. Полицајац из Метковића, који је овде на испомоћи, каже да га није видео... можда чува овце, а... можда је *савашан у ирежун* док говораница не мине!

34 Убиство се догодило 11. новембра 1971.

35 Реч је о народном збору 13. новембра 1971.

36 Мисли се на припрему савезног устава који ће бити усвојен 1974.

37 Саветовање 23. новембра 1971.

Домаћи објашњавају да је овај крај дао читаву дивизију партизана, да је сваки седми пао – свима су сада имена на великом споменику који је копатетично назван “Братство и јединство”! Баш с том синтагмом као пароллом, Савка тражи инспирацију како да се обрати народу. Цинично се ослања на баш ту важну Титову идеју, што је – како каже не трепнувши – и њен знак распознавања! Али, одмах затим прелази на причу о уставним променама којим ће се коначно остварити тежња Хрвата да имају своју националну државу.³⁶

Само, како ће преварити Србе да попију горку медицину? Савка обећава пуну равноправност за све грађане Хрватске, за све припаднике народа и народности, а посебно за припаднике српског народа у Хрватској! “С њим нас везује дуготрајно живљење, заједничка ослободилачка борба и заједничка изградња социјализма...”!

Већ реагују неки кнински интелектуалци: “Она је заборавила да смо ми и конститутивни народ у Хрватској”! Као да то чује, или барем наслућује, Савка одмах примењује маневар затварања уста с обећањима да ће овај крај, као најнеразвијенији у републици (“Буковице, камена равница...”), коначно да процвета и заблиста. Изградиће се ово, инвестираће се оно... Просипа мед и млеко о “већим друштвеним правима”, о “бољем самоуправљању”, о много вишем стандарду... Исто тако истиче и да хрватско руководство неће правити никакве компромисе у рашчишћавању односа са унитаристичким центрима моћи у Београду.

“Ниједном не спомену свој масовни покрет!” – каже Нине Поповић, председник книнске општине, кога иначе милује глас да је најпаветнији човек у Подинарју. “Али, тек ћемо о томе...”

“Није Савка луда да овде рече све што мисли. Тираде о маспоку оставља за Осијек, гдје ће говорити сутра...” – додаје професор презименом Чубрило.

Само десетак дана касније у Шибенику се одржава још једно саветовање о потпунијем дефинисању наставног плана хрватског језика и књижевности за средње школе.³⁷ Нико јавно не коментарише јучерашњу вест да је у Загребу почео штрајк студената на већини факултета: главни захтев је да се хитно измени девизни режим! “Зар баш сада док је Тито у посети Румунији?” – као за себе говори професор Шолаја из Книна... “Овдје академици залегли на руду језичког раздвајања, а сваки живи зна да на простору од Македоније до Словеније постоји само један лингвистички књижевни језик, док политичких може бити...ихај! Разлика међу таквим језицима заправо нема, можда нешто лексичке природе, нешто и фонетске – рецимо, у Хрватској се пуши духан, у Србији дуван... Хрвати никако да признају да

им је српски језик, на основи српских извора Вукових и Даничићевих дјела, затим књига Милана М. Милићевића, Шапчанина и Љубибратића, као и тек неколицине Хрвата, послужио да се интегришу у једну нацију, с тим што ће се нешто каснијим потенцирањем разлика што више одвајати од Срба...”

Доиста, тројица академика из средишњице Матице хрватске су у живом међусобном комплиментирању – сијају у самозадовољству јер су израдили “красан документ”! Одељивање хрватског језика већ сматрају метафором снаге, аутентичности нације... Славодобитно саопштавају “велику новост” – хрватска књижевност и њен језик ће напакон заузети “непатворено мјесто у наставном плану и програму”!

Поподне свраћам до Јове Рашковића.³⁸ Нешто је болестан, али, показује новине о загребачком штрајку:

“Маспок почиње завршницу баш јуначки – гурнули су дјецу у ватру...”!

Из редакције ми јављају да треба наставити пут до Задра, да нађем Иванку Бешевић³⁹ – у том граду по ко зна који пут гостује Мико Трипало. Неке хрватске колеге ме забринуто питају: јесам ли чуо да је петљање око студентског штрајка у Загребу, заправо, удбашка работа? То су, наводно, управо сазнали од људи из Трипалове пратње! Питам: ко сада, кад нема Ранковића, управља удбом?

Дупке пуна сала задарског градског Казалишта – маса се тиска пред улазом – лица препуна неког озарења, а ипак нервозна. Објашњавају им да ће се говор чути и на улици – постављени су звучници, али људи поново надиру... Трибину је припремила задарска студентска организација; ти момци и девојке са локалног Филозофског факултета као да лете у чудном заносу – чуће се говор на тему “Хрватска јуче, данас, сутра”. Френетично скандирање “Мика-Савка”... Улази Трипало, као да га уноси талас дифузне силе; док стоји пред масом као еквивалентом конвексног огледала, види се да је још већи зависник од овација... Да ли га лецне питање: шта све није учинио за нацију за ових пет-шест година? А она за њега? И како ли ће изгледати његов неминован пад пошто му Брозово божанство, коме се предуго клањао, окрене леђа... Хоће ли једном признати да је одмазда била једина логичност, јер је своју веру у Вођу заменио оданошћу себи и властитој амбицији.

А можда је код њега у питању и мањак национално несвесног, о чему је, као о делу менталитета, писао Владимир Дворниковић?⁴⁰

Зато је занимљиво шта ће рећи о догађањима у Загребу...⁴¹

38 Рашковић, невропсихијатар, касније управник шибенске болнице, потоњи политички лидер Срба у Хрватској

39 Иванка Бешевић Борели, дугогодишњи новинар и уредник Културне рубрике Политике, једно време дописник из Задра

40 Владимир Дворниковић (1888-1956), филозоф, антрополог и етнопсихолог; писац дела “Карактерологија Југословена”

41 У неким накнадним сећањима Трипало је тврдио да није знао за избијање штрајка у Загребу крајем новембра 1971, али да га је одмах “схватио као неугодну реалност”!

42 Мико Трипало је двадесетак година касније оценио да је студентски штрајк пред крај 1971. "нанио штету Хрватској", јер је "у бити био ирационалан", јер се мењање девизног режима "не постиже на тај начин"! (*Омладинска искра*, Сплит, јун 1989)

43 *шумљрешавање*
– пеглање

Иако је свестан шта се од њега очекује, он неко време говори опрезно, као да скенира пут до слушалаца, понављајући проверене фразе – ипак је прошао специјализацију на катедри Тита и Кардеља... Убрзо га сви нетремице слушају и после сваког пасуса награђују заглушујућим пљеском, иако не помиње Десету седницу као непревазиђену политичку мантру... Ипак, вредна је његова поновна опомена "широким слојевима који су прихватили политику Ес-Ка-Ха, дакле својим људима, да се борбена тактика у данима који предстоје(!), "никако не смије више одређивати на тисућу мјеста". Каже да ће то чинити легално руководство. А које је онда нелегално? Одговор је у наредној реченици: "У противном се може јавити погрешно мишљење да неке своје циљеве можемо остваривати штрајковима и демонстрацијама, што у овом тренутку помаже само нашим противницима"!⁴²

Нешто га је притисло! Штрајкују они који више не признају ауторитет комунистичког руководства. У Сињу се каже: Утекли коњи из стаје!

Маса као да не примећује његов забринутост; у њој је прорадила стихија нагона, што не личи на тужну плесну мелодију већ на падање у гнев и бес! Осећа се да је овај сегмент националног карактера – ако и такав појам постоји – препун енигми...

Чинило се да Задрани у том тренутку нису знали оно што је Трипалу било јасно – да иза студентског штрајка у Загребу ипак стоји Матица хрватска. Али, ако су у партијском врху против, онда је Мико дошао да засад спречи ширење тог таласа и на Задар! Каткад, ситуација почиње да личи на договорену поделу улога, јер се уз многе јавне импровизације шаљу различите скривене поруке, али се зато политичка поента подразумева – ми *шумљрешајемо* своје, а и ви зато учините нешто...⁴³

Ипак, Трипалов јавни апел задарским студентима није помогао! Као да није схватио да шовинизам тече с врха, али доле, у маси експлодира... И он – све је извесније – тим процесом већ не може да управља: Исто вече и сутрадан, у штрајк су после Задрана ступили и студенти у Сплиту, на Ријечи и у Дубровнику! Радници неких великих фирми одбијају да осуде свеучилиштарце, ма да им се још не прикључују... Њима зато стиже подршка с других страна: од гимназија, фудбалских клубова, иселеничких организација... У Сплиту је компонована штрајкашка химна, шири се чудна атмосфера рециклиране митологије помешане са само својом, разбарушеном истином.

Можда је то окидач за прасак оног борбеног полета с којим се маса баца у ватру, у воду? Сигурно је само да се свуда, рекло би се чак органолептички, може доказати снажан националистички набој – то је свакако кључ за одгонетање читавог процеса...

Студенти се, још увек у свим иступањима, прилично вешто позивају на политику Ес-Ка, “заклињући” се притворно у иконе самоуправљања и прогреса. Тако загребачки свеучилиштарци шаљу телеграм Титу, моле да их прими, али заједно са Савком! Трипало је већ у Београду, сачекаће их и придружити им се! Млади, као да се на својој сувереној територији чврсто поуздају да тај лидерски пар још ужива велику Титову наклоност...

Истовремено, чуло се у вестима да студенти загребачког Правног факултета императивно захтевају да Це-Ка-Ха смени Драгосавца, Балтића, Чеду Грбића, Ему Дероси Бјелајац, Јуру Билића..., јер су се усудили да паралишу прогресивне акције политичког врха Хрватске и Савке Дабчевић-Кучар! Осуђују их запенушано као унитаристе, класне непријатеље и посебно као “непријатеље слободе хрватског народа...” Ако то није радикализам, шта је онда прозивање, изједначено с позивом на линч!

“То је хаос!” – хвата се за главу Јуре Франичевић Плочар.

“Куда идемо, куда нас воде националистички кабалисти... Тискају младост у провалију...Лудују пишући Титу, а пјевају усташке пјесме...”⁴⁴

Није тешко сложити се са Плочаром да популистичко покретање народа, које није засновано на јасној, здравој идеји, може да буде фатално.

Плочар: “Нисам неки теоретичар, али сам пажљиво читао Домановића... Трагично је што при посрнућу, такве вође у јаму одвуку и невине “.

Какви су били студенти његове младости на Загребачком свеучилишту?

Каже да је то било друкчије, јасније и чистије време. Политичко ангажовање, у годинама пред Други светски рат, подразумевало је оштру поделу на комунисте и фашисте. Изненадно сећање га разведри: један од студентских вођа био је Нико Томић, Вишанин, из фамилије с чудним надимком Плакалови, а момка атлетске грађе сви су звали Кинг-Конг. Студирао је технику, а деловао је при сукобима са жандармима и франковачким штрајкбрехерима у Загребу као тешки тенк. Отац га је ипак, као функционер Хрватске сељачке странке, успевао да извуче из затвора... На изборима на свеучилишту победио је на листи комуниста и постао легални представник свог факултета пред властима... Али, чим је дошао Павелић, одмах га је бацио у један од усташких концентрационих логора. Отац и мајка стижу с Виса и некако умоле да им се син ослободи, али власт поставља услов – прво да се момак одрекне Русије! Млади Томић вреле крви је знао да то неки Павелићев побочник, иначе студент франковац, хоће да га понизи, и зато пред родитељима одбија да се понизи! Тако је и погинуо једног врелог јулског дана при пробоју из Керестинца...

44 Можда је одгонетка у тврдњи да је психичко здравље етнонационалиста “крајње оскудно”. Могло би се рећи да је то нека врста лудила; у сваком случају “они нису баш здрави” (Душан Кецмановић, *Да ли смо сишли с ума, или Докажи да си Србин*, Сремски Карловци 2006, 204)

Али зар нису, за толика страдања, криви жреци опречних идеологија?

Плочар: “Ми нисмо били жртве, већ идеалисти, пуни алтруизма... Сада бих волио знати тко је крив за екстремну манипулацију с младима. Све би било друкчије кад би у Матици знали мјеру... Ово је далеко од демократије; у ствари, ради се о наметнутом механизму самоопраштања – с њим чак и усташе могу прати прошлост. Морам нешто написати о томе, ако поживим...”

Преживео је један инфаркт, други му је за вратом.

Неколико дана касније, у новембарско вече, случајан сусрет са капетаном фрегате Слободаном Живковићем. У пуној ратној опреми, само још шлем да стави на главу, увлачи се у свој аутомобил: “Није дата узбуна првог степена, али као да јесте – испловљавамо ноћас...”!

Није ваљда неко запуцао? “Не, горе од тога. Могао би почети већи неред у кући. Комшија, ледено ми је око срца...”

Он је Ваљевац, официр од каријере, командант елитне јединице ракетних чамаца, а буде ли имао личне среће биће и адмирал. Сада, једним пројектилом брод-брод, званим “телећа глава”, може да пошаље нечију крстарицу или разарач међу алге у мрачне дубине... Каже: “Спремајте се, и новинари ће ускоро у акцију”! Онда се уозбиљи – Средоземље је колевка европске цивилизације и вртлог сталних сукобљавања, господарене овим морем је одувек било кључ за превласт над великим делом континента! “Зато се, драги комшија, око тог мора налази тренутно три милиона људи под оружјем – дакле седамдесетак дивизија, а уз то је и близу хиљаду ратних бродова, четири хиљаде борбених авиона и доста нуклеарног оружја... Америка ово подручје скоро нескривено третира као своје унутрашње море! Председник Никсон је прошле јесени извршио инспекцију Шесте флоте и потврдио да она представља најважнију концентрацију војне силе која постоји ма где на свету, рачунајући сва копна и све океане...Ово је тромеђа три континента, огромна изворишта нафте дају више од две трећине угљоводоника за светско тржиште. А на заплете могу сваки час, својом брзоплетошћу, да утичу лидери неких земаља, међу којима је и неколико малих република, једна војна хунта, једна диктатура...”

А где је Југа у тим ратним плановима?

“Да извинете, ми смо тренутно главна мета и – у г... до грла...”

Ефекат синкопе, вртоглавица. О чему се ради, шта је непосредни повод за такву борбену готовост?

“Врховни командант ће окупити главаре на рапорт због национализма, доста му је гложења Срба и Хрвата! У морнарици одавно превладава осећање да су Савка и Трипало прекардашили с антијугословенством –

скоро да су отворено и јавно против Срба у Хрватској. Отворили су бреше националистима, а кокетирају с том братијом и у Македонији, на Косову, Црној Гори, чак и у Србији”.

“Рапорт” код Тита? – по који пут ове године? Да није опет нека варка?

Официр каже: “Мислим да је сада врло озбиљно!

Је ли то оцена и војног врха, генералштаба? Живковић се смешка – довољно је рекао. Ипак, мешање војске у политику, по мери Титовог интереса, темељ је хармоније ауторитарности...

Где ће бити рибање, када? Не зна ни Живковић све – и ово што је рекао превише је за једног војника. Додуше, није ни открио неку тајну да би се наслутио преступ или порок. Просто, дозволио је себи да да сигнал, а можда му је тако и наређено...

Одмах зовем редакцију, не да кажем шта знам; више да отуда добијем неки миг. Ништа, осим што се у гласу Саше Ненадовића осећају неки пригушенији акценти, од ужурбаности до наговештаја панике... Ипак је мом Живковићу, негде на немирном мору и стално са слушалицама на ушима, много теже! Он најбоље зна како изгледа команда за лансирање ракете, а даће је по туђој процени...

Следећих часова ипак се помаља нека извесност – сазнајем да је епицентар збивања у ловишту Карађорђево, негде у Панонији. Хоће ли се ту водити дебата о нужности разликовања теорије, идеологије и праксе марксизма, или је, ипак, “прорадио” Титов сензор за опасност!⁴⁵

Без сумње, студентски штрајк у Загребу, а ваљда и маспок, Тито је разумео као велику претњу – предуго трају ти нереди! Деца су се отела “стричекима” из партијског врха, али су се зато слизала са “матичарима”! Хоће ли моћи да их предрибља елегантном варком као београдске студенте три и по године раније? Разлика је огромна – они први су тражили “црвени универзитет”, разоткрили “политичку раздртост” Титове Југославије храбрим продором из ускогруде владавине комуниста,⁴⁶ а ови сада хоће преуређење Југославије, све до осамостаљења Хрватске с ослонцем млетачко-хабсбуршки именоватељ, и још на ендехазијску идеју! Лидери маспока били су му кориснији пре годину дана кад су покренули масе, и кад је снага те воље заташкавала здраворазумске рачуне. Као метафорична батина, баш као по Титовом ћефу, били су солидна претња либерализму где год би се по Југославији појавио! Сада се маспок отргао с ланца, а Тито ће Мику и Савку зауставити, макар на час!

Шта се догађало само дан раније пре тог расплета?

⁴⁵ С. Ђукић, н.д. 80

⁴⁶ Израз по Влади Стругару из књиге *Срби, Хрвати, Словенци и Трећа Југославија*, Београд 1991, 42.

47 У оригиналу познате песме, уместо “Мико” стоји Марин!

Трипало је у Велој Луци на Корчули држао један од својих говора. Затим се одмарао у салону хотела “Калос”, загледан у море – пасторално платно романтичара. Али, окружен физиономијама локалних *џреженци*, као да се једва отимао пориву да и њима фаустовски препусти делић своје душе – све за напредак покрета и властите улоге у том делу историје! Ипак, забрињавају га извештаји о првим последицама штрајка у Загребу. Већ је поверио неком од ових људи – тај студентски немир може да буде опасан, па и трагичан, не само зато што су се и сплитски факултети прикључили...

Међутим, Корчуланима баш није стало до његове бригае, иако им се отворено пожалио да део маспока више не подржава политичко руководство Хрватске! Наиме, удаљени од престоничких распри, ови острвљани су обузети само једном од безбројних слатко-мучних (и романтичних) дилема: хрватска неовисност одмах, или са догледном, што краћом задршком? Девет и по векова Хрватска стреми том циљу, и никако да га досегне! Да ли је ово сада тај тренутак, чак и с обзиром на студентску акцију? Ти жутокљунци, предвођени Драженом Будишом и Иваном Звонимиром Чичком, ипак ће морати да слушају, јер се зна ко је у држави главни!

Трипало се уздржава од тумачења пута до будућности – још о томе није постигнут консензус у вођству покрета, а ни о неким новим стратегијским корацима, без чега нема завршног акорда! Подозрева и да га, можда и овде (из групе присутних?), вреба неки удбин, односно Титов доушник. Зато даје Корчуланима до знања да још није време за нове радикалније потезе Хрватске, јер би их Тито могао протумачити као побуну, одметништво! Краткорочно, Хрватској то не треба, јер је однос снага у федерацији такав...

Ови око њега и не слуте какве га муке море, па довикују велолучкој клапи: Хомо нешто запивати: *Мико је, мајко, лијо име!*⁴⁷

* * *

Та мелодија је потом пратила Трипала до Дубровника, где је сазнао за Бакарићеву поруку да Тито хитно сазива састанак са хрватским руководством у Карађорђевој. Зашто не у Загребу? Не зна се... Који је дневни ред, и зашто он као члан врховног федералног руководства није обавештен? Зна се само да је Тито тако хтео...

Могао је Трипало само да прогунђа да их је Броз поново, и последњи пут, надиграо, одгађајући хрватску одгонетку из властитих интереса, идентификованих са борбом за Југославију. Стари прч их је “жртвовао”!

Као искусан политичар, Мико је знао да је овај Титов потез заправо увод у сечу српских либерала, али га се то више није тицало...

(Извод из шире целине о маспоку у Далмацији)

Банија и Кордун

Драго Роксандић

Раде Боснић: скица за биобиблиографију

У Архиву Хрватске академије знаности и умјетности у Загребу (даље: АХАЗУ) похрањена је богата и још увијек увелике неискориштена збирка необјављених рукописа њезина годишњака *Зборника за народни животи и обичаје*, утемељена 1896. године, односно, академијина Одбора за народни живот и обичаје. Уредник првог свеска овога темељног издања хрватске етнографије био је Иван Милчећић¹, а у кључним годинама, од године 1897. до 1901., уређивао га је Антун Радић². Потом је то десетљећима, од 1902. до 1954., радио Драгутин Боранић³, затим Бранимир Гушић итд.⁴ Међу тим рукописима, инвентарно прегледнима по њиховим ауторима, једну од далеко најопсежнијих – а према усменом исказу др. sc. Тање Перић-Полонијо из Института за етнологију и фолклористику у Загребу и академијина Одсјека за етнологију – и најквалитетнијих цјелина чине етнографске монографије које је према Радићевој *Основи* радио рујевачки учитељ Раде Боснић.⁵ Почетком 20. стољећа он је монографски обрадио дворскокотарска села Рујевац (око 1906.), Љубину (око 1908., 1911-1915.), Педаљ (око 1909.), Ступницу (око 1909.), Гаге (око 1911.) и Косну (око 1919.). Године 1909. предао је рукопис с 33 народне приповијетке из дворског Поуња, а 1911. године исто тако опсежан рукопис о двојици банијских хајдука из средине 19. стољећа, Дмитру Сузићу и Мили Тадићу.⁶ Ријеч је о рукописима различитих величина и опсега, али сигурно нећемо погријешити ако их процијенимо на најмање 5.000 рукописних страна.⁷ Иако их је Боснић слао *Зборнику* са жарком жељом да буду објављени јер

- 1 Маштровић, Тихомил (ур.), *Зборник о Ивану Милчећићу – књижевном новјесничару, филологу и етнологу: зборник радова са знанственој скупи* (Вараждин – Малинска, 19.-20. шравња 2001., Вараждин, 16. сшуденоја 2001., Хрватски студији – Матица хрватска, Загреб – Вараждин, 2002. О начину етнографског рада Ивана Милчећића, видјети: "Путописне рефлексје Ивана Милчећића: међу Хрватима Моравске, доње Аустрије и западне Угарске", *Етнолошка шрибина. Годишњак Хрватској етнолошкој друштва*, год. 36., бр. 29., Загреб 2006., стр. 133-149.
- 2 Његова "Основа за сабирање и проучавање граде о народном животи" објављена је у другом свеску *Зборника за*

народни животи и обичаје Јужних Славена (даље: *Зборник*) (Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1987., стр. 1-88) и остала је трајним референтним упориштем на етнографска истраживања традицијске културе у Хрватској. У јужнославенским етнографским традицијама 19. стољећа Антуну Радићу (Требарјево Десно, 1868. – Загреб, 1919.) претходило је више истраживача с хрватске и српске стране. Међу њима овдје ваља издвојити Вука Стефановића Караџића (Тршић, 1787. – Беч, 1864.) и Балтазара Богишића (Цавтат, 1834. – Ријека, 1908.). Непрегледна је литература о Вуку Караџићу која се односи на његов етнографски рад. Издвојити бих један новији приступ који би могао користити у приступу етнографији руралних ареала на прагу транзицијских процеса, што је важно и за вредновање Боснићева рукописног опуса: *Друштвене промене и народно стваралаштво: зборник реферата са Научној скупштини посвећеној десетогодишњици Вука Караџића [у Нишу 5. и 6. јуна 1987.]*, Филозофски факултет, Ниш, 1988. Балтазар Богишић је утемељио и реализирао прву модерну јужнославенску анкету о обичајном праву (видјети: *Зборник садашњих прав-*

них обичаја у јужних Славена. Књига прва. Грађа у одговорима из различних крајева словенској југа, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1874.). "Питања на која се одговара" су била подијељена у двије темељне скупине "Приватно право (*Jus privatum*)" и "Јавно право (*Jus publicum*)". Богишић је касније на темељу много сложенијег и обухватнијег истраживања црногорскога обичајног права те обичајног права сусједних предјела, данас већим дијелом у границама Републике Црне Горе, извео њихову модерну кодификацију, егземпларну у свјетским размјерима (видјети: *Описи и имовински законик за књажевину Црну Гору*, Цетиње 1888, 1898², 1913³). Радићев је савременик Јован Цвијић, један од неколицине водећих српских знанственика "полихистора" у то доба (Лозница, 1865. – Београд, 1927.). Утемељио је и велике реализирао своја антропогеографски оријентирана етнографска истраживања. (Видјети: Цвијић, Јован, *Сабрана дела. Књига 2: Балканско јолуосџрво; Сабрана дела. Књига 4 (Том 1): Антропологеографски и етнографски сџиси*, Српска академија наука и умјетности, Београд, 1987. (Будући да је Антун Радић био човјек европ-

ске интелектуалне културе, ове напомене у вези с његовим јужнославенским претходницима и савременицима искључиво су индикацијске нарави.)

- 3 Видјети: "Боранић, Драгутин, језикословац (Крај Доњи код Марије Горице, 19. XII 1870 – Загреб, 1. IX 1955)", *Хрватски биографски лексикон 2/Бј – Ц*, Југославенски лексикографски завод "Мирослав Крлежа", Загреб 1989., стр. 144-145. Иако је Боранић пуних пола стољећа уређивао *Зборник за народни животи и обичаје Јужних Славена*, његов је утјецај на развитак хрватске и јужнославенске етнологије врло слабо истражен. Сажету је оцјену формулирао Милован Гаваци ("Драгутин Боранић (1870-1955)", *Љештоис Јуџо-славенске академије знаности и умјетности 62*, Загреб 1955., 228-231.
- 4 "Зборник за народни живот и обичаје", у: *Хрватска енциклопедија 11/Тр – Ж*, Лексикографски завод Мирослав Крлежа, Загреб 2009., стр. 705. Раде Боснић, човјек сличне животне доби као и Драгутин Боранић, постао је сурадник *Зборника* у вријеме када је било започело дугогодишње Боранићево уредништво. У петнаестак година сурадње изгледа да се никада нису сре-

- 5 У Рујевицу је био учитељ од 1892. до 1923. године. Према брошури *Извјештај о српској учишљеској школи у Карловцу за школску годину 1885/6.*, који је саставио њезин управитељ Петар Радуловић (Тискара Ivana N. Prettera, Карловац, 1886.), "Раде Боснић", из Садиловца у Хрватској, био је те године ђак II. разреда. Садиловачка парохијска матична књига крштених није сачувана. Судићи према доби када је био карловачки ђак, могао је бити рођен око 1870. године. Према подацима из матичне књиге рођених (*Најисаніе крещенных*) мариндолске цркве Светих апостола Петра и Павла (парохија Поликве, Плашчанска епархија, под ред. бр. 7, *Радованъ Босничъ*, "народни учитељ", завичајан у котару слуњском, а опћини дрежничкој, био је настајен у Мариндолу бр. 6. У законитом браку са суругом Милицом, крстио је 28. фебруара 1892. године у сеоској цркви кћерку Марију, "здраву дјевојчицу", рођену 16. фебруара и.г. (Оба су датума по јулијанском календару.) Овај је податак на моју молбу у љубљанском Архиву Словеније пронашла Ирена Смиљанић, докторандица Свеучилишта у Задру и стручна сурадница у Српском

му је силно било стало утјецати на промјену негативних стереотипа о Бановцима, тискана је само једна народна приповијетка у његову запису: “Kako su Suzići porobili grofa Draškovića (narodna predaja u Banovini)”.⁸

Данас, када се процјењује да је ријеч о једној од највједнијих цјелина међу необјављеним рукописима академијина Одбора за народни живот и обичаје, ријеч је о изоштрениости Боснићевих опсервација о народном животу и обичајима, опсежности увида у описиване феномене, монографијске дисциплине с којом је аутор слиједио инструкције Радићеве *Основе* те посебно због лексичког и стилског богатства исказа на размеђу дијалекталног и књижевног израза! Пунији критички увид о његов рад ће омогућити да се уоче њихове слабости па и идентифицирају разлози који су језикословца Боранића опредјелјивали да га, с једне стране, потиче да не престане писати, а, с друге стране, да га архивира у збирку која је дуго времена била доступна малом броју корисника.

Најважније је да је захваљујући Ради Боснићу цијела скупина села с лијеве и десне обале рјечице Жировца, лијеве притоке Уне, која протјече лијепим крајолицима између Зринске и Трговске горе, надамак “суве међе” с Босном, односно, Цазинском крајином, етнографски обрађена као ријетко који други предио у Хрватској. Надајмо се да ће од овог свеска “Просвјетина” *Љешојиса* његови рукописи престати бити “мртви капитал”.⁹ Дакако, да би се објелодањивањем његове оставштине могао постићи што већи културни учинак, нужно је сазнати што више о Ради Боснићу. Овај је чланак први истраживачки допринос с тиме у вези.¹⁰

Ако су етнолози донекле и користили рукописе Раде Боснића, нису рјешавали питање тко је уопће био “народни учитељ” Раде Боснић. Нема му трага тамо гдје би му најприје требало бити мјесто, тј. у *Personalia* земаљског Одјела за богоштовље и наставу у Хрватскоме државном архиву. Ријеч је иначе о врло сређеној документацији па је скоро искључена могућност да је његов персонални досје негдје у том фонду загуљен. Врло му је тешко ући у траг и у другим фондовима.¹¹

Први поуздан, засада познати траг односи се на његово школовање у Српској учитељској школи у Карловцу 1885/1886. године.¹² “Наставничко особље школске године 1885./6.” чинили су: *Петар Радуловић* (управитељ и редовни професор логике, психологије, дидактике, методике, педагогије, повијести педагогије)¹³, *Манојло Грбић* (редовни професор вјеронауке, славенског језика, српске и хрватске повијести, црквеног појања и правила)¹⁴, *Владан Арсенијевић* (редовни професор рачуна, природописа, физике, кемије, економије)¹⁵, *Ђорђе Глибоњски* (привремени професор српског језика, њемачког језика, земљописа, свјетске повијести и гимнастике), *Олиа Корач*, уд. *Радуловић* (учитељица женског ручног рада и

културном друштву “Просвјета” у Загребу (Архив Словеније, Фонд 1067, Збирка матичних књиг 1812-1945, Црквене матичне књиге, скагла 2, Мариндол, србско православна жупнија, преписи мрлишких књиг 1878-1940.). У архивској напомени стоји да је неколико сачуваних листова матичне књиге рођених концем повезано с неколико листова матичне књиге умрлих. Листови немају пагинацију. Најљепше јој се захваљујем.

Мата Косовац, “народноцрквени аутономни статистичар и уредник “Српског Митрополиског Гласника” те уредник шематизма *Српска православна митрополија карловачка : по појацима од 1905.*

(Српска манастирска штампарија, Карловци, 1910./442.), у чланку о рујевачкој парохији (опћина Бешлинац, котар Двор), записао је његово име у облику “Раде Боснић” (нав. дј., стр. 999). Искључиво у том облику власторучно су потписана и сва његова писма Драгутину Боранићу те се о њему и у овом чланку пише као о Ради Боснићу. Посљедње познате вијести с њиме у вези потјечу из Смртића код Нове Градишке из 1923. године, гдје је такођер био учитељ.

- 6 Најљепше се захваљујем др. sc. Тањи Периф Полонијо на увидима у рукописне оставштине те спремности на интер-проектну сурадњу у критичком објављивању Боснићеве и других етнографских оставштина. Захвалност дугујем и њезиним сурадницима Клементину Батина и Луки Шешо, стручним сурадницима Одсјека за етнологију Хрватске академије знаности и умјетности у Загребу.
- 7 Сигнатуре рукописа су редом навођења: Архив ХАЗУ (даље: АХАЗУ), Боснић, Раде (СЗ 113а, СЗ 113б, СЗ 124, СЗ 127а, СЗ 127б, СЗ 127ц, СЗ 127д, СЗ 127е и СЗ 127ф. Скупна сигнатура његова 22 сачувана писма уреднику *Зборника Драгутину Боранићу* је АХАЗУ, К.СЗ.066/1 – К.СЗ.066/22. Сва се та писма објављују у овом свеску "Просвјетина" *Љешојиса*. Професорица Elinor Murray Despalatovich с Connecticut College у New London (ЦТ, УСА) била је прва која ме је с много ентузијазма 2005. године упозорила на вриједност Боснићеве оставштине и дала ми CD-ROM копију једнога његовог рукописа из Архива ХАЗУ, онога о дворском селу Гаге. (Видјети њезине радове: "Rural Women in Croatia-Slavonia in 1900", *Review of Croatian History*, Nro. 1, 2009, pp. 101-111: "Village Education in Croatia-Slavonia, 1900-1914", *Радови. Завод за хрватску јовијесћу Филозофској факултету Свеучилишта у Загребу* 41, FF press, Загреб 2009., стр. 209-222). У оба чланка она је реферирала на Боснићев рукопис о селу Гаге и на Раду Боснића као учитеља-скупљача етнографске грађе. Дугујем јој велику захвалност на ентузијазму у вези с вриједношћу етнографског опуса Раде Боснића, с којим је и мене "заразила", као и на сурадњи која се потом све до данас наставила. Дио пријеписа тог рукописа објављује овај свезак "Просвјетина" *Љешојиса*. Опсежни рукопис (718 страна) у целини је транскрибирала Александра Ђурић (докторандица Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу и лекторница хрватског језика на Свеучилишту у Будимпешти) као вањска сурадница знастеног пројекта "Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu", којег сам ја водио. Био је то врло захтеван посао, који је она професионално одлично обавила. Захваљујем јој на повјерењу с којим је прихватила такву обавезу.
- 8 *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена. Књ. 20*, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1915., стр. 285-293.
- 9 Оцјена је престрога и изречена је на овај начин само зато да би потакла суставно критичко објављивање Боснићевих рукописа. Хрватским етнологима је био познат његов опус и користили су га у својим истраживањима, али га нису објављивали. Видјети: Маркс, Љиљана, "Чаробна свирала. Усмене приповјетке и предаје из околице Двора на Уни", у: Јока, Миле (ур.), – *Двор на Уни. – Од пријеславенској доба до наших дана*, Двор на Уни, 1991., стр. 548-573.; Марошевић, Гроздана, "Фолклор у записима 19. и 20. стољећа", нав. дј., стр. 574-584. Оба чланка садржавају другу литературу и новије записе.
- 10 Расположиво вријеме за архивска и библиотечка истраживања било је исувише кратко. Ипак, захваљујући споменутим особама, као архивистима Хрватскога државног архива у Загребу Ангелики Милић и Борису Суљагићу те вишој књижничарки Штефки Батинић и вишем кустосу архивисти Соњи Гаћини Шкалама из Хрватскога школског музеја у Загребу те, искрено речено, великој властитој потреби да Раду Боснића "деанонимизирам", било је могуће написати овај чланак.
- 11 Фонд Попис персоналних досјеа дјелатника у просвјети и култури, те чланова њихових обитељи (1880.-1950.), Загреб 2002./2003. Врло богати фонд истог архива Земаљска влада. Одјел за богоштовље и наставу (1869.-1921.) сигурно садржава документацију у вези с Радом Боснићем. Међутим, ријеч је о тражењу игле у пласту сијена. Примјерице, "Уручбени записник 1891. 9701-15080." садржава запис из времена које непосредно претходи Боснићеву доласку у рујевачку школу: "10798: (...) бр. 11413 од 25/9 т.г. на бр. 4293 подноси списе о доградњи парохијалне цркве у Рујевцу и моли за новчану подпору у ту сврху" "Рјешење камо: 12828". Исто вриједи за фонд Кр. хрватско-славонско-земаљска влада у Загребу. Предсједништво. Серија – Крајишка имовна, узгојна и образовна заклада (Иуоз) (1881.-1910.), који је такођер врло опсежан, али још увијек недовољно сређен, што силно успорава истраживање. Посредно је био најкориснији увид у фонд Српска православна црква. Плашчанска епархија. Школски одбор (ШО), који садржава одличну документацију о рујевачкој школи, али прије Боснићева доласка у Рујевац итд.

кућарства), *Ђуро Фридрих* (професор цртања), *Вилим Голдовски* (помоћни учитељ хармонијског појања и пјевања), *Карл Дибличек* (вртлар, предаје вртларство); *Владимир Красић* (учитељ вјежбаонице).¹⁶ Био је то уистину квалифициран састав наставника. Много раније утемељена српска основна школа у Карловцу припојена је била српској учитељској школи као вјежбаоница, чиме је била осигурана практична изобразба будућих учитеља.¹⁷

Раде Боснић тада, тј., 1885/1886., био је ђак другог разреда, један од њих дванаесторо, у родно мијешаном разреду: “1. Милна Арловљева из Војнића (Хрватска); 2. Ружица Лемајићева из Карловца (Хрв.); 3. Ана Трбуховићева из Мочила (Хрв.); 4. Јово Бањеглав из Бунића (Хрв.); 5. Раде Боснић из Садиловца (Хрв.); 6. Станко Брковић из Валиш-Села (Хрв.); 7. Стево Вулић из Церовца (Хрв.); 8. Симо Вуксан из Дабра (Хрв.); 9. Тривун Зец из Зечев-Вароша (Хрв.); Радослав Кокотовић из Плашкога (Хрв.); Миле Новаковић из Свињара (Славонија); 12. Јован Трешњић из Дивосела (Хрв.)”. Још нешто. Био је ђак примјерног владања, оцијењен с “I. ред с одл[иком]”, као један од четворо најбољих у разреду.¹⁸

Српска учитељска школа је била средња школа, у десетој години свог дјеловања. Настала је слиједом развојних потреба реформираног хрватског школства (напосе, “комунализацијом” вјероисповједних школа у доба бановања Ивана Мажуранића!) и дистинктивних интереса српскоправославне црквеношколске аутономије.¹⁹ Међу њезиним професорима данас је далеко најпознатији Манојло Грбић, писац нешто касније објављеног *Карловачкој владичансџва* (књ. 1, Карловац 1891.; књ. 2, Карловац 1891.; књ. 3, Карловац 1893).²⁰ Не улазећи у детаљнију расправу о интелектуалној култури професора и наставног особља карловачке “препарандије” у доба Боснићева школовања, довољно је нагласити да су се у зборници преплитали касни класицистички с романтичарским културним обрасцима, допирући до рубова реализма српске и хрватске те средњоевропске, њемачке и источноевропске, руске провенијенције. Цијело стољеће културних ферментација прелијевало се с наставника на ђаке!

Плашчанска, односно, Горњокарловачка епархија је у 19. стољећу имала више владика, али и других свештеника који су били утјецајни културни ствараоци. Довољно је споменути кључну особу међу њима, Лукијана Мушицког. Није била малобројна ни свјетовна интелигенција у различитим занимањима, а појединци су допирали и до највиших разина хрватске политике, културе и привреде од Максимилијана Прице и Огњеслава Утјешеновића Острожинског надаље. Доста их је било нижега друштвеног поријекла, као и с хрватске стране, када је ријеч о овим предјелима. Међу свештенством су појединци управо таква поријекла стјецали врло велик утјецај.

12 Видјети биљ. 3. Архиву ове школе нема трага ни у Загребу, ни у Карловцу. Тим је драгоценији споменути тискани извјештај, који сам пронашао у Књижници Хрватскога школског музеја. У хисториографији о Карловцу драгоцене су обавјести које је у своју књигу *Град Карловац описан и описан* унио Рудолф Строхал (Карловац 1908., стр. 92-94). Видјети рецентни приказ: Затезало, Ђуро, “Срби у Карловцу. Скица за монографију “Срби и српска православна црква св. Николе у Карловцу од оснута града 1579. до 1995. године”, *Љешојис Српској културној друшџва “Просвјеша”*, св. 4, Загреб 1999., стр. 42-119.

О културној ситуацији карловачких Срба у вријеме уочи доласка Раде Боснића у Град, на школовање, свједочи Програм светковине коју Српска црквена општина у Карловцу приређује у славу стогодишњице Лукијана Мушицкога, српског митроноса и неумрлог песника, 30. јануара на Дан св. три јерарха (Тискара Народних новина, Загреб, 1877., 1 лист).

13 Видјети: Строхал 1908.: стр. 93-96.

14 Манојло Грбић је писац волуминозног и до данас истраживачки непреваданог *Карловачкој владичансџва* (књ. 1,

- Карловац 1891.; књ. 2, Карловац 1891.; књ. 3, Карловац 1893). Видјети репринт у наклади Друштва "Саво Мркаљ" (Топуско 1990.). Видјети такођер: [Грбић, Манојло], *Унија у Тржићу и њој и њој Николе Гаћеша године 1820.: прилози за историју српско-православне владицанске торњо-карловачке. По оригиналијем званичним писмима написан свештеник Манојло Грбић*, Штампариа И. Воднице, Задар 1888., 79 стр.
- 15 Арсенијевић, Владан, *Из природе: за читање сѣтаром и младом. 1: О човеку*, Српска народна задружна штампариа, Нови Сад 1871., 43 стр.; *Исти, Јесѣасѣвеница: за учиѣелске и више дјевојачке школе. Део 1: Зоологија: за учиѣелске и више девојачке школе*, Штампариа А. Пајевића, Нови Сад 1879., [12]+173 стр.; *Јесѣасѣвеница: за учиѣелске и више дјевојачке школе. Део 1: Зоологија: за учиѣелске и више девојачке школе, 2. поправљено и допуњено издање*, Издавачка књијарница и штампариа А. Пајевића, Нови Сад 1893., [12]+181 стр. Арсенијевић је био и преводилац с руског језика: Тургењев, Иван Сергејевич, *Очеви и деца*, 2. изд., А. Пајевић, Нови Сад 1882.; *Исти, Дневник за лишна човека*, А. Пајевић, Нови Сад 1883.
- 16 Владимир Красић, рођен 25. јула 1851. године у Салки (Толнанска жупанија у Угарској), који је предавао и у карловачкој српској основној школи од 30. септембра 1876. до своје смрти 2. априла 1890. године, у то је доба био један од читанијих образованих људи међу Србима у Хрватској. (Строхал, Рудолф, *Граг Карловац описан и описан*, Карловац 1906., стр. 91). Његова је библиографија врло опсежна, расута у мноштву гласила и још није објављена, а међу његовим радовима су *Српске народне ђјесме сѣтаријет и новијет времена*, Браћа Јовановић, Панчево 1880., XII + 212 стр.; *Успомене из Горње Крајине: љушне белешке из год. 1880*, Штампариа А. Пајевића, Нови Сад 1882., 91 стр.; *Успомена у Босни од 1875. до 1878. год.*, Нови Сад 1884.; "Опис манастира Ораховице", *Лешојис Маѣице српске*, 143, 3, Нови Сад 1885.; "Црквене старине из манастира Марче", *Глас Истине*, Нови Сад 1885.; "Манастир Пакра", *Сѣражилово*, Нови Сад 1886.; "Два писма хиландарских калуђера манастиру Ораховици", *Сѣтаринар*, год. 4., бр. 1., 1887., стр. 6-10; "Бјељуга", *Србобран* (Загреб), 8.(20.) јануар 1887.; "Опис манастира Лепавине", *Лешојис Маѣице српске*, 158, 2, Нови Сад 1889.; *Народне ђријовешке*, књ. 1-2, Накладом српске књијаре и штампарије браће М. Поповића, Нови Сад 1896. и 1897. итд.
- 17 Строхал, нав. дј., стр. 92.
- 18 Нав. дј., стр. 31.
- 19 *Цјеловитији увид у српскоправославне школство у Хабсбуршкој Монархији омогућују: Радашин, Владимир, Српска ауѣономна школска ујрава у Карловачкој миѣрополији 1867-1912.*, Матица српска, Нови Сад 1987.; Gross, Mirjana, "Закон о основним школама 1874. и српско православно школство", *Зборник радова о љовијесѣи и кулѣтури српској народа у Социјалистичкој Рејублици Хрватској*. Књија 1, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1988., стр. 75-118; Гавриловић, Никола, *Српске школе у Хабзбуршкој Монархији у љериоду љозне просвећености (1790-1848)*, Елит, Београд 1999.
- Поред карловачке, нешто касније била је обновљена пакрачка препарандија (утемељена, 1872., укинута 1878.): Шумоња, Никола, управитељ (приредио), *Српска љравославна мушка учиѣелска школа у Пакрацу. Први извјешѣај 1894./5. – 1899./900.*, Српска манастирска штампариа у Карловцима, 1900 – 266.
- 20 Видјети: Беговић, Никола, *Српске народне ђјесме из Лике и Баније*, Карловац 1885.; *Живоѣ Срба љраничара*, Загреб 1887., СКД Просвјета, Загреб, 2009. (с поговором Чедомира Вишњића). Опус Николе Беговића је својим опсегом, али и утјецајем, још увијек неистражен. Неупитно је врло велик, нарочито када је ријеч о повијести модернога српскоправославног пучког национализма у "Горњој крајини". Видјети и: Радека, Милан, *Горња Крајина – Карловачко владицанство*, Савез удружења православног свештеника СР Хрватске, Загреб 1975.

Довољно је споменути Николу Беговића, чији су *Животи и обичаја Срба граничара* (Загреб 1887.), као и бројни други његови радови, могли дјеловати врло потицајно на младог Боснића. Никола Беговић није имао ни знања ни шансе да би могао утемељити српску етнографску и дијалектолошку традицију у хрватској “Горњој крајини”, која би била мјеродавна и за Боснића – као што су то били Антун Радић и Драгутин Боранић не само за Хрвате него очито и за Србе попут Боснића – али је могао бити, као што је и био пресудан за његов нациокултурни и ментални склоп.²¹ Карловачка Српска учитељска школа била је у његову случају посебно важна јер се он није даље редовито школовао, а имао је јаку потребу стварати и, додао бих, јавно дјеловати као списатељ. Тешко да би другачије имао такву неуобичајену устрајност у властитој култури писања!

Да бисмо с тиме у вези додатно одговорили на питање што је све Раде Боснић могао научити у својој “препарандији” и Карловцу као граду, требало би више знати о његову претходном дјетињству. Тешко је рећи колико је он имао година 1885/1886. школске године јер садиловачке матичне књиге рођених нису сачуване. Вјеројатно не више од 15 или 16, овисно о томе када је уопће кренуо у школу и колико је редовито било његово претходно школовање. Будући да је био из Садиловца, са саме кордонске линије Огулинске регименте и њезине Дрежничке кумпаније (села Дрежник, Смољанац, Саборски, Ириновац, Грабовац, Липовача, Садиловац, Доњи Ваганац, Горњи Ваганац и Решета), тешко да је био из имућније кућне задруге. Вјеројатно је био надарено дијете чије је даљње школовање нетко стипендирао, што је тада чешће био случај с надареном граничарском дјецом. Могућих извора потпоре није било много, била су војнокрајишка или црквеношколска. Рјеђе су то били успјешни сродници, некадашњи чланови кућних задруга који су били “успјели” негдје у свијету или били без директних потомака па су били мотивирани подржати неко своје надарено, а сиромашно рођачко дијете. Најрјеђе су то били имућнији људи који су утемељили задуцбине или закладе за школовање надарених и сиромашних.

Према Фрасу, из 1835. године, Садиловац је био “*časnička straža, selo na turskoj granici uz rijeku Koranu, sa 48 kuća i 666 grkonesjedinjenih stanovnika, s parohijskom crkvom. U blizini se nalazi časnički čardak zvan Gavranić Unjka.*”²² Према Сабљару и тридесетак година каснијим обавијестима, Садиловац је био село у Огулинској регименти, Дрежничкој кумпанији те с поштом у Раковици. Имао је 51 кућни број те 744 православна становника и парохиску цркву Рођења Пресвете Богородице. У парохиској јурисдикцији су била мјеста Брдине, Дрежник, Грабовац, Ириновац,

21 Записи оралне културне баштине Срба у Хрватској расути су на разним странама, понављачки између Загреба и Београда, али их нитко никада није покушао цјеловитије идентифицирати. Видјети, с тим у вези, рецентни рад Славице Гароња-Радованац “Сакупљачи са територије Војне крајине и њихове рукописне збирке у Етнографској збирци Архива САНУ у Београду” (*Зборник о Србима у Хрватској 7*, Српска академија наука и уметности, Београд 2009., стр. 337-399).

22 Фрас, Franz de Paula Julius, *Цјелописа шойографија Карловачке војне крајине*, Личке жупе, Госпић 1988., стр. 207.

23 Сабљар, Винко (Sabuar, Vinzenz), “вѣрховни надзорник ц.к. финансијалне страже” (уредио), *Мислџоисни ричник краљевинах Далмације, Хервајске и Славоније*, “Накладом и бѣрзотиском А. Јакића”, Загреб, 1866., стр. 366. Године 1948. у Садиловцу више није било Боснића, а у слуњском и огулинском крају били су регистрирани сљедећи житељи тог презимена: “БОСНИЋ, (...), Брезно (Огулин) 29 (5), Бриње 2 (2), Дрежница (Огулин) 23 (4), (...), Грабовац (Слуњ) 2 (1), Градине (Бриње) 6 (1), 1 (-), Ириновац (Слуњ 10 (2), Јамарје (Слуњ) 4 (1), Корита (Слуњ) 3 (1), (...) Липо-

вац (Слуњ) 14 (2), Ма-
левац (Слуњ) 6 (1), Му-
сулински Поток (Огу-
лин) 4 (1), Огулин 4 (1),
Пашин Поток (Слуњ) 35
(7), 1 (-), Радојчићи
(Огулин) 1 (-), (...) Ста-
ра Кршија (Слуњ) 5 (1),
(...), Заград (Огулин) 1
(1), (...)” (Путанец, Ва-
лентин; Шимуновић,
Петар (уредили), *Лексик
йрезимена Социјали-
стичке Републике Хр-
ватске*, Институт за је-
зик – Накладни завод
Матице хрватске, За-
греб 1976., стр. 63). Да-
кле, Боснића у Садилов-
цу више није било 1948.
године. Опћина Дре-
жник је иначе 1941.-
1945. имала 106 палих
бораца, 812 жртава фа-
шистичког терора и рата,
164 умрла од тифуса,
дакле, укупно 1082
жртве. Садиловац је сам
у тим жртвама имао 48
палих бораца, 385 жр-
тава фашистичког теро-
ра и рата, 34 умрла од
тифуса, укупно 467 жр-
тава. Боснићи су имали
велике цивилне губитке
у Ириновцу (34 особе) и
Садиловцу (3 особе), а
међу умрлима од тифу-
са су троје из Иринов-
ца. (Видјети: Затезало,
Ђуро (уредник), *Кошар
Слуњ и кошар Вељун у
НОР-у и социјалистичк-
ој изградњи. Књига 2*, Хи-
сторијски архив у Кар-
ловцу. Зборник 18, Кар-
ловац 1988., стр. 916,
931-933, 1149)

24 Видјети прилог бр. 1:
САДИЛОВАЦ.

Крчевине, Липовача, Раковица, Смољанац и Доњи Ваганац с 2285 душа.²³
Ни ријечи о школи ни у Фраса ни у Сабљара. Најпотпунији литерарни
увид у друштвену збиљу Садиловца данас је доступан у драгоцјеног Мате
Косовца, према подацима из 1905. године.²⁴

Остаје отворено питање колико је дуго мали Раде Боснић живио у Са-
диловцу, куда је отишао и да ли се вратио у Садиловац након завршетка
школовања 1886/1887. школске године. Садиловачки парох у вријеме Бо-
снићева дјетињства па и годинама касније био је Јован Радмановић (1867.-
1902.), а његов нешто старији вршњак, Манојло Бубало (Примишље код
Слуња, 1866. - ?, 1939.), дугогодишњи учитељ у Садиловцу, иначе, школо-
ван у Учитељској школи у Петрињи, једно је од најважнијих имена у саку-
пљању, али и националној “канонизацији” српске оралне баштине у
“Горњој крајини”.²⁵ Нема трагова о међусобним односима ђака хрватске
учитељске школе у Петрињи Бубала, који се својим каснијим радом искључиво
био усмјерио према српским културнополитичким “задаћама” и ђа-
ка српске учитељске школе Боснића, који се каснијим својим радом био
усмјерио према сурадњи са загребачким *Зборником за народни животи и
обичаје Јужних Славена*.

Карловачка “препарандија” била је трогодишња средња школа, чија је
свједоцба јамчила намјештење у народним, “пучким” школама.²⁶ Колико
год био одличан ђак, дијете с кордона тешко да је могло добити посао иг-
дје другдје него на некој граници. Загребачки *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-
dalm. zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu* не спомиње Боснића у го-
диштима од 1887. до 1890. Према једној недовољно јасној вијести, али из
другог извора, прво његово намјештење могло је бити у баш Садиловцу.²⁷

Тек у 1891. годишту могуће је прочитати: “Kr. zemaljska vlada, odjel za
bogoštovlje i nastavu, imenovala je namjestnoga učitelja u Marindolu Radu
Bosnića pravim učiteljem niže pučke škole u istom mjestu.”²⁸ Остаје отворе-
но питање како и када је постао “namjestni učitelj” у Мариндолу,
српскоправославном селу на лијевој обали Купе, у Белој крајини, дакле,
на хрватско-словенској, точније, крањској међи, у предјелу који је Босни-
ћу могао бити, што се сународњака тиче, препознатљив, али који је кул-
турно несумњиво био врло различит од хрватско-босанске међе.²⁹ Марин-
дол је добио пучку школу 1880. године. У истом годишту *Службеној гла-
сника* могуће је прочитати још једну вијест с њиме у вези: “Kr. zemaljska
vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, promaknula je u statusu učiteljstva
zagrebačke županije slijedeće učitelje i učiteljice u temeljnu plaću od 400 for.,
i to: (...) Radu Bosnića iz Marindola.”³⁰ Сљедеће, 1892. године, исто гласило
забиљежило је још једну промјену у његовој учитељској каријери: “Kr.

- 25 Гароња-Радованац, Славица, "Манојло Бубало Кордунаш и његово сакупљање српских народних песама на тлу Горње крајине (Рукописне и штампане збирке)", *Зборник о Србима у Хрватској* 6, Српска академија наука и уметности, Београд 2007., стр. 391-416.; Иста, "Сакупљачи са територије Војне крајине и њихове рукописне збирке у Етнографској збирци Архива САНУ у Београду", *Зборник о Србима у Хрватској* 7, Српска академија наука и уметности, Београд 2009., стр. 337-399.
- 26 "Поред ових двају разреда постојао је још тако звани "припремни (приправни) разред" за оне ученике и ученице, који, ма да су и основну школу свршили, нијесу имали довољне спреме за учитељску школу. Овај је разред трајао годину дана. Будући да српска учитељска школа у Карловцу није била равна у спреми ученика осталим овоземаљским учитељским школама, стога је на потицај хрв.-слав.-далм. Земаљске владе у Загребу закључио срп. прав. народ. Школски савјет у Карловцима, да се од школске године 1878/9. не примају ни у ову школу ученици и ученице, који нијесу свршили или нижу гимназију или нижу реалку или вишу пучку школу (грађанску школу са осам разреда) и да се обука прошири на три године или разреда. Подједно је био докинут и припремни (приправни) разред. Овако је ова учитељска школа постала у квалifikацији својих ученика и ученица посве равноправна осталим учитељским школама" (Строхал, нав. дј., стр. 94). У вријеме Боснијева школовања, дакле, била је то трогодишња школа, која је претпостављала претходно солидно образовање које се није могло стећи у Дрежничкој кумпанији.
- 27 "Боснић, Раде, у. прав. Садиловац, 14. 12. 890, пој. 66." (Gollner, Julije (издао), *Посебни календар и шематизам ђучких школа у краљевинама Хрватској и Славонији за првосћу годину 1905*. Властита наклада, Тисак Antuna Scholza, Загреб, 1904., стр. 117) То значи да је Раде Боснић, учитељ, православне вјероисповијести, био намјештен у Садилловцу од 12. просинца 1890. године и да је био "појац", тј. да је био обучен за црквено пјевање. Није јасно могуће значење броја "66". Чак и ако је ова обавијест поуздана, Боснић је кратко остао у Садилловцу. Било му је прихватљивије отићи у Мариндол за "намјештеног учитеља".
- 28 *Службени гласник*, 1891., стр. 173.
- 29 Видјети прилог бр. 2.: МАРИНДОЛ.
- 30 *Службени гласник*, 1891., стр. 242.
- 31 *Службени гласник*, 1892., стр. 366.
- 32 Исто, стр. 367.
- 33 У Хрватскоме школском музеју је сачуван анкетни одговор рујевачке "народне основне школе" од 23. новембра 1962. године о повијести рујевачке школе. Међу учитељима који су раније радили у Рујевцу спомиње се и Раде Боснић. Иначе, у Рујевцу је у новембру 1943. године била отворена прва партизанска гимназија на слободном територију Хрватске, која је у мјесту остала до маја 1944. године. Спомен-школа у Рујевцу била је отворена 14. септембра 1958. године (ХШМ, Документација о школама – Рујевац).
- 34 *Службени гласник*, 1919., стр. 107.
- 35 *Службени гласник* Кр. хрв.-слав. *Земаљске владе Повјереништва за просвјешћу и вјере. Година 1921.*, Загреб, 1921., стр. 322. У Хрватскоме школском музеју сачувани су "Статистички подаци" о школи у Смртићу из 1940. године, који садржавају податке о години оснивања школе (1825.), изградње школске зграде од тврдог материјала (1895.), броју великих школских соба (двје, једна 10.40 x 6.40 x 4 м и друга 10 x 6.40 x 4 м), о једном учитељском стану у мјесту итд. Четрдесет и осам ученика и четрдесет и двије ученице су сви српске народности, штокавци јекавци и источно-православни итд. (ХШМ, Документација о школама – Смртић). ХШМ је добио одговор на анкету од 4. октобра 1959., која је такођер похрањена у споменутој документацији.
- 36 Раду Боснића и рујевачку школу регистрирају шематизми за школске године 1895/96. до 1923. године. Примјерице: Gollner, Julije (издао), *Посебни колегар и шематизам ђучких школа у учитељској особља у краљевинама Хрватској и Славонији за првосћу годину 1903*. Властита наклада, Тисак Antuna Scholza, Загреб, 1903., стр. 77 ("Пучке учione": "Котар Двор": "Гвозданско": "н[народна] об[осполна], 50 дј[е]ч[ака], 9 дј[е]в[ојчица], 9 м[ушких], 1. ж[енски], 1845. шк[олски] врт, 3 рали земљишта, орг[уље], 120 К., г. Павелић Иво"; "Рујевац": "н[ародна] об[осполна], 83 дј[е]ч[ака], 10 дј[е]в[ојчица], 4 м[ушка], 1830. г. Раде Боснић, учитељ"; Gollner, Julije, учитељ копривнички (саставио га), *Учитељски календар и шематизам ђучких школа у учитељској особља у краљевинама Хрватској и Славонији за првосћу годину 1907*. Властита наклада, Тисак Antuna

Scholza, Загреб, 1906., стр. 61 ("Котар Двор": "Гвозданско (Бешлинац): н. об. 68 оп. 7 г. 1.845. шк. врт. лив. орг. 120 К. Павелић Иван"; "Рујевац (Бешлинац): н. об. 91 оп. 4. г. г. 1.830. Боснић, Раде, Николић, Зорка"); Широла, Стјепан (уредио), *Учишљески колеџар са шематизмом ђучких школа и учишљеској особља у краљевинама Хрвајској, Славонији, Далмацији, Босни и Херцеговини за њосиу јодину 1911.*, Наклада књиџаре К. Томшић, Загреб 1911., стр. 66 (Занимљиво и у Боснићеву случају! Реклама: "Нови васпитач. Орган за педагошку књижевност. Уредјује и издаје Васа Витојевић (Сјеверин-Бјеловар) и Зора Нешковић. Мјесечник, год. Цијена 6 К. – (Једини за Хрватску и Славонију српски педагошки лист.)" (Исто, стр. 238.); Шпољар, Златко (уредио га), *Учишљески каленџар са шематизмом нар. основних школа и учишљеској особља у Хрвајској, Славонији, Медјимурју, Касишавишћини и на ојоку Крку за обичну јодину 1923. уредио ја Злашко Шпољар, равнајући учишљес у Св. Гјурију код Лудбреја.* Медјимурска тискара, Чаковец, 1923., стр. 91 (Раде Боснић је те године у Смртићу (М. Драгалић), у новоградиском котару.).

37 Видјети прилог бр. 3: РУЈЕВАЦ.

земалска влада, одјел за богоштовље и наставу, премјестила је на предлог обћинскога школскога одбора пућкога учитеља у Рујевцу, учитеља у Мариндолу, Раду Боснића, на нижу пућку школу у Рујевцу."³¹ Било је то након рођења његове кћерке Марије. Поново је Боснић био премјештен на међу, поново на хрватско-босанску, овај пут на дворски кордон, који је био једва нешто питомији од завичајнога, садиловачког. Какве је животне увјете напустио у Мариндолу, могуће је видјети из натјечаја који је био потом отворен за радно мјесто с којег је отишао: "Natječaji. (...) Br. 14.329.-1892. Na nižoj pučkoj školi u Marindolu kotara karlovačkoga, ima se popuniti mjesto učitelja grčko-iztočne vjeroispovjesti. / Plaća 350 odnosno 400 for. na godinu, stan u naravi, drva 20.5 m3 (6°) i vrt. / (...) Kr. županijska oblast u Zagrebu dne 29. rujna 1892."³²

У Рујевцу је остао скоро пуних тридесет година!³³ Колико га је пута покушао напустити, није познато све до 1919. године када је *Službeni glasnik Kr. hrv.-slav. Zemaljske vlade Povjereništva za prosvjetu i vjere. Godina 1919.* забиљежио: "Premješteni su: Bosnić Rade, ravnaјуći učitelj u Rujevцу, na nižu pučku školu u Svinici (Br. 5421) (...)." ³⁴ Међутим, у истом годишту регистровано је на стр. 174: "Ostaju na prijašnjem mjestu: Bosnić Rade, ravnaјуći učitelj u Rujevцу. (...) (Br. 12.147)" Зашто није отишао у Свиницу, недалеко костајничко село, исто тако остаје отворено питање. У Рујевцу очито није више хтио остати јер је 1921. године био премјештен у новоградиско село Смртић: "Premješteni su: (...) Bosnić Rade iz Rujevца u Smrtić (Br. 10.261) (...)." ³⁵

Његову професионалну каријеру могуће је поузданије пратити и у школским шематизмима, који су излазили годишње, а били су прије свега намијењени учитељима као практични приручници. Данас су изврсно врело за повијест школства у Хрватској на пријелазу 19. у 20. стољеће. Према шематизму за 1884/1885. школску годину у дворском котару банског окружја постојале су "обће пучке обосполне ићione" у Гвозданском, Рујевцу, Дивуши, Јаворњу, Ораовици, Врпољу, Двору, Јамници и Зрињу. У Гвозданском је тада "pravi učitelj" I. платног разреда био Марко Барковић, који је службовао 42 године, а у сусједном Рујевцу Драгутин Кузминовић, такођер "pravi učitelj" III. платног разреда, који је био у служби 16 године.³⁶ У тај ће крај за коју годину касније доћи и Раде Боснић.³⁷

Боснићева писма Драгутину Боранићу, уреднику академијина *Зборника*, која овдје објављујемо, једино су његово особно свједочанство о учитељевању и животу у Рујевцу. Будући да у тим писмима Боснић најмање изравно говорио о себи као учитељу, није могуће користити их с тиме у вези као примарни извор. Међутим, они су примарни извор када је ријеч о његовој двојној аутоперцепцији. С једне стране, Боснић је доживљавао

самог себе као човјека “одоздо”, човјека из пука, који позна обичан народ и то не само у своме сусједству него у читаву низу села на дворској “сувој међи” према Босни, а с друге стране, као човјека “одозго”, образованог и оспособљеног да о народу пише на начин “славне Академије”, тј. према матрицама Радићеве *Основе*. Његови су записи, међутим, усустављени као што су то били, примјерице, радови Манојла Грбића, али и опсежни те исцрпни као што су то били радови Николе Беговића или Владимира Красића итд. Оно што га је чинило битно различитим од свију њих је чињеница да скоро ништа од тога што је Боснић петнаестак година писао није било објављено! Посљедњи његови исцрпни записи закључени су с 1919-ом годином, а 1921. године он је већ био у Смртићу и након тога је засигурно престао писати и то не само кад је ријеч о сурадњи с академијиним *Зборником*.

Врло је важно истаћи да Раде Боснић особно није био непосредно потакнут писати етнографске монографије са српске стране већ с хрватске. Пресудно је било особно искуство његова колеге, учитеља Ивана Павелића из основне школе у сусједном Гвозданском, који је већ раније, 1899. године, био у вези с Антуном Радићем, а касније, након Радићева повлачења из *Зборника* и с Драгутином Боранићем,³⁸ Као учитељски приправник у Бањалуци уредништву је 1899. године послао мању збирку од шест народних приповједака из Бањалуке (“Sretna braća”, “Tri kraljevića”, “Životinjski jezik”, “Brat i sestra i tri kralja”, “Generalova kćer” i “Zlatni bregovi”).³⁹

Сачувана је и Павелићева кореспонденција с Антуном Радићем и Драгутином Бојанићем, коју такођер вриједи објавити, али и истражити његов етнографски и књижевни рад.

Раде Боснић је своје прво (и једино ћирилично) писмо Драгутину Боранићу од 14. октобра 1905. године започео ријечима:

“(…) У разговору са мојим колегом учитељем из Гвозданскога саопћи ми, да се посветим изради основе за сабирање и проучавање грађе о народном животу. Да ми буде јаснија упута рече ми: да се обратим на Ваше цијењено име са замолбом, да ми изволите послати Књигу од основе. – Ја сам вољан, да из овога краја сакупим што више грађе за ту основу, пак Вас молим да ме обавјестите које би поглавље било најудесније да се израђује за академијске податке. (...)”⁴⁰

Иван Павелић је нешто касније, 8. новембра 1905. године из Гвозданског, послао писмо Драгутину Боранићу које такођер свједочи да му се Боснић јавио на Павелићев потицај:

38 Сачуван је његов персонални досје Ивана Павелића у Хрватскоме државном архиву (Ф. 890: Персоналиа / Попис персоналних досјеа дјелатника у просвјети и култури, те чланова њихових обитељи (1880. -1950.) Загреб 2002/2003.) Према Павелићеву власторучно испуњеном “Службеничком листу” био је рођен 1. рујна 1877. године у Кривом Путу (сењски котар Приморско-крајишка области), а 1928. године је био “срески и градски школски надзорник у Карловцу, у другој категорији, првој групи, десетом степену”. У Листу је његова фотографија из 1928. године. Накнадно је уписано да је умро 20. XI 1930. године. Вјенчао с Олгом, рођ. Михелић, 16. коловоза 1903. године у Гвозданском. Дјеце нису имали. Издржавао је оца Јосипа Павелића. У струци није имао сродника. Служио као “докнадни причувник” године 1902. у Карловцу. Регрутиран је био 1898. у Карловцу, у 26. домобранском пуку од 1899. до 1914. У рату није служио. Трговачку школу свршио је у Бањалуци 1895. године, а учитељску у Загребу 1901. За учитеља је био оспособљен пред испитним повјеренством у Петрињи дне 6. вељаче 1904. године. Служио се њемачким језиком.

Био је одликован орде-
ном Св. Саве четвртога
реда, указом од 1. XII.
1924., бр. 13.774, “за
школски и књижевни
рад”. С потоњим у вези
дословно је записао:
“Као посебне књиге из-
дао: Успомене; Јунаци
пожешке долине; Ми-
лан Николић; Бановач-
ки разбојници; Крвава
Крајина; Обитељска
срећа (превод); Тко што
чини, себи чини; Пожар
(превод); Драги камен
(превод); Маричин
рођендан, играказ за
младеж; Наука о позна-
вању робе; Остали беле-
тристички и стручни ра-
дови тискани у разним
листовима и у “Зборни-
ку” Југославенске ака-
демије.”

Накнадно је било упи-
сано једино његово бо-
ловање у читаву радном
вијеку: “Министарство
просвјете / Бр. 49.628”
“З. VI” до “З. IX 930.”.

- 39 Похрањено у Старој
збирци Одбора за наро-
дни живот и обичаје Хр-
ватске академије знано-
сти и умјетности у За-
гребу (СЗ 84).
- 40 Раде Боснић Драгутину
Боранићу, Рујевац, 14.
X. 1905., АХАЗУ, К.
СЗ.066/1.
- 41 Иван Павлић Драгути-
ну Боранићу, Гвоздан-
ско, 8. XI. 1905., АХАЗУ,
К.СЗ.583/7. Споменуте
пјесме нисам нашао по-
храњене у Павлићевој
рукописној оставштини
у Старој збирци, а, ко-
лико сам могао провје-
рити, нису ни објављене
у *Зборнику*.

“Veleučeni gospodine!

Šaljem Vam ove narodne pjesme, koje za zbornik upotrebiti izvolite.

Ja sam moju “Osnovu” posudio učitelju u Rujevцу g. Radi Bosniću jer i on
kani raditi za zbornik, pa Vas lijepo molim, budite tako dobri te mu pošaljite
jednu “Osnovu”, da može meni moju povratiti. Ja kanim po “Osnovi” od
početka raditi.

Bilježim se sa osobitim poštovanjem

Ivan Pavelić

učitelj

Gvozdansko, p.p. Bešlinac”⁴¹

Било је то задње Павлићево писмо Боранићу. За разлику од Боснића,
Павлић је брзо схватио да ће му бити боље своје књижевне амбиције
реализирати неовисно од Боранићева *Зборника*.⁴² Боснићу су за то биле
потребне године. Када је схватио, очито више није имао ни воље ни снаге
да своју потребу за писањем оствари на неки други начин. Потонуо је у
заборав. Дјело га је преживјело. Преживјело је масовно и потомке људи о
којима је писао. Бар када је ријеч о онима који су остали на “сувој
међи”.

На крају једна важна напомена у вези с језиком Боснићевих писама.
Колико год она била прворазредно свједочанство, више су него учљиви
проблеми које није могуће ријешити без даљњих истраживања. Неупитно
је да је Раде Боснић од најранијих дана до краја свог школовања у
Карловцу био понајприје одгојен у традицији српскоправославне језичне
културе. То значи на размеђима црквенога српскославенског, славено-
српског и народнога српског језика. Отворено је питање колико је тада
добро научио читати и писати хрватски те колико је упознао хрватску
књижевну културу у Садиловцу, Мариндолу, Рујевцу па и Смртићу. У
сваком случају, у његовој су свакодневици били далеко најјачи дијалек-
тални утјецаји његових сународњака-сељака. Као крајишко дијете учио је
њемачки, који му је у Карловцу био једини страни језик. Дакле, када је
почео суставно писати хрватски он је био већ одрастао човјек који је
нужно морао имати проблема с хрватском стандардном лексиком и
синтаксом и то у вријеме када је и сам хрватски језични стандард био
суочен с најјачим утјецајем хрватских “вуковаца”, међу којима је и
Драгутин Боранић тада био једно од најјачих имена. Када се све то има на
уму, много је лакше доћи до кључа за приступ овим писмима, али и његову
опусу у цијелости.

Прилози

Прилог бр. 1: САДИЛОВАЦ⁴³

“Sadilovac, село, са селима Ваганац, Смољанац, Ириновац, Грабовац, Липовача, Дрежник, Корита и Плитвица.

Полицичка (управна) *општина*: за Садиловац, Плитвице, Смољанац, Ириновац, Грабовац, Липовачу и Дрежник је у Дрежнику, за Корита је у Раковици, за Ваганац је у Кореници, а за Плитвицу је у Врховинама.

Бројеви: Има 402 српска дома.

Душе: Срба православне вере има 3778.

Бракови: Брачних пари има 739 српских.

Јавна здања: Има српска православна црква и комунална школа.

Власи: За сва места, осим Ваганац и Плитвица, кр. кот. област, кр. котарски физикат и кр. котарски суд и кр. порезно звање је у Слуњу, општина потпада под модрушко-речку жупанију, жупанијска област, школско надзорништво и финансијска управа и кр. судбени сто је у Огулину, бански сто и сто седморице је у Загребу, заповедништво окружја за допуну заједничке војске (бр. 79) у Оточцу, за домобранство (бр. 26) и за народни устанак (бр. 84) у Карловцу.

За Ваганац кр. кот. област, кр. кот. физикат и кр. кот. суд је у Кореници, а за Плитвице у Оточцу, кр. порезно звање је у Оточцу, општина потпада под личко-крбавску жупанију, жупанијска област, школско надзорништво и финансијска управа и кр. судбени сто је у Госпићу, бански сто и сто седморице је у Загребу, заповедништво окружја за допуну заједничке војске (бр. 79) у Оточцу, за домобранство (бр. 26) у Карловцу, за народни устанак (бр. 86) у Госпићу.

Пошта: Пошта и брзојав за Корита је у Раковици, за Ваганац је у Кореници, за сва остала места пошта је у Дрежнику, брзојав у Раковици.

Црквена општина у месту.

Представништво: Црквена скупштина редовна. Председник Манојло Бубало, перовођа Јован Родић. Инвентар се води по процени. Прорачун је утврђен за идућу годину. Важни списи и новац чува се под тробрављем.

Црква: Храм је сазидан 1826. г. под митрополитом Стратимировићем. Храмовна слава се одржава на Малу Госпојину. Има српско прав. гробље.

Парохија: I. класе, има парох. стан, сесију нема. У име накнаде за сесију прима парох К 400 припомоћи.

42 У Националној и свеучилишној књижници доступно је више његових објављених радова код различитих накладака.

43 “Садиловац”, у: Косовац, Мата (уредник), *Српска православна митрополија карловачка : његоваца од 1905*, Српска манастирска штампарија, Карловци, 1910./442., стр. 1016-1017.

44 “Мариндо”, у: Косовац,
нав. дј., стр. 1021.

Свешћенство: Никола Радошевић, родио се у Грачацу 1859. године. Свршио гимназију и богословију у Ср. Карловцима. Рукоположио га је епископ Теофан Живковић 1883. год. у Плашком. Служи 25 год., у месту 3 год. Говори српски и немачки. Ожењен, има 8-оро деце.

Пароси: Гајо Грчић 1790.-1798., Јован Дмитровић 1798.-1806., Гаврил Грчић 1806.-1810., Георгије Почуча 1810.-1830., Данило Чучковић 1830.-1837., Георгије Поповић 1837.-1839., Аврам Медаковић 1839.-1851., Василије Грчић 1851.-1858., Лазар Косановић 1858.-1859., Јован Шорак 1859.-1862., Петар Видовић 1862.-1864., Јован Велимировић 1864.-1867., Јован Радмановић 1867.-1902., Јован Рајачић 1902.-1906. и Никола Радошевић 1906. до данас.

Парохијско звање: Основано 1800. Матице су заведене 1800. године и воде се тачно. Има 402 српска православна дома, брачних пари 739, душа 3778, м. 2053, ж. 1725.

Школа: Комунална, има једно здање за основну школу. Учитељ је Манојло Бубало. Школске деце има 161, м. 145, ж. 16. Полазило основну школу м. 145, ж. 16, пофторну школу 40, м. 26, ж. 14.

Школа за Дрежник и Ириновац је у Дрежнику, за Грабовац и Липовац је у Грабовцу, за Садиловац је у месту, за Смољанац је у Дрежнику и Садилловцу, за Корита је у Раковици, за Ваганац је у Белом Пољу, за Плитвице не постоји школа.

Добра:

Земљишни посед 1482 кат. јутар, вредност..... К 2.000.-

Здања..... К 1606.40

Укупно..... К 3.606.40

Прилог бр. 2: МАРИНДОЛ⁴⁴

“Marindo, село, насељено у XVI. веку, са селима Вукобратсело, Милићсело, Пауновићсело, Лапник и Бојанци.

Полицичка (управна) *ојћина*: за Мариндо, Милићсело и Пауновићсело је у Нови Град у Нетретићу, за Лапник је у Рибнику, Вукобратсело и Бојанци не спомињу се у држ. Шематизму.

Бројеви: Домова има 79 српских.

Душе: Срба православне вере има 491.

Бракови: Има 104 српска брачна пара. Дивља брака има 3.

Јавна здања: Има 1 срп. прав. црква и 1 комунална школа.

Власи: Кр. котарска област, кр. котарски физикат, кр. котарски суд и кр. порезно звање је у Карловцу, опћина потпада под загребачку жупанију,

жупанијска област, школско надзорништво, финансијска управа и кр. судбени сто је у Загребу, бански сто и сто седморице је у Загребу, заповедништво окружја за допуну заједничке војске (бр. 96.), за домобранство (бр. 26.) и за народни устанак (бр. 84.) у Карловцу.

Пошта: Пошта за сва места је у Нетретићу, а брзојав је у Карловцу.

Посед: Срби поседују 1674 к.ј., а плаћају држ. Пореза К 783.40.

Црквена оићина у месту.

Представништво: Црквена скупштина редовна. Председник Исак Влаисављевић, перовођа Милан Рашић. Рачун закључен за прошлу годину. Инвентар се редовно води. Прорачун утврђен. Новац се чува под тробрављем.

Црква: Сазидана у облику лађе 1858. год. Посвећена св. ап. Петру и Павлу. Слава се одржава сваке године. Храм се налази у врло лошем стању. Има 3 српска православна гробља.

Парохија: III. класе, за сесију прима парох накнаду К 400 од кр. земаљске владе.

Свешћенство: Исак Влаисављевић, рођ. 20. јула 1881. г. у Оточцу. Свршио монашку школу у ман. Хопову 1899. Рукоположио га је 18. априла 1905. епископ Михаило Грујић у ман. Гомирју.

Парохијско звање: Основано 1868. Матице заведене 1868. г. и воде се тачно по пропису. Домова има 79, душа 491, м. 259, ж. 232, брачна пара има 104, дивља брака има 3.

Школа: Комунална. Учитељица Анка Микић. Школска деца, за основну 36 м. Полазило школу основну 36 м.

Школа за сва места је у Мариндолу.

Добра.

Земљишни посед 442#2, вредност*

Здања..... К 4.000.-

Вредносни папири..... К 1.100.-

Остале покретности..... К 3.277.88-

Укупно..... К 8.377.88-

* Вредност није означена у инвент. глав. књизи, с тога није ни овде узета у рачун."

45 “Рујевац”, у: Косовац,
нав. дј., стр. 999.

Прилог бр. 3: РУЈЕВАЦ⁴⁵

“Рујевас, село насељено г. 1768. за владе цара Јосифа II., са селима Гаге, Педаљ, Ступница, Љесковац и Гвозданско.

Полиџичка (управна) *ојћина*: за Рујевац, Гаге, Педаљ, Ступницу, Љесковац и Гвозданско је у Рујевцу.

Бројеви: Домова има 440 српских.

Душе: Срба православне вере 3871.

Бракови: Има 624 српска брачна пара.

Јавна здања: Има једна српска православна црква и једна комунална школа.

Влашти: Кр. котарска област, котарски физикат и котарски суд је у Двору, кр. порезно звање је у Петрињи, опћина потпада под загребачку жупанију, жупанијска област, школско надзорништво и финансијска управа је у Загребу, кр. судбени сто је у Петрињи, бански сто и сто седморице је у Загребу, заповедништво окружја за допуну заједничке војске (бр. 96.) у Карловцу, за домобранство (бр. 27.) у Сиску, за народни устанак (бр. 89.) у Глини-Сиску.

Пошти: за сва места је у Бешлинцу, а брзојав у Двору.

Посег: Срби поседују 4237 кат. јут. 949 #2, а плаћају а плаћају држ. пореза К 5.975.03.

Црквена ојћина у месту.

Предсџавништво: Црквена скупштина редовна. Председник је Јосиф Драгишић, перовођа учитељ Радован Боснић. Новац се чува под тробрављем.

Црква: Сазидана год. 1887. за владе Франц Јосифа И. Храм је посвећен св. Преображењу Господњем. Слава се одржава сваке године. Храм се налази у добром стању. Темпло храма је рађено у обртној школи у Загребу.

Парохија: I. класе, парох. дом има, за сесију прима накнаду парох од К 400 од кр. зем. владе.

Сवेशенство: Јосиф Драгишић, рођ. 1869. 4 (16.) апр. у Рујевцу. Свршио реалку г. 1890. у Земуну. Рукоположио га је епископ Михаил Грујић. Говори српски и немачки. Бави се економијом. Ожењен, има 7-оро незбринуте деце. (стр. 854)

Парохијско звање: Матице заведене, венчаних и рођених 1788., умрлих 1794. и воде се точно по пропису. Домова има 440, душа 3871; м. 2001, ж. 1870, брачна пара 624. Дивљих бракова има 40.

Пароси Јосип Јанић 1788.-1801.; Јован Винчић 1801.-1812.: Петар и Сава Грчић и Алекса Винчић 1811.-1824. Михаило Чучковић 1852.-1895.

Школа: Комунална, Учитељ Раде Боснић, учитељица Љубица Мартиновић. Школске деце за основну 553: 358 м. ж. 185, за пофторну 138; м. 92, ж. 46.

46 "Смртић", у: Косовац, нав. дј., стр. 855.

Школа за Гаге, Педаљ, Рујевац и Ступницу је у Рујевцу, за Гвозданско је у Гвозданском, за Љесковац не постоји школа.

Добра:

Земљишни посед 1 кат. јутар 313 #2 вредност К 120.-

Здања К 48.260.-

Вредносни папири К 1.010.08

Остале покретности К 7.266.20

Укупно К 56.656.28"

Прилог бр. 4: СМРТИЋ⁴⁶

"Ратковац, село, са селима: Шуберковац, Смртићи и Ширинци (Подаци о постанку места нису примљени.)

Полицичка (управна) *опћина*: за Ратковац, Смртиће, Шуберковац и Ширинце је у Машићу.

Бројеви: Домова има 186, од тих су 183 српски.

Душе: Душа 1071, м. 547, ж. 524, од тих су Срби православне вере 1023, разни 48.

Бракови: Брачних пари има 211, од тих су 208 српски. Дивљих бракова има 7.

Јавна здања: Има једна српска православна црква и једна комунална школа.

Власи: Кр. котарска област, котарски физикат, котарски суд и кр. порезно звање је у Новој Градишки, опћина припада под пожешку жупанију, жупанијска област, школско надзорништво, финансијска управа и кр. судбени сто је у Пожеги, бански сто и сто седморице је у Загребу, заповедништво окружја за допуну заједничке војске (бр. 78.) у Осеку, за домобранство (бр. 27.) у Сиску, за народни устанак (бр. 89.) у Новој Градишки.

Пошта: Пошта и брзојав за сва места је у Новој Градишки.

Посед: Посед места (хатар) износи 7031 кат. јут. а плаћа се држ. пореза К 14.025. Срби поседују 1778 кат. јут., а плаћају држ. пореза К 3558.

Срби према осталима стоје: са поседом 25%, домовима 98%, брачним парима 98%, душама 96%.

Црквена опћина у месту.

Представништво: Црквена скупштина редовна. Председник Дмитар Живковић, перовођа Пана Зрнић. Инвентар се редовно води. Прорачун утврђен, писарница се води.

Црква: Сазидана у обичном стилу. Храм је посвећен св. Покрову пресв. Богородице. Слава се одржава сваке године. Храм се налази у лошем стању.

Парохија: VI. класе, има парохијски дом и сесију од 1092 #2 земље, вредност је К 301.60. Парох има накнаду за сесију К 393 од кр. зем. владе.

Свештенство: Михајло Пауновић, рођ. 1842. г. Свршио богословију г. 1865. у Пакрацу. Рукоположио га је г. 1866. епископ Грујић у Пакрацу. Служи 32 г., у несту 8 г. Говори српски и немачки. Ожењен, има 3-је незбринуте деце. (стр. 854)

Парохијско звање: Матице заведене, венчаних 1869., крштених 1778. г., умрлих 1778. г. и воде се точно по пропису. Последње године венчаних 5, рођених 8, умрлих 8. Домова има 183, брачних пари 208, душа 1023, м. 514, ж. 509. Дивљих бракова има 7.

Школа: Комунална, 1 здање, сазидано 1895. Има и школски врт. Душан Јанчић, учитељ, рођ. У Јабучковцу. Оспособљен 1905. у Петрињи. Служи 6 месеци. Стално намештен. Школска деца за основну 98, м. 60, ж. 38, пофторну 46, м. 30, ж. 16.

Школа је за Ратковац, Смртић и Ширинце у Смртићу а за Шуберковац у Трнави.

Добра:

Земљишни посед 4 кат. јутра 599 #2 вредност по катастру	К 879.20
Здања.....	К 5.460.-
Вредносни папири.....	К 500.-
Остале покретности.....	К 2.373.20
Укупно.....	К 9.212.40"

ШКОЛСКИ ШЕМАТИЗМИ

Tićak, Franjo, *Šematizam sveukupnog učiteljskog osoblja na srednjih i pučkih učionâ u Hrvatskoj, Slavoniji i bivšoj vojnoj Krajini i kalendar za školsku godinu 1884/5. I. godište*, Zagreb, 1884. (Боснић, стр. 156-157)

Školski kalendar za godinu 1895/6. (z)a profesore i učitelje srednjih zavoda i viših i nižih i pučkih škola (s)a potpunim šematizmom školstva Hrvatske i Slavonije, potpunim upisnikom i nuždnimi skrižaljkaма, Izdaje Lav. Hartman (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1895. (Боснић, стр. 59)

Školski kalendar za godinu 1896/7. (z) a profesore i učitelje srednjih zavoda i viših i nižih i pučkih škola (s) a potpunim šematizmom školstva Hrvatske i Slavonije, potpunim upisnikom i nuždnimi skrižaljkaма, Izdaje Lav. Hartman (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1896. (Боснић, стр. 82)

Školski kalendar za godinu 1898/9. (z) a profesore i učitelje srednjih zavoda i viših i nižih i pučkih škola (s) a potpunim šematizmom školstva Hrvatske i Slavonije, potpunim upisnikom i nuždnimi skrižaljkaма, Izdaje Lav. Hartman (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1898. (Боснић, стр. 79)

Gollner, Julije (izdao), *Posebni koledar i šematizam pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za prostu godinu 1902. Vlastita naklada, Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1902. (Боснић, стр. 51)*

Gollner, Julije (izdao), *Posebni koledar i šematizam pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za prostu godinu 1903. Vlastita naklada, Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1903. (Боснић, стр. 77)*

Gollner, Julije (izdao), *Posebni kalendar i šematizam pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za prostu godinu 1905. Vlastita naklada, Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1904. (Боснић, стр. 65-66)*

Gollner, Julije, učitelj koprivnički (sastavio ga), *Učiteljski kalendar i šematizam pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za prostu godinu 1907. Vlastita naklada, Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1906. (Боснић, стр. 61)*

Širola, Stjepan (uredio), *Učiteljski koledar sa šematizmom pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini za prostu godinu 1911., Naklada knjižare K. Tomšić, Zagreb 1911. (Боснић, стр. 66)*

Učiteljski koledar sa šematizmom pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i Istri za prestupnu godinu 1912., Naklada knjižare K. Tomšić, Zagreb 1912. (Боснић, стр. 6)

Špoljar, Zlatko (uredio ga), *Učiteljski kalendar sa šematizmom nar. osnovnih škola i učiteljskog osoblja u Hrvatskoj, Slavoniji, Međimurju, Kastavštini i na otoku Krku za običnu godinu 1923. uredio ga Zlatko Špoljar, ravnajući*

učitelj u Sv. Gjurju kod Ludbrega. Medjimurska tiskara, Čakovec, 1923.
(Боснић, стр. 91)

Novi vaspitač. Organ za pedagošku književnost. Uredjuje i izdaje Vasa Vitojević
(Sjeverin-Bjelovar) i Zora Nešković.

NB: "Мјесећник, год. Цијена 6 К. ∞ Једини за Хрватску и Славонију српски
pedagoški list." (Видјети: Широла 1911., стр. 238.)

Раде Боснић – Драгутину Боранићу¹

Br. 1.: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću, Rujevac,
14. listopada 1905. godine*²

“У Рујевцу, 14/10 /1/905
Велеучени господине!

У разговору са мојим колегом учитељем из Гвозданскога саопћи ми, да се посветим изради основе за сабирање и проучавање грађе о народном животу. Да ми буде јаснија упута рече ми: да се обратим на Ваше цијењено име са замолбом, да ми изволите послати Књигу од основе.¹ Ја сам вољан, да из овога краја сакупим што више грађе за ту основу, пак /1р/ Вас молим да ме обавјестите које би поглавље било најудесније да се израђује за академијске податке.

Уједно Вас молим, да ли би било у смислу да Вам се сабиру пјесме и приповједке чисто народног стила т.ј. онако како народ пјева и говори, ако да, онда молим за обавјест. Уједно били се писало са српским словима ћирилицом или латиницом?² Молим за штовани одговор те се биљежим са особитим велештовањем

У Рујевцу, п.п. Бешлинац, дне 14./10 /1/905

Раде Боснић
народни учитељ” /1v/

- 1 U korespondenciji Stare zbirke Odbora za narodni život i običaje sačuvana su pisma Rade Bosnića Dragutinu Boraniću pod signaturom K.SZ.066/1 – K.SZ.066/22. Sačuvana su 22 pisma. Jedno je oštećeno. Odnose se na razdoblje od 1905. do 1916. godine. Tri nisu datirana.
- 2 Ovo je jedino Bosnićevo pismo Boraniću pisano ćirilicom.

Br. 2.: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 27. veljače 1906. godine

“Veleučeni gospodine!

Već duže vremena sam razmišljao, na koji bi način mogao ovo selo ili kraj opisati i najmanjim sitnicama kao i u ozbiljnim stvarima i to stoga razloga, što je ovo mjesto na daleko i široko provikano i proglašeno kao najgori kraj glede ubojstva, krađe, razbojstva, hajdukovanja, otimačine, i svih pokvarenih načina. Svatko, tko bi samo čuo za opisani ovaj kraj i život u njemu, iz dna bi duše zaželio se uvjeriti o ovome kraju, i zbilja bi sa strahom čitao opis kraja, jer bi već unapred si predočio povjest Rujevca i naroda u njemu živućeg. Ja, dok sam bio učitelj u Marindolu, dočuo sam prigodom moga premještaja u Rujevac, da je zbilja Rujevac glavno stecište svih zala, glavna skela krađa i da je to mjesto od pamtivjeka u svoj Krajini između svih sela i krajeva u povjesti crnim slovima zapisano. Pa ipak mi se pruži prilika, da mojim težnjama udovoljiti mogu, a to ste jedini Vi veleučeni gospodine, koji mi pružite podatke iz kojih mogu ovaj kraj točno opisati. Moja je želja vruća da uzmognem svu građu u Osnovi za ovaj kraj obraditi pak evo Vam danas šaljem na uvid 22 arka ispisana sa 44 stranice, te Vas srdačno pozdravljam, da izvolite građu pregledati, te mi nadalje obustavom iste daljnje naputke dati, glede produženja daljnjega izrađivanja, koji će rad svakoga zanimati čitanjem o ovom mjestu.

Nu ipak pošto imam u pripremi već gotovih i izrađenih araka, molim za brzi odgovor da se uzmognu na čistopis ispisati i Vama na ruke slati. /1r/

Zadajem moju poštenu riječ, da ću savjestno svoje obećanje točno izvršiti u mome daljnjem radu, a da veće oduševljenje dobijem molim Vas veleučeni gospodine za štogod predujma da me počastite, a ja ću Vas sa lijepom grupom građe lijepo urađene iznenaditi: Ovakov rad ovo mjesto i treba, da se vidi, da baš nije onaj narod onakav, kako ga čak i u Karlovcu prigodom moga boravka opisuju, a po što sam u ovom mjestu već 14 godina učitelj, to se već iz toga razloga veselim daljnjem obrađivanju, što mi je svaka kuća, svaki običaj, svaka mana i vrlina kod svakoga seljaka poznata, te ću Vam savjestno samo se istinom pri opisu služiti.

U nadi što skorijega Vašega odgovora bilježim se sa iskrenim pozdravom te u istom duhu primite i izraze moga veleštovanja.

Vaš
Rade Bosnić
učitelj

Rujevac, 27. februara 1906.” /1v/

Br. 3.: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,
Rujevac, [ožujak 1906. godine]*³

“Veleučeni gospodine!

Ja sam Vam pred mjesec dana poslao građe od Rujevca na uvid 42 arka. Molim Vas, da mi javite bili i nadalje radio pošto već nekoliko araka imam u pripremi. Ako mi odpišete da i nadalje radim, odmah ću stvar nastaviti. Molim odgovor.

Sa pozdravi
Bosnić” /1r/

Br. 4: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,
Rujevac, [poslije 18. listopada 1908. godine]*

“Veleučeni gospodine.

Na Vaš cienjeni list od 18/10 /1/908 šaljem Vam 14 araka kao nastavak građe na daljnje uredovanje. To je gotovo 6 dielova iz Vaše knjige. Molim Vas veleučeni gosp/odine/ da li ću i daljnji 5 dielova korektno raditi ili ne objavite, jer tek radnja sila truda traži: Ja ću do Vašeg velevrednog odgovora nadalje raditi ali se nadam po što preko polovice rada već prešlo, da će te me sa svojom predujmljenom nagradom iznenaditi.

Unapred liepa hvala
Vaš
sa pozdravi
Bosnić
ravn/ajući/ učitelj” /1v/

Br. 5: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,
Rujevac, 5. srpnja 1909. godine.*

““Slavnoj upravi “jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti”
(Uredniku “Zbornika za narodni život”)

Po što je nadošlo vrijeme slobodnog vremena nas učitelja da su nam otvorene ruke za sabiranje narodnog života i običaja to sam slobodan najuljudnije zamoliti slavno uredništvo, da bi mi honorar za priposlanu građu pred mjesec dana najmilostivije priposlali izvoljelo tim više, što ću moći u ovo slobodno vrijeme više te građe skupiti i napisati.

3 Ovo je pismo očito napisano u ožujku 1906. godine jer referira na istu, rujevačku etnografsku monografiju.

Ujedno će me veseliti, što ću svake godine odsele uznastojati da općinskim proračunom osiguram potrebitu svotu navaca za nabavu Vaših knjiga, te ću ujedno to isto m(o)jim poznatim kolegama rad kao i nabavu knjiga preporučivati, da se iste što više među narodom šire.

U nadi, da će te me sa tom mojom običnom honorarnom nagradicom iznenaditi to se bilježim

sa osobitim veleštovanjem
Rade Bosnić
rav/najući/ učitelj i sabirač
građe o narod/nom/ životu

U Rujevcu, dne 5. srpnja 1909." /1r/

Br. 6: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,
Rujevac, 1. veljače 1909. godine.*

“U Rujevcu, 1/2 /1/909

Veleučeni gospodine!

Danas Vam šaljem kao posljednji 41 arak od osnovne građe te tri arka od pripovjedaka po narodnom predanju na voljno uviđenje pak Vas lijepo molim po što je ova građa do kraja gotova da mi pišete, da iznova opet koje selo preuzmem raditi; naravski sad će biti puno opširnije izraženo, jer početak je svaki težak. Imam jednu vrlo liepu pripovjedku od hajduka Vase Rogulje, ako Vas je volja i nju preuzeti uz nagradu. /1r/ Rad bi dobiti od Vas odgovor da li je gradja po akademiji primljena ili ne, te naputak, da li da se nadalje radi. Glede nagrade, ako se primi gradja to će te Vi već po svom uvjerenju udesiti.

Unapred liepa hvala
sa pozdravi
Rade Bosnić
ravn/ajući/ učitelj” /1v/

Br. 7: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,
Rujevac, 18. kolovoza 1909. godine.*

“Veleučeni gospodine!

Današnjim danom Vam šaljem 101 arak urađene građe za akademiju i to 60 araka građe od sela Pedlja a ostali su arci u 13 narod/nih/ pripovjedaka na-

pisani. Sa onom prvom građom priposlato Vam je 165 araka pak Vas molim, da predbježno materijal pregledate i na osnovu Vaše pregledbe ako je moguće da mi pripošaljete 50 K. predujma a ostalo mjeseca oktobra nakon sjedničkoga odobrenja.

Dok od Vas dobijem odgovor, preduzet ću obrađivanje građe za drugo selo, i na taj način bi sa još nekim selima sav ovaj kraj glede života i narodnih običaja opisan bio. Taj opis je upravo za ove krajeve od velike važnosti što je isti na daleko kao na rđavu glasu proglašen, što neopstoji.

Molim Vas, javite, da li bi rad za drugo selo odpočeo i da li će se i ovaj rad primiti po vašem uvjerenju. Rad je dosta naporan a i s troškom skopčan, pak sam uvjeren, da će te mi u radovima pripomoći da se isti prime a na toj blagodati Vam lijepo unapred od moje strane blagodarnost te se bilježim

sa osobitim veleštovanjem

Vaš odani

R/ade/ Bosnić

rav/najući/ učitelj

Rujevac, 18/8 /1/909." /1r/

Br. 8: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 9. travnja 1910. godine.

“Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (“Uredniku zbornika za narodni život i običaje”) u Zagrebu

Po što se najsavjestnije obrađuje građa za narodni život i običaje za daljnji predjel, umoljavam slavni naslov, da mi priposlati izvoli honorar za u prošloj godini priposlanu građu da se i ova građa koja dolazi u čistopisni prepis odpremiti može naravski da će prepisivanje i duže vremena u radu potrajati jer se opširno s pregledom i na najmanje potankosti izrađuje.

Sa osobitim veleštovanjem,

Rade Bosnić

rav/najući/ učitelj

U Rujevcu, 9. aprila 1910." /1r/

Br. 9: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 12. travnja 1911. godine.

“Slavnoj upravi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Uredniku zbornika za narodni život i običaje) u Zagrebu.

Potpisani šaljem slavnom naslovu u polovično izrađenu građu za narodni život i običaje sela “Gage” dočim ostalu građu ću priposlati nakon prepisa u čistopis. Ujedno mi je izvjestiti i to, da ću izraditi životopis hajdukova u Banovini od godine 1830-1872. te ću Vam ove u točki hajduci odpremiti na daljnje odobrenje.

Mislim, da će te sa pripislanom građom potpuno zadovoljni biti, te uz Vaš dogovor ću i daljnja opisivanja ostalih sela u radnju preuzeti.

Sa osobitim veleštovanjem,
Bosnić
r/avnajući/. učitelj

Rujevac 12/4 /1/911” /1r/

Br. 10: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 23. lipnja 1911. godine.

“Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (za narodni život i običaje) u Zagrebu.

Slavna upravo

Šaljem Vam i ostalu dogotovljenu građu za narodni život i običaje sela Gage uz zamolbu, da je pročitate, ocijenite i svojevremeni honorar odrediti izvolite. Ujedno Vam šaljem životopis o hajdučkom doživljaju u bivšoj Banovini i to samo na uvid za harambašu Dmitra Suzića i dr. uz zamolbu, da mu životopis pročitati izvolite, te mi samo kartom javite, da li da Vam životopis i ostalih hajdukova pripošaljem koji se isto u prepisu čistopisa nalaze.

Ova će knjižica biti opširno opisana jer koliko araka je ispisano kod Dmitra harambaše, kod drugih ima više; pak kad se to sve u jednu knjigu skupi, izaći će krasan opis od tih naših narodnih bivših patnika.

Ja znam, da će te Vi taj opis nadopuniti i još ljepše izglediti, što nije meni moguće, kad moram iz usta naroda one riječi bilježiti kako mi /1r/ narod kazuje.

U slučaju da slavni naslov ne bi primio u svoj vlastiti djelokrug ovog rada, to molim da mi se ovaj hajdučki opis povrati natrag koga će svaka knjižara rado primiti uz lijepu nagradu, a ako će naslov primiti ovu građu to molim, da se kartom obavjestim da i ostalu građu za druge hajduke odpremiti uz mogućnost čim prepis u čistopis napišem slavnomu naslovu u daljnju uporabu.

Sa osobitim veleštovanjem
Bosnić
rav/najući/ učitelj.

U Rujevcu, dne 23/6 1911" /1v/

Br. 11: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,
Rujevac, [srpanj/kolovoz 1911. godine]*⁴

“Slavnoj upravi “Jugoslavenske akademije” znanosti i umjetnosti (Uredniku zbornika za narodni život i običaje) u Zagrebu

Pred mjesec i više dana poslao sam slavnoj upravi građu od sela Gaga kao i opis jednog glasovitog hajduka iz Banovine, a danas šaljem kao prilog k izrađenoj građi za selo Gage 12 odabranih pripovjedaka skupljenih među narodom u iznosu od 78 araka te opis drugog Banovačkog hajduka Mile Tadića u iznosu od 82 arka.

Umoljavam slavnju upravu da priposlanu građu pregledate te me obavjestiti izvoli, da li ću preduzeti drugo susjedno selo od sela Gaga građu sabirati da se znadem ravnati i sabiranje odpočeti.

Nadam se od slavnog uredništva što skoriji odgovor.
Bilježim se sa osobitim
Veleštovanjem
Rade Bosnić
rav/najući/ učitelj i sabirač građe" /1r/

4 Prethodno pismo, br. 10, omogućuje pretpostavku o vremenu kada je napisano ovo pismo.

Br. 12: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 8. listopada 1911. godine

“U Rujevcu, 8/10 /1/911

Veleučeni gospodine!

Vrlo me je obradovao Vaš cijenjeni list u kom mi javljate, da ste sa pročita-
nom građom zadovoljni i da čitate drugu ostalu stiglu građu te da Vas i ta
građa zanima.

Molim Vas, kad svu građu pročitate, javite mi, da li /1r/ ste je ocijenili a
ujedno Vas uljudno umoljavam da li da odpočnem drugo susjedno selo opisi-
vati, da se rad odpočne. Kada će Vam se održavati ta Vaša sjednica za odob-
renje gradje i u kom mjesecu.

Primite iskreni prijateljski pozdrav

Vaš odani

Bosnić

sabirač građe” /1v/

Br. 13: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 6. studenog 1911. godine

“U Rujevcu, 6/11 /1/911

Veleučeni gospodine!

Molim Vas uljudno da mi javiti izvolite; Da li ste i posljednju građu proči-
tali što sam Vam je priposlao, te da li ste je ocijenili svu ukupno?

Ujedno Vas molim, kada će se održavati Vaša sjednica za odobrenje hono-
rara za isto. /1r/

Susjedno selo Ljubinu obrađujem, ali će biti puno opširnija građa od Gaga,
po što u Ljubinskim šumama je bilo dosta znamenitih događaja koji su od po-
vjesničkog značaja, te narod zanima pripovjedati o tim događajima.

U nadi Vašeg skorijeg odgovora uz pozdravlje i odlično Veleštovanje

Vaš odani

Bosnić

sabirač gr/ađe” /1v/

Br. 14: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 7. travnja 1912. godine

“U Rujevcu, 7. travnja 1912

Slavnoj upravi “Jugoslavenske akademije” znanosti i umjetnosti (Uredniku zbornika za narodni život i običaje) u Zagrebu

Današnjom poštom šaljem slavnom naslovu 153 arka izrađene građe za narodni život i običaje na proučavanje od susjednog sela Ljubina. Daljnja se građa nastavlja obrađivati pak kako se vidi, bit će ista dva puta veća od izrađene građe za selo Gage.

Po što je prilično naporan rad koji truda stoji, umoljava se naslov najuljudnije, da mi odobriti izvoli predujam kao i prije a ja uznastojati, da svemogućie sile upotrebim da građa što točnija i opširnija obrađena bude. Primitkom ove građe nadam se zamoljenom honoraru pošto rad okrijepe treba. Dok izradim daljnjih 150 araka odmah ću ih odpremiti na proučavanje jer po što će građa opširno obrađena biti, to bi bilo i priteško svu najednom i slati.

Sa osobitim veleštovanjem

Bosnić

r/avnajući/ učitelj” /1r/

Br. 15: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 12. svibnja 1912. godine

“U Rujevcu, 12/5 1912

Slavnoj upravi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Uredniku zbornika za narodni život i običaje) u Zagrebu

Današnjom poštom šaljem 145 araka izrađene građe za narodni život i običaje sela Ljubine na daljnje proučavanje. Građa se obrađuje opširno, jer još se nije ni do V. dijela obradila, a bit će vrlo opširna, jer su se u Ljubini dešavali važni historijski događaji koji će se na ovom mjestu već opširno i opisati, pri članku “Važni povjesni događaji”. Nadam se da će te sa sabiranjem ove građe biti zadovoljni a osobito sa pribranim mnogim narodnim pripovjedkama koje će Vam se ovdje vremenom dostaviti. Molim, ako bi ustrebalo i koji hajdučki život da se opiše kao i prije, da Vam građu izradim i pošaljem. Nadam se, da će te me u radu opet sa mogućim honorarom pripomoći.

Sa veleštovanjem
R/ade/ Bosnić
sabir/ač/ građe za nar/odni/ život i običaje” /1r/

Br. 16: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 2. siječnja 1913. godine

“U Rujevcu, 2/I 1913

Jugoslavenskoj znanosti i umjetnosti
za narodni život i običaje u Zagrebu

Pripošilja se daljnja građa za narodni život i običaje sela Ljubine na cijenjeno daljnje proučavanje.

Sa veleštovanjem
Rade Bosnić
rav/najući/ učitelj i sabirač” /1r/

Br. 17: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 6. veljače 1913. godine

“U Rujevcu, 6/2 1913

Veleučeni gospodine!

Molim Vas lijepo, da mi javite da li ste priposlanu građu proučavali od sela Ljubine, pak ako jeste budite dobri pak mi javite, da li bi i nadalje radio i obrađivao ako Vam se dopada, a ako nedopada javite, da uzalud ne trošim noći i papira. Budete li zadovoljni onda dalje ću raditi i bit će sve građe od istog sela na 1200 araka jer su se tamo zbivali u Ljubini povjestni događaji za sadašnjeg srpskog kralja Petra kad je u /1r/ Ljubini vodio svoje čete protiv Turaka prije okupacije Bosne. Isto imade puno novih narodni pripovjedaka a i hajdučkih događaja. Molim ako je moguće da mi odobrite za prošlogodišnju građu od Gaga ostatak i da mi pošaljete bar 200 K nagrade da se rađe građa obrađuje, jer rad hoće duševnog rada i napora. U nadi velecij/enjenog/ odgovora bilježim se sa

osobitim veleštova/njem/
Rade Bosnić
sabirač građe” /1v/

Br. 18: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 18. svibnja 1913. godine

“...podine!
...šaljem 201 arak / ... Ljubine kao nastava- / ...avanje. Ostala se / ...ijeri obrađuje tako, / ...kama i povjesnom / ...iznasati na 600 ar- / ...jesta nastavlja.
...slani honorar nakon / ...Gage priposlani u iz- / nosu od 300 K honorar za za (*sic!*) isplatu građe za Gage ili za Ljubinu?

Za stalno se nadam, da će te sa ovom građom biti potpuno zadovoljni jer izlazi iz narodnog izvora.

Molim Vas javite mi na ovu zamolbu da znam se ravnati.

Sa odličnim veleštovanjem

R/ade/ Bosnić

sabirač građe za narodni život i običaje

R/ujevac/ 18/5 /1/913.” (1r)

Br. 19: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 9. lipnja 1913.

“U Rujevcu, 9/6 (1)913.

Veleučeni gospodine!

Šaljem Vam jedan arak br. 564 uz zamolbu, da ga na njegovo mjesto među arke umetnete pošto je pri pakovanju zaostao. Molim javite, kad građu primite, da li će Vam se dopasti. Rad se nastavlja, pak ću Vam naskoro opet na 150 araka za daljnje proučavanje priposlati.

Sa osobitim veleštovanjem

Vaš odani

Bosnić” /1r/

Br. 20: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 20. prosinca 1913. godine

“Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (Uredniku zbornika za narodni život i običaje)

Današnjom poštom šaljem 152 izrađena arka za selo Ljubinu pak molim, da se ista građa uvrsti kao nastavak za daljnje proučavanje za selo Ljubinu. Ostala će građa za isto selo slijediti samo dok se među narodom skupi i prepíše u što skorijem vremenu.

Molim Vas veleučeni gospodine, da mi izvolite kartom javiti, da li ste već priposlanu građu za selo Ljubinu proučavali i da li je dostatno u opširnosti obrađivana te je li Vam po volji se rad obavlja. Isto Vas uljudno molim, da li je od koga sela građa štampana, jer bi rado za sebe naručiti opis sela koje obrađujem.

Srdačno Vas pozdravljam u nadi odgovora na zamolbu.

Vaš odani
Rade Bosnić
sabirač građe.

Ruj/evac/ 20/12 /1/913." /1r/

Br. 21: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 6. ožujka 1914. godine

“Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (Uredniku zbornika za narodni život i običaje) u Zagrebu

Današnjom poštom šaljem Vam nastavak daljnje građe za narodni život i običaje sela Ljubine u iznosu od 158 araka, a daljnje sabiranje se uz opis nastavlja. Po što je obrađeno za isto selo 910 araka, umoljava se naslov za pomoćnosti i uvidu izrade građe pruženi predujam, jer sabiranje i materijal iziskuju i potroška u novcu. Daljnja radnja će opet svojevremeno stignuti dok se ova priposlana prouči i dok se u narodu sabere.

Sa osobitim veleštovanjem
Rade Bosnić
sabirač građe.

Rujevac, 6/3 /1/914." /1r/

Br. 22: *Rade Bosnić – Dragutinu Boraniću,*
Rujevac, 1. travnja 1916. godine

“Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (Uredniku zbornika za narodni život i običaje) u Zagrebu

Po što sam sakupio daljnje građe oko mnogo araka, da se prepíše u čistopis pak po što je papir poskupio to umoljavam cijenj/eno/ uredništvo, da mi izvoli priposlati nagradu za priposlanih 100 araka građe od prošle godine sela Ljubine. U nadi cijenj/enog/ odgovora te u jedno molim, da li je moja građa za koje selo odštampana da si naručim po koji komad od svakoga sela.

Bilježim se sa osobitim veleštovanjem

Bosnić

rav/najući/ učitelj

U Rujevcu, ¼ (1)916” /1r/

Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Szlav és
Balti Filológiai Intézet
(Свеучилиште Eötvös
Loránd, Филозофски
факултет, Институт за
славенске и балтичке
студије), Múzeum krt.
4/D I., Будимпешта

Александра Ђурић

Раде Боснић, етнографски рукопис о селу Гаге и његов језик

- 1 Сви цитати иза којих стоји ознака *Рукопис Боснић* односе се на изворник рукописа Раде Боснића о селу Гагама који се налази у Архиву Хрватске академије знаности и умјетности у Загребу под сигнатуром ХАЗУ, Загреб, СЗ 127ц. Број иза наведене ознаке односи се на страницу изворног рукописа. Мој пријепис има 397 страница про-реда 1,5.

Родно је мјесто у ком смо се родили, те у ком сав крај истим језиком њовори, а што све треба поштиваати и љубиати као сам себе те за невољу и у вајру за домовину скочиати. (Раде Боснић у рукопису о селу Гаге)¹

О снова за сабирање и прикуљање грађе о народном живољу Антуна Радића била је прва и до данас остала темељно суставно формулирано полазиште за етнолошко истраживање традицијске културе у Хрватској. Кључни је Радићев став из *Основе*: “Ако и народ има своју културу, треба испитати, у чему стоји, какова је; треба јој, па била какова му драго, одредити мјесто уз друге, а не под другима”. (Радић, 1897., 12). Управо је *Основа* била инспирација и полазиште Ради Боснићу да на 718 рукописних страница детаљно опише село Гаге у котару Двор на Уни почетком 20. столећа. Рукопис до данас није објављен, вреднован и истраживачки анализиран. Ауторица чланка је транскрибирала овај Боснићев рукопис, један од осам похрањених у архивској збирци *Зборника за народни живољ и обичаје* у Хрватској академији знаности и умјетности у Загребу. У истој збирци сачувано је и деветнаест Боснићевих писама уредништву *Зборника*. Ауторица сажима свој приступ пријепису изворника, описује и анализира Боснићеву латиничку графију те графијске проблеме истраживања Боснићева језика. Она такођер упозорава на карактеристична обиљежја рукописа те на Боснићев однос према Радићевој *Основи*. Пријепис је настао на потицај проф. др. sc. Драге Роксандића с Филозофског факултета

у Загребу и водитеља знанственог пројекта “Triplex Confinium”. Ауторица га је реализирала као сурадница тог пројекта. Овај је чланак написан на позив господина Чедомира Вишњића као увод у читање Боснићевог фрагмента који објављује “Просвјетин” *Љешопис*.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: Раде Боснић, Гаге, Антун Радић, *Основа за сабирање грађе о народном животи*, етнологија, дијалектологија

Пристап

Кренемо ли из мјеста Рујеваца ујраво према југо-источној сирани те у шом ходу приећемо до пол саша пуша доћи ће мо на ријеку Жировницу (Сшуйницу) ујраво на међу, тдје се расшаје село Рујевац и доље Гаге. Ту на шом међи налази се крижање цесша а на шом крижању налази се пушоказ који показује цесшу на шри сирани. (Рукопис Боснић, 1) Почетни рећи Боснићева рукописа о Гагама најављују 718 страница детаљног описа традицијске културе које је Боснић записао водећи се упутама Антуна Радића које је овај објавио у *Зборнику за народни животи и обичаје Јужних Славена*. Радић је понудио образац емпиријског истраживања те се активно укључио у прикупљање етнографске грађе. Радило се о својеврсној истраживачкој методологији коју је Боснић вјерно слиједио. Он је, претпостављам, добио полицај о бильежењу и сакупљању етнографске грађе читајући два Радићева чланка у којима се расправља о правој вриједности и снази школованих људи у повезивању са својим народом те о **проблему континуираног ширења културе туђинства**.

Рукопис је према краткој забиљешци аутора на десном врху прве странице назван Гаге. Но, поред овог рукописа који представља драгоцјен увид у деветнаестостолетну културу Бановине, Боснићева оставштина броји сачуваних укупно 4911 страница, двије оштећене непагиниране странице те Боснићеву кореспонденцију. Наведени радови су доказ ауторове плодности, али и показатељ како је Раде Боснић био марљив сурадник уредништва *Зборника*, које није, нажалост, објавило ниједан његов рукопис. Боснић је, према Радићевим напутцима у *Основи* описао друга насеља на подручју Бановине, односно данашње Сисачко-мославачке жупаније. Дакле, у добро очуваном стању, на арцима папира у Боснићевој оставштини у Хрватској академији знаности и умјетности чувају се рукописи о Рујевцу, Љубини, Педљу, Ступници (*Животи и народни обичаји села Сшуйнице*), Гагама и Косни (*Село Косна – народни животи и обичаји*). Поред описа насеља, Боснић је забиљежио и тридесет три народне приповијетке те описао живот хајдука у Бановини.

Гаге су један од опсежнијих Боснићевих рукописа похрањених у ХАЗУ. Транскрибирала сам га на потицај проф. др. sc. Драге Роксандића с Филозофског факултета у Загребу, као сурадница знанственог пројекта “Triplex Confinium”, којег је он водитељ. Америчка професорица др. sc. Elinor Despalatović прва је упозорила на вриједност Боснићева етнографског рада.

Сада када је транскрибиран, Боснићев рукопис о Гагама потврђује се као драгоцену врелу обавијести за интердисциплинарна истраживања. Као што је већ споменуто, Гаге слиједе *Основу* те се као такве састоје од три дијела:

- a) први дио се односи на опис природе која окружује човјека, тјелесни устрој народа и на језик којим говоре људи тога краја;
- б) други дио описује све што човјек својим рукама ствара и привређује, односно Радићевим ријечима, *маџеријалну народну културу*. Подробније то би значило како је намјера другог дијела показати како је човјек уредио *своје пребивалишће, кров над љавом, како се храни и одијева и како ради*. (Радић, 1897., 22) Видљиво је како Боснић изравно одговара на питања која Радић поставља. Као примјер наводим Радићево питање: *Носе ли кишобране или сунцобране (амбреле)?* (Радић, 1897., 25) на које Боснић одговара: *Кишобран не мањка ама баш у ниједној њак и у најсиромашнијој сељачкој кући. Ако ња која кућа не има, њо, ако ће који члан од куће на њу ићи у удаљености до 10 км све село знаде да ња не има јер ња мора њосуђивати и њо њом кажу: да је сиромах њако, да си није кадар ни кишобрана куйити. То је узрок, њио данас њаш народ више држи до оној кишобрана, неџо до оне своје лијеје сукнене хаљине на њари ошкане, ње која не може њромочити...* (Рукопис Боснића, 200)
- ц) трећи дио у Боснића је подијељен на *народно срце, народну душу и народни ум*. Овдје даје детаљан опис профаног и сакралног живота. У овом дијелу Боснић билијежи усмену књижевност, точније пословице и загонетке, потом разна пучка вјеровања и гатања. Примјерице: *Тко на Божић сјава, цијеле ће џодине биџи њосјан. (...) Ако ње среџне жена са њразном њосудом, враџи се наџраџ јер онај дан не имаш сређе*. (Рукопис Боснића, 701) или *Приџовједа један Гаџанин, да је он једне ноџи ишао у млин да си самеле курузе. Дође он до млина њред ноџ завири у њуџра али ниџђе у њему никоџа не има. Он њомоџне џорбу с рамена у куй млина, скочи у брзину ње си накуџи дрва колико му је било њоџребно за ону ноџ јер кад веџ не има никоџа у друџиџву да му бар ваџра обноџ се не џрне. У њо се и смркло. Он узме џорбу њрине се је к себи, њовали и како ња је дрине од радноџа умора овладао мисли си иџем мало њосјаваџи, а онда џу кад*

ме њријеђе сан и жишо расуши, шшо мислио, шо и учинио. Наједном се он након спавања пробуди, скочи иза сна, њојане шорбу жишом ше је засје у кош и сшвори млин да меље. Каг је засуо жишо, узме лулу да малко њозапуши само да не грџема. На једном зачује он око 11 саши ноћи џђе не шшо њод млином луша. (Рукопис Боснића, 694)

Текстолошка обрада

Транскрипција

Јосип Вончина устврдио је како у раздобљу од ренесансе до илиризма латиничко писмо није у могућности изразити све фонетско-фонолошке особитости језика, а знанственим проучавањима потребна су критичка издања којих не може бити без тачне транскрипције. Вончина истиче како транскрипција мора испунити бар овај захтјев: садашњим графијским суставом тако забиљежити гласовно стање да стари текст можемо прочитати управо како га је читао његов аутор. (Вончина, 1977., 145) То свакако указује и на потешкоће на које наилази особа која транскрибира текст. Драгица Малић наводи проблеме који су везани уз графијско предочавање истим графијским средствима више различитих фонема па и фонемских слиједова. (Малић, 1997., 154) Иако обоје наведених аутора реферирају на раздобље прије Гајеве графијске реформе потребно је истакнути како ни Гајева реформа није ријешила све проблеме што је видљиво код Боснића. Осим природе самог ауторовог рукописа који је у почетку представљао запреку која се помним праћењем графема отклонила, остао је проблем недоследности у биљежењу јата и дијакритичких знакова, великих/малих слова, а тиме и проблем како то биљежити. Тако примјерице ријеч *лијеј* у рукопису се биљежи и као *лијеј* и *лиеј* (*лиеј видик*, *лиејо момче*, *лијеја женска*, *лијејо врело*) или синтагма *цијелом селу* појављује се најприје као *циелом селу*, да би тридесет страница даље била *цијелом селу*. Дијакритичким знаковима Боснић не придаје посебну пажњу, тачније не наглашава их, тако да је рукопис, осим на одређеним мјестима, готово нераспознатљив, па је тада међусобним успоређивањем нагиба цртице тражен понављајући узорак који би могао упућивати на чињеницу употребљава ли аутор *ч* или *ћ*. Разрјешавање обиљежавања фонемског низа *с-з-ш-ж* представљало је исто тако проблем будући да је постојала недоследност у обиљежавању свих четирију фонема јасно истакнутим графемима, но то се приликом пријеписа утврђивало путем значења ријечи. Исто тако аутор понекад изоставља дијакритичке знакове што је видљиво у сљедећем: *Највеселији шај дан Божиц народ зельно*

цека *ше* му се одиочне још из дуље времена припремаши *шако* се већ (...) припремило *пошребитио* *и*иће. (Рукопис Боснић, 607) У наведеној реченици аутор не биљежи дијакритички знак у ријечима *Божић*, *жељно*, *чека* док у ријечи *одиочне* само цртица изнад *н* најављује дијакритички знак док је у ријечи *још* изнад *с* јасно стављена једна коса цртица *с* једва уочљивим увијеним доњим дијелом удесно. У ријечи *и*иће, цртица је стављена на *е*, но другачијег је нагиба и без доњег увинутог дијела што упућује на *ћ*. Боснић је чак и на једном мјесту забиљежио *куча* (Рукопис Боснић, 8) јасно читљивим дијакритичким знаком, а пет редака раније *кућа*. Оваква недоследност претпоставља се да је резултат усредоточења на садржај, што прецизнијег и детаљнијег одговора на Радићева питања који је у својој *Основи* јасно дао до знања што свако биљежење материјалне и душевне народне културе мора садржавати, али није тражио уостављивање графема унутар појединог рукописа. Иако се Боснићу поткрадају погрешке у недовољно досљедном биљежењу графема, свједочим како је свјестан језика, разлике у нарјечјима која га окружују: *Гајански* *и*ас*шири*, који *чи*ш*аши* и *и*с*аши* *знаду*, који *није* *ни*д*је* *био* у *никаковом* *већ* у *и*ас*ширском* *груши*ву, *и*ри*и*ов*једа*, *да* је учио само *ср*пски *језик*, али *уза* *да* је учио *још* и *хрватски* *језик*. *С*ш*ари* људи *и*ри*и*ов*једају*, *да* су учили *слова* *с*ш*аре* *и*ла*и*олице (...) *Горњи* и *доњи* *Гајани* су у *нариецју* *једнаки* само *и*ш*ио* су *доњи* *Гајани* уз *доње* *Тр*и*ове* *и*д*је* *има* *и*р*им*јесе од *више* *нариецја* (Рукопис Боснић, 108), *У* *доњим* се *Гајама* *више* *нариецја* *мјешају*, али *народ* *и*ш*ао* *ост*ао *код* *своја* *нариецја* и *т*овора. – *Од* *када* је *народ* *и*очео *чи*ш*аши* *новине*: *Србобран*, *ср*пско *коло*, од *ш*ада *још* *љейше* *т*оворе, *јер* се и *сами* *ли*с*и*ови *и*ишу *и*с*и*м *народним* *језиком*. *Како* *народ* *т*овори, *ш*ако се и *о*и*су*је *њетов* *живош* и *обичаје*. *Сав* *народ* *т*овори *ср*пски *са* *риечи* *и*ш*ио* и *је*. *н*. *и*р. *ли*је*ио*, *не* *сви*ш*ило*, *не*т*о* *сви*је*ш*ло, *не* *сви*ш*лост*, *не*т*о* *сви*је*ш*лост*и*. *У* *оба* *краја* *кажу*: *какав*, *мјес*та *кака*. *На*ш*лас* и *из*т*овор*: *Оба* *села* *имаду* *и*с*и*и *на*ш*лас* *ријечи*, *све* *су* *сами* *и*ш*о*кавци и *је*кавци. *Оба* *се* *села* *један* од *гру*т*о* *у* *ничему* *не* *разаб*ире, *већ* *су* *у* *свему* *једнака*. *Оба* *села* *из*т*оварају* *ријечи*: *ли*је*ио*, *мило*, и *уми*ш*аши*, а *није* *о*ш*е*т*ну*ш*ио* и *з*бијено. *Ни*једна *не* *т*овори *ни*једне *ријечи* *кр*оз *нос*, *већ* *чест*ио *на* *сва* *у*с*и*а. (Рукопис Боснић, 109) Даље, недоследност је уочљива и у биљежењу имена вјерских благодана и то Божића, ријеч која се често понавља у рукопису. Свједочи се како у неколико наврата аутор пише *Божић* и *божић*. Примјерице: *када* је *на* *Божић* *и*о *во*ш*у* *и*ње (Рукопис Боснић, 24), *ме*ђу *божићну* *сламу* *и*о *ш*љивама *ш*рећи *дан* *божића* (Рукопис Боснић, 22), *Ци*цвара *се* *и*еће *на* *божић* (Рукопис Боснић, 158) *На* *Божић*. *На* *Божић* *се* *хоће* *и*с*и*о *разно* *месо* *разне* *вр*с*и*и *јер* *веле*: *и*реко *ци*јеле *се* *т*одине *ч*овјек *м*учи и *ради* за *божићни* *ручак*. (Рукопис Боснић, 167)

Надаље, Боснић се понекад одлучује преобликовати већ написану реченицу или криво написану ријеч те их стога увијек зацрњује што отежава транскрипцију погрешке коју је он учинио. Овакве се Боснићеве грешке биљеже у транскрипцији и то у заградама и курзиву. Исто тако Боснићу се на три мјеста поткрала грешка, намјерна или не, гдје започиње нову мисао без да заврши ону започету на претходној страници што прекида реченични низ и не даје читаатељу потпуну информацију.

Иако Боснићев рукопис не посједује графеме који имају по више гласовних вриједности, нити постоје случајеви нејасноћа око тога је ли неки графијски знак (једнослов, двослов или трослов) употребљен у служби графема или служи за обиљежавање фонетског слиједа као што је то случај са старим допрепородним текстовима, ипак посједује одређене недоумице почевши од биљежења појединих графема, испуштања појединих графема или чак краћења која не служе рационализацији простора писања већ брзини писања, или честих ауторових интервенција у тексту када прецртава ријечи али и реченице.

Овиме сам хтјела указати на дио потешкоћа с којима сам се сусретала приликом транскрипције рукописа о Гагама те пружити увид у Боснићеву баштину као и у Рукопис о Гагама који изискује детаљнију обраду, проучавање фонолошких и граматичких обиљежја. Потребно је провести текстолошку и језичну обраду како би се створила цјеловитија и точна слика о значајкама језика којима је писан Боснићев рукопис. Надаље, рукопис је, као што сам нагласила, садржајно занимљив и као такав важан извор информација те захтијева, након критичког издања рукописа, истраживања интердисциплинарне нарави.

Необјављени извори:

ХАЗУ, Загреб, СЗ 127ц

Литература:

- Фонолошки описи српскохрватских/хрватскохрватских, словеначких и македонских говора обухваћених Ојшћесловенским лингвистичким аспектима*. Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Посебна издања, књига LV. Сарајево 1981.
- Худечек, Лана. 1987. *Транслитерација и транскрипција (одјелишости и интерференције)*. Расправе Завода за језик 13: 19.30.
- Малић, Драгица. 1997. *Недоумице у транскрипцији старе хрватске латинице*, *Сувремена лингвистика*, Вол. 43-44 No. 1-2: 153.167
- Радић, Антун, 1897. *Основа за сабирање грађе о народном животињу*, 11. 69
- Вончина, Јосип. 1977. *Транскрипција хрватских латиничких текстова 15. и 16. стољећа*. Радови Завода за славенску филологију 15: 145.154.

Раде Боснић

Лијекови

Како се лијече болести без лијека?! Док кога зуб заболи, одмах се помоли Богу и каже: Божија воља. Ако кога ухвати велика ватра, те од муке скаче и не има мира, одмах зову попа, да му прочита страшну молитву или масла. Ако човјек незгодно посрне, те му гане (шклецне) у кољену, одмах траже пак чак и у трећем селу вјешта човјека, да му намјести ногу те каже: ганула ми је нога. Ако га у кољену заболи, кад не згодно пане каже: ишчашао сам ногу у кољену. Кад кога заболи, пак изгледа у очима мутан, те дивани странпутице у оној булавости, одмах узму свете воде, те га полијевају и умивају, да га прође. Ако тко добије падавицу, онда га одведу у цркву и то у млађу неђељу, полегну га пред лијева врата од олтара на која поп носи свето тијело при великом уходу и ту лежи, а онда поп прекорачи преко њега и он устаје па кажу: да ће га та не сносна болест од оног часа проћи. Како свијет вјерује у молитве гледао сам сâм својим очима год. 1809. у Босни у Бања Луци, гдје фратри помоћу читања молитава изгане из болесника врагове говорећи: излази сотоно вражија из гришна тијела ове кршћанске мученице, тако ти све цркве, а у цркви их изгоне тако ти светог олтара, светог крижа и крви Исусове. Кажу: заклињем те крви Исусовом, светим његовим распелом да изађеш ван онуда, куда си и ушао. Приповједају ми Босанци, да тај фратар, који тјера врагове три дана ништа не једе, него мора кроз та три дана кад се моли имати камен под главом мјесто меког душека.

За здравље се свијет завјетује понајвише св. Ђурђу у Двору и св. Петки у Савурњу а исто и св. Кати римокатоличкој у Дрвуши код Двора. Те шаљу или сами носе тим црквама завјет као дар било у новцу а било у роби или благу. Кад иду цркви они који се завјетују онда иду боси, а кад завјет сврше, онда се обују.

Гледе лијечења болести, више вјерују у бабе и врачаре него у лијечнике. Док кога заболи одмах си потражи у другом па чак и у петом селу врачаре само чује ли за њега да му помогне те иде к њему да им гата у длан или иде баби, да му гата карте што ће му бити и да ли ће оздравити. Свако село има свога љекара, који знаде ма какове траве од лијекова. Ако види, да му врачар а ни баба не могу помоћи а он онда, када га свлада жестока болест, тешком муком се накани упутити к лијечнику у Босански Нови Херцману, који је свој околици познат као лијечник на најбољем гласу. А ако му ни то не помогне, онда се упуту у болницу у Загреб на лијечење. Некоје болести лијече и без лијечника као неприлику.

Исчашења ноге, руке. Одмах си нађу човјека да му исчашени дио тијела намјести. Дошав љекар, ухвати за здраву руку или ногу те пипа сад једну сад другу, повуци с њом тамо амо, док се болесник не врцне. Док се врцне узвикне, а онђе лежи зец! Пипне опет али полага није и пита, да ли боли, не, да ли боли, онда он све даље прихваћа болесну ногу, а овђе, а-а-а да ту. Ето видиш нађе ли што боли. Чекај сад ћемо окренути другачије. Ухвати за руку или ногу те немилице вуче с њом окрећући десно лиево – а јадни се болесник дречи као јарац, оће враг да га од силне дреке однесе. Не бој се не бој се, сад ће то проћи а да си био мирнији, до тог врага ти не би ни дошло – а сад трпи брате. Ако му шклецне тим натезањем онда каже: сада је дошла рука на своје мјесто, сад си мужан. Ама брате имаде с тобом силне муке, бог ме ћеш сад ракију платити. Ако се макне кост преко кости то онда намјесте лако, и то у дашчице увезу те обавију иловачом и по мало залијевају водом да је влажна т.ј. да се не осуши иловача. Више промјени тај вез и завој. Неки опет укрсте руке од зида и то двоје раде, окрену један другом леђа. Закваче си руке, те један другог спушта и диже. То зову вагање соли, и на тај начин му се кост намјести.

Падање ресица највише се догоди код мале дјече, а то знаду наше жене изравнати и то подизањем ресице прстима те је изравнају. Ако дијете пане на стражњицу те се подлије, онда му то жене равнају, завукав прст у стражњицу полако исправљају и дијете је здраво јер му је намјештена гузна кост на своје мјесто. Ако кога онесвијести ударац грома, онда га окрену и дувају му у уста, да му се пара поврати.

Утопљеник, ухватите га сваки за своју ногу и руку те с њим машу, а онда га укрену стрмоглав да му вода на нос и уста излази. Ако коме присједне

онда га туку шаком иза врата и вичу: Боже помози! Килав ако је тко, онда га подвежу чим оздол, да им не спадне дроб у кесу. Бол у глави, да хоће чело испасти лијече: у зимско доба међу му на лист од киселог купуса или међу скришке од крумпјера на слијепе очи. Љети међу хладне облоге око чела или му обавију чело травом бобавњаком односно његовим лишћем. Бодље ваде из очију врхом од ножа, а то су оне пресавинуте длачице заковрчане на оку, које је лако распознати. Трун у оку лијече на више начина: 1. онај коме упане трун у око раздрељи добро око, узме за горњу трепавицу, издигне је горе и навуче на доњу трепавицу, трепће очима, те трун изаћи мора; 2. отвори добро очи, а други му добро прине у око које је болесно и у коме се трун налази, три до четири пута понавља али што јаче може принути, и трун искочити мора – мора се испирнути ван. Мала дјеца кад им у око пане трун, отворе очи те вичу: пани трунак на тањурак, пани труњак на тањурак, пани трунак на тањурак те радосно узвикне: гле мама на шта ми труне испале на тањурак. Збиља дијете мисли да је трунак на његову заповјед и молбу отишао на тањурак па макар и не био тањурак у кући.

Назеба. То је честа болест, која се позна по болести главе и затворе носница те честог кихања, а најпослије стисне човјека назеба у грлу те крупно говори а осим тога га и у врату голица а онда кад кашље кажу: чеше, као из кадња. Да се те не сносне болести изимају узму дувана било домаћег или куповног, метну га на вруће мјесто да се добро осуши, онда га узме међу длане те добро сатре трљајући тамо амо длан у длан. Тако сатрен дуван шмрчу у нос односно намакне нос на прашину од дувана те потегне у нос а онда стане кијати да се на $\frac{1}{4}$ сата чути може како се дречи као јарац а онда ће – а ха – добро ли ми дође, лијепо ми се нешто разбистри пред очима – сад ме јења лапавица. Осим тога пију против назебе вруће варенике и каже: да опржим проклети кашаљ. Има их који пију чај од липова цвијета а од трава други мало тко да чај пије. Неки перу ноге у врућој води, у коју баци шаку соли и каже: да опарим ноге лакше ће ми бити, а онда брже боље скочи у кревет те се утепа поњавом. Други опет припечу табане уз ватру, да му се чело зноји, а онда каже: баш сам испарио, сад ће ми лакше бити. На тај начин за дан два ето га брата здрава, обранио се од зла што врућином а што утјехом његова лијечења.

Бјеловчицу лијече сипањем стученог бијелог шекера у око, те ако му то не помогне онда иде лијечнику на лијечење.

Болест зуба. Кад кога заболи зуб онда га ваде зубари и то домаћи људи, који имаду све справе као и лијечници да могу и задњу пак и најмању паножицу са справицом изчаголити ван из зубне шупљине. Прије тога добро се напити него се одлучи на вађење зуба, а кад види, да је враг однио

шалу да више се дурати не може онда зајауче и дрекне, е сад видим, дошао је враг по мој зуб сад мора ићи ван пак не могао ни залогаја крува појести, јер су ме обвладале муке, да ми се лијепо од зуба мучи и несвјестица ме попада. Сад му непреостаје друго, него узме пешкир умота главу и вилице те иде до зубара те још с његова прага завиче: дај брже те своје менштрулације, те своје кабојете што имаш да овог напасника извадиш по Богу брате. Зубар брже боље скочи, попне се на столац те иза греде у соби извади те своје спарве и пита: А који те зуб боли? Ма сви су ми се узвижили, али пипај јер ја од муке не знам ни сам који је прави онај враг који ме мучи. Овај стане пипати, је ли тај-није-тај, тај, кад дође на болесни те ну га дирне а он се врцне и задречи -а а а а- то је, само га ван! А! Сад ће то бит само буди миран те се не врцај. Увуче клијешта у зубе а други држи за главу болесног те се полако ухвати за зуб а онда справом све више тура у месо око зуба а кад га добро покупио онда говете га извуче. Ха! Ту си душманине мој, сад ти брате фала што си ми тог душманина извукао из моји уста. Е Бога ми сада ми се разведрило чело, дај дијете пошаљи ево ти новаца да ракију пијемо. Ако је шупаљ зуб те се прекине, онда одма узме друге кукице те кољу вади ван. Ако је зуб труо, те су док зубар наслони на њега клијешта сав смрви, онда овај брже боље има, некакове као игла остене справице потегне те вади комад по комад ван из шупљине зуба. Људи лијече зубе чешњем бијелога лука у коме је испечено барута из пушчане чашице. Неки међу вруће згањце. Неки донесу винове лозе, сажу је у ватри, а онда тим мућају зубе начинив тим пепелом лукшију.

Желудац. кад желудац струне, онда им га бабе намјештају гњечећи трбу и натежући. Неке бабе угрију чашу, а запале мали комад свијеће на пупак, метну доњи крај запаљене свијеће на пупак, а на горњи и запаљени крај метну угријану чашу. Чаша се и овако грије од запаљене свијеће те угрије желудац и кажу, да им је лакше. Неки опет начине колобар од рупца, или пешкира, метну га на пупак, пак подрже да неко вријеме стоји, и тад желудац прође. Да знаде онај, који желудац лијечи, да ли је збиља и у истину желудац струњев, пипа га по пупку (код жена је најинтересантније) да ли куца под пупком а ако не, већ на другом мјесту дакће, онда каже: да је струњен и да га треба намјестити горе на његово мјесто. Млади људи код младих жена, кад им се тако деси, увијек зури у љекара што ради, те га зној спопада гдје му жени пупак намјешта.

Штуцавица. За штуцавицу кажу да одмах прође, кад онај, коме се штуца набраја поједине особе у роду или ма гдје, те кад погоди особу о којој мисли те је и споменуо, да штуцавица прође а онда каже: да је тај исти о дотичнику који од штуцања пати, о њему разговарао.

Падавица. Њу лијече, ако обучен поп преко њега прекорачи. Исто тако лијече, кад кога ухвати падавица, да узму проса те наспу у чарапу, и баце чарапу с просом преко куће и то од истока према западу, те гдје пане она чарапа, онђе је закопају с просом. Ну, то не помаже. Други опет лијече и овако: Кад тко у селу понесе мртваца на гробље, онда падавичар лети брже боље под мост и говори ову молитву: Кад се овај мртавац повратио, онда и мене падавица уватила. Неки опет кад кога ухвати падавица окрену га стрмоглав, те окружују ножем око њега. Неки опет стишћу болеснику прсте и болест попусти, т.ј. стишће, да их болесник не згрчи. У оваковој болести добро пазе, да не би болесник сасјекао језик зубима те му међу држак од жлице у зубе да њега гризе. Томе човјеку кажу: имао је с горе болест.

Укоченост. Ако се тко укочи од промрзнућа од студени, тога тару снијегом док се не поврати и не оживи.

Богиње. Богиње лијече понајвише врућом собом пијући вруће млијеко.

Грозница. Ову болест лијече травама и широком локвицом, од које сасијеку жиле те у води пију.

Мичина. Ову болест лијече кад на њу привију врућу крмећу балегу, док се не смекша, а онда привију стару сланину те кад побијели, онда прорежу оштром бритвом пошто мичина има дебелу кожу, која се иглом не може пробости.

Крв. Крв пуштају на два начина и то: из жиле на руци, на купице и пијавице. Тај посао обављају код крвара у Жрњу и Глини. Овај крвар пусти крв из жиле на руци те пази, да дотични болесник се не би онесвијестио те кад види на болеснику да мијења боју лица, онда одмах зауставља крв да више не тече. Купице међу крвари на леђа те по истим роговима вуку усирену крв, што народ каже: покварену крв од удараца и умора. Пијавице међу на леђа, на слијепе очи, на ноге, на руке, те на десни зуб. Када се пијавица насиса крви, те отпане сама, поспу је брже боље соли или лугом те избљује сву покварену крв ван а онда је узму међу два прста сваке руке те из ње истискује још боље ту црну и покварену крв. Ако се из ње не истисне сва покварена крв, онда поцркају, а иначе оне друге здраве остану живе те их међу поново а онда натраг у флашу. У ту флашу метну мало шећера да се у води растопи, те то даје храну пијавицама да су здравије и крепкије. Пијавице купују у Босанском Новом, те их држе у флашама, те мијењају воду им сваки дан или други дан, да се не усмрди.

Запетост у грлу. Кад што у грлу запне, онда пију воду да тај ваљушак овуда протјера доље, а ако не воде, онда сажваче залобај крува и прожде, да му крув тај запетак протјера доље.

Кад се тко убодје на трн, то тај трн ваде иглом или хаченком, а најпослије и оштрим вром од ножа, а ако је убод далеко зашао, то тај убод ваде устрани бритвом.

Рођење код жена. Када ће жена родити те опази да ће се растајати с дјететом, одмах пошаљу у сусједно село да јој комшиница дође да уза њу буде док се не породи т.ј. да јој у невољи помогне. Кад тешко рађа, онда се ухвати за саставницу од кревета те рађа или јој која жена стане преда њу а она се увати њој за рамена па се објеси и натеже рађајући. Зна се само од себе, да није угодно овакову жену држати у раменима, јер потрга све кости свога доброчинитеља. Ако је зимско доба, онда се таква жена сакрије од дружине у запећак да је не виде укућани и то крај вруће пећи. Има жена, пак се пате по 2-3 дана док се с дјететом растану, а мудрије зову још у почетку бабицу у помоћ. Обично све и једна ће послати по бабицу кад види и сама да јој је душа већ у котлац дошла. Многе и онда остану живе, а богме их пуно плати својим животом. У породу прво јој је пиће ракија, да буде снажнија за натерати и трудове подносити: онда си мисли да лакше трпи и пола јој муке с врата сиђе овако омамљеној са алкохолом. Баба што знаде те јој и поморе својим умјећем, те кад се жена породи, намјешта јој бака њезину постељицу гдје ће одмарати своје измучено тијело на меканој сламантој блазиници. Сад чека, да породившој жени изађе постељица, а да јој лакше изађе и да се брзо с њом растане, даду јој бабе празну флашу да у њу пуше и да се што више надима пирећи. Онда кад се растала с постељицом, онда је метну у кревет те јој прстом прикући, да не излази из собе никауда да се не прелади, односно да не иде с кревета онако пријесна. То исто препоручују и лијечници за сваку болест, да се чељаде чува од преладе и да у топлу буде. Ако болесник није у опасној болести, онда сађе с кревета к пећи, те се уз пећ грије, а ако је вани топло, онда излази и на сунце те се на зраку од сунчане врућине грије. Ако човјек има велику врућину, треба му пустит мир кад му се облози метну, јер је и онако сам на себе љут од велике ватрене муке. Кад је чељаде болесно, онда је прво и најласније, да се не наговори на никакво јело и пиће, а он сам, када му одамире рука ће већ заискати за јести, што му срце затражи јер народ каже: од јела и пића не умире се као ни од глади, већ од болести. Кад је у човјека покварена крв, онда не смије ништа кисела јести а ни пити као: ракије, вина пак чак ни пива – већ мора само млијеко и лимунаду пити. За јести мора узимати само јуве, печења, риже и млијека.

У старо доба је свијет много вјеровао у бајање и чарања за многе болести, рекло би се: то није од божије стране, то је нетко наметнуо. Ако тко иде у ноћно доба преко буништа, онда кажу: тај је нагазио. Ако је тко

ишао преко дрољаника, онда опет кажу: нагазио је. Ако тко има лијепо лице и лијеп вањски тјелесни састав, пак га тко погледа а он то види, онда кажу: уречен је, те брже боље зови ту и ту бабу да му баца живо угљење у воду, да се види тко га је урекао. Ну данас то просто вјеровање јењава, те је и сам народ освједочен да свака болест дође или од старости или од прехладе те хрђаве ране, а исто је увјеровљен, да си човјек прекомјерним пићем понајприје задобива разне болести – а да цоприја ту не има.

Што служи као лијек. Од крава, коза и оваца имамо млијеко. Од кокошију јаја и нечист за трбобољу. Од чела мед и восак. Од закрани животиња жуч, сало, сланину. Понајвише се узимају за лијекове траве. Ове траве употребљују за лијек: рањеник, та је трава изврвна за сваку рану, уску боквицу, пелин, жалфију, бијели сљез, гавез и подлишњак те репув копитњак, од купуса лишће, блитва, лук црвени и бијели те крумпјер. Од воћа: јабуке, крушке, шљиве а особито суве и лемун. Исто им је боровица од лијека као и за кађење куће. Од пића: маст, вино, уље и ракију. Пију пушчани барут, а мећу га у бијелом луку испечена и на болесни зуб, на мичину те на болесни врат помјешан са бијелим луком, љутиком и капулом. Тај пра' мора бити извађен из чашице од кременаче пушке коме веле напашник. Водом се људи лијече у пуно болести као мећу крпе у ладну воду те их употребљавају за облоге на главу да се расхладе, а пију је и на таште ради желуца. Један лијечник каже да против желучане боли не има бољег лијека него на таште попипати по чашу таре и у часу донешене воде са бунара или извора. Перу тијело водом, јер је то кажу врло здраво, а особито када би опрао у јутро не само лице него и прса те леђа. Вода у ковачком кориту је за лијек против болести очију и кад живад цркава.

Ако је човјеку што у глави смучено то онда опере главу и чело леденом водом те каже: управо им нешто лијепо пуче пред очима те сада могу много даље видјети – разбркани се у глави.

Како се лијече болести вањске. Ударац. Кад тко пане с воза или по њему хода нека болест да га пробада сад овђе, сад онђе испод ребара, онда им је то ударац, убој кад падојници задобију жигове. Тад на таква мјеста мећу смоле накапане на плави папир горушице, а најпослије и набоја од земље коју је народ нанио на обући пред сваким прагом. Ту земљу грију и облажу на обољела мјеста онако врућу, јер то кажу врло добро помаже. Намажу лист од сијаног дувана медом те га приљепљују на болно мјесто. Метну у рукав врућа луга и привију на болно мјесто. Мећу пијавице да им извуче убијену крв. Најпослије мећу и купице код крвара да им ублажи бол. Исчашење руке или ноге намјештају по вјештом човјеку у селу. Намјесте исчашену кост једну с другом, те онда болно мјестоп завије с травом гавезом, да се кости срасту, а ту траву народ наш врло добро позна.

Порез ножем: оперу рану, зауставе крв те поврате кожу на своје мјесто натраг. Рану запишавају и мокраћом испиру. На рану привијају траву рањеник и уску боквицу. Мећу и јашиков лист на рану, а за зауставит крв у грлу пију слану воду.

Огреботине. Док се тко врућом водом или ватром опари, одма поспу то мјесто кукурузним брашном, да се рана не пришти. Употребљавају и слиједећа средстав: мећу кухињску сол, бјеланце од јајета, кору лијесова дрвета метну на ватру, те кад се дрво претвори у угљен онда вуку угљен из ватре, те овако жив стуку и по рани посипљу, мажу рану са фришким скорупом или павлаком, да рана брже зарасте, рану испиру млаком водом, те мећу бјеланце од јаја на рану.

За ујед бијесна псета пуштају крв испод језика болеснику а најпослије шаљу несретника у Будимпешту, да се лијечи.

Ако кога уједе чела или оса, то одмах извади жаоницу (жалац), те узме кључ и добро натаре убодено мјесто кључем, да не буде отока.

Ујед змије. Од уједа змије свеже се одмах пешкиром више ране руку или ногу, да се припријечи отицање, те рану испржи лугом. Код блага, набод се угрижено мјесто иглом, те облијепи опатовим лишћем кога на ватри не престано се грије и мијења. Неки раде сасвим другачије, узму мало пиле те му метну затку на угрижено мјесто. Како пиле дише тако попуштајући и тискајући задњице вуче отров змијин у себе. За један сат пиле поцрни и крепа. Онда узму друго пиле, али већ треће ће остати живо, само што тетура као пијано. Неки опет закопавају ногу или руку у земљу, те тако стоји у земљи 24 сата, али за то вријеме стоје око њега рођаци и пријатељи да не заспи, те га забављају. Онда му изваде ногу из земље и виде да му је земља извукла змијин отров.

Оток лијече кучином коју метну у слану воду, те онако мокре кучине мећу на оток, који одма спане. Неки мећу на оток и облоге из топле воде у којој је шака соли растопљена.

Отицање ноге. На оток ноге мећу топле облоге као и укуван трим од сијена. Исто тако мажу оток са ракијом кумовицом, у којој је растопљен кампфор. Ако се покаже, да се прави чир, онда га притисну кључем. Да чир сазори, привијају на њега старе сланине јер сланина прогриза кожу пак брзо чир сазријева. Кад се чир провали те **излази** из њега материја онда мећу лишће од цикле да извлачи гној.

Красте су мале ранице које имају понајвише дјеча на глави. Красте мажу изметеним маслом те по маслу посипљу дувана утрата од сијаног лишћа који најприје осуше, те онда сатару и сипљу.

Мицина. На мицину мећу испечене крмеће балеге и мичине се провали, неки привијају и ланено сјеме са ма каквим брашном помијешаним у млијеку.

Жуљеве на нози лијече мазањем исте са лојем од коза.

Лишај на дјечи лијече зифтом од луле. Иглом извуку онај гостилеш, кога зову мазак или зифт, и тим зифтом мажу лишај сада ма гдје се налазио на тијелу. Неки мажу лишави мјеста са масти коју добију од шеничних зрна. Метну маст на жеру да се угрије, а онда узму девет зрна од пшенице, притисну зрна врућом машом те шеница пуста маст којом си народ онда лијечи своје лишавје.

Кад прст на здраво заболи онда га турају у кључалу воду по пар пута да се офури а неки међу одма по пар пута да се офури а неки одмах међу устук траву да болест поврати.

Свраб. Узму двије жлице школске креде, две жлице сумпора, четири жлице крмеће масти и четири жлице црног коломара. То све смјешају у једној рауљики, те се тим мажу и свраб нестане. Неки га лијече омаром, кога скувају те се оном водом купају. Неки кувају чемерике и њом се мажу.

Брадавице понајвише опале са запаљеном гљивом коју трпи док му брадавица не изгори. Неки их режу бритвом. Некоји опет оперу мјеста гдје се брадавице налазе водом из шупљог пања који нигдје пак чак ни у љети не пресушује. Приштиће мажу опаљеном костријети од козије или јарчије браде. Код оспица пију ракију.

Сиса кад заболи жену одмах траже у селу гдје имаде црна крава у кога. Даду донијети од те краве балеге фришке те је угрију и овако што врућу привијају, те по неколико пута промијене са другом врућом балегом која се мора увијек држати на пећи да је у залихи врућа.

Уво. У болно уво лијевају сок од траве чуваркуће која расте на крову куће. Неки опет жежу витуље од воска, а онда запали востену крпу која вуче из ува онај жути талог, неки опет лијевају у болесно уво једећег уља.

Зуб кад боли међу печен чешањ бијелога лука у коме је барут печен, натакну на болни зуб те држе, неки међу на зуб жестоку слану ракију, а кад боле десни онда кувају камилице на млијеку те испиру десни а то раде код зубобоље, неки међу у шупљи зуб киселог камена, а неки затварју уши ватом да му пропук од ушијну недолази до зуба, неки опет пуше лишће од татауле, те кажу да и од тога прође зубобоља. Грла бол лијече леденим облозима, пињем жестоке ракије, неки мажу врат петролеом, неки међу врућу паленту око врата те паре грло.

Сушицу лијече козијим млијеком и то млијеко мора бити од жуте козе. Свако јутро узму на таште по залагај сланине суве, те је дуго жваћу, а онда иза ње узму залагај крува.

Трбобољу лијече пијењем напрстка барута, неки опет пију уструганог мишадора, други опет пију кокошије нечисти, а неки скувају пелин те

пију воду. Против колере пију ракију и једу боровично зрње, те куће каде.

За јаки кашаљ узимају вруће млијеко те га што вруће пију, онда метну у млијеко масти или чистог сала од крмцета те му се размути јаје и то се пије у вече прије поласка у постељу.

Љутина кад мори онда се поједе по пар зрна попржене каве и то га прође, неки опет мјесто каве прже боб те га жвачу.

Водену болест лијече хладним облозима и пијењем жалфије траве, а исто кувају и жиле од боровице те пију воду а зрна боровице туку те у ракији пију.

Дјетиње гујавице лијече црвеним луком а иначе више узимљу колачиће у дућану.

Грозницу лијече чајем од широке боквице с коријеном. Пију и папар у љутој ракији, а пију и уља за прочист.

Кад коме стане мокраћа, онда кувају шипкова плода на води те пију као тег.

На ране међу сланину, траву рањеник и уску боквицу, нетко опет привија на рану сало од дивљега зеца. За рак рану народ не знаде већ ако је има тко у носу онда ту болест лијечи у болници. Дивље месо посипају утученим бијелим шећером, на што га онда нестане.

Задува се лијечи код дјеце тако да се дијете пренаша преко разора рано у младу неђељу прије родива сунца.

Назебе лијече куваном ракијом у коју међу бијелог шећера те ту ракију пију у вечер кад пођу у постељу спавати.

Кашаљ кукуријекавац лијече пијући теј од траве плаве љубичице у чији уварак међу жутог шећера. Кашаљ лијече са топлим вином те парењем ногу у врућој води у коју успу по шаку соли. Хуњавицу, лапавицу лијече ако се у нос ушмркаје ојача ракија те натрпа пун нос шњофаца дувана да кишу.

Реуматизам лијече трењем живих коприва по болним мјестима, трењем тијела са шпиритом или жестоком ракијом, а тару се и камфором и шпиритом.

Срдобољу или грижу лијече скуваним црним вином у ком се провари каранфила, неки опет кувају гриз на млијеку те једу, други опет стуцају риже те ју варе и једу на млијеку, неки опет прже просо, самељу га и кувају као каву те пију.

Златеницу лијече травама са медом те у купке међу жути дукат кад се купа, а неки пију преноћену воду у којој је дукат преко ноћи се киселио, дочим други пију воду у којој се киселила мезгра од црног трна испод коре састругана.

За болести главе узимљу пријесан крумпјер, раскриже га и привијају на слијепе очи, неки међу ледене облоге.

Кад заболи око те поцрвени онда међу на око мокре чепове из тикве, међу и хладне облоге на вратне жиле, замужају очи женским млијеком, неки перу очи властитом мокраћом.

Кад се тко заједе између ногу, онда тај зајед мажу са масти, или засипљу црвоточином из јелова дрвета, а мажу га и лојем од козе.

Зној кад гризе између ножних прста, онда посипљу између ножних прста на фино сито просијано кукурузно брашно, да се ноге не зноје, многе и код овога знојења употребљавају црвоточину за посипање.

Млијеко ако код жене пресуши, онда траже жене гљиве од зовике, метну је у воду да преноћи те сутрадан пију на таште ону воду на оном мјесту на ком се је дијете родило, или на прса међу ораова лишће.

Кад жена изгуби своју перијоду кува пелин те пије, пари ноге у врућој води у коју се успе шака луга. За зауставити мјесечницу кувају жиле од коприве у литри црног вина, или попрже боба те пију мјесто кафе на таште. Усне се мажу плавим каменом да прођу.

За бистрење крви пије се вода од кувана пелина, а за јело узимљу салату радич и матовилац.

Ако се задије дрво или игла у месо онда узимљу зечије сало те га употребљавају.

Жена кад роди, узима за прочист тијела рициновог уља, једе скувана јаја и пилетину, а пије ракију и вино.

Код падавице пуштају на жилу крв на руци, међу хладне облоге, пуштају пијавице те не пије болесник ни ракије ни вина, једино пиво пије.

Све наведене лијекове припремају људи себи сами од домаћи трава. Док се састане човјек са својим болесником пита га: како иде ради себе на ван, да ли му се стужује на бљување, да ли га гдје по тијелу пробада и гдје, има ли вољу за јести и што најрадије би појео, како са трбувом и жличицом. Сад му не преостаје друго, него ухвати свог болесника за жилу изнад шаке те пипа како му жила туче, пипа му слијепе очи, пипа главу, односно чело да ли је вруће. Ако му даде што скуваног од траве да пије, пак још од горке траве, е! Онда се сиромаш' све превија, не може си нигдје мјеста наћи. Кад то виде, онда га залажу шећером и медом да му уталожу ту горчину. Он сиромаш одмах пљуцка, мучи му се у дробу, те узвикне: волим умријети него да ме даде са горким травама. Најтеже је трпити човјеку кад га трбу боли, кад му жилица куца, кад га глава боли, кад му се зуб вади, кад му се мицина прокида или из тијела вади страна тијело те му се мора живо месо резати. Од ових боли спопане човјека велика мука и мучнина, велика

врућина те га од муке увати грозница. Ако оздрави, онда каже: тешке сам муке трпио пијући чемерне лекарије. Кад болесник оздрави, те се растане с креветом онда му кажу: хвала Богу нека се само с креветом растао, нека је оздравио.

Гордана Јовић

Прота Никола Ерцеговац (или о местима сећања у Глини и на Банији)

На почетку 20. stoleћа име проте Николе Ерцеговца је у Глини и на Банији било познато, од значаја и угледа. У српској заједници засигурно, а ми бисмо рекли и у хрватској. Српско-хрватско окружење је било протино природно поље живљења и деловања. Прота је наравно по професији био познат међу народом и људима уопште, али и по политичком деловању. Скоро пола века, од 1892. до 1940. године, био је парох у Глини. Међу значајним је, нарочито у локалној средини, организаторима Српске народне самосталне странке у Хрватској 1902-1903. године, политичке странке која је израсла у најзначајнију организацију Срба на простору који је, аутономно организован, био познат под именом Краљевине Хрватске и Славоније, у саставу Краљевине Угарске, која је била “друга половина” Хабсбуршке Монархије, од 1867. позната као Аустро-Угарска Монархија. У тој и таквој монархији, која је још увек почивала на феудалним основама, где су демократски принципи и институције били декоративни елементи, прота је постао шире познат као један од оптужених у Загребачком велеиздајничком процесу 1908-1909. Био је то један од процеса у систему велеиздајничких процеса којима се Хабсбуршка Монархија борила против либерализације и демократизације државе и друштва, нарочито ако је она долазила од стране славенских заједница и била израз њихове сарадње и заједништва. Штампана у Монархији на свим језицима, јужнословенска штампа, али и европска, бавила се овим процесом, на различите начине, из различитих перспектива, са различитим

побудама и интересима, pro et contra, али је протино име било често навођено, нарочито у штампи коју бисмо и сада могли назвати јужнословенском-југословенском. Француска штампа, публицистика и дипломатија се систематично интересовала за јужнословенски-југословенски простор и писала о њему. Политичке и шире друштвене и економске планове и пројекте Јужних Словена у Монархији Французи су видели као борбу за људска и грађанска права појединаца, као борбу за аутономистичке и децентрализаторске тежње различитих националних заједница, и пре свега као протест и побуну против чисто германског/немачког одређења унутрашње и спољашње политике Монархије. Више их је занимао њихов протест и борба против постојећег стања у Монархији него могући домаћаји тих побуна.¹ Протин свештенички лик локалног борца за национална и људска права, жртве недемократског режима у велеиздајничком процесу, необичношћу се уклапао у ондашњи модел борца за људска, грађанска и демократска права у Европи. То је онај “културни свет”, она “културна Европа”, како су је Срби перципирали у првој половини 20. столећа, која је видела и разумевала њихову заједницу, подржавала њихов начин живота и њихове тежње.²

За српску заједницу у Глини прота Никола Ерцеговац је био пастир и национални радник без премца. Када су га испраћали 13. октобра 1940. године из Глине, чланови глинске парохије истичу његов пастирски рад, оданост српској цркви и православљу, такође његове заслуге као националног радника. Преломном тачком у његовом животу сматрали су његово страдање током Велеиздајничког процеса у Загребу 1908-1909. Сматрали су да је тај обрт у протином животу, од пастирско-породичне идиле са мноштвом деце ка страдалничком положају жртве режима који је гајио нетрпељивост и мржњу према његовој заједници, одредили његов живот. Страдалничке околности живота прота Николе Ерцеговца су се наставиле и у потоњим годинама, како се и притисак на српску заједницу у Монархији појачавао. Посебно су тешке за њега и породицу биле ратне године 1914-1918. Тада га је (1916.) заувек напустила и његова животна сапутница Љубица Ерцеговац, рођена Мајсторовић. Она је била кћи протојереја Моје Мајсторовића, који је током своје каријере служио више парохија у тзв. Горњој крајини.

Са надгробног крста на Православном гробљу у Глини, где поред своје кћерке Љубице (1873-1916.) лежи протојереј Мојо Мајсторовић, стоји да је рођен 1850. године, без места рођења, и да је умро и сахрањен у Глини 1925. године. Кћи Љубица му се родила када је имао 23 године, а са 37 година је 1. септембра 1887. изабран за “српског заступника” Народне странке на простору бивше Војне Крајине, у Модрушко-ријечкој жупанији,

- 1 Зборник о француско-српским односима из 1989., текст Дуде Стојановић о Шарлу Лоазоу; књига Миро Ковач; франц. док.
- 2 “Нашем драгом пароху, протопресвитеру ставрофору оцу проти Николи Ерцеговцу 1892-1940, Глина”, опроштајна споменица коју је глинска парохијска заједница уручила проти 13. октобра 1940. године, када је после 48 година парохијске службе напуштао Глину, и одлазио да старост проведе код деце у Београду. Пригодна споменица садржи насловницу, две фотографије, спољашњости и унутрашњости чувене глинске православне цркве (Рођења Пресвете Богородице, која је у стилу барокног класицизма изграђена 1826. године са иконостасом Павла Симића из 1870.), пригодан текст и десетине потписа глинских парохијана.

- 3 Нивес Румењак, Српски заступници у Банској Хрватској. Оквир за колективну биографију, 1881.-1892. СКД "Просвјета" – Загреб 2003, с. 107, 115, 130.
- 4 Mirjana Gross, Повијест правашке идеологије ..., Загреб 1976.

са пребивалиштем у Дуњаку где је био парох. Припадао је наравно Српском клубу, у хрватској опозиционој штампи ноторно познатом као "Khuenovi Srbi". Они су чинили мањину у мађаронској Народној странци, која је наравно одговарала проценту тзв. српских гласова у иначе врло рестриктивном изборном систему (између 2 и 3% становништва је уопште учествовало у томе) какав је владао у угарском делу Хабсбуршке Монархије. Оверовљен је за заступника Хрватског сабора 19. 10. 1889. године. Као такав је био члан два одбора у Сабору Краљевине Хрватске и Славоније, Одбора за петиције и притужбе и Одбора за народно господарство. Биран је за "народног заступника" Хрватског сабора и у наредним периодима (1892, 1897, 1902), а био је и заступник у Угарско-хрватском сабору у Пешти, тада већ као прота на Кордуну.³

Таст проте Николе Ерцеговца, прота Мојо Мајсторовић, припадао је претходној генерацији, која је стасавала у тзв. нагодбењачкој Хрватској, дубоко одређеној оквирима врло сужене аутономије, за мањинску заједницу важном институцијом Српске црквено-школске аутономије како је она уређена 1868. године, седмогодишњим бановањем тзв. народног бана Ивана Мажуранића (1873-1880), чије су понорођивање аутономних институција Срби доживели као удар и на њихова српска обележја. Ту су српске парохијске школе нарочито биле на удару, па је све то, спојено са неуспесима из претходне политичке ситуације, у којој је падом Баховог апсолутизма 1859. укинута Војводство Српско и Тамишки Банат, а аутономија тзв. Троједнице (Краљевине Хрватске и Славоније са Далмацијом) била на путу да ојача (што се изјаловило), довело до оштрог заокрета у политици и политичком понашању Срба на овим просторима. Кроз борбу и заштиту својих посебних српских права и обележја, у Khuenovom режиму (1883-1903), српски посланици организовани у Српски клуб, били су део унионистичке/мађаронске Народне странке, којом су доминирали њени хрватски чланови. Била је то последица неуспеха Народног покрета 1883. године, који је имао првенствено хрватско обележје, и у коме су Срби оклевали да учествују. Пропаганда у српским селима Војне крајине наишла је на мук међу српским сељацима и локалном елитом. Но понегде је и било одјека.⁴ Прота Никола Ерцеговац је упио ово политичко и животно наслеђе, у коме је губитак једне државности са српским обележјем била важна почетна чињеница, а ланац сукоба са хрватским покретом у Монархији који се изродио из тога и произвео дубок осећај несигурности у српској заједници, последична чињеница, која их је све одређивала. Не делује забадава цела политичка ситуација и политичко понашање Срба у Khuenovoj епохи као једна велика импровизација.

Догађања за време Мажуранићевог бановања била су, с друге стране, у дубокој вези са ширим спољнополитичким и војним догађањима у окружењу, односно са Устанком у Босни и Херцеговини 1875-1878. године. Устанак, којим је доминирао српски покрет, и који је имао велике ослободилачке циљеве, доживео је слом, а Берлинским конгресом 1878. Аустро-Угарска Монархија је добила право да окупира простор Босне и Херцеговине. После пораза и повлачења из Италије 1859. и пораза код Садове 1866. године, Монархија се овенчала војним и политичким успехом, и проширењем територије. Током устанка у Босни значајне групе избеглица прелазиле су Уну, тако да се та побуна и покрет и буквално излио на простор Горње крајине. То искуство избегличких колона обележило је и протино детињство, и младост његовог таста проте Моје Мајсторовића.⁵

Сам прота Ерцеговац је (у односу на свога таста Моју Мајсторовића) припадао следећој генерацији, рођеној око 70-их година 19. столећа, која је стасавала за политику када је генерација тзв. Khuenovih Срба била на врхунцу своје политике између 1887. и 1992. с друге стране, проту је такође битно одредила, својим идејама и политиком, и нова полетна генерација омладине, која је бурно и смело ушла у живот и политику на прелому 19. у 20. столеће. Генерацијски, он је њој припадао, али је његова свештеничка одежа, његово природно окружење, његова дубока уроњеност у народни дух и заједницу, његов имиџ породичног човека са бројном децом, јако одударао од либералног, интелектуалног, грађанског окружења у који ће га судбина ставити.

Најагилнији међу српском омладином је био Светозар Прибићевић, чије је службовање као професора у препарандији у Пакрацу па у Карловцу и комуникација са околним српским заједницама, учинило да настане прва језгра Српске народне самосталне странке. Тако и ту је прота непосредно ушао у заносну орбиту политичког деловања, која га је даље водила кроз многа искушења. Прота је морао да чита и познаје идеје Светозара Прибићевића, које су у основном биле изложене у алманаху "Народна мисао" из прве половине 1897. године. Ако се изузме породично сећање, оно што је видљиво за историчара из докумената, говори да су се Прибићевић и прота морали засигурно знати, сусретати и комуницирати, у широком временском распону, и да је политичка и лична судбина Светозара Прибићевића утицала и на проту.

Најшире, на проту су утицале идеје и политика епохе: националне и политичке идеје Револуције 1848. године које су просто обележиле епоху, идеје о суверенитету народа, либералне идеје о равноправности појединаца и заједница, неке демократске идеје; као и идеје које су изведене из ових

5 Милорад Екмечић, Устанак у Босни 1875-1878., Сарајево 1976.

- 6 Лаза Ракић, Радикална странка у Војводини (до почетка XX века), Нови Сад 1975, стр. 180, напомена 39. проту Данила Прицу идентификује као представника СНСС, док Нивес Румењак, Српски заступници у Банској Хрватској. Оквир за колективну биографију 1881-1892. СДК "Просвјета" – Загреб 2003, стр. 136, 147, 148. наводи да је "Самоуправа" у својим бројевима из марта и априла о Прици писала као о кандидату ССС-а.

основних, о још једној југословенској државности са српским обележјем (идеја о обнови Војводства српског ...) или о државности Троједне краљевине која је спојена са идејом равноправности требало да буде једна српско-хрватска или хрватско-српска државна идеја, поготову ако би јој сплет спољашњих околности омогућио да се прошири и на околне јужнословенске територије, пре свега Босну и Херцеговину. Даље, на проту је морао утицати сукоб српске и хрватске државне и националне идеје који се отворио падом Баховог апсолутизма 1859. после пораза код Мађенте и Солферина и одступања из дела Италије, када је укинута Војводство српско а уређење на модерним основама аутономије Троједне краљевине (државност средњовековног порекла и садржаја) условљено договором са Мађарима, што је довело до склапања Аустро-угарске нагодбе 1867. и Хрватско-угарске 1868. Постојала је прича која је трајала још на почетку столећа да је српска улога у преговорима о нагодби била значајно већа него што је то остало забележено у историјским документима, и да су они радили и тражили да уколико дође до развојачења Војне крајине, уместо ње дође до конституисања једне нове државности која би имала и српско обележје. Уместо тога добили су тзв. народно-црквену или црквено-школску аутономију са српским предзнаком, уређену 1868. и даље дограђивану. Посебно је ревизија Нагодбе 1873. и седмогодишње бановање Ивана Мажуранића проширило српско-хрватски сукоб. И од свога таста проте Моје Мајсторовића, који је 70-их година 19. столећа већ био у професији и политици прота је упио доста од ових садржаја, основних и изведених политичких идеја.

Нужно га је одређивао, не само професионално и животно, него и политички, његов положај проте. Парох у Глини је постао 1892. године. Непосредно пре њега су глинске проте биле Михајло Матијевић и Данило Прица. Обојица су на Српским народно-црквеним саборима заступали изборне котареве Глина I и Глина II Горњокарловачке епархије као свештенички заступници, и били на листи Српске народне слободоумне странке (СНСС), први на изборима 11. септембра 1885. а други на изборима 13. септембра 1890. године. Има показатеља да је прота Данило Прица током марта и априла 1890. године наступао као кандидат Српске самосталне странке, која је те године на изборима за Српски народно-црквени сабор наступала у споразуму са Радикалном странком.⁶ Дакле, опозиционо расположење према мађаронској, унионистичкој Народној странци са којом је сарађивао и у чијем саставу је био и Српски клуб, није дошло у Глину са парохом Николом Ерцеговцем. Баш везано за септембарске изборе 1890. године за СНЦС и оне за Сабор троједнице 13. маја 1892. године може се уочити пораст опозиционог расположења међу

Србима, који је дубоко везан за упадљиви пораст повезивања заступништва за СНЦС са оним за Сабор тзв. Троједнице, када је у пар година тај број од 12 скочио на 19. То спајање заступништва за Српску народно-црквену аутономију са заступништвом за Сабор Краљевине Хрватске и Славоније (СКХС) био је не само старо/нови метод политичке борбе, него и први јасан корак ка демократизацији политичког система и институција феудалног порекла али и садржаја, будући да је институција избора за народно-црквено-школску аутономију Срба почивала на општем праву гласа за пунолетне мушкарце, а изборни систем за СКХС, као део изборног система Краљевине Угарске, на врло ограниченом изборном систему који је обухватао негде око 2,6% пунолетне мушке популације. Изборном реформом спроведеној када је Српско-хрватска коалиција дошла на власт 1905/1906. године тај проценат се попео на нешто више од 6%. Био је то конзервативни режим у преживелим феудалним оквирима *par excellence*.⁷

Никола Ерцеговац је у наступајућим 90-им годинама и на самом прелому 19. у 20. столеће био очевидац и искусио још снажније доживљаје од оних које је нудио Књижевни режим и у њему врло неодређен и неизванстан положај Срба. Шири друштвена и политичка догађања у Монархији су 90-их година 19. столећа узела такав правац да су плела околности које су утицале и на протин живот. Тих година су либералне друштвене и политичке снаге негде отворено негде прикривено губиле своје положаје, и нове друштвене и политичке снаге (хришћански социјалисти и др.), спојене са остацима старих феудалних друштвених група (аристократија и клерикалци) су ступили на позрницу обележивши је “расистичким отровом у нападу на либералног душманина”.⁸ Ако је 1895. године био сведоком српских демонстрација у знак протеста што су последње војне јединице, остаци некадашње Војне крајине, напуштале Глину и тиме симболизовале крај процеса њеног развојачења (тако нежељеног од стране Срба), онда су га се сигурно дојмиле и антисрпске демонстрације у Загребу октобра 1895. године. Од тада је ишао један ланац антисрпских демонстрација који је битно променио положај Срба на просторима Краљевине Хрватске и Славоније и створио међу њима раширен осећај несигурности и неизвесности. Дакле, у протином доживљају света ситуација се за Србе настављала. Ове антисрпске манифестације пратила је лагана промена става власти према Србима, нарочито у јавном испољавању њиховог националног бића. Срби који су се налазили у структурама власти били су збуњени и невешти да реагују на нове прилике и упорно су се држали старих метода. Активност нове генерације, српске омладине, којој је по годинама припадао и прота Никола Ерцеговац, и

7 Гордана Кривокапић-Јовић, Српска народна самостална странка 1903-1914, СДК “Прогресијета” – Загреб 2000, стр.73-143.

8 Карл Е. Шорске, *fin-de-siecle* у Бечу. Политика и култура, Геопоетика – Београд 1998, стр.136.

- 9 “Србобран”, 1902, бр. 127, стр. 9. Чланак под насловом *Одбор за раздијање српских њорозора у Загребу*.
- 10 “Србобран”, 1909, бр. 1-233 (јануар-октобар). “Србобран” је од почетка до краја Велеиздајничког процеса свакодневно доносио извештаје – стенографске белешке – са дневних расправа уз све пропратне документе и информације под насловом : *Расправа оптуженим Србима ради велеиздаје ... дан. Почетак у ... сати*.

чију је судбину неспорно делио, надовезала се на ове догађаје, и испреплела своју активност са њима. Следила је “Милетићева прослава” у фебруару 1896. године, организовање значајне “мајске скупштине” Српске самосталне странке у јуну 1896. године, сарадња са хрватском омладином и стварње Уједињене омладине, издавање алманаха “Народна мисао” у првој половини 1897. године, ангажовање у изборима за СНЦС и Сабор Краљевине Хрватске и Славоније исте године, затим искуство “Сјеничака и силе” које је снажно утицало на ове младе људе и одвело их, заједно са Самосталном странком до вишеструког ангажовања у “скупштинском покрету” који је отпочео децембра 1898. године. Тада су српске народно-црквене општине почеле да одржавају велике скупове/скупштине, на којима су истицани сви основни захтеви Срба у Банској Хрватској уобличени у петиције упућене Сабору, потписане мноштвом потписа. Штампана је говорила о хиљадама потписа. После дуже паузе, тај је покрет средином 1899. године обновљен и проширио се по свим крајевима Краљевине Хрватске и Славоније. У јуну месецу 1899. дошло је до антисрпских изгреда у Загребу приликом прославе педесетогодишњице Јована Јовановића Змаја. До нових антисрпских изгреда и демонстрација дошло је после окончаних расправа о српским захтевима у Сабору. Овом приликом антисрпских изгреда је било и у мањим местима. Српска омладина је тада иступила из Уједињене омладине и отворено се прикључила самосталцима.⁹ Ту се је прота, кроз организацију Српске народне самосталне странке, за дужи период нашао у друштву ових младих, агилних људи, који су пропагирали нове идеје и нове политичке методе, који су унели много динамизма у српску политику у Монархији и шире.

То протино животно и политичко кретање између старе и нове политичке генерације Срба у Хабсбуршкој Монархији, између старих и нових политичких и друштвених идеја и метода, уз сталну неизвесност и несигурност живљења и опстојања српске заједнице, и политичку и друштвену, и економску и културну, одређивали су проту Ерцеговца, и учинили његов живот и политичко ангажовање радикалнијим него што је била природа његовог посла, његов породични и лични живот.

Тај породични и лични живот је сурово разоткриван приликом Велеиздајничког процеса, током ког се могло разумети да су протин дом и породица били често под спонтаном или намерном присмотром, да је шпијунирање и надзирање било манир у животу заједнице, у коме су се тривијалности живота перципирале као велике политичке истине.¹⁰

Протин скромни лик је још једном после Велеиздајничког процеса био под пажњом локалне и шире јавности, када је током 1910-1911. текла

акција за реорганизацију Загребачке жупаније. У тој сложеној активности, која се одвијала у два наврата 1900-1903. и 1910-1911. године, и била вишезначајна и политички и друштвено-економски и културно, прота је одиграо своју скромну улогу, у маниру старих српских политичара 19. столећа, са осећајем и снагом човека који је дубоко видео и разумевао околности живљења обе заједнице на простору Баније. Он је неспорно учествовао у акцији реорганизације Загребачке жупаније њеним цепањем на два дела, од којих је један, у опсегу бивше Банске крајине са центром у Глини, требало да има српска обележја. Акција је вођена у више праваца и на више нивоа, а ово је био само један од њих. Акцију су у истом смислу водиле и неке изразито хрватске политичке и друштвене групе. Протин ангажман је очито почео у самој странци, Српској народној самосталној, у њеној локалној организацији у Глини, где је он сарађивао са локалним партијским члановима и друговима. У овом случају са трговцем Пером Бекићем и адвокатом Николом Пелешем. Ови су потицали из локалне средине и били пореклом и деловањем такође дубоко урођени у њу. Са хрватским предлозима их је уједињавала иста тежња, дубока потреба, да се постојеће, у сваком погледу бедно, стање простора бивше Војне крајине промени, унапреди, на другим претпоставкама интегрише у неке целине. Ван политичког оквира, њихове анализе прилика на Банији мало одударају једне од других.¹¹

За проту ово као да је била лабудова песма његовог политичког ангажмана у локалној средини у којој је живео још тридесет година. У Краљевини Хрватској и Славонији, као и у целом угарском делу Монархије, Српска народно-црквена аутономија је срушена једним потезом, тзв. српски закони такође, и Срби су од те 1912. године, у складу са спољнополитичким унутрашњеполитичким приликама, били изложени још већој репресији. Те околности су на протином животу и здрављу оставиле трајне последице.

Данас можемо да се питамо, и као историчари и као обични људи, шта је остало од идеја, покрета, државе, за које се прота борио, у коме је учествовао, која је била његов велики сан о уједињењу свих Срба, и Срба и Хрвата у једној држави. Шта је остало од заједнице којој је припадао, од материјалних и културних добара које су ту стварали, од цркве Рођења Пресвете Богородице у Глини у којој је служио као парох 48 година, од свега тога. да ли је, изван породичног сећања, изван историографског интереса, уопште формирано неко сећање заједнице и локалне средине које би укључивало проту Николу Ерцеговца. Које је уопште место сећања на целу епоху, идеје и дела, којој је припадао Никола Ерцеговац. Да ли уопште постоји могућност да се и повесно и друштвено и политички вреднују дела где се спомиње и протино име.

11 Г. Кривокапић, Глина и глињски крај на почетку XX столећа (1903-1914), Глина. Глињски крај кроз столећа, 1988, стр. 108-123.

Српско православно гробље је данас једино место сећања на илирско-српско-југословенску епоху којој је припадао и прота. Пет гробова породице Ерцеговац, обелиск породице Пелеш, гроб Гедеона Огризовића и његове супруге Олге (исте оне која се потписала у октобру 1940. године на опроштајној Споменици проти Николи Ерцеговцу), то је једино место где постоји неко сећање на једну велику значајну епоху чији су они били мали актери.

Прота Ерцеговац дочекује
Милана Прибићевића у
Глини 1918. године

Видосава Голубовић

Преписки између Маријана Микца и уредника часописа Нова Европа

Око сарадње у часопису,
Зенић, зенитизам, филм

У преписки око часописа *Нова Европа*, вођеној више година између Маријана Микца и уредника Милана Ђурчина (1920–1923; 1934), пронађена је грађа која је већим делом везана за *Зенић* и зенитизам. Та грађа (налази се у Рукописном одељењу Националне и свеучилишне библиотеке у Загребу) упућује, с обзиром на значај писма као документа, на неке битне чиниоце загребачког гласила: његов профил и програмску оријентацију, уређивање, избор сарадника и видове сарадње, тематски, идејни и идеолошки аспект прилога, дакле све оно што је са гледишта једне периодичне публикације од изузетне важности. Наравно када су у питању личности као што су Милан Ђурчин и Маријан Микац, не може се губити из вида ни она страна која има одлучујућу друштвено-политичку и књижевну тежину. Данашњи читалац ће, вероватно, запазити да су уредници оновремених часописа имали обичај да се дописују са својим сарадницима, износе своје мишљење о примљеним рукописима, повремено их, према својим критеријумима мењају или преправљају, чинећи то без знања и сагласности аутора.

Дописивање Микца са Ђурчином подељено је на различите, јасно издвојене целине, условљене животним околностима, доминацијом одређених идејних и идеолошких начела, уметничким склоностима Ђурчиновог сабеседника. Најпре се стиче увид у обресе сложених односа и начин рада поморских академија, у систем и видове образовања поморских кадета, подаци који се, поред осталог добијају на основу опште процене стања у трговачкој морнарици. То је Микцу послужило као

полазна основа за тражење путева ради налажења задовољавајућег решења проблема у једној грани поморства.

Као свршени кадет Поморске школе у Бакру, Микац постаје све прагматичнији, вођен жељом да се изјашњава против неких социјално-политичких појава у новој држави. Поново увиђа практичну потребу критике, али сада у смислу непосредног деловања на свет који га окружује. То је време које непосредно претходи његовом приближавању и укључивању у зенитистички покрет Љубомира Мицића. Визионар слоге и зближавања међу југословенским народима, он помера границе свога интересовања према тематици жене. Учинило му се неопходним да се изјасни о неким општим питањима, као што су, на пример, улога и положај жене, женски покрет, или да потражи решење које би боље одговарало специфичности односа између омладине и жене. Без обзира на разноврсност тематских компонената, постоји неко јединство, које их више-мање условљава и међусобно повезује.

Познато је преко локалне штампе да је Микац јавно и посредством медија критички реаговао на веома изражене националне тежње Друштва хрватских жена у Петрињи (види писмо од 27. ВИИИ 1921), што га је довело до непомирљивог, полемичког односа према тој појави и до текстова намењених објављивању у *Новој Европи*. Њихова радикална, снажно изражена југословенска идејна компонента није ишла у сусрет прагматичним програмским циљевима уредништва, који су утицали на то да Микчеви текстови са женском тематиком остану необјављени. Сличну судбину доживели су и неки други Микчеви рукописи, ослоњени на измењену, али тада још увек актуелну проблематику.

Треба, ипак, рећи да су мишљење и његови ставови о женском питању попримили сасвим другачији смисао у зенитистичкој фази. Поникли на традицији футуристичке варијанте зенитизма, у њима су се преусмериле позитивне представе о жени у негативне, нарочито с обзиром на њен однос према мушкарцу. Одбацивање првобитног позитивног контекста дошло је до изражаја у песми “Контрацвеба – господична”, објављеној 1923. у априлској свесци *Зениџа*, у збирци *Ефект на дефект* из исте године, и читаној и коментарисаној на јавним наступима Мицићевог сарадника. Према том негативном естетском моделу, емотивно слаба жена нема у себи довољно снаге да воли снажног мушкарца. Усмереност против жене у футуристичком смислу водила је ка оспоравању субверзивних појавних облика капитализма, што се поклапало са побуном против меких емоција, непожељних у програмској и песничкој пракси зенитиста: “Жена млака не воле лудака / Пропаст вечна Вама цвеба – господичне”.

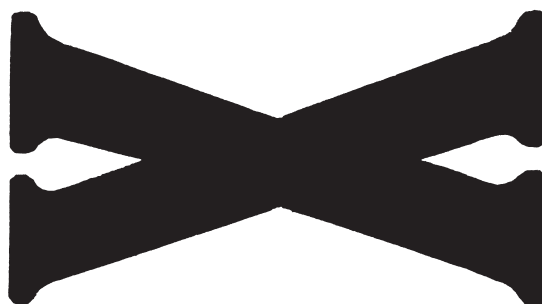
Занимљиво је потом пратити кроз преписку како је дошло до потпуног

обустављања сарадње М. Микца са *Новом Европом*. Преписка је забележила траг о томе шта је могло значити бити следбеник и приврженик зенитизма и *Зениџа*. Прво је, као што је познато то дошло до изражаја на личности Љубомира Мицића, а касније код његовог агилног сарадника. Представа о томе може се добити на основу Мицићеве сарадње у *Новој Европи* у предзенистичкој фази. Документује је Мицићев критички прилог о изложби Пролетњег салона, објављен у *Новој Европи* децембра 1920, заједно са прилозима Густава Крклеца и Славка Батушића, писаним и штампаним истим поводом и у истом броју Ђурчиновог часописа. Оно што касније није успело Мицићу, покушао је да оствари Микац – да учини актуелном тему и стваралаштво зенитизма у *Новој Европи*. Нудио је редакцији своје недовршене рукописе (фрагмент романа *Феномен мајмун*), евентуално очекивао штампање своје збирке песама *Ефект на дефекту* у новопокренутој едицији часописа, која се већ афирмисала појавом Крлежине *Хрватске раисодије* 1921. Тај конкретан покушај, мотивисан разноликим настојањима, био је одмах на самом почетку осујећен мањкавим аргументацијама, уз слабо профилисане тезе, које су, ако би се провериле, биле крајње неповољно засноване. Управо на тим местима нараста динамика преписке. Редакција са своје стране враћа Микцу све његове рукописе и не жели са њим да негује и настави било какву сарадњу, док Микац пружа своја чврста уверавања да је зенитиста, наводи околности које су га на то навеле, истиче улогу и значај Мицића, покушава да оспори скептичан однос уредника вредновањем књижевних и уметничких прилога иностраних сарадника, нарочито руских, управо оних који су се убрајали у најистакнутије представнике европске авангарде. Нагласимо да овакав однос према Микцу није био случајан, будући да је он у теоријском и практичном смислу био парадигма зенитистичког стваралаштва, да је подстицао, анимирао и афирмисао рад групе у својим јавним наступима (Сисак, Петриња, Топуско), као и у песничким и прозним делима, остајући истрајан у зенитистичким уверењима и ставовима и у постзенистичком периоду. Стекао је бескрајно Мицићево поверење, које је временом уздигнуто до ранга пријатељства.

У дијалогу између М. Микца и уредника *Нове Европе* постоје разлике у начину размене информација, стилу, тону, а све то с обзиром на положај и ставове носиоца преписке. Добрим делом оне су произашле из положаја адресанта за време школовања, припадности зенитистичком покрету, и касније из кретања у току службе. У првом случају, углавном, се ради о практичним питањима сарадње, у другом су видни преображаји који су у складу са захтевима за одбрану значаја и вредности *Зениџа* и зенитизма, а у трећем се обликују идеје о путевима Микчевог бављења филмом. Сви

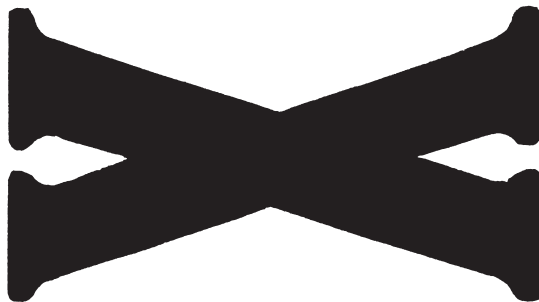
—
КОНТРА
ЦВЕБА

ГОСПОДИЧНА

Где је још оно време
 Када ће жене капиталиста прати рубље
 А праље у кафани зобати цвебе
 Сувише смо далеко да се назовемо другом
 Или ће нови Тесла доћи с новим патентом
 А ваше беле руке биће црне од писаћег мастила
 Да ће се насмејати ветар
 Зевати барови и кафешантани
 Поздрављамо колективне кухиње
 Има ли у човека више правде
 Или штреберства
ЖЕНА МЛАКА НЕ ВОЛЕ ЛУДАКА
 Пропаст вечна вама цвеба — господичне.

»ЗЕНИТ« — Април 1923.

Песма објављена у
 часопису *Зенић* и у
 збирци *Ефект на дефекту*,
 Београд, 1923.

ови моменти стоје у директној или индиректној вези са начинима обраћања, а ови су, како кореспонденција показује, најмање присни и спонтано љубазни у време Микчевог зенитизма.

И у последњим писмима, обележеним Микчевом преоријентацијом на филм, наилазимо на далеке одјеке *Зениџа* и зенитизма. У преписци са Ђурчином изнео је мишљење да је зенитистички период приметно утицао на његову личност и његово стваралаштво, критиковао је неспремност рецепцијских кругова да објективно реагују на појаву покрета (у том смислу писао је о “злосхваћеном зенитизму”), распитивао се код уредника какав је био став *Нове Европје* у том погледу, наставио да и даље одржава интензивне контакте са Љ. Мицићем, озваничене у преписци посредно, путем давања Мицићеве париске адресе, ради успостављања комуникације са својим адресатом.

Société Anonyme Française

Les Studios Paramount

au Capital de 10.000.000 de Frs.
R.C. Seine 243 708 B

Télégr. & Cables : SLUPARA-Paris

Siège Social:
7, Rue des Réservoirs
Saint-Maurice
Seine

Téléphone: Gravelle 25-00

Privatus

Bureau à Paris, 1, Rue Meyerbeer

23. V. 1934

Saint-Maurice, 30/IV 1934

Vrhovnjem: gospodine,

Imam čast da vam u prošle poraćem svoj
članak "Naš film na štampari", koji sam
napisao za "Novu Evropu". Pošto je "Nova
Evropa" slobodan časopis, bio sam i ja u njoj.
Zato vam moja književna potpisana samostalno i
slobodno, s kome ćete se i bi mojeriti, ako
budete ljubavni da pročitate ovaj članak.
Ovo je prvi put da se o jugoslovenskom filmu
piše kritički, a oči su mi ovo je prvi pokušaj da
ma se odrede temeljice.

Molim vas da bi imao dobru da mi
sagovite svoje književne i odluku.

Trudite se vam prijatelju mihi, i da
moj veliki i iskreni prijatelj.

Marijan Mihac

5. нов. 1920¹

Господине уредниче!²

Слободан сам Вам послати приложену радњу, но једино са молбом, да би је имали доброту оцијенити и оцјену ми приопћити на приложеној дописници, јер ја не могу нити издалека гојити наду, да би моја радња могла бити тискана у “Н[овој] Е[вропи]”, будући да моје способности нису још³ достатне, да одговарају вашој критики. Обраћам се баш на Вас, сматрајући да и садржај моје радње одговара програму, којег заступате.

Остајем у нади, да ће ми молба бити услишана.

Са штовањем:

Бакар, 21. X [л]920.⁴

Маријан А. Микац

поморски академичар

<Писмо писано руком, латиницом.>

Господине уредниче!

Хвала Вам на доброту и писму, којим ми обећасте, да ћете моју радњу прочитати. Како чујем, исти је мој чланак и тискан у Вашему листу, те Вам захваљујем и на труду, којег си задате исправљајући оно, што сам ја својим невјештим, почетничким пером написао.

Сада сам се опет ослободио да Вам пошаљем још двије радње, но заједно с њима и своје обећање, да ћу се чувати тако често злорабити Вашу стрпљивост и доброту. Држим наике, да је пресмионо од мене, што своје радње шаљем на⁵ оцјену уредништву, таковога листа, као што је “Н[ова] Е[вропа]” кад знам, да моје способности још су далеко од тога, да бих могао постати трајним сурадником.

Претплату за лист шаљем ових дана, умољавајући, да ми се пошаљу и сви до сада изашли бројеви.

Са штовањем

Бакар, 21. XI [1]920.

Маријан Микац

1 Датум дописан горе на левој страни укусо туђом руком; скраћеница за месец новембар написана је ћирилицом.

2 Микац се обраћа Милану Ђурчину, покретачу и уреднику *Нове Евроје*. Часопис је излазио у Загребу од 16. септембра 1920. до 26. марта 1941. године (Види: М. Циндори-Шинковић. *Нова Евроја* (1920–1941). Библиографија. Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010).

3 још – дописано између речи нису и достатне.

4 У то време, адресант преписке је питомац Поморске академије у Баку.

5 иза речи на прецртана реч оглас.

- 6 Управник Поморске школе у Бақру у периоду између 1917. и 1922. године био је др Фран Михлетић. – Упор.: 125. *облешница поморској школства у Бақру, 1849–1974*. Издавач Поморски школски центар Бакар, Ријека, 1974.

поморски академичар

<Писмо писано руком, латиницом.>

Бакар, 3. XII [1]920.

- 7 Реч јавно уметнута између речи био и само.
- 8 Реч он уметнута између речи ће и говорити.
- 9 Реч само уметнута између речи нагнао и његов.
- 10 Датум дописан горе на десној страни укусо туђом руком; скраћеница за месец децембар написана је ћирилицом.

Господине уредниче!

Заједно са својим новим дописом, шаљем на Вас једну молбу, која ће Вам се могуће и чудном чинити, и ако је, мислим, оправдана. Како Вам о свом посјету приопћих, наш је равнатељ⁶ човјек скроз и скроз поштен и вриједан само хвале, па је због својих врлина врло обљубљен. Но крај свега тога до сада је био јавно⁷ само кућен, било директно или индиректно, услијед рада и иницијативе једнога господина у чијем је интересу његова пропаст. Моја се молба састоји у тому, да бисте имали доброту у оному чланку, гдје ће он⁸ говорити о приликама на овому заводу – ја му изручих Ваш поздрав и поруку – између наслова и самога чланка, споменути неколико ријечи о њему самому.

Опростите ми, господине уредниче, на овому, но увјеравам Вас, да ме је на то нагнао само⁹ његов значај, због којег је он доиста вриједан сваког поштовања.

Са штовањем
Маријан Микац
пом[орски] академичар

<Писмо писано руком, латиницом.>

31. дец. 1920¹⁰

Господине уредниче!

Узимам слободу да Вам опет пошаљем једну радњу – овај пут, мислим, бољу од свих досадањих.

Умољавам Вас, да бисте ми бар на овај допис одговорили (– у Бакар, гдје стално боравим), јер ми је до њега много [стало], будући да говори о теми, која ми особито лежи на срцу.

Међутим, морам да завршим, јер се бојим, да се говорећи о тому писмо не би одужило, а знам, да Вам је вријеме тако драгоценост.

Захваљујући Вам унапред
Са штовањем
Петриња, 26. XII [1]920.
Маријан Микац
пом. акад.
у Бакру.

П. С. Прилажем [марку] за умољени одговор.

<Писмо писано руком, латиницом.>

27. V 1921.

са чеком за к. 120. –

Господине уредниче! за чланак у 6. броју II
[књиге]¹¹

Шаљући опет један чланак, допустите, да Вам се, пре свега, захвалим на труду, којег сам Вам задао чланком, тисканим у прошлом броју. Смелост, што се поновно јављам, није ми, могуће, подао тај најновији успех, већ више актуелност предмета, о којему, овај пута, пишем, и, што ми се чини, да о истој ствари, у истом смислу, није још писано. Да ли говорим с прекомерном самосвешћу, што нипошто не мислим, и да ли се варам посве или деломично, или се, могуће, уопће не варам, уверит ћете се најбоље сами. К тому сматрам овај чланак бољим од свих оних, које сам Вам до сада послао.

У сваком случају, молим, да ме известите о успеху.

Ако не бих успео, то би ми био најбољи знак, да за ме још није време, да чешће пишем у овако угледној ревији, као што је “Н[ова] Е[вропа]”, те да, заиста, морам почекати, док то време дође.

Понављајући своју молбу, и унапред захваљујући на одговору – ако је икако могуће, блиском одговору, јер, размерно, за не дуго време остављам ово место,¹²

остајем с оданим поштовањем
Бакар, 16. V [1]921.

11 Датум и напомена о исплати хонорара за објављени чланак дописани туђом руком. Штампан је под насловом “Омладина и сексуално питање”; расправља проблематику с педагошког, социјалног и етичког аспекта.

12 Микац не помиње да те године завршава Поморску школу у Бакру – научнички смер (Упор.: 125. обљешница поморској школства у Бакру, 1849–1974. Издавач Поморски школски центар Бакар. Ријека, 1974.

- 13 Датум у десном горњем углу дописан и подвучен туђом руком.
- 14 На основу писма које следи, може се закључити да је Микац послао *Новој Европи* свој чланак под насловом “Југославенска жена”. Загребачки часопис није објавио овај текст. Чланак се може схватити као полемика око рада Оснивачке скупштине подружнице “Друштва хрватских жена”, одржане, према писању листа *Јединство*, у Петрињи почетком августа 1921. године. На националне хрватске ставове, Микац на Скупштини одговара позивом на идејно и политичко зближење хрватских са српским женама. Локална штампа (*Хрватска бановина и Јединство*) прогласила је Микчеву критику некомпетентном, не прихватајући из тих разлога његове ставове (Опширније о томе, види: Б. Врга. “Зенитистичке вечерње у Петрињи”. *Љешојис*. Српско културно друштво Просвјета. Загреб, св. 10, 2005, стр. 384–391).

Маријан Микац
поморски академичар

P. S. Слободан сам приложити марке за умољени одговор.

<Писмо писано руком, латиницом.>

15. IX 1921.¹³

Господине уреднице,

Чланак, којега данас шаљем, има кратку историју свога постанка.

Концем пр[ошлог] мј[есеца] одржавала се у Петрињи скупштина “Друштва хрв[атских] жена”. Сасвим франковачко, антисрпско, и дубоко шовинистичко расположење масе, дало је збору исто такав карактер, а мене нагнало, да протестирам, да изразим своје негодовање.¹⁴ Посљедак је, као што се може очекивати, био урнебесна граја, и, што се ипак не може очекивати, громки поклици: “Не ћемо!” То је слиједило иза мога позива на сложан рад са Српкињама. Почео сам, затим, дубље размишљати о раду наше жене и о директиви код њезинога рада – какова јест и какова је требала да буде. Тако сам дошао на идеју, која је подлога овому чланку.

Опростите за ово, но сматрао сам потребним, да послани допис пропратим овим приказом.

Одани

М. Микац

Рача Нова, крај Бјеловара,

27. VIII [1]921.

<Писмо писано руком, латиницом.>

Господине уреднице,

Својем чланку “Југославенска жена”, којег сам Вам послао концем прошлог тједна, шаљем кратак додаток, – у случају, да би чланак могли употријебити.

Тамо гдје говорим о сврси чланка и утицају уједињења на покрет наше жене, у првом одјелу, молим да би изволили додати, да је “разлог, што сада с њим излазим тај, што сматрам, да је управо сада најповољнији моменат за то, да се прозбори која ријеч о женском покрету код нас, кад се сепаратизам и код жена особито размахао, те акција друштва ‘Хрватска жена’ почела рапидно продирати из Загреба у покрајину.”

Надаље, у трећем одсјеку, гдје говорим о раду наше жене, као мајке, жене и дјетета, молим да код последњег, мјесто: “као дијете двију својих домовина, шире и уже”, – стоји: “уже у оквиру шире”, јер ова незнатна измјена мијења смисао мојем схваћању у определијељу појма: домовина. Према оному, како сада, по исправку, стоји, разазнаје се, да се код патриотског дјеловања не смије држати на виду само интерес “уже домовине”, него да се увијек, код тога, узима у обзир и више свјетски интерес.¹⁵

Не замјерите за ово, но ја сам увјерен, да ме разумијете, и да ћете, према тому, опростити.

Ако би можда имали доброту, да ме извјестите о судбини овога чланка, умољавам на моје име, у Петрињу.

Поштује Вас

М. Микац

Рача Нова, крај Бјеловара,

30. VIII 1921.

<Писмо писано руком, латиницом.>

14. IV 1922.¹⁶

Господине уредниче! Учтиво Вас молим да бисте ме известили – у колико Вам време то допушта – о судбини овога рукописа, као и оних двају који Вам од пре стоје на расположењу. – Прилажем марку за одговор.

Захваљујући унапред,

остајем с поштовањем

У Петрињи, 6. априла [1]922.

М. Микац

15 Микац жели ставити до знања да своје схватање женског питања посматра у националним и интернационалним координатама.

16 Датум дописан укосом туђом руком у левом горњем углу.

- 17 Чланак под тим насловом није објављен у *Новој Европи*.
- 18 Датум дописан укосом туђом руком у левом горњем углу. Овом приликом датирана је 1923. година.

<Писмо писано руком, латиницом.>

Петриња, 19. IV [1]922.

Господине уредниче!

Захвалан сам Вам на савету, којег ми дајете у свом писму од 14. о. м.; исто тако, на прегледању, и дотеривању, мојих рукописа с Ваше стране. – Ако мислите, да би се такођер чланак о “омладини према жени” могао употребити,¹⁷ изволите га задржати, без обзира на време, када би имао бити отиснут.

Истодобно шаљем чеком претплату за В-ту књигу “Нове Европе”.

Примите израз мога поштовања:

Маријан Микац

<Писмо писано руком, латиницом.>

14. VII 1923¹⁸

Господине уредниче! – Читам, да један од идућих бројева намеравате посветити “нашем мору”. Можда бисте могли притом констатовати такођер следеће: – шта ће бити са бројним апсолвентима наутичких завода, чије је стање још од свих помораца најнеизгледније, деломично зато што су најмлађи, и, онда, и то је главно, што су ради своје, мало не искључиво, теоретске спреме и нерадо гледани са стране бродовласника? И у колико се, коначно, званично кани, ако се о накани уопће може говорити, овај њихов положај побољшати, јер ваља знати да и држава, ова и она пријашња, има свог удела у њиховој беди; требало је наине ограничити пријем нових ученика, или затворити који од три (!) поморска завода, ако не, привремено, и сва три – што све није учињено. Исто тако, држим да дипломама о свршеном студију није држава још решена својих обавеза. Услед тога, и препуштени сами себи, овако су ти млади људи растепени на сва могућа звања, за која не осећају наклоности а нити се сматрају званима, из пуке нужде опстанка, без обзира на њихову (идеалну)

љубав према мору и без икакве наде у побољшање свога положаја. А колико их је само, који, беспослени седе код куће, јер уопће не могу добити зараде!

Свакако, прво, што би овде требало учинити, било би: дати им пригоде да даду одушка природном свом нагнућу, т. ј. треба омогућити њихов повратак на море, да се посвете одабраном звању, у оној мери у којој је то крај данашњих прилика могуће. Регулисањем нашег поморског проблема не би позвани фактори смели сметнути с ума, да треба регулисати, поред осталих официра, и намештења ових, т. зв. кадета, и њихов пријем на бродовима трговачке морнарице (и обалним и океанским), и ту би најпре друштва требала да буду обавезана, да, према величини брода, прима на сваког од њих и одређени број кадета (и осталих официра).

Ако се за нас данашње не може већ ништа учинити, нека буде тако: гледаћемо си сами помоћи као и до сада; нипошто пак не би било у реду – у најблажем смислу речено – и будуће пуштати у исти положај.

Примите израз мога поштовања:

Маријан Микац (М – К – ц)

У Петрињи, 24. IV [1] 922.

<Писмо писано руком, латиницом.>

Петриња, 27. VII 1922.

Господине докторе!

Имам у припреми једну одуљу (не дугу) радњу, као алузију на данашње прилике, под насловом “Жупник Тагаљ и његов противник”. Био бих Вам веома захвалан, када бисте нашли толико времена и имали воље да је прегледате.

Ових дана послаћу новац за след. књигу “Нове Европе” и за “Хрватску Рапсодију”.¹⁹

С поштовањем, одани

М. Микац

<Дописна карта; текст адресанта писан руком, латиницом.>

<Адреса> Уредништво

19 Мисли на Крлежину збирку новела *Хрватска рапсодија*, објављену 1921. у издању *Нове Европе*.

20 Лист *Слободна трибуна* излазио у Загребу од 1921. године.

21 Датум дописан укосом туђом руком у левом горњем углу. И овом приликом датирана је 1923. година.

“Нове Европе”

Загреб

Прерадовићев трг 9.

<Поштански жиг>

Петриња, 28. VII 1922.

1922 – XI – 20

Петриња

Господине уреднице,

Свој чланак о “Питању кадета трг. морнарице”, којег сам, чини ми се месеца априла, уручио Вама, послах међутим, нешто измењен, “Слоб[одној] Трибуни”.²⁰ Тамо је и штампан. Како ми изгледа, неће на жалост доскора доћи до поморског броја “Нове Европе”.

Фантазија, коју Вам сада шаљем, молим да прочитате, и кад доспијете имајте доброту известити ме о резултату.

С поштовањем

М. Микац

P. S. Број од 11. о. м. нисам још примио. Верујем да је кривња на пошти. Молим Вас пошаљите ми га, макар поузећем.

<Писмо писано руком, латиницом.>

14. VII 1923.²¹

1922 – XI – 22

Петриња

Господине уреднице,

У својој пошиљци – након дуже станке – од 20. о. м. изостао је овај чланчић. Слободан сам га накнадно послати.

С поштовањем
одани
Маријан Микац

<Текст писан руком, латиницом.>

Петриња, 29. марта 1923.
28. VI 1923.²²

Господи[не] уреднице,
Шаљем Вам један принов за пом. број. – Уједно молим да опростите: ја сам, изван обичаја, заборавио да је број од 11. о. м. био двоброј. За то сам се и пропитао шта је с бројем од 21. о. м. У будуће бићу опрезнији.

Поновно молим да
извинете,
Поштује Вас
Маријан Микац

<Текст писан руком, латиницом.>

Београд, 12. јуна 1923.
28. VI 1923.²³

Много цењени господине,
Учтиво Вас молим – ако Вам то можда није незгодно – за адресу г. И. М. Петровића.²⁴ Желим му послати своју књигу (заправо књижицу) која се управо доштампава.²⁵

Иначе “Нову Европу” молим слати даље у Петрињу, куда се враћам ових дана.

Примите израз мога поштовања
Ваш
Маријан Микац, Београд, Радничка ул. 24 –
платнара Илића

- 22 Датум дописан укосо туђом руком у левом горњем углу.
- 23 Датум дописан укосо туђом руком у левом горњем углу.
- 24 Илија М. Петровић (1895–1942), песник, писац, научник, преводилац. У својим књижевним почецима био један од покретача часописа *Дан* (Београд, 1919–1920, бр. 1–11/12), његов оперативни уредник, и сарадник песничким и прозним прилозима, а, вероватно, и критичким освртима, потписаним шифром. Пошто је уредио неколико бројева *Дана* Петровић одлази у Америку, где борави у два наврата (1919–1925. и 1928–1929) с намером да студира англистику. Тамо припрема и брани магистарски рад о Бајроновом утицају на Љермонтова, пише прозу, штампа песничку збирку *Борци и бејунци*. Из Америке шаље прилоге које објављује у југословенским часописима, посебно у *Новој Европи*; са њом остварује вишегодишњу сарадњу тиме што постаје њен стални дописник. У овом часопису штампа дописе, фељтоне, прилоге у облику писама о културним збивањима у Америци, о савременој англо-америчкој поезији, о друштвено-политичким приликама. По повратку из Америке бави се педагошким,

- лексикографским и научним радом (пише докторат *Лорд Бајрон код Јуословена*), преводи. По свом животном и књижевном опредељењу био изразити левичар.
- 25 Паралелно са већ стеченом извесном репутацијом сарадника *Нове Евроје*, Микац постаје декларисани зенитиста када 1923. у мартовском броју Мицићевог часописа објављује програмски песнички прилог “Зенит-спектар”. Крећући се у то време линијом зенитистичког песничког стваралаштва, он у јуну исте године штампа у Београду збирку *Ефект на дефекту*. Карактеристично да Микац у преписци са Ђурчином не улази у опширнију информацију о разлозима свог боравка у Београду, нити о књизи која се “доштампава”.
- 26 Датум и напомена дописани укосом туђом руком у левом горњем углу. Уредник *Нове Евроје* вратио је препорученом поштом Микчеве рукописе, чим је сазнао да се овај декларисао као зенитиста, и да је, налазећи се на линији зенитистичке програмске поетике објавио збирку *Ефект на дефекту*. Тиме и формално престаје сарадња зенитисте Микаца са Ђурчиновим часописом. Она ће бити обновљена после дванаест година прилозима који се баве филмом.

<Дописна карта; текст адресанта писан руком, латиницом.>

<Адреса> Господин
Др Милан Ђурчин
уредник “Нове Европе”
Загреб

<Поштански жиг>
Београд, 12. VI 1923.

Петриња, 12. јула 1923.

14. VII 1923.
враћени рукописи
rec²⁶

Штовани господине,

Хвала Вам на адреси г. И[лије] М. Петровића. Мене је опет зачудило, што Вас чуди да сам зенитиста. Мој укус је зенитистички, нипошто није буржујски; а то је, држим, главно. Зенитистички укус једини је актуелан, и према томе, чврсто сам убеђен, највиши и једини који одговара. Раду зенитиста не подаје се довољно пажње. Зенитисти имају dostatно енергије да остваре своје тежње. Смех, бојкот и т. д. никако не могу да нас збуне. Ја сам борбен зенитиста, и верујем у победу зенитизма.

Из Београда послао сам Вам своју књигу “Ефект на дефекту”. “Еф. на деф.” резултат је озбиљнога рада (заиста!), није писан у штимунгу. Стоји ме много труда. Зенитистичко стварање није лако, како се чини ћитаоцу, док чита наше радове лако – и са смехом.²⁷ Молим Вас, да у “Новој Европи” објавите “Ефект на дефекту”.²⁸

Молим Вас такођер, да ми вратите мој рукопис “Феномен – мајмун”,²⁹ јер желим на њему³⁰ учинити неке поправке и измене. Интересује ме шта је са поморским бројем “Нове Европе”. Ако би Вам требао, могу послати још један рукопис за помор. број: “Питање поморских академија”. Не знам, да ли Вам може сметати, што је тај чланак већ штампан у беогр[адском] “Новом Листу” од 3. о. м., али посве нечитљиво.³¹ Искварен је мој чланак као и цео број “Н[овог] Л[иста]” тога датума. “Новој Европи” не смета ваљда то што сам зенитиста?

Увек Вас много поштује
Маријан Микац

<Писмо писано руком, латиницом.>

1923 – VII – 18
Петриња

Много штовани господине,
Захваљујем Вам на писму и на посланим рукописима.³² У “Зенит”, наравно, нисам дошао случајно, као што се у “Зенит” уопће не може ући случајно. Г. Мицић поставља велике услове, и већ ово говори за озбиљност “Зенита”, о чему ћете се и сами, уверен сам, временом уверити.

С поштовањем одани
Маријан Микац

<Текст писан руком, латиницом.>

Петриња, 22. VII 1923.

3. VIII 1923.³³

Штовани господине,
Никако не иде из моје бедне главе, да је зенитизам неозбиљан, и да је неозбиљно све што је с њим у вези. Покушаћу да то оборим фактима, пуштајући по страни оно што зенитисти лично губе услед свога зенитизма (добивамо: бојкот –, и ми сами бојкотујемо –, смех, клипове под ноге; по стомаку од разних добрих грађана).³⁴ – Зар и Александра Блока, чију је песму и њега уопће код нас први објавио “Зенит” бр. 3. – 1921. (коме је “Нова Европа” две године после посветила број)? Зар и поклич за помоћ³⁵ гладнима у Русији, кога је “Зенит” и г. Љ. Мицић први објавио у Југославији? Зар и Луначарскога, кога је “Зенит” први објавио? Зар и Рудолф Панвиц? Зар и Александар Таиров, који осваја данас западну Европу? Зар сви они писци, односно уметници, савремене Русије, којима је “Зенит” посветио

27 Да би деловао као песник у групи око Мицића, Микац је морао прихватити и следити експлицитно и имплицитно све планове њене иновативне поетике, потом прагматичка питања стваралаштва, одбацивање и замену поезије штимунга радом на речи изван контекста правила на којима почива традиционални песнички језик. Сви ти захтеви постали су код Микца нарочито делотворни 1923. године, када је он, по Мицићу, “прописно положио све испите зрелости на високој зенитистичкој школи” (Предговор збирци *Ефект на дефект*у).

28 Микац предлаже да *Нова Европа* објави *Ефект на дефект*у као засебну књигу у својој едицији.

29 Роман *Феномен мајмун* појавиће се почетком 1925. године у издању едиције часописа *Зенић*.

30 на њему уметнуто између речи желим и учинити.

31 *Нови лист*, београдски дневник, излазио током 1922. и 1923. године.

- 32 Микац у одговору саопштава да је примио враћене рукописе и одвраћа сабеседника од његовог уверења у мањкаву вредност *Зениџа*.
- 33 Датум дописан укосо туђом руком у левом горњем углу.
- 34 О односу уредника *Нове Европје* и загребачке средине према зенитизму и зенитистима.
- 35 за помоћ уметнуто између речи поклоч и гладнима.
- 36 Микац даје преглед иностраних сарадника *Зениџа* да би оспорио сваку сумњу изречену при оцени његове вредности.
- 37 Датум дописан туђом руком.
- 38 Микац није имао у виду да је последњи прилог пре прекида сарадње са *Новом Европом* објавио 1922. године.

двоброј – зар све је то неозбиљно? Зар цела легија најбољих нових писаца у свету, који представљају нови дух: Иван Гол (зенитиста), Карл Ајнштајн, Жан Епстен, Пол Дерме, С. Арно, Еренбург, Лисицки, Мајаковски, Јесењин, Маринети, Беренс, најбољи представници свију земаља – зар све је то неозбиљно?³⁶

Кад је све то тако неозбиљно, онда се заиста чудим што с[т]е задржали и она два поморска рукописа. И ја сам сада зенитиста, и, као такав, неозбиљан!?

Примите израз мога поштовања
Маријан Микац

<Писмо писано руком, латиницом.>

Приватно Париз,
(Сент Мориц) 25/III [1]934

Господин
др Милан Ђурчин, 28. III 1934³⁷
Загреб

Поштовани господине,
Слободан сам да Вас замолим да ми пошаљете садржаје свих књига “Нове Европе”, и да ме том приликом обавјестите шта сам за њих дужан, па ћу одмах послати новац.

Увјерен сам да ме се више не сјећате, јер од оног доба кад сам сарађивао у “Новој Европи” и кад сам имао част да неколико пута разговарам с Вама, прошло је ни више ни мање, него тринаест година.³⁸ Ја се, међутим, и сада живо сјећам како сам био радостан што сам као млади поморски академичар сарађивао у Вашем угледном листу. Данас, кад боље познајем живот и људе, знам у правој мјери да цијеним Вашу необично велику отмјеност, широкогрудност, сусретљивост и пажњу, коју сте указивали рукописима оних, који су тек почели писати.

“Нову Европу” нисам редовно читао. Сигуран сам да у њој има много интересантног материјала. Зато желим да накнадно изаберем оне књиге и бројеве, који ће ме највише занимати. Нарочито ме занима, да ли сте писали о филму. Ја сам, наиме, од морнара и несуђеног попа постао филмски драматург.

С одличним поштовањем,
 Маријан Микац
 Paris V
 1 bis, rue Lacépède³⁹

<Писмо писано руком, латиницом на листу са одштампаним меморандумом филмског студија Парамунт.>

23. V 1934⁴⁰
 Сент Мориц, 7/IV [л]934

Врлопоштовани господине,
 Најљепша Вам хвала на Вашем циј. писму и на садржају и попису издања “Нове Европе”. Засада Вас молим да ми пошаљете “Нову Европу”, све бројеве почам⁴¹ од јануара о. г. и да ме обавјестите колико износи претплата. Новац ћу Вам одмах послати. Жао ми је што немате садржај свих бројева. Осим филма, занимало ме је да ли је било писано такође о “Зениту” и злосхваћеном⁴² зенитизму, на коме сам неколико година радио са великим одушевљењем.

Књиге “Наши градови на мору” долазе за ме заиста у обзир, јер радим на томе да за свој рачун (друкчије је, на жалост, немогуће) снимим неколико домаћих филмова, у првом реду на нашем Приморју. Све оно што је код нас досада учињено на том подручју је биједно и неуспјело. То је или имитација онога што су други народи створили још прије 25 година, или једноставно низање слика, а само фотографисање, макар било и у покрету и “тонско”, још није филм.

На Ваша љубазна питања могу да одговорим слиједеће: Код филма сам којих 6 година. Најприје сам био намјештен код Фоха (2 године), а сад ево код Paramounta као драматург и шеф пресбирео за Југославију. Многи на мом мјесту не би имао другу жељу него да на таквом положају остане до смрти. Ја сам међутим и сувише брзо спознао да је све то само најобичнија трговина, од које наша земља нема баш никакву корист (напротив!). С друге стране, код нас у Југославији су појмови непрочишћени и погрешни, штампа или продана (за мале паре) или без оријентације или игнорише филм, филмска критика не постоји, трговци бунцају о “културним” заслугама филма, а укус јавности сасвим искварен. Кад не би било те злосретне борбе за голи хљебац, основао бих у Загребу независан филмски

- 39 Микац овде наводи Мицићеву адресу у Паризу.
 40 Датум дописан туђом руком.
 41 почам написано изнад речи од јануара. Наспрам тих речи на левој маргини дописано: 10. IV 1934, и испод тога у наставку стоји: бр. л-3/XXVII
 42 злосхваћеном дописано изнад речи зенитизму.

- 43 да је – уметнуто између речи књижевности и често.
- 44 Датум дописан туђом руком.
- 45 Чланак “Наш филм на странпутици”, објављен у *Новој Европи* 26. јула 1934 (књ. XXVII, бр. 8) критички говори о производњи домаћих и увозу страних филмова, о страним филмским компанијама и њиховом статусу у Југославији, филмској критици и реклами, сарадњи са странцима. Упоредо са критиком, он наводи принципе који одређују природу и карактер филма као уметничког дела, и даје основне смернице за развој домаћег филма, имајући на уму документарне и забавне филмске врсте и екранизацију дела националне литературе.

и кинематографски лист, и покушао да извјесне ствари поставим на своје мјесто. Несретан сам кад видим шта све код нас раде и домаћа и страна подузећа и да никога нема да загрми!

Можда је потребно да нешто примијетим поводом своје сарадње у нашим часописима (током последње – 3 године) и да се уједно оградим, да не бисте помислили да сам залутао. Знам да је “став” наших “лијевих” часописа углавном погрешан, а оно што они пишу подименом књижевности да је⁴³ често све прије него књижевност. Нема оригиналности, нема мјере, нема довољно озбиљности. Већином, промашена работа, далеко од стварних потреба наше земље и нашег народа!

Поштује Вас, Вама веома одани,
Маријан Микац

Paris, 12. rue d'Armaillé

<Писмо писано руком, латиницом на листу са одштампаним меморандумом филмског студија Парамунт.>

Приватно
23. V 1934.⁴⁴ Сент Мориц, 30 / IV [1]934

Врлопоштовани господине,

Имам част да Вам у прилогу пошаљем свој чланак “Наш филм на странпутици”, који сам написао за “Нову Европу”. Пошто је “Нова Европа” слободан часопис, био сам и ја у изражавању свога мишљења потпуно самосталан и слободан, о чему ћете се и Ви увјерити, ако будете љубазни да прочитате овај чланак. Ово је први пут да се о југословенском филму пише критички, а осим тога ово је први покушај да му се одреде смјернице.⁴⁵

Молим Вас да би имали доброту да ми саопћите своје мишљење и одлуку.

Изволите и овом приликом примити израз мог великог и искреног поштовања.

Маријан Микац

<Писмо писано руком, латиницом на листу са одштампаним меморандумом филмског студија Парамунт.>

Берлин, 7 / VII 934

Врлопоштовани господине,
Примио сам Вашу циј[ењену] карту и очекивао сам Вас у Парису крајем прошлог мјесеца. Радовао сам се да ћемо се састати и због тога сам на неколико дана одгодио своје службено путовање у Берлин. Надам се да ћу скорих дана у Загреб. Ако Вам се у Загребу не јавим, молим Вас да ми “Нову Европу” пошаљете овамо.

Поштује Вас Вама веома одани
Маријан Микац

М. М.
Paramount Film
Friedrichstr. 50-51
Berlin S.W. 68

<Писмо писано руком, латиницом на листу са одштампаним меморандумом Парамунт филм акционарско друштво.>

1923-14-18

Februja

Milom stovam. Gospodine,

Zalwafajju vam na bitku i na postlaku
 kulprofikna. U zehit, kralovo, kralu dobro sluzajju.
 Doo sto se u zehit kofce ne moze ac. sluzajju.
 g. Mici postojja velke klove, i teo ov zovoz
 pa ozlignost, zehit, o cehm dala se i sami, koveu
 su, nemerou uverit.

I postovajju u odan.

Marijan M. Dac

Борис Чучковић

Традиција заборава

О Бакићевом споменику на Петровој гори написано је већ много уводних ријечи. Текстови о том срамотно запуштеном, подједнако архитектонском колико и скулпторском дјелу периодички се јављају како би попунили припадајуће рубрике у новинама. Таква површна скретања пажње на овај објект, премда у почетку корисна, већ су одавно требала бити надограђена полемиком о визији и будућој функцији споменика. Потпуно је јасно да обнова самог здања без осмишљеног садржаја не би учинила много. Без публике која му долази овај објект не може дјеловати као споменик; док је заборављен меморија коју носи не може се преносити.

Уистину, велика квадратура интеријера овог споменика, јасно видљива из пројектне документације доступне у монографији Сњешке Кнежевић, отвара и велик простор за промишљање садржаја. Но, овај монументални споменички мастодонт већ и својим големим димензијама упућује на нешто што одмах треба истакнути. То је вјеројатно највећи антифашистички споменик у Европи и треба га моћи схватити и у глобалним, а не само локалним оквирима. Притом се та два очишта не смију схватити као супротна, штовише, она су међусобно потпуно комплементарна. Ако је споменик подигнут у част партизанској болници која се налазила у оближњој шуми, онда се та тема никако не смије прескочити и у промишљању садржаја интеријера споменика, нити на било који начин умањити. Дапаче, управо ће глобални оквир оснажити њено схваћање, ако

Фотографије: Бојан Мрђеновић

ју се сагледа у контексту, примјерице, ратних болница уопће у Другом свјетском рату. Тако ће антифашистички идентитет не само остати утјеловљен у споменику, већ коначно и у одговарајућем опсегу. Свака заступљена тема не смије остати скучена у регионалним, па чак нити у националним оквирима. Споменик комеморира и цивилне жртве Другог свјетског рата, што пружа простор и за паневропски преглед и поглед на ту застрашујућу последицу овог мрачног раздобља људске повијести. Но, у таквом разматрању не смијемо се нити тематски потпуно ограничити. Увид у пројектну документацију показат ће да нити изворно споменик није требао удомити само, никад потпуно изведени, Музеј револуције. Остављен је простор и разноврсним збиркама, попут етнолошке или археолошке. Али, што онда још припада идентитету споменика из којег би требао произаћи и његов садржај, у овој необичној инверзији потраге за садржајем давно произведене форме?

Конструкција идентитета сваког јавног споменика произлази из заједнице у којој дјелује. Чињеница јест да га је ова заједница запоставила, у ширем смислу и заборавила. Моја генерација, која је одрасла само у овој држави, могла га је упознати искључиво у дерутном стању, влажног и „очерупаног“ крађама металних плоча његове оплате. Поврх свега, ту је и, наравно никад пројектом предвиђени, накарadni одашиљач подузећа *Одашиљачи и везе д.о.о.* У његов идентитет, дакле, кроз последња два десетљећа, уткао се и заборав, тек понешто мање јавности од оног посвемашњег, надлежних државних институција. Било би лицемјерно у обновљеном (или чак у не потпуно обновљеном) споменику не проговорити и о тој болној точки, надајмо се само пролазној, у повијести овог здања. Такав заборав је заправо универзална тема, прикладна већ представљеној широј визији садржаја, али и функције објекта.

Заборављених споменика има посвуда по свијету, и било их је, и бит ће их, док год се преврћу сустави управљања, нижу мијене идеологија и погледа на стварност. Уз стални постав са споменутиим садржајем из подручја антифашизма, у интеријеру мора остати знатан изложбени простор за флуидније теме попут ове. Управо Бакићев споменик на Петровој гори, због своје (неславне) „традиције“ заборавља, може постати средишње мјесто на којем би се слични примјери могли презентирати, компарирати те потом и контекстуализирати. Проблеми очувања великих објеката споменичке баштине никако нису проблем само ове државе. Споменик би постао и стјечиште конзерваторских рјешења, а сам концепт је довољно флексибилан да може путовати и на мјеста која су претходно представљена на Петровој гори, уколико за то ондје има простора и

интереса. Тиме би и споменик, као и сва баштина коју он буде чувао и преносио, могао комуницирати на глобалној разини. У такав концепт заборав уклапа се и велики дио остале Бакићеве споменичке баштине, примјерице, естетски знатно квалитетнији споменик у Каменској. Нажалост, он је страдао деведесетих година двадесетог стољећа, али меморија пренесена фотографским материјалом може комуницирати причу о једном од најбољих примјера споменичке пластике с ових простора. Уосталом, који је простор бољи за удомљавање опуса од онога који је обликовао сам аутор те исте збирке?

Пружило би то и нову прилику за контекстуализацију овог споменика унутар самог опуса Војина Бакића. Тражење изравних аналогја и једноставних компарација не би добило увјерљив резултат јер је споменик на Петровој гори задатак с каквим се Бакић никада прије нити послјије није сусретао. Заправо је тај споменик у првом реду архитектонско дјело, с исходиштем у скулптуралној имагинацији Војина Бакића. Рјешења произашла из ранијих кипарских истраживања првенствено проналазимо на самој оплати споменика, на којој уске металне плоче, пратећи органски обликовану форму споменика, хватају сунчево свјетло под увијек различитим кутом упада те тако производе и увијек другачији ефект свјетлосног одраза, што је Бакић већ истражио својим *Свјетлоносним облицима* (1963. – 1964.). Ипак, исходиште генезе самог модела за споменик проналазимо у *Прорезаним њлохама*, које су затворене у тродимензионалан облик, умјесто плошног полазишта из којег настају. У реализацији објекта такав обликовни принцип био је подложен нужним архитектонским компромисима што је резултирало вањском формом здања која није успјела у потпуности остварити Бакићеву динамику испупчења и удубљења, дијалектику из које произлази површинска, а уз вјешт приступ структури и унутарња напетост. Вањштини овог споменика не можемо приписати ону синтезу органског и геометријско-структуралног приступа какву, примјерице, налазимо на спомен-обиљежју у Каменској. Но, у спиралном успону интеријером открит ћемо врло успјешан скулпторски и архитектонски разговор. Ако већ гигантски екстеријер очито није начињен уравнотежено с обзиром и на топографију и на човјека, исти приговор интеријеру не можемо упутити. А управо је интеријер оно што се неријетко превиђа у освртима на овај споменик, и управо у интеријеру треба пронаћи плодно тло за будућност овог важног објекта, и важне меморије. Отворено степениште, дефинирано органски изведеним линијама катова и полукатова, интегрира цијели простор и омогућује разнолике визуре увијек различитих биоморфних обриса деривираних из исте, типично бакићевске, формалне логике. Празни

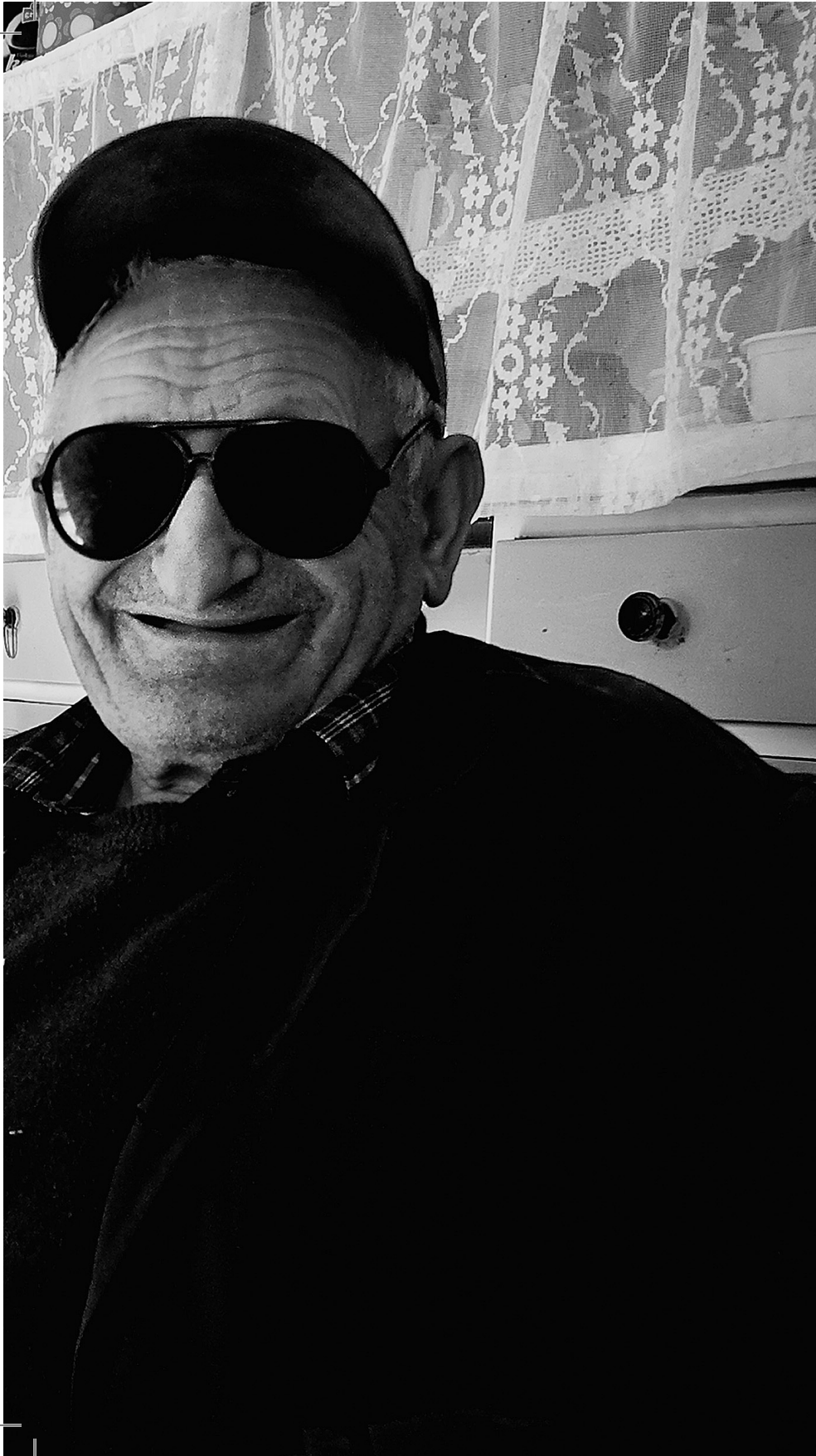
катови, на које данас можемо наићи у споменику, пружају увид у велике просторне капацитете који могу удомити далеко више од меморије искључиво локално одређених тема.

Наглашено глобалан поглед на споменик на Петровцу који пружа овај текст заправо највише погодује локалној заједници. Нема бољег начина ревитализације од отварања и привлачења људи и садржаја. Но, онда се не смије заборавити нити идентитет заједнице и краја у којем се споменик налази. Дапаче, он се мора још више чувати и бити презентира у самом споменику. То је, уједно, и трећи дио концепције постава споменика што одговара и подјели на три основна дијела из техничког описа пројекта овог споменичког комплекса (високи, приземни и подземни дио). Оплата споменика у сутон рефлектира сунчеву свјетлост и врло изравно комуницира са широким простором Бановине и Кордуна као свјетлећа точка на хоризонту. Управо би та точка требала постати и фокус презентације баштине тога краја. У пројекту предвиђена археолошка и етнолошка збирка може се квалитетно осмислити материјалом доступним у регији, примјерице у европским размјерима богатом налазишту праповијесних идола Турска Коса или фотографском документацијом очуване традицијске архитектуре (једна од предности господарски запостављеног краја). У економско-туристичком смислу свакако би била пожељна добра повезаност с оближњим мјестом Топуском у којем се налазе љековити термални извори, угоститељски капацитети, а у којем се, такођер, одржало Треће засједање ЗАВНОХ-а, што је од великог државног значаја.

Када се наведена три кључна елемента овдје предложеног садржаја (антифашизам, заборав – уједињен концептом који можемо именовати *заборављени споменици, крајеви и људи*, те простор за локалне и регионалне теме самог краја у којем овај споменички комплекс треба живјети) ставе један уз другог постаје јасно да је такву визију споменика потпуно оправдано финансирати како из државних тако и из европских извора. Антифашизам као претпоставка уједињене Европе, интернационални и интегрирајући концепт представљања и рјешавања културних и других проблема у изразитом дијалогу и компаративним перспективама те регионална оријентација на подручје с изразито заступљеним националним мањинама заправо садрже све потребно за финансирање на овај начин осмишљеног пројекта из европских фондова. Уз то, оваква шира визија залог је за споменички комплекс који живи и дише на глобалној разини, а на изразиту узајамну корист споменика и локалне заједнице.

Славонија

Мирјана Лесек

ЦРКВА СВ. АРХАНЂЕЛА МИХАИЛА И СВ. АРХАНЂЕЛА ГАВРИЛА У ШАРЕНГРАДУ

Шаренград је у средњем веку био утврђен град. У архивској грађи први пут се помиње у XIII, под именом АТНІА. Крајем XIV века, мачвански бан Иван Моровић подигао је у њему утврђење. Године 1526. утврђење је пало у турске руке. Тако је Шаренград био под турском влашћу све до 1688. године.

После ослобођења Срема од Турака, утврђење АТНІА, замењено је насељем Шаренград,¹ које је касније припало грофовима Елц.² У првој половини XVIII века, у Шаренграду је било 56 српских домова.³ Православна црква у Шаренграду подигнута је 1704. године.⁴ Из извештаја визитационе комисије Карловачке митрополије од 1733. године, сазнаје се, да је црква била од дрвета, блатом облепљена, са сводом од дасака и трском покривена. Трапеза, крстионица и умиваоница, биле су такође од дрвета. Тршчани кров био је оштећен и црква је прокишњавала. Олтарска преграда састојала се од четири престоње иконе, Христа, Богородице, св. Николе и св. Јована, док су се у другом реду налазиле иконе са представом 12 апостола.⁵

Црква је вероватно обнављана средином XVIII века, јер је 6. августа 1752. године, осветио епископ Партеније.⁶ Тада је сасвим извесно замењена стара олтарска преграда новом, од које су данас сачуване две престоње иконе, Христос и Богородица са Христом (налазе се у Галерији Матице српске у Новом Саду).⁷ Те иконе су сврстане у опус мартиначког свештеника и зографа Станоја Поповића, аутора већег броја олтарских

- 1 М. Коларић, Из даље и ближе прошлости неких споменика на Дунаву, Зборник Матице српске за ликовне уметности 2, Нови Сад 1966, 285-286.
- 2 Д. Поповић, Срби у Срему до 1736/37, Београд 1970, 123.
- 3 Исто, 113.
- 4 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, Статистика III, Сремски Карловци 1902, 47.
- 5 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, 44.
- 6 Наведено дело, Статистика III, 47.
- 7 М. Лесек, Мартиначки сликари у XVIII и првој половини XIX века, Сунчани сат 2, Сремска Митровица 1992, 23-26; Иста, Црква Вавдења пресвете Богородице у Инђији, Стара Инђија, Инђија 1998, 57.

- 8 М. Лесек, *Мартиначки сликари у XVIII и првој половини XIX века*, 23-26.
- 9 М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка, Сремски Карловци 1910*, 246.
- 10 М. Лесек, *Иконостас цркве Св. Николе у Адашевцима, Грађа за проучавање споменика културе Војводине III, Нови Сад 1959*, 168-169; М. Коларић, *Класицизам код Срба 3, Београд 1966*, 190-191.
- 11 М. Костић, *Злодела и греси, Београд 1990*, 176.

преграда и појединачних икона у манастирским и парохијским црквама, из прве половине и средине XVIII века. Оне спадају у млађу фазу Поповићевог стваралаштва. Ликови су сликани са више пластицитета, финим нијансирањем, као и употребом стилизоване биљне орнаментике на одећи и престолоима, што показује да су у његово сликарство продрли утицаји руско-украјинског црквеног барока. Горе поменуте иконе, временски су блиске деловима иконостаса из цркава Планинског Грабова, Сотина и Мале Вашице (данас Вашица).⁸

Данашња црква од тврдог материјала, саграђена је 1805. године,⁹ у позно барокном стилу. Црква је једнобродна грађевина са олтарском апсидом на источној страни и призданим звоником уз западну фасаду. Покривена је двосливним кровом од бибер црепа. Црква је хоризонтално рашчлањена соклом, фризом без декорације и профилисаним поткровним венцем. Фасаде су вертикално декорисане пиластрима завршеним профилисаним капителима. Прозори су лучно завршени. Изнад прозора се налазе профилисане архиволте.

Звоник је приздан уз западну фасаду. У приземном делу звоника, на западној страни је лучно завршен улаз. На ивицама звоника су пиластри, који се спуштају низ цео звоник. Пиластре пресецају паралелни профилисани венци, који одвајају спратове звоника. Пиластри испод венаца завршавају са профилисаним капителима. У првом спрату звоника, на западној страни, је лучно завршени прозор са профилисаним оквиром. Лево и десно од звоника тавански отвори маскирани су забатима. У другом спрату звоника на свакој страни, налази се по један лучно завршени прозор са профилисаним оквиром. Зидани део звоника завршава са профилисаним венцем, који прати округлине цифарника. Изнад зиданог дела звоника је пирамидална капа са јабуком и крстом на завршетку.

У новој цркви привремено је био постављен иконостас из старе грађевине, пошто је општина тек крајем треће деценије XIX века, пришла декорисању унутрашњости храма. Резбарију иконостаса радио је Георгије Девећ, а иконе је сликао Богдан Ђукић, житељ товаришевски са својим ортаком Грком Михајлом Христулом из Олимпије.

Георгије Девећ је имао своју дрворезбарску радионицу у Старој Паланци (данас Бачка Паланка). Он је аутор већег броја иконостаса и осталог црквеног мобилијара на подручју некадашње Карловачке митрополије. Уметничку каријеру започео је 1827. године, резањем иконостаса и црквеног мобилијара за храм Светог Николе у Адашевцима.¹⁰ Овај иконостас је највећим делом страдао 1944. и 1945. године од стране гестаповца и усташа.¹¹ Годину дана касније, Девећ је радио иконостас и други мобилијар у цркви св. арханђела Михајла и св. аханђела Гаврила у

Шаренграду.¹² У сарадњи са Савом Љубинковићем, резао је иконостас цркве у Бајши 1833. године.¹³ За цркву у Лединцима радио је иконостас, епископски престо и друго, такође 1833. године. Сви предмети резбарије уништени су у разарањима Другог светског рата.¹⁴ После 1834. године, резао је иконостас у цркви манастира Кувеждина,¹⁵ који је највећим делом страдао у усташким разарањима у Другом светском рату.¹⁶ Године 1836. радио је Христов гроб за цркву Рођења св. Јована Претече у Бачкој Паланци.¹⁷ Између 1836. и 1839. године, радио је иконостас за цркву у Добановцима¹⁸ и Дечу.¹⁹ За цркву Св. Духа у Купинову 1841. године, резао је иконостас, тронове, певнице, крст, рипиде, свећњаке и налоње.²⁰ Ову цркву, минирале су усташе 1944. године, тада је потпуно уништена црква са иконостасом и осталим уметничким предметима.²¹ Затим је радио следеће иконостасе: црква у Лалићу,²² Михаљевцима,²³ као и у црквама Св. Николе и Сошествија св. Духа у Руми.²⁴ Почетком шесте деценије XIX века, резао је иконостас цркве у Бољевцима²⁵ и обнављао и допуњавао иконостас цркве Светих Врачева у Футогу.²⁶ Последњи Девећев рад био је иконостас цркве Св. Петра и св. Павла у Шапцу.²⁷

Већ на самом почетку своје каријере Девећу су поверени резбарски радови цркве у Шаренграду. Наиме, пре завршетка радова на иконостасу адашевачке цркве, Девећ је у јуну 1828. године, погодио са црквеном општином у Шаренграду резање иконостаса, епископског престола, певница, рипида и тетрапонта. У уговору је прецизиран распоред иконостаса. Наглашено је, да у првом реду треба да буду престоне иконе, двери и завесе, а у средини другог реда Света Тројица и по шест празничних икона са сваке стране. Што се тиче трећег реда икона “општеству” је било дозвољено да за иконе уз Распеће одабере садржину по својој жељи, али “на подобије герчанскије цркве иконостаса”, по угледу на рад Марка Константиновића. Препоручено је, да певнице и столове изради по узору на исте предмете из илочке цркве, а епископски престо према жељи чланова црквене општине. Девећ се уговором обавезао, да старе столове у женској цркви поправи о свом трошку. За наведене радове Девећу је следила награда у готовом новцу 1400 флорина бечке валуте, а у депутату 20 појунских мерава жита, 10 мерава ситних кукуруза, 12 акова вина, 2 акова ракије, 5 клафтера дрва и од сваког дома по једну кокошку. Иконорезац је морао да се после одобрења уговора, пресели у Шаренград и одмах започне посао. Девећева обавеза била је да од сопственог материјала изради иконостас и остале предмете мобилијара цркве и то на лицу места о свом трошку и кошту. Црквена општина је била дужна да обезбеди уметнику стан за време његовог боравка и рада у Шаренграду, као и превоз материјала из места Врбање.²⁸

12 М. Коларић, Нав. дело, 193-194; М. Лесек, Георгије Девећ, Уметничка баштина у Срему IV, Сремска Митровица 2006, 264-265.

13 Ј. Радовановић, Потписи аутора на иконостасу цркве Светог Димитрија у Бајши, Гласник друштва конзерватора Србије 21, Београд 1997, 143; Д. Радовановић, М. Нонин, Конзерваторско-рестаураторски радови на иконостасу и иконама на стаклу Српске православне цркве Светог Димитрија у Бајши, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXI, Нови Сад 2004, 153-154.

14 М. Лесек, Црква Светог Николе у Лединцима, Уметничка баштина у Срему II, Сремска Митровица 2004, 158.

15 Архив САНУ у Сремским Карловцима, Акта Конзисторије, бр. 171/1834; М. Лесек, Резбарија иконостаса цркве манастира Кувеждина, Српски Сион 2-3, Сремска Митровица 1996, 124-131.

16 М. Костић, Злодела и греси, 154.

17 О. Милановић-Јовић, Из архитектуре, сликарства и примењене уметности Бачке – Топографски попис споменика културе у Бачкој, Нови Сад 1989, 87-88.

18 М. Коларић, Класицизам код Срба 3, 243-244; Б. Вујовић, Цркве и споменици на подру-

- чују града Београда, Саопштења 13, Београд 1973, 131.
- 19 М. Коларић, Нав. дело, 276-277; М. Лесек, Георгије Девић 269.
- 20 М. Коларић, Нав. дело, 305-307.
- 21 М. Костић, Нав. дело, 179.
- 22 Д. Радовановић, Црква Св. великомученика у Лалићу, Гласник Друштва конзерватора Србије 19, Београд 1995, 187.
- 23 М. Коларић, Нав. дело, 371-372, М. Лесек, Георгије Девић, 271-272.
- 24 М. Коларић, Нав. дело, 283-284 и 384-385.
- 25 М. Лесек, Георгије Девић, 273-274.
- 26 М. Бугарин, Црква Светих Врачева у Футогу, Нови Сад 1980, 45.
- 27 О. Микић и Л. Шелмић, Дела Павла Симића (1818-1876), Нови Сад 1979, 33.
- 28 М. Коларић, Нав. дело, 193-194.

Иконостас цркве Св. арханђела Михајла и св. арханђела Гаврила у Шаренграду, конципиран је у духу класицизма. Профилисаним таласастим венцима подељен је на три хоризонталне зоне. Вертикале су наглашене канелованим стубовима, који су обавијени венцима ружа, у првој односно пиластрима у другој зони. Резбарија је изведена техником пробоја, плитког рељефа, пуне пластике и аплициране орнаментике. Грундирана је и позлаћена.

Декоративни репертоар иконостаса састоји се од флоралних мотива, разлисталих храстових гранчица, савијених у волуте, са розетом у средини, расцветалих ружа уплетених у венце или као букетићи у вазама, стилизованих лорових или акантових листића, ређе у комбинацији са геометријским елементима.

Орнаментална декорација била је најбогатија и најраскошнија у прве две зоне и то на дверима (царским и малим) и фронтонима изнад престоних икона, као и изнад икона са стојећим фигурама апостола.

Већи део царских двери заузимао је раскошна орнаментална декорација. Лучни завршетак фронтоне двери формирају разлистале гранчице. У средини фронтоне крила двери, налазе се вазе обложене стилизованим листовима, обрнуто постављене, из којих са обе стране излазе букетићи расцветалих ружа. Око ваза са спољашње и унутрашње стране спуштају се лиснате храстове гранчице, окренуте на спољашњу и унутрашњу страну савијајући се у волуте. У средини волута су розете. Испод медаљона налазе се волуте формиране од разлисталих храстових гранчица.

Фронтони изнад малих двери, доста су страдали, остали су само трагови орнаменталне декорације, оштећене волуте и разлистале храстове гранчице.

Фронтони изнад престоних икона св. Николе и св. Јована су уништени. Изнад престоних икона Христа и Богородице са Христом, средину фронтоне испуњавају вазе око којих се преплићу лиснате храстове гранчице формирајући волуте.

У другој зони први фронтон је оштећен, а у осталим фронтонима декоративни систем састоји се од ваза наизменично постављених на горе и доле. Око ваза налазе се сплетови разлисталих храстових гранчица и волута. Средину друге зоне заузима композиција Света Тројица крунишу Богородицу, коју фланкирају канеловани стубови обавијени венцима ружа. Стубови се завршавају композитним капителима. Остале иконе, лево и десно, међусобно су одвојене пиластрима декорисаним плетеницом. На оквирима уз иконе, налазе се стилизовани листићи или цик-цак траке у алтернацији са стилизованим листићима.

- 29 М. Костић, Злодела и греси, 177.
- 30 М. Лесек, Црква Светог Николе у Вишњићеву, Уметничка баштина у Срему ИИ, Сремска Митровица 2004, 142.
- 31 Ж. Фајфрић и Ђ. Волачевић, Црква Светог Николе у Шиду, Шид 1997, 34.
- 32 Л. Шелмић, Црква у Сотину и њен иконостас, Српска уметност 18 и 19. века, Нови Сад 2003, 449-450.
- 33 Друштво музејских радника Војводине – Секција историчара уметности, Попис сликарских и вајарских дела у друштвеном поседу и приватној својини на подручју Бачке VI, Нови Сад 1985, 131.
- 34 Д. Јурман-Караман и Д. Младинов, С евиденционог путовања у котару Винковци, Вијести Друштва музејско-конзерваторских радника НР Хрватске 4, Загреб 1958, 106; М. Коларић, Из даље и ближе прошлости неких споменика на Дунаву, 286; М. Лесек, Црква Светог Григорија Богослова у Товаришеву, Саопштења XLI, Београд 2009, 348.
- 35 М. Коларић, Нав. дело 286.

Средину треће зоне заузима крст са сликама Распећем и медаљонима Богородице и св. Јована Богослова. Лево и десно, од крста, су овални медаљони са стојећим фигурама пророка постављени пирамидално и међусобно повезани лиснатим храстовим гранчицама.

Из уговора црквене општине у Шаренграду и Георгија Девића види се да је он добио да изради иконостас по узору на иконостас цркве у Грку (данас Вишњићево). Нажалост, иконостас цркве у Вишњићеву страдао је за време Другог светског рата,²⁹ тако да је данас познат само по архивској фотографији из 1928. године.³⁰ Упоређењем иконостаса цркве Св. арханђела Михајла и св. арханђела Гаврила у Шаренграду, са поменутом архивском фотографијом иконостаса цркве у Вишњићеву, примећује се, да се Девић у извесној мери придржавао одредбе уговора, према којој је требало да му као узор послужи ово дело Марка Константиновића. Слична је концепција иконостаса поделом на три хоризонталне зоне, одвојене таласастим венцима украшеним дентикулама. Вертикале су наглашене канелованим стубовима обавијеним венцима ружа, који фланкирају престононе иконе и двери у првој зони, односно пиластрима украшеним плетеницом у другој зони. У другој зони, декоративни систем се понавља, али у новим композиционим варијацијама. До оштећења која су настала у ратним разарањима 1991-1992. године, резбарија је деловала лако и прозачно без пренатрпавања декоративним елементима. Међутим, данас је највећим делом оштећена орнаментална декорација (двери и фронтони изнад икона).

У нову резбарију вероватно су биле уклопљене иконе са старе олтарске преграде, пошто је општина тек две и по деценије касније пришла осликавању иконостаса и унутрашњости цркве.

О Богдану Ђукићу, аутору сликарских радова у цркви, не зна се много. Вероватно је учио сликарство код неког домаћег уметника у Новом Саду. Живео је и радио у Товаришеву. Први пут се помиње 1834. године, у Шиду када је бојио ограду цркве Св. Николе.³¹ Обновљао је старе делове иконостаса цркве у Сотину (1840) и допуњавао новим иконама.³² Живописао је унутрашњост цркве у Товаришеву 1853. године.³³ Са Михајлом Христулом, Грком из Олимпије, сликао је иконостас и зидове цркве у Шаренграду 1855. године.³⁴ Радио је иконостас, зидне слике, епископски трон, рипиде и крст 1857. године, у цркви села Мохова.³⁵ Вероватно је обновљао и иконостас цркве у Горњим Петровцима.

Крајем јула 1854. године, вуковарски презвитер Козма Миланковић обавестио је Конзисторију да је шаренградско “опшчество” склопило уговор са сликаром Богданом Ђукићем, житељем товаришевским, за украшавање унутрашњости цркве, са молбом да им се исти одобри. Према

уговору мајстор је добио да наслика 16 горњих икона на иконостасу, епископски престо са иконом, столове у обе певнице, столове у мушкој цркви, цели корош и звонару и то све без злаћења, на слику товаришевске или кувеждинске цркве, а све по цени од 550 форинти, бесплатан стан и према потреби подвоз за набавку материјала.³⁶

Вуковарски протопрезвитер Козма Миланковић, послао је уговор Конзисторији на одобрење 30. јула 1854. године. Седница Конзисторије одржана је 4. августа, исте године, на којој је одлучено да се не одобри уговор шаренградске општине са Богданом Ђукићем док не приложи атестат о својим уметничким способностима.³⁷

Богдан Ђукић није имао угледа код Конзисторије, која је по други пут у року од деценије и по тражила уверење о његовим сликарским способностима. Наиме, 1840. године, када је Ђукић закључио уговор са општином у Сотину, за обнављање и допуњавање иконостаса на тражење Конзисторије, морао је у присуству одређене комисије да наслика једну икону, како би се уверила у његове уметничке способности.³⁸ Из необјављене архивске грађе сазнаје се да је Конзисторија тек почетком фебруара 1855. године, одобрила уговор општине у Шаренграду, са Богданом Ђукићем за сликарске радове.³⁹ Уговором је наглашено Ђукићу да наслика 16 горњих икона, док се иконе из прве зоне не помињу. У архивској грађи од 1854. године осим уговора за сликарске радове, налази се и признаница коју је Богдан Ђукић дао црквеној општини у Шаренграду, за рачуне који су му исплаћивани од 12. априла до 3. јула наведене године.⁴⁰ Како збир ових ситнијих рачуна износи преко 200 форинти, можемо претпоставити да је он већ раније сликао доње делове, који се уклапају у сликарску целину иконостаса. Ове радове, општина је исплаћивала постепено а ти радови су вероватно извођени без одобрења Конзисторије.

У натпису на северном зиду у унутрашњости цркве, забележена су имена аутора наведених радова на иконостасу, Богдана Ђукића и његовог помоћника Михаила Христопула, Грка из Олимпије, са годинама 1854. и 1855. датумом настанка сликарских радова.⁴¹

Иконографски репертоар иконостаса распоређен је у три хоризонталне зоне. У првој зони су престоне иконе: св. Никола, Богородица са Христом, Христос и св. Јован. На дверима су: св. арханђел Гаврило (северне), Благовести (царске) и св. арханђел Михајло (јужне). Изнад двери су: св. архиђакон Стефан, Тајна вечера и Жртва Аврамова. У средини друге зоне је велика композиција Света Тројица крунишу Богородицу, а лево и десно су иконе са стојећим фигурама апостола (по два апостола су приказана на свакој икони). Средину треће зоне, заузима крст са сликаним Распећем

36 Архив САНУ у Сремским Карловцима, Акта Конзисторије, бр. 279/1854.

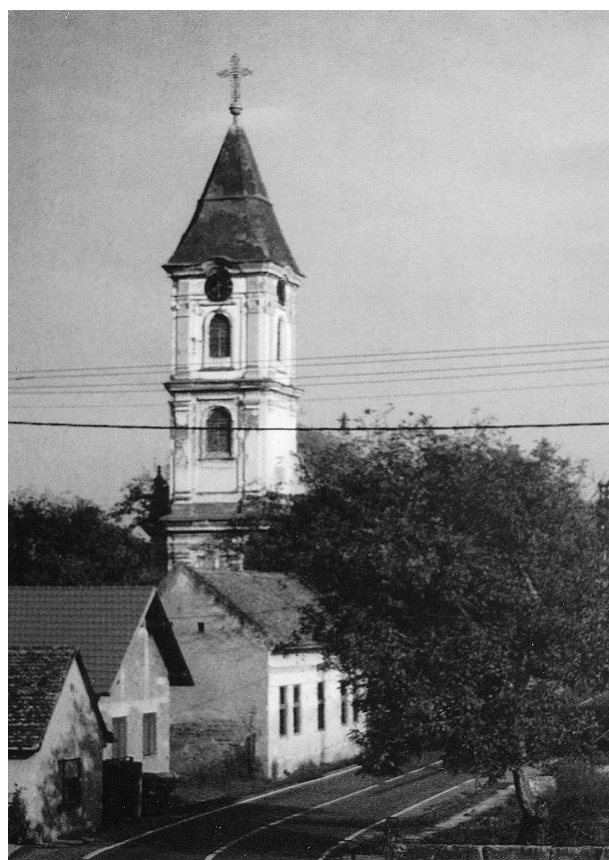
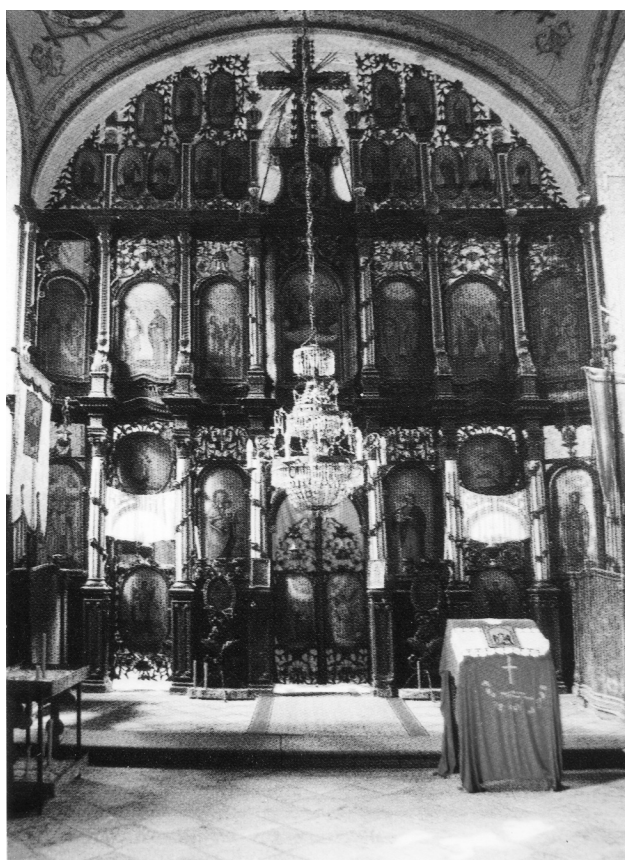
37 Исто.

38 М. Коларић, Нав. дело, 288.

39 Архив САНУ у Сремским Карловцима, Акта Конзисторије, бр. 43/1855.

40 Архив САНУ у Сремским Карловцима, Акта Конзисторије, бр. 279/1854.

41 Д. Јурман-Карман и Д. Младинов, Нав. дело 106.

и медаљонима Богородице и св. Јована Богослова. Испод Распећа је икона Полагање Христа у гроб, а лево и десно лунету испуњавају медаљони са стојећим фигурама пророка.

На највећем броју икона у доњем делу и то на иконама са представом апостола, Св. Тројица крунишу Богородицу и бочним дверима забележена су имена ктитора.

Сликарство иконостаса цркве Св. арханђела Михајла и св. арханђела Гаврила у Шаренграду, показује да је Богдан Ђукић био самоук или да је изучио занат код неког скромнијег уметника, који није могао да пружи своје ученику неко веће ликовно образовање. Он је од нама непознатог учитеља сасвим извесно, научио да припрема подлогу за слике, меша боје и друго, али се даље није усавршавао. Ђукићев начин изражавања остао је у границама наивног сликарства. Појединачне фигуре на престоним иконама (св. Никола, Богородица са Христом и св. Јован) и стојеће фигуре апостола и пророка, сликане су невешто, издужене или скраћене, без познавања анатомије, са већим или мањим грешкама у пропорцијама. Иако је покушавао да унеколико измени ставове и покрете приказаних личности, апостолски низ фигура делује монотono и круто. Одећа је невешто драпирана и у наивно сликаним наборима, спушта се низ тела светитеља. Хроматска скала је тамна и сива, сачињена од црвених, плавих, мркосмеђих и зелених, најчешће неусклађених боја.

Од мобилијара цркве у Шаренграду, епископски престо такође је резао Георгије Девих.⁴² Престо је конципиран у класицистичком стилу. Масивни ступци фланкирају седиште престола. Ступци су декорисани цветним мотивима. Изнад стубаца, пиластри фланкирају високи наслон престола. У горњем и доњем делу пиластера су конзолице од стилизованих акантових листова. Пиластри су украшени таласастом траком у алтернацији са стилизованим листићима. Наслон престола завршава се таласастим венцем украшеним дентикулама, који се наслања на импосте. Изнад венца је плитак балдахин, са масивним волутама у доњем делу. Балдахин се сужава у горњем делу на чијем завршетку је профилисани венац украшен дентикулама. У средини изнад балдахина је круна, а лево и десно налазе се пламени језици. Испод балдахина је свевидеће око. На леђном наслону престола је лучно завршена икона, чији је оквир декорисан плетеницом. Простор изнад иконе у средини украшен је вазом окренутом на доле, из које са обе стране излазе букетићи ружа. Са доње стране вазе, симетрично се разилазе лиснате храстове гранчице, које се савијају у волуте. У средини волута су розете. Испод иконе је орнаментална декорација сачињена од волута које формирају разлистале храстове гранчице.

42 М. Коларић, Класицизам код Срба 3, 193.

- 43 Д. Јурман-Караман и Д. Младинов, Нав. дело, 106.
- 44 Исто, 106.
- 45 Д. Медаковић, Косовски бој у ликовним уметностима, Београд 1990, 17-18.
- 46 Исто.
- 47 Ј. Севдић, Преостали ликовни радови Амвросија Јанковића, Грађа за проучавање споменика културе Војводине II, Нови Сад 1958, 93.
- 48 П. Васић, "Косовски бој" Амвросија Јанковића, Саопштења Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије I, Београд 1956, 185 (прештампано у књизи Доба барока, Београд 1970, 10-15.
- 49 М. Тимотијевић, Преглед уништених и оштећених православних цркава, Београд 1992, 33; С. Милеуснић, Духовни геноцид – Преглед порушених, оштећених и обесвећених цркава, манастира и других црквених објеката у рату 1991-1995 (1997), Београд 1997, 190.

Икону са стојећом фигуром св. Јована Златоуста, сликао је Богдан Ђукић, истовремено са иконостасом.

У цркви се налази старији Богородичин престо, који је вероватно настао у другој половини XVIII века. Престо је уздигнут за два степеника. Парапет фланкирају волутасто завршени ступци који су са горње и доње стране декорисани стилизованим ловоровим листићима и венцима. У парапету је медаљон, чији кружни облик формирају сволуте са елементима рокаја и волутастим листовима. Простор око иконе испуњен је разлисталим границама и расцветалим ружама.

У горњем делу престола на ивицама постављени су тордирани стубићи, који се завршавају композитним капителима. Изнад капитела су импости који носе профилисане венце. Испод венаца је завеса са кићанкама која имитира тканину. Изнад венаца је балдахин који носе профилисани капители. Балдахин се завршава елементима волутастих облика спојених при врху, носећи круну.

Икону на престолу сликао је Петар Чортановић 1818. године. Оштећен је ауторски запис који се налази у доњем делу иконе.⁴³

Унутрашњост цркве сликао је Богдан Ђукић у исто време када је сликао и иконостас.⁴⁴ Зидне слике су у више махова обнављане тако да се не могу разликовати руке Богдана Ђукића, од руку од каснијих псеудореставратора.

Од целокупне тематике најзанимљивија је сцена "Косовски бој" која се налази на западном зиду. Богдан Ђукић је сликао исту сцену годину дана раније (1853) на западном зиду цркве свог родног места Товаришева.⁴⁵ Обе историјске композиције Ђукић је радио према истоименој сцени Амвросија Јанковића из 1776. године, која се налазила у трпезарији манастира Раванице (Врдника).⁴⁶ У Првом светском рату, аустријски војници тешко су оштетили ту слику, а у Другом светском рату, била је прекречена.⁴⁷ После Другог светског рата, конзерватори Завода за заштиту споменика културе из Новог Сада, открили су на таваници трпезарије, фрагменте Косовског боја. На основу фрагмената и бакрорезних копија, у нешто слободнијој форми, извршена је реконструкција ове историјске композиције. После реконструкције ове слике, утврђено је да је Јанковићу приликом сликања, као узор послужио неки од страних бакрореза или слика, који су представљали ратове Аустријанаца са Турцима у XVII и XVIII веку.⁴⁸

Године 1991. када је црква гађана гранатама, оштећени су звоник и кровна конструкција. Тада је страдало и сликарство на западном своду храма, а посебно композиција "Бој на Косову".⁴⁹

Боривој Чалић

Прилози о Житију Петра Великог Захарије Орфелина

"Славна дела Господара Императора Петра Великог (1772), која је описао Захарија Орфелин, књига је међу најбољим у српској књижевности, најшире схваћеној, свих времена. Ова књига одиста показује да ерудитски посао није био само нагомилавање грађе за будуће писце историје, већ је у њему било и духовног полета за коначна остварења. У Орфелиновој књизи је, уз критику извора и чињеница, заступљен и метод историјске синтезе, обликоване стилем оног дозрелог барока који је тежио своме класичном смирењу. А идеја која је прожелала и изнутра повезала ово дело није у свакидашњем просветитељском прагматизму: она је у узвишеном успостављању реда између опште нужде и људске воље. Само се Србима могло догодити да у свом историографском раду и развијању својих интелектуалних моћи уопште пренебрегну ово дело које је у понечем изнад оновременог европског нивоа."¹

¹ Радован Самаринћ, *Ерудитизам у историографији подунавских Срба*, (у ауторовој књизи) *Писци српске историје*, књ. 3, Просвета, Београд, 1986, 219.

1.

Књиге које су изашле из руку Захарије Орфелина као резултат његове књижевне и/или издавачке делатности, посебно у време док је боравио у Венецији и радио у штампарији Димитрија Теодосија, представљају често, чак и данас, немали историјски и библиографски проблем. Од неких до данас није сачуван ни један примерак, многима још увек није прецизно

И С Т О Р И Я
 О ЖИТИИ И СЛАВНЫХЪ ДѢЛАХЪ
 ВЕЛИКАГО ГОСУДАРЯ
 И ИМПЕРАТОРА
ПЕТРА ПЕРВАГО
 САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО

кото^{рю}

СЪ ПРЕДПОЛОЖЕНІЕМЪ КРАТКОЙ ГЕОГРАФИ-
 ЧЕСКОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

О РОССИЙСКОМЪ ЦАРСТВѢ

и съ многими медалями чертежами и други-
 ми разными принадлежащими собственною
 рукою гравированными фигурами, и генераль-
 ною сея великия империи каршою:

нынѣ первѣе на славенскомъ языкѣ

сочинилъ

ЗАХАРІА ОРФЕЛІНЪ

Цесаро-Королевской Вѣнскаго Академии Ху-
 дожествъ Членъ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

въ Венеци,
 въ Типографіи Димитрія Θεодосія 1772.

утврђена година издања, доста је непознатог у погледу њихових извора и узора, без прецизног одговора је и питање начина на који их је Орфелин бирао за објављивање, припремао за штампу и много тога још.² Због тога се, у пуној мери, мора водити рачуна о свим књигама у чијем је издавању он, на ма који начин, учествовао, како је то већ, тачно и с правом, приметила Мирјана Бошков.³

Посебно место у опусу Захарије Орфелина заузима његова књига о руском цару Петру Великом. Она је истовремено, уз *Историју* Јована Рајића, и једна најважнијих књига у српској књижевности и култури у 18. столећу. Ако ова тврдња, истакнута већ много пута и у разним приликама, није претерана, онда се може рећи да је то и једна од најзначајнијих књига у српској култури уопште.

Жишције Пеџра Великој објављено је у Венецији 1772. године. Књига је тада из штампарије изашла у два издања. Оба су анонимна, без имена аутора на насловној страници.

У првом издању⁴ на почетку књиге штампано је посветно писмо царици Катарини Великој које је потписао Димитрије Теодосије, а затим следи предговор. Странице 161-169 другачије су преломљене, а текст говора аустријског посланика барона фон Блумберга донесен је овде, на страницама 166-169, у преводу на рускословенски језик. Ово издање има и варијанту у којој је текст предговора дужи, а Блумбергов говор донесен је на латинском језику, онако како је изговорен.⁵ У дужој варијанти предговора написао је Орфелин да је због израде бакрорезних илустрација, ради што веће користи читалаца, морао у Венецији да учи вештину гравирања. Блумбергов говор на латинском језику, писац, пак, објашњава својом несигурношћу да начини превод веран оригиналу. Сматрало се да је Орфелин, вероватно већ на самом почетку штампања, одлучио да начини измене у смеру прве варијанте, претпостављајући, ипак, да ће у изречене тврдње мало ко поверовати, посебно у светлу његове дотадашње бакрорезачке делатности те рада на приређивању уџбеника латинског језика. Ситна, до сада непримећена, типографска разлика постоји и међу књигама другог тома ове варијанте – на маргини прве странице у појединим примерцима недостаје ознака године (1710) на коју се текст односи.⁶

У другом издању књиге⁷ изостављени су и посветна епистола и предговор,⁸ а поменути говор је објављен на латинском језику.⁹ Ово издање штампано је на лошијој хартији. Декорација насловне странице оба тома је другачија, а и сам наслов је другачије графички распоређен у редове.

Илустровано издање¹⁰ опремљено је бакрорезима. На бакрорезној насловној страници чита се не само Орфелиново име, заједно његовом титулом бечког академика, већ и онакав наслов какав је аутор замислио

2 Венецијанска издања српских књига *con falsa data*, када су на књигама као места издања бележени Москва, Кијев и Санктпетербург, нашла су своје место и у библиографији ових књига. В. *False date. Repertorio delle licenze di stampa veneziane con falso luogo del edizione (1740-1797)*. Patrizia Bravetti, Orfea Granzotto (yp.), Firenze University Press, Firenze, 2008. Passim. Ова пракса је у дугом временском распону широко коришћена како би се с Венеције отклонила сумња да под својим окриљем допушта штампање различитих забрањених и, за оно време, субверзивних књига, које су на тржишту (што је и био главни мотив, на трговину увек расположене, Републике св. Марка) биле тражене. У импресуме су уношена разна, па и непостојећа, места издања. Овакво поступање је у појединим годинама прелазило и преко 20% укупне венецијанске издавачке производње.

3 Мирјана Бошков, *Захарија Орфелин и књижевност руској просвети и просвети*, Зборник за славистику, 7, 1974, 46.

4 Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1964, 103 (бр. 105). Ради избегавања додатних неспоразума,

- термини “издања” и “варијанте” у вези са *Жишијем Пејтра Великој* користе се овде у складу с размишљањима Лазе Чурчића (в. Л. Чурчић, *Шест бележака о Орфелиновом Жишију Пејтра Великој*, у ауторовој књизи *Књија о Захарији Орфелину*, СКД “Просвјета, Загреб, 2002, 213-221), иако би, како ће се касније видети, било основа за успостављање нешто другачијих, посебно хронолошких, односа међу њима.
- 5 Ова варијанта књиге није описана у *Српској библиографији XVIII века*, а позната је данас у свега два примерка који се налазе у Народној библиотеци Србије у Београду и Државној историјској библиотеци у Москви. Овој варијанти књиге додане су бакрорезне илустрације у илустрованом издању које је данас власништво Библиотеке Матице српске у Новом Саду. В. Душица Грбић, *Знакови старих књија*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 2000, [63]-64.
- 6 Такав је на пр. примерак другог тома из Музеја Вука и Доситеја у Београду, некад власништво Алексе Ивића. Овај је примерак необичан и по веома широким маргинама.
- 7 Г. Михаиловић, *Исшо*, 104 (бр. 106).
- 8 У односу на претходно издање разликују се и

својој књизи, китњаст и свечан, сасвим у духу свог времена – *Исшорија о живошу и славним делима великоја владара имперашора Пејтра Првоја, самогршица сверуској* – и посве у складу са заносом којим је, на граници обожавања, написао Орфелин биографију најславнијег руског цара.

Када се има у виду симбиоза којом је Орфелин, као и у неким другим својим делима, на јединствен начин испреплео књижевну и ликовну страну своје књиге, онда се без претеривања може рећи да је илустровано издање Петровог животописа и једна од најлепше опремљених српских књига уопште.

Мало је књига, посебно од оних великих и важних, којима је дуго био заборављен аутор.¹¹ Орфелинова књига о Петру Великом имала је такву, злосрећну, судбину. Она је свом аутору донела, чини се, једино разочарање и огорченост.

Проблем издања и варијанти ове књиге, једно од најкрупнијих питања обимне и разноврсне Орфелинове делатности, који је до сада привукао немалу пажњу и објашњаван на различите начине, добио је своје решење са стране на коју је, с правом, још одавно указивано – из руских архива.

2.

У Руском државном архиву древних аката¹² у Москви, у фонду кнеза Александра Михајловича Голицина (Александр Михайлович Голицын),¹³ пронашао је историчар и библиолог Петар Александрович Дружињин (Пётр Александрович Дружинин), изузетну грађу која је не само омогућила да се околности око издавања животног дела Захарије Орфелина сагледају у потпуно новом светлу, већ и да се око ове књиге створи иако у појединостима још увек не и сасвим коначна, онда бар у великој мери целовитија слика.¹⁴

Преважно откриће руског историчара, ваља напоменути и то, није допунило само сазнања о Орфелину и попунило знатну празнину у разумевању његовог живота и рада, већ је и Орфелинову данас оскудну рукописну и епистоларну оставину обогатило, усудио бих се рећи, епохалним налазима: аутографом предговора *Жишију Пејтра Великој* и Орфелиновим својеручним писмом моћном руском кнезу.

Као већ много пута до сада показало се да је од Орфелина могућно још очекивати, да не треба губити наду ни у, открићима наклоњен, срећан случај. У данашње доба, када су архивска истраживања лагано застала, новопронађена архивска грађа показује и да још много тога тек чека да буде пронађено и откривено,¹⁵ да се због тога мора оставити места за

допуне, да судови и закључци никада не могу да буду коначни и свеобухватни.

У обликовању и тумачењу таквих судова од немерљивог је значаја и епистоларна оставина неког писца. Објављивање преписке, које се данас помало избегава, показује се као изузетно значајно, што је видљиво и у овом примеру, и представља доказ за то како писма чине неодвојиву саставницу у тумачењу поетике опуса неког ствараоца.

3.

Први документ који се односи на Орфелинову књигу је писмо руског посланика у Венецији маркиза Маруџија (Maruzzi) А. М. Голицину, писано на француском језику.

*Његовој Ексцеленцији
Господину Кнезу Александру Голицину
вицеканцелару.*

Кнеже!

У складу с наредбом Ваше Ексцеленције, инфомисан сам у вези с историјом Императора Петра Великог, написаном на илирском језику, посвећеној Њеном Императорском Величанству; она је већ штампана у два тома, и ја сам наредио [капетану] брода Ханикову, који је близу мене, да је прочита и он ме уверава да није могла бити боље написана. Уз то прилажем Вашој Ексцеленцији предговор, на чијем крају се најбоље може уверити о изворима који су послужили писању ове историје. Уз то шаљем и неколико листова првог тома, да их се може погледати одштампане, те посвети¹⁶, чији превод нисам себи дозволио направити пре него што Њено Императорско Величанство не да своју милостиву дозволу [...]

*Ваше Ексцеленције
најнижи и најпокорнији слуга
Маркиз Маруџија
Венеција, 10/21. септембра 1771.¹⁷*

Маруџијево писмо имплицира да је руски вицеканцелар већ био некако упућен у цео ток посла око припреме и издавања Орфелинове књиге, јер се, као да се из писма може то назрети, још пре распитивао о њој и сада добија повратну информацију. Из писма се сазнаје и да је штампање књиге

сигнатуре прва три листа предговора. В. Д. Грбић, *Исшо*, [63].

9 О варијантама в. и Боривој Чалић, *Георгије Михаиловић о Захарију Орфелину*, (у) *Сусретњи библиографа '04*, Народна библиотека "Др Ђорђе Натшевић", Инђија, 2005, 116-119.

10 Г. Михаиловић, *Исшо*, 104-109 (бр. 107).

11 То је поновно и коначно учинио Димитрије Руварац пронашавши примерке илустрованог издања Орфелинове књиге. В. Д. Руварац, *Ко је писац књије "Житије и славија дела Государја императора Петра Великог – В Венецији 1772"?*, (у) *Јавор*, 1887, 10, 151-169 и 11, 167-169. Прештампано у: *Гласник Српскога ученог друштва*, Београд, 1891, књ. 72, 193-200.

12 Российский государственный архив древних актов, даље РГАДА.

13 А. М. Голицин (1723-1807), вицеканцелар и потпредседник Колегија иностраних послова, близак сарадник Катарине Велике. Не треба га мешати с његовим рођаком А. М. Голицином (1718-1783), генерал-фелдмаршалом и санктпетербуршким генерал-губернатором.

14 П. А. Дружинин, *История издания кнѣи Захари Орфелина о*

- Пејтре Великом, (у) Памятници кулџуры – новыџ ошкрџиџа : ежегодник 1999, Наука, Москва, 2000, [55]-65 и П. А. Дружинин, Венецианское издание жиџиџа Пеџтра Великоџо (редчайшиџ экземџляр БАН в конџексте истџории), (у зборнику) Книџа в России XI-XX века, Библиотека Российской академии наук, Санкт Петербург, 2004, 19-33. Оба рада су готово идентична и доносе исту архивску граџу. Други рад је саопштен 1998, на конференциџи “Книџа в России XI-XX века”, али је зборник радова, како је видџливо, обџављен с великим закашњењем, па је аутор своје налазе публикувао у годишњаку Памятници кулџуры.*
- 15 Биће потребно једном погледати и онаџ, брзописом 18. века исписан, обимни (319 листова) рукописни препис другог тома *Жиџиџа Пеџтра Великоџо*, за који је већ примећено да одговара Теодосијевом штампаном издању, а данас се налази у библиотеци Латвиџске академиџе наука у Риги. За библиотеку је купљен 1957. у антикваријату. Уп. Ю.К. Бегунов, *Обзор собранныџ древнерусских рукописных книџорода Риџи*, (у) *Археџграфический ежегодник за 1961 год*, Москва,

завршено готово тачно годину дана након што су Реформатори падованских студиџа, цензори млетачке Републике, издали своје одобрење. Голицин се, изгледа, распитивао и за њен садрџај па је она дата на читање капетану Ханикову,¹⁸ који ју веома повољно оцењује. Вероватно да би додатно уверио кнеза у вредност књиге, прилаже Маруци свом писму и рукопис предговора писан Орфелиновом руком,¹⁹ те штампани почетак књиге (изгледа први кватернион), од прве до осме странице.²⁰

Чини се да је Маруци своју акцију и преписку започео већ раније, вероватно на иницијативу Димитриџа Теодосиџа, ако већ, наравно, није још пре био укључен у овај издавачки подухват, могућно као финансијер или кредитор, свакако немалих, штампарских трошкова потребних за обџављивање овако обимних књига. У тренутку слања Маруцијевог писма још нису, по свему судећи, штампани посвета, предговор и насловна страница књиге, а цела ова операциџа усмерена је, како се види, на добиџање сагласности Катарине Велике. Не би требало занемаривати ни његову или Теодосијеву жељу за стицањем царичиног признања. Засигурно ни очекивање новчане награде руског двора није било на последњем месту њихових очекивања.

4.

У причи око Теодосијевог штампарије Пано Маруци поменут је до сада у нашој литератури само једном. Димитрије Теодосије посвећује му први производ своје штампарије, књигу Βίβλος ενιαύσιος [...],²¹ коју је на грчком језику обџавио 1755. године. Из посвете провејава више од уобичајене захвалности издашном покровитељу: “E utile per la conoscenza della giovinezza e della educatione di Teodosio venuto a Venezia, quivi nutrito ed educato da Pano Maruzzi di Anastasio di Giannina, persona autorevole et attiva nella comunita greca di Venezia”.²² Управо је Маруци финансирао почетак рада Теодосијевог штампарије,²³ помажући му да откупи штампарију Николе Гликиџа у којој је до тада радио, и можда су баш његовом сугестијом, посредовањем, али и новчаном помоћи, прибављена из Русије ћирлична слова,²⁴ коџа су требала омогућити да се и дотадашње добро пословање успешно прошири.

Слика о личности руског посланика у Венециџи маркиза Пано Маруциџа²⁵ (1720-1790) за сада је веома фрагментарна и непотпуна. Из онога што се о овом трговцу и банкарџу пореклом, као и Теодосије, из Јањине у Епиру, у Грчкој, једном од најбогатијих припадника снажне грчке заједнице у Венециџи, на темељу недовољних и напабирчених извора за сада може сазнати, открива се све загонетниџа особа с разгранатим пословним али и

- 1962, на интернетској адреси <http://annals.xlegio.ru/rus/small/ae61_beg.htm> (21.08.2010).
- 16 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед. хр. 2048, л. 12-13.
- 17 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед. хр. 2048, л. 11-11б. П. А. Дружињин, *Истѳорія [...]*, превео је све документе на руски језик. Сва писма, осим Орфелиновог, дао је у напоменама и у оригиналу. Овде се доносе у преводу с руског.
- 18 Петар Иванович Хаников (1743-1813), каснији руски адмирал. Од 1801. главнокомандујући луке у Кронштаду.
- 19 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед. хр. 2048, л. 14-21.
- 20 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед. хр. 2048, л. 22-25.
- 21 *Годишња књиѳа [...]*
- 22 Мирослав Пантѳић, *Штѳамѳар старѳих срѳјских књиѳа Димишрије Теодосије*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 26, св. 3-4, 1960, 209 (нап. 2).
- 23 Simonetta Pelusi, *La civiltà del libro e la stampa a Venezia*, Biblioteca Nazionale Marciana (и др.), Venezia, 2000, 24.
- 24 Можда ће околности око оснивања и рада Теодосијеве штампарије, и проширењем њене делатности и на штампање српских књиѳа, постати понешто јасније када се, једном, проучи докторска дисертација Георгиоса Плоумидиса *To Venetikon Typographcion tou Demetriou kai tou Panou Theodosiou (1755-1824)*, објављена у Атини 1969. Теодосије је највише штампао, уз српске и нешто јерменских, грчке књиѳе, о којима се код нас не зна баш ништа. Примерака његових грчких издања има на пр. у Оставини Радослава Грујића у Музеју Српске православне цркве у Београду те у библиотеци манастира Крке, а засигурно и у другим јавним збиркама. Плоумидисову књиѳу до сада су поменили само Боривоје Маринковић (*Bibliographia Orpheliniana*, (у) *Годишњак Филозофској факултѳета у Новом Саду*, 16/2, 1973, 885) и Вера Сечански (*Још нешто о млешачкој штѳамѳарији Димишрије и Панае Теодосија*, (у) *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 44/1-2, Београд, 1978, 76). Исти аутор је у зборнику *I Greci a Venezia* (Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2002), објавио рад *Le tipografie greche di Venezia*. О Теодосијевој штампарији в. и Mario Infelise, *L'editoria veneziana nel '700*, Franco Angeli, Milano, 1989, 266.
- 25 Дружињин га наводи под именом Пјетро, у појединим изворима наводи се и под именом Павел, док га већина извора именује именом Пано (Панајотис).
- 26 В. *Истѳорія российской дипломатической службы*, на страницама Министарства иностраних послова Руске Федерације, на интернетској адреси <<http://www.ln.mid.ru/ns-arch.nsf/mid200>> (21.08.2010).
- 27 Остаје и могућност да је ову част стекао издашним новчаним прилогом.
- 28 Сергей Михайлович Соловьев, *Истѳорія России с древнейших времен*, Т. 28, на адреси <<http://www.krotov.info/history/solovyov/solv28p1.htm>> (21.08.2010).
- 29 George Finlay, *The History of Greece under Ottoman and Venetian Domination*, Adamant Media, New York, 2005, 304; Larry Wolf, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 2001, 80.
- 30 Francesco Schröder, *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolari nobili esistenti nelle provincie Venete*, Venezia, 1830, 504-505.
- 31 Била је именована и за дворску даму Катарине Велике. Шведски сликар Александер Рос-
- лин, ангажован тада на руском двору, насликао је 1777. у Санкт Петербургу њен портрет који је данас власништво Националног музеју у Штокхолму.

политичким активностима. Заступник руских интереса на Малти (одликован је и орденом малтешких витезова реда Св. Јована Јерусалимског), након обнове дипломатских односа Русије с Републиком св. Марка, који су били у прекиду од 1720, Маруци постаје 1768. руски конзул задужен не само за односе с Венецијом, већ и с другим италијанским градовима. Рескрипт о именовану, који је потписала Катарина II, опширно наводи његове обавезе и дужности.²⁶ Исте године добија и орден Св. Ане, а касније и титулу правог државног саветника. Био је, несумњиво, личност од највећег поверења руског двора. Чиме је то поверење задобио и како је дошао до овог високог звања, не може се за сада рећи.²⁷ Из онога што се већ површним истраживањем могло сазнати видљиво је да он повезује посебне венецијанске и руске интересе у односу на Отоманску империју, заједничког непријатеља обеју држава, посебно у доба руско-турског рата (1768-1774), којим је Русија стекла право несметаног проласка својих бродова кроз Дарданеле. У контакту је с грофом Алексејем Орловим који командује руском флотом за време ратних операција на Средоземном мору. Новцем и пошљикама оружја помаже грчки устанак на Пелопонезу. Извештава двор и о акцији кнеза Долгоруког око хватања Шћепана Малог, показујући добру упућеност у догађаје у Црној Гори.²⁸ Маруци у Венецији, као у некаквом штабу, прима извештаје о стању на граници с Турском у Далмацији, Херцеговини и Црној Гори и, уопште, кроз своју разгранату дипломатску активност, а несумњиво и различите тајне и закулисне операције, указује се као главна личност руских интереса на Медитерану, све у складу с настојањима и трајном жељом руске политике да постигне излаз на топло море.²⁹

Заједно с браћом Константином и Ламбром добио је 1764. титулу маркиза од Марије Терезије,³⁰ што ће значити да је својим услугама некако задужио и аустријски двор. Оженио је Зоју Гика,³¹ кћерку молдавског кнеза. Његова раскошна резиденција у Венецији, Palazzo Maruzzi, недалеко од грчке цркве San Giorgio dei Greci, била је главна адреса за све путнике који су из Русије стизали у Венецију. Руској аристократији, која се све чешће отискује на сентиментална путовања по Италији, Маруци посредује у банкарским пословима, па племство преко њега прима из Русије новчане пошљике, пензије и апанаже. Приликом боравака у Венецији код њега одседа и најзначајнија жена руског просветитељства кнегиња Катарина Романовна Дашкова, која га помиње у својим мемоарима. Угостио је 1782. у Венецији и сина Катарине II, великог кнеза Павела Петровича који је са женом Маријом Фјодоровном путовао по Европи. Кнежевски пар упознао је Маруци том приликом са славном уметницом Ангеликом Кауфман од које је престолонаследник наручио, за своју резиденцију у Павловску код

Санкт Петербурга, две слике. Руским студентима који студирају у Италији Маруци исплаћује стипендије, али надгледа и њихово напредовање у школовању, о чему такође пише у Русију. Тако је пратио и Димитрија Бортњанског, једног од најзначајнијих руских композитора, који је студирао у Болоњи, Риму и Напуљу. Помогао је да у Венецији буде изведена његова опера “Алкид”.³²

Познавао је и Алберта Фортиса, а Катарина Велика поверила му је одабир и набаву радова италијанских уметника за збирке Ермитажа. Његовим посредством стигла су у Санкт Петербург дела Тијепола, Палме Млађег, Антонија Канове, Молинарија и других.³³ У једној од таквих пошиљки пристигло је 1767. у Ермитаж 37 слика.³⁴ Покушавао је за Санкт Петербург да прибави из Рима чак и античке статуе.

Када је и због каквих околности прешао у Русију, није за сада познато. Онде су му рођена деца, син Константин (1784) и кћерка Александра (око 1789), која је касније удајом ушла у породицу грофова Сумарокових. Њен праунук био је кнез Феликс Јусупов. Данас потомци Пана Маруција живе широм света.³⁵ Његову преписку поклонио је директор венецијанског Музеја Корер 1876. Руској академији наука,³⁶ а лични архив сачуван је у колекцији историчара, академика, Николаја Петровича Лихачова.³⁷

Чини се да је таква личност, помажући Теодосију да дође до ћириличних слова, могла имати на уму и нешто више од жеље за успешним пословањем једне штампарије.

5.

Како вицеканцеларов одговор из Русије није стизао, упутио му је Маруци додатно подсећање:

Његовој Ексцеленцији
Господину Кнезу Александру Голицину
вицеканцелару.

Кнеже!

[...] Да би биографија Петра Великог на илирском језику могла бити штампана, желео бих да ме Ваша Ексцеленција обавести о несумњивом одговору о штампању[...]

Ваше Ексцеленције
најнижи и најпокорнији слуга

32 М. Рыцарева, *Русская музыка XVIII века*, Знание, Москва, 1987. Овде по тексту на интернетској адреси <<http://arslonga.33info.ru/?page=58>> (21.08.2010).

33 Sergei Androsov, Vittorio Strada, *Pietroburgo e l'Italia 1750-1850*, Skira, Milano, 2003, 102-103.

34 Irina Artemieva, Giuseppe Pavanello, *Masterpieces from the Hermitage*, Electa, Milano, 1998, 34.

35 Детаљна генеалогичка на интернетској адреси <www.ghika.net> (21.08.2010).

36 *Лейшойсь Библиоџеки Российской академии наук 1714-1900*, Т. 1, Библиотека РАН, Санкт Петербург, 2004, 300.

37 Санкт-Петербургский филиал Института российской истории Российской академии наук.

- 38 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.
хр. 2049, л. 21-21б.
Оригинал на
француском језику.
- 39 Д. М. Голицин (1721-
1793), од 1761. руски
амбасадор у Бечу.
Одирао је значајну
улогу у изградњи и
побољшању руско-
аустријских односа.
Љубитељ уметности,
био је почасни члан
уметничких академија
у Венецији и Бечу.
Дописивао се с
Волтером, Д'Аламбе-
ром, Хелвецијусом,
Дидроом.
- 40 Писмо Д.М. Галицина
Теодосију поводом
слања примерака
Жишија, вицеканцелар
помиње у поруци Д. М.
Голицину од 25.
септембра 1772.
(РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.
хр. 2049, л. 49. Датум
по старом календару).
- 41 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.
хр. 1141, л. 107. Ориги-
нал писма на италијан-
ском језику.
- 42 Због тога је Теодосију у
руској науци више од
сто година
приписивано ауторство
Жишија Пешра Великој.

Маркиз Маруцци
*Венеција, 17/28. марта 1772.*³⁸

Није познат даљи развој догађаја, али се чини да вицеканцелар није одговорио на писма из Венеције.

Неуспела акција око скретања пажње руског двора на ово издање, понукала је Теодосија, можда и на Маруццијеву сугестију, да крене обилазним путем. Убрзо се указала погодна прилика.

Руски амбасадор у Бечу Димитриј Михаилович Голицин,³⁹ вицеканцеларов брат од стрица, сазнавши за излазак књиге и пожелевши да примерак набави за своју библиотеку, обратио се писмом Теодосију.⁴⁰ Теодосије му је, уз два комплета књиге, упутио писмо:

Ваша Ексцеленцијо,

Велико уважавање које има читава Русија и које је обавезано великом заслугом славног свога императора и преобразиоца Петра Великог, и природна благонаклоност Ваше Ексцеленције, која је хваљена по читавом свету, дају ми смелост да поднесем у знак своје оданости, два примерка биографије тога императора, коју сам издао на илирском језику, из које ће обожаваоци његове славе моћи да извуку многа знања и корист. Истрајна разборитост и велико искуство које је Ваша Ексцеленција стекла опрезношћу и бригом за опште ствари, дозволиће Вам да веома добро схватите корист овога посла. Са смерном тронутошћу био бих поднео неколико примерака Њеном Императорском Величанству, коме сам имао част и да посветим своје дело, али нисам имао храбрости која ме је суздржавала осећањем мога најдубљег уважавања. Са своје стране ја високо ценим то преимућство које ме испуњава да бих показао Вашој Ексцеленцији осећаје уважавања и поштовања, с чиме се и покуравам.

*Ваше Ексцеленције
најнижи и најоданији слуџа
Димитрије Теодосије
22. јуна 1772. Венеција*⁴¹

Не могавши више одгађати завршетак књиге у коју су већ била уложена знатна средства, труд и време, Теодосије је током прве половине 1772. одштампао насловну страницу и на њој је изоставио име аутора. Одштампао је и посвету царици и потписао је својим именом.⁴² Такву књигу послао је Теодосије на тржиште.

У оновремене књижаре Санкт Петербург књига је стигла већ крајем 1772/почетком 1773. године. Прву пошиљку донели су холандски трговци Блум и Ван Зантен. *Жишје* је продавано у књижари Милера и Торна по цени од 10 рубаља. Издање је вероватно било тражено и брзо се продавало, памује и ценарасла. Већ почетком 1774, према огласу *Санктшјеџербурџским вedomошћима*, стајало је 16 рубаља.⁴³

Примерци су 1773. продавани и у Москви, код књигопродавца Петра Дмитријева на Црвеном тргу. Према огласу објављеном у *Московским вedomошћима* ову принову у својој књижари продавао је Дмитријев по цени од 17 рубаља.⁴⁴

Примерке књиге које је добио из Венеције, заједно с Теодосијевим писмом, упутио је Дмитриј Михаилович Голицин свом братићу, вицекацелару, у Москву:

*Мој Милосћиви Госјодине
Кнеже Александре Михаиловичу.*

Пре неколико дана јошао је одавде у Санктшјеџербурџи јуковник јосјодин Зиновјев, који је био код наше флоше, јо којем сам јослао Вашој Свејшлости два примерка историје о жишју и делима Пејтра Великој, шјамјане на славено-срјском језику која сам добио од шамошњеј шјамјара Димитрија Теодосија, шјамјане у његовој шјамјарији. Обавешјавајући о шоме Вашу Свејшлост, имам част да вам јренесем и оријинално јисмо уз које је јоменути шјамјар јослао шје примерке и из којих ће се лако видети с каквом ми је намером јослао шу књиу. Са своје стјране молим Вашу Свејшлост да један примерак осшавише у својој библиошеци, а друји јошребише како јод изволише.⁴⁵ Само ако сматраше да је достјојна да буде јоднесена Најмилосћивојој Госјодарици нашој. У шом случају, најјокорније Вас молим Милосћиви мој Госјодине, да јренесете Њеном Имјерашорском Величанству, да је њу најјисао један од мојих јознаника, који је живи у Мађарској и зове се Захарија Орфелин, и да се он бринуо да стјил своје књије сачини од славено-срјској и руској језика с шом намером да би не само његовим земљацима Србима, већ и Русима било моћућно да је разумеју. У шоме је, чини се, и усјео.

Уосјалом, имам част да свакако будем оданошћу и јошјуним јошјавањем

Ваше Светлости
најпон[изнији] покор[ни] слуга
К[нез] Д[имитриј] Голицин

43 А[лександра] А[лександровна] Зайцева, *Книжная шоровля в Санктш-Пејшербурје вшорой јоловины XVIII века*, Библиотека Российской академии наук, Санкт Петербург, 2005, 145-146.

44 Ирина Леонидовна Карпова, *Книжная шоровля на Сјасском мошју во вшорой јоловине XVIII в*, Международная конференция "Румянцевские чтения 2009", на интернетској адреси <rumchten.rsl.ru/2009/ru/upload/doc/1231934786.doc> (21.08.2010).

45 Први део наведеног комплета чува се у Руској државној библиотеци у Москви (4. примерак. Инв. МК-19466), са суперекслибрисом у златотиску кнеза А.М. Голицина на корицама (П. А. Дружинин, *Русский јеральдический сујерекслибрис*, Москва, 2000, 55, сл. 21). Осим тога Д.М. Голицин, морао је имати и свој примерак *Жишја*, осим оних које је послао у Русију, али у његовој библиотеци, која је укључена у збирку Н. П. Румјанцева, *Жишје Пејтра Великој* није пронађено. Примерак који је, могућно, био поднесен царици такође није пронађен. У Библиотеци Руске академије наука чува се комплет *Жишја* (ОРК, 2).

примерак, инв. 1918-1919) с литографисаним екслибрисом из средине 19. века "Императорске Ермитажне руске библиотеке" и словним суперексибрисом "А. Р". из друге половине 18. века на корицама. Тамо постоји и други део *Жишја* (ОРК, дупликат, инв. 274) на којем је налепљен литографисани екслибрис из средине 19. века с текстом: "Императорска Ермитажна руска библиотека", а на њој је и печат с грбом из истог доба "Придворна императорска руска библиотека". Све описане књиге увезане су у обичне кожне увезе.

46 РГАДА. Ф. 1263

Голицыны. Оп. 1. Ед. хр. 1141, л. 104-104б.

47 Г. Михаиловић, *Ишја*, 74 (бр. 68 и 69).

48 Nikola Radojić, *Pavla Julinca "Kratki uvod u istoriju porekla slavensko-srpskog naroda" (1765)*, (у) *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 237, U Zagrebu, 1929, 1. В. и Крешимир Георгијевић, *Павле Јулинач*, (у) *Зборник Филозофског факултета*, књ. II, Београд, 1952, 66 и 68-69.

49 Alexius Horanyi, *Memoiria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, Pars II, Viennae, 1776, 265-266.

*У Бечу сейшембра 1/12 1772.*⁴⁶

Писмо Димитрија Голицина, руског амбасадора у Бечу, показује да је кнез прозрео Теодосијеву игру. Он, осим тога, открива не само да зна име аутора књиге, већ и да му је тај аутор, Захарија Орфелин, лично познат. Такође, показаће се касније, у Орфелинове намере, амбасадор је био упућен од самог почетка. Податак о личном познанству руског кнеза и српског писца до сада је био непознат. Та вест само је на први поглед изненађујућа али, чак и далеко од сваког даљњег могућног домишљања, све постаје много јасније када се у причи помене име Павла Јулинца, писца *Крашкој увода у историју порекла славеносрпској народа*,⁴⁷ књиге коју је Орфелин објавио у Венецији код Теодосија 1765. године. Оног истог Јулинца који је неко време провео у служби амбасадора Димитрија Голицина у Бечу,⁴⁸ код којег је био "castrensis cursor"⁴⁹ (војни курир).

Потврђујући пријем књига, вицекацелар, у писму од 25. септембра 1772, упућеном Димитрију Голицину у Беч, напомиње како "није одустао од намере" да поднесе књигу царици.⁵⁰

У сачуваним документима прича се наставља тек након две године, писмом Димитрија Голицина упућеном вицекацелару Александру Голицину:

Милостиви мој Госјодине

Кнеже Александре Михајловичу!

Ових дана послао сам у Варшаву, барону Сшакекберту,⁵¹ сандук на име Ваше Свејлосиши, у којем су два примерка вама већ познате историје Пејтра Великој од којих је један, и што онај у бојашом повезу и посебном сандучићу, намењен Њеном Императорском Величанству од аутора те историје, а дрући који ми је он послао, сам наменио Вашој библиотеци.⁵² Истина је да сам два ишта шаква примерка већ послао Вашој Свејлосиши, од којих је један на исти начин био предвиђен за подношење нашој Најмилостиивој Госјодарици. Саг бисте Ви моли рећи да Вам не бих требао поновно слашти књићу, али ако изволите размоштиши околности и разлоје те побуде, збој које вам шаљем ову друћу пошлџку, не сумњам да ћете Ви исто признашти да је овај мој поштућак лоичан. Те се околности сасшоје у следећем: 1. да ми је прешходна два примерка послао венецијански шшамптар који је, посвађавши се с аутором и издавачем књиће, присвојио књићу себи и окористио се шућим радом као својим; 2. шшо су ми ови последњи примерци послани од самој аутора Захарије Орфелина који, бугући да је пореклом Србин, има

пребивалишће у Мађарској, с молбом да један од њих буде достављен двору и да се настоји да он Њеном Империјорском Величанству буде поднесен; Зашто се у овим примерцима налазе карике и фигуре, поменуће на разним местима у књизи, а које је сам аутор резао у бакру и којих није било у примерцима првој издања. Ова последња околност за мене је била и главна побуда за примитијак ових књига и за ову групу пошљку. Због тога и мислим да ће то за Вашу Светлост бити довољан разлог да онај [примерак] поднесе Њеном Империјорском Величанству, о чему ја од вас мој милостиви Господине, очекујем у своје време обавештење, као и о томе хоће ли Најмилостивија Господарица извољити да нареди да се аутору ове многиомињане књиге учини нека награда коју је, по мом мишљењу, он заслужио, већ и у не мањој мери својом приврженошћу Русији, а што би уз све недостигне за њега било велико олакшање. [...]

Уз све ово имам част бити с постојаном оданошћу и пошуним поштовањем

Ваше Светлости

пајпонижнији покорни слуга

Кнез Димитриј Голицин

У Бечу 25. октобра / 5. новембра 1774. године.⁵³

На основу навода у овом писму и уз њега приложених књига, недвосмислено је јасно да је *Историја о живоју и славним делима великога владара империјора Петра Првога, самодрнца сверуској* коначно била завршена у рану јесен 1774. године. Примерци које је пожурио да, преко Беча, пошаље у Русију били су несумњиво међу првима које је Орфелин потпуно опремио свим предвиђеним илустрацијама. То ће се, убудуће, морати узимати у обзир приликом датирања књиге.

6.

С руске стране ни даље није било никаквих реакција. Понукан, вероватно, тиме одлучио се и сам Орфелин да пише царском вицекацелару:

Најсвећлији Кнеже,

Најмилостивији Господару!

Ваша Кнежевска Светлости, дозволиће најмилостивије непознатом шућинцу да се обрати високој милости и покровитељству Ваше Светлости с најпокорнијом објавом да сам се ја још 1765. године усшрудио да удовољим

- 50 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.хр.
4302. Л. 49. Датум по
старом календару.
- 51 Стакелберг (Штакел-
берг) Отон-Мигнус
(1736-1800), руски
дипломат, посланик у
Варшави, Мадриду и
Шкохолму
- 52 У руским збиркама ови
примерци нису до сада
пронађени.
- 53 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.
хр. 1145, л. 92, 92б, 93.

жељи српских народа да напишем и штампом издам на нашем словенском језику Историју Петра Великог и њу своју намеру објавио сам тада ојунуоћеном руском императорском министру у Бечу, Његовој Светлости Кнезу Димитрију Голицину, након чије се доушинења моја усрдност толико увећала и коју сам, колико год је то било у мојој моћности, уопштебио за ово дело. Моје сиромаштво није ме моло одвраћати од кућовине толиких многих књига разних аутора. Тешкоће нису надјачале моју приљепност ни моје учење, колико је то било моћне, руског језика и стила, ни моје лоше здравље, а донекле ни породичне бриге нису биле у стању да ме задрже од целодневне вежбања моје подухвата, који се протекло кроз пет година. А да би њу Историју народ могао јефтиније куповати, дао сам је штампару без напоре и с њим сам само уговорио да је моје дедиковати коме будем хтео. Нисам тада могао ни да помислим да би ме штампар у мом најпошенијем послу преварио, а још сам се мање томе нагао због тога што је у њу Историју пребало ставити разне фигуре и карике, за чије травирање он није хтео да плаћи, због чега сам ја сам био приморан да се искључиво за њу Историју научим траверској уметности и кроз четри године с немалим трудом израдио сам све потребне фигуре, које сам штампару такође обећао бесплаћно и тако сам хтео, и кроз једно и кроз друго, засведочити велику усрдност коју имам према побожној Свурској Држави.

По завршетку траверског рада, усудио сам се да све те моје радове посветим Њеном Императорском Величанству, као најдостојнијој наследници престола тога великог јунака о којем сам у Историји писао. Такву своју посвету, с дубоким поштовањем, преко једног нарочито увезаног примерка, послао сам још прошле године пре поменутом Господину ојунуоћеном министру, Његовој Светлости у Беч, с најпокорнијом молбом да га достави на двор Њеном Императорском Величанству, те сам уверен да је тај примерак опривљен Вашој Кнежевској Светлости, само што читаво време притећу оној извештаја нема, као с других страна.

Недавно су ме уверили да је штампар (као што сам већ видео), избрисао један одломак у мом предговору, такође је и моје име на насловној страници Историје прикрио, и не дочекавши фигуре које се помињу у Историји, предухватио ме и њу моју Историју послао као своју власицу, да буде поднесена Њеном Императорском Величанству.

Како је болно вести о томе ранила моју душу, није моћно изрећи. Бо ми је сведок да се тај мој труд заснивао само и једино на усрдности коју сам имао према слави руске државе, а да сам се ја, с амбицијом која је природна, нагао да ћу њим мојим радовима код саплеменој побожној руској народа заслужити част и признање, а ево, једноверни Грк штампар ми их је отео и прикривањем мога имена на насловној страници, и избацивањем из

предговора знајној одломка није обмануо само мене, нејо се није постидео обманути ни само Њено Императорско Величанство, као и читав руски народ, ја и читав свет, придобивши ја да верује да је та Историја само његовом усрдношћу, бригом и издањем начињена иако на тај велики двоструки рад није дао ни пребијене паре, као што је то свима на овим странама познато, осим што је штампано, ја и то не из усрдности, већ као шртовац збој своје зараде.

Какву је велику увреду у мојим девештогодишњим најорима учинио мојој частји својом крађом тај Грк, јасно је само по себи, а ја, будући да сам сиромашан човек, нисам збој штога био у могућности да водим спор с бојатим Грком, и принуђен сам да носим ту увреду. Међутим, да не бих посве остиао без ушехе, Вашој Кнежевској Светлости као што великима доликује, љубишћу сивари које се шичу користи руске државе, ја у најдубљој смерности јадам с молбом да Вашим веома моћним засшћуством и покровишћелством мојој увређеној и оторченој души даше ту последњу ушеху да би била разошкривена неправа Грка који је себи присвојио шуће радове и њиховим се плодовима користи.

Збој ше сам се милости усудио Вашу Светлост најсмелије молиши и прејоручиши себе и моје, само и једино из моје усрдности настале, радове, Вашем високом покровишћелству.

Ваше Кнежевске Светлости
најпонижнији слуга
Захарија Орфелин
у Карловцима, 14. дана месеца августа 1775.⁵⁴

Уз своје писмо Орфелин је вицеканцелару приложио и рукописни одломак који је Димитрије Теодосије изоставио из предговора.⁵⁵

Не испуштајући из вида чињеницу да је, већ ионако мали, број Орфелинових писама овим значајним налазом повећан, писмо разјашњава многа досадашња питања, недоумице, претпоставке и нагађања која су се временом умножавала, све у племенитој тежњи да се једно од централних места не само у опусу Захарије Орфелина, већ и важна тачка, књижевна и ликовна, у контексту српске културе 18. столећа, расветли и објасни како ваља.

Из писма је јасно да је Захарија Орфелин писање *Историје* започео 1765. године. Ту своју намеру саопштио је Димитрију Голицину, како је то већ претходно, у свом писму, потврдио овај руски амбасадор у Бечу. Од Голицина Орфелин, чини се, није очекивао само допуштење већ, врло

- 54 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.
хр. 2649 л. 1, 1б, 3.
Писмо је Дружињин
објавио транскрибо-
вано савременом
руском ћирилицом.
Овде се доноси у
преводу с руског
језика.
- 55 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.
хр. 2649 л. 2.

56 М. Пантић, *Исшо*, 234.57 М. Пантић, *Исшо*.

вероватно, и неку другу врсту подршке и помоћи, можда не толико током писања књиге и израде илустрација, колико приликом будућег успостављања веза с руским двором и подношења готовог дела руској царици, од које је свакако очекивао неку врсту признања и награде. Рукопис је био готов средином 1770. и цензура га је одобрила за штампу 27. септембра исте године.⁵⁶ Орфелинова служба коректора код Теодосија престала је неколико дана раније, 14. септембра.⁵⁷ Кућу у Новом Саду, коју је купио за оца, продао је 1769. и чини се да је из Венеције отишао право у Темишвар, поновно у службу епископа Викентија Јовановића Видака. Онда је био и кандидат за надзорника банатских школа, да би се 1772. или 1773. вратио у Сремске Карловце, купио кућу, заносио плановима о узгајању винограда и вратио уметности бакрореза.

7.

Није познато када је Орфелин започео израду илустрација. Јасно је да је од почетка рачунао и на ликовну опрему књиге. Припреме за рад на бакрорезима и прикупљање предлога трајали су, сасвим сигурно, већ током писања саме књиге, а могућно је још и пре, док је у њему сазревала мисао о писању Петрове биографије. Иако је рад на гравирању могао тећи и упоредно с писањем, чини се да би се могло поверовати Орфелиновим речима да је илустрације радио четири године, што ће значити тек у времену након што је рукопис предао у штампу. Гравирању се с пуном пажњом могао посветити, највероватније, тек пошто се поновно скрасио у Сремским Карловцима. Чини се да је отискивање бакрореза и планирао да оствари код куће, на својој преси. Можда би се тиме могла објаснити загонетна чињеница да Орфелин напушта Венецију у жељу припрема за почетак штампања његовог животног дела. Зашто би иначе пропустио да надгледа овај посао, осим ако није пожурio кући да се посвети раду на илустрацијама? Али зашто је онда отишао у Темишвар, у којем, сведочиће о томе касније у писму синовцу Јакову, није имао ни мира ни спокоја? Спор и мукотрпан посао гравирања, а након тога и отискивања бакрореза, свакако је морао дуго потрајати. Од израде свих замишљених илустрација Орфелин више није могао одустати, јер се у тексту књиге већ прецизно позивао на њих.

Штампање књиге, показало је Маруцијево писмо вицекацелару Голицину, било је готово поткрај лета 1771. и очигледно се чекало још само на илустрације, што је омело потпуни завршетак дела. Чињеница да тада није одштампана и насловна страница иде у прилог претпоставци да је она од почетка планирана у бакрорезној изради.

Кашњење илустрација морало је довести до неспоразума, а можда и до сукоба, између Орфелина и Теодосија. Није позната никаква историја њихових дотадашњих узајамних односа. Није она морала увек бити идеална, али чини се да није била ни сасвим лоша, чему би ишла у прилог њихова међусобна, готово десетогодишња, сарадња и велики број остварених издања. Да ли је Теодосије писао у Карловце, пожуривао Орфелина и захтевао што скорије слање илустрација? Несумњиво је подузимао неке кораке у том смеру, али то данас није познато. Орфелин је свакако био уверен да књига без илустрација неће бити пуштена на тржиште и то му је могло давати некакву сигурност.

Орфелиново писмо руском кнезу разоткрива и мистификацију око двеју варијанти предговора. Уз своје писмо Орфелин је послао и препис одломка који је у предговору испуштен:

“[...] травирао сам све ње фиџуре сâм и дао их заједно с рукописним ориџиналом моје Историје шџамџару бесџлаџно, да би се књџа јеџџинџе моџла исџоручиваџи онџма коџи се о џоџе брџну.”⁵⁸

Исписујући такву формулацију Орфелин ипак није рекао потпуну истину. У доба предаје рукописа у штампу илустрације нису још биле довршене, а могућно је, чак, да њихова израда још није била ни започета. Пре ће бити да је требао рећи како је *намеравао* да штампару уступи илустрације бесплатно, што би могло да значи да за њих није очекивао додатни хонорар, рачунајући, свакако, да ће се цена илустрација уградити у укупну цену књиге, чиме нико не би био на губитку.

После таквог Орфелиновог изјашњења о случају скраћеног предговора, јасно је да он не стоји иза тог поступка јер, понављајући у писму Голицину готово истоветну формулацију, устрајава на тврдњи да је ради израде илустрација учио бакрорезну вештину. Случај скраћеног предговора *Жиџиџу Пеџра Великоџ* ваљало би, зато, брисати с пописа Орфелинових мистификација. Остаје загонетно, међутим, и даље, зашто је славном бакроресцу било стало да затаји ову важну страну своје уметничке активности која је Русима могла бити већ добро позната или су за њу могли лако дознати?

Пошто је у штампање двају обимних свезака, вероватно незанемарљивог тиража,⁵⁹ уложио знатна средства, Теодосије је, из властитих побуда, а можда и на сугестију Пане Маруџија, чији лик иза кулиса извире као сенка сиве еминенције, одлучио да прекине насталу ситуацију. Прекид је био одиста груб и бруталан. Ако се и могу наћи разлози оправдања за Теодосијеву журбу, изостављање Орфелиновог имена на књизи и његова крађа туђег де-

58 РГАДА. Ф. 1263
Голицыны. Оп. 1. Ед.
хр. 2649 л. 2. Из тог
одломка Дружињин
цитира само овај део.

59 Дружињин ничим не
образлаже своју
претпоставку о тиражу
од 1200 комплета
књиге.

- 60 Да ово, бар у оквирина српске културе, није био усамљен случај сведочи и посмртна краја рукописа Владимира Ђоровића и њихово објављивање под туђим именом. Уп. Боривој Маринковић, *Скривени свети Владимира Ђоровића*, СПКД "Просвјета", Билећа – Гацко, 2006, 751-787.
- 61 Г. Михаиловић, *Исшо*, 111-112 (бр. 110).
- 62 *Исшо*, 126-127 (бр. 126).
- 63 *Исшо*, 132-133 (бр. 133).
- 64 Стеван Јосифовић, *Орфелиново Жишије Пешира Великога*, (у *Зборник Машице српске за књижевност и језик*, 2, Нови Сад, 1954, 24-25. В. и И[нна] И[вановна] Лещиловскаја, *Захария Орфелин – сербский энциклопедист XVIII века*, (у зборнику) *Человек эпохи просвещения*, Наука, Москва, 1999, на адреси <<http://enlightment2005.narod.ru/arc/bern-sp.pdf>> (20.08.2010).

ла беспримерни су и у ширим размерима.⁶⁰ Морало му је тада бити јасно да после те његове одлуке више неће бити могућ повратак на старо, да се одлучује на онај корак којим ће прећи границу.

Жишије Пешира Великога укључио је Теодосије и у свој каталог *Књиги кошорије најечашани и прогајуисја в шишографији Димитрија Теодосија в Венецији*, штампан између 1772. и 1774. године.⁶¹ С ценом од 44 млетачке лире била је то најскупља књига у каталогу.

Након што је бечки штампар Јозеф Курцбек (Josef Kurzböck) 1770. добио царску привилегију за штампање књига на српском језику, значај венецијанске штампарије замире. До своје смрти 1782. Теодосије објављује за Србе тек један *Буквар*⁶² (1775), те књигу *Канони на осам часова Симеону и Сави*⁶³ (1776), коју је приредио хиландарски проигуман Тимотеј Јовановић, постриженик манастира Лепавине. Да ли је једини разлог овој нагло угаслој активности преношење тежишта у штампању српских књига у Беч? Колико је таквој ситуацији допринео раскид с талентованим редактором који је његову штампарију провео кроз златно доба? Да ли је Димитрије Теодосије због оваквог свог поступка пожалио?

8.

До сада није постављено никакво питање које би се дотичало Теодосијевог предговора, прецизније речено, његове посветне епистоле. Како је венецијански Грк, који вероватно није знао језик оновремених Срба или га барем није знао у довољној мери, написао своју посвету Катарини Великој? Могао је то, наравно, на Теодосијеву молбу учинити и неко други. Биће потребна пажљива језична анализа овог текста, али као да се већ сада може приметити, да он, заправо, не одудара од осталог дела књиге. Да ли би се могло бар претпоставити да је и овде реч о Орфелиновом тексту, написаном у исту сврху? И коначно, ко је Теодосија могао упозорити на спорни одломак предговора у којем се откривало да аутор и штампар нису иста особа и из којег се уклањао сваки спомен илустрација?

Важно је питање, такође, коме је заправо Орфелин наменио своје обимно дело? У писму вицеканцелару Голицину, додуше, пише да је имао у виду своје сународнике, али се ипак чини да му је велико руско тржиште било најпре на уму. У прилог овоме говорио би језик књиге у којем је, у односу на све његове друге књиге, најмање елемената српског народног језика.⁶⁴ Посебно је то видљиво када, несумњиво руском читаоцу, преводи и тумачи поједине српске речи песме из репертоара грађанске поезије *Сад се ова књига шишије*, коју је донео у другом тому, у петнаестој глави, када је

писао о односу Петра Великог с Црном Гором. Објашњавајући изговор гласа *ћ*, позива се на прописе “из мојега бољшаго в Венецији недавно напечатаного Буквара [...] на странице 14.” Руски библиограф Х. Л. Бакмајстер, поредећи у свом приказу венецијанско и санктпетербуршко издање, указао је на овај детаљ, али није трагао за књигом *Началноје ученије [...] Буквар*,⁶⁵ коју је Орфелин објавио у Венецији 1767, те је прилика да се *Пејшу Великом* утврди аутор тада пропуштена.⁶⁶

9.

Можда би у овом часу био могућан бар покушај успостављања временског редоследа у проблему варијанти неилустрованог *Жиџија Пејшра Великог*.

По свему судећи, оно издање књиге које је у литератури означено као друго,⁶⁷ хронолошки се, у ствари, појавило најпре. Оно нема никаквих додатака – ни посветне епистоле, ни предговора. Штампано је на лошијој хартији и до данас је сачувано у изузетно малом броју примерака.⁶⁸ У односу на основни корпус књиге њега допуњује тек одштампана насловна страница, различита од осталих варијанти. У времену док је очекиван довршетак илустрација могла је оваква варијанта књиге бити тек проба, тест за испитивање тржишта или, пак, средство притиска, чак претње, на самог Орфелина да пожуре с изразом илустрација. О разлозима њеног штампања на лошијој хартији могло би се, такође, само нагађати.

Варијанта књиге с дужим предговором (друга варијанта првог издања) била је следећа у низу.⁶⁹ Она је, по свом тексту, вероватно у основи, онакво издање какво је Орфелин и замислио и које је намеравао да опреми бакрорезима, а данас је ређа чак и од илустрованог издања.⁷⁰

Теодосијевом одлуком (или нечијим наговором) да штампа и својим именом потпише посветно писмо те да скрати предговор, обликована је и трећа варијанта (прва варијанта првог издања). Остаје нејасно да ли је Теодосије ову измену у предговору начинио већ током штампања књиге или је цео предговор поновно штампан па замењиван у већ завршеним примерцима. У сваком случају, највећи број данас сачуваних примерака *Жиџија Пејшра Великог* одговара управо овако обликованој књизи.⁷¹ Изгледа да предговор није замењен тек у веома малом броју примерака. Могло је то бити сасвим случајно, грешком, али се пре чини да је дужи предговор остао само у оним, свакако сасвим малобројним примерцима, који су, због разних разлога, већ били изашли из штампарије.

Овакво виђење не објашњава на недвосмислен начин питање двају различитих облика у којима је објављен говор барона фон Блумберга. Ваља

65 Г. Михаиловић, Исто, 85-86 (бр. 82).

66 Мирјана Бошков, *Жиџије Пејшра Великог у Бакмајстеровом часопису, (у) Библиошкар*, бр. 3-4, Београд, 1976, [461]-490. (*Споменица о 250-годишњици рођења Захарије Орфелина*).

67 Г. Михаиловић, *Исто*, 104 (бр. 106).

68 Први том има Народна библиотека у Скопљу, а други Универзитетска библиотека у Београду. Примерак другог тома има и Центар за војнонаучну документацију у Београду, а два комплекта има Библиотека Матице српске у Новом Саду. Један комплет пронашао је Дружињин (*Историја изданија [...]*, 56 и нап. 14) у Библиотеци Руске академије наука у Москви. Два комплекта има библиотека манастира Крке. Уп. Б. Чалић, *Молишва Господња Спиридона Алексијевића, (у) Љешојис двије хиљаде осме*, СКД “Просвјета”, Загреб, 2008, 376, нап. 23.

69 Није описана у *Српској библиографији XVIII века* Георгија Михаиловића.

70 Примерке имају Народна библиотека Србије у Београду и Државна јавна историјска библиотека у Москви.

71 Од ове варијанте сачувано је највише примерака. В. у

сводном каталогу / електронској бази Русская књи́а іражданской іечаші XVIII в. 1708-1800, Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу, на интернетској адреси <<http://www.nlr.ru/pro/rus/catgrprint.htm>> (21.08.2010). Комплет књиге сачуван је и у Пушкиновој личној библиотеци. Владимир Белов запазио је у Руској државној библиотеци у Москви, примерак ове варијанте којем је додан бакрорезни портрет Петра Великог, рад руског гравера Јевграфа Петровича Чемесова. Опремање књиге овим портретом он приписује Орфелину, али је потпуно извесно да је ова интервенција настала по жељи власника књиге, библиографа и колекционара С. Р. Минцлова. Уп. В[ладимир Александрович] Белов, *О варианџах издания књиі З. Орфелина о Пејре Первом, (у) Советское слаяноведение, 3*, Москва, 1983, 89-90. Бакрорез Чемесова, послужило је, међутим, Орфелину као предложак према којем је израдио свој портрет Петра Великог. В. Динко Давидов, *Бакрорезне илустрације Захарије Орфелина у Исџорији Пејра Великој, (у) Зборник за ликовне*

зато још увек узимати да је то настало из већ поменутих разлога, дакле, Орфелиновом интервенцијом.

Обликујући трећу варијанту⁷² и на тај начин завршивши књигу, Теодосије је започео и њено слање на тржиште. Глас о завршеној књизи, у чији је настанак од почетка, видело се, било упућено руско посланство у Бечу, а сазнало се за то благовремено и у Русији, морао се, судећи по писму амбасадора Голицина којим поручује књиге код Теодосија, проширити врло брзо. Примерци које је Теодосије послао у Беч, искористивши прилику да их тим путем достави и на руски двор, били су вероватно међу првима који су напустили Венецију. Уходаним и већ постојећим трговачким каналима следило је и слање, не зна се коликог, али свакако претежног дела тиража, у Русију.⁷³ Извесна количина примерака стигла је и на књижарске пунктове у млетачкој Далмацији.⁷⁴ На тржиште Хабсбуршке монархије, међу Орфелинове сународнике, доспело је, сасвим је извесно, веома мало примерака књиге. Осим могућних појединачних пошиљки, пренесених у личном пртљагу путника, познат је само један покушај слања *Жиџија Пејра Великој* у Аустрију.

У априлу 1775. послао је Теодосије 20 примерака Орфелинове књиге грчком трговцу Дими Капси у Беч.⁷⁵ Књиге су заплењене на царини и достављене цензури. Бечки цензор српских књига, Атанасије Димитријевић Секереш, негативно је оценио Орфелиново дело и препоручио забрану књиге. На основу његовог мишљења гроф Колер предложио је царици да грчком трговцу, под претњом казне, нареди враћање читаве пошиљке у Венецију, што је и учињено.⁷⁶

Поступак Димитрија Теодосија није Орфелину могао дуго остати непознат. Тешко да је могућно и замислити огорчење и јад једног ствараоца суоченог с чињеницом да му је безобзирно украдено његово животно дело. Ипак, и у таквој ситуацији, с дивљења достојном упорношћу, Орфелин је наставио да ради на бакрорезима. *Генерална карџа сверуске имџерије* једини је датирани бакрорез у читавој књизи. Записујући на њему да је завршен у Сремским Карловцима 1774. могао је Орфелин пожелети да на тај начин потврди време коначног завршетка књиге.⁷⁷

Било је, међутим, ипак прекасно. До тада је у продају био пуштен већ готово цео тираж. Он је у највећој мери завршио у Русији. Прва књига која је, на Русима разумљивом језику, описивала живот њиховог највећег цара, брзо је распродана, па је у Санкт Петербургу те исте, 1774, изашло ново издање,⁷⁸ исправљено чињенично и језички.

Орфелин и није могао доћи до много примерака књиге које би попунио својим илустрацијама и од којих би могао да очекује неку зараду. Не може

- уметношћу, 10, Нови Сад, Матица српска, 1974, 197, прештампано у ауторској књизи *Студије о српској уметношћу XVIII века*, Српска књижевна задруга, Београд, 2004, 109. Орфелиновом *Житију* прилагани су у Русији бакрорезни потрети Петра Великог које су радили и други гравери, посебно Алексеј Јаковљевич Калпашњиков. В. П. А. Дружинин, *Историја изданија [...]*, 56. Такве примерке уочио је и Борис Унбегаун (у) *Труг Захарија Орфелина о Пејтре Великом и епо њејшербурское издание*, Париж, 1938, 210.
- 72 Г. Михаиловић, *Исџо*, 103 (бр. 105).
- 73 За причу одиста није важан, али је драгоцен податак да се један комплет *Житија Пејтра Великог* налазио у цркви св. Александра Невског, коју је, првобитно вероватно у облику дрвене богомоље (од 1797. зидана црква, у данашњем облику), подигао Сава Владиславић у близини Санкт Петербурга, на свом имању Матокса које је добио на дар од Петра Великог. У Матокси је овај дипломат на двору Петра Великог, којег Орфелин помиње у својој историји, и умро 1738. године. В. на адреси <<http://www.an-bratstvo.ru/xramy-a-pe-vskogo/czerkov-cv-blagovernogo-aleksandra-nevskogo-v-matokse.html>> (21.08.2010).
- 74 Сведоче о томе четири комплета књиге у библиотеци манастира Крке.
- 75 Мита Костић, *Досишејев пријатељ и савешник Секереш*, (у) *Глас ССLVI*, Одељење друштвених наука, књ. 12, САНУ, Београд, 1963, 39. Држињин, очигледно омашком, говори о 200 примерака Орфелинове књиге. Он не зна за наредбу о враћању књига у Венецију већ шпекулише да је забрана повучена и да су примерци књига из ове поштике припали Орфелину.
- 76 М. Костић, *Исџо*.
- 77 Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 1978, 203-204. За опис илустрација в. [318]-333.
- 78 Г. Михаиловић, *Исџо*, 122-123 (Бр. 122).
- 79 Alexius Horganyi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, Pars II, Vienpae, 1776, 705-708. В. и А. Хорањи, *Захарија Орфелин*, [превео Б. Чалић], (у) *Љешојис двије хиљаде прве*, СКД "Просвјета", Загреб, 2001, 495. У Хорањијев податак о Орфелиновом ауторству Шафарик није поверовао. Уп. Павел Јозеф Шафарик, *Историја српске књижевности*, приредила Мирјана Д. Стефановић, Београд – Нови Сад, 2004, 296.
- 80 Књига је данас, такође, веома ретка. По један примерак првог тома имају Државна јавна историјска библиотека у Москви (из библиотеке грофа Н. А. Кушељева-Безбородског), Библиотека историјског института у Београду (књига потиче из манастира Месића у Банату) и Библиотека Матице српске у Новом Саду (примерак Георгија Михаиловића који потиче из библиотеке Јоце Вујића). Један примерак другог тома има библиотека у Јагодини. Библиотека Матице српске има још један комплет овог издања, пронађен у оставини Ивана Своботића. Тај комплет је Орфелин поклатио земунском трговцу Петру Стефановићу, "лиферанту националних књиг", који га је 1781. продао манастиру Гретегу. В. Д. Грбић, *Исџо*, 66-67. Петар Стефановић је неколико комплета вероватно и купио од Орфелина. Један комплет поклатио је 1789. манастиру Шишатовцу, у којем је његов брат Гаврило био архимандрит. На основу сачуваног бакрорезног фрагмента с почетка првог тома овог шишатовачког примерка, Димитрије Руварац је идентификовао Орфелина као аутора књиге. Поменути фрагмент данас је у Музеју Српске православне цркве у Београду. Да ли је по овом примерку књигу у своју, још увек рукописну, библиографију унео Лукијан Мушички, којем је Орфелиново ауторство било познато (Душан Панковић, *Српске библиографије 1766-1850*, Београд, 1982, 208). Неколико примерака познато је из литературе. Примерке илустрованог издања имао је Сава Текелија (Д. Грбић, *Исџо*, 65-66), а један комплет поклатио је Панта, син Петра Стефановића, библиотеци Српске црквене општине у Земуно (Д. Руварац, *Исџо*, 152). Књигу су имали у Великој Ремети; можда је то био Орфелинов лични примерак (Г. Михаиловић, *Исџо*, 105). Издање без илустрација имао је и Орфелинов добротвор Сава Вуковић од Берексова (Васа Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сага*, 2, Матица српска, Нови Сад, 1951, 250). Могао је то бити израз Орфелинове захвалности за оних 50 дуката којима је Вуковић 1783. помогао издавање *Вечног календара*.

- 81 Комплет одвојених бакрореза Библиотеке Матице српске у Новом Саду потиче из библиотеке Георгија Михаиловића. Ту мапу он је купио од Алексе Ивића који ју је пронашао у Араду.
- 82 Александар Форишковић, *Две белешке о Захарији Орфелину*, (у) *Зборник Машице српске за књижевност и језик*, 17/2, Нови Сад, 1969, 258-259.
- 83 Није до сада ништа речено о издању бакрорезних графика из Петровог животописа које је реализовано у Будиму између 1827. и 1830. трошком Јосифа Миловука. Комплет ових гравира има Народна библиотека Србије (сигн. А II 1). Може ли се претпоставити да су отиснути с оригиналних сачуваних плоча? Те су бакрорезе продавали 1848. и београдски трговци Манојло Стефановић и Никола Пејновић. Не зна се много ни о Орфелиновим географским картама које су 1794. приложене првом и другом тому Рајићеве *Историје*, као ни о илустрацијама у будимском издању ове књиге 1823. године. О карти Сармације која је 1795. приложена Санктпетербуршком издању првог тома Рајиће *Историје*, такође се не зна ништа поближе.

се сигурно и поуздано изрећи о којем би могућном броју комплета била реч, али он није могао имати на располагању више од тек неколико десетина примерака, 20 – 30 највише, ако их је имао и толико.

Илустровано издање, она књига коју је аутор замислио, потпуно је, дакле, довршена 1774. године. Пронађени архивски подаци то јасно потврђују. Потврђује се тиме и навод из Хорањијевог лексикона у којем, у Орфелиновој биографији, стоји да је своју историју аутор радио девет година.⁷⁹ Коначно, потврђује то и сам Орфелин у писму руском вицеканцелару, када каже да је писање започео 1765. и да је након пет година дело дао у штампу. Говорећи на многим местима у књизи о њој као о историји, а напослетку и уношењем те речи у наслов илустрованих примерака показао је Орфелин и каквим је насловом једино пожелео да именује своје животно дело.⁸⁰

Чињеница да је 1774. завршио израду бакрореза не значи, истовремено, да је Орфелин све примерке које је имао на располагању тада њима и опремио. Тренутно постоји потврда да је то учинио само с та два комплета која је упутио у Русију. Комплекти бакрореза продавани су и посебно како би они који већ имају књигу могли њима да допуне своје примерке.⁸¹ Бакрорезе је отискивао и по потреби, када је имао поруцбину. Због тога је и податак о отискивању бакрореза 1779,⁸² по налогу архиепископа и митрополита Викентија Јовановића Видака, дуго уносио сумњу у коначно време завршетка књиге.⁸³

Илустроване примерке Орфелинове *Историје* нудио је на продају 1799. новосадски књижар Дамјан Каулиције.⁸⁴ Навео их је и 1804. у свом штампаном каталогу. По цени од 36 млетачких лира, неилустрованих *Жишција* било је још 1810. у штампарији Димитријевог синовца и наследника Пане Теодосија,⁸⁵ а 1826. пронашао је негде дубровачки трговац Јевтан Ковачевић складиште с великим залихама издања српских књига ове штампарије, међу њима и 120 комплета *Жишција Петра Великог*.⁸⁶ Два комплета Петровог животописа послао је тада, уз друге књиге, у Сарајево, трговцу Хаци Ристи Теодоровићу. Где су завршили сви остали?⁸⁷ И коначно, има ли наде да се још увек пронађу до сада непознати примерци?⁸⁸

10.

Иако су у Русији све околности овог случаја биле већ добро познате, Теодосије је, посредством Пане Маруција, наставио да тражи награду руског двора. Кад је вероватно већ и он изгубио сваку наду, послао је у пролеће 1777. гроф Семјон Романович Воронцов⁸⁹ писмо Маруцију с

попратном поруком и документом за исплату 200 холандских дуката Теодосију. Тако се коначно затворио круг препун историјске ироније и чудноватих обрата.

Последњи међу сачуваним документима о овом случају је Теодосијево писмо препуно сервилне захвалности:

*31/10. маја 1777. Венеција.*⁹⁰

Ваша Ексцеленцијо!

Преко Његове Ексцеленције сињора маркиза де Маруци, била ми је указана част високопоштованим писмом Ваше Ексцеленције од 7/18. овог месеца, уз које ми је била исплаћена сума од 200 холандских дуката, којом ми је дарежљивост Њеног Императорског Величанства удостојила учинити доборчинство за Историју Императора Петра Великог, коју сам издао на руском језику.

Највишим осећањима моје душе захваљујем на урођеној доборти Ваше Ексцеленције која ми је изволела учинити добротинство тиме што сте ви послужили као посредник између моје најниже особе и најуваженије Величине на Земљи, и самим тиме достојан сам чашћу.

Ни мој глас, ни сви моји напори, неће бити довољни да изразе ни најнезнатнији део тих осећања моје захвалности и дубоког поштовања с којима Вам се покорно клањам.

*Ваше Ексцеленције
најнижи и најоданији слуга
Димитрије Теодосије.*⁹¹

Овакав, подоста циничан а свакако тужан и горак, епилог, након свега, указује се и као готово једини логичан и могући исход читаве ове жалосне историје, у којој је превише тога пошло криво. Од свог животног дела у које је уложио огроман стваралачки труд и немалу уметничку енергију и креативност, вероватно и незанемарљиву суму новца, Орфелин није имао баш никакве користи. Оно мало примерака које је још могао имати за продају није могло бити довољно да му помогне у душевном и финансијском опоравку. Књига му није донела ни признање ни награду. Ако је и био склон мистификацијама свог живота и рада, околности које су довеле до замршене ситуације око издања и варијанти његове књиге о Петру Великом, заиста не треба стављати њему на терет. Штета је, ипак, што међу Србима *Жишје Пеира Великог* није било ни распрострањено ни довољно познато,

84 Иванка Веселинов, *Два ђрилоа о Дамјану Каулиццији, (у) Зборник Машице српске за књижевност и језик, 22/2, 1974, 349.* Каулицције је лично познавао Орфелина, па је до књиге могао доћи откупљујући је непосредно од њега.

85 Павле Соларић, *Поминак књижевски, В Млетках, 1810, 72.*

86 Божидар Ковачевић, *О једној сарајевској шртовини српских издања млејачке штампариие Теодосије, (у) Билтен Друштва библиошекара Босне и Херцеговине, 11/12, Сарајево, 1959, 20.*

87 Георгије Михаиловић се запитао да ли је "добар део" ових примерака продан у Русију. Уп. Г. Михаиловић, *Исто, 123.*

88 У ово као да уверава и, раскошно у кожу повезани, комплет илустрованог издања Орфелинове *Историје*, с орнаментима у златотиску и мађарским краљевским грбом на предњој страни корица обају томова, а који се, као неким чудом, ниоткуда појавно на светлу дана. Тај комплет понудио је немачки Антикваријат Стефен Фелкел из Зојберсдорфа (Antiquariat Steffen Völkel, Seubersdorf) на продају преко лондонске аукцијске куће Сотби (Sotheby's). На аукцији

8. јуна 2008. у Лондону
 нуђен је по цени
 40.000-50.000 британ-
 ских фунти. Књиге су у
 каталогу аукције
 детаљно описане, уз
 коректно изнете
 историјске детаље и
 кратку Орфелинову
 биографију. Нису, на
 жалост, поменути
 евентуални записи у
 књизи. Састављачу је
 познато и да је Орфе-
 линово дело користио
 Пушкин за свој рад о
 Петру Великом. Мађар-
 ски грб на корицама
 доводи у везу с Мари-
 јом Терезијом и могућ-
 ношћу да су књиге биле
 намењене њој, што ће
 бити само нагађање.
 Међутим, ови изузетно
 сачувани примерци пре
 ће призвати у сећање
 онај један комплет “у
 богатом повезу и
 посебном сандучићу”
 који је Димитриј
 Голицин, у јесен 1774,
 отпремио из Беча пут
 Русије. Књиге, иначе,
 на аукцији нису прода-
 не, па су враћене
 власнику и тако понов-
 но потонуле у таму
 неке приватне колек-
 ције. На колико дуго?
- 89 Да ли је само случајно
 што је у овоме
 посредовао Воронцов,
 иначе брат кнегиње
 Дашкове.
- 90 Тј. 31. маја / 10. јуна
 1777.
- 91 РГАДА. Ф. 1261
 Воронцовы. Оп. 3. Ед.
 хр. 1797 л. 1. Оригинал
 на италијанском језику.

па је већ тиме изостао и онај утицај на српску књижевности који би, у нормалним и повољним околностима, ова књига несумњиво имала.

ИНСТИТУЦИЈЕ

ИЗ ПРОШЛОСТИ

ШКОЛСТВА У КАРЛОВЦУ,
КРАЈИШКЕ ШКОЛЕ У РАКОВЦУ,
ГИМНАЗИЈЕ У КАРЛОВЦУ,
РЕАЛКЕ У РАКОВЦУ,
ДО РЕАЛНЕ ГИМНАЗИЈЕ У РАКОВЦУ,
ОДНОСНО КАРЛОВЦУ

Поводом јубиларних година 1962., 3., 4.

Карловац, децембра 1962. г.

Милан Радека

Копију овог рукописа пронашли смо у архиву карловачке гимназије током потраге за још увијек фантомским дјелом Милана Радеке о карловачкој српској учитељској школи. На њега нам је указала у библиографији своје "Краљевске гимназије Карловац" повјесничарка Драгица Гршић. Она и њена претходница у бављењу карловачким школством, Марија Врбетић, ауторице су бројних руком писаних коментара и допуна уз изворник овог текста. Њихово публикавање могуће је тек уз детаљну критичку обраду "Из прошлости школства у Карловцу". Овдје објављујемо cjеловит протин рукопис увјерени да за то постоји барем двоструки интерес: оних који се баве прошлошћу Карловца, и бројних поштовалаца лика и дјела проте Радеке. (чв)

Из

прошлости

- Школства у Карловцу,
= гимназије "
= крајње школе
и реалке у Карловцу —
до реалне гимназије.

Из
Карловац, XII 1962.

Milan Radeka

Садржај

Увод.....	289
Почеци латинске школе.....	290
Почеци систематског школства.....	291
Пијаристи оснивају гимназију.....	293
Фрањевци преузимају гимназију.....	296
Гимназија за Французâ.....	297
Ера реакције.....	299
Ткалац о карловачким школама.....	301
Гимназија до 1848. г.....	303
Залада Маркез.....	305
Гимназија у ери Вачова апсолутизма.....	306
Ђачке успомене из доба апсолутизма.....	312
Сабор од 1861. г.....	316
Гимназија до преласка у Раковац.....	318
Прва школа у Раковцу.....	326
Стање раковачке школе 1846. г.....	328
Управа крајишких школа.....	330
Мала реалка.....	334
Учитељски течајеви.....	335
Сабор 1861. о реалци.....	337
Почетак велике реалке.....	338
Развој велике реалке.....	340
Питање наставног језика.....	341
Управа школе.....	342
Наставници реалке.....	344
Чланци у извјештајима.....	347
Задаће.....	349
Наставна основа (програм и план).....	350
Опрема школе.....	351
Ђаци велике реалке.....	352
Из школске кронике.....	353
Криза реалке.....	354
Јубиларни датуми.....	356

Увод

Први траг школства у Карловцу пада у вријеме иза оснутка града (1579).

Радослав Лопашевић у свом дјелу о Карловцу почиње приказ о школама: “Прије доласка Турака бијаше наша домовина у науци и просвјети куд и камо напреднија него послје.” – Затим спомиње школе у Дубовцу и Драганићима, овдје око 1560. г. За Дубовац спомиње Р. Строхал да је ту 1553. г. жакан Иван писао глагољцом.

У XVII. в. спомињу се школе у Озљу (школник Матија Мумић 1628. и Иван Јанковић 1672. г.), Хрнетићу 1668., 1671. г. па код Св. Петра на Мрежници.

Посебно је било знаменито просвјетно одредиште код самостанаца павлина у Светицама код Озља (Белостенец: Рјечник – гробница Стјепана Франкопана).

У карловачкој тврђави је уз жупу св. Тројице био посебни учитељ ком је помагао звонар. Не види се да ли је то било одмах по оснутку града, јер се међнар школник који поучава дјецу спомиње изричито тек 1657. г.

Каква је то школа могла бити?

У то доба школа у данашњем смислу није било. Школе су биле или црквене, редовно по манастирима – самостанима, ове приступачне сваком бистром дјетету. – Посебно су биле школе при великашким дворovima (пр. в. у нар. пјесми “Урош и Мрњавчевићи”), ове само за племићку и великашку дјецу. – По градовима (варошима) било је пролазних учитеља који су по уговору (редовно на годину дана) поучавали трговачку и занатлијску дјецу. У Карловцу је у прва времена могла бити школа овога посљедњег типа, можда са нешто сталнијим учитељем.

Што се у тој школи учило?

Учили се углавном читање и писање уз нешто рачуна.

Но важно је знати и каквим се словима писало.

У Хрватској је до XVI в. од мора све до Покупја и до западне Босне превладала чакавщина а с њом и глагољица. Хрвати се међутим тада још служе и ћирилицом. Чувени Никола Јуришић умио је да пише само ћирилицом. Његов потпис ћирилицом, као и потпис бана Петра Кеглевића доноси Вјекослав Клаић у својој великој повијести Хрвата (III 1, стр. 141 и 169). – Године 1582. називају у Бихаћу ћирилицу хрватским писмом (Churulika oder Krabatische Schrift; Рад. Лопашевић, Споменици I с. 115). – Глагољцом се служио од крајишких заповједника чувени Иван Ленковић (гроб у Новом Месту), а и Аустријанац Herbert Auersperg (погинуо код Будачког 1575. г.) – Хрватске исправе су до пол. XVI в. писане глагољцом – Народном језику и писму погодовала је и Реформација, почетно доста

раширена у Хрватској. Лутеранске књиге за Хрвате штампају се и глагољицом (15 књига) и ћирилицом (14) и латиницом (11 књ.). Једна је штампана и у Карловцу. Ту је било средиште реформаторског покрета за Покупје и ту су лутерани, бит ће за њемачке војнике у тврђави, имали и цркву све до 1645. г. У Карловцу се спомиње и посебни лутерански душебрижник за Нијемце а посебни за Словенце и Хрвате.

Спомиње се у та времена и учитељ за глагољицу и ћирилицу у Чрномљу. Кнез Никола Франкопан, који је понајвише живио у Чрномљу и сам радо писао глагољицом, моли 15. XI 1575. г. крањске сталеже да опет у Чрномљу намјесте учитеља Бартола Мавринца, који учи латинско, ћирилско и глагољско писмо, а та су писма у Крањској и корисна и потребна и увијек су се у Чрномљу у школи учила.

Међутим ускоро ће и ћирилице и глагољице доћи крај. Турци су што уништили што растјерали старо хрватско чакавско становништво на читавом подручју до Купе. То је било свршено до конца XVI в. – Чакавци и глагољица отад се држе само на Приморју.

С друге стране је католичка црква повела снажну Протуреформацију са циљем да се сузбије протестантизам, то значи и лутеранство у Хрватској. Протуреформација је уједно сузбијала и народни језик и уводила латински. – Ткалац каже у вези с овим: “Откад су искоријењени протестанти у Хрватској, није било више народних школа.” – Ово је значило да нестаје и глагољице и ћирилице код Хрвата, а на њихово мјесто долази латиница, односно и латински језик.

Према свему овом бит ће да се у Карловцу одмах из почетка учила латиница, а у вези с њом и латински језик. То нарочито бива кад школу преузимају фрањевци половицом XVII в.

Почеци латинске школе

Већ од 1642. г. радило се на том да у Карловац дођу фрањевци. То се види из писма загребачког бискупа Бенедикта Винковића од 6. VI те г. (Р. Лопашећ, Споменици II с. 251).

Ово је важно споменути због тога што су фрањевци све до друге пол. XIX в., дакле кроз 200 година били врло важан, готово главни фактор у карловачком школству.

Фрањевци стварно долазе у Карловац 1657. г. и оснивају самостан. Они су наводно дошли из Босне. Тако бар стоји у кратком извјештају карловачке гимназије од 1855. г.: “Die Franziskaner-Ordenspriester, welche der milde Wohlthatigkeitssinn des Grenz-Commandanten Grafen Herberth von

Auersperg im J. 1657. aus Bosnien nach Karlstadt berief, versahen daselbst nebst dem Pfarrdienste anfanglich auch eine Gemeine Trivialschule.

Кад су фрањевци повели школу, то је могло да значи већ и учење латинског језика. Зна се наима да је кнез Јурај Франкопан још око 1660. канио увести латински језик у Карловцу. Он је тада био вицегенерал Карловачке крајине, но умре нагло 1661.

Из фрањевачке школе потекли су, према Лопашићу, писци Павао Јанчић и Габро Јурјевић. Јурјевић је 1675. г. издао у Бечу књигу посвећену Адаму Зринском. То значи да он послјије сломљене уроте слави Зринског! – Јанчић и Јурјевић су први карловачки ђаци који се поименично спомињу.

Рад фрањеваца у карловачкој школи као да није задовољавао, јер се зна да их је, на притужбу официра Петра Јакшића, Матије Крижанића, Криштофа Шпишића и Фрање Оршића, карловачки генерал Josip Herberstein 1681. г. строго опоменуо да боље раде, односно да се постарају за такве чланове свога реда који ће бити кадри вршити учитељску дужност.

Г. 1691. спомиње се да је фрањевац Ladislav Tiquici имао 40 ученика. То је први поименични спомен о једном карловачком наставнику.

У XVIII в. спомиње се ђак Адам пл. Патачић Николин од Зајезде, рођен 1715. г. у Карловцу, каснији надбискуп калочки, познат и по томе што се бавио глазбом и саставио хрватски рјечник.

Фрањевци су водили школу до 1758. г. кад се с њима завадио карловачки генерал проф. Benvenuto Patazzi.

Кад су фрањевци напустили школу, спомиње се 1763. г. да је град плаћао посебног учитеља 48 форинти годишње.

Ово досад иде у почетке школства у Карловцу уопће.

Почеци систематског школства

У доба Просвјетности, у другој пол. XVIII в., владари почетно живо раде на просвјети и школству. Царица Марија Терезија изјављује да сваки поданик треба да добије образовање према свом – сталишу. У вези с таквим начелним ставом приступа се мјерама да се уведе систематско школство.

Међу осталим, тада власт ставља на срце феудалцима (свјетовним и духовним) да оснивају школе. На ово каже хрватски историчар Т. Смичиклас (ИИ, 349): “Нисмо ипак нашли никаква спомена да би се који великаш или бискуп отимао за славу оснутком пучких школа; влада

страшна предрасуда да простом пуку не треба школе” – На ово Смичикласово истини за вољу треба констатирати да је владика Павао Ненадовић још 1744. г. основао школу у Плашком, као и да су за владике Данила Јакшића радиле школе у Метку у Лици, у Залужници у Гацкој долини (чувена Вилићка школа) и код Нове цркве (Будачки) на Кордуну. Срби су у Аустрији на основу привилегија и своје аутономије имали своје посебно школство које иде све до краја Првог рата. Овдје се то спомиње зато што је и у Карловцу постојала Српска учитељска и основна школа.

Због немара феудалаца у грађанској Хрватској дуго ће школство боље напредовати на подручју Војне крајине, гдје је и онако све ишло по команди. Ту се зна већ од 1765. г. за школе, основане иницијативом генерала Веска.

Да би се школе што успјешније оснивале и што боље радиле, израђују се настојањем царице школски планови и програми. Тај је, за она времена епохални посао, био везан у Аустрији уз име опата Фелбигера.

Иван Игњат Фелбигер (1724-1788), опат аугустиновац, радио је најприје у Сагану у пруској Шлеској. Као управитељ школа, незадовољан њиховим стањем, оде 1762. г. у Берлин да спозна рад и методе тада знаменитих педагога Нјаскега и Наћна, заслужних за реалну обуку. – Послије тога почео је Фелбигер да ради на реформи школства. По његовој основи издала је пруска влада 1765. г. опћи школски ред. Његова метода прозвана је саганском. – По њему, није довољно да учитељ дјелује само на памћење. Треба развијати и разум и вољу, као и практични смисао. Зато треба 1) да се ради скупно и 2) да се стално провјерава је ли ученик разумио. За учење прописује Фелбигер и помоћне начине: табеларну и литерарну методу (прилично механизано).

Г. 1774. позвала је царица Марија Терезија Фелбигера у Аустрију и именовала га врховним управитељем школа. Исте је године издала влада Опћи школски ред (Allgemeine Schulordnung) за Аустрију, што је важило и за Војну крајину. Овај је школски ред проглашен у Угарској 1777. г. као Ratio educationis, што је важило и за грађанску Хрватску.

Фелбигер се бринуо и за уџбенике и методска упутства. Све се ово односило углавном на основну наставу: тривијалне, главне и нормалне школе, – али је имало одјека и у настави уопће као важна мјера за унапређивање школства.

Већ у прољеће 1774. пошли су први учитељи из Крајине на течај у Беч у завод св. Ане, да се упознају с новим редом.

Тако се почело са систематским школством у Аустрији, а то значи и у Хрватској, у Крајини и у Карловцу.

Пијаристи оснивају гимназију

У оно вријеме бавио се посебно наставом католички ред пијариста (pius, лат. побожан, њежан). Тај ред је у току Протуреформације 1597. г. основао у Риму Шпанац Josip Calasanca (рођен 1556., умро 1648., проглашен светим 1767. г.). Ред је од папе потврђен 1617. г. и 1621. г. – Чланови реда полагају завјет, дају обавезу, да ће бесплатно поучавати младеж у вјеронауку и другим корисним знаностима. Отуд им и назив Fratres piarum scholarum – оци побожних школа.

У Хрватској су пијаристи први пут отворили школу 1755. г., кад су у спору православних с унијатима добили манастир Марчу код Иванића, али су ускоро одатле прешли у Бјеловар.

Школство пијариста развило се с временом нашире. Они оснивају градске школе, реалке, гимназије, сјеменишта, интернате. Њихова потпуна школа има 9 разреда: три елементарна (читање, писање, рачун) и шест гимназијских (parva, secunda и schola principiorum, gramaticu, syntaxis, poesia, scholastica). На ово се надовезивала филозофија.

Нека од њихових начела:

- ученици не смију ништа учити напамет чега не разумију,
- у односима у школи има да влада љубав,
- обука не смије без прекида трајати више од три дана; зато је четвртак слободан дан,
- учитељ послѣ школе води дјецу кућама...

О поводу да се пијаристи позову у Карловац каже се у Извј. гимн. 1855. г: "Da diese (фрањевачка Trivialschule) für die Bedürfnisse der merklich zunehmenden Bevölkerung nicht hinreichte, kamen 1765., auf Verwendung des Stadt – und Grenz – Commandanten. Feldzeugmeisters Barons von Beck, die in der Erziehung der Jugend rühmlich bekannten Piaristen nach Karlstadt.

То значи да се тада већ Карловац као град био толико развио да потребама грађана није више одговарала обична фрањевачка пучка школа. Због тога је ваљда већ генерал Petazzi послѣ сукоба с фрањевцима 1758. г. помишљао да доведе у Карловац пијаристе. Један је разлог довођења пијариста могао бити и тај што су они били Нијемци, дакле погоднији за крајишки систем од фрањеваца, који су били или Словенци или домаћи, Хрвати.

Лопашећ суди о пијаристима негативно. Они као Нијемци, противници свега славенског, нису знали нашег језика, нити су марили да га науче, нити су могли да дјелују препородно. Такви учитељи, наставља Лопашећ, мјесто да буду посредници и помирителѣ међу једнокрвном браћом једне

и друге цркве, подстрекаваху још већма религиозну мржњу те нас жалибоже још већма раздвајаху.

Пијаристи су били позвани у Карловац 1764. г. да преузму школство. У том циљу састала се 25. II 1765. г. комисија у Карловцу. Предсједао је генерал Веck, који је почео са живим дјеловањем за унапређење школства у Крајини. Од пијариста био је на састанку аустријски провинцијал Nicefor Deltela a San Donato.

Царица је била одредила за школе у Карловачком генералату по 3000 ф годишње. Од тога имали су пијаристи примати по 2200 ф, а учитељ сваке регименте (Госпић, Оточац, Огулин и Слуњ) по 200 ф годишње. Пијаристи су имали и других примања. Ту је било по 50 ф камата од 1000 ф што је оставио загребачки каноник Thauzhi. Затим су били приходи од цркве св. Барбаре (та је стајала на мјесту касније зграде Прве хрватске штедионице данас Градска књижница). У тим је приходима била и заклада канонира (св. Барбара је заштитница тобција!) од 1684 ф. Црква је имала поред тога још 3 куће и млин на Корани ниже Krebsgartena – врт Раковац. Млин је вриједио 7576 ф и доносио прихода 309 ф и 48 хр (Kreutzer; 1 форинта – 60 крајцара). Још су примали по 45 ф из записа карловачког пушкарa (Büchsenzacher) Valentina Erzetha. Свега, дакле, 2604 ф 48 хр годишње, што је за оне прилике био велик новац, кад се узме да је добра учитељска плаћа износила тада по 15 ф мјесечно или 180 ф годишње. – Будући да толико Пијаристима уопће није требало, било је одређено да им се из вишка сазида црква и колегиј. – Управу над школском имовином вршио је почетно одбор, на челу с генералом Микашиновићем, првим Србином генералом у Аустрији.

Пијаристи су, и поред обећања да ће одмах с прољећа доћи, отезали с доласком, наводно због удаљености Карловца и због нездраве климе. На молбу генерала Бецка царица им 24. VII оштро заповиједа да дођу. – Загребачки бискуп Thauzu противио се доласку редовника Нијемаца. Они као странци нису у Хрватској ни затражили домицила. А бискуп је бранио и права дубовачког жупника на приходе цркве св. Барбаре. – У Карловцу је владала велика радост због доласка пијариста јер се очекивала велика корист од школе, која је била запуштена и мањкава а пијаристи су били на гласу као ваљани учитељи. Требало је да дођу 3. X. Карловац се спремио за свечан дочек. Читав магистрат, војска и мноштво народа изађе им усусрет до цркве св. Три краља на Банији. Вицегенерал карловачки, подмаршал барон Preis Franz чекао их је код цркве св. Барбаре од 10 до 13 сати, али они су стигли тек 24 дана касније, 27. X 1765. г.! – Нису се настанили у погођеној кући (за 100 ф год.) на тргу св. Јосипа (данас Strossmayerov трг), него у касарни. За духовне потребе служили су се

црквом св. Барбаре. Кад је ова, заједно с околних 8 кућа, г. 1774. погорјела, дао им је генерал Gyulay цркву св. Јосипа (била на Strossmayerovom тргу).

Најприје је била отворена њемачка, а затим и латинска школа, кад се број ђака повећао. Ово се може узети као формални почетак гимназије у Карловцу. Из Слуњске регименте било је у тој школи 13 ђака.

Први супериор карловачких пијариста звао се Tomo Leidel a San Lodovico. Школска управа звала се Commissio piarum scholarum Carolostadiensium. Овој комисији биле су подређене све школе у карловачкој Крајини. Супериор пијариста био је врховни директор школа.

Кад су пијаристи замолили да школу прошире са 4 на 6 разреда и да се повиси број учитеља, било је то 1773. г. одбијено је с образложењем да је за Карловац доста 4 разреда. Два учитеља нек уче њемачки а два латински.

Ипак се од г. 1775. спомиње посебна пучка школа.

Кад је Карловац г. 1778. постао слободни град и добио своју грађанску управу, задржало је војно заповједништво право да одлучује о пијаристичкој школи.

Карловачки школски равнатељ (бит ће градски) предлаже 1779. г. да се прије њемачке обуке прође обука на хрватском језику, па ће онда и њемачка обука бити успјешнија. Такав захтјев за народни језик поставила је касније (1781. г.) учитељска конференција у Бјеловару, кад је тражен народни језик барем за вјерске поуке.

Пијаристи су у Карловцу држали дворазредну њемачку и четвороразредну латинску школу.

Већ од г. 1773. била је ту уведена тзв. нормална метода, да се ради о цијелим разредима, док се прије радило са сваким учеником напосе.

Г. 1780. дозволио је цар Јосип II пијаристима да граде самостан и цркву на мјесту старе апотеке, насупрот цркве и самостана фрањеваца. Угарска комора дозначила им је у ту сврху 1400 ф. Зграда је била готово 1781. г. и остављен простор за цркву. Но зграда је била изнутра још неопремљена па су пијаристи остали у касарни и даље. Међутим, кад је цар Јосип дошао у Карловац 12. V 1783. г., нареди да се на простору, намијењеном пијаристима, сагради оружана (Zeughaus): Das alte Zeughaus abtragen und ein geräumigeres mit Einschluss des anstossenden Piaristen – Gebäudes aufzuführen.

То је био тежак ударац за пијаристе и за школу. Они напусте касарну у VIII 1783. г. и смјештају се у кућу грађанина Ковачића, али ускоро увријеђени напуштају град сасвим.

За ере Јосипове германизације била је 1786. г. издата одредба да се њемачком језику посвети већа пажња и доведу врсни учитељи, а обновљена је и ранија наредба да се ученици који су невјешти њемачком језику не пуштају у гимназију.

Лопашећ не воли пијаристе, па зато каже поводом њихова одласка: Али прокшена браћа одоше не оставивши никакав часни спомен нити по науци нити по уљудности и набожности. Ученике су одгајали у туђинском духу не само тиме што их нису учили материнском језику, већ и тиме што су занешени љепотом латинског и њемачког језика, настојали усадити младежи мржњу и презир према материнском, тобоже барбарском језику.

Пијаристи су били наводно учени писци, додаје Лопашећ, и писали, само тому нема трага. Били су Нијемци или понијемчени Словенци. Једини Адалберт Бар, учитељ реторике, био је рођени Карловчанин и умро у Карловцу 1780. г.

Ера пијариста у Карловцу потрајала је свега 18 година.

Послије њих поново долазе на ред фрањевци.

Фрањевци преузимају гимназију

“Покле се Пиаристи”, – како вели Лопашећ, – “вратише одакле су и дошли били”, – или кад је, како каже школски извјештај од 1855. г., *den Piaristen der Wirkungskreis anderswo angewiesen*, била је настава у нормалној и латинској школи повјерена фрањевцима. То је била одлуком Високога дворског ратног савјета (*Hoher Hof-Kriegs-Rath*) у Бечу од 24. X 1783. г. (отпис Генералне команде у Загребу од 5. XI).

Фрањевци су већ раније 100 г. (1657-1758) држали школу у Карловцу. Сад ће је поново држати готово једно столеће.

Генерал Guylau свечано им је предао школу 1. XII 1783. г.

Фрањевци су почетно одредили три учитеља за њемачку наставу а једнога за гимназију (I р.). Плаћа им је по 150 ф год. Уз то иде 24 ф награде, 4 ф за материјал и 12 ф за огрјев. – Што је самој школи потребно, даје држава.

Обука се држала у самостану: у рефекторију и по ћелијама. Али још за вријеме Јосипа II дограђен је на згради други кат за потребе гимназије.

Сљедеће године 1784. отворен је II р., а 1785. г. III р.

На приједлог школске комисије одобрило је војно заповједништво 16. X 1792. г. проширење гимназије у потпуну. До 1800. г. отворено је било свих шест разреда. Тиме је школа постала јавни завод. Било је одређено и

што ће који учитељ у ком семестру поучавати. Тада је још заједно главна (њемачка) школа и гимназија.

У гимназији се рад врши тако да сваки разред има свог посебног учитеља, дакле нема још наставе по предметима. Тако ће бити све до доласка Француза 1809. г.

Школа је још под војном командом. Први Schuldirektor (равнатељ) био је ц. кр. капетан пл. Wiedemann.

У животу гимназије до француске ере било је неких промјена. Кад су просторије 1806. г. употребљене за војну болницу, обука се поново морала држати по ћелијама.

Темељита је промјена међутим наступила у схваћању о школству. – Послије замаху у доба Просвијећености и заноса владара за просвјету и школство долази изненада до темељите промјене. Француска револуција је толико уплашила владаре да не само што су заједнички почели с ратовима за угушење револуције, који ће потрајати четврт вијека, него су стали и сасвим друкчије гледати на просвјету. Сад се истиче начело да просвјета простом народу (пуку) не само да није потребна него може бити и штетна. – Владари одсад иду на то да школе претворе у узгајалишта послушних поданика. Школе више уопће нису просвјетни заводи у ширем смислу. Оне су радионице за производњу одређеног броја писмених индивидуа, обучених за канцеларијски рад. Не иде се више на то да буде што више школа и да кроз њих прође што већи број дјеце, него на то да оне што успјешније изврше задатак основне обуке, дакле да технички буду што дотјераније (учитељи, књиге, метода). Појавио се и сасвим нови предмет: Дужности поданика према владаоцу.

У том циљу појавило се г. 1807. и ново Школско уређење (Politische Schulverfassung).

У свему овом наступит ће значајан нагли прекид за вријеме Наполеонове Илирије, кад је Хрватска на ЈЗ од Саве и до Уне и мора припала Французима (1809-1813).

Гимназија за Француза

Лопашић истиче да је доласком Француза у школству наступила битна промјена јер да су они много учинили за пучку просвјету. За то је био особито заслужан Наполеонов намјесник у Илирији маршал Marmont.

Marmont је 1810. г. двапут долазио и у Карловац. Тим је поводом у Карловцу код Gašpara Weitza штампана похвална пјесма маршалу. До доласка Француза, а од 1800. г. био је равнатељ карловачке гимназије и

уједно школски равнатељ за Карловачки генералат Иван Сабљак (Grenz-Schulen Director). Г. 1809. он напушта Карловац и прелази у Славонску крајину под Аустрију.

Marmont је 4. VIII 1810. г. издао декрет о примарним (пучким) школама, гимназијама и лицејима. По том декрету одсад постоји у Карловцу гимназија (нижа, са два разреда) и лицеј од 4 разреда. Декрети се издају у Љубљани као главном центру.

За гимназију био је издан 18. VIII 1810. г. посебни декрет о информацији и дисциплини, који има 4 главе са 18 чланова.

Ту се у I г. (7 чланова) говори о равнатељу (надлежност, послови, испити, таксе, рачуни, надзор, извјештаји, замјена).

Глава II (4 члана) је о информацији (организација школе, обука, школска година 4. XI до 22. VIII, испити, празници, књиге).

У гл. III (4 члана) говори се о главном испиту (начин и ток, рок, оцјењивање, свједоцба – по приложеном обрасцу).

Гл. IV је о подјелењавању награда (4 награде, начин подјеле и дан свечаности).

Ректором лицеја био је постављен 10. X 1810. г. Фрањо Јурјевић, карловачки градски капетан и члан школске комисије. Њега ће послје одласка Француза за неко вријеме 1815. г. измијенити Josip Bach.

Особље школе, осим наставника француског језика, сачињавали су фрањевци:

Равнатељем гимназије, уједно префектом лицеја био је именован отац фрањевац Chrysostomus Fogh, професор математике и опће физике (генералне), што му саопћује из Љубљане 7. XII Rafael Zelli, генерални инспектор јавне наставе. Zelli је опат паулинског реда. – Chr. Fogh је 1817. г. штампао у Карловцу стручно дјело: *Theoria de virga geometrica tum cylindrica seu quadrata tum cubica*. – Ово је дјело, значи, на латинском језику!

Остали наставници:

за лицеј – за логику и моралну филозофију о. Benedictus Dimmer,

– за реторику о. Gabriel Vollgruber,

– за граматiku о. Emericus Gradezky,

за гимназију – латински језик о. Felix Fabian,

– талијански језик о. Formosus Bihchanin,

– матер. језик Nikola Smolecz, учитељ народних школа. Науку хрватског језика препоручила је влада као особито корисну.

Француски језик предаје у лицеју Friderik Gromm, а у гимназији Фрањо Ферк.

Као особити пријатељ школства спомиње се у оно вријеме карловачки градски начелник (maire) Јосип Шпорер.

Карловац је у оно доба, према декрету императора Наполеона (Tuileries, 15. IV 1811. г.), главни град француске Хрватске (чл. 64). Тим се декретом (чл. 127-130) утврђује и француско уређење у школама.

За вријеме Француза почело се с интензивним учењем француског језика. У Карловцу се држе посебни течајеви за војна лица. За потребе учења француског језика саставио је Шиме Старчевић, жупник у Новом у Лици Рјечник илирско-француски (Трст, 1812., Gaspar Weiss).

Занимљиво је споменути да је 1812. г. у Карловцу штампан и Katechismus за све цркве царства француског. Међутим је православни владика из Плашког Миоковић 1811. г. дао да се у Венецији штампа дотадашњи рукописни катихизис кореничког проте Стојана Шобата, познат под називом “Вопрос...” (Питање). Ова је књига данас врло ријетка јер је за аустријских времена гоњена и уништавана.

Ера реакције

Послије Наполеонових ратова одржан је 1815. г. Бечки конгрес, што је донијело успоставу старог режима (рестаурацију) у Француској, а у Европи режим реакције, најгоре заступљен у Аустрији и Русији, што траје до 1848. г.

Послије одласка Француза из Карловца одмах нестаје лицеја у VIII 1813. г. Остаје гимназија са 6 разреда у којој се враћа стари систем, да сваки разред има свог учитеља, истог за све предмете. Само 1816-1821. била је уведена предметна настава (Fachlehrmethode), да у сваком предмету поучава посебни учитељ, што је увео нови директор школа др Иван Маркусијевић, који је био доктор теологије и свећеник (Weltpriester) Гранске дијецезе (Словачка). Маркусијевићевих књига, с његовим Ex libris има у Градској књижници у Карловцу (дио из Професорске књижнице гимназије).

Највиша школска област за карловачку гимназију била је 1813-1816. г. у Љубљани, као и раније за вријеме Француза. А иза тога је код ц. кр. Guberniuma у Трсту. Ово значи да се дио Хрватске који је био у Наполеоновој Илирији сад нашао, како вели Ткалац, под “крањском” управом. Ако се још дода да је и провинцијал карловачког фрањевачког самостана, дакле врховни шеф свих учитеља гимназије, био у Горици, разумљиво је да је у Карловцу радило много Словенаца. – А утицај словенских покрајина на подручју Војне крајине био је већ од XVI в. готово пресудан. Највећи дио генерала и официра крајишких били су аустријски феудалци. А и у војсци, војним радионицама и слагалиштима, били су

Словенци у већини. Словенске земље, коначно, до пол. XVIII в. водиле су и материјалну бригу о Крајини.

Крајишка војна управа предала је 27. X 1820. г. грађанској управи школе у граду Карловцу, почетне разреде у гимназији. Али се Слуњска регимента обвезала давати огрјев.

Од почетка г. 1822. гимназија долази под школско равнатељство за Хрватску и Славонију у Загребу. Мјесто “крањске” управе сада је грађанска хрватска.

По главном предмету, латинском језику, звала се гимназија и латинском школом. Дијели се на граматику (2 године), синтаксу (2 г.), поетику (1 г.) и реторику (1 г.) или 4 разреда граматикална и 2 разреда *humanitatis*. – У то доба каснијем 7. и 8. разреду гимназије одговара студиј филозофије од двије године.

Кад је тадањи директор гимназије, већ споменути о. Chrysostomus Fogh, постао гвардијан самостана, постављен је за префекта гимназије о. Aurelius Hermann, Баварац.

У то доба пада и посјета цара Franza I Карловцу и гимназији. Цар је изјавио да је задовољан гимназијом “Höchsthre volle Zufriedenheit durch den Ministar Grafen Wrbna auszudrücken geruhten”.

Као уводна школа за гимназију служила је k. k. Knaben-Hauptschule уз Karlstadt. Цувај у својој Повијести школства (I 827) доноси из те школе свједоцбу Данила Гвоздановића од 30. VIII 1817. г. с потписом “P. Victor Wertitsch Director”.

Исти Данило Гвоздановић, Илуг. Aus Sichelburg (Жумберак) свршио је 18. IX 1822. највиши граматикални разред. Свједоцбу му потписује Praefectus Aurelius Hoermann и Ordinarius (разредник) проф. S. adjutor Wumik.

О овом префекту Херману вриједи напоменути да је он тада у Карловцу вршио и цензуру књига и казалишних комада. Из тог времена остале су у Проф. књижници (сада Градска) свеске у кожу увезане информативног гласила цензорског с пописима књига. “За вријеме Херманове цензорске службе десила се интересантна ствар. Г. 1832. изашла је у Карловцу чувена брошура “Sollen wir Magyaren werden” (писац Jan Koller, издавач Илирац Антун Вакановић), коју је одобрио за штампу баш Херман као цензор. Због ове брошуре настала је у Пешти паника па је Херман као цензор био смијењен а књижница забрањена. Херман је тада пензионирани и као префект гимназије! – Можда он те брошуре није ни читао, а у сваком случају он као Аустријанац није у тој брошури против Мађара видио ништа опасно по државу.

Послије Хермана управу гимназије преузео је опет Fogh, који тако врши управу од 1810. до 1834. г. у различита времена.

Све ове промјене послије Француза, политичке и друштвене, одразиле су се врло негативно на школству. О том највише има у Успоменама Имбре Игњатијевића Ткалаца, писца и Карловчанина. Ове је успомене издала прво Српска књижевна задруга у Београду, књ. 187 и 194, 1926/7. г.

Ткалац о карловачким школама

Ткалац је као племићко дијете имао кућног учитеља и рано почео читати, па је зато доста субјективан у оцјени школе, мада пружа доста информација од објективне вриједности. Ево, како он прича о свом школовању у Карловцу.

“Фрањевци фратри постадоше дакле моји учитељи. Изузимајући двојицу, тројицу, све су то били честити и доброхотни људи који су нас радо поучавали у оном што су сами учили и знали, а за њихову добру вољу и намјеру био сам и јесам им захвалан.”

“Нажалост је њихова научна образованост била тако незнатна, боље рекавши њихов је недостатак свакојак наобразбе био тако велик, да могу мирне душе рећи да сам од двојице само својих учитеља нешто научио. У трећем разреду основне школе патер Ромуалд Шулн – побожан, моралан и доброћудан – имао је изванредан рукопис. Други, патер Еуген Коцин, добар и поштена карактера, али мрзовољан и болежљив, између свих учитеља нешто интелигентнији и образованији. Трећи, патер Бенвенут Кробат, једини научно образован. Сва три Словенци, из Крањске.”

Осим што сам стекао лијеп рукопис; од двогодишњег поласка основне школе нисам ниучем био узнапредовао. Све што сам требао учити у другом и трећем разреду, знао сам боље од својих учитеља већ онда кад сам се уписао у први разред.

“Био сам добар, поучљив и послушан ђак, био сам у сваком разреду први и сваке сам године добивао награду.”

Ткалац ту помиње и своје челично памћење; могао је од ријечи до ријечи запамтити све што би прочитао.

Гимназију је полазио Ткалац у Карловцу 1837-43. г.

У штампаном извјештају за 1840. г. има о њему податак:

In III grammatica classe praemio donatus est De Tkalecs Emericus, Croata Carolostadiensis.

А у извјештају JUVENTUS за 1843. г. наведено је:

In II humanitatis classe ad aliud institum litarar transiit de Tkalecs Emericus, Croata Carolostadiensis.

“Кад сам пошао у гимназију, знао сам све што се учи у 3. и 4. вишем разреду. Но по школском закону морао сам започети с првим разредом. Тако сам у гимназији изгубио шест вриједних година живота и за цијело вријеме нисам више научио но што би и код куће био научио у двије, највише три године. Нећу тиме ништа предбацивати својим учитељима, јер су они учили што су најбоље знали и највише могли. А што су мало знали, нису они били криви, него је била крива влада која је мислила да може своју власт оснивати на поживинчењу пука и на незнању тзв. образованих сталежа. Та сам цар Franz I рекао је за вријеме конгреса монарха у Љубљани 1821. г. професорима тамошњег лицеја, кад му се дођоше поклонити: “Не требам ја учених људи него добрих поданика.” По овом “превишњем” рецепту проводила се онда дресура “ограниченог поданичког разума”.”

Затим Ткалац упозорује на двојакe посљедице наставничког незнања: Прва је посљедица што им настава није имала ни васпитни ни образовни утјецај на ђаке. А друга је била у том што је недостатак поштивања учитеља незналица понајприје неодољиво родио непоштивање учитељског ауторитета уопће, а коначно и презир сваког ауторитета.

“У таквим приликама школа је била умјесто напретка запреком мога умног и моралног развитака. Без те школе био бих без многих мана којих се касније читавог живота нисам могао отрести.”

“Сваке године горко сам се тужио да је опет отишла једна година живота напрасно, па сам парафразирао вапај цара Аугуста: “Austria, Austria, redde mihi annos meos!”

“У времену које је било за развитака човјечанства од превелике важности, не допираше у моју домовину ни једна трака новог свијетла.”

Интересантно да Ткалац тако пише о времену кад је у Хрватској јак и размахан покрет Илиризма. У његовим Успоменама нема о том готово ништа. О самом Гају говори он с прилично ироније, потцјењивања и сумњичења. Као да је био противник Илиризма, Ткалац је нијем и о јавном животу у Карловцу, тада јаком културном центру.

А што се тиче гимназије, други један знаменити Карловчанин, Радослав Лопашевић каже овако:

“Карловачка гимназија била је дуже времена на гласу по мноштву ученика и по напретку у наукама. Ученика долазила би сила из страна хрватских, а много такођер из аустријских наследних покрајина, тако да је њихов број особито под равнатељством заслужног оца Манојла Подвинског нарастао био на 300.”

Гимназија до 1848. г.

Патера Chrysostoma Fogha као директора 1810-34. г. насљеђује патер Emmanuel Podvinski 1834-53. г. као директор.

У извјешћу од 1855. г. каже се о Подвинском:

Unter der Leitung dieses allgemein geachteten Mannes erfreute sich das Gymnasium einer namhaften Frequenz, idem es nicht nur Croatiens Söhne, sondern auch Jünglinge benachbarter Provinzen zahlreich besuchten, so dass die Zahl der Studierenden in manchen Jahren die bedeutende Ziffer 300 überstieg. Дакле, за вријеме врло угледнога Подвинског бивало је до 300 ђака из разних земаља Аустрије. Али број ће се смањити немирне 1848. г.

Подвински је уједно био школски равнатељ и за дјечачку и дјевојачку школу у Карловцу.

Међутим број ђака био је редовно дубоко испод 300. Тако их је било у шк. г. 1834/5. свега 171, 1838/9. г. 161, 1839/40. г. 151, 1840/41. г. свега 133. По разредима било их је шк. г. 1838/9. у I 56, II 39, III 20, IV 18, V 18 и VI 10, свега 161.

У извјешћу *JUVENTUS regii gymnasii Carolostadiensis e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXL*, Typis Ioannis Nep. Prettnner, дакле 1840. г. – види се да се онда националност опредјељивала по покрајинама, дакле по феудалном територијалном принципу, јер је нпр. Merkchich Nicolaus (Никола Мркшић из Чемернице, gr. n. un. – православни) означен као Croata, док су неки ученици Хрвати означавани као Slavonita или Istrianus, а Словенци као Крањац, Штајерац или Корутанац! – Кад ученик изостане, каже се у Извјешћу: Scholis vale dixit (Школи збогом рече).

По сличном извјешћу за 1843. било је 119 ђака, а 1844. свега 110. – Посебни предмет је морал а посебни религио. Осим тога се учи латински, географија и аритметика.

У шк. г. 1844/5. било је забрањено примати у гимназију ученике који нису завршили три разреда Главне школе (Hauptschule), али су примани и одлични свршени ученици другог разреда.

Цувај наводи да је земљопис уведен 1846. г., а види се и у ранијим извјешћима; можда је тек те г. проширено градиво на цијели свијет.

Кад су Мађари почели мађаризирати и по Хрватској, било је 1834. г. уведено и у гимназији учење мађарског језика. Међутим око пола ученика не учи мађарски: Аустријанци, Крајишници а и неки из цивилне Хрватске; овима је остављено на добру вољу, иако је предмет био облигатан. Зашто не уче неки из цивилне Хрватске, не види се.

Ткалац наводи да је учитељ мађарског језика био адвокат Banyi Mihaly. У исто вријеме спомиње се на старим списима и Бањи као секретар владике Лукијана Мушицког у Карловцу, па би то могао бити исти човјек. Ткалац спомиње и како је радо учио и добро знао мађарски, који остали ђаци нису хтјели да уче, па су њега због тога мрзили. Међутим је, вели, убрзо скоро сасвим заборавио.

Већ се из Ткалчевих записа види да је спрема неких наставника гимназије била скромна, непотпуна и недостатна. Он о том још вели, да од редовника учитеља није нитко тражио научну квалификацију ни испит. Сматрало се да је сваки фрањевац са свршеном богословијом способан за учитељевање у гимназији.

Слично наводи и Цувај, да се оци фрањевци, а да се прописаном конкурс у и не подвргавају, постављају за професоре гимназије, па младеж не напредује у науцима као што се жели. Због тога сабор 1843. г. тражи да се и Фрањевци, заједно с осталим свјетовњацима, имају подвргнути конкурс да би тако између свих конкурената онај само професорску столицу задобио који је најјевнији и најспособнији. – Ово је питање обновљено и 1845. г. а јавља се стално и касније, нпр. 1847. г.

Поводом ових тужба за фрањевце, да су без квалификација, пише један фрањевац из Пожеге утук (одговор) у Гајевим “Народним новинама” од 26. XI 1845. г.

С овим је питањем било у уској вези и питање плаћа.

Увиђајући да су плаће наставничке слабе, одлучено је било 1. XI 1836. г. да се плаће одсад исплаћују у сребру, а не више у папиру.

А сабор од 1843. г. доноси чл. XVII о побољшању плаћа у нади да ће се тим више мужева наћи који ће се тешком тому послу више посвећивати.

У уређењу школства послѣ Фелбигера уведена је за земље круне угарске најприје Ratio educationis од 1777. г., па Ratio educationis publicae 1806. г. те, коначно, Systema scholarum elementarium. Иако су ово били прописи за основно школство, дјелују та начела и у школству уопће. Нарочито се то осјећа у непризнању материнског језика око чега се води борба још од 1781. г. У вези с новим струјањима јача покрет за матерински језик. То се види из упута које су добивали посланици за сабор од 1847. г. Од Сријема до Вараждина и Карловца тражи се увођење материнског језика. За мађарски језик у гимназијама једино жупанија Вировитичка! – Град Карловац тражи хрватски језик у школама, вјеште учитеље и згодне школске књиге, да се у гимназијама предаје литература илирска, а у академији и повијест здружених краљевина. – Сабор је 23. X 1847. г. закључио да хрватски језик буде службени.

Година 1848., како каже Лопашећ, пробудила је народну свијест и истиснула туђинштину бар понешто. Умјесто мађарског језика превладава одсад унапред хрватина на хрватским заводима.

Али за крајишко подручје остаје до краја најважнији њемачки језик.

Заклада Маркез

Из чега се гимназија издржавала?

Државних средстава у оно доба није било, ни хрватских ни аустријских. Тако је град Карловац имао да о гимназији води бригу. – Само су учитељи више година примали државне плаће.

А сама гимназија издржавала се из закладе Маркезова.

Већ се Лопашећ сјећа тога врлог мужа.

Података о Маркезу има и код Ткалаца. Маркез је био ујак Ткалчеве матере. О њему Ткалац пише јако самосвјесно. Кад се једном посвађао с друговима у школи, предбаци им да би краве и свиње чували да није ујак његове матере основао гимназију. Кад су му се стали смијати, каже нек питају своје родитеље тко је био Јанко Маркез, који је основао школу да ђаци уче а не да чине неподопштине.

Карловчани су мољали на све стране, вели Ткалац, да им се оснују школе. То је ријешено тек кад је умро Јанко Маркез, богат грађанин без дјеце који је тестаментом оставио сав свој иметак (почетно 180.000 форинти) за школе.

Тај честити родољуб грађанин није знао ни читати ни писати па је своју опоруку потврдио са три крижа.

Но ипак прође много година док се његова воља испунила.

Рђаво господарење у опћини и непоштење управитеља ове закладе умањило је иметак на пола, па су камате једва износиле 5000 ф. Мада су у оно доба потребе биле веома чедне, ипак није тај новац достајао за издржавање основне школе и гимназије с лаичким учитељима. Тако би се племенита замисао завјештачева претворила у химеру да није било спекулативне главе у фрањевачком самостану, те се нашао излаз из ситуације. Гвардијан дође на идеју да Маркезову закладу преузму братри, који су имали у самостану и онако осигурану егзистенцију, па су могли јефтиније обучавати дјецу. Они нису тражили по 300-500 ф годишње плаће као што би тражио учитељ лаик. Гвардијан је предложио магистрату да му се препусте камате Маркезове закладе, а самостан ће остварити Маркезове жеље. Градски оци приме весело тај приједлог као частан излаз из фаталне ситуације. Магистрат радостан што се ријешио терета, није ни

помислио да себи осигура какво право код постављања учитеља. Једино је за директора требала потврда владе.

Тако су фрањевци постали апсолутни господари школа у Карловцу. Од редовника учитеља није нитко тражио научну квалификацију за испит.

Овако Ткалац.

А Лопашећ о истој ствари говори с друге стране.

“Умрвши г. 1807. карловачки грађанин Никола Маркез остави опоруку, по исплати знатних, већим дијелом добротворних легата, цјелокупни свој иметак унуку својему Јосипу Баићу под увјет, да има та оставина запасти заклади карловачке гимназије, ако се исти прије пунољетности с овим свијетом растави. – Пошто је Баић рано преминуо, то је по одлуци опоручитеља његова оставштина запала намијењеној цијели.

Пригодом предаје Маркезове закладе по митници карловачког градског поглаварства г. 1823. изнашала је она

у узајмљеној главници	39.152 ф 17 $\frac{3}{4}$ хр
заостали камати	7.254 ф 44 $\frac{1}{2}$ хр
готовина	104 ф
У к у п н о	46.484 ф 2 $\frac{1}{4}$ хр

Као да је код Лопашећа криви збир?!

Да би се разумјела она прва ставка (о узајмљеној главници), треба знати да у оно вријеме није било банака, па су занатлије и трговци узимали у зајам сав новац разних фондова, заклада, црквених опћина и сл.

Одлуком Кр. Угарског намјесништва, наставља Лопашећ, морало се школској заклади у Трсту платити 3.822 ф 54 $\frac{2}{5}$ хр на име одштете трошка за вријеме њемачке управе 1815-22. г.

Касније је умнажана заклада добровољним прилозима грађана, те је 1851. г. имала 47.341 ф 22 хр, што је било уложено на камате код појединаца.

Заклада се спомиње дуго у животу школе, нпр. у Извј. 1859. г.

Гимназија у ери Вацова апсолутизма

Преврат 1848, г. донио је гимназији народни језик “илирски”. Међутим, народни полет из времена Илиризма и 1848. г. угушен је за вријеме Вацовог система германизације, што траје до конца 1880. г. То се нарочито тешко одразило на школству.

Дана 16. IX 1849. г. била је проглашена у Аустрији реформа школа у духу апсолутизма и германизације.

Тада је било предвиђено и да се карловачке школе одузму фрањевцима и пређу у свјетовне руке. Сад је требало професора свјетовњака, а тих није било, бар не домаћих. Млади људи сад тек полазе у Беч на свеучилиште, а јавља се по који млађи чиновник који жели да пређе у професоре. Али ће гимназија још дуго остати у рукама фрањеваца, а у самостанској згради још дуже.

Преуређење школа вршено је од шк. год. 1851/52. Школе постају њемачке а хрватски језик је пасторче. Њемачки језик је наставни све до 1860. г.

Но. карловачка гимназија је била погођена и друкчије. Одлуком од 6. VII 1852. бр. 669 укинута су два виша разреда, па је гимназија од шк. г. 1852/3. мала четвороразредна.

Год. 1855. штампан је први Извјештај те, нове, мале гимназије: *Erster Jahres-Bericht des k.k. Unter-Gymnasiums zu Karlstadt am Schlusse des Schuyahres 1855.* – Agram, National-Buchdruckerei des dr Људевит Гај. – У њему је на почетку на двије стране кратка повијест школе, гдје је дато и образложење да је школа снижена на малу зато што не одговара принципима новог школског система од 1852. г. (*wegen Mangel der für 's Obergymnasium nothwendigen Forderungen nach den Prinzipte des 1852. eingeführten Schul-systems*).

У исто вријеме био је постављен за надзорника свих школа у Хрватској и Славонији Словенац др Антун Јарц. То је било, вели Извј. 1855., из бриге власти да се школство уздигне (*zugleich aber für die Hebung desselben von Seiten der hohen Landesbehörde die angelegentlichste Sorge getragen ward, und von dem umsichtigen k. k. Schulrathe und Gymnasial-Inspektor Herrn Dr Antun Jarz jeder dessen Wohl befördernder Umstand benützt wird*).

Др Антун Јарц (слика Цувај II 312) рођен је у Ајдовцу у Крањској 1813. г. Заређен је за свећеника 1838. г., а 1842. г. постигао је степен доктора теологије. Био је у Љубљани на гимназији катехета, а неко вријеме и управитељ школе. Под апсолутизмом био је 27. XI 1851. г. именован за школског савјетника (*Schulrath*) и инспектора свих школа у Хрватској и Славонији и остао је на том положају све до 1861. – Цувај каже да је дјеловање школског савјетника Јарца служило вјерно гимназији, али наводи и да су на сабору у сједници од 16. V 1861. пале оштре ријечи против Јарца. На челу те струје су и Пацел (ћак карловачке гимназије, Извј. од 1843. г.), затим Мразовић, Вебер и др. – На то је Јарц био разријешен службе. – Ово може бити истина једно и друго. Јарц је могао

бити способан и маран школски радник, али у овом случају радио је за туђински школски систем.

Директором гимназије послје Подвинскога (1834-53) постао је патер Cherubin Horvatić, који води школу све до 1865. г. с прекидима, прво 1857/8. (кад је имао допуст за Беч ради полагања стручног испита на свеучилишту, а замјењивао га је тада о. Barnabas Palyuk), и, затим, 1862-4. (кад га замјењује о. Павао Бошњак). – Cherubin Horvatić је рођени Вараждинац (1826. г.). Умро је у Карловцу 1872. г. Бавио се много књигом, каже Цувај. Он је писао оне “Kurzgefasste Geschichte des Karlstädter Gymnasiums” у Извј. 1855. г. У Извј. 1859. спомиње се као члан Друштва за југославенску повјесницу и старине у Загребу.

По Извј. 1855. г. сви су редовни наставници још фрањевци.

Cherubin Horvatić као тада још провизорни директор предаје уједно њемачки, земљопис, повијест и илирски језик, а уједно је разредник IV р. – Еуген Кацин је катехета и ексхортатор. – Barnabas Palyuk предаје латински и разредник је у I р. – Heinrich Deršić предаје вјеронаук, природопис, њемачки и илирски. – Chrysostom Pečar предаје њемачки, грчки и математику и разредник је у III р. – Florius Frank предаје њемачки, повијест, математика и физика и разредник је у II разреду.

Број сати наставничких је 15-18.

Два свјетовна лица уче необлигатне предмете или како лијепо њемачки каже “freie Genegstände”: Otto Hauska музику и пјевање а Anton Supran цртање.

Ученике грчко-несједињене (тако су онда називали православне) поучавао је у вјери мјесни прото Јован Ђаковић.

Калиграфију (лијепо писање) поучава Chrysostomus Pečar. Лијепом писању се у оно доба посвећивала велика пажња не само у реалкама и на крајишком подручју него и у гимназији. Било је тада и посебних уџбеника за лијепо писање. У овом Извј. има напомена да су калиграфије ослобођени само они ученици који су усвојили сигуран и лијеп рукопис (eine gefällige Handschrift). Ткалац спомиње како је имао јако ружан рукопис, неизрециво ружан, и само о. Румуалду Шулну има да захвали што га је примјером потакао да свој рукопис поправи. Треба погледати у Градској књижници Ткалчев потпис па да се види како је профињен рукопис имао. Посљедњи можда изданак те традиције његовања лијепог рукописа био је бивши ђак и професор ове школе Михајло Јањанин (умро јануара 1962. г.).

Занимљива је и напомена у овом Извј. да је градска цртачка школа била пет пута недјељно отворена бесплатно и за ђаке гимназије; полазило је 11 ђака.

Слично је било с градском школом музике и пјевања (три ђака уче свирање; понекад наступају у квартету). – Уједно је било његовано и богослужбено пјевање. Ђаци су изјутра прије обуке сваки дан полазили цркву. Недјељом су имали прије мисе екшорту и проповијед. Прва три дана у Великој недјељи вршили су у пратњи наставника духовне вјежбе (егзерциције), а четири пута годишње су се исповиједали и причешћивали. Уз то су учествовали и у црквеним опходима (процесијама), међу осталим и у дане св. Марка и св. Флоријана (заштитника ватрогасаца). – А шк. г. 1855. први пут је прослављен и св. Алојзије као ђачки заштитник уз учествовање све школске омладине Карловца. – Слична је пракса вјерског одгоја омладине одржана, додуше у све мањој мјери, до Првог рата, а још је више била измијењена између ратова; траје до краја Другог рата.

Кад је школа пошла новим путем, каже се у Извј. 1855. г., недостају јој скоро сасвим наставна средства. Од раније се само спомиње да је град био набавио 1850. г. учила за 50 ф.

Настојањем већ споменутога инспектора дра Jartza одобрило је Министарство просвјете да се набави најпотребније за суму од 150 ф. Из тога је ударен темељ гимназијске књижнице, која 1855. г. има 262 дјела у 560 свезака. Извјештај од 1855. г. доноси и попис важнијих дјела.

Од г. 1854. одобрава се посебно по 70 ф за учила, а троши се у ту сврху и 42 ф прихода од уписнине. Тада је набављена и прва Elektrisiermaschine! – Нешто школа добива и на дар.

Број ђака био је више него скроман. Концем школске год. 1853/4. има их свега 38 (по разредима: I 21, II 4, III 8, IV 5). – У шк. г. 1854/5. било је свега уписаних 52; на крају 47 (I 20, II 14, III 5, IV 8). Од тога је 38 католика, 8 православних и, у овој самостанској школи, 1 Јеврејин. – Стипендију је примало 2 ђака, док их је 4 имало стан и храну у самостану бадава.

На другом мјесту наводи се ова статистика ђака концем шк. г. 1852. 55, 1853. 33, 1854. 40, 1855. 47, 1856. 45, 1857. 52, 1858. 60, 1859. 63, 1860. 59.

Из школске кронике у Извј. 1855. види се да је још прије почетка шк. г. 1853/4. умро дугогодишњи (од 1834. г.) директор Емануел Подвински. Привремену управу преузима сад о. Cherubin Horvatić.

Инспектор др Jartz долази у школу двапут годишње, новембра и јуна. Том приликом разговара с наставницима о вјерском и моралном стању ђака и о њиховој приватној лектури. Он даје наставничком вијећу (професорском збору) поучне савјете за унапређење успјеха у наукама.

Школа је те године добила од магистрата и своју заставу. Посвету је уз пригодни говор на свечаној служби божијој на Духове обавио загребачки каноник Johann Pavlešić, рођени Карловчанин. А кума, Chlotilde von

Vranuzzanу украсила је заставу врло драгоцјеном вјештачки извезеном врпцом.

Школска година почиње призивањем Св. Духа (Veni Sancte Spiritus), читањем дисц. правила и важним саопћењима. Завршни испити одржавају се у другој пол. аугуста. 1. VIII је свечана подјела награда (премија) и свједоцаба уз говоре на њемачком и хрватском језику.

Од наредаба важна је она од 8. IV 1855. бр. 5214 о илирском језику. – Илирски језик учи се као предмет по два сата седмично по овом програму:

I р. Деклинације (по Воларићу). Читанка Веберова.

II р. Коњуг. и најважније о реченици, по истима.

III р. Понав. ранијег, непромјен. ријечи, слож. реченице.

IV р. Исто као и у III р.

У сваком разреду по један писмени задатак у 14 дана.

Воларић Фрањо био је каноник крчки, писац књиге: Илирска словница за почетне учионе, Трст 1852. – Он је написао и Читанку за одраслу младеж, Трст 1850. г. (Слику и биографију в. Цувај II 341).

Вебер је каноник загребачки, Адолфо Ткалчевић, познати књижевник, просвјетни и јавни радник, члан сабора (Цув. II, 548). Његова је Читанка илирска за нижу гимназију, Беч 1852. – Издао је и читанку за III и IV р. гимн. по чешкој читанки Јиричка, 1857. А 1859. у Бечу излази и његова Складња илирског језика за нижу гимназију.

Овдје ваља споменути да је ово вријеме, шести децениј (Vachov апсолутизам, кад се људи нису смјели бавити политиком) дало у Хрватској врло видних резултата на другим подручјима: изучавање језика и књижевности и обрада повијести, послови, дакле, за које треба мирне концентрације и кабинетског рада.

Стање школе поткрај Vachove ере види се из Извј. 1859. г.

У том је Извј. патер Cherubin Horvatić, директор школе и члан друштва за југославенску повијест и старине у Загребу, објавио свој рад о чакавском нарјечју: Eigentümlichkeiten des Čakavischen Dialekts. – Бит ће да је ово његов рад за бечко свеучилиште гдје је тада полагао професорски испит. (На овом је питању радио касније много и проф. Рудолф Строхал, директор, који је у Извј. 1887-91. у пет дијелова објавио рад: Осевине данашњег стативског нарјечја. – А и дугогодишњи проф. ове школе др Иван Брајдић дао је докторски рад о чакавштини).

Уопће извјештаји ових времена доносе доста научних радова наставничких.

По Извј. 1859. још су сви наставници свећеници фрањевци.

Уз Хорватића ту су још:

Патер Виктор Михајловић, члан зоол. ботан. друштва у Бечу, предаје мат. и прир., разредник III р.

П. Паул Бошњак, члан као Хорватић, предаје грчки, латински и илирски, разр. IV.

П. Ангелик Медвед, П. Флориус Франк разр. III, П. Јакоб Вешко, разр. II.

Број сати им је 11, 14, 15, 16, 21.

Пјевање, цртање и калиграфију уче још увијек исти (Otto Hauska, Anton Suprap и Паул Бошњак). Цртање учи сада 13 ђака. А пјевачи изводе на миси хрватске, њемачке и латинске пјесме!

У наставним средствима школа се већ обогатила као никад раније.

Занимљиво је како је те године књижница нагло повећана. Будући да су књиге које су наставници Михајловић и Бошњак за вријеме студија у Бечу (Vorbereitungsstudien) били наручили на рачун крањског фонда (Studienfond), по наредби Мин. просвјете имале припасти Neustadt (Ново Место), додијељено је овој школи из Маркезова фонда, у ствари из властитих средстава, 315 ф 76 хр, да би могла набавити нова дјела у споразуму с ова два наставника. Тако је књижница те године уз редовне приходе од 73 ф дотације и 42 ф од уписнине имала још овај изнимни приход. Тада је наручено много књига и за наставничку (Lehrerbibliothek) и за ученичку (Jugendbibliothek). – Књижнице су добивале и дарове, нпр. те године: Macaulay, Geschichte Englands у 4 свеске, што је даровао k. k. Komitats. Kommissär und Bürgermeister Herr Johann Vončina.

Међу набавкама за збирке једна је сасвим необична: теле са двије главе, које је за збирку препарирано. – Г. Ignatz German, адвокат из Карловца даровао је нојево јаје, а патер Михајловић кокосов орах, што је сигурно донио из Беча. – Имала је, дакле, школа својих сензација. У Извј. се помиње да многи ученици скупљају Naturalien за природописну збирку, а ученик I р. Moritz Kesterčanek ради и помаже и кабинету.

Збирка новца повећана је била за 77 комада. Та се збирка помиње све до Првог рата.

У г. 1859. било је свега уписано 69 ђака, остало 64 (I р. 20, II 14, III 16, IV 14). Католика 55, православних 9. – По успјеху: први ред с одликом 16, први ред 29, други ред 10, трећи ред 5, поправака 2.

Ђаци су тада плаћали само уписнину, док школарине није било будући да је постојала Маркезова заклада из које се школа издржавала: Aus dem Umstande, dass sämtliche Unterhaltungskosten der Lehranstalt aus eigenem Marques'schen Gymnasialfonde bestritten werden, ist in Folge hoher Ministerial – Verordnung die hiesige Gymnasiayugend von der Entrichtung des Schulgeldes frei. – Кад се тако школарина није плаћала, били су умањени и приходи школе.

У наставном збору наступају важне промјене.

Као што је већ раније било говора, још из времена Ткалчева прије 1848. г. покретано је стално питање стручних квалификација наставника фрањеваца. Сад се види да они настоје да до тих квалификација и формално дођу. У октобру 1858. г. положили су Хорватић и Бошњак стручни испит (die gymnasiale Lehramtsprüfung) на универзи у Бечу. – Тим је поводом провинцијал Фрањевачког реда патер Clarus Vascotti одредио да Хорватић, послјије допушта од године дана, опет преузме управу школе од привременог управитеља Barnabasa Palyuka, а Бошњак предмете од замјеника Осредека. Држ. управа (Statthalterei) Palyuku и Осредеку код предаје дужности изриче признање. – На темељу одлуке Мин. просвјете од 2. XII 3 21874/1437 провинцијал га је 22. I 1859. 3 493 сада поставио за правог директора.

Од наредаба важна је она од 30. IX 3 16032/3703 о примању ђака: будући да Hauptschule има сада 4 разреда, примат ће се у гимназију и реалку одсад само кандидати с потпуно свршеном том школом.

Међу уџбеницима јавља се мјесто Воларићеве Словнице нова: препоручена је (4. IV 1859. 3 6176/1509) Антуна Мажуранића, Словница херватска за гимназије и реалне школе, I, Згб. 1859. – Од њега је још из 1839. г. књига: Темељи илирскога и латинског језика.

Што се тиче плаћа, било је 1854. г. уређено да ред. учитељ прима 735 ф годишње, а иза 30. године 1365 ф. – Међутим, не види се је ли се то односило и на оце самостанце као наставнике, који су имали издржавање осигурано у самостану!

Овим је колико-толико освијетљено стање гимназије у ери Vachova апсолутизма и германизације.

Да би слика времена била јаснија, ево још неколико извода из чланка. – “Ђачке успомене на доба апсолутизма”, писаног за прилике у Вараждину, али је велику сличност с Хрватском уопће а посебно с Карловцем (Народне новине, 1900, бр. 81-2).

Ђачке успомене из доба апсолутизма

Писац почиње с 1849. г.

У нашу малу, забитну варошицу, гдје су оци францискани имали гимназију, допро је доиста брзо глас да ће бити мир.

На глас о том била је велика парада у којој су судјеловала сва господа, сви цехови и школе. Градска чета изашла је на параду под оружјем. Гимназија је дошла са својом тробојном заставом. Права гимназијска застава са светим Алојзијем остала је у школској дворани.

Послије богослужења одмарширала је градска чета пред варошку кућу, гдје јој је варошки судач у великој перорацији захвалио на услугама вароши и домовини, а затим је прогласио распуштеном. Мирни и доброћудни пургери једва су то дочекали, па су весела срца сложили пушке у пирамиде и вратили се својим кућама. Доста су се наиграли војске.

Док се то збивало пред варошком кућом, сабрала се гимназија пред својом зградом. У средини стајао је најјачи и најчвршћи од свих ђака с народном тробојном заставом. Ђаци окићени народним кокардама на капама и на прсима. Ђачка дружба отпјева Боговићеву “Устај, устај, славски роде!”. Меланхолични напјев одговарао је тренутку. Било нам је свима некако тужно... Испјевасмо пјесму до краја, а онда унесоше народну заставу у гимназијску дворану и ставише у кут покрај заставе светог Алојзија. Послије је те спомен-заставе нестало без трага.

Школа није у ратно вријеме радила, па су ђаци или отишли у своја села и радили код куће, или у граду ступили у занате као шегрти, сјећајући се често лијепих времена ђаковања. Сад су сви поново похрлили у школу, напустивши радосно своја дотадашња занимања.

Послије дуготрајног ратног времена све што је могло својом главом мислити било је увјерено да је повратак на стара конституционална времена немогућ. Милитаризам се ојачао и дигао главу. Ступови уставности порушени. Сабор се не сазива, а нити жупанијска скупштина, вармеђијске конгрегације, гдје би мудраци локални држали кићене говоре о правима. Све је занијемило, увукло сапу и постало малодушно. Један се другога боји па нестаје искрености. Осјећало се да се узде чврсто притежу.

Ми смо ђаци судили да се латинске школе неће одржати. Народни дух је у младежи био увријежен па ће се морати у школи предавати народним језиком, који смо још онда крстили илирским. Тако је судила ђачад, док су патри професори и старији навјештавали да ће нам преко ноћи турити у руке њемачке књиге.

Живјели смо тако у некој узбуђености.

Из почетка владао је народни језик потпуно у школи. Било је чак и неколико учених књига, нпр. Лавослава Фирхолцера, Хрватско-славонска словница за почетнике (Вараждин, 1847. и 1851.) А било их је још више других.

То је било љепше него ли смо се надали.

Али доскора се показало да смо се прерано радовали. Већ од шк. г. 1854/5. морали смо узимати њемачке школске књиге. Осим вјеронаука предавало се све њемачки. Њемачке су биле и свједоцбе а и службени

језик. Апсолутизам се био чврсто угнијездио па је младеж ваљало предобити за њемачки језик, а изагнати јој из срца љубав за матерински језик и уопће сваки домовински осјећај.

Страни чиновници, међу њима највише понијемчених, одрођених Чеха и Словенаца, поплавили су земљу. Па и међу учитељима гимназије био их је приличан број.

Чудну су заиста слику приказивали тадашњи учитељски зборови. Састављени од хетерогених елемената, по крви, језику, осјећајима и назорима различита соја, а сви су састављали цјелину са задатком да одроде хрватску младеж. Оно Хрвата што је међу њима било, а тих је заиста онда било још мало по школама, стајало је под будним оком (*sub vigili oculo*) више власти, јер су као Хрвати сматрани непоузданима. Њих су употребљавали у школи само зато што је учитељских сила било мало. Неки од њих додуше нису имали прописне квалификације, али су зато били врсни учитељи.

Међутим ни они који су нас слали из Аустрије, нису баш блистали стручно, нису бли лумина. Било је доста младих, још неискусних, а било је и већ престарјелих. Но за Хрватску били су добри!

Патри из фрањевачких гимназија у Осијеку, Вараждину, Пожеги и Карловцу знали су да ће их отпрати у њихове ћелије чим намакну потребите свјетовне силе. Тако је и било.

Шк. год. 1857/8. било је укинута и предавање вјеронаука на хрватском језику, јединог предмета који се дотад учио хрватски. Укинуте су и хрватске проповиједи у гимназијама. А за грађанство у Загребу био је дозван посебни способан њемачки проповједник. Његове проповиједи у цркви св. Катарине морало је похађати чиновништво, а дакако да ни гимназијалци нису смјели изостајати.

У Загребу је била основана и њемачка посудбена књижница; све у циљу германизације. Али догодило се обрнуто, да су и дјеца странаца у гимназији научила хрватски и касније у мужевно доба од њих су постали добри родољуби.

Хрватски језик постојао је у гимназијама као предмет. Тешко је било учити све остале предмете на њемачком језику, нпр. с латинског или грчког преводити на њемачки. Бачке молбе да се смије преводити на хрватски само су још љутиле школску власт. Директор би говорио: "Без њемачког језика не можеш постати ни капрал!"

Уопће се може казати да смо сви без разлике били озлојеђени у срцу што нам је матерински језик прогнан из школе и што нас муче туђим језиком. Зато смо гдје год нам је било могуће служили се хрватским језиком: у школи за вријеме одмора, на улици и на шетњи, код куће. Ова

наша тврдокорност бијаше позната, али се презало пред крајњим средствима.

Хрватска књига имала је тада тешке дане. Цензура је била безобзирна и строга. Позната Филиповићева и Боговићева искуства, који су били и кажњени, застрашила су млађе књижевнике. Хрватски књижевни листови бијаху ријетке бијеле врране. – Љубимац младежи био је лист “Невен”, који је основао Боговић. Једва смо чекали да се појави. Камо среће да су и остали као ми ђаци прионули на тај лист, не би морао кубурити и напокон с несташнице средстава пропасти.

Како се види, није младеж имала довољно душевне хране па је настојала да ту несташницу буд како надомјести. Била је у ње силна воља за књижевним стварањем, али њезине силе дакако не бијаху у размјерју с том патриотском вољом. Ипак је било покушаја. У Гимназији у Загребу утемељише “Смиље”. Гдјекоји сурадник овог школског листа заузео је касније у зрелој доба угледно мјесто међу хрватским књижевницима.

Да је младеж имала веза са старијим књижевницима и добивала упуте, била би брже напредовала.

Младеж је тако живјела без икакве народне свијести и спознаје. О уставу и народним правима нисмо скоро ништа знали. Сматрало се чак да је централизам добра ствар. Само је сметало што се бацају хрватски језик. Поштени и значајни патриоте, а тих је било мало, увукли се у се или повукли у кућу и на имања. Домаћи људи међу чиновницима грамзе за службама и положајима. Не жацају се у том ни денунцирања! Представник централне владе у Загребу, министеријални савјетник Fluck, изјављивао је чешће да у Беч ниоткуда не долази толико денунцијације као из Хрватске. Дакле, опет стари хрватски “јал”. Није чудо да је у тим приликама и друштвени живот замро и почео се свој свому туђити.

То све дјелује и на младеж која се сад пита каква јој је будућност. Најдаровитији младићи бирају свећенички сталеж, да би могли уживати колико-толико личне сигурности, а и да би могли слободно стајати уз народ.

Централизам био је 1857. и 1858. у напону. Нигдје слободнога гласа ни слободне кретње. Све немоћно и потиштено.

Нијемштина влада у јавности. Хрватским језиком служе се свећеници, нешто грађана, ђаци и сељаци. Казалиште њемачко. Хрватске представе тек неколико пута годишње. Кад се даје комад из народног живота (Црна краљица, Граничари), казалиште пуно, нарочито много ђака. То су била сјећања на прошло илирско доба. Једино ђаци пјевају још пјесме из тог доба, као “Бојна трубља труби сад” или “Љубимо те, наша дико!”... А пјевале су се и љубавне славенске пјесме.

Кад је несретни рат Аустрије у Италији 1859. г. потресао апсолутизам, бирократе покуњише главе, а домородци стадоше се састајати и вијећати. Јављају се опет на људима илирске сурке, а и црвенкапе. Све гласније се чује, вратите нам конституцију!

Тако дочекасмо и Октобарску диплому 1860. г. и пад централизма.

А било је то доба мрачно и ледено попут гроба, и није чудо што се ми који смо га доживјели и сад још згрозимо кад га се сјетимо.

Овако је отприлике било и у Карловцу за *Vachove* ере. У ђачком животу можда мало друкчије. Ово због тога што је међу ђацима било доста из Крајине. Они су се одвајали друкчијим схваћањима. С једне стране били су далеко од оног духа који је владао у грађанској Хрватској, а с друге стране били су већ навикли на њемачки језик, а да при том нису губили националне свијести. Ђаци Срби из Крајине били су у том још самосталнији, јер су православни у Аустрији на основу привилегија имали какву-такву аутономију у црквеном животу а у вези с тиме и у просвјети.

Послије укидања апсолутизма састаје се 1861. г., након дуге паузе, Хрватски сабор. Ту је одмах узето у претрес и питање школства и просвјете.

Сабор од 1861. г.

Овај је сабор расправљао као да је уставност заиста успостављена и настала парламентарна слобода. То се види и из претреса о школству.

О гимназији је расправљано на 81-84. сједници.

Извјеститељ о одборском раду и предлогу био је Адолфо Вебер-Ткалчевић. У врло живој дискусији претресана су многа питања: колико гимназија у Хрватској треба, колико разреда та школа треба да има (шест или осам), који живи језик да се учи. Послије дуге и живе дискусије одбијен је предлог комисије да њемачки језик буде облигатни предмет. Овом приликом није сабор успио, и поред упозорења неких дискутаната, који су били за то да њемачки језик остане у гимназији као предмет, одвојити питање вриједности и важности њемачког језика, литературе и културе за Хрватску од питања коју је улогу власт за *Vachove* ере била намијенила овом језику у својим политичким плановима. Толико се апсолутизам замјерио да се ударало по њемачком језику!

На сједници 16. IX коначно је био усвојен законски чланак LXXXIX (основа за гимназије у троједној краљевини). Троједном краљевином називала се укратко Хрватска, Славонија и Далмација, иако су припадале разним владама (Хрватска и Славонија биле су под угарском круном св. Стјепана краља, а Далмација припадала царству аустријском).

По овом закону сврха је гимназије опћа и виша просвјета у народном духу, учење класичних језика и књижевности, те приправа за свеучилишне науке.

Гимназије може уз опће услове утемељити сватко, па тако могу бити јавне и приватне.

Школа се дијели на нижу и вишу. У нижој се популарно учи оно што се у вишој предаје знанствено.

Облигатни су предмети: вјеронаук, латински и грчки језик, југославенски и старославенски језик, повијест, земљопис, математика, природопис, природословље, филозофијска пропедеутика (логика и психологија уз кратку повијест филозофије).

Релативно облигатни предмети: славјанска нарјечја, рисање, гимнастика.

Слободни предмети: језици европски.

Тако је изгласано, а стварно је њемачки језик остао као облигатан предмет.

Настава је цјелодневна. Школа не смије трајати доподне више од три а поподне преко двије уре.

Велики школски распуст је у VIII и IX мјесецу.

Књиге треба да су на свим гимназијама исте и не мијењају се док знаност није тако напредовала да се по њима не може више с успјехом предавати.

У основи се још говори о школским збиркама и књижницама, о уписници и школарини, о ученицима, испитима, испиту зрелости, о наставницима и управи школе.

На овом сабору било је посебно говора и о карловачкој гимназији. Фрањо Жужел предлаже да се наставници за ту школу бирају натјечајним испитом и да се постави онај који буде међу испитанима први. Ево његова образложења:

“Гледе карловачкога гимназија имам нешто проговорити. Ја више гимназија познам на којима Францискани предавају. Но ја налазим да је увијек шкодљиво ако имаде једна класа људи привилегија гдје се ради о одхрањењу будућега нараштаја.

Што се тиче Францисканах као професорах у нашој домовини, морам казати да их је било врло изврсних. И ја као ученик на карловачкој гимназији радо се сјећам мојих учитеља којих је баш тамо врсних било. Морам такођер напоменути да је много дух народни развијан по нашој домовини по Францисканих, особито вараждинских.

Но док ја с једне стране признајем заслуге ових мужевах, нећу с друге стране да слијепо браним овај завод, који јако уплива на народ наш.

Напосе морам споменути гимназиј карловачки; морам рећи да је имао изврских мужевах, али мана је та што провинцијал, већином странац, стара се више за Нијемце него Хрвате. Он именује учитеље који не знаду хрватски, а многи донесу собом и мржњу проти Славјаном. То је прва мана која је с тим заводом скопчана. Друга је мана ако се гимназиј још буде држао привилегија да ондје мора бити Францискан учитељем.

Стога желим да се овдје начело поприми, да учитељ може бити само онај који је међу испитанима предњи. Ја нећу тиме исључити Францискане, него желим да буду испитани, а иначе да буде учитељем свјетовњак.”

Овако је говорио ученик карловачке гимназије, католички свећеник катехета у Загребу, иначе врло активан у саборским расправама тих времена.

Надовезујући на Жужела јавља се опет један карловачки ђак, Винко Пацел, већ спомињан, с предлогом да наставнике не именује фрањевачки провинцијал из Крањске, ком је мало до нас стало па за нашу дјецу не поставља учитеље Хрвате, – зато нек их именује наша врховна школска област. Знамо да је пријашњи сустав (мисли на Васча) повлађивао гимназије гдје се мало могла и германизација распрострањити.

Л. Балог предлаже да међу кандидатима једнаких способности за средњошколског учитеља има предност свјетовњак.

Сл. Врбанчић додаје да у троједној краљевини не би смо ниједан језуит бити наставник.

Иван Вончина завршава с предлогом да се од наставника тражи потпуно знање хрватског језика. (Није ни слутио да ће их још 100 година касније бити који у разреду говоре некњижевно).

Овај извод из саборске расправе показује да је одсад усвојено да у гимназији карловачкој буду свјетовни наставници.

То ће се одсад и проводити, иако не одједном.

Слично је сабор, као што ће се видјети, расправљао и о реалкама.

Гимназија до преласка у Раковац

Послије сабора од 1861. г. није се у Хрватској толико измијенило колико се очекивало. Цар настоји да уреди спор с Мађарима. Г. 1867. склопљена је нагодба: држава је уређена дуалистички, од царства аустријског постаје Аустро-Угарска Монархија. У Аустрији, прозваној још по граничној ријечи с Угарском – Цислајтанија (гледано из Беча) доминирају Нијемци. С ону страну Лајте, у Транслајтанији, Угарској доминирају Мађари. А омјер између Нијемаца и Мађара заједно с једне стране и свих осталих

народа Монархије с друге стране био је отприлике као 2:3,5. Међутим, то се није могло видјети из школског уџбеника: Земљопис и статистика Аустро-Угарске Монархије, гдје је све тако камуфлирано да чињеница превласти мањине над већином остане неизражена.

Док се у Хрватској расправља с ким ће се и како ће се послје укидања централизације, да ли уз Беч, или и даље с Мађарима у заједници која траје од 1102. г., или одвојено, била је ствар већ ријешена. Беч и цар препуштају Хрватску као земљу круне св. Стјепана Мађарима. И тако се склапа и Хрватско-Угарска нагодба од 1868. г. по којој Хрватској остају неки послови, међу тима и просвјета.

Већ школске године 1860/1. предавало се неколико предмета хрватски. Цувај објашњава, да се сви предмети не би ни могли предавати тада још хрватски зато што није било довољно учитеља вјештих хрватском језику.

Наредба о предавању на хрватском језику изашла је 7. IV 1861. г., а упута о том тек слједеће године. Сад је међутим требало наћи наставнике способне за тај нови посао. Настала је несташица наставника. Тому је допринијело и то што су биле мале плаће, у Хрватској најмање у читавој Аустрији. Још прије год. 1863. састављају наставници споменицу о плаћама за дворску канцеларију, дакле “на цара”! Но та није никад стигла на одредиште. Г. 1869. обраћају се и сабору, али и то без успјеха. Слабе плаће у Хрватској биле су и улијед неповољних финансијских услова по Нагодби.

За школске и просвјетне послове у Хрватској било је царевим писмом, патентом од 20. X 1860. г. предвиђено Наставно вијеће у Загребу, које је тек 1863. г. добило свој статут, а именовано је тек у јануару 1864. г. У одсјек за гимназију позван је био и проф. Правословне академије у Загребу Матија Месић (1826-1878). Он је био католички свећеник, али је имао положен проф. испит у Прагу код Шафарика, био књижевник (школске и научне књиге), ваљан радник и активан члан сабора. (Слика: Цувај II 548). – Ово Наставничко вијеће укинато је већ 1867. г. кад је Нагодба измијенила лице државе и управе. Тако је питање уређења школства одгођено до provedбе Нагодбе, што се доста отегло.

Школство се сређује стварно тек за бановања Ивана Мажуранића, нарочито од год. 1874.

До тих времена гимназија је и даље мала, и даље ради у самостанској згради, и даље се издржава из Маркезове закладе, а у руке свјетовних наставника, што је онако одлучно тражио сабор од 1861. г., прелази тек постепено.

Прво је гимназија добила свјетовног директора. До г. 1865. био је директор већ спомињани фрањевац патер Cherubin Horvatić. Те године

предаје он директорску дужност у свјетовне руке, али ради и даље као професор, за вријеме апсолутизма једини који је знао хрватски и предавао ђацима матерински језик. Но он сада већ поболијева. Умро је 18. III 1872. г., како се каже у Програму за ту годину: “Пошто га провидност божја к себи у вјечност позва, да ондје задобити узмогне награду за свој живот пун кршћанске крепости и човјечјих врлина која су покојника као правог родољуба, милога судруга, врснога учитеља и изгледнога и благога одгојитеља ресиле”. – Он је био у овој гимназији од шк. г. 1852/3. као вјероучитељ, привремени равнатељ и професор, дакле скоро 20 г. Намјештен је био управо зато што је једини у нашем књижевном језику био вјешт. Био је и зачасни грађанин града Карловца.”

Стање гимназије у првој години нове политичке ере у Хрватској види се из њезина извјештаја: Програм краљевскога налога гимназија у Карловцу концем школске године 1869. – У Карловцу, тиском Ivana Nep. Prettnera, страна 30.

Послије Хорватића преузео је управу школе као први свјетовњак Јосип Костић (1865-8), раније професор загребачке гимназије и као филолог 1864. г. члан одбора за састављање терминолошког рјечника, под предједањем дра Фрање Рачког. Г. 1868. враћа се Костић у Загреб.

Костића насљеђује као директор Игњат Бартулић, који води школу од 1868. г. па све до 26. II 1884. г., дакле до иза њеног спајања с реалком и преласка у Раковац. Тако Бартолићево директорство пада од Нагодбе до Khuena, па самим тим чини посебну еру.

Бартулић, рођен у Јасеновцу 1829. г., свршава науке у Бечу, а почиње са службом у Осијеку. – Врстан педагог, ванредно марљив и савјестан. Послије умировљења живи у Загребу, гдје коригира школске књиге. Тамо је умро 1889. г.

Међу наставницима има 1879. г. још пар фрањеваца. Ту је још Хорватић који предаје латински, грчки и хрватски језик и разредник је IV разреда. А патер Иван Жибрат ради као вјероучитељ, али предаје и повијест и природопис и још води природописну збирку! Од њега је чланак у овом Извј. о једном Талијану свећенику! (в. попис чланака у извјештајима).

Разредници I р. Валентин Манделц, II р. Петар Градинац и III р. Јосип Месек су свјетовњаци.

Православним ученицима предаје вјеронаук мјесни парох Никола Беговић, прота, писац, јавни радник и народни заступник.

У изванредним предметима поучавају: краснопис Вал. Манделц, пјевање и глазбу Vinko Knapp, а писање већ давно познати Antun Supran.

Из извј. се види да је ранији равнатељ Јосип Костић 1868. г. премјештен у Загреб, исто и Јулио Шајатовић, а Петар Мудринић у Пожегу. Он је отишао у Пожегу зато што је Хорватић оздравио и вратио се на дужност. А мјесто Шајатовића постављен је “изучени гимназијалац” Петрар Градинац!

Вјероучитељ за ученике Јевреје (мозаичке вјере) је и даље рабин Агон Reich.

У шк. г. 1871/2. може се рећи да је гимназија прешла у свјетовне руке. Хорватић умре у марту, а сад остаје једино као катехет вјероучитељ о. Иван Жибрат.

Као што је некад Хорватић, и још по који фрањевац, ишао у Беч ради стручног усавршавања и на професорски испит, тако је сад Петар Градинац одаслан у Беч за спремање старокласичне књижевности. Мјесто њега долази као намјесни учитељ за вријеме потребе (такав је онда био наслов за почетнике наставнике средње школе) Иван Стекласа, касније врло познати писац уџбеника.

Школу је 1872. г. поред Хорватићеве смрти, задесио и ненадани губитак смрћу младог Словенца Валентина Манделца, који је нагло оболио и за 12 дана (15. V) умро. О Манделцу каже Програм 1872. г., да је у овој гимназији дјеловао веома успјешно од шк. г. 1864/5. Губитак напоменутога овога учитеља такођер је по књигу Славјанску уопће, напосе пако по књигу словенску знатан, којој је посљедњој реван и успјешан радник био те у рукопису оставио зготовљена и са коментаром провиђена Götheova Фауста. – Манделцу је ускоро захвални словенски народ на гробљу Дубовац подигао споменик (одломљен класични ступ као симбол његова прерано прекинутог живота). Посвета овог споменика била је 13. XI 1881. г. у присуству ђака и наставника. – Да се види како Словенци своју историју књижевности обрађују и његују, вриједно је споменути да је неке године сад у новој Јсл. једна студенткиња љубљанског универзитета долазила у Карловац да прикупи податке о Маделцу за свој дипломски рад! – Манделц је у своје вријеме био у Карловцу и активан друштвени радник.

Кад је 1874. г. основано свеучилиште у Загребу, није више било потребе да се за спремање средњошколских наставника иде ван Хрватске. Одсад се редовно студира у Загребу. У вези с тим је било сасвим природно што је 19. II 1877. г. за професорске испите била основана код Филозофског факултета у Загребу комисија за испитивање наставника средњих школа. – Овим је било ријешено питање формалног квалифицирања гимназијских наставника.

У вези с радом и спремом наставника гимназије у ово доба су и чланци које они објављују у штампаним школским извјештајима. Овдје се доносе наслови чланака из извјештаја до којих се могло доћи. Неки су споменути већ раније.

Erster Jahres – Bericht 1855. г.:

С. 3-4 Kurzgefasste Geschichte des Karlstädter Gymnasiums

патер Cherubin Horvatić

V. Jahres – Bericht 1859. г.

С. 3-16 Eigenthümlichkeiten des Čakavischen Dialekts

Von p. Cherubin Horvatić

Програм 1869., стр. 3-16 Giacopone de Todi (животописни списак)

отац Ив. Ев. Жибрат

Програм 1870., стр. 3-11 Спектрална анализа и нарав небеских тјелесах

Игњат Бартулић

Програм 1871., стр. 3-17 Стање средњих учионах у Аустрији

Игњат Бартулић

Програм 1872., стр. 3-15 Цар Клаудије у његово доба

Иван Стекласа

Извјештај 1877. Махнитост царева из обитељи Јулијо Клаудијеве, описано по цару Нерону

Рудолфо Земљић

(о Земљићу: Цувај III 82, са сликом).

Наведени радови изгледа да су већином професорске испитне радње.

Кад је Хрватска Нагодбом добила просвјету у своје руке, јавила се и потреба за властитим уџбеницима. У том је циљу 1877. г. почела да ради наклада школских књига, која издаје уџбенике трајније вриједности. Тако се неки писци, нпр. као Дивковић, Петрачић, Клаић, Хоић, одржавају све до Првог рата, дакле четири деценије. Слично је и с прерадама страних уџбеника Мочника, Pokornya и др. – Марнова прерада латинских текстова: Lhomond, Urbis Romae viri illustres, – чита се исто до Првог рата.

Шк. г. 1868/9. била је од града одређена комисија (мјешовити одбор школски и господарствени) да извиди стање смјештаја школе, “којом су се згодом и они освједочили о неприкладном смјештају ове гимназије у садашњој згради”, тј. у самостану, “као и о силним поправцима који су течајем времена неизбјеживи постали”. – Равнатељство је на то ставило градском поглаварству писмене приједлоге “чврсто освједочено да ће познато пожртвовање главнога поглаварства и заступства градскога овој толико година отвореној рани зацијело лијека наћи”. – На ово:

“Течајем великих празника шк. г. 1869. дало је овоградско славно поглаварство, споразумно са својим заступством, у гимназијских просторијах на свој рачун потребите поправке извести, именуце дало је у пет собах нови под, и скалине од дна до горе метнути, дочим је све прозоре, нутарње и вањске уједно са шалузини, по најмљеном мајстору дало поправити и уредити, а по мастилару осим њих јоште и сва врата помастити. Тим је напоменуто славни поглаварство школским просторијам толи жуђену потребу намакнуло, те тиме себи и самому заводу лице освјетлало. За допринесене овом пригодом знатне жртве изјављује ово равнатељство најтоплију хвалу уиме завода.”

Овако обновљене просторије служит ће гимназији све до краја, до г. 1882. односно 1886.

Из године у годину расте и унутрашње опрема школе књигама и училима. – Учитељску књижницу, која је г. 1868. имала 806 дјела у 1652 свеске, порасла је 1870. г. на 921 дјело у 1.792 св. Спомиње се сад и ученичка књижница са 272 књиге. – Г. 1872. књижница исказује 1.118 дјела у 1.942 свеске и 404 свешчића. Ученичка књижница није се овај пут повећала скоро ништа, јер показује 193 свеске и 100 свешчића! Ово је донекле разумљиво кад се узме да књиге пролазећи кроз ђачке руке врло брзо троше, па у живим посудбама књижницама представљају у ствари потрошни материјал. Ипак и из тих давних времена сачувало се до наших дана доста старих књига ученичке књижнице на којима се види да су доста читане и биле доста крпљене и увезиване и превезиване.

Статистика показује да број ђака у тој малој гимназији није био велик.

Шк. г.	1867/8. свега 70 (I р. 30, II р. 20, III р. 10, IV р. 10)				
1868/9.	72	28	16	18	10
1869/70.	82	41	21	11	9
1870/1.	82	33	25	17	7
1871/2.	82	31	18	21	12

Пораст је и даље доста спор.

1876/7. има 100 ђака и 7 наставника, док у исто вријеме реалка у Раковцу има 14 наставника са 154 ђака.

По вјери, у овом случају Хрвата и Срба, било је 1869. г. 32 према 13, 1871. г. 55 према 12, а 1872. г. 62 према 7. Има у тој школи у самостану и по један-два јеврејска ђака.

У реалци је било више православних, чак и до трећине, јер су ту долазила дјеца из Крајине.

Док је гимназија била виша, омјер је био подједнак: православних 14 до 16, а 1855. г. има их само 8, јер је школа нижа.

По успјеху има десетак први ред с одликом, први ред око 40, други ред и трећи ред остали, поправака мало. Интересантно је да то даје проценат успјелих ђака од 60-65%, какав се јавља и стално касније све до наших дана!

У оно доба “кад није било никаквих социјалних ни здравствених установа за бригу о ђацима, постојала су по приватној иницијативи друштва која воде бригу о сиромашним ђацима. Такво друштво на гимназији звало се Друштво св. Ђирила и Метода. Спомине се да је оно 1869. набавило одијело за 9 ученика. Тада има главницу од 469 ф 26 новчића. Г. 1872. набавило је за ђаке 160 школских књига, а главница је порасла на 591 ф 37 новчића.

У то доба храни се и станује у самостану бесплатно по пет-шест ђака. А неки се хране и по грађанским кућама. У она времена дешавало се и да ђак у кући послужује уз услов да га пусте у школу кад је обука, а за учење кад ухвати времена!

Опћу бригу о ђацима водила је и школска управа. Тако директор Игњат Бартулић у саопћењу крајем школске године каже на крају:

“На крају позивљу се сви они који буди властиту буди туђу дјецу изађу, те ју овамо у школу шаљу, да се чешће преко године, барем свакога мјесеца једанпут, код овога равнатељства о ћудоредном владању и напретку њихову пропитују.”

Школска кроника тих времена биљежи разне догађаје, карактеристичне за она времена или иначе знатније.

Тако у Извј. 1869. налазимо:

“Редку срећу доживела је ова гимназија 13. ожујка т. г. поводом премилостивога похода Њ. апоштолског Величанства нашега прејаснога краља Фрање Јосипа I у овом граду. Исто наиме Његово Величанство благоизволело је у пратњи преузвишене и пресветле господе министра Коломана Бедековића, бана Гј. Барона Raucha и ине сјајне господе, такођер ову гимназију походити, којом је пригодом овому известитељу (директору Бартулићу) редка срећа у дио пала, да је Њ. апоштолско Величанство по разредих и иних собах водити и на милостиво стављена питања одговарати смио. На погдеоје ученике благоизволело је такођер Њ. Величанство примилостива питања ставити. При улазу у гимназију и премилостивом излазу одпевала је сакупљена школска младеж почетак и заглавак царевке уз громко орење узклика: Живио! – На успомену дошаштја Њ. апоштолског Величанства у Хрватску дозвољени и держани су били празници од 8. ожујка по подне до укључиво 15. и. м.”

Ово је једна слика оних времена старе монархије Аустро-Угарске.

Сасвим друге је природе био овај случај:

Жалостан случај догодио се 22. XII 1869. г., кад је у Карловцу од своје старе болести са пријевима нагло умро кр. владин тајник Винко Пацел, који је био дошао на преглед гимназије. Пацел (већ спомињани ђак ове гимназије) истакао се у политичком животу послје укидања апсолутизма. Рођен у Карлоцу 1825. г., ђак гимназије око 1843., као студент у Бечу судјелује он активно у покрету 1848. г. Научио је више модерних језика. Као професор наслиједио је у Ријечи чувенога Франа Курелца. Био је књижевник, дописни члан Академије, а 1861. г. заступник града Карловца у сабору. Међу његовим списима је и пријевод с француског књиге Еугена Кватерника "La Croatie". – (Пацелова биографија и слика: Цувај II 1121-3). – Његова је кћерка била касније равнатељица Дјевојачке школе у Карловцу и јавна радница у женским друштвима, и још послје Првог рата живјела је у Карловцу у мировини.

Као школски надзорник долази касније у Карловац и хрв. Књижевник Јанко Јурковић, нпр. 1871. г.

Дана 4. II 1871. јавља кр. хрв. слав. далм. земаљска влада, да је бан L. Rauch на властиту молбу разријешен дужности и части банске. Банску дужност вршит ће до даљег Коломан Бедековић, досад министар за Хрватску у Пешти, док у Пешту иде Петар гроф Пејачевић.

Из свих досадашњих података види се како је дјеловала гимназија као мала четвороразредна. Њезина судбина међутим почиње постепено да се мијења послје 1874. г. Те је године почело ново законодавство о школама; први је донесен закон о основној настави, о пучком школству. – Законом од 14. XI 1874. биле су уређене плаће учитељског особља на средњим школама. Одсад се мањак за издржавање гимназије из Маркезове закладе покрива из аутономног земаљског буџета. – Г. 1875. води се жива јавна дискусија у штампи о реорганизацији средњих школа. Расправља се да ли је важнија гимназија или реалка. То је била као нека борба између класицизма и реализма.

Право знаменита за школу је тек 1878. г. кад је било дозвољено да се гимназија прошири на потпуну, велику. Дозвола је дата уз услов да град доплаћује разлику у трошковима. Занимљиво о том Р. Лопашевић:

"Јавно је мнијење било да мала гимназија не дотиче потребама града Карловца и његове околице и да би ту требало завести потпуну гимназију. Такав је завод на иницијативу карловачкога заступства дозвољен, па су јур (Лопашевић ово пише 1879.г.) отворена два разреда горње гимназије (V и VI разред). Дакако да ће оснута велике гимназије изискивати од града знатних жртава, јер треба се знатним трошком подигнути и нову гимназијску зграду, али Карловчани ће напети све силе, да си све помало али сигурним путем утемеље учевне заводе без којих неима нигдје

напредка, у народном животу.” Овако Лопашећ. Међутим, Карловчани, дакако, друкчије поступише!

Послије дозволе отвара се шк. г. 1878/9. V разред, год. 1879/80. VI р., 1880/1, VII р. и 1881/2 VIII р. – А баш те године гимназија је била укинута, додуше формално само, али ипак царском одлуком укинута! Како је могло до тога доћи? Карловчани, још од времена Зринских и Франкопана познати као “жабари”, по свом обичају нису ни овајпут “напели све силе”, како је прорицао Лопашећ, нису саградили нову зграду за гимназију, него су стално тражили помоћ владе поводом пораста трошкова за гимназију, сада велику, односно тражили су да се гимназија прогласи земаљским заводом, тј. да падне на терет земаљске владе. На то је одлучено да се карловачка гимназија укине, а велика реалка у Раковцу, тада још ван градског подручја, у бившој Крајини, да се претвори у велику реалну гимназију. Стварне промјене ђаци ту нису осјетили, осим што одсад жабарски синови морају да иду у гимназију на “Кордун”.

Тако би сад било на реду упознати се с реалком,

Прва школа у Раковцу

Крајишка школа у Раковцу у ствари је прави основ данашње гимназије у Карловцу. Та је школа прије тога већ од 1765. г. радила у Слуњу јер је по крајишком систему свака регимента имала једну Главну школу (Haupt-Schule), па тако и Слуњ. Печат ове школе: К. к. Szluiner Regiments Normal Haupt-Schule – с царским двоглавим орлом – в. код Цуваја I 434).

Како је штаб слуњске регименте за вријеме Француза пресељен у Карловац, било је природно да пређе овамо и региментска школа, што се десило тек 1819. г. Она тада има три разреда и важи као Muster-Normal-Hauptschule (узорна школа). Таква школа још се од раније назива и Oberschule (виша школа) за разлику од обичне тривијалне, основне школе, која је нижа (Unterschule).

У извјештају од 1881/2. г. каже се о том пресељењу:

“Школа је тим промијенила мјесто, али га је замијенила и бољим. Јер, премда је она и у Слуњу бригом пуковније добро успијевала, то јој се истом у Раковцу отвори право поље за још успјешнији рад. Не требамо се ни мучити за узроке – доста је рећи – школа је сада близу Карловца који прија свакој жељи добре школе.

Декретом цара Фердинанда V од 1838. г. уводи се уз Oberschule још један разред, четврти, али тај траје двије године. Тај се разред зове још и “рисарска школа” (Zeichenschule). Свршени ученик те школе могао је

прећи у вишу реалку (Oberrealschule). Раковачки ђаци обично су прелазили у Graz. То значи да је Oberschule имала вриједност ниже реалке.

У IV разреду Oberschule радила су два учитеља: један граматикални и један технички. Плаћа им је била релативно висока, по 400 ф годишње. Постављени су натјечајним испитом.

Тако је, дакле, изгледала прва раковачка школа.

По § 32 Politische Verfassung der deutschen Volks-schulen, школском устройству од 11. VIII 1805. г. учили су се у Oberschule ови предмети: вјеронаук, рачунство, геометрија, градитељство, словница и писање диктанда, писмени састави, краснопис, земљопис, писање, тјелесномјерство, механика, природопис и природословље. Нема, дакле, повијести, живог језика... А према царској наредби од 2. VII 1838. г. Б 2760 учи се у другој год. и господарство.

Да би се Oberschule снабдјела потребном опремом, било је набављено геометријских апарата за 327 и 30 новч. и физикалних апарата за 104 ф.

Тада још Oberschule чини цјелину с Trivialschule, основном школом (упореди данас 8-годишње школе).

У крајишким школама влада потпуно њемачки језик, командни језик војске и службени језик царства. Ово је у режиму реакције послје 1815. г. још било и поштрено. У школама не само да је њемачки језик наставни, него је ђацима забрањено било уопће да говоре материнским језиком. Била је уведена и шпијунажа. Чим неки ђак примијети да његов друг проговори својим језиком, мора одмах да му даде Sprachzettel, језичну цедуљу. Код кога се нађе више тих листића, бит ће строжије кажњен. Чак ни с рођеном матером, кад дође да га посјети, није ђак смио проговорити својим језиком. Тко проговори или се друкчије огријеша, уписује се у срамотну књигу (Schandbuch), смјешта у срамотну (Schandbank) или магарећу клупу (Eselsbank). – Овог нестаје 1850. г.

Као протутежу оваквим казнама имала је свака крајишка школа и своју почасну књигу (Ehrenbuch) за уписивање најодличнијих, награђених и похваљених ђака. Нпр. у Хрватском школском музеју чува се и "Ehrenbuch des k. k. Militär-Haupt-Normalschule zu Rakovatz", а било је и почасних клупа (Ehrenbank).

Сам град Карловац имао је у то доба посебну дјечачку школу (k. k. Knaben-Hauptschule); о том в. раније.

Стање раковачке школе 1846. г.

Стање раковачке школе неколико година прије него је постала реалком види се врло лијепо из извјештаја (Schulenbericht) од 15. XI 1846. г., какав је крајишки школски директор морао подносити сваке године.

Вриједи исцрпније размотрити овај извјештај.

Крајишки управни официри имали су и дужност да школе прегледају (визитирају) и да дјелују да се настава унаприједи. Њихова се брига односила на материјално стање и снабдијевање школе. У овом се извјештају нарочито наводе они који су се у том истакли. Но они су пратили и ток наставе па су се зато мјесечни испити одржавали у њиховом присуству.

Извјештај даље говори о раду катехета, вјероучитеља, па наводи оне који су за похвалу, али и оне који не задовољавају.

Даље се наводе подаци о раду учитеља и њихових помоћника. Отуд се види и да су у Раковцу тада били ови наставници: Zeichenlehrer Joseph Kniesbach, Classenlehrer Franz Radocsai, Oberlehrer Joseph Paulić, Unterlehrer Thomas Paulić, Schulgehilfen Georg Paulić унд Јосепх Бошњак.

Предавања готово свуда задовољавају. Залагање ученика види се по добром успјеху. Полазак школе већином задовољава. Владање даје повода за потпуно задовољство. Одјећа ученичка доста је слаба али чиста.

У школи је тада било 124 ђака, од тога у IV р. 45 или у 1, г. 30 а у 2. г. 15; то је за 12 више него лани. – Од ових ђака 14 их је из подручја слуњске регименте, а 14 из других. Из војних комунитета (трговишта) 3, а из Провинцијала (грађанске Хрватске) 14. Дакле, школа већ велике не служи само својој регименти.

Школу су изванредно посјетили "Seine Excelenz Herr General Feldmarchallieutenant Ritter von Dahlen, па isti takav von Hartlieb, те Herr General von Theodorovich.

Посебно је међутим интересантно било да се види каквих је школа имала сметња у раду.

Иако није била сметња, али било је посебно оптерећење за школу кад је 1. XII 1845. г. под бр. Q 5454 било одређено да се недјељом уведе поучавање у цртању за калфе и шегрте.

Основне су сметње сиромаштво, удаљеност и разасутост крајишких домова, затим снијегови и поплаве па, скоро сваке године, оскудица у исхрани с прољећа. – У овом је једино шварачка компанија била у повољном положају, док ђаци из осталих подручја морају плаћати стан. Тако је много талентиране дјеце слуњске регименте било запостављено. Свега по два ђака из сваке регименте имали су стипендију од 60 ф годишње.

Главни је међутим и најинтересантнији дио извјештаја приказ стања школске зграде, врло информативан и врло инструктиван за све прилике.

Извјештај предлаже ништа мање до изградњу потпуно нове школске зграде за Hauptschule за Раковац. Наводи и разлоге. Број ђака расте; 1846. г. их је за 28 више него 1845.

Незгодно је било да се врши доградња. Зграда лежи на Еспланаде (предњем пољу) карловачке тврђаве па би се због архитектонских обзира смјело дограђивати само лаганим материјалом (дрво и цигла), што опет не одговара школским потребама. Због тога је Генерал-команда 19. XI 1846. под Q 5431 одредила да се нађе мјесто за градњу ван еспланаде тврђавске.

Стање пет разредних соба (Lehrzimmer) било је овакво:

				стопа
1. р. нижи 21 ђак, виши	50 ђака, предвиђено	61, површ.		538 кв.
2. р.	34 ђака	“	32 “	228 “
3. р.	41 “	“	45 “	312 “
4. р. 1. година	30 “	“	33 “	392 “
4. р. 2. година	15 “	“	10 “	352 “

Према овом израчунато је да на сваког ђака дође у 1. р. нешто више од 8 кв. стопа, у 2. р. 7, у 3. р. 7, у 4. р. 11 и 35 кв. стопа. Међутим, по прописима Вис. ратног савјета од 31. III 1845. Б 583 и Генерал-команде од 24. IV исте г. Q 1883. требало би да на сваког ђака отпада по 1/3 кв. клафтра (хвата) или по 12 кв. стопа у основним школама, док за одрасле ђаке треба по 18 кв. стопа. Стопа је 0,316 м, палац 1/12 стопе. Горњи рачун изнијели смо у цијелим стопама, а у ствари је дат све до 60-не једне стопе!

Између клупа требало би, по § 356 школског реда, да буде слободан пролаз од 2 стопе и 6-8 палаца (око 80 цм), а није.

Неки ђаци сједе преблизу пећи што је нездраво. Кад је превруће, шкоде тјелесна испарења. Кад дјеца сједе густо, теже је с дисциплином. Кад тако нагурани пишу, може доћи да се коме кичма искриви на страну. У препуне разреде не може да стане све што је прописано, па се средства за обуку морају доносити из ормара у ходнику. – Школа нема ни засебне собе за цртање.

А обука два прва одјељења у једној соби сасвим је против прописа чл. 352 школског реда, јер не смију два наставника у исто вријеме радити у истој учионици.

Све ово говори за изградњу нове зграде.

Овако извјештај од 1846. г.

Било би интересантно по овим критеријима извршити мјерења и рачунања у садашњој згради гимназије!

Стара раковачка школа добила је нову зграду тек 1863. г. кад се већ из мале реалке почела претварати у велику. То је био предњи дио данашње зграде. А стара зграда о којој је овдје било говора налазила се испред садашње у простору парка до улице. Других података о њој, као ни њене слике, засад немамо. Касније од раковачке Главне школе одвојена основна школа радила је све до овог столећа у згради садашње Шумарске школе.

О претварању Oberschule у реалку касније, а сад још нешто о крајишком систему управљања школством. Ово зато што су ту управитељи Oberschule имали доста видну улогу.

Управа крајишких школа

Дидактичко вођење школства у Крајини карловачкој имали су почетно пијаристи. Административну управу вршила је војна власт.

Г. 1782. почело се с оснивањем школских комисија код војних јединица (компаније, регименте, генералат). У Комисији генералата ускоро добива главну улогу педагошко-дидактички равнатељ (Grenzschulen-Direktor).

Г. 1800-9. био је такав директор Johann Sablyak, који доласком Француза прелази у Славонију.

Њега наслеђује у француској ери Фрањо Јурјевић (1809-16), градски капетан карловачки и члан школске комисије.

Затим кратко вријеме врши дужност Josip пл. Bach (29. IV – 18. IX 1816).

Г. 1816. до 1822. је директор др Ivan Markussievitz, свећеник! Његових књига било је нешто у Проф. књижници гимназије, сада у Градској.

Надовезује се ера знаменитога Franza Juliusa Frasa de Paula. – Fras је рођен у Вранском у Штајерској г. 1794.; тамо и умро 1868. г. Зна се да је 1822. г. (дакле са 28 г.) био као учитељ из Глине именован за директора у Карловцу, гдје остаје до пензије 1849. г., дакле 27 година. – Знаменит је у просвјети као организатор школства и као писац (на њем. језику).

Већ 1824. г. издао је у Карловцу Инструкције за учитељску службу. Г. 1828. издаје Напутак за опетовнице, а 1829. Напутак за више учитељске течајеве у Раковцу, дакле, читав низ школских списа.

Посебно је издао у Карловцу 1830. г. Опис карловачког генералата, а 1835. г. у Загребу Потпуну топографију карловачког генералата, по ком је дјелу најпознатији ван школе.

А писао је и о повртљарству 1825. и о воћарству, Карловац 1840. г.

Фрасова епоха пада готово уједно с ером реакције у Аустрији, кад је држави било главно да школе буду за њене сврхе што дотјераније, али не и да их буде што више за шире слојеве народа.

У то вријеме кретала се плаћа школског директора од 500 до 700 ф годишње уз стан и огрјев.

Као и све у Крајини, и директори су били униформирани (слика: Цувај I 812).

Послије Фраса постоје школски директори крајишки до 1868. г. У то вријеме нижу се Фрасови насљедници:

Имбро Антолић, као директор 1849. – 17. II 1851., кад је премјештен у Петрињу у замјену с Микоевићем.

Антолић је истакнути школски радник и писац (Слика: Цувај II 318). – Рођен у сељачком дому у Невинцу код Бјеловара 1801. г., тривијалну школу свршио код ујака жупника у Дрњу у Подравини, а затим геометријску школу у Бјеловару. – У главној школи у Бјеловару почео је као учитељски вјежбеник. Затим је учитељски помоћник (Schulgehilfe) па учитељ у Оточцу и, коначно, надучитељ (Oberlehrer) у Раковцу. Г. 1837/8. одлази на специјализацију за слијепу и глухонијему дјецу у завод св. Ане у Бечу, камо су одлазили учитељи из Крајине још од Фелбигерових времена на опће усавршавање и праксу. – По повратку из Беча добива Антолић разред (као Klassenvorstand) у реалци, односно у Oberschule. До 1849. г. био је и локални равнатељ, а од те године и школски директор генералата до 1851. г., кад прелази у Петрињу, гдје ће већ 1853. г. и умријети. (Слика: Цувај II 318.) – Касније је Људевит Варјачић спјевао пјесму у спомен Антолићу као оснивачу школског књижевства у доба успавано.

Антолићев рад на школским књигама тече 1838-52. г. Које је књиге издао може се видјети код Цуваја II 200, 206, 208, 342.

А како се у оно доба расправљало о школским књигама види се из неповољне критике Антолићеве на Абецедар славонског школског директора Николе Хацића (Згб 1847), али и из црквених примједба на Антолићев Мали катекизам (Карловац 1848).

О том води преписку и војна власт. Слуњска регимента 4. V 1849. (Оберст Мудровчић) моли карловачку школску комисију за исцрпно стручно мнијење. Регимента цитира Ноту банске управе од 25. III 1849. Нр 1600 о том како досадашњи уџбеници у школама не одговарају захтјевима времена које тражи увођење школских књига састављених у чистом народном језику, нпр. Хацићевог Абецедара. Регимента жели да зна колико та књига одговара данашњици (der Jetztzeit).

Истом згодом бански намјесник Лентулај 25. II 1849., поводом оцјене школских књига у спису генералне команде Q 57 од 30. XII 1848., гдје се нарочито радило о Хацићевом Абецедару, – говори међу осталим и о поучавању у народном духу.

Лентулај сматра да не стоји тврдња да су крајишке школе довољно провиђене народним књижицама па да зато Хацићеве књиге не треба. А колико тих књига и има, нису правилне ни по језику ни у правопису. Наводи као примјер њемачко-хрватски рјечник I, II (Згб, Жупан 1841 и Гај 1846). У њима је стари начин писања у нарјечју словенско-хрватском или кајкавском, које је још к томе преобилним германизмима искварено да се искрени пријатељ домовине и зналац краснога нашега језика народнога расплакати мора тим више што се у нашој јуначкој Крајини најчистији илирски језик говори, који у овој књизи тако немилице нагрђен јест. (Што би Лентулај данас казао да чује како понеки наставник говори у разреду).

У Антолићевим књигама, новим правописом и сходније напретку духа састављенима, требало би много којешта исправити (германизми, провинцијализми, тискарске погрешке). – Уз Антолићево “Упућење у србски краснопис”, које потпуно заслужује признање и похвалу, пристајао би Хацићев Абецедар, гдје се – у духу равноправности – налази напутак к читању српском.

Карактеристична је ту и Лентулајева напомена зашто се у Крајини учи њемачки језик: из начела политичкога и хисторичкога, јер је народ наш крвљу својом доказао да жели уздржати цјелокупност монархије, а и због тога што је њемачки у Крајини одавно уведен и што ми засад ради своје користи не можемо без њега бити.

У то доба употребљавала се у Слуњској регименти 31 школска књига; од тога 8 Антолићевих.

Антолић је с учитељем Фрањом Радочајем из Раковца судјеловао и на школској конференцији у Петрињи 1850. г., сазваној 30. V 1850. Б 2148 Високог ратног савјета, одржаној од 29. IX и сљедећих дана под предсједањем генерала Кнежевића. Предмет је био да се утврди учење народног језика у крајишким школама, а уз то 1) ревизија школских књига на народном језику, 2) изналагање система предавања хрватско-славонског језика, 3) основне тачке уџбеника народног језика (граматике и читанке). Састав словнице био је повјерен Мијату Стојановићу. Он је књигу и саставио, али бит ће да је то ускоро пригушио Вахов апсолутизам. У књизи Речана: Повијест петрињских школа (Згб 1894, с. 14) наводи се да се рукопис те словнице налази у Раковцу, јер су списи банијског школског равнатељства кад је 1862. г. премјештено у Карловац онамо пренесени.

Петрињска је конференција закључила да се нови Абецедар у југославенском језику састави према Хацићевим и Антолићевом. Да ли ће се, како предлаже Хацић, у Абецедар уврстити и ћирилица, остављено је да ријеши војна власт.

Расправљано је и о југославенском правопису.

Састављена је и научна основа за народни језик.

Скупштина је коначно нагласила да нису доста само књиге него треба и способних учитеља, а за то су потребне учитељске школе и нужно да се уреди садашње слабе плаће. Ово се све наводи у вези с Антолићевим радом да би се видјело колико су просвјетни радници у оно вријеме били и способни и стручно спремни и активни. – Успут се из ових материјала види и како је народни језик почео продирати у крајишке школе у времену народног буђења и распламсавања народне мисли 1848. г.

Антолића је наслиједио као школски директор крајишки Филип Микоевић, премјештен 29. I 1851. под Б 174 из Петриње у замјену с Антолићем. О њему има напомена да му је за вријеме док је још раније служио у Вараждинској крајини била препоручена већа вјерска сношљивост! Нема спомена како се у том владао у Карловцу, гдје је био од 17. II 1851. до 1. IV 1854. г. Умировљен 1857., умро 1877. г. Слика: Цувај II 320.

Слиједећи равнатељ крајишких школа Johann Januškovac именован је 1. IV 1854. г., али већ 14. II 1855. г. прелази у Загреб. Слика: Цувај II 584.

Спомиње се затим да је равнатељ школа у Карловцу био 1857 – 17. VI 1862. г. Антун Чивић, рођени Винковчанин.

Последњи директор школа карловачке крајине био је Стефан Михолек, рођен 1799. г. у Grazу, служио у Петрињи и Сремској Митровици од 1855. г. директор школе у Раковцу, а 1862-8. директор школа генералата. Слика: Цувај II 585.

Г. 1868. престаје постављање директора крајишких школа. Мјесто њих долазе сада надзорници, но о том ће бити говора код приказа живота реалке.

Микоевић, Чивић и Михолек били су за заслуге одликовани златним крстом с круном. То је изгледа било последње признање истакнутијем просвјетном раднику пред пензију. – Тако је био одликован и Радочај Фрањо, учитељ и равнатељ мале реалке. Слика: Цувај II 623.

Још треба овдје споменути да је прије Антолића школу у Раковцу од 1819. г. водио надучитељ (Oberlehrer) Franz Potoschnigg, бит ће свакако Словенац. Иначе је њен управитељ уједно крајишки директор.

Мала реалка

Антолићев наследник Johann Januškoves, поријеклом Чех, радио је у Карловачком генералату 33 године: надучитељ у Оточцу 1822. г., па у Петрињи од 1823.; 1850. је у Раковцу најприје разредник (Klassenvortstand), а онда и равнатељ. Вио је изабран и за почасног грађанина кр. слободног града Карловца! Г. 1855. премјештен је у Загреб, а 1863. умировљен.

За његове управе била је 1851. г. досадашња раковачка Oberschule прозвана нижом несамосталом реалком, чиме је у Раковцу и формално била основана реалка. Ово је било извршено на основу наредбе од 1850. г. да се аустријска основа за реорганизацију средњих школа протегне и на хрватске школе (основа је од 16. IX 1849.)

Раковцу је, дакле, реалку донијела линија апсолутизма.

По тој је основи реалци задатак да будућим обртницима пружи нужна предзнања, а уједно да приправља младеж за техничке науке. – О том нешто друкчије и исцрпније Цувај (III 196): Задаћа је била реалци иза како се устројила у њемачко-славенским земљама, да с једне стране подаје потпуну образованост не служећи се старим класичним језицима, а с друге стране да подаје неко предзнање за обртне струке и, најпослије, да приправља за више техничке заводе.

Према томе, како већ школа иде или само за једним или и за другим од ових циљева, дијеле се реалне школе у мале реалке, које могу своје предмете на неки начин заокружити и тако самостално постојати, и на велике реалке које спајају ниже с вишима.

Школски Извјештај од 1881/2. каже о том:

Ну како је већ далеко наобразба свијета на западу поскочила, како се од школа стало све више изискивати, – то и ова наша раковачка није могла остати онаква каква је примитивна била. – Сада је истом била она нешто према духу времена који је стао више него досада гледати на реални свијет и на његове потребе.

Раковачку реалку води у првој фази, док је била нижа, тј. 1853-63. г. Радочај Фрањо, рођен у Слуњу 1800. г., умро у Карловцу 1880. г.; дан прије великог потреса, – како каже биљешка о њему! Он је био 1818-19. ђак карловачке гимназије, па онда полазник учитељског течаја у Раковцу, гдје је положио испит с одликом. Наставнички позив почиње као учитељски вјежбенику Оточцу 1820. г. Ту постаје и учитељски помоћник (Schulgehilfe). Г. 1824. је у Вукманићу. Испит за разредног учитеља полаже с одликом 1839. г., 1842. је надучитељ у Оточцу, а 1853. долази у Раковац на реалку. Умировљен је као њен директор 1863. г.

Радочај је у току свога наставничког рада, поред већ наведеног одликовања златним крстом с круном, добио 43 похвале и 14 новчаних награда! Предавао је њемачки и хрватски језик. Слика: Цувај II 623.

У то доба излази 1855/6. г. неколико наредаба с упутама о крајишком школству, о главној школи, о реалци, о уређењу школа и књигама. – Те реформе сматра Цувај темељем каснијега тако красног развоја реалног школства.

Тада је уређено и питање дотација наставника реалке. – Ту треба имати на уму да је то вријеме апсолутизма, а сваки ауторитативни режим, који тражи ослонаца на чиновништву, мора да ријеш и питање награде својих послушника. (Тако је нпр. и 6-јануарски режим одмах донио закон о средњим школама с новим плаћама професора!)

У реалкама уче се сада ови предмети: вјеронаук, хрватски, њемачки, земљопис, повијест, математика, геометрија с цртањем, градитељство и рисање, природопис, физика, механика, просторучно рисање, господарство и калиграфија. – Будући да се влада, – каже Извјештај 1881/2., – озбиљски, да кажемо по очински за просвјету народа побринула, није могла остати код старога кад свијет иде унапред. Због тога је ратно министарство 1862. г. на предлог пуковника Schrotta додало нижој реалци 3. разред (у Раковцу отворен шк. г. 1862/3. – Тада су настале и неке промјене у програму: у математици је рачунство, мјеничарство, царинарство, а учи се одсад и лучба, кемија.

У вези са тим промјенама одваја се реалка коначно од основног школства, а нешто касније одвајају се од ње учитељски течајеви, те се тако ова школа потпуно осамостаљује.

Какви учитељски течајеви? И о том треба рећи коју.

Учитељски течајеви

Увођење систематског школства за Марије Терезије изазвало је потребу систематског спремања учитељства.

У Карловачком генералату бригу о том имали су испрва пијаристи. Они су морали старати нарочито за кандидате с ову страну Капеле, дакле у Огулинској и Слуњској регименти.

Неки учитељи већ тада одлазе у Беч у завод св. Ане ради усавршавања.

Учитељски кандидати спремају се редовно почетно код неког искусног учитеља. Кандидате учитељи бирају из реда својих најбољих ђака највишег разреда Главне школе. Они им прво пружају прилику да се у нижим

разредима вјежбају у обучавању дјеце. Ови су учитељски вјежбеници (приправници или препаранди) полагањем испита постајали школски помоћници (Schulgehilfe) па привремени учитељи или помоћни (Gehilfslehrer) и коначно прави учитељи. Народ их је у Крајини звао једноставно “лер” (Lehrer), а жене им “лерка”; оне су биле дужне поучавати дјевојке у домаћинству и ручном раду за 4 ф мјесечно. Ако нису, узела је власт другу на рачун мужеве плаће!

Ускоро су школске комисије почеле оснивати посебне учитељске течајеве. Ово је за директора Маркусијевића у Карловачком генералату двадесетих година XIX в. већ прешло у систем, а поготово у Фрасовој ери. Примјер течаја в. код Цуваја II 619 (Марко Левар).

Течајева је било тромјесечних и полугодишњих, али они ускоро нарастају у једно и двогодишње, дакле у праве школе.

Колика је била потреба за тим течајевима, види се и отуда што још тридесетих година има на учитељском послу доста крајишких ислужених подофицира.

Одлуком Цесаро-краљевског високог дворског ратног вијећа (K. k. Hoher Hofkriegsrath) у Бечу од 27. II 1835. г. Б 791 почело се с увођењем учитељских течајева уз Oberschule. Раковачку Oberschule одабрала је крајишка управа 1842. г. да се у њој одгајају народни учитељи. Ту своју дужност, поред опће наобразбе могла је школа лакше вршити као реалка. Од г. 1854. течај траје по двије год. Од школске године 1858/9. до 1863. то је већ редовна двогодишња.

Тако је учитељско спремање ишло и развијало се од чисто практичног у школама и код учитеља преко течајева, најприје краћих и нередовних а затим дужих и трајнијих, све до редовних двогодишњих, који се коначно претварају у редовне учитељске школе.

Таква раковачка двогодишња школа одваја се 1864. г. од реалке и, наредбом генерал команде у Загребу од 25. IX Q 3564 прелази у Петрињу и наставља се тамо до наших дана као учитељска школа.

А како је било с карловачком учитељском школом? Она има сасвим други почетак. Она је настала као српска школа. Срби су наине у Аустрији имали црквено-школску аутономију, коначно регулирану на темељу старих привилегија Рескриптом царским од 1868. г.

На основу тог права Срби оснивају своје националне школе, па 1875. г. и учитељску школу у Карловцу. Та је последије Првог рата постала државна и траје до наших дана. Од шк. г. 1962/3. она се с једне стране претвара у педагошку гимназију, док с друге стране прераста у педагошку академију.

Ово је било потребно споменути због уске повезаности крајишких учитељских течајева с раковачком школом и малом реалком.

Година 1863. донијела је реалци прерастање у велику реалку, а с тим је било спојено и одвајање с једне стране од основне наставе, како је већ показано, а с друге стране од учитељских течајева, дакле потпуно самостаљење школе.

Таква, она ће сад плодно дјеловати два деценија.

Сабор 1861. о реалци

Знаменити Сабор од 1861. г. расправљао је и о реалци. На 92. и 93. сједници донио је коначно 27. IX у зак. чл. основу за реалку. О том је било дискусије, сличне оној о гимназији, највише о њемачком језику, па о плаћама наставника, али је сигурно била најинтересантнија о гимнастици.

О наставничким плаћама казао је Јосип Торбар:

– Господо, морате признати, ако се успореди учитељство с другим службама, да је оно мањухински награђено; мислим да су сви учитељи најкукавније плаћени, не само на реалци. –

Ово је казао свећеник, наставник, писац и, касније, предсједник Академије, бивши ђак карловачке гимназије. Но он није ни први ни посљедњи који може дати овакву констатацију о наградама просвјетних радника!

Посебна је дискусија била о том да ли да се уведе у реалке нов предмет народни катекизам (о родољубљу, народном духу, па о правима и дужностима домородаца). Ту је било говора и да би то била као нека “црвена” књига. Споменут је први пут у Хрватском сабору социјализам и комунизам, револуција у Европи. Изгласано је да се тај предмет као “народна књига” уведе.

Сврху реалке одређује Сабор овако: опће образовање за оне који се желе посветити обрту или трговини, или прелазити у више техничке заводе; да се знанственим начином приправљају за ове струке.

У програму су облигатни предмети: вјеронаук, хрватски, њемачки, земљопис, повијест, рачунство у нижој реалци, математика у вишој реалци, природопис, физика, лучба (кемија), механика (стројословље), цртање геометријско и просторучно, градитељство, дескриптива (описно просторомјерство), краснопис, моделовање и гимнастика. – У необлигатне предмете иду живи језици, пјевање и брзопис (стенографија).

Уз ово је програм градива по предметима и разредима и план предмета и сати.

Необично је интересантна била дискусија да ли да се уведе гимнастика.

Народни заступник Драгутин Јелачић мисли да сваком човјеку треба здраво тијело и здрава душа, па предлаже да гимнастика буде облигатни предмет.

Матија Месић, свећеник, књижевник, први ректор, касније и професор свеучилишта, подупире тај предлог: “За младеж која мора дуго у школи напето радити, добро је да иде на гимнастику.”

На ово Стјепан Илијашевић, свећеник, наставник, касније школски надзорник, сматра да је доста да гимнастика буде необлигатни предмет. Тај је предмет дошао из великих градова гдје младеж увијек међу зидинама сједи, те јој је потребно да се мало на кретање научи. Наша младеж, тек изађе, има се гдје играти. Ми не требамо комедијаша који ходају на штакама или се пењу као мачки. Та гимнастика је и погибелна. Наша је хрватска младеж здрава ума и здрава тијела, па нек се креће по пољима као и досад. Но да нам се не каже да смо заостали, нека гимнастику учи онај кому је потребна, тко жели у војнике, али не као облигатан предмет.

Устаје Фр. Жужел, свећеник, бивши ђак карловачки и најприје истиче како младеж дан на дан свуда у свијету бива слабија. Зато је потребно да се тијело јача, особито ако се сједи дуго у школи. Гимнастика није лудорија, њом се може и живот спасити. А ја кажем, завршава Жужел, да онај младић који једну уру иде на вјежбање, тај ће послѣје код књиге за двије уре напредовати.

Авелин Ђепулић наводи како је 1859. г. питао граничаре како је било у рату у Италији. Они веле да је зло: како би могао војевати с оним Французом који се пење као мачак. – Код Солферино је Француз освојио неки торањ тек кад је пустио *voltigeure*, који су најбољи гимнастичари.

Дискусију завршава Мирко Шухај наводећи да су дјеча која вјежбају много практичнија и ништа се не боје.

Почетак велике реалке

О том се опсежно говори у Извјештају 1881/9. г., стр. 3-32 из пера тада младог професора Franje Valle.

“Бит ће тому 28. И 1883. г. 20 година кадано се превишњом царском одлуком мала реалка раковачка претвори у завод, данашњу велику реалку. Није додуше од тога много времена прошло, али се за овај завод као мало за који, не само у бившој Крајини, него и другдје, може пуним правом устврдити да његове дане далеко надилазе његове заслуге око просвјете

нашега народа. Јер промотримо ли његово дјеловање то кратко вријеме и сравнимо ли га у том с икојим другим средњим заводом наше домовине, морамо признати да је он, ако не и први – а то сигурно међу првима од својих другова.

“Управо стога вриједан је он да му споменемо који од најважнијих доживљаја, јер казивати све моменте његова живота, значило би писати историју великога дијела нашега народа.”

“Не можемо овом згодом да зашутимо оних људи чије ће се име увијек славно спомињати уз ову реалку и њене прве почетке. Први је такови заслужни човјек пуковник Schrott, за онда глава 10. одјела за Крајину код ратног министарства у Бечу. Увиђајући тај вриједни царски савјетник крајишке заслуге за превишњи дом Хабсбуршки, а познавајући добро прирођени талент за науке у крајишника замоли он по ратном министарству под којим је у оно доба Крајина била – од Његова Величанства за Раковац велику реалку.”

“Цар се смилова и тако изађе превишња одлука царска 28. I 1863. г. Касније је слиједило још више рескрипта од ратнога министра, а све један бољи од другог за нашу реалку, јер ју добри Schrott управ заволио.”

“Кад је овога вриједнога старине нестало, наслиједи га Гедеон витез Заставниковић, пуковник слуњски. Разумије се да је он као крајишник Личанин свуда радио за Крајину али су му школе особито биле срцу прирасле. Зграда ове реалке, за коју се он бринуо да се оваква каква је подигне, приповиједат ће дуго свијету о његовој љубави према овом заводу. – И више би за сигурно добра учинио да га нагло не стиже смрт несмиљена.”

“Осим њега сјетити нам се и бригадира Ivana Viteza Wagnera, кому повјери ову реалку ратно министарство рескриптом од 5. II 1863. г. да њом као њен непосредни управитељ влада. И овај бијаше прави отац њезин. Да не бијаше његове очинске руке свуда и свагдје тешко да би се она, како је слаба била као и све у почетку своје, подигла тако брзо на ноге.”

“То су први пријатељи овога завода, но не треба мислити да их нема више.”

“Тако нађе ова реалка у првом свом почетку свуда добра сусретаја. Али и даље сматраше њу крајишка влада, била она под ратним министарством, до 1871. г., или под главним заповједништвом у Загребу, све више и више својим мезимчетом. Ако икому, то њојзи није смјело никад ништа фалити.”

“Из свега се види да овом заводу није фалило љубави владине. Ну има тому и других разлога. Крајишка влада била је сасвим војничка, па је

свагдје уз опћу народну просвјету и добробит мислила и на своје војничке интересе. Тако је реалка уз свој циљ била и војничким сјемеништем. Тако мораде овај завод гледати гдје му многи реалац скреће с правога пута, а не изнађе друге помоћи до утјехе да и он није пропао за домовину. Војничка власт узвраћала је овом заводу својом љубављу зато што је и он њој љубав чинио.”

“Влада се као и прије тако и до најновијег времена радо бавила па и данас радо бави овом реалком, те јој никад не да дâ заостане за својим другарицама другдје.”

Зашто Franjo Valla овако “кади” влади, видјет ће се касније из приказа кризе у којој су се реалке нашле у осмом деценију.

Како је све то текло, види се из даље наведенога...

Развој велике реалке

Раковачка реалка добила је шк. г. 1863/4. IV разред, 1864/5. V р. а 1865/6. г. VI разред, тада завршни.

Она ради у новој згради, подигнутој иза бивше старе, дубље од улице, 1863. г. из средстава крајишке имовне закладе. То је био предњи дио садашње зграде, без јужног и западног крила, али са степеништем. Слика зграде: Цувај III 694.

У другом год. Извјештају (Bericht...) 1864/5. г. каже се да су 4. XII 1864. под бр. 4051 одобрене биле Adaptirungen им Schulgebäude. Не види се тачно шта би значиле те “преинаке у градњи”.

Шк. г. 1869/70. уведен је у реалци у Раковцу испит зрелости (матура). Што је то значило, види се из Извјештаја 1881/2. г.:

“Између другог бје том и то узрок да се ма и колико доскочи разним неприликама наших реалаца на техници. Од то доба нису они морали више на техници полагати врло строгих, тако званих “Aufnahsprüfungen” (пријемни испит) да их приме на технику.

С овим је било у вези проширење реалке на седам разреда. У ствари је мала реалка добила IV. разред, па су тако одсад бивши IV, V и VI р. велике реалке порасли на V, VI и VII р. То се види из статистике у Извјештају за 1871. г., гдје је био почетно извршен упис до VI р., а концем године школа показује VII р., али без четвртога те године. Уписани четврти био је у току године унапређен у V.

Овом реформом, како вели Цувај, упоређена је тек реалка посвема гимназији. Обје имају заједнички циљ да подавају вишу опћениту образованост. Разликују се у том што гимназија настоји да се довине тому

циљу помоћу старих класичних, а реалка помоћу модерних културних језика. У осталим предметима има реалка свладати још и више него гимназија. То вриједи именовито за математичко-природословно градиво. Осим тога реалка има и описно мјерство (дескриптиву), а у нижим разредима мјерство и мјерствено цртање. А и кемија (луцба) јавља се као посебан предмет.

Порастом на седам разреда реалка је изједначена с осталим великим реалкама на свијету.

Посебна наредба о матури, гдје је наведено како се мора одржавати, изашла је у VI 1872. г. – Неке модификације у тој наредби изашле су 1879. г.

Занимљива је матура од 1872/3. г. Од десет свршених било је касније 4 професора (Мојо Медиф, Никола Прица, Јован Бијелић и Исак Кордић), три поштанска чиновника, 1 економ, 1 официр и један телефониста (тај “телефониста” је Никола Тесла). За Теслу је касније његов ујак тражио дупликат матуралне свједоцбе, па и он наводи да му се нећак посветио телефонској струци!

Питање наставног језика

У реалци, на крајишком подручју, било је то питање још теже него у гимназији. Ткалац о том духовито каже поводом свога кратког боравка у Бихаћу: Турци говоре нашки, а наши говоре њемачки. – У Крајини је владао њемачки језик као командни и службени. У школи је хрватски језик имао у неку руку улогу страног језика. Предавао се као предмет. И то тек од 1850. г., а и тада слабо, јер још није било стручних учитеља. Тек од године 1860. постао је хрватски језик наставним, али само за повијест и религију. Превладава тек од 1868/9. г. али то је ишло мало по мало и неједнако. То бива за управе генерала барона Antuna Mollinary. Тешкоћа је и у том што нема уџбеника на хрватском језику. – Њемачки требало је тим поводом да остане само као облигатни предмет. – Хрватски језик био је тек г. 1874. начелно проглашен наставним.

Кад је Молинариа, странца, наслиједио као заповједник Крајине, домаћи син барун Фрањо Филиповић, познат око Окупације БХ 1878. г., мјесто очекиваног потпуног увођења хрватског језика долази до враћања на старо. Наредбом од 3. IV 1878. бр. 1842. њемачки језик поново задобива реалне предмете као наставни. О том каже Лопашкић: “У новије доба загребачко војно заповједништво опет уводи више њемачки језик него треба, што настави више одмаже него помаже. – Тако је, како каже, Цувај

њемачки језик опет “докопао” неке предмете. А Извј. 1881/2. додаје: “Ова наредба опстоји и данас, а докле ће још ваљати за овај завод, одлучит ће ваљда наскоро данашња висока земаљска влада. Ми се нећемо даље у ову ствар упуштати, јер би требало о том мало дуље говорити, – завршава писац Fr. Valla.

Поводом наредбе генерала Филиповића позвао је “Обзор” новоименовано земаљско школско вијеће, – он се нада од патриотичне свијести чланова тога одбора, – да ће гласно просвједовати против безобзирнога Филиповићева германизовања хрватског народа у Крајини! Цувај не наводи да ли се то Обзором очекивање испунило.

Наредба је негдје остала на снази чак до 1885/6. г., дакле већ послје утјеловљења Крајине матери земљи.

Школски извјештаји штампани су у то доба у службеном дијелу двојезично све до завршно 1880/1. г.

Управа школе

До 1871. г. врховну управу водило је министарство рата у Бечу, а касније до укидања Крајине Генерал команда у Загребу.

Послије управитеља мале реалке Радочаја, који је г. 1863. умировљен, водио је школу као велику реалку привремено у I. семестру шк. г. 1863/4. Franz Vaničak. То је онај касније врло чувени писац ванредно важне повијести Војне крајине (Specialgeschichte der Militärgränze, I-IV, Wien 1875). Ваничек је рођен 1805. г. у Чешкој. Као сиромашан ђак тешко се школовао. У оно вријеме радио је у новинама! Прво наставничко мјесто било му је 1841. г. у винковачкој гимназији, затим у Сењу, 1863/4. у Раковцу па опет у Винковцима. Пензионирани 1869. г. издржава из “чедне мировине” многобројну обитељ. Био је особито надарен и уман. Аутобиографског је карактера његов спис “Ein arbeitsames Leben” (Један радни живот). Умро је 1894. г. у Осијеку. – Слика: Цувај II 193.

У другом семестру 1863/4. г. води школу привремено професор Мартин Секулић (1836-1904, Згб), писац и члан Југославенске академије (списи из природних наука: РАД 15, 23, 26, 27, 41, 50, 58, 64).

Директор др Ferdinand Peche води школу 1864-68. г., до свог преласка на свеучилиште у Инсбруцку (Тирол).

Сад се нижу три стална директора: Шоштарић, Ухлирш и Липеж.

Шоштарић пл. Шишман (Sigismund) Летованићки родио се 1834. г. у Цветлину код Иванца, умро 1874. – Слика: Цувај II 198. Свршио је пуковнијску раковачку школу, па гимназију у Карловцу, академију у

Загребу, гдје је 1850. г. матурирао с изврсним успјехом, да затим, по жељи стрица, адвоката у Загребу, сврши јуридикчко-политичку струку на свеучилишту у Grazu. Али се он приватно бавио наравословљем (природним наукама) и пошао 1854. г. за наставника математике и природописа у Вараждин. Препоруком генерала Walustäutena слуша у Бечу природне науке, нарочито ботанику, и полаже тако испит 1858. г. из природописа за више разреде а из математике и физике за ниже. Затим ради у Сењу, Риједи и Крижевцима (ратарница), да 1868. г. дође по молби и натјечају за директора раковачке реалке с год. плаћом од 840 ф, доплатком од 240 ф и станом у нарави.

За његовог доба постепено се замјењују наставници Аустријанци с Хрватима. Кад је гимнастичко вјџбалиште пресељено иза зграде, он оснива испред зграде ботанички врт, који је постојао све до иза Првог рата. Ту је било разног биља и дрвећа (нпр. ариш, тиса), свако означено латинским именом на емајлираној таблици. Слично је тада било и у парку на Корани!

Његови бивши ђаци, међу њима и Буде пл. Будисављевић, сјећали су се увијек, како вели Цувај, с љубављу и почитањем вриједнога тога радника.

За његове управе пада и посјет Његова Величанства краља и цара Фрање Јосипа I у Карловцу. Цар је посјетио тада и раковачку реалку. “Пошто је Његово Величанство све точно прегледало, о свему се распитало, изразило је своје особито признање, опростивши се најљубажљивије, те се очито гануто над красним дочеком захвалило.

Послије Шоштарићеве смрти у току шк. г. 1874/5. долази у II. семестру за директора др Матија Климент Ухлирш. Рођени Чех и чешки ђак, Ухлирш неко вријеме ради као приватни учитељ великашке дјеце (информатор). Са 32 године, 1862. г., постигао је степен доктора филозофије у Grazu. У Хрватској је служио у Загребу, Осијеку, да 1875. постане директор у Раковцу, гдје остаје само двије године, јер је 15. X 1877. именован инспектором средњих школа.

Цувај каже о њему:

“Био је врстан стручњак, али оштрим својим темпераментом није увијек могао за своју личност да предобије симпатија које су педагогу и у опћинству и у ђаштву потребне, хоће ли да с потпуним успјехом у тешком свом звању дјелује.”

Какав је морао бити Ухлирш као инспектор, свједочи и то што су га старији наставници, а и некадашњи ђаци, спомињали још иза Првог рата. – А умро је још 1896. г.!

Његов мужевни али строги лик в. Цувај III 666.

Писао је и школске књиге за реалке.

Најприје управитељ, од 16. XII 1877. г., а од 22. VIII 1878. и директор реалке послије Ухлирша био је Виктор Липеж, дотад проф. у Загребу. Родом Штајерац, науке изучио у Бечу, службовао прије Раковца у Марибору и Загребу. Стручан за земљопис, повијест и њемачки. Писао и школске књиге. Био равнатељ комисије за оспособљење кандидата за пучко и грађанско учитељство, те члан крајишког школског вијећа. – Пензионирани у Раковцу 13. VIII 1892. г.

Подаци и слика: Цувај III 695.

Уз директора треба споменути и инспектора.

Како је већ споменуто, крајишки шулдиректори престају 1868. г. – Споменуто је и вријеме управе бригадира Ivana viteza Wagnera.

Г. 1868. био је именован инспектором Стјепан Сабљак, каноник, рођен 1816. г. у Раковици, умро у Карловцу 1896. г. Био наставник граматикални и хуманистички и равнатељ у Сењу, од год. 1868. је и школски савјетник за крајишке школе. Од год. 1870. био је школски савјетник за хрватско-славонску Крајину код министарства за развојачење. Радио је и на правопису.

Посебан је случај инспектора Вукасовића. О њему наиме пише у Извјештају 1869/70. г.: Sein taktvolles und humanes Benehmen gegenüber der Lehrkörper bekunden den wahren Schulmann (Њеков тактични и хумани однос према наставницима открива правог школника). Да ли је та изрека извјештаја била лекција Ухлиршу, питање је.

Вукасовић Живко, рођени Славонац. Послије гимназије и матуре 1850. г. слуша крајишки управни течај, па филозофију, па право и државословне науке, па природопис и ратарство, и из свих тих предмета полаже испите с одликом. Био је, дакле, у неку руку полихистор. – За вријеме апсолутизма има неприлика због свога мужевног држања. Писао је књиге из природописа, а радио је и у часописима, био члан Академије. Умро је 1874. г. у Загребу. Слика и подаци код Цуваја III 111-3.

Наставници реалке

О наставницима реалке опћенито говори Извјештај 1881/2.:

“Да новом циљу одговори реалка, требало јој је и других учитеља мјесто пријашњих, свому чину недораслих.

На ово се може казати да примјери, наведени досад, показују да је било и те како дораслих наставника у раковачкој школи и прије велике реалке.

Извјештај наставља: – И за то се влада побринула. Царска наредба од 5. II 1863. иште само врсне силе за овај нови завод. Само они који су више науке слушали и испите за велику реалку начинили могоше доћи на овај завод. – Истина, овакови се из почетка сви не јавише, али их бијаше ипак већина. Међутим, чим су се прилике промијениле, чим су понестале предрасуде о крајишкој официрској влади, чим је више наде било да ће се овђешњи учитељи боље награђивати за свој посао него ли то бијаше у првом почетку, стадоше се из свих крајева простране наше царевине јажмити многе врсне силе за овај завод. – Тако стаде ова реалка долазити на све већи глас. С друге стране поче је влада, видећи како добро напредује, све више миловати.

– Да учитеље овог завода како ваља подигне, стаде им влада од г. 1866. подјељивати наслов “професор”.

– И за материјалну опскрбу учитеља учинила је влада своје. Прва плаћа од 630 ф и 840 ф збиља није могла намамити, ну касније је почела влада плаће поправљати и за мировину боље се бринути, а г. 1874. изједначи влада учитеље у свему с онима у грађанској Хрватској, гдје су већ отприје боље опскрбљени.

– И за будуће учитеље поскрби се влада утемељивши год. 1871. стипендије за кандидате учитељске средњих школа.

Појединачни попис учитеља реалке налази се у Извјештају 1881/2. г. стр. 22-6.

Ту се види најприје низ Аустријанаца (Нијемаца, Чеха и Словенаца) који су прошли кроз раковачку реалку. Изоставивши оне који су били краће вријеме, вриједи споменути ове:

Nieper Christian, дошао из Кремнице, отишао у Трст.

Sehr Franz оде у Пулу.

Др Lecheitner Christian дошао из Innsbrucka.

Kremlinger Franz прешао касније у Љубљану.

Др Peche Ferdinand био директор.

Kregcz Emmanuel прешао у Винковце.

Sapetz Joseph, заслужан за обраду флоре Карловца, члан геолошког завода у Бечу.

Palasmann Karl прешао у Villach.

Hinterwaldner Hans Max прешао у Innsbruck.

Naraschek Wilhelm.

Међу онима који су краће вријеме били долазе: Lorenz Anton, Коларш Алоис, Möstl Alois, Spinca Joseph Angelo...

Највећи размјештај наставника био је 1870. године.

У постепеној смјени напред наведених с домаћим синовима јављају се ова имена:

Јагунић Јосип, свећеник, радио као катехета, али се квалификовао и за хрватски језик и предавао га до 1875. г.

Никола Живковић био православни вјероучитељ, касније митрополит у Тузли.

Секулић Мартин, мат. и физика.

Антонић Мавро, мат. и физ., умро 1870. г.

Витановић Јосип, хрв. и њем., издао Словницу хрватског језика, прешао у Осијек и Загреб.

Воргић Стјепан, пов. и хрватски.

Др Томић Петар, радио на повијесним књигама Матице хрватске, био и у Госпићу, Митровици и Загребу.

Брашнић Мијо прешао у Винковце.

Jamnický Ivan, кемичар, прави члан аустријског метеоролошког друштва и дописни члан Габелсбергеровог стенографског друштва, оснивач хрватске стенографије, коју предаје и у Карловцу, умро у Карловцу 1881. г. У некрологу се за њега каже да је био и превише марљив као црв.

Фридрих Гјуро, цртање, остао јако дуго.

Микшић Марко, дескриптива, дуго био.

Ханги Иван, катехета, прешао у Пожегу, основао закладу.

Valla Franjo, писац повијести реалке у Извј. 1881/2., радио за Матицу хрватску повијесне књиге.

Себишановић Гјуро, Славонац, свршио у Бечу мат., физику и природопис, у Раковцу 1875-82. г. Писао из струке. Цувај III 200.

Крема Фрањо, мат., физ., касније као инспектор долазио на школу све до Првог рата.

Штркљевић Иван, Подгоршек Јосип, Вучак Алберт, Живановић Владимир иду исто у низ наставника реалке.

Посебно су наставници који су прије били ученици исте школе. Ту су поред Микшића Марка, Вучака Алберта, још рано умрли Мраковић Остоја и Кордић Исак, па Бијелић Јован и дугогодишњи професор Никола Прица.

Ученици ове школе а наставници на другим школама су Plechan Antun (историчар петрињских школа), Vakić Wolfgang (то је др Војин, истакнути педагог у Београду), Јованић Јован, Грегурић Фердо, Везмар Милан, Гашпаревић Антун, Гргић Радослав, Милковић Андрија, познати писац Медић Мојо, Божанић Никола, Радовић Драгутин, Орешковић Алфред, Мудринић Матија, Муић Антун, Икономов Петар из Бугарске, Ковачевић Матија, Вукелић Павао, Кекић Лука, Мандић Симо, Рукавина Павао, Здјелар Владимир, Матић Анте, Гјурић Миле, Бабић Гјуро, Супан Јосип.

То значи да је од близу 200 свршених ђака велике реалке њих близу шестина отишло у наставнике.

Као што је куриозум онај навод о Николи Тесли да је телефониста, тако је интересантан навод да је Кокотовић Никола литерат. Он је (1859-1917) био заиста писац реалистичких црта из личног живота, уредник часописа “Хрватска вила”, “Балкан” и чувеног илустрованог листа “Дом и свијет”, али је интересантно да његова школа за њега наводи звање “литерат”.

Чланци у извјештајима

Као што се видјело код гимназије, у оно су доба извјештаји доносили уводно неки чланак ког професора школе, већином или његов дипломски рад или оригинални научни састав.

Наводе се овдје редом (година значи Извјештај):

1864/5.	3-16	Über Interpolation	von M. Antolić
	17-23	Die Erziehung in Bezug auf Landwirtschaft und Geschichte	Chr. Nieper
1866/7.	3-19	Die Flora von Karlstadt	Josef Sapetza
	20-25	Insecten von Karlstadt	Josef Sapetza
1868/9.	3-13	Кратак нацрт правца и значаја књижевности немачке после смрти Schillerove (1805)	проф. Витановић
	14-20	Das wichtigste über Falter (о лептирима) (касније настављано)	Joh. Max Hinterwaldner
1869/70.	3-12	Über Sprachunterricht, insbe sonders über die Zwecke und Forderungen der Grammatischen.	Писац ?
	13-24	даље о лептирима	Hinterwaldner
	24-27	Naturhistorische Notizen: A) Nachtrag zur Flora Karlstadts	исти
1871/2.	3-17	Нови наук о геометрији	A. J. Löffler
1872/3. и		Жупаније у данашњој Хрватској, Славонији	
1873/4.	3-17	и Војној крајини 1102-1301	Мијо Брашнић
	18-	Панонски град “Cibalum”	Мијо Брашнић
1875/6.	3-	Њешто о животу повјестничком (из лектуре)	FranjoValla
	36-	Ein Beitrag zur Besimmung der Wittagslinie	Wilhelm Marascnek

1876/7.	3-	Зоологичке биљешке	Гјуро Себишановић
	23-	Њешто о узтрајних моментих и разу	Ј. Штркљевић
1877/8.	3-	О поријеклу наше домаће или питеме звјеради (canida) и таквих глодаваца (глирес)	Гј. Себишановић
	24-	Елементарни наук о хармоничном титрању	М. Секулић
1878/9.	3-46	Три радње под А, Б, Ц о тро-четверо и полигонима и пирамидама у савезу с аритметичким и геометријским прогресијама (радња под А објављена 1876. у Прагу у мат. часопису)	Wilhelm Maraschek, члан Савеза чешких математичара
	47-50	Геологичке биљешке	Гј. Себишановић
1879/80.	3-24 25-32	Прилози за фауну околине карловачке	Гј. Себишановић
	99-114	Метеорологијска опажања	Johann Jamnicky
Извјештаји реалке доносе редовно на крају годишње таблице матеролошких биљежака.)			
1880/1.	3-24	Графичко рачунство или упораба геометрије на алгебру	М. Микшић
	25-29	Хелминтологијске биљешке и друго	Гј. Себишановић
	29-31	О рибах у Мрежници код Мостања	исти
	31-38	Различите фаунистичке вијести за околицу карловачку	исти
1881/2.	3-32	Велика реалка у Раковцу (Њезин живот и дјеловање 1863-1881)	Franjo Valla

Задаће

Овдје вриједи за илустрацију прилика, друштва и времена, степена школе и ђака, укуса и спреме наставника и слично, навести и какве су се задаће давале ђацима на обраду.

Нпр. мада је читав друштвени систем био усмјерен на богаћење младе буржоазије, у школама је омиљена у разним варијантама тема да знање и рад вриједе више него богатство и новац.

Кад се читају даване теме, чисто да се зажали што нема из тих времена остављених израђених ђачких задаћа.

За почетак да се види какве је задатке имао да обради Никола Тесла као матурант:

- Којими достојним мисли и чуврстви треба да завершите овај седми разред.
- Wissenschaft ist besser als Reichtun или исто у варијанти за матурску задаћу:

Kenntnisse sind die besten Besitztümer.

Сад остаје да се човјек запита да ли је Тесла по својој природи или по неспособности, или овако у школи одгајан, остао до краја живота у биједи у најбогатијој земљи на свијету!?

Преглед тема по групама показат ће да је реалка тада ипак имала и врло практичних погледа на потребе народа и домовине.

Често су задаване за обраду народне пословнице, као: Свако је ковач своје среће. Здрав дух у здраву тијелу, Зрно до зрна погача... Испеци па реци, Бољи добар глас... и сл.

Уз то паралеле: Прољеће и младост, Зима и старост или Залазак сунца и старост, Цвијет и нада, Пчела и човјек, Ученик и ратар.

Посебно су теме описи год. доба, па Ђачка свибањска свечаност; и посебна – Пара је зближила човјечански род.

Много је тема из повијести наше и свјетске, највише о знаменитим личностима, али нешто и о судбинама народа, нпр. Зашто се Славени и Југославени нису могли ујединити?

Слично и теме из литературе и језика: много о народним пјесмама, затим из Ченгић-аге; посебно о правопису, особинама пучког говора, о усавршавању језика, о стилу; редовно су биле и теме из старославенског језика.

У вези с природним наукама и земљописом биле су теме: о користи брда и долина из више обзира, Поплаве, Похвала воде, Важност Купе, Коране и Мрежнице, Рајна и Дунав, Море, Угаљ и жељезо, Стројеви, Злато и Жељезо, Важност жељезнице, особито пруге Карловац-Ријека, Брзојав,

Корист од шума, Сава и трговина, Комуникације, Штампa, Положај Карловца, Дубовац...

Из социологије и морала: Пријазност и опрезност, Шта да се ради кад избије пожар у граду? Зло друштво, Себичњак, Хвалисавац, Лажљивац, Искривљење истине у животу, Човјекољубље, Космополитизам, Темпераменат и карактер. Да ли би добро било слободу уопће не ограничити, Мисли на крају школовања, Сеоски учитељ, Корист од гимнастике.

А читав низ година стално се јављала тема: Сваком своје па мирна Босна; то је изгледа особито волио Franjo Valla!

Наставна основа (програм и план)

У Извј. 1864/5. наводе се предмети који су се тада учили у реалци. Прво су облигатни: вјеронаук, њемачки, хрватски, земљопис, повијест као опћи, затим аритметика, математика, геометрија и геометријско цртање, нацртна геометрија (дескриптивна или darstellende Geometrie), природопис, физика, кемија или лучба, господарство Landwirtschaft), калиграфија и цртање (Freihandzeichnen). – Затим долазе предмети необлигатни или freie Gegenstände (слободни): француски, талијански, стенографија и пјевање. Пјевање је уведено наредбом од 15. XII 1864. г. бр. 4656.

Тада још нема гимнастике.

Што је о гимнастици говорено на сабору 1861. г., већ је наведено. У Извјештају 1869. г. види се да је гимнастику учио Мартин Секулић, али већ 1871/2. види се да гимнастику ради August Löffler о ком вриједи више проговорити. Он је иначе био професор математике и физике, дописни члан математичког друштва у Прагу и прави члан математичког завода у Бечу. У раковачку реалку дошао је 1868/9. г. – Као гимнастичар био је ученик Štefanjev у Прагу. – За његово доба премјештено је вјежбалиште (Turnplatz), које се дотад налазило испред зграде, до улице, иза зграде, и ту је Löffler већ исте године приредио јавну вјежбу или Schauturnen. Уз Obersta von Georgievicsa, друге доличнике и ein distinguirtes (отмјену) Publicum, били су присутни и карловачки ватрогасци! – То је вјежбалиште постојало све до иза Првог рата. – Löffler је на II учитељској скупштини у Петрињи 1874. г. одржао предавање “Тјеловјежба у пучкој школи”. Он је и написао књигу “Гимнастика за учитеље пучких школа и учитељске приправнике” (са сликама) коју је 1879. г. издала Наклада школских књига. Тако је Чех Löffler био претеча касније у Карловцу врло развијенога Соколства, сада Партизана. – Löffler је 1875. г. био премјештен у Буђејовице, а 1881. г. налазио се у Прагу.

Тако је реалка била повезана са читавом Аустријом!

Научна основа мало се мијењала и касније. Г. 1881. било је предвиђено да се у реалци учи уз њемачки и француски језик као облигатни, а и нови предмет логика.

Кад је 1886. г. у Хрватској за све реалке била уведена јединствена основа, раковачка је реалка била већ претворена у нови тип завода, реалну гимназију.

Опрема школе

Кад се реалка претворила из мале у велику, влада јој је одобрила 800 ф годишње за допуну опреме. Овим новцем набављено је толико помагала за обуку да се школа у тој ствари могла мјерити с било којом старијом.

Извјештај за 1881/2. г. показује овакво стање:

- кабинет физикални 277 апарата и 25 справа
- збирка природописна: зоологија 2270 инвент. бројева, ботаника 1050,
- минералологија и геологија 3910, справа 20 и слика 125,
- географија и историја, каже се да жалибоже немају кабинета, али имају 70 карата, 8 атласа, 2 глобуса, 1 телуриј, 3 рељефа и 12 слика,
- математички и геометријски кабинет 181 модел и 101 инструмент,
- кемијски лабораториј 111 апарата и 87 справа,
- збирка за просторучно писање 1500 предлогака и 201 модел,
- за гимнастику 287 справа,
- за пјевање 1 хармониум,
- ученичка књижница 1638 свезака и 45 свешчића,
- учитељска књижница 2022 свеска и 225 свешчића.

На ово додаје Valla:

“Мислим да ови бројеви не требају даљега коментара”.

Десет година прије тога било је стање књижница: професорска 898 књига у 986 свезака и 419 свешчића или 1405 комада, ученичка 587 дјела у 1034 свеске и 389 свешчића или свега 1423.

Како се до тога долазило, показују извјештаји. Највише је куповано, али доста и примано на поклон од грађана или иначе.

Ђаци велике реалке

Како се кретао број ђака, казују следећи подаци:

1864. г.	106 ђака	1870. г.	125 ђака	1876. г.	145
5	109	1	139	7	154
6	128	2	181	8	130
7	120	3	194	9	119
8	122	4	201	1880. г.	134
9	126	5	171	1	126

По разредима било је ђака од 55 у I разреду па наниже до 8 у VII разреду. – Ипак ријетко када у И р. преко 50.

По вјери било је редовно око 2/3 католика, а једна трећина православних. Интересантно је да већ тада бива и до 9 Јевреја.

По поријеклу Крајишника до 2/3, остало из Карловца или из грађанске Хрватске, а понеки и из других земаља.

Кад се израчуна процент успјеха, види се да је бивало позитивних око 65%, број који се стално јавља све до данас. У оно доба су успјеси врстани: први ред с одликом, први ред, други ред, трећи ред. Поправака је бивало врло мало, понеки би остао неиспитан.

Број свршених ђака креће се годишње од 6 до 17, свега у 18 година 190 (имена у Извј. 1881/2. стр. 26-32).

Код уписа плаћали су нови ђаци по 2 ф, школарина је износила годишње по 5 ф за ђаке из Крајине, а за остале по 12 ф и још се плаћало по 1 ф за књижницу. – Из тога је школа имала прихода: нпр. шк. г. 1869/70. уписнине 58,80 ф, школарине 531,50 ф и за књижницу 70,50 ф.

Будући да су дјеца из Крајине морала у Карловцу плаћати стан и храну, било је стипендија, редовно по 5 ф мјесечно. Тих је било 1881. г. 26. Поред тога добивали су ђаци и потпоре. У ту сврху било је основано посебно друштво за подупирање сиромашних и вриједних ученика. Средства овог друштва порасла су у току шк. г. 1869/70 са 862 ф на 1038, 89 ф, г. 1877. на 1530, 41.

Приходи овог Друштва теку од чланарина, добровољних прилога и чистог прихода школске забаве (Реалбал).

Г. 1870. 32 ђака, дакле трећина, уживали су 4850 ф што стипендија што потпора.

Касније су стипендије разврставане у разним износима, па их је било од 85 до 300 ф.

Мјерило за потпору било је сиромаштво, а не припадност Крајини или Провинцијалу. Дакле, није било дискриминације јесу ли или нису “домаћи”!

Г. 1872. наредбом од 9. ВИ бр. 774 био је уведен пријемни испит (Aufnahmsprüfung) из вјеронаука, хрватског, њемачког и рачунства.

О ђачком становању води управа бригу и позива родитеље на савјетовање: Da die Art des Quartiers auf Gesundheit, das sittliche Verhalten und die wissenschaftlichen Leistungen der Schüler von bedeltenden Einflüssen ist, so wird den auswärtigen Eltern und Vormündern dringend empfohlen, bei der Wahl desselben für ihre Söhne oder Pflegebefohlenen mit grössten Vorsicht vorzugehen, und sich diesbezüglich mit der Direction der Anstalt ins Einvernehmen zu setzen, welche die nöthigen Auskünfte Wird ertheilen können.

Овако тражи директор Шоштарић.

Говорећи о свему старању за ђаке каже Извј. 1881/2.:

– Можемо мислити колико је тиме влада усрећила крајишких синова.
– Сиротињи овог завода прискочише у помоћ и вриједни грађани, а и друга господа у Карловцу пруживши младежи своју добру руку помоћницу. Сви ови опскрбљиваху сиротињу било новцем, било храном или одијелом. А уживали су ђаци у овом граду и много добра што чедне душе на јаву нити не доносе. Реалка нађе свуда добра сусретаја. – Тако је, ето, изгледало у она времена старање за ђаке условљено приликама друштва и стањем земље у којој је школа радила. – У поређењу с данашњим пада у очи мали број ђака.

Из школске кронике

Г. 1864. главни одбор индустријске изложбе у Загребу наградио је школу брончаном медаљом за изложене узорке писма и цртежа. Знак, колико је високо у крајишким школама стајала калиграфија и цртање.

Како је изгледала генералска посјета крајишкој школи, казује Извј. 1869/70.: Seine Excellenz der kommandierende Herr General Feldmarschal Lieutenant Ritter Mollinary von Monte Pastello beehrte die Anstalt mit seinem Besuche, liess sich eingend über den Stand derselben berichten, besichtigte alle Schullokalitäten und Lehrmittelsammlungen, und sprach sich ehrend über die dieser Anstalt “durch die Fürsorge der vorgesetzten Behörden” gebotenen Lehrmittel. Se Excellenz betheiligt zwei arme Schüler mit Unterstützung.

Исте је године редовну инспекцију извршио бригадир генералмајор витез Маравић. Nach der Inspektion richtete der Herr General theils belobende theils ermahnende Worte an die Schuyugend. – Те је године као школски инспектор долазио већ споменути Стјепан Сабљак.

У шк. г. 1871/2. били су Генерал ФМЛ von Криж и Oberst Hayek, а школски инспектор био је Живко Вукасовић, већ споменут.

Одобрењем од 27. IV 1870. бр. 4531 уређен је пред школом ботанички врт трошком од 433 ф. – За метеоролошка мјерења набављен је Енемометар фирме Brusotti из Милана трошком од 300 ф.

Спомиње се да су тада израђене и нове школске клупе.

Овом приликом вриједи споменути да је у шк. г. 1869/70. била изведена и ботаничка екскурзија у Озаљ, велик подвиг у она времена, а о том је онда била и писана хрватска задаћа.

За колегијалне односе у збору карактеристично је и како су наставници, кад им се разболио колега Hinterwaldner, преузели бесплатно његове сате.

Конечно, у вези с развојачењем Крајине и утјеловљењем матери земљи, заповједник Крајине генерал Фрањо пл. Филиповић 21. VIII 1881. бр. 2381 захваљује чиновништву на ревности, а 25. VII се и опрашта с Крајином. Од 1. VIII те године списи иду бану као повјеренику у послу сједињења Крајине с Хрватском; ово на основу заповиједи од 27. VII 2299.

Бан Ладислав Пејачевић посјетио је школу 19. VI 1882. г.

Из наведене статистике види се како је број ђака послје 1874. г. почео опадати. О том је у оно доба много говорено и писано.

Криза реалке

О кризи реалке пише већ Лопашевић: “Како пако новије доба не прија нигдје реалним и техничким школама, није се могла ни раковачка реалка развити како би то жељети било.”

У вези с овим има и код Цуваја:

“У осмом десетгодишту прошлога вијека стао је број полажајника у реалкама силно падати. Тужбе су на то избиле у јавност. У чланку “Наше средње школе” (Народне новине 1880., бр. 200) доказује непознати писац како број гимназијалаца од године у годину расте, а онај реалаца пада. Он сматра то за нездраву појаву којој би ваљало умјетним начином стати на пут. Чут ћемо послје којим се начином ударило да се горња жеља получи, – завршава Цувај. – А о том говори на другом мјесту: “Ранији задатак реалке биле су више стручне школе, но то се све више губи, па се реалке

претварају у заводе више опће наобразбе, што ће довести до преуређења у реалне гимназије.

Из овог се већ види да је криза реалке изазвала и њено претварање у реалну гимназију и уједно укидање гимназије у Карловцу и спајање оба завода у Раковцу. Зато треба о том још коју казати. А то има опширно изложено у Извј. 1881/2. из пера Franje Valla.

Valla се ослања на већ наведену статистику ђака. Он каже да је то био чудан појав, али има своје узроке. Док је број реалаца опадао, број гимназијалаца расте од 1872. до 1880. г. са 245 на 493 (рачунајући гимназије у Крајини).

На овој чињеници Valla сад на 12 страна разјашњава ситуацију реалке.

Реалка је 1872. г. нагло расла зато што су биле укинуте неке војне школе, нпр. и она у Турњу. Како је та укидана кроз три године, реалка расте.

Кад су међутим 1875. основане војне школе другог типа, реалка почиње опадати. Оснивањем тих школа престају и раније војне стипендије које је понеки од реалаца уживао.

Као други разлог налази Valla то што од 1873. г. опада благостање народа услед тзв. бечког краха. Тако је економска криза тада још младог капитализма погодила и далеку крајишку реалку.

Године 1874/5. прорадило је свеучилиште у Загребу, а тиме се уздигло гимназије као узгајатељи подмлатка за ову високу домаћу школу.

Посебни узрок је и оснивање тзв. Грађанских школа, које се јављају у Оточцу, Огулину, Слуњу и Глини као конкуренти ниже реалке.

Сад Valla прелази на оправдање реалке. Она даје више матураната сразмјерно броју ђака него гимназија. Она образује осим техничара средњи грађански сталез у практичном смјеру. Колико има шумара, економа, обртника, трговаца, официра и других стручњака који су у реалци положили темеље својој срећи.

Валла се нада да ће и влада и грађанство настојати да се реалка спаси и одржи.

Криза реалке, како се зна, завршена је њеним претварањем у реалну гимназију. Тиме је била завршена прва епоха и карловачке гимназије и раковачке реалке. Оне живе даље у симбиози.

Посљедњи Извј. реалке, много цитирани, је од 1881/2. школске године. Извјештај за 1882/3. шк. г. већ гласи на наслов. "Кр. велика реална гимназија у Раковцу", – дакле на нови завод.

Јубиларни датуми

Из свега изложеног види се да ових година падају у животу садашње гимназије у Карловцу сљедећи јубиларни датуми:

У вези с год.

1961.	оснивање ниже реалке у Раковцу 1851. г.	110 год.
1962.	гимназија проширена на потпуну 1792. г.	170 год.
1962/3.	снижење гимназије на малу 1852/3.	110 год.
	спајање гимназије и реалке 1882/3.	80 год.
1963.	учитељ жакан Иван, глагољаш у Дубовцу 1553.	410 год.
	фрањевци преузели гимн. од пијариста 1783.	180 год.
1863. г.	мала реалка претворена у велику	100 год.
	матурирао Никола Тесла на реалци 1873.	90 год.
1964.	пијаристи оснивају гимназију у Карловцу	200 год.
1965.	крајишка школа у Слуњу, матица реалке у Раковцу спомиње се 1765. г.	200 год.

Институције

Из ових података се види да је ових година прилика и потреба да се прослави јубилеј школе. Све наведене године могу се код прослава споменути, а везат ће се за прославу уз ону годину која буде најпогоднија, ово према томе хоће ли се одржати 1963. или 1964. г., од којих је свака приближно једнако погодна, иако је г. 1963. највише везана са заокруженим бројкама за јубилеј.

Тања Олуић
Ратко Релић

Ријечка књижара Ђ. Трбојевић РАСАДИШТЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ИДЕЈА

1 Guida generale di Trieste e commerciale di Fiume, Gorizia, Pola, Spalato e Zara, Државни архив Ријека

У једној од оних кратких ријечких улица, што воде од Корза према мору, која данас носи име Игнација Хенкеа, архитекте и пројектанта православног храма Светог оца Николаја, на броју 2 налазила се некоћ међународна књижара Ђуре (Gjuro, Giorgio) Трбојевића. У генералном комерцијалном водичу Ријеке¹ налазимо ову књижару у попису шест ријечких продавница књига и новина, те међу папирницама и продавницама канцеларијског материјала и духана. Улица се тада звала Via della Torre. Књижара је, међутим, основана 1907. године кад је улица водила од мора према Корзу и сходно томе звала се Via del Molo. Из 1907. датира нацрт излога према којему се може закључити да је то била прилично велика књижара са складишним простором. Из тог времена датира и молба Ђуре Трбојевића Градском магистрату у којој тражи рушење преградног зида. Не зна се какав је одговор добио јер је сличну молбу Трбојевић упутио Магистрату и 1913. године, када је, међутим, градски технички уред дозволио овај грађевински захват под условом да се тиме сложе Трбојевићеви сусједи. Према тој дозволи књижара се налазила у Via della Torre број 1 из чега неки погрешно закључују да је Трбојевић имао у непосредној близини двије књижаре. Прије ће бити да је улица, осим имена, мијењала и смјер; док се улица протезала од обале према Корзу књижара је била на броју 2, а кад је почетак улице био код Корза књижара је била на броју 1. Сигурно је, међутим, да се књижара налазила код православне цркве на што упућује споменута дозвола издана Ђури Трбојевићу у “libreria accanto la

chiesa greco-ortodossa in Via della Torre”². (књижара код православне цркве)

Било је то једно од оних мјеста гдје се могла наћи књига и штампа на хрватском или српском језику и гдје се окупљала ријечка интелигенција хрватске националности.

У свом осврту на Штампку књижаре и друштва у Ријеци Казимир Видас пише:

“Књижара Ђуре Трбојевића била је једна од три изразито хрватске књижаре (Ђуро Шикић, Ђ. Трбојевић Марјански и М. Полонијо Балби) до окупације Италије”³, а из Ријечног Новог листа од 1912. сазнаје се да “књижаре које желе књигу Јозе Ивакића “Повијест једне љубави” добити у комисију имаду се обратити на Књижару Ђ. Трбојевића у Ријеци”.

У попису књига што је Књижара препоручала читаоцима “Да човјек стигне да чита оно што је добро, потребно је да не чита оно, што је рђаво” налазила су се углавном дјела српских и хрватских писаца: Доситеја Обрадовића, Лазе Лазаревића, Ђуре Јакшића, Јована Дучића, Исидоре Секулић, Борислава Станковића, Милана Прибићевића, Јозе Ивакића, Рикарда Каталинића Јеретова, Антуна Густава Матоша, Јанка Полића Камова⁴, као и разноликих властитих издања.

Трбојевићев зет, Илија Марјански⁵, покренуо је, наиме, 1910. у књижари издавачку дјелатност.

СУМЊИВО ЛИЦЕ

Осим књига Књижара Трбојевић такође је продавала ријечку, загребачку и београдску дневну штампу, 8.000 од 12.000 тиража Новог листа, 5.000 примјерака загребачких и београдских новина, 3.000 од 6.000 “Ријечких новина”, и 1.000 од 2.000 “Ријечног гласника”. Новине и наслови, које је својим читаоцима нудила Међународна књижара Ђуре Трбојевића, као и дјела која је издала, свједоче о југословенској идеји и тежњи за уједињењем хрватског и српског народа. Све се то догађа у вријеме када на политичкој сцени дјелује хрватско-српска коалиција (на изборима у мају 1906. ова је коалиција освојила 31 мандат за Хрватски сабор), а у Ријеци излази Супилов *Нови листи*, што несумњиво подиже значење Ријеке као националног и културног центра ондашње Хрватске.

“Иако се хрватство у самој Ријеци није афирмирало у локалној, градској, нарочито у школској политици, оно се осјетљиво и опсежно афирмирало у опћој хрватској политици већ од почетка уставне ере, шездесетих година”, пише Милан Марјановић⁶, један од најближих сарадника Ђуре Трбојевића и један од аутора и чланова редакције *Новог листа*.

Дио плана Ријеке с улицама и бројевима кућа из 1889. У *Via del molo* бр. 2 налазила се кућа саграђена концем 18. вијека, чији је власник био Francesco Jelouscheg. У тој је кући 1907. Трбојевић отворно књижару.

Да ли је Ђуро Трбојевић био члан хрватско-српске коалиције? Јесу ли издања његове књижаре подржавана новцем из Београда? Повјесничари и политиколози још увијек немају децидиран одговор на ово питање. Др Ljubinka Karłowitz наводи да су српски радикали одржавали везе с приморским Србима и Хрватима⁷, али да је тим везама тешко ући у траг. Подаци до којих је у својим истраживањима дошла најчешће су из друге руке, те би, како и сама каже, закључци донијети на основу таквих података били хипотетски.

Из полицијских извјештаја може се закључити да Ђуро Трбојевић није био члан нити једне политичке странке “non consta abbia militato in alcun partito⁸, али да је био симпатизер југословенског иредентистичког покрета (Simpatizzo e simpatizza per il movimento irredentista slavo), те да је као такав опасан како и пише у његовом досјеу (pericoloso e come tale e già iscritta sui registri relativi) Из тих је разлога талијанска полиција у више наврата тражила протјеривање Ђуре Трбојевића из Краљевине или га стављала на попис лица којима се не дозвољава улаз у Италију. Но, 1929. године, кад је Ријека већ била потпала под Италију, Трбојевић је, осим књижаре на Сушаку, још увијек имао трговину (negozio) на талијанској страни Ријеке у Улици Макјавели број 1⁹ (на истом мјесту). То потврђује споменути полицијски извјештај из 1929., а у полицијском извјештају од 13. фебруара 1931. Ђуро Трбојевић се сумњичи да потајно растура антифашистичке брошуре и југословенске дописе сумњива садржаја¹⁰.

Ко је био Ђуро Трбојевић?

Његово име налазимо у изворној листи Српске православне црквене општине ријечке за годину 1910. под бројем 20, али осим имена нема других података.

Из матичних књига рођених у Ријечи и збирки особних и обитељских картона¹¹, те “смртвонице” сазнаје се да је Ђуро Трбојевић рођен 18. децембра 1865. у Медаку од оца Јована и мајке Кате, рођене Кларић и да је умро у Сушаку 25. децембра 1941. Био је ожењен Фрањицом (Francescom) Каузларић из Фужина с којом је изродио пет кћери: Марију – Фрањицу 1896. у Ријечи, Ану 1899. у Ријечи, Кармелу 1901. у Ријечи, Славу Зору 1903. такође у Ријечи, сина Милана 1906. (умро у једанаестој години), те Веру рођену 1914. на Сушаку, када је очигледно пред навирућим ратним догађањима породица преселила на Сушак, у кућу на Гимназијским стубама број 8. Ова је кућа била у власништву Ђуре Трбојевића који је и иначе био боље стојећи трговац што се може закључити из његове опоруке којом “универзалном наслѣдницом именује своју супругу Фрањицу Трбојевић, али са фидеокомисарном субституцијом у корист кћери Vere и Кармеле Трбојевић, те Славе удате Вуличевих.” Из опорукe се сазнаје да је

2 Државни архив Ријека ЈУ 2 И – 46/1913

3 Ријека, Зборник, Матиха хрватска Загреб 1953. стр 452

4 Књижара Трбојевић 1914. године препоруча Избор дјела из српско-хрватске књижевности (види прилог).

5 Илија Марјански, рођен 14. III 1881. у Старом Футогу (Нови Сад), од оца Милоша и мајке Јелене, био је ожењен најстаријом кћерком Ђуре Трбојевића., те се уз име међународне књижаре Трбојевић често помиње и име Марјански Ријека, Зборник, Матиха хрватска Загреб 1953. стр 242

7 Др Ljubinka Toševa Karłowicz, Хрватско-српска коалиција у Ријечи У складу са задацима нове дипломатије, Пашић у својству новог министра вањских послова, упућује један меморандум кр. Петру, ожујка 1904. износећи основне тачке српског програма, усмјереног против Беча и дуализма. Тачка 4. истиче нужност подржавања идеје хрватско-српске коалиције у Хрватској, те угарске странке независноћа. (Димитрије Ђорђевић, Покушаји српско-угарске сарадње, 1906. године, историја XX века, зборник радова, књ. II, Београд, 1961., стр. 353 – 382

Modello Q
Istruzione Ministeriale di Caspoggio 1903, N. 19454, Div. 9

Trbojević Giorgio in Fiume
R. QUESTURA DI FIUME

Divisione I^a - Gabinetto
Categoria speciale lettera. *a. n. 1*

Classifica (2)
Machiavelli

CARTE E DOCUMENTI COMPONENTI IL FASCICOLO						ANNOTAZIONI riciclano ad altri fascicoli
DATA			DATA			
Anno	Mese	Giorno	Numero	Anno	Mese	Giorno
1917	7	3	2714			
1928	IV	6	2619			
1929	VII	2	557h			
		10	7400			
1931	2	14	1587			

*Vedi cart. Au
Stari Fiume
documenti fasc.
Vedi fascicolo AS
Rade Marjan
Kostanovc Samko
1931
Anno 1939 - p. 1*

(1) Cognome, nome, patronim e soprannome della persona: esse località o cosa cui si riferisce il fascicolo.
(2) Indicare quelle corrispondenze segnate nella tabella A. della classificazione dagli atti.

Прва страница
у подебљем
досјеу Ђуре
Трбојевића у
италијанској
полицији

Modello Q
Istruzione Ministeriale di Caspoggio 1903, N. 19454, Div. 9

Denuncia di cessazione di esercizio

All' Ufficio Provinciale delle Corporazioni
FIUME

La Ditta *Trbojević Giorgio*
dichiara di avere, in data *20 Marzo 1939* cessato il commercio-industria
di *Cartoleria e Libreria*

da essa esercitato in (indicare il luogo) *Fiume*
via *Machiavelli* N. *1*

Indicare il motivo della cessazione
per malattia del proprietario

L'esercizio suddetto sarà d'ora in avanti condotto dalla ditta _____

Fiume, il *4 Ottobre* 1939 - Anno *1939*

Firma *G. TRBOJEVIĆ*
G. TRBOJEVIĆ
Proprietario

Si attesta che la suddetta denuncia corrisponde _____
Firma _____

NE. L'attestazione della veridicità della denuncia deve essere firmata dal Podestà del Comune o dalla competente Associazione Sindacale.

Mod. 63

Године 1939.
Ђуро Трбојевић
још је увијек
имао папирни-
цу и књијару у
Риједи. Улица
се тада звала
Machiavelli бр.
1.

n, Delta e v.

Prodan Regina, v. Porto, 8.
Sardi Elena, v. A. Manzoni, 8.
Schupp Franc.a, viale F. Deák, 85.
Spazzapan Maria, v. G. Parini, 4.
Srichia Cater., v. Fiumara, 15.
Stipettich Anna. Podmurvice, 210.
Tomsig Carolina, v. M. Buonarroti, 8.
Valentich Elena, v. Municipio, 10.

Libri e giornali.

Hromatka Adolfo, Corso, 46.
Mayer Celestina, p. Dante.
Polonio-Balbi M., calle Loggia, 1,
ingr. p. G. Kobler, 3.
Sikich Giorgio, v. L. Kossuth, 9.
Trbojević Giorgio, v. Torre, 2.
Zanutel A., v. Adamich, 4.

Lievito. (Fabbrica).

Prima fabbrica fiumana di lievito,
p. Mercato cop., 5.

Linoleum.

Haas Leop., Corso, 6.

Liquori. (Fabbriche)

«Adriatica», Soc. anon. industr.,
Sussak, sede della Direz. in Fiu-

Loibelsber
Posta,

Lucce

Prodan
tec.n.
gozia
Wibrheim
4, ingr

Luc

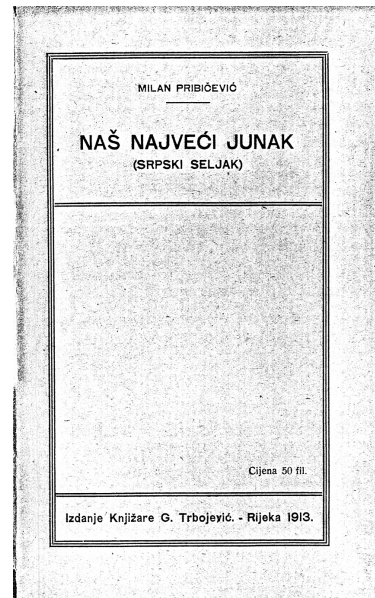
Esclusiva
l' Usina
10, 344
Whiteh

Lucce

(Betine,
Prodan
ti, 3.

(fornitori
Prodan
4: 9

Издавак из
комерцијалног
водича Ријеком
у којем се види
да је Ђуро
Трбојевић имао
продавницу
књига и
новина.

Насловница
Прибићевићеве
књиге

di Th. Scha-
a.

atthyány, 2.
de Verne-

C. Goldo-
iali da co-
produz. di

nc. De Do-

.o, Delta.

ev. com. e
ria G. Car-
tria, 5.
Domici 10

ПРИЛОГ

**“Да човјек стигне да чита оно што је добро,
потребно је да не чита оно, што је рђаво”**

Анри Барби, Српске победе (ћирилица)

Херман Банг, Грофица Урна

Белел Аугуст, Жена и социјализам (наша снага)
превео У. WiesnerБелић А. Срби и Бугари у балканском савезу и у
међусобном рату (ћирилица)Цар Марко, Моје симпатије, Књижевне слике и
студије, Одабрано коло

Черина Владимир, Распеће

Черина Владимир, Јанко Полић Камов (Есеј)

И. Ђипико, Утисци из рата (ћирилица)

Данилевски, г. п. Кнегиња Тараканова,

Хисторијски роман из 18. вијека

Дачић Ж., С Брегалнице и Вардара (ћирилица)

Дела Ђуре Јакшића (ћирилица)

Дела Лазе Лазаревића (ћирилица)

Дела Доситеја Обрадовића (ћирилица)

Достојевски Ф. М., Кротко јање, фантастична
приповијест

Дучић Јован, Песме (ћирилица)

Франс А., Црвени крин (ћирилица)

Гончаров М., Понор, роман (ћирилица)

Gumplowicz Ludwig, Нацрт социјалне
филозофије

Ивакић Јоза, Село и варош

Јанковићева М., Исповести (ћирилица)

Јаша Томић, Рат на Косову (ћирилица)

Јаша Томић, рат у Албанији и под Скадром
(ћирилица)Јаша Томић, Рат у Маћедонији и у Бугарској
(ћирилица)

Јиричек К., Историја Срба И дио (ћирилица)

Johannes V. Jensen, Madame D'ora, роман из
американске садашњости

Јовановић Слоб., Макијавели (ћирилица)

Каталинић Јеретов, Нашим морем и нашим
крајем

Косић, Модерна Германија (ћирилица)

Ковачевић др. Милан, Вал, роман

Croker, Индијска плесачица, роман из енглеског
друштва јужне Индије I II

Ла Рошфуко, Максиме

Ластавица Богдан, Први откоси (ћирилица)

Лазаревић Бранко, Импресије из књижевности
(ћирилица)

Литерарна пратика за 1914. I

Ливадић Бранимир, Легенда о Амису и Амилу

Марс, Српско-турски рат 1912.-13. I књига
(ћирилица)

Марјановић Милан, Народ који настаје

Матош, Печалба

Матош Аугуст, Наши људи и крајеви

Милаковић Ј., Фрагменти, пјесме

Милчиновић Андрија, У асени

Милковић Звонко, Пјесме

Назор Владимир, Лирика

Назор Владимир, Нове пјесме

Neera, Senio, Роман из свакидашњег живота и
књига мојега сина

Ниче Фридрих, Заратустра I дио (ћирилица)

Најбоље словенске новеле

Новаковић, Калуђер и хајдук (ћирилица)

Оражен др Иван, Међу рањеном српском
браћом, Друго издање

Oskar Wilde, Сабласт од Cantervila,

реалистично-идеалистичке приповијести

Пајо Жил, Васпитање воље (ћирилица)

Пајо Жил, Савети и упутства (ћирилица)

Пандуровић Сима, Дани и ноћи (ћирилица)

Павелић Милан, Пјесме

Петронијевић Бр., Чланци и студије (ћирилица)

Петровић Вељко, Родољубиви стихови
(ћирилица)Pierre Loti, У харему, роман из савременог
цариградског живота

- Pierre Loti, Madame Chrysantheme, роман једног јапанског брака
- Полић Камов Јанко, Ђаскања (козерије и фељтони)
- Полић Камов Јанко, Псовка
- Полиоћ Камов Јанко, Иштипана хартија
- Полић Камов Јанко, На рођеној груди
- Полић Камов Јанко, Трагедија мозгава
- Поповић Богдан, О књижевности (ћирилица)
- Прибићевић М., Наш највећи јунак
- Ракић Милан, Нове песме (ћирилица)
- Renée Pinon, Један чланак (Аустрија и балкански рат)
- Рибо И., Болести воље (ћирилица)
- Секулић Исидора, Сапутници, новеле (ћирилица)
- Скерлић Јован, Историја Нове Српске Књижевности. Увезано (ћирилица)
- Скерлић Јован, Данашњи српско-хрватски национализам
- Скерлић Јован, Књиге и писци 1, 2, 3, 4, 5, 6, свезак по К 2 (ћирилица)
- Скерлић Јован, Светозар Марковић (ћирилица)
- Спенсер Херберт, О васпитању умном, моралном и телесном (ћирилица)
- Станковић Борислав, Нечиста крв, роман (ћирилица)
- Степњак, Подземна Русија
- Трстењак Даворин, Клерикализам
- Трстењак Даворин, Културна повијест
- Шанфор, Максиме и мисли (ћирилица)
- Шантић Алекса, Песме (ћирилица)
- Шантић Алекса, На старим огњиштима (ћирилица)
- Шопенхауер, Метафизика полне љубави (ћирилица)
- Табурно, Ревизија српско-бугарског уговора (ћирилица)
- Велимировић Јеромонах, Беседе под гором (ћирилица)
- Вељко Миличевић, Беспуће, роман (ћирилица)
- Војновић Иво, Госпођа са сунцокретом, драма

кћерки Ани, удатој Mazza, пригодном удаје у име мираза дао три стана на Козали у Ријеци у вриједности 40 000 лира, а кћерки Марији, удатој Маријански, дућан, папирницу на Сушаку у вриједности од 300 000 динара као опрему и мираз.

О имовном стању Ђуре Трбојевића пише и у записнику Полицијске управе у Ријеци од 16. октобра 1929. године у којему се каже: Имовно стање овог трговца добро (condizioni economiche buone). Из записника се такође дознаје да је Ђуро Трбојевић, иако југославенски грађанин са станом на Сушаку, још увијек имао и књижару на Ријеци у Макијавелијевој улици број 1.

Талијанска полиција често се бавила Ђуром Трбојевићем као антииталијаном и његовом књижаром као расадиштем југословенске идеје. Захваљујући полицијском досјеу¹² Трбојевић зна се да је власник књижаре био висок човјек, робустне грађе, крупног овалног лица, повећег носа, смеђих очију, готово бијеле косе и бркова, одјевен с укусом и да је унаточ робустном изгледу био веома углађен.

- 8 Legione Teritoriale dei Carabinieri Reali di Trieste, Alla regia Questura di Fiume, Државни архив Ријека
- 9 За вријеме Италије Via della Torre звала се Via Machiavelli.
- 10 Ministero dell Interno, Polizia Politica, Questura di Fiume, Државни архив Ријека
- 11 Државни архив Ријека, К 4 К 21
- 12 Alla Regia Questura di Fiume, Државни архив Ријека

УГЛАЂЕНИ ТРГОВАЦ

Своје симпатије према “иредентистичком југословенском покрету” тај је углађени трговац нарочито изразио у издавачкој дјелатности коју је књижара покренула 1910. године када су издани ‘**Први откоси**’ Богдана Ластавице.

У Избору најновијих и одабраних дјела из српско-хрватске књижевности што је 1913. нудила Издавачка књижара Г. Трбојевића ово је издање најављено као “књига младог, симпатичног писца”, који је у то вријеме живио у Ријеци.

“У тој је књизи писац сабрао своје мање ствари (приче, импресије, пјесме у прози и др.) Готово свака страница те књиге одише сентименталношћу, али не оном отрцаном и фразерском, већ преживјелом и дубоко проћућеном. Сватко тко узме књигу у руке не ће је оставити, док је не дочита. На концу ће читалац пожалити за младим, њжним писцем, од кога смо се могли многоме надати, да није на жалост, попут многих других, постао жртвом наших мизерних прилика.

Књига обухвата 7 штампаних арака, а цијена јој је К. 1.”

Риечки Нови Лист од 7. јануара 1911. објавио је подужи осврт на књигу. Између осталог аутор осврта пише:

Фотографија из полицијског досјеа
Ђуре Трбојевића

Фрањица и Ђуро Трбојевић

Izdavačka knjižara G. Trbojevića

IZBOR
najnovijih i odabranih djela iz
srpskohrvatske književnosti

„Da čovjek stigne da
čita ono što je dobro, po-
trebno je da ne čita ono,
što je rdjavo“.

II. I.

□ □ □ Rijeka 1914. □ □ □

BECK & CO. DRUCK

Попис књига у продаји. Већина издања Књижаре Трбојевић
имала је знак пијетла као на овом летку, са иницијалима
Ђуре Трбојевића латиницом и ћирилицом.

“Ластавица нас је обдарио лиепом књигом. Пожељно би било, да наста-ви у жанру новеле “Ја и он”, “Из куће Грбића”, “Јесен”, “Зима” и сл. Још нешто: Из “Напомена” видимо, да је писац и прије ове књиге своје радове објелодањивао. Али само у србским листовима, а и ова књига штампана је ћирилицом. Не би ли се каткада сјетио и хрватских листова?”¹³

До 1912. Књижара Трбојевић издала је неколико “Практичних учитеља језика” за оне који желе брзо и лако научити енглески, француски, њемачки, талијански или мађарски језик без учитеља. Неки од ових “учитеља” доживјели су два и више издања.

Коначно 1912. појавила се у овој ријечкој издавачко-књижарској кући нова књига, збирка пјесама ‘Распеће’ Владимира Черине.¹⁴

Владимир Черина аутор је и књиге ‘Јанко Полић Камов’, “обсежне студије у којој свестрано и исцрпљиво приказује оригиналну и карактеристичну појаву у нашој књижевности Јанка Полића Камова. Књига је плод проучавања штампаних и нештампаних дјела Полићевих, – (За пишчева живота изашле су само четири малене књижице његових радова. Већи дио његових дјела је у рукопису, те ће их по могућности већину издати подписана књижара) – те ће сватко моћи да из ње упозна снажан и осебујан талент, непрежаљеног, рано преминулог писца.

Књига има три дијела: Неколико ријечи (увод), саму студију и на крају (Додатак) кратку Полићеву новелу ‘Стјеница’, која ће читаоцу добро доћи, да упозна бар донекле главне одлике Полићевог талента.

Књига обухвата готово 15 штампаних арака (234 стр.) великог осминског формата, а цијена јој је К 2.50

Објављујући овај есеј издавач је, дакле, објавио жељу да изда већину Камовљевих дјела у рукопису, али је у турбулентним временима уочи Првог свјетског рата, у којима је књижара Трбојевић дјеловала, успио да изда само ‘Ћаскања’.

Предговор је написао Владимир Черина (у Сплиту, у студеном 1913.) уређујући с љубављу ову књигу козерија и фелтона у којој је 17 занимљивих мозаичних запажања Полића Камова о Италији, Шпанији, Марсељу, Загребу, Пунту на Крку.

У рубрици ‘Нове књиге и часописи’ Риечки Нови лист од 10. III 1914. објављује:

“Накладом Књижаре Г. Трбојевића на Рици изашла је књига Јанко Полић Камов ‘Ћаскања’ уредио и предговор написао В. Черина – Риека 1914., К 2.40, поштом 2.60”

13 Богдан Ластавица радио је на сушачкој гимназији. његово име налазимо у Извјештају за школску годину 1911/12. Био је сурадник Савременика и Бранковог кола. Умро је 1911.

14 Владимир Черина, хрватски књижевник био је познат по противаустријским и противмађарским ставовима. Након сарајевског атентата живио је у емиграцији у Италији, Швајцарској, Француској и Србији. Психички растројен умро је у болници у Шибенику. Вјерује се да је с њиме нестао дио литерарне оставштине Јанка Полића Камова.

Ђуро и Фрањица Трбојевић у врту своје куће на Сушаку

Вила Трбојевић данас

Аутор биљешке не упушта се у коментирање издања.

Књига “Баскања” има 158 страна, тираж није назначен. Писана је латиницом, штокавски. што је већ било довољан разлог за објављивање у вријеме борбе за народни језик и зближавање народа који га говоре.

У својој књизи “Народ који настаје”, најзначајнијем подухвату Књижаре Трбојевић, изданој годину дана раније Милан Марјановић је то вријеме назвао “новим расположењем духа” међу Хрватима и Србима које више ништа не може да дијели и који се приклањају култури и идејама модерне западне Европе.

НА ТРАГУ ЗАЈЕДНИШТВА

У издавачкој дјелатности Књижаре Трбојевић посебно су значајне 1913. и 1914. године.

Године 1913. Књижара је издала неколико запажених књига тематски на трагу остваривања југословенске идеје. Под насловом ‘Управо изашло’ Књижара објављује наслове и указује читаоцима на њихову занимљивост и важност. Тако о ‘**Данашњем српско-хрватском национализму (Др. Анте Старчевић – Нови омладински листови и наш нови нараштај)**’ др Јована Скерлића пише:

“Познавајући лијепе есеје г. Скерлића о Анти Старчевићу и Новим омл. листовима и нашем новом нараштају, изашле у ‘Српском књижевном гласнику’, замолили смо га, да нам их уступи, да их издамо, те да тако упознамо с њима и онај дио наше читалачке публике, који још не прати културни рад наше браће у Србији. Г. Скерлић се је нашем позиву најспремније одазвао, пославши нам замољене есеје и додавши књизи увод.

Књига је управо изашла. Изнаша 4 ½ штампана арка, а цијена јој је 80 филира.”

Књига је жута, броширана, малих димензија, има 65 страница и штампана је у Ријечкој дионичкој тискари.

Риечки Нови Лист од 19. X 1913. под насловом Данашњи српско-хрватски национализми биљежи да је “накладом вриедне књижаре г. Трбојевића на Риечи, а тиском хрватске Риечке Дионичке Тискаре изашла књижица у којој су из србског Књижевног Гласника отиснути чланци г. Јована Скерлића о Анти Старчевићу и о новом нараштају. Књижици је г. Скерлић сам написао увод, у ком описује укратко своје борбе с противницима народног јединства Хрвата и Срба...”

**Гроб Ђуре Трбојевића
на Трсатском гробљу
у Ријец**

**Зграда у Ненскевој улици у којој се
некад налазила Књижара Трбојевић**

А Скерлић у Уводу објашњава да је “радо прихватио љубазну понуду да се два моја (његова) скорашња чланка, штампана у Српском Књижевном гласнику, издаду латиницом за хрватски део нашег народа”, јер “ми Хрвати и Срби имамо толико ствари једни другима да кажемо”. И још каже да идеја није нова већ припада истом духовном нараштају који је у Хрватској “створио и извео идеју српско хрватске коалиције”, те додаје:.

Ма колико да је мисао српско хрватског народног јединства ухватила корена, ипак њени практични резултати још нису толики колико би могли и морали бити..... Када је 14 и 15 октобра 1895. поводом жалосних антисрпских изгреда у Загребу, приређен у Београду протестни збор великошколске омладине, ја сам говорио у истом смислу, што ми је донело нападе наших кратковидних и кривоумних патентираних “патриота”.

Свађају се око Звонимира и Душана, а упропашћен српски и хрватски сељак напушта земљу и емигрира за крухом, а они се препиру о српској и хрватској “култури”, ко је коме покрао језик, а народ – муж загорски и паор сремски – вапију за лебом само на једном језику – којим можда још неће дуго говорити....

Ах, ти антимионисти српски и хрватски, какав грех мећете себи на душу! Један исти народ, једнак и по језику, једнак и по потчињености, једнак и по беди, једнак и по незнању, поделили сте у два крвничка табора! Песница им за вратом, колена туђинско им на грудима, народни живот систематски се трује, неправност народна скоро потпуна, а они се свађају око Звонимира и Душана¹⁵.

Исте године у наклади књижаре Трбојевић издане су још двије књиге, обје с фрагментима из српске историје: “**Међу рањеном српском браћом**” др Ивана Оражена и Прибићевићева “**Наш највећи јунак (српски сељак)**”. О првој Риечки Нови Лист од 7. јуна 1913. пише:

“Овај лиепи опис србских рањеника у рату и приликама у болницама у Нишу од љубљанског лиечника д. Ивана Оражена изашао је у хрватском преводу. Приевод је издала књижара Гјуре Трбојевића на Риечи. Циена је књизи 60 филира, са поштарином 70 филира, тако да ће си ју сваки моћи набавити.

На књигу ћемо се још осврнути, а препоручена је топло свим онима, који су се дивили србском јуначтву на бојном пољу, јер ће, читајући ову књигу, видјети, како су србски војници и болове од својих тежких рана јуначки подносили.”

У каснијим бројевима Новог Листа нема обећаног осврта на ову књигу, а сама књижара у својим проспектима објављује да је цијела наклада распачана, те ће стога ускоро изаћи друго издање. У другом издању

књижица обухвата 5 штампаних арака (80 стр), а стоји 40 филира. Броширано издање жутих корица штампано је у Ријечкој дионичкој тискари.

Преводац чијег имена нема у потпису истиче да је књижица преведена како би се хрватско и српско “обћинство које засад још не чита много словеначких књига у оригиналу, и ако је то сасвим лако, дознало, како су се србски војници јуначки борили за ослобођење своје браће и како су рањеници јуначки поднашали задобивене ране.”

Књижица садржи двадесет и четири поглавља. Већ у првом сазнајемо да се вијест о Првом балканском рату муњевитом брзином пронијела по цијелом свијету, те да је и “код маленог словеначког народа узпламтила висока ватра светог одушевљења коју је подпиривала искрена жеља да буде југославенско оружје побједоносно”. Др Оражен затим пише да је код Словенаца нестало сваког странчарења, да је скупљана помоћ за балкански Црвени крст и да је он са докторима Штајнером, Крајецом и Премровом одлучио да иде у Србију, што је у несносним политичким приликама у Загребу њиховим хрватским колегама било онемогућено. Осврће се затим на антисрпску пропаганду у бечком листу “Reichspost” и пише о Косову као српској земљи на којој “се пролило невинне српске крви на потоке”.

Књигу “**Наш највећи јунак (српски сељак)**” потписује Милан Прибићевић. Као што пише у поднаслову писац одаје признање српском сељаку, приказујући његов огромни допринос и надчовјечански напор у Балканском рату. Издавач наглашава:

“Ми остајемо запањени гледајући нашег сељака, овјенчаног ауреолом патње, прегарања, страдања и других напора, које је он поднио за срећу и благодатање домовине. Не преостаје нам друго, већ да се скупа с писцем до земље поклонимо ‘пред силном снагом наших сељачких милиона, коју је на дан и видело сазнања свију нас изнео овај наш славни рат!’ – цијена је брошури 50 филира.”

А писац Милан Прибићевић пише да је сељак у већини неписмен, да још не умије добро да обрађује земљу, да није обавијештен о држави и народу, да здравствено не стоји славно, да је заостао у култури, али “умире лако, покорно и понизно” и жали што “ову непобедиву кулу српског живота тако слабо познајемо, ми који смо, колико јуче излетели из њега у господство.”

И ова је књига штампана у Ријечкој дионичкој тискари, а прештампана је из Српског књижевног гласника

О славонском селу пише Јоза Ивакић у књизи **“Село у хрватској књижевности”**. Књига је мањег формата, броширана, штампана је у Ријечкој дионичкој тискари. Има 51 страницу, а на 52, неназначеној, страници налази се попис књига од истог писца:

У предговору књиге “Село у хрватској књижевности” издане 1914. у Ријечи Ивакић пише да је сврха овог издања “да информирам и да побудим интерес за савремену хрватску књижевност” и да тиме није ни издалека “исцрпљена тема, означена у наслову, него је само у главним цртама скициран један дио њезин”, па преноси читаоца у Славонију која “треба да буде свима Хрватима то више на срцу, што је већа опасност од туђинске, германске и маџарске најезде за онај народ тамо који је сачувао чисту славенску душу, народну традицију и обичаје, коло, пјесму и гусле и све оно што нас са дједовима нашим веже, све оно над чим се хрватска душа разблажити може.”

ДЈЕЛА ОД ВРИЈЕДНОСТИ

Риечки Нови лист од 22. маја 1914. спомиње још једно издање књижаре Ђуре Трбојевића. Непотписани аутор опширније се осврће на књижицу Марка Цара **“Национални дух у литератури и умјетности”** и на самом почетку похвално пише о активностима ове ријечке књижаре:

“У нашој средини одавно се осјећа велика потреба једне добре и праве издавачке књижаре. Ту је потребу увидила и књижара Г. Трбојевића и отпочела да издаје дјела од вриједности. У ово кратко вријеме обдарила нас је са више добрих и разноликих дјела. Осим тога она је почела да издаје и књижевни лист “Књижевне новости”, под уредништвом познатог нашег публицисте М. Марјановића. Ово нам све свједочи и доказује да он има смисла за литературу и да схваћа свој задатак.”

Аутор осврта затим истиче да је Марко Цар одличан есејиста и да је његова књижица “Национални дух у литератури и умјетности” дошла у право вријеме јер се “добар дио наших књижевника повео за великанима других народа”, те пише да наши писци не би смјели досљедно слиједити стране узоре већ да “од њих позајмљују оно што је опће човјечанско и да тому дајемо наш народни дух”. Аутор чланка цитира:

“Права књижевност, као и појединци, мора да буде у својој бити чисто национална, а њезини извори да буду у нашој средини, на нашем тлу”, да је “израз нашег особитог народног генија, а не одјек формула и образаца унесених са стране и за које домаћа публика нити има осјећаја, нити има разумијевања.”

16 стр. 16

17 стр. 48

На крају осврта аутор каже да је Марко Цар најпозванији да о споменутом питању расправља, али жали што је књижица “кратка и збијена” и закључује да “и оваква испуњава једну велику празнину и ми је препоручамо свакоме, ко разумије што је лијепо и добро”.

Књижица је свјетло жутих корица, броширана, има 56 страница, штампана је у Ријечкој дионичкој тискарни а цијена јој је Д. 8

На почетку Марко Цар истиче важност књижевности у животу једног народа:

“Тко хоће да измјери културну снагу једног народа, треба да се најприје обазре на његову књижевност” и наглашава да је због политичких и социјалних прилика књижевност Срба и Хрвата упућена да буде национална, али се “од туђе књижевности и умјетничке продукције, пак, не треба опасати кинеским зидом”¹⁶, нити књижевност треба да постане робиња вјере или политике.

При крају каже:

“Ми смо увјерени да је умјетности намијењен социални задатак, који иде даље од прости допадљивости; она мора да у друштву врши и неку васпитну, етичку улогу.” И још закључује “да је умјетност поље на ком треба да се уједине и окупе све радне снаге”, мислећи при том на потребу зближавања славенских народа на југу Европе.

Наравно, Цар примјећује да уредници појединих српских и хрватских листова имају о томе различита стајалишта; наводи да га уредник загребачког ‘Савременика’ господин Бранимир Ливадић у својој расправи назива националистом, а његов чланак “Литература и народност” означава као “типичан за ту умну и естетичку струју.”, па се пита што је тај национализам и одговара да је буђење националне свијести и зачмалог народног прегалаштва исто што и патриотизам. Према Цару најбољи одговор на Ливадићево питање дао је Одбор за организацију умјетничких послова у Србији и Југословенству који је у Београду основан иницијативом неколицине умјетника и људи од пера. Цар приговара Одбору опширан програм и предлаже му да се ограничи на “ужу и хомогенију заједницу српско-хрватско-словенску”.¹⁷

“Ако у опће има поља на ком треба да се уједине све радне снаге, напустивши умјетно створене антагонизме, то је поље умјетности”, закључује отворено се залажући за зближавање југословенских народа.

Ђуро Трбојевић као издавач није пропуштао дјела која су проносила југословенску идеју и критички се супротстављала свима који су спречавали уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. У том свјетлу ваља посматрати и “**Клерикализам**” Даворина Трстењака, издан такође 1914. године, још једну књижицу по цијени од 0,60 к у којој се аутор залаже да

“сваки народ слави Бога у свом материнскоме језику” и устаје против словеначких клерикалаца који бране Словенцима словенске пучке школе у Штајерској, а Словенима одричу право да наступају као народност јер да “нису једне вјере, једне крви, једнога језика и да немају заједничке државе” И Даворин Трстењак не пропушта да спомене Србију и Доситеја Обрадовића који се, “ако и поп” успјешно носио са српским клерикализмом. Такође наводи др Николаја Велимировића као модерног свештеника и народног учитеља: “Част му, част владици Његошу и Strossmajeru”¹⁸

18 стр. 15

ЈЕДИНСТВО НА НОВ НАЧИН

Међу најзначајније подухвате Књижаре Трбојевић сврстава се издање “**Народ који настаје**” с поднасловом “**Зашто настаје и како се формира јединствени српско-хрватски народ**” аутора Милана Марјановића.

Краћу уводну напомену написао је сам издавач:

Ова књижица је извадак из серије “Хрватска писма” која је г. М. Марјановић штампао г. 1912. и 1913. у ‘Српском Књижевном Гласнику’ у Београду.

“‘Хрватска писма’ ће допуњена многим новим главама јесенас изаћи у Београду у засебној књизи; ми предусретљивошћу ауторовом преносимо онај дио који се односи на питање хрватско-српскога народнога јединства о којему се овдје расправља на нов начин и које нам се приказује мјестимице у посве новом свјетлу.

‘Хрватска писма’ побуђивала су код српске читалачке публике нарочиту и велику пажњу, пак су као први покушај приказивања и тумачења хрватске душе и хрватских проблема нашла много признања од стране најодличнијих српских интелектуалаца и тако допринијела исправнијем схватању хрватства, већем интересовању за њ у Србији и интимнијем приближавању српско-хрватског менталитета.

Ријека, у октобру 1913.

Књижара Ђ. Трбојевић”

Књижица има скроман увез и свјетло-смеђе корице, 72 странице на којима познати писац и публицист из Каства пише о јужнословенској безусловности која је била најизраженија 1848. године када су биле наде у трансформацију најсмионије, и када Србија посве спремно помаже устанке Срба и Хрвата, а хрватски бан, српски кнез и црногорски владика раде споразумно. У том часу триумфира и унитаризам литературе и културе. У шездесетим годинама и све до почетка седамдесетих, када је та иста монархија била услијед спољних недаћа присиљена да даје уставе и

19 стр. 16
20 стр. 20
21 стр. 43

обећава слободе, опет расте југословенска идеја, а културна сарадња се манифестира у сваком погледу: највише о оснотку Југославенске Академије, и у тијесним везама између српских и хрватских књижевника и културних радника”.

Марјановић објашњава ранији хрватски и српски национализам мегаломанским романтичним фантазијама¹⁹ насталим у вријеме народне тјескобе и пише да се почетком 20. вијека нове генерације Хрвата приклањају народу и народном духу, а Срба култури и идејама модерне западне Европе

“Најважније је у том процесу да Срби схвате и уважањем процијене суштину и природу, психу и менталитет, напоре и успјехе Хрвата, и да Хрвати схвате душу Србинову, да оцјене жртве и крепости Срба.”²⁰

А који су главни фактори процеса стварања нововјековног народа? Према Марјановићу то су историјско-политичка потреба, географска позиција, социјално-економска подређеност и угроженост, национално освештење, снага демократије и тежња за културном афирмацијом.

Историјско-политичка потреба и природна тежња за одржањем и слободом створила је Хрватску и Србију као центре народног отпора и организовања, раздвојила народ “да га спасе од распарчаности, раздијелила га да припреми његово уједињење.” Јер “ни хрватски ни српски дио народа није и не може да буде потпун народ и потпуно народ, потпуно свој и модеран народ”, а “силама што насрћу оружјем културе мора се одупријети истим оружјем”.²¹

Такво су оружје биле “Књижевне новости”, часопис који је издала Књижара Трбојевић, а уређивао га је управо Милан Марјановић. Излазио је у Загребу и Ријечи 1914. године.

ЛИСТ – ОРУЖЈЕ КУЛТУРЕ

Риечки Нови Лист од 25. јануара 1914. године доноси једну надасве занимљиву информацију:

“Примили смо први број новог литерарног листа, којему је уредник Милан Марјановић, а издавач књижара Гј. Трбојевића на Ријечи. “Књижевне новости” су покренули – вели се у листу – у првом реду књижевници – белетристе и оне ће бити прије свега белетристички лист. Ми на овоме мјесту не канимо развијати програм листа: имали смо и у литератури довољно програма. Сад је ред прећи из литературе програма и теорије на литерарну продукцију. Наш програм је, дакле, веома

једноставан: прибирати и подупирати, што је могуће бољу литерарну продукцију и давати књижевне информације. Настојат ћемо да 'Књижевне новости' постану белетристички зборник и књижевни журнал, без икаквих ревијалних претензија.

Све врсте лијепе књиге, све књижевне струје и сви озбиљни књижевници, старији и млађи, познати или непознати, моћи ће да нађу у нашем листу једнако сусретање, а предност код избора имат ће дјела литерарно добра, солидна, изразита и оригинална, као што и дјела, која су највише близу нашем, хрватском, српском, словеначком, народном, друштвеном и културном животу.

'Књижевне новости' штапати ће сваку радњу у оном нарјечју у којему је писана: словеначки, ијекавски или екавски. Редакцију ће водити они чланови сарадничког одбора, који стално бораве у Загребу. Све радње и сва писма која се односе на редакциони дио листа шаљу се једино на ову адресу: Уредништво "Књижевних новости" Загреб Кумичићева ул 1., III

Слиједи затим наслови свих прилога у часопису које потписују: Отон Жупанчич, Владимир Назор, Јосип Миличић, Светозар Ђоровић, М. Готаловачки, Вељко Петровић, Мирослав Крлежа, Иван Крниц.

Већ 1. фебруара Нови је лист забиљежио излазак другог броја "Књижевних новости" (изашао 31. сијечња) "са сљедећим садржајем: А. Тресић Павичић (Беч): Жртве благородна чувства. Из косовских епиникија – Милан Луковић (Београд): Занос – Гашо Шрам (Загреб): У ноћи – Андрија Милчиновић (Загреб): Лијепа Јелена – Вељко Петровић (Београд): Матурантски састанак (Свршетак) Мирослав Крлежа (Загреб): Легенда у четири слике. Друга слика. – Иван Крниц (Делнице): Окајање, роман – Листак: Оцјене: Посљедњи Немањић. Олује. Мртвој сестри. Литерарна пратика за 1914. Срби и Хрвати – Биљешке: Наш лист. Наши болесници. Моје симпатије. Модерна књижница.

"Књижевне новости" излазе сваке суботе на 16 страница. Претплата за годину дана К 12. -, за пол године К 6,- за четврт године К 3- Ђаци и учитељи плаћају годишње К 10,-. Поједини број 30 фил. За иностранство 16.- 8.-4.- франка у злату. Поједини број 40 сантима.

Навођењем наслова прилога забиљежено је излагање трећег и четвртог броја "Књижевних новости" с датумима 10. и 15. фебруара 1914. године. Касније је приказан још број 9. Задњи број "Књижевних новости" приказан у Риечком Новом Листу од 23. јуна 1914. био је број 22. Прилога је било све мање, аутори су се осипали, претходио је Први свјетски рат и престанак излагања овог часописа.

- 22 Baccio Ziliotto *La Cultura letteraria di Trieste ed Istria, Trieste 1913*
- 23 Ирвин Лукежић, *Небо над Кварнером*, Издавачки центар Ријека, 2005., стр. 228

И Ђуро Трбојевић преселио је из Ријеке на Сушак гдје је отворио књижару, папирницу и продавницу музикалија и умјетничких слика. Но, није сасвим напустио ни књижару код православне цркве у Риједи што потврђују извјештаји талијанске полиције која је Трбојевића сумњичила и пратила као југославенског шпијуна и симпатизера југословенског иредентистичког покрета. Очигледно, његова је књижара задржала значење расадишта напредне народне мисли и идеје уједињења јужнословенских народа.

Уређивањем и издавањем књига на хрватском и(ли) српском језику Књижара Ђуре Трбојевића супротстављала се упорном талијанском приказивању Истре. Талијанска страна тврдила је да је књижевност на споменутом простору сва талијанска²² што је 1926. оповргао Вјекослав Спинчић у публикацији “Цртице из хрватске књижевне културе Истре” кад је навео повећи број аутора писане ријечи од најранијих времена до двадесетих година 20 стољећа који су писали на хрватском језику. У тим цртицама Спинчић спомиње књигу Милана Марјановића “Народ који настаје” штампану у Риједи 1913, не наводи издавача, али се зна да је то био Ђуро Трбојевић.

Издања Књижаре Трбојевић говоре о добрим везама Загреба (Ријеке) и Београда. У тим књигама Београд и Србија често се истичу као узор. “Језик у Србији је тако чист и једар” (Марко Цар), “Какав је то језик у нашим новинама и многим књигама? Код Срба није тако” (Ивакић) “Највећи слободни мислилац, просвјетитељ и рационалиста је Доситеј Обрадовић” (Трстењак) “Крепка раса (српска) имала је под српским именом неколико векова државне слободе и знатне историје, манифестовала је свој живот низом устанака и сачувала наш најчистији језик” (Скерлић) “Сједимо тихо и размишљамо о судбини несретне Хрватске. Знали смо да ће се у том крвавом рату (балканском) одлучити судбина јужних Словена” (Оражен)

У освит Првог свјетског рата међународна књижара Ђуре Трбојевића развила је разнолику издавачку дјелатност, чија је заједничка одредница била борба за национално ослобођење и уједињење јужних Славена. Томе је погодовала општа друштвена и културна клима у Риједи почетком двадесетог вијека.²³

Захваљујемо господину Ивану Перанићу из Државног архива на помоћи.

Фотографије: Рајко Ђедовић

Прилози

Борис Рашета

Мало добрих људи

Иво Санадер запрепастио је хрватску јавност на православно Бадњак 2004. године, изрекавши у загребачкој *Просвјети* три посве неочекиване ријечи – “Христос се роди.” Он је био први хрватски премијер који је ногом крочио на то мјесто, да би на њему попут велике новости изрекао формулу која је стотинама година била екуменски и грађански стандард. Након Санадера долазак на божићни домјенак у *Просвјети* постао је питање друштвеног престижа. Сада се на тај дан у Српском културном друштву окупља “le tout Zagreb”, то је променада метрополитанске друштвене креме, мјесто на које се долази да би се видјело и било виђеним. Избјегавање соареја у *Просвјети*, поврх тога, скоро да је акт политичке некоректности: ту сад долази и градоначелник, и министри у влади, и дужносници свих разина, поп с брадом и Мађар са штапом... Нитко тко тих година није живио у Загребу не може схватити колики је био симболички значај те државне гесте, којом су хрватски Срби, на неки начин, враћени у људску заједницу. Јер, оловних деведесетих, тегобне деценије рата, *Просвјета* је била третирана попут лепрозорија.

МИШЕТИЋЕВ ПОУЧАК

Ранко Маринковић у “Киклопу” је писао о “човјетини” као обједу на канибалском јеловнику средине XX стољећа. Вјеројатно није ни слутио да

ће се његов фантастични израз у сасвим буквалној форми појављивати на страницама новина, управо хрватских тисковина. А појављивао се: “Србетина је” – писао је средином деведесетих година Звонимир Шекулин, главни уредник *Хрватског вјесника* из Винковаца – “врло каквоћно месо. Што је животиња прљавија, месо је укусније...” Аутор ове реченице заслужио је хоспитализацију без посебног прегледа. Умјесто тога бивао је редовито приман у Предсједничким дворима Фрање Туђмана, гдје му – колико је познато – никада нитко ништа није замјерио. Није ни могао. Премда изразито екстреман, Шекулин је био тек један вид девијантног друштвеног стања које је затровало и паметније од њега, убогог провинцијског пискарала које би, да није рата, заувјек остало незабиљено на страницама повијесних књига. Би ли се исплатило данас погледати колико је сировог шовинизма, не дакле домољубног увјерења, него пуке животињске мржње, језиве људске фрустрације, исказала гомила писаца, пјесника, пјевача, рокера, новинара? Атмосферу оних година једва да можете описати: новине су на своја заглавља навукле маскирне униформе, памет се преселила у трубу, шпица националне телевизије изгледала је као замисао Alberta Speera – један мраморни монолит, големо “Н” које је окреће око своје оси, људи плешу око тотема... Звонимир Шекулин је испао Julius Streicher хрватског истока. Није имао превелик утјецај, то не, али држава се над њим није саблазнила, и то је оно што остаје записано. А морала је – јер држава је чувар јавног морала – унатоц недвојбено тешких околности у којима је настајала. Лудило његових ријечи али и цјелина атмосфере у којој су настале било би посве невјеројатно некому тко је, рецимо, 1988. отишао из Загреба у Аустралију, и поново се након дуљег избивања, негдје 1994. године, вратио назад. Јер, само мало раније Југославија је живјела посве мирнодопски. Не само то: живјело се весело, па чак и разуздано, живјело се стотину на сат, без трунке страха иако је земља стајала пред понором, који се, као у стиху заклетве “Хеј Славени”, чинио безначајном опасношћу: “Залуд пријети Понор пакла Залуд ватра грома...” Понор су видјели тек ријетки. Треба само прелистати новине из тог доба. Глумци би из загребачког Gavelle сјели ујутро на авион, отишли у Београд на пиће, и вратили се навечер назад. У разним друштвеним журналима лишеним контроле Партије писало се о “југославенској rock сцени”, о “југославенском друштву”, о “сексуалном животу Југославена”, о “ју-кинематографији” о “ју-звјездама”. Брена је жарила и палила с пјесмом “Југословенка”; Тереза Кесовија исказивала јој је љубав и поштовање, “Peđa D'Boy Band” имао је некакав сличноимени хит... Нитко то није наређивао. То се подразумијевало. Тако је било. Тако се осјећало, иако ће се, доскора, сви заклицати да су у мрској деспотији само сањали

своју националну државу..." Уопће, што се све не би дало рећи о потонулој Каканији!" рећи ће Роберт Мусил у Човјеку без својстава. "Била је, на примјер, царско-краљевска, а била је и царска и краљевска! Једном од двију ознака, к.к. или к.у.к. била је обиљежена свака ствар и сваки човјек, али би уза све то требала цијела тајна знаност да би се увијек сигурно могло рећи и разликовати које установе и особе треба ословљавати с к.к. а које с к.у.к. Звала се службено Аустро-Угарска Монархија али је прихваћала да је се усмено зове Аустрија, дакле именом којег се свечаном државном заклетвом одрекла, али којег се придржавала у свим емотивним стварима, као знак да су емоције баш тако важне као што државно право и наредбе никад нису биле идентичне животној стварности. По свом је уставу Каканија била либерална али су њоме управљали клерикално. Управљало се клерикално али се живјело слободоумно. Пред законом су сви грађани били једнаки, само нису сви били грађани. Имали су парламент који се тако жестоко користио својом слободом да су га обично држали затвореним, али имали су и неки параграф за хитну потребу, помоћу којег се могло и без парламента и сваки пут кад би се сви порадовали апсолутизму, круна би одлучила како се опет мора владати парламентарно. Таквих је цвеба било много у тој држави, а ту су се рачунале и оне националне борбе које су с правом изазивале радозналост Еуропе, а данас се сасвим погрешно приказују..." Националне борбе у Балканији бијаху подземне. Службено се звала Југославија, али су је сви звали Југовина или

Прилози

Југа. Држава је била тоталитарна, али се у њој уживало либерално. Парламент јој је по закону и уставу био слободан, али у њему није било слободне расправе. Није било слободне расправе али се понашало разуздано. Живјело се у сталној дијалектици класног и националног, и сваки пут када би националисти па и покоји ријетки демократ помислили да Партија вентил отпушта, бољшевици би им заврнули руку... Уопће, друштво је ишло на своју страну, сецесијски весело, опуштено, а држава на своју: тамо је, на терену политике, све било припремљено. Националне борбе изазивале су становиту позорност Еуропе, али се о тим борбама у правилу извјештавало погрешно. Није их баш сватко могао видјети. О (великој) Србији или Хрватској маштали су тек неки ријетки интелектуалци, пјесници, писци, повјесничари. Требало их се читати – између редака. Биле су пресудне “нијансе мисли”. Но оне нису биле баш посве неважне, те нијансе.

ДОМОВИНСКИ ОБРАТ

“Само глупа буржоазија мисли да из нијанси мисли ништа не произлази”, рећи ће Czeslav Milosz. Да су се националне вође из оловних деведесетих нацији указали 1985. или раније, и проговорили отворено што мисле, били би – у постојећем друштвеном оквиру – третирани као егзибиционисти

Недељко Драгић: Из мапе стрипова “Винко-стара гарда”

и екстремисти и осуђени на озбиљну робију, без друштвеног протеста вриједног спомена. Протест не би изостао због страха, него због увјерења. Оно што је онда било екстремно, коју годину касније постат ће нормално. Оно што је било нормално коју годину касније бит ће осуђивано као велеиздајничко. Оно што је онда бивало велеиздајничко, и данас се тако зове али се сви опет тако понашају... Уопће, брзо се врти тај повијесни хрватски карусел. Кад данас читамо неке књиге из тог доба, попут “Отворених писама – моралних вјежби” Предрага Матвејевића у којима се Матвејевић залаже за ослобађање из затвора или бољи друштвени третман неких дисидената – Туђмана, Готовца, Шимца, Ђоге, Капора – онда морамо признати да је режим (а југославенски режим није био састављен од буржуја) и у “нијансама мисли” већ видио властите гробаре. И према њима користио грубу силу. Изразито прегрубу, и још треба додати: преглупу. “То је горе од злочина, то је погрешка” рекао би Talleyrand Наполеону, кад је дао погубити човјека који му је, због припадања Bourbonima, могао отети пријестол. Али, за широке масе народа то је била чиста езотерија, о којој појма нису имали, иако су знали да се “у струју и политику не треба мијешати”. Данас пола Туђманових говора не бисте могли објавити, без цензуре, на страницама пристојније штампе. Конац декаде, 1988. и 1989. година, вријеме Анте Марковића, били су за масе belle ероque зрелог комунизма, уједно и лабуђи пјев једне државе и једног сустава на заласку. “Свијет од јучер” или “јучерашњи свијет”, којег данас неки идеолози приказују искључиво као пакао комунизма, био је вријеме разуздане среће, агоније и екстазе, процвата подузетништва, умјетности, привреде. Неки, пак, који га тумаче као изгубљени рај, заборављају да се и због ситнице могао “дисати просејани ваздух”, како би рекао Wyatt Earp, описујући затворску ћелију. “Оловне године” комунизма помало је прекрио заборав, остали су само неки економски показатељи – данас пуно свјетлији, у контексту свепрождирућег мрака, вриједносног и економског, и перспективе тоталног губитка суверенитета, једном већ пластично описаном у формули о “остацима остатака” (“reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae.”). У првој години мандата савезног премијера Анте Марковића основано је 60.000 подuzeћа а технкорат из Коњица југославенски је државни дуг, са 21 милијарде долара, спустио на 12 милијарди. Перспективе су изгледале блиставе. Мало је тко вјеровао да земља иде према чак четири рата, од Словеније до Косова (укључујући и НАТО пет сукоба) и та је невјерица била јак катализатор сукоба. Сви су, наиме, мислили: тко би се то данас усудио потегнути пиштољ? А тако је било.

УТОВИТИ ПА ЗАКЛАТИ

Само пар година касније, читамо ове ретке: “Обзиром да Ђукић не спада у човјеколике, него у свињолике србе, с њим треба поступати као и с осталима његове врсте. Таман се лијепо утовиио па га треба заклати. Појест ће га срби у концлогорима” рећи ће становити А. из Загреба, у истом листу, у српњу 1994. године, док ће национално познати глумац Дамир Мејовшек у тједнику Панорама рећи: “Ако Српкиња с поносом показује своје дете и упорно тврди да је одојче, поставља се онда и питање тко му је, бре, отац, поготово кад читав културни свијет зна да је свиња одрасла животиња, а да је младо од свиње – одојак!” Министар правосуђа Босиљко Мишетић изјавит ће да дјецу треба од малена учити да мрзе Србе, а сам предсједник Туђман – сретан јер му жена није ни Српкиња ни Жидовка – испратит ће Србе, на пут без повратка, с карловачког колодвора, познатим ријечима “нека им је сретан пут, нису стигли понијети ни девизе, ни своје прљаве гаће...” Била су то ружна времена. Срби су у значајном дијелу јавности третирани као – употребимо један погодан нацистички термин, намијењен Жидовима – “корозивно другачији елемент” којег треба, у најмању руку, стигматизирати. Но све то је ипак само једна, гора, половица истине. Другој половици припада тврдња према којој се и у најгора времена могу наћи људи који ће, и по цијену сваковрсних особних ризика, унапријед лишени могућности било каквог профита, задржати своју људску бит и сваком човјеку и скупини прићи храбро и без предрасуда. Као у познатој сцени Бен Хура, и у лепрозориј су улазили људи који су вољели своје ближње. Који су и Србе третирали као људе, а не само као “корозивне елементе” или потенцијалне агресоре. Говоримо ли о *Просвјетли* – у коју на Бадњак тад није било превише популарно доћи – били су то **Игор Мандић**, **Стипе Шувар**, **Иво Мариновић**. Рецимо да је то та тројка сталних “абонената”. Јесмо ли некога заборавили? Ако јесмо, нехотично је и унапријед молимо за опрост. У сваком случају, у околностима када су други интелектуалци, посебно истакнутији у јавности, у широком луку заобилазили ово мјесто, њихова је назочност била неупитна. Био је то акт грађанске храбрости, демонстрација одбијања постојећег стања ствари, актуалног вриједносног поретка. Игор Мандић био је први истакнути хрватски писац који је 1996. године отишао у Београд, и био због тога силно нападан по медијима. Матвејевић је био у стању “између азила и егзила”; Мариновић је био подузетник, накладник којему “србољубство” сигурно није појачавало тржишне шансе, а Стипе Шувар био је нападан као комуниста и бољшевик. Његово “србољубство” и “бољшевизам” чине се пресудним разлогом због чега дио јавности и

данас страсно мрзи једну од великих фигура националне културне историје. Након Шуварове смрти почело је хистерично оговарање: 'Био је креатор реформе школства'; 'каријеру је започео након 1971.,' 'био је предсједник југославенских комуниста', 'није се супротставио Милошевићу', да би се тек онда, преко срца, коначно признало: 'покренуо је изградњу НСБ-а...' Да је Шувар иницирао само изградњу Националне и свеучилишне библиотеке, највеће и најважније установе хрватске културе, био би велики човјек ове земље. Само малобројни данас знају колико је политичке снаге и људске домишљатости требало да се направи та установа, што су савезне власти спречавале јер су у то доба републичке инвестиције тога ранга – оне непроизводне – биле немогуће. Али, НСБ-у треба додати и Музеј Мимара, свеучилишта у Ријечи и Осиеку, музеј у Задру, те 30-ак књига. Помагао је и жртве бившег сустава, попут Дражена Будише, којему је нашао посао у Националној и свеучилишној библиотеци. Као и многима другима, у каријери која је започела цијело десетљеће прије 1971 у његовој потреби да помаже људима било је нешто готово религиозно. Али овдје ћемо га споменути као јединствен феномен: није било припадника НОБ-а, љевичара, комунисте, којему Стипе Шувар у својој *Хрватској љевици* није исписао некролог, и којему није отишао на спровод, бивајући задњим а можда и јединим правим баштаником Покрета који је у овој протурјечној земљи скончао незаслужено окружен готово посвемашњим презиром. Изван *Просвјетиних* просторија, које су ионако тек једно симболичко зборно мјесто, наступала је можда не толико охрабрујуће широка, колико интелектуално јака скупина људи, који су Човјека увијек видјели испред Колектива. Сплитски *Feral tribune*, тједник "хрватских херетика, анархиста и протестаната", представљао је јединствен медиј на овим просторима у укупној њиховој повијесној перспективи. У *Фералу*, чија сатира зацијело представља сам врх свјетске продукције тог жанра, са шовинизмом није било никакве шеге. У деценији његова постојања није у томе листу, унаточ најтежим околностима, изашла ни једна једина реченица која би имала шовинистички призив. То дакле доказује, да се могло и тако. И да је избор био слободан. У случају оснивача листа, **Виктора Иванчића, Предрага Луцића и Бориса Дежуловића**, тај је избор свакако био и рискантан. Иванчић је био мобилизиран у војску, а новинари *Ферала* били су годинама судски прогањани као мало тко. Чудно, али, у повијесној дијалектици предвидиво: данас су све идентитетске тачке некоћ "саблажњиво екстремног" и "издајничког" *Ферала* постале опћа мјеста јавне комуникације: попут *Ферала*, хрватски *маинсџреам* листови данас не трпе шовинизам, политичка коректност је модерна, истражују се малверзације злих тајкуна,

пише се о ратним злочинима – додуше срамежљиво, али се ипак пише. Христос се, ваистину, роди. *Ферал* је у том контексту био пијетао који је први закукуракао – и према провербијалној пракси – утолико први нестало. За живота је имао неколико десетака или можда чак и стотина тужби у којима су захтијевани вртоглави износи одштета, и био принуђен плаћати порез као порнографска тисковина – споменути *Хрвајски вјесник*, са “србетином” пак никад није био судски гоњен – док су његови новинари били изложени озбиљном судском прогону од којег су их – то је било питање части – између осталих бранили **Тони Нобило**, **Чедо Продановић**, **Слободан Будак**. Одвјетник Слободан Будак заступао је деведесетих година – као и већи дио живота – све оне које није паметно заступати, а међу њима и обитељи Срба убијених у Госпићу, обитељ **Josipa Reichl-Kira**, **Милана Левара**... “Злочинци су заправо компромитирали Хрватску”, рећи ће након рата Будак. Сами починитељи злочина су људи који су примитивно мислили да је формула о ‘добром Србину мртвом Србину’ најбољи начин служења домовини”. Непознати су му домољуби због таквог ангажмана минирали кућу у Карлобагу. Недуго након рата, у хотелу Интерцонтинентал напао га је најопаснији човјек тадашње Хрватске, заповједник Кажњеничке бојне Младен Налетилић Тута, који га је, са својим ађутантом Јозом Шмуком, изударео и нокаутирао. Поред Будака је био, жив живцат, мртав од страха, помоћник министра полиције, Здравко Жидовец, али се није усудио интервенирати. Моћ Гојка Шушка и Туте тад је била фараонска. “Била је то демонстрација њихове свемоћи да раде што хоће, као и немоћи да им се држава успротиви јер су уживали Шушкову заштиту. И помоћник министра МУП-а, сједећи са мном, ништа се није усудио подузети, а и кад су дошли полицајци, разговарали су с насилницима бојажљиво. Државном одвјетништву није падало напамет подићи оптужницу па сам то сам преузео, али се вукло по суду, и касније ми је истражни судија рекао да је то спремио у ладицу”, рекао је Будак у једном интервјуу. Четири године касније, у Теслиној су га напали Mladen Schwartz и Ана Лучић, најпознатији хрватски ултрадесничари. Од 1991. до 2000. године хрватским правосудним органима пријављено је – према подацима државног одвјетништва – због ратних злочина укупно 4396 особа, оптужено их је 1349, а осуђене су до тада 554 особе. “Кроз то исто вријеме (1990-В/2000) у Хрватској није вођен нити један казнени поступак због ратног злочина почињеног тијеком Домовинског рата с хрватске стране”, рећи ће Будак. То је показатељ друштвеног става према злочина у то вријеме, и утолико јасније можемо видјети колико се Будаков став разликује од већинског.

ОБРАЧУН НА СЉЕМЕНУ

Одвјетник Анто Нобило покреће пак, док је радио у Државном одвјетништву, истраге о убојству српске обитељи Зец и о злочинима у Пакрачкој Пољани. Тијеком 1994. године прозива Владимира Шекса, за заташкавање тих двају злочина. Крајем 1997. упозорава Туђмана на недјела Томислава Мерчепа, па добива позива за револверашки обрачун на Сљемену. “Добио сам обавијест да дођем на састанак подно Сљемена с неким Мерчеповим људима. Из својих сам извора сазнао да је издана заповијед за моју ликвидацију. Узео сам пиштољ и ставио га за пас како би се добро видио. Уз мене је ишао само један пријатељ како би ми чувао леђа. Кад сам дошао на мјесто састанка, нису се усудили изаћи и запуцати – рећи ће Нобило у интервјуу *Националу*. То је била цијена таквог ангажмана. Само мало раније, Томислав Мерчеп извријеђао је, у познатој биртији “Код лажног свједока” у срцу Загреба познатог одвјетника, двоструко већег од себе – толико је моћан био “вуковарски Наполеон...” Нобило је, међутим, кренуо у “обрачун код О.К. корала” али су мерчеповци побјегли. “Чињеница је да Срба нема, чињеница је да су избјегли, међутим исто тако је и чињеница да су ресурси за повратак уништени, куће попаљене; све је учињено да се они не би могли вратити. Све говори да је то био Туђманов циљ. Етничко чишћење је проведено, само треба да се утврди тко је крив, именом и презименом. Ја тврдим да је и хрватска власт крива што смо добили такву оптужницу. Она је била и јесте у бољој позицији него Хашко тужилаштво да утврди тко је починио злочин и у “Олуји”, које јединице, који заповједници и по чијој су команди злочини чињени. То је требало процесуирати” рећи ће Нобило који је у једном интервјуу даном београдском листу *Блиц* запалио хрватску јавност. Говорећи о протутужби Србије за геноцид, Нобило је рекао: “Србија то мора урадити, ако ни због чега другог, а оно да побољша своју преговарачку позицију, но ни та противтужба неће успјети. Ако у тужби обухвати НДХ, неће успјети из два разлога: први је што је Конвенција о геноциду донесена након Другог свјетског рата, а други што садашња Хрватска није правна наследница квислиншке НДХ и не може, по међународном праву, одговорати за њезине злочине.” Говорећи пак о оптужби за геноцид почињен у “Олуји”, додат ће: ” Што се тиче “Олује”, рећи ћу нешто што се многим неће свидјети. “Олуја” је имала више битних елемената који се приближавају геноциду него што је то било у Вуковару, међутим, ни она није прелазила у геноцид. Вуковар је био мегазлочин у многим дијеловима: ратни злочин против цивилног становништва, страшни ратни злочин против ратних заробљеника и против рањеника – а побијени на Овчари у правилу су били

хрватски војници, али нема обиљежја геноцида. Мислим да ни оно што се догађало након “Олује” нема обиљежја геноцида, премда неких елемената има и они се могу окарактеризирати као етничко чишћење. С тим што ја не мислим да су Хрвати истјерали Србе, већ да су се Срби повукли у збјег. (збјег је једна традиција у српском народу, сјетимо се, на примјер, Козаре, с војском се повучеш, а када прође опасност, онда се вратиш.) Но, Хрвати су уништавањем српских кућа и увјета за живот, те убијањем оних који су остали, онемогућавали повратак. Дакле, ту се ишло глобално на цјелокупно становништво одређеног подручја и ако ту чињеницу повежемо с Туђмановом изјавом да ће Срби у Хрватској након рата пасти на “подношљивих” три посто, онда се на томе може штошта градити, али се још увијек не може тврдити да се радило о геноциду....”

ДОБРОСТИВИ ГРАД ЗАГРЕБ

Тек нешто мањи изазови стајали су пред др **Жарком Пуховским**. Тешко је било за вријеме рата звати се Жарко Пуховски и ходати улицама” добростивог града Загреба” како га је звао Симо Мраовић. Његов ангажман у обрани људских права довео је до тога да су га људи на улици знали и – плунути. Дословно и симболички. Уз помоћ термина Жарко Пуховски већи дио пораћа било је годинама могуће “изгуглати” три петине стандардних етикета из репертоара хрватске политичке пљувачнице. Пуховски је био “освједочени хрватомрзац”, “корумпирани плаћеник страних тајних служби” који против Хрватске води специјални рат као из уџбеника СФРЈ. Он је дакако “Југославен”, односно нешто још горе – Југославен с изразито просрпском оријентацијом, нешто “налик његовом интимном пријатељу Коштуници”. Пуховски је био свједок оптужбе против студената-прољећара, сорошевац у трајној уроти против хрватске државе. Он је укратко био пословична антидржавна “гњида, смеће и квислинг”. Жарко Пуховски најчешће је провоцирао већину тиме што је без сустезања изрицао истину, готово никад није тактизирао и увијек је заступао начела у која тврдо вјерује, притом се не питајући за цијену. Његови ставови тендирају поопћивости: чини се да Пуховски устрајно покушава изговарати тврдње из којих се могу створити максиме подобне за формирање начела опћег законодавства. Он изводи неки став до његових крајњих логичких конзеквенци, не питајући се за посљедице. То је прилично кантовски, прилично етично и прилично непопуларно а понекад и погибелно. За илустрацију ове тезе довољно је узети било који његов интервју. У првом, насумично изабраном, уочавамо одмах два става

која ће разбјеснити читатеље с оба пола хрватске сцене. Први став је: Хрватска је настала на злочину. Други, Слово У ми не смета на застави на Bleiburgu. Објашњење за први став: “На злочину нису настале само Норвешка, Чешка и Словачка. Све друге државе су, колико знам, настале на злочину и не видим по чему би Хрватска била изузетак. У дефиницији ратнога постања државе, на што су посвуда тако поносни, укључен је злочин. То не значи посебно оптуживати Хрвате. Рат није могућ без злочина и зато сам годинама у полемици с дијелом наше јавности тврдећи да је концепт достојанства рата бесмислен. Може бити достојанствен неки ратник, то може бити ратни циљ, али рат није достојанствен.” Што је ту криво? Ништа. Тај став може сметати само онима који вјерују у мит о светости домовинског рата, а тај је мит тривијална и опасна лаж: треба пуно дрскости па након свих јавно презентираних свињарија о том рату, уз њега везати појам светости. У тврдњу Пуховскога не вјерује ипак више од једног промила Хрвата, но то свеједно ништа не говори о њеној истинитости. Можда би тај став требао само надопуну, према којој на злочину није успостављена ни Македонија, а можда Пуховски зна нешто више. Не би било блесаво тврдити ни да су бројни балкански народи (и) геноцидни, јер, ако нису, како то да на многим теренима више нема ни трага од мањинских Турака, Срба, Хрвата, Жидова, Бошњака, Нијемаца и Талијана? О томе да су сви народи, па и Хрвати, у појединим фазама имали геноцидне фазе написао је Туђман цијелу једну књигу, али свеједно, чак се и његови следбеници држе наивно-популарног става о неупитној невиности колектива. Ево још једне илустрације његовог начина размишљања: према Пуховском, они који заговарају став да би требало судити злочинце с Bleiburga, морали би заговарати и став да *Naag* мора судити злочинце из *Олује*. Односно: они који сматрају да побједницима из *Олује* не треба судити зато јер су побједници, морали би заговарати став да побједницима не треба судити због Bleiburga – зато, јер су били побједници. Но те парове тврдњи не заговара нитко. Једни мисле да треба судити само за Блеибург, а други само за *Олују*. Има ли ишта логичније од тих тврдњи Пуховског, којег смо нешто прије назвали “агентом чисте логике” на овим просторима? Нема, па опет, оне немају подршку јер се људи не воде, попут њега, логиком него навијањем и примитивним колективним сентиментима које тек лоше маскирају иза неке прозирне начелности. У Хрватској се заправо измјењују двије екипе од којих би једна другу најрадије стрпала у логор, док је оних трећих, истински толерантних, уистину понајмање. Други став Пуховскога – онај о слову У – разјарит ће на сличан начин другу половицу нације. Ево његових аргумената: “Ако некоме смета хрватска застава, сам си је крив. Међутим,

имам право рећи да ми смета хрватска застава ако је нетко показује са словом У. Осим у Bleiburgu! Мислим да би у Bleiburgu требала бити допуштена усташка обиљежја, тамо су усташе били жртве, а не починитељи. Исто тако, према мојему суду, у Јасеновцу не би требало свирати хрватску химну јер су жртве тамо свако јутро будили том химном. То су нужни изузетци ако се хоће заиста одати поштовање жртвама, без обзира на идеологије." Квалитетне, тврде Хрвате, Жарко Пуховски љутио је за вријеме рата, бавећи се у држави угроженом врстом, а то су били Срби. Но након рата Пуховском су се за помоћ обратили чак и Бранимир Главаш и Маркица Ребић, бивши шеф тајне службе. Штитио је и права Дуње Злоић Готовина. Очито је, дакле, да су и Главаш и Ребић знали да се у Хрватској крше људска права а да их Пуховски (ХХО) коректно бране – иначе му се не би обратили када су се сами осјетили угроженим. Пуховскога су очито доживјели као начелног човјека, баш као кантовски начелну појаву. Мало је људи у овој земљи који ће изрећи и оцјену о етничком чишћењу Срба, нарочито пред тв камерама, али он хоће. Подржат ће и пуштање Главаша на слободу, ради саборске присегае и нове расправе о имунитету, напосто зато што тако тумачи закон, премда већина сцене жели Главашевостанак у затвору. Чини се изразито здравим супротставити се тим већинским, интуитивним, бјелододаним истинама колектива и укупати се на бедему процедуре и логике. У том би смислу као процедура, као метода, као рецепт, став Пуховскога био више него љековит – без обзира на мотиве који га воде.

КАД ПУЦАЈУ КОСТИ

У сфери људскоправне активности Пуховски је можда и узоран, једва да му се може наћи премца, осим можда **Зорана Пусића**. Као шеф ХХО-а био је волонтер (други су наплаћивали, и то не мало, свој рад), излагао се кад је било најтеже, трпио погрде, па и дан-данас у пучанству има репутацију коју није лако носити... Један од оснивача Хрватског хелсиншког одбора – заједно са **Иваном Звонимиром Чичком** служио је као раме за плакање многим којима у то доба нитко није могао ни желио помоћи. Контроверзни Иван Звонимир Чичак такођер је за рата показао како човјек може живјети нацију, а да истодобно не одустане и од своје универзалне људске нарави. Свих година рата тај је католички социјалиста био најенергичнија опозиција не само Туђману него и туђманизму, постао је готово међународним симболом борбе за људска права, носио је главу у торби цијело вријеме, без тактизирања износио у јавност све податке о

кршењима људских права и злочинима, чак и када су их чинили његови познаници и дојучерашњи пријатељи. Категорички императив био је увијек врхунски закон за њега: Чичак је увијек знао уљудити националисту у себи. А откако дише био је Хрват. На сличан је начин поступао и др Иво Банац. Иако љути Хрват, залагао се за државу у којој ће бити мјеста за све њене грађане и у том смислу на хрватском центру и десници није свакодневна појава. Група људи која је формирала антиратни лист *Аркзин* – **Весна Јанковић, Никола Гамилец, Зоран Оштрић, Весна Тершелеч, Срђан Дворник, Тања Тагиров, Борис Буден** – радили су са других позиција, то исто. Зоран Пусић храбро се супротстављао деложацијама грађана српске националности, којих је за вријеме рата изведено на тисуће и тисуће. Режим је навелико користио чињеницу да у околностима преласка из социјализма у демократију, велик број грађана није имао станове у власништву, него су на њега полагали тзв. станарско право. Та су станарска права масовно одузимања, и њихово одузимање било је један од темеља свеобухватне “хумане размјене” становништва. Након *Олује* био је један од ријетких несрба који је, уз глумца **Игора Гала**, ходао по остацима Крајине и покушавао спасити тамошњу старчад од изумирања, од зиме и глади. “Зоран Пусић спада међу ријетке који су – посебно данас у вријеме уморног профи-активизма – били спремни ризикувати и властиту егзистенцију и физичку сигурност” написат ће у дојмљивом крокију колегица Лела Вујанић с Халтера, па додати. “Предсједник ГОЉП-а први пут је претучен 1993. године током деложација српских грађана из њихових станова у Загребу. Тада га је претукла полиција јер се успротивио избацивању једне обитељи из стана да би у њега уселио хрватски бранитељ. Пусић је у међувремену избачен са свог радног мјеста професора математике на Војно-техничком заводу гдје је одлуком суда враћен десет година касније. На просвједу за повратак имена Тргу жртава фашизма, у свибљу 1999. године, поновно је физички нападнут од масе десничарских насилника који су најприје скуп засипали сузавцем и камењем, а касније насрнули на организаторе. Пусићу је тада избијен зуб, а недуго након тога – по окончању суђења усташком заповједнику Динку Шакићу Пусић се опет нашао на удару нечијих шака. Задњи напад се догодио у просинцу прошле године, када њега и његову жену пресрећу испред њихове куће два ратна ветерана. Полиција је рекла да Пусић није нападнут, а хрватска је влада упутила оштар просвјед...” “Пусић тада” наставља она, “не предаје казнену пријаву због мајке која моли опрост за своје синове. Филозофија окрени други образ можда зачуђује, ако знамо да се ради о човјеку познатом по својој неустрашивости, врло директним и конфликтним ставовима који готово увијек изазивају бурне и насилне реакције

бранитељских удруга...” “О деложацијама смо једни друге обавјештавали, долазили у станове, разговарали с избаивачима, пружали подршку очајним станарима, сједили на подовима пружајући пасивни отпор деложацији. Неких се добро сјећам: **Весне Супек, Срђана Дворника, Данијела Ивина и Саше Милошевића**. У Сплиту су то радили **Тончи Мајић, Семина Лончар и Мира Лоргер**. У Карловцу **Јелка Глумичић**, у Осијеку **Катарина Крухоња**. Они су праксу деложација јавно критизирали као тешко кршење људских права која лицемјерна држава не жели видјети, скривајући се иза сумњивих уредби” рећи ће Зоран Пусић, набрајајући своје колеге који су били већи од тешких времена. У супротстављању раније споменутим деложацијама, Тончију Мајићу из Далматинског одбора за људска права из Сплита разбијен је нос. Кад је Словенка Мариновић из Сплита требала бити деложирана, Мајић се супротставио. “Око 12.30 сати долази Тончи Мајић. Лажно се представио и успијева ући у стан” рећи ће касније **Словенка Мариновић**. “Војни полицајци дошли су доста касније. Инзистирају да ја, Мајић и пар војника отиђемо с њима у њихово сједиште у Лори, како бисмо дали изјаве у записник. Мајић говори да нећемо у злогласну Лору. Војник, који хода уз помоћ штака, нагло је замахнуо да ме штаком удари по глави. Мајић је зграбио штаку, али га је војник другом распалио по лицу и одмах му сломио нос. Од ударца Мајић је пао на под, на што је притрчало више војника и наставило га тући. Велика мрља крви остала је на бијеломе сагу. Цивилни полицајци нису то ни покушали спријечити, само су се склонили у страну, ваљда да не сметају. Ухватили су га за ноге и руке и бацили на ходник испред стана. Зачас сам и ја избачена. Потом су нас ухитили, силом одвели у Лору и држали више сати”, казује та Сплићанка, наводећи како су се у Лори сусрели с тадашњим заповједником тог “логора” Михаелом Будимиром, но он није био превише заинтересиран да им помогне. “Када су нас напоскон пустили из Лоре, вратили смо се до стана. Врата је отворила жена у црној усташкој униформи и одмах се дала у вику: Ово је усташки, а не четнички стан. Четници ван!. Из једног заузетог стана изашао је војни заповједник Анте Перкушић. Репетирао је и уперео пиштољ према Мајићу вичући му да је четник и све ћу вас побити, па га је потом пиштољем снажно ударио по чељустима”, привела је крају своју причу Словенка Мариновић, коју су у то вријеме напустиле пријатељице, а колегице јој у љекарни окренуле леђа.

ЈОШ МАЛО ДОБРИХ ЉУДИ

Одвјетник **Силвије Деген** за вријеме рата примао је у своју канцеларију кадрове који су другдје изгубили посао – зна се из којих разлога. Данашњи гледатељ – који без особита увода на Хрватској телевизији гледа филмове Жике Павловића, или Бату Живојиновића, никада неће моћи разумјети колико је грађанске и људске храбрости требао имати Иво Штивичић, уредник на Хрватској телевизији, коаутор легендарне серије *Куд иду дивље свиње*, да би негдје средином рата пустио у етер Милену Дравић и о њој говорио с пуно поштовања и топлине. Неће имати појма колико је храбрости требало Звонку Маковићу да говори о девијацијама једног режима који се није прославио, да јавно брани загребачке Србе иако му је то могло донијети само неразумијевање и невоље... Ниједан позив из “Просвјете” да говори, провомира, покаже се у скромној дворани у Прерадовићевој 18, није пропуштао **Тонко Мароевић**; кад смо звали у тешка времена **Зорана Тадића** да говори о Жики Павловићу одржао је страшно предавање пред неколицином људи; **Предраг Матвејевић** се код нас осјећао као код куће... **Slavko Goldstein** као издавач, **Slavko Goldstein** као јавна фигура, **Goldstein** као морални узор, представљао је у то вријеме институцију која је Хрватској могла служити као узор а служила јој је као мета за испољавања антисемитских предрасуда. Тко год, наиме, познаје **Goldsteina** зна колико је велики издавач култних књига, и писац не мање важних историјских кроника, истину хрватски домољуб. **Goldstein**ова књига “1941. Година која се враћа” многе је ствари посложила на право мјесто; многи повијесни каламбур с почетака рата средила као шкатуљицу. Из његових се књига точно види редослијед догађаја те језиве године, којег ултрадесничари настоје ревидирати – с већим или мањим успјехом. **Slavko Goldstein** почетком деведесетих дао је посла и писцу ових редака, на редактури књиге “Шпановица”. Тешко је тада било добити посла, с овим именом – данас све изгледа једноставно и “просто као пасуљ” али није било; гледало се пажљиво тко кога прима а тко кога отпушта, све се гледало, под повећалом. “Шпановицу” је написао ветеринар из тог краја, **Тончи Ерјавец**, који је поштено описао редослијед догађаја из којег се јасно видјело да су усташе дошли у пакрачки крај с намјером да почине неколико масовних покоља, и да су их извели, а онда тиме довели и до устанка. Требало је имати храбрости ту књигу објавити 1992, године, када су и најхрабрији цвочотали од страха. Рани књижевни радови **Миљенка Јерговића**, књига “Сарајевски Марлборо”, па потом “Хисторијска читанка”, такођер морају бити споменути јер су својом интонацијом одударали од помодног тона шовинистичке хистерије. Касније, како буде

растао Миљенков књижевни реноме, раст ће и његов углед најбољег познаваоца српских тема на загребачкој јавној сцени и најжешћих критичара облигатног овдашњег јавног антисрпства. Дамир Кајин, борбени ИДС-овац, остат ће за сваку повијест нормалности – нешто дакле супротно повијестима болести – једна узорна конгломерација поштења, храбрости, досљедности и идеализма, особина које су спасиле многе међу нама јер их је било и међу морем анонимаца, послодавцима, газдама станова, колегама на послу, предрадницима... Ту ваља споменути и Драгу Хедла, доброг човјека с истока земље, који је у Осијеку, супротстављајући се као звијер опасном Бранимиру Главашу, једва сачувао живу главу, па **Марка Грчића**, интелектуалца с каквим би биле сретне и веће нације... У Интелектуалној повијести Хрватске остат ће запамћено и да је њено данас највеће име, **Станко Ласић**, у својој аутобиографији о Србима просудио овако: На жалост, “Олуја” је оправдала моја страховања... Нисам могао поднијети љубљење хрватске заставе на книнској тврђави (то се ради у оперетама лошег укуса), махање руком уз славодобитни повик, Идите, нека иду (с потајном надом да смо их се напокон ријешили). – Нисам се могао ослободити страха да ће бити побијени бројни људи који нису успјели побјећи. Њихов се број, засад, попео на неколико стотина невиних жртава! Убојства старих жена оправдавала су се “самообраном”; држале су под кикљама тешке митраљезе! Одмах су се позивали наши прогнаници и избјеглице да се мирно уселе у куће у којима су кревети бивших власника још били топли. Пљачкало се све до чега се могло доћи... Од свега тога најстрашније је било то што се у том пијанству није дигло више тријезних гласова, особито у опорби. Шутјело се, међу нама су злочинци мирно ходали. Као хероји. Рекао сам себи: то није само тежак политички промашај; него и економски, интелектуални, културни, па чак и војни. Кад спомињем овај посљедњи, мислим на опасну таштину и неумјерену охолост која је спопала стални војни кадар, а прије свега војни врх и “вitezове” и “соколове” (“Зови, само зови...”) од којих се правио мит. А чиме се та војска имала хвалити, и што је то учинила да би се њезина “операција” проучавала по “свјетским војним школама”, како се хвалисаво брбљало? Је ли с педесет пута мањим војним снагама побиједила Крајину као Александар Велики Дарија III или као Бонапарте Аустријанце у Италији (1796/97)? Или барем успјешно држала мостобран као она шачица Wehrmachta код Monte Casina (1944.)? Не. Једна се држава од четири и пол милијуна становника обрушила на своју покрајину од 150.000 становника (ако?). Једна је војска од 190.000 војника стајала насупрот седам пута слабијим снагама. На самом бојишту концентrirала је 130.000 до зуба наоружаних војника с најмодернијом техником, дакле

шест пута више од онога што јој је непријатељ могао супротставити. Је ли јој пријетила инвазија из Југославије? Није... А ми смо ову срамоту овјековјечили у Дану домовинске захвалности. Чиста гротеска.” Сплитски професор Никола Висковић био је, туробних ратних година, човјек чији је глас био једнако риједак колико и отмјен; глас разума, поштења и правде. “У наше доба све је теже и узалудније предвидјети што ће сутра бити са свијетом и Еуропом у политици, економији, култури и екологији. Ипак, за Хрватску је извјесно, као и за Србију и БиХ, да ће најмање још једно десетљеће патити од тешких рецидива националног бунила. Јер овдје се још не схваћа да нам људску и грађанску будућност највише угрожава властито стално бунцање о угрожености нације и о толиким вањским и унутарњим непријатељима. Народ се не може извући из тог већ комичног идиотизма без помоћи једне савремене духовне и политичке елите – којој данас једва назиремо зачетак...” Казао је Висковић аутору ових редака. Било је лијепо моћи рачунати и на **Звонка Маковића**, кунстхисторичара, писца, пјесника, члана ПЕН-а, који је спадао у “мало добрих људи” без којих бисмо сви заједно подивљали. Маковић се жестоко супротстављао опћој културној трибализацији. “Сјетимо се протеста због Трга жртава фашизма. Његово преименовање у Трг хрватских великана опет је дио реализације комплементарне идеје о заједничком наступу хрватских повијесних личности у апотеози хрватске повијести. Улице су добиле имена углавном феудалних владара, у Мештровићеву павиљону, у који је НДХ смјестила цамију, требао је бити Пантеон. Истичем, да се у два наврата, у доба тоталитарног и неототалитарног режима, та зграда пренамјенује за сакралну функцију. Дакле, Медведград, Јасеновац и звјездолики загребачки урбанистички ансамбл с Тргом хрватских великана требали су на монументалан начин одредити Туђманову идеолошку преоцјбу Хрватске, на прагу новог миленија. Главна идеја водиља, повијесни циљ свих тих “помирби” и “уједињења” је Држава. Држава је за туђманизам највиши израз остварења Нације, Повијести и Жртве. Држава је заправо Домовина. Тај је идеологем предмет култа. То се потпуно изразило симболиком Олтара Домовине. Тако ју је недавно протумачио сам аутор Олтара. Тоталитаристи воле измишљати нове религије, повијесне религије иду им на јетра. Али нема сватко Alberta Speera, па ни Arna Breckera... рећи ће иронично. Било је таквих појединаца. На срећу. Није им било лако. И неће им бити лако – ни данас они нису ни особито признати јер оно нешто што нас је гурнуло у понор, и даље тиња – срећом, ваљда, без могућности репризе... Наши су ликови били трагични јунаци једног времена. “Трагичним” – каже Хегел у предавањима из повијести филозофије, описујући Сократову смрт ”...називамо ми посебно кад неку

часну личност задеси смрт или нека несрећа, кад се неком невином појединцу нанесе незаслужена патња или нека неправда.” Сократ је према опћем мишљењу невин, али је ипак осуђен на смрт. Страдање невиног је у овом случају трагично, а ово Хегел одређује Сократовом судбином: “У сукобу из којег пониче истинска трагичност морају обје силе које се сукобљавају бити оправдане, моралне.” Из Сократа проговара његов унутарњи глас, “демон”, проговара свијест појединца која се уздиже и супротставља опћем духу као унутрашња свијест, као савјест; његова судбина је трагична јер је у њој оличено страдање за које се сам филозоф залаже и које он сам производи у једном великом сукобу утемељеном у непокоравању принципима народа. Хегел истиче да се “трагичност састоји управо у томе што једно право иступа против другог права – не тако као да је само једно од њих оправдано а друго не, већ су оба оправдана, али стојећи у супротности једно према другоме, једно се разбија о друго; оба пропадају и на тај начин су оба и поред своје супротности оправдана”. Сократ одбија да се покори суверености суграђана и не признаје да је крив. Зато одлази у смрт, и то не стога што је осуђен да је крив јер “квари омладину и не вјерује у богове у које вјерује држава него у друга нова бића демонска” (Обрана Сократова, XI), већ зато што не прихваћа суд и одређену му кривицу, или како Хегел каже: “У погледу садржине оптужнице суци су рекли да је Сократ крив; али на смрт је он био осуђен због тога што се устезао да призна компетентност народа и његово величанство над оптуженим.” Очигледно је да ствар није у Сократовој изврности нити у његовој невиности, већ у сукобу два принципа чији је исход негативан. Он се “огријешо о дух свог народа, он је повриједио његов морални живот, и та је повреда кажњена”. Он је “неправилна форма индивидуалности” која је искочила из просјечности свакодневног обичајног живота, па је стога силом отклоњена из друштвеног живота Атене. У сукобу између Сократа и атенског морала, Хегел види сукоб два оправдана права, које ” стојећи у супротности једно према другоме једно се разбија о друго, оба пропадају и на тај начин су оба и поред своје супротности оправдана.” Појединац је на обје стране у таквим временима трагичан. Постави ли се уз колектив насупрот појединцу, згријешит ће према појединцу дакле према Човјеку; постави ли се уз појединца, згријешит ће према мјерилима колектива – ту је и већа вјеројатност да буде згажен. У оба случаја бит ће на губитку, субјективно или објективно. Баш како каже Кур’ан – “човјек је увијек на губитку...” Срећа је једино да нитко од тих људи није убијен...

Раде Драгојевић

“Новости”, новине које ишшу о социјализму, штерору и фолклору

На мјесто главног уредника “Новости”, а на позив **Милорада Пуповца**, предсједника Српског народног вијећа, дошао сам у мају 2004. године. Примио ме је на први разговор **Давид Орловић**, тадашњи секретар СНВ-а. **Нинослав Копач**, претходни уредник, свој је положај напустио који мјесец раније, па сам у редакцији у Гајевој улици у Загребу (у бившој редакцији дописништва београдске “Политике”), затекао само једног новинара, колегу **Ненада Јовановића**, који се трудио колико је могао покрпати уредничку рупу, практички сам припремајући и исписујући текуће бројеве који су се појављивали тог прољећа.

Као новинар ријечког “Новог листа”, радећи у загребачком дописништву тог дневника, с правом сам се могао сматрати битно информиранијим о стању на домаћој медијској сцени од просјечних читалаца. Међутим, ни та ми повећана обавијештеност није помогла да се, док сам улазио у Гајеву, сјетим о “Новостима” икојег факта више осим пуког имена тих новина и, дакако, имена његовог издавача. Хоћу рећи, посриједи је био један доиста скрајнути медијски производ о коме је малотко што знао.

За потребе овог прегледног текста ваља рећи још неколико података везаних уз “Новости”, а о којима ја, како видимо, тог прољећа нисам имао појма. Дакле, први број “Новости” изашао је у децембру 1999. године и коинцидирао је са смрћу првог хрватског предсједника. Крије ли се у томе ишта више од случајности, могао би нам рећи само какав астролог кад бисмо га ангажирали да направи наталну карту новина и тако открије

каква је констелација владала у том тренутку. Како било, у почетку су новине, најприје под именом “Новости – 15 дана”, а онда касније и “Новости – седам дана”, радили наши вуковарски колеге, **Милан Трбојевић** и **Боро Ркман**. Велику помоћ у то смо вријеме добивали од бањалучке штампарије, “Гласа Српске”, будући да су првих три стотине и нешто бројева били штампани у Бања Луци за битно мање новца него што су тада тражиле загребачке штампарије. Осим тога, у бањалучкој штампарији радили су красни људи који су били спремни помоћи у сваком тренутку. Сутра бих се вратио на тај аранжман само кад бих знао јесу ли преживјели приватизацију и кад не би било увозних проблема. Међутим, гњаважа на царини, проблеми око пријевоза и шпедиције толико су успоравали допрему новина, да је то врло брзо постало контрапродуктивно. Колега **Дарко Копреница** знао је два до три дана изгубити само на довоз, потребну папирологију и пријенос новина преко границе.

Уза све, почела су и политичка предбацивања у стилу да се штампамо у иноземству, а све за новац хрватских порезних обвезника и томе слично. Крајње опортуно пришли смо договору око новог аранжмана с “Вјесниковом” штампаријом, а прихватљива цијена коју смо тада постигли с директором **Фрањом Малетићем** била је заправо резултат дубоке кризе на подручју штампарства и новинског издаваштва. Врло брзо, тек мјесец или два касније, на мјесто извршне уреднице довео сам **Андреу Радак**, тадашњу новинарку “Слободне Далмације” и – моју супругу. Тај непотистички потез убрзо ће се показати као пресудан. Може ту нетко приговорити да се ради о *family businessu* или штогод друго, али без ње ја ових 330 бројева, колико смо их заједно направили, никако не бих успио сам уредити. Док ово пишем – почетак аугуста 2010. године – управо завршавамо 555. број “Новости”.

Прве године рада биле су период учења, не треба то скривати. И сами смо се тек огледали у уредничком послу, у раду с новинарима, у преговарањима са шефовима и другом.

Кад смо одлучили да с “Новостима” изађемо на киоске – а већ само увјеравање надлежних да тако нешто ваља направити без обзира на све трајало је више година – јасно смо знали да ћемо тиме прекршити бројне норме. Прије свега, долазимо из миљеа мањинског новинског и књижевног издаваштва које углавном животари на рубу јавне видљивости и опћег интереса. Самим тиме већ кршимо неписано правило о карактеру публикација те врсте. Мањинска се гласила, наиме, исцрпљују у писању о суженом броју тема из тзв. заједнице, попуњавају се текстовима у којима често доминира виктимолошка комбинација самосажалења, параноје и самопредбацивања. Бављење новинарством или културом у таквим

оквирима постаје понекад вид колективног нарицања што се касније, неријетко, претвори у неку врсту етнотерапијске заједнице гдје онда једни друге тјешимо, тетожимо и храбримо. То је, дакако, психолошки потребно, јер како је казао нетко, “сами себи причамо приче како бисмо преживјели”. Међутим и с тим ваља имати мјере. Треба додати и то да са Србима у Хрватској ствар ипак стоји понешто друкчије него у других мањина, будући да се њихове теме, из добро знаних разлога, најчешће ни не узимају у обзир, о њима нитко или малотко пише, а кад то и чини резултат је неријетко крајње тенденциозан и пун мизинтерпретација. Стога је у Срба у Хрватској ауторефлексија неопходна, нема друге него да о себи сами нешто напишу, кажу или објаве. Уз то, друштвени живот Срба у Хрватској одувijek је карактеризирала отвореност и непровинцијалност, па “Новости” у том смислу ту традицију само настављају.

Такођер, већ и прије првих бројева на киосцима свјесно смо одустали од такођер неписаног, али јасно постојећег правила, да се као српска редакција изволимо бавити искључиво српским темама. Знајући за **Хабермасову** дефиницију национализма – је то оно кад исти пишу/говоре о истоме – лако смо се пребацили на контра фон.

Стога, добрим дијелом нисмо мањинске новине, будући да је њима, као и другим облицима мањинске културне праксе и писменог изражавања, чуварност на првом мјесту. Нама на том мјесту стоји критика. Иначе, ту нам дрскост, наиме да забадамо свој новинарски нос и у тзв. већинске

теме, десничарски тисак и надаље замјера. С друге стране, јасно је да се они нашим текстовима уједно и хране. Јер, напokon су добили такмаца, и виде нас на јасно опозитној страни. Тако је један од првих текстова о појави “Новости” на киосцима написан с те стране говорио о, ни мање ни више него новом изласку “Србобрана”, који да ће наставити као и стари, “до истраге наше или ваше”. О реакцијама у “Хрватском слову”, “Гласу Концила” и у другим десничарским тисковинама редовито нас извјештава **Игор Мандић**, наш колумнист с треће стране. Има, дакако, и друкчијих увида у “Новости” осим овога шмитовског, који се гиба по линији пријатељ – непријатељ.

Неки други нас тако виде као екстремно лијево гласило – није да ми то не годи – па с тим у вези пренесимо овдје кратку преписку с интернет форума Херцег-Босна.

“...српски шједник Новостии је ирактиички иласило екстиремне левиче у РХ...

...да, Новостии су више илас екстиремне левиче нећо илас српске фолклорне мањине и културе, а добијају и новчану поштору државе јер су иријављени као мањински листи...

...интервју с некаквим шроцкиштом из Белије (какве ли то има везе са Србима у РХ?)...”

Је ли се онда код појаве “Новости” на киосцима у децембру 2009. године ипак радило о одређеном несварљивом догађају, о својеврсном медијском изгреду или су и оне постале жртвом опће друштвене динамике урачунљивости? На жалост или на срећу, “Новости” су се показале као релативно лако прихватљиве, лако пробављиве. Њихова формална и почетна ексцесивност (мањинска ћирилица на хрватским киосцима, српска адреса издавача и сл.), показала се као омањи проблем. Како видимо, на то редовито реагирају тек тврдолинијаши из десног миљеа, али и они, како вријеме одмиче, са све мање ентузијазма.

Дакле, ријеч је заправо о необично брзо припитомљеном медијском производу, што можда може бити и разочаравајуће. Можда смо, барем потајно, прижељкивали жешћи отпор. На једном округлом столу о недавно угаслом “Фералу”, отприје неколико мјесеци, домишљало се међу судионицима што је том угаснућу кумовало. Мени се чинило, што сам тада и казао, да му је, међу осталим, пресудила – данас присутнија пуно више него деведесетих кад је “Ферал” цвјетао – друштвена пермисивност. Та свеопћа попустљивост, да не кажем равнодушност, “Новости” ипак неће доћи главе, али само зато јер су то новине на буџетским парама. Тај момент политичке конјунктуре нешто је што ваља искористити, па у том правцу и радимо.

Лако је на све ово чути вјеројатни приговор да нам државне јасле онемогућавају потребни кредибилитет да се сматрамо независнима. Ипак, то ваља одбити из најмање два разлога. Прво, велик дио домаћих медија на овај је или онај начин, такођер, државно дотиран. “Вјесник” и ХРТ највише и најдиректније, али и сви остали медији потпомагани су кроз смањену стопу ПДВ-а. Наиме, на новине се већ десетак година не плаћа уобичајена стопа ПДВ-а од 23 посто него умањена, од десет посто. Да не спомињемо да је практички једини новински дистрибутер у нас – Тисак – у власништву **Тодорићевог** Агрокора, који је опет обилато субвенциониран од државе кроз различите врсте потицаја, што, опет, индиректно подиже, иначе, посустало папирнато новинарство. А, ако је тко изгубио кредибилитет ових посљедњих година онда су то управо приватни медији. Споменимо само сад већ системску цензуру код приватника (никад ништа контра Агрокора или Т-сома) или кориштење медија као параване за друге послове, неовисно о томе ради ли се о домаћим франшизама медијског царства **Bode Hombacha** или онога штајерских бискупа.

На крају крајева, ако смо се и оженили с буџетом, ипак не дијелимо исти кревет с владом. Заправо је, ако ћемо право, константно варамо. Уосталом, успркос јасно израженом негодовању нашег издавача, премијерка често реси насловнице “Новости”, углавном у исмијавајућем/

негативном контексту. То можда и није богзнакако бистро од мене као главног уредника, наине, то да исмијавам финансијерку, али ако нам је имало стало до кредибилитета, онда је то неминовно.

Чак да свега тога и нема, нескромно држимо, да је наш облик новинарства друштвено важан, па га као таквог ваља и друштвено подржавати. Имамо, дакле, тај луксуз, али и одговорност, да се можемо бавити тзв. недискредитираним новинарством, дакле оним које зарад профита не мора по сваку цијену извјештавати са шпица, плажа и гажа.

Да не останемо кратки у аргументацији, ево зашто, по нашем мишљењу, још треба подржавати овај облик журнализма. Најприје, пишемо о дефаворизираним и искљученим дијеловима становништва (избјеглице, мањине, незапослени, жене etc). Афирмирамо социјалне аутсајдере. Против смо необазривог новинарства. Новине смо које не потенцирају разлику, управо супротно, устрајавамо на блискости и сличности. Тако, на примјер, у новинама недискриминаторно користимо све језике и нарјечја, пишемо о темама од заједничког интереса и сл.

Дакле, бранимо се, надам се успјешно, од тога да нас се по слијепом аутоматизму, без остатка сврстава, гетоизира и идентифицира кроз данас свеprisутне и потенциране диференције. Штовише, трудимо се, *Zeitgeistu* успркос, ту разлику, кад год можемо, поништавати. У нас нема Првих и Других, нема роба и господара; Срби, за разлику од главнострујашких медија у Хрватској, ту нису врећа за напуцавање, нису **Педро**, ни некакво егзотично племе из Амазоне згодно тек за друштвени експеримент, проматрање или нешто треће. Онај коме је до недвосмислених поларизација на етничком плану, с нашим помирљивим релативизмом неће бити сретан. Међутим, ту борбену двовалентност која изостаје на етничком плану програматски смо пребацили на класни. Ту инзистирамо на јасним, контрастним односима, уздижемо нове антикапиталистичке актере, а против смо компрадорских снага. Пишемо о социјализму и изредали смо на нашим страницама европских љевичара у задњих годину дана, вјеројатно више него било који други медиј у нас. Кад бисмо требали рећи о чему пишу “Новости” могли бисмо казати да пишу о новим идејама, о народној култури и обичајима и о посљедицама рата. Исказано сентенциозно то би гласило овако: “Новости” пишу о социјализму, терору и фолклору.

Новинарство је, како кажу, дошло на лош глас, јер да, наводно, све мање има везе с истином. И доиста, има примјера новинарства које зна запасти у проблем јасног и недвосмисленог одјељивања истинитог од лажног. Међутим, пуно се присутнијим проблемом данашњег новинарства чини неспособност лучења важног од неважног, битног од случајног. Та

владавина акциденталног и несистемског писања у новинама постаје све присутнија. Е сад, колико можемо и колико смо способни, ми устрајавамо управо на том типу неукрашавајућег, неорнаменталног новинарства, покушавајући се бавити суштинским стварима.

Такођер, трудимо се промијенити и географију у новинама. Док су “Новости” биле мале и слабо познате, писале су тек о завичају и матици. Данас пишемо и о свијету. За разлику од *mainstream* медија умишљамо си да не узгајамо дворско новинарство, дакле оно које сервисира политичку администрацију, плутократију и бирократију, већ се трудимо – надам се да ово не звучи јако популистички – ићи међу народ. Уза све, имамо повјерења у нашу публику и не идемо им низ длаку нудећи тек лако штиво за површно читање.

Занимљиве су и реакције с лијева. Љевица би нам, по природи ствари, требала бити наклоњена. Углавном то и јест. На примјер, иако смо током љета 'одерали' **Весну Пусић** због њеног тврдог продржавотворног става у вези са статусом вуковарског Заједничког већа општина, **Борис Рашета** ме обавјештава да нас она ипак и даље симпатизира, јер, као, добри смо. Нисам баш сигуран да ми се свиђа такво патронизирање од стране наше либералне љевице, али 'ајде, нек' им буде.

Кад су љути на нас, поготово ови с лијева, онда нам знају предбацити фералоцентричну перспективу. Ево како о томе у једном свом писму, које смо објавили, пише **Жарко Пуховски**. Реагирајући на текст **Виктора Иванчића**, он, међу осталим, каже: "...насупрот Иванчићеву настављању с више-него-деценијском навадом лагања о мени, лако је установити истину: задњи пут сам у (било којој) *Хловеркиној емисији* говорио 15. сијечња 2002. Да би се моје ријечи (које сам свагда приправан схваћати важнима), некому након осам и пол година усјекле у памћење као да су, опетовано, изречене и јучер, и прекјучер и прошлога тједна потребан је доиста озбиљан когнитивни поремећај. На (моју) жалост, Иванчића ова морално-интелектуална траума прати и након (номиналнога) осамостаљења спрам симбиотскога отискивања у 'Фералу'".

Кад смо већ код “Ферала”, треба ту дописати још једну епизоду пресудну важну за излазак “Новости” на тржиште. Наиме, услијед кризне ситуације која је на крају резултирала гашењем “Ферала” у љето 2008. године дио новинара и уредника сплитског тједника пребацио се у ријечки “Нови лист”. Тамошњи уреднички и власнички естаблишмент након неколико мјесеци, из разлога који сад једва да су и важни, одлучио је прекинути сурадњу с Виктором Иванчићем и Маринком Чулићем, двојицом водећих коментатора и раније у “Фералу” и данас у “Новостима”, и ми смо ту шансу искористили и довели их нама. То је, како рекох, било круцијално у мојем увјеравању издавача да нас коначно припусти ван.

Уосталом, кућа “Новости” добрим је дијелом и подбочена коментаторским именима. Уз Иванчића и Чулића, ту су још Игор Мандић и Борис Рашета, те на свој апартни начин и **Срећко Пулиг**. Сви они бројним лажним домаћим величинама, узохољеним политичарима и обијесним тајкунима, дакако, сваки на свој начин, из тједна у тједан поручују “mene, tekel, fares” – одвагнути сте, нађени сте лакима (лажнима) и, стога, нећете још дуго.

Е сад, сва та горе описана сериозност и критичност има и своју цијену. Па кажимо, онда, коју и о продајним резултатима у привих шест мјесеци откако су “Новости” на киосцима. Унаточ свему, не успијевамо се тједно продати више од двије хиљаде примјерака. Уз то подијелимо још и три хиљаде примјерака бесплатно. Ако је истина да један примјерак обично прочитају барем два човјека, то ће онда рећи да неких десетак хиљада људи тједно прочита, прелиста или барем баца око на “Новости”. Што се интернетског издања тиче, задњи подаци говоре о неких петнаестак хиљада улаза на нашу веб страницу мјесечно. Није то лоше, али није ни богзнашто, ако знамо да сваки, па и најфриволнији портал посјети многоструко више људи него наш веб и ако свако новинско издање с *light* садржајем купи вишеструко више читалаца. Међутим, с друге стране, можда се више и не може очекивати с обзиром на кризу принт журнализма, на пад куповне моћи читалаца и на малецко хрватско тржиште.

На крају, поставља се питање и како на “Новости” гледају људи из заједнице. Изигравамо ли њихово повјерење и какав се тип лојалности ту од нас тражи? Док се другим, већинским медијима та врст питања не поставља ни са које стране, јер се претпоставља да су сви они мање-више домовинско-етнички свјесни, у нас је ситуација друкчија, будући да нам је редакција номинално српска, а новац реално хрватски. Па док нам је лојалност према већини упитна, остаје отворено питање нашег позиционирања унутар саме српске заједнице у Хрватској. До мене, као главног уредника, досад долазе тек мање назнаке незадовољства овим или оним у новинама. Међутим, питање је хоће ли се од фазе гунђања пријећи у нешто артикулираније и хоће ли у том случају издавачу бити политички неопортуно својим ауторитетом покривати овакав, у добром дијелу анационалан или барем недовољно националан концепт новина. Како ту, дакле, нема неких егзактних показатеља, ствар остаје само на утисцима. Па кад је већ тако, онда могу закључити да сам дојма да се људи по селима и градићима до којих стижу наше новине – ако се баш и не слажу са свиме што у њима прочитају – ипак поносе тиме што смо овим пројектом показали да вриједимо.

Чедомир Вишњић

Кућа и Комора

Ж

еља да градим, подижем кућу, ухватила ме прилично касно. Сад испада да је то дио мог односа према Дубравама, из којих сам прву половину вијека покушавао отићи, не без оклијевања, а сад им се, не без бојазни, покушавам вратити. Одлазак је био неизбјежан, на трагу и онодобног поимања љевичарске идеологије и психологије, како службеновладајуће, тако и личне; повратак остаје на истом путу, једну дугу генерацију касније. Тада смо сви одлазили, неко за знањем, неко и са каквим конкретнијим планом, покушавали се потом, са различитим успјехом одржати у оближњим хрватским градовима; данас, са вишком искуства и нешто знања о шуми, води, зраку и прецима, појединци покушавају успоставити нарушену равнотежу. Наши су родитељи за то вријеме, углавном узалудно, подизали типске породичне куће од сивих бетонских блокова, са обавезним балконима, спојеним вратима и прозорима на њима, и онолико етажа, колико је у породици било синова. (Наши су родитељи припадници генерације са једним тешким биљегом; од њиховог рођења, а нарочито од 1941. године, број људи око њих се смањује, и они узалуд воде борбу против тога.) Нарочито су ружне биле и остале оне куће које никад нису довршене и данас трају снагом модерног бетона и ујесен и зиму извирују из младих банијских и кордунашких шумарака, као својеврсни споменици социјалистичке модернизације крајишког простора.

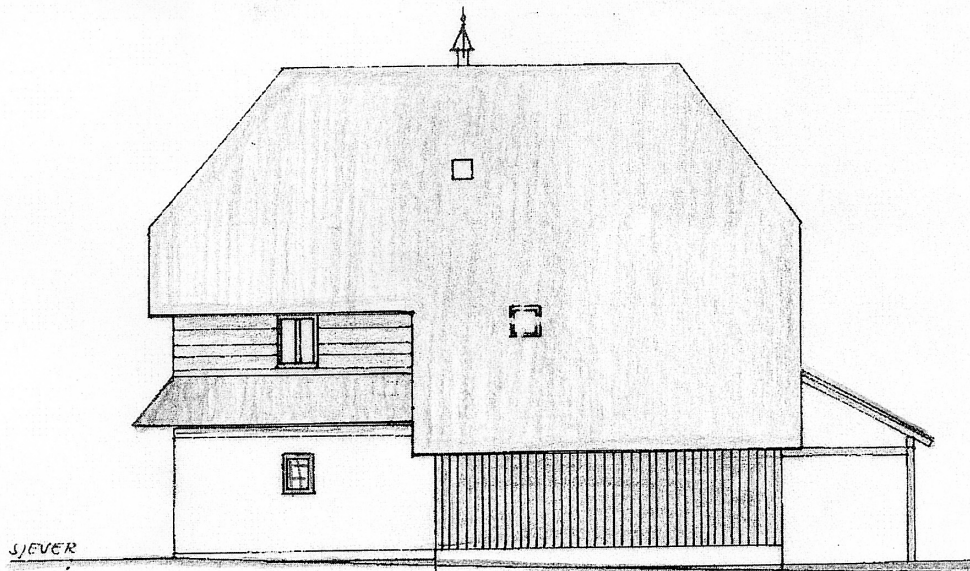
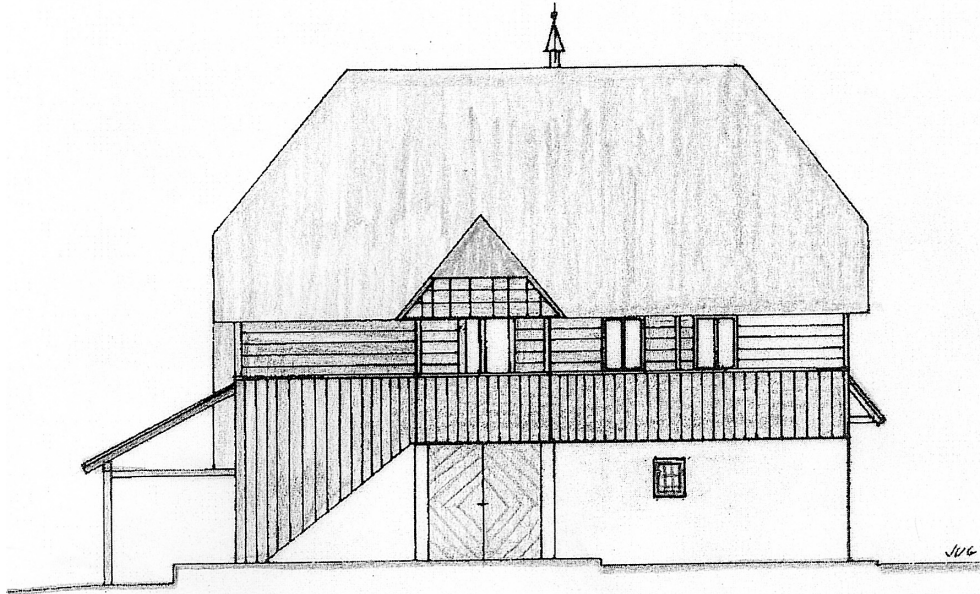
Моја је генерација своје радне каријере започињала 80-их, у финансијско и друштвено невријеме, родитељске бетонске куће су управо биле мање-више довршене, изгледало је да ћемо једног важног посла бити ослобођени. Стамбени циљ генерација које су 70-их и 80-их напуштале села дао се лако препознати и изразити; стећи стан у граду. При том је мање додане вриједности било у квадратури стана, а више у величини града. За централни дио Хрватске то је значило Загреб, Ријека, Карловац... Истра нам у предратном времену није ништа значила, била је то земља бројних, празних талијанских кућа из којих је кроз прозоре и кровове извиривало дрвеће.

А вјероватно ме и дјеломично искуство градње очеве куће одбијало од тог посла. Било је то прије свега искуство велике количине најтежег физичког рада читаве породице, родитеља и дјеце. Свако је могао и требао дати свој допринос и нико то није доводио у питање. Градња такве куће обично је започињала подизањем стамбеног кредита у очевој фирми, у Дубравама је то значило; на жељезници. Тиме се уједно његов корисник одрицао и теоријске могућности добивања стана у неком од градова. Тада никакве грађевинске дозволе нису биле потребне, архитекти су били сами мајстори, негдје из околине, и власник, а по обрасцу од којег је било мало одступања. И то је био својеврсни облик поштивања градитељске традиције. Све што је породица могла сама урадити смањивало је трошкове који су значајно надилазили расположива средства. Код нас је то значило да дјед Мане и отац обаве минерске послове, без којих у Дубравама нема подрума,

потом помоћ и цјелодневни рад за цијелу породицу на залијевању “деке”, при чему мајка јури од мјешалице за бетон до кухиње, јер се у таквим приликама за мајсторе и зидаре припрема најбоља храна. Све оно што је некад обављала велика породица, сад је спало на малу, у просјеку 4-члану, у којој отац ради, а дјеца иду у школу. Тако је стару дрвену кућу из онодобне поратне обнове, кућу са двије просторије, од брвана бијељених вапном извана и изнутра, са заходом на крају “гањка” и са шталом за стоку испод собе у којој смо сви спавали, кућу која је потрајала 30-ак година, замијенила нова која је за мене потрајала готово подједнаке три деценије.

Дубраве, као барем двоструко прелазни простор; између равничарске и брдске Хрватске, географи то зову перипанонским простором; између Словеније и Крајине, релативно рано насељени (прва половина 17. стољећа), нису имале што очувати, нити су развиле аутохтони израз, ни у народној архитектури, ни у осталим видовима народног стваралаштва. Једина је и одређујућа културна константа била стална изложеност вањским утјецајима, прије свега због важних комуникација које су пролазиле овим тереном; цесте Јозефина и касније, жељезничке пруге за Ријеку. Оне су сачувале село на животу, јер би то сама пољопривреда на оваквом земљишту тешко могла, културно су нивелирале насеља на својим трасама и конзервирале односе међу њима. А што се кућа тиче, старији људи се и данас сјећају да су неке задруге и засеоци били раније на другим локацијама. Људи су се на релативно великом простору са својом мршавом стоком кретали за мање исцрпљеним комадом земљишта. Настамбе су одговарале таквом привређивању. Кућа, какве су биле дубравске некад односно са самог краја дугог развојног процеса, данас још има у сусједном хрватском селу Потоку, чији су становници послије оног рата теже долазили до државне службе, а и није их имао ко попалити као Дубраве, па их је народна социјалистичка архитектура теже и спорије погађала. Захваљујући тим околностима, а и још неким, управо је у оближњем Орљаку једну ниску приземницу покривену “шкопом”, наводно су је морали увести из Словеније, обновило хрватско Министарство културе. Та кућица, штала, сјеник и пољски заход чине лијепу цјелину, али у још живом селу остављају тежак утисак, државно заштићеног, естетизованог сиромаштва. То је сиромаштво, дубинска карактеристика живота у Дубравама, појединчано надићено у првој половини 20. вијека, кад су се неке куће помагале доларима из америчких шума и рудника. Велик је број младих људи из аграрно пренасељеног краја отпловио за зарадом преко океана и они су у првој генерацији помагали род у завичају, а неки су се и вратили. Тако су настале прве зидане куће у селу. Нису се битно

HEMA PROČELJA

разликовале од околних дрвених, али значиле су крупан напредак и додатно социјално раслојавање села. Тада су, прије стотињак година ископане и озидане прве “штерње”, резервоари за кишницу у Доњим Дубравама. До тада се “благо” гонило на неку од оближњих вода, а мале количине потребне за кућну употребу су жене доносиле у посудама. Остали су у сјећању и први мајстори, Јерко и Томо, Далматинци, који су од тесаног камена озидали “Бјелинову” (Микашиновићи) штерњу у Горњим Затезалима, а потом још неке. И данас су све у употреби, и људи пију воду из њих. Све су финансиране из Америке. Тако је у грубој скици, да се мало нашалимо, заокружен идентитет и положај дубравских Срба; књиге у црквама и манастирима из Русије; новац из Америке.

У сваком случају дакле, кад је градитељство у питању, оно што сам налазио у родном селу није било нарочито инспиративно. Једна од љепших кућа била је она дједа Мане који је био мајстор за дрво, а у градњи су му, по мајчином сјећању, помагали мајстори с Кордуна. У скалду са могућностима плаћке су биле од церовине. Нажалост, он је своју дрвену кућу, у складу са очекивањима времена, “наребрао” и набацио извана, па је она осуђена надаље живјети са том непотребном ферецом.

Све је ово поред осталог значило да ме архитектонска и грађевинска питања ни најмање нису мучила. Нисам знао објаснити ни што волим, а што не, што ми је лијепо, а што ружно. Подстанарско искуство живота у Ријечи је драматично срушило ионако једва постојеће критерије. Данас ми се чини да су постојала барем три добра разлога да се у размишљањима нешто промијени.

Најприје је нарасла библиотека. Давно је и послје свих отписа и донација прешла 5000 свезака, а међу њима и петстотињак примјерака старе српске књиге из Хрватске, или којој су аутори Срби из Хрватске. Данас стоје у гомилама које су затрпале родитељску кућу, тако да ми је лакше посудити у библиотеци оно што ми треба него пронаћи, а Орфелин и Соларић након два вијека и много промијењених адреса опет скупљају прашину, овај пут у Доњим Дубравама. Из дријемежа ме тргнуло мајчино питање: Куд ћеш ти са свим овим кад неко од нас двоје умре? Мислила је при том на обичај “чувања” мртваца у кући ноћ пред погреб, при чему се сандук с тијелом смјешта у централну просторију, жене из породице и из села сједе око њега, а у свим околним просторијама мушки свијет мирно испија своја пића и медитира о пролазности људског живљења. И сам сам често одлазио на таква “чувања”, да се видим с људима, знао сам њихову улогу једног од најважнијих догађаја у друштвеном животу и заједништву села, кад је напoкон све смирено након муке и болести, кад се разговара тихо и са свијешћу да нас је остало занемариво мало у односу на оне друге

небеске Дубраве, знао сам да је питање моје Неде врло озбиљно и нисам имао одговор на њега. Не памти се, до мог случаја, да су у Дубравама у том послу, неком сметале књиге.

С другим ћу разлогом кратко и брзо. Бијес због чињенице колико сам новца морао дати за релативно мали стан у једном рубном загребачком насељу. Загреб је град који је, због својих архива и библиотека, због типа друштвености контаминираног утјецајем средње Европе, одлична радна средина. Град којем је предности и мане, најлакше видјети у поређењу с Београдом, за што смо у новије вријеме једино ми малобројни овдашњи Срби заинтересовани и оспособљени, дакле, он је и град који прецењује свој значај и досеге свог културног живота. Да му је одузети етничку и генерацијску маргину, које су се саме избориле за опстанак, био би мало коме извана занимљив. Погодио нас је лош паралелни процес: управо је приведено крају уништавање традиционалних сеоских заједница, усамљени старци чине већину становника наших села, нарочито српских, а стигло је вријеме да се препозна бесмисао урбаног живота који је, смисао сам себи и нема ни оно оправдање – динамику коју му на западу даје данашњи декадентни капитализам.

Оно најважније је долазило с временом, зорило је, љуштио се слој по слој значења све до језгра некакве моје, или боље, наше истине. Њен дио је и чињеница да ја нисам из прве руке познавао ни Кордун ни Банију прије несреће из лета '95-е. Били су то за мене крајеви у којима су живјели наши људи, они уз које смо били у овом и у оном рату, иако нисмо у пуној мјери дијелили њихову судбину, понешто “пасивни”, јер сам их знао тек по затуреном дијелу Кордуна у нашем првом сусједству, Перјасици, Тржићу, Примишљу. О Банији ни толико. На крају ми је није открила ни литература Николе Вујчића, Неше Деветака, Милоша Кордића, Мирка Демића, ни текстови Бориса Врге, ни свакодневна вајкања и казивања Милорада Новаковића, ни псовке Драгана Божића упућене редом на вишње адресе, па ни познавање прошлости Драге Роксандића. Ништа ми о Банији тада нису имале рећи ни тужне и олупане варошице попут Глине, Двора, Петриње... Тек кад ме послѣје небројених разговора са свим овим људима пут нанио кроз Драготину и Класнић, па преко Вратника и Жировца цестом бјежаније, крајеве који и данас вриједе доброг путописа; тек кад сам прошао пустош и лепоту дворског краја; нешто боље упознао Мали Градац и његове људе; кад сам схватио колико су и данас још богати наноси и остаци народне културе, од језика, градитељства до свега осталог, боље сам разумио Адама Прибићевића и његово настојање да се тај свијет сачува; кад сам разумио колико су тврди и они који су озбиљне школе учили, и они који су се из избјеглиштва вратили, а о оним другима да и не

говорим, јер ни једни ни други другачији не знају бити; тада ми је постало јасно зашто су их непријатељи тако радикално уништили и зашто истрајавају без колебања на том постигнутом резултату. Кад вањски проматрач осјети, а то није тешко, тај јаки слој руралне културне аутохтоности и томе приброји значајан број интелектуалаца поријеклом с овог простора кроз читаво 20. стољеће, није тешко разумјети како је Двор и прије сто година могао постати једним од центара српске политике у Хрватској и зашто је тај крај то опет лако могао постати да није било уплитања извана. Није то по свему лагано ни допадљиво “градиво”, треба снаге за издржати ту “непосредност” и аутентичност, често сам морао разумијевати њихове жене које су бјежале из тог сељачког раја; најлакше их је вољети поиздаљег, а ја сам себи могао допустити тај луксуз.

Кордун има мање-више све идентитетске слојеве заједничке са Банијом, тек су оквири за нијансу блажи, нешто је већа изложеност градовима, и комуникацијама централне Хрватске, нешто усамљенија и важнија традиција старе партизанске приче и њена иницијацијска улога. Кад се иде даље на запад, стигне се до Дубрава и још разводњеније потке, којој је данас неопходна помоћ са стране да би преживјела.

Озбиљније сам се са уништавањем тих простора почео упознавати кад се нешто људи вратило и кад се “Просвјета” почела појављивати међу њима. Па ни тада ми још старе дрвене куће нису привлачиле посебну пажњу. Били смо тада сви ми из Загреба под тешким дојмом девастације

цјелокупног простора, затрпани небројеним примјерима најгрубље сегрегације у свакодневном животу, утучени изгледом људи и насеља. Ни ми тада нисмо могли назријети смисао у будућности, али се барем нисмо бојали као они. Очи су ми се почеле отварати кад сам схватио пљачкашке токове и тијекове. Све што је било вриједно и лако покретно однијето је одмах у осветничкој олуји и помамаи. И то се још могло разумјети, или је бар било тешко избјећи. Народна мржња и освета су ружне, али најгоре су се ствари почеле догађати касније, кад је кренула трговина некретнинама (често уз сарадњу и учешће појединих Срба), потакнута и помогнута од државе, кад се почело на те просторе смјештати социјалне случајеве из околних градова, кад је и повратницима одузето ловачко наоружање а териториј предан ловачким друштвима из околних хрватских насеља или из Загреба, кад је почело означавање простора за новодосељено становништво подизањем ружних монументалних католичких цркви у варошицама које су биле познате једино као центри некадашње партизанске Хрватске. На коју се службена власт све вријеме барем пригодно позивала... И кад је кренула трговина шумом и трговина дрвеним кућама. Како их ни њихови власници нису цијенили, у почетку су продаване будзашто. Добро је продао ко је за њих тада добио више од хиљаду еура. Цијена је овисила о очуваности, доступности, једноставности имовинско-правне ситуације, тек потом о градитељској занимљивости. И приликом раног открића ове баштине односи су били слични. У свом

надахнутом и занимљивом тексту о “корабљи”, дрвеној кући у којој живи петрињски сликар Бранко Чачић, пише да је 1969. године ту кућу купио “у селу Палању крај Сиска за своје три мјесечне наставничке плаћице”. И да га је увођење струје коштало колико и сама кућа, и да су га због тога подухвата звали “чудак из Петриње”.

Куће Кордуна и Баније готово искључиво се растављају и селе по читавој Хрватској, купци су појединци, понекад и групе којима треба мјесто за окупљање и дружење у природи. Домаћи свијет који је тамо, понаша се по оној народној; “кад ти кућа гори, примакни се да се и ти огријеш”. Убрзо су настале екипе људи вјештих дрвеној грађи, који су куће растављали и састављали. Није било дана да ионако рањен крајолик тих крајева не нагрди неки преостали темељ и на њему чемерни остаци имовине која никог није занимала у лето 1995. године. С временом је то постало као неки тренд, наставило се на већ присутну акцију и политику очувања посавског и покупског дрвеног градитељства, ко је држао до себе куповао је јефтину земљу или куће од одбјеглих Срба. У времену у којем су *Хрватске шуме* Шамарицу сјекле редом и претварале је у руину, а хрст се у цијелој земљи сушио необјашњивом брзином. Више од трећине у посљедњих десетак година! И у којем цијелом дворском крају над главом виси опасност смјештања нуклеарног отпада на Трговску гору, или тзв. опасног у Јабуковац или Бански Грабовац.

Тек послије свега овога почео сам и ја схватати што се догађа и користити очи пролазећи тим крајевима. Кад сам кренуо у потрагу, кренуле су и понуде продавача, препродавача и комшија који су били овлаштени да дају прву информацију о цијени и власницима. У кратко вријеме потраге, притиснут чињеницом да куће одлазе и да ону коју у том часу не договорим, можда при идућем наиласку више нећу затећи на истом мјесту, обишао сам добар дио Кордуна и Баније, углавном уз комуникације, али понешто и пјешке. Ово је дио имена власника којих се сјећам, чијим су ме кућама одвели посредници и информатори, а које су биле на продају са продавцима углавном у Србији; Васо Рокнић из Кирина, кућа Радановића у Шљивовцу, Цар Милорад из Блатуше, Љубан Перенчевић из Острожина, кућа и штала Ерњаковића из Чемернице, монументална дрвена зграда бивше гостионе у Воркапић Селу, кућа Јарчова недалеко ње, Пајић Љубан из Маличке, кућа Кличковић Миле из Дугог Села, куће Метикоша и Ерака из Бијелих Вода, кућа Јањанин Милице из Блатуше, кућа Вука Видовића из Стипана, за коју ми је и данас жао што је нисам купио јер је саграђена од прворазредне храстовине, куће Пухача Адама и Воје Добрића из Горње Ораовице, Стојана, Пере и Радојке Арбутине из Горичке, Ђуре Зорића и Пере Савића из Коморе, али о Комори ће још бити ријечи...

Банијом ме добрим дијелом водио начелник општине Двор, Никола Арбутина. Видио сам још увијек много остатака некадашњег хрестовог царства, из густиша су извиравале оронуте љепотице крај којих су се често кочиле “бетонаре”, израз амбиције нове генерације. Дobar дио тог блага наставиће пропадати, њихови данашњи власници, ако су Срби, чак и ако живе у Хрватској, врло ријетко спадају по својим приходима и образовању у разред људи који има могућности и знања да их заштити, обнови и стави у функцију. А ако и могу и знају чешће су склони одвући их у Истру или негдје другдје, далеко од несретног завичаја. Купци тих здања тако су углавном Хрвати који на тај начин присвајају и једну баштину, у сваком случају насталу у контакту и под утјецајем хрватских и иних посавских мајстора и градитеља, али која је у посљедњих стољеће и нешто времена стопљена са овим крајем, прављена од Срба мајстора за Србе власнике. Тај дрвени “хартланд” почиње са једне стране чим се одмакнете од Глине, прођете јарко обојане зиданице из обнове Јуре Радића и уђете у Класнић. Већ ту се јасно види како се традиција повијала под политиком и сарађивала с њом. На улазу у село једна лијепа кућа на бочној страни до цесте има јасно видљив украс, у плањку урезану југославенску тробојницу, а на изласку једна запуштена, која за детаљ тражи пажљиво око, па је зато ваљда и преживјела, дичи се дан-данас српским распоредом боја. У овом је селу и данас доста дрвених кућа у употреби, а о господарским зградама да се и не говори. Слично је и у Жировцу с којим улазимо у дворски крај, за којег су и прије рата стручњаци Министарства културе примијетили да је “један од оних у којима налазимо најочуваније народно градитељство у Републици” (Здравко Живковић). Данас је то крај са минималним бројем становника и нејасном перспективом живота. Оно мало мјештана којима је до тога, на кафу иду у Нови, и предсједник општине ручком части у сусједној држави, а по селима се треба потрудити да нађете живу душу. Кад вас виде да разгледате куће чежњиво питају: Оћете ли се морда доселити? Не питају ни ко си ни што си, ни за вјеру ни за нацију, жељни су људске ријечи. Управо је тако било кад смо први пут дошли у Комору.

Кад је сазнао за чим трагам на то ме село упутио Никола Вујчић. Он га се сјетио из предратног и ратног времена, док је још било у пуном сјају, а ја сам нашао рушевину од насеља са шаком старчади посакриваном по некад великим стањима и имањима. Једини потпуно сачувани дио његове љепоте је поток Жировец који тече рубом шуме стотињак метара испод села и величанствено брдо Кокирна изнад њега. Таквих је ћопићевских пејсажа на Банији пуно, ово је један од најљепших. Гледали смо више кућа, водич нам је био Милан Крбавац, јер смо једино њега сусрели,

власници тих кућа су се углавном презивали Зорићи, и да се у једну од њих могло ући од купина и коприве можда би моја потрага била и завршена. Возајући се у неколико наврата кроз село случајно нам је упала у очи богато нацифрана кућа којој је из долине вирио тек полукат и висок кров. Кад смо ушли у њу сличила је на све остале; поразбацани по поду полутрули остаци који нису ништа вриједили пљачкашима, изблиједјеле породичне фотографије, гомила постељине, остаци војне опреме из крајишког времена, нешто кухињског намјештаја... У подруму је остала и велика каца која није могла проћи кроз врата, на гањку оквир кревета и изгажене војничке чизме... Све зарасло у високу траву и купине, домаћинство које је пропадало некориштено 14 година! Видјело се једино да је неко употребљавао шталу и сјеник. Кад смо се спустили у двориште пажњу нам је привукао један од најбоље очуваних чардака у том дијелу Баније. Чардак је у правилу грађен за старијег сина кад се ожени, а у новије је вријеме обично долазило до замјене, најстарији су селили у стару кућу а млади остајали у великој. Рекох, кућа је била богато украшена, као лицитарско срце. Стручњаци то сматрају почетком декаденције традиционалног градитељства, али овдје је очито била ријеч о "умјетничком" изразу непознатог градитеља, његовом настојању да изрази народно поимање "лијепог", можда потакнутог чињеницом да су паре за градњу стизале од браће из Америке 30-их година прошлог стољећа. То значи да су мајстори били савременици или насљедници учитеља чији су радови испунили познату мапу "Хрватски грађевински облици", а ко је њу држао у рукама, тај зна до куд се могу винути машта, вјештина и колоризам народних градитеља.

Успостављање везе ишло је брзо и лако. Показало се да друга страна, Алекса Стојана Савића и његов син Ненад, са адресом "7. јул бр. 11 Футог, Србија", једва чека партнера – купца и да је заинтересована да прода очевину. Одмах питам за цијену; одговор одсјечан: десет хиљада еура! Али Ненад, најмлађи од Савића, одмах додаје, да ме охрабри, то је цијена за све; двије куће, штале и 14 јутара земље! Ја му одговарам да ми земља не треба (иако бих онај комад потока најрадије носио свуда са собом!), да кућу каним селити, а он ми одговара: а што ми вриједи све остало ако теби дам само кућу за пар хиљада?! Знао сам да је то истина и ипак настојао постићи повољнију цијену све док ми он у разговору није испалио свој кључни аргумент: за десет хиљада, ја могу негдје у прикрајку Футога купити плац за градњу куће, никаквих других средстава немам, а плацеви с нижом цијеном не вриједи много! Послије се налазимо неколико пута у Футогу и Новом Саду, слушаам причу типичну и драматичну истовремено. Петнаест година послије рата сви су коморски Савићи у подстанарству,

ради једино Ненад, и то зидарске послове. Ради се 30 дана у мјесецу, по 12 сати, дневница је 20 еура. Тако зарађује за подстанарство у Футогу и храну себи и родитељима који поболијевају и на његовој су бризи. Наравно, није ожењен. Момак мршав, спечен од живота и рада, али одлучан, на неки начин ведар и оптимистичан. Каже, важно му је само да ријеша плац, а онда ће он позвати своју екипу да му помогне, газда му је обећао нешто материјала и он ће брзо оспособити једну собу и кухињу да се смјесте родитељи, а онда ће полако како буде могао. На питање зашто се нису вратили, слијеже раменима, били су у војсци, нису били сигурни, ни остали сусељани се нису вратили, сад је готово, остају ту па како им буде. Никад никог нисам наговарао ни на одлазак ни на повратак, али у овом сам случају био сигуран, да би са оволико рада и воље свугдје, па и у Хрватској, постигли више. У њиховом свијету нигдје никог ко би им пружио шансу. А Комору ће већ открити талијански или аустријски ловци.

Био сам све вријеме овог разговора потпуно свјестан неправде и ироније ситуације, коју сам ја доносио и оличавао. Али, ни он ни ја нисмо могли надвладати опште околности. Било је, или да купим ја или неко други. Већ се нудила некаква ловачка дружина којој је требала база за њихове излете. На крају смо се договорили, ја плаћам речену суму, али земљу не дирам. Ни ону чудесну долину, ни шуму и, брда с ону страну цесте. Овој генерацији Савића не требају, некој будућој, можда и да. Сад ми је мало тешко да га зовем и питам да ли је што урадио, знам да имам некаку своју малу улогу у њиховом одласку и осјећам се дужан према њима. Они су преживјели лом каквог смо ми, стицајем околности, били поштеђени и за разлику од наших “декадентних” мотива њихова је животна енергија данас сасређена на осигурање животног минимума у новој средини, у крају у којем нема храстовине. Тај лом је ову генерацију, бар у времену најтеже борбе ослободио од сувишних емоција, оставили су коње, потоке и шуме, и у овом тренутку можемо се само надати да ће њихова дјеца једног дана ипак потражити своје Коморе и Тргове, своје Трновце, Љесковце и Жировце, Храстовце и Ораовце, Церовљане и Дреновце, Брезово Поље и Равно Рашће, Јабуковце и Грмушане, и да неће заборавити Јасеновце и Јаблановце.

У послу припреме и планирања помаже ми архитектура Жељка Ружић. Читамо литературу, гледамо бројне фотографије, обоје помало уживамо већ у овој фази обнове. У потрази за коначном идејом о изгледу и функцији нове куће обишао сам неке од оних који су били бржи. У Голињи крај Бовића лијепо насеље од старих пренесених кућа саградио је пословни човјек Мишо Мраовић. Посадио велики воћњак, зграде опремио за госте

и уопште туристичку намјену. И сад ми је жао што једну шталу из Острожина нисам ја купио, него је завршила код њега. Многе сам људе одвео да им покажем то мјесто, које на жалост јако одудара од депресивног дојма којег оставља цијело село и то, чини ми се, бар у почетном периоду доводи у питање туристичке намјене. Једног дана смо продужили пут из Малог Граца до имања Ђурђе Фучкар, професорице Економског факултета из Загреба, у селу Трновац. Једно лијепо обновљено стање, укључиво и господарске зграде, са идејом да се у њима одржавају радионице и наставни процес за све врсте знања потребне таквом начину живота. И овдје је у зачетку била ријеч о завичајној фасцинацији, повратку у дјетињство, а оперативна идеја ће овисити о енергији покретача, и у њој је више жеље него реалности. Обадва ова пројекта суфинансирана су из државних фондова.

Поучен тим и сличним примјерима, моја одлука у првој фази је једноставна; великој кући озидати приземље, обновити је идентичну у свим детаљима укључиво и обојане детаље, вратити у првотно стање оно што је накнадним интервенцијама измијењено. Додатном изолацијом плаћке и уградњом савременог “захода”, омогућити данашњи стандард живљења. Приземље искористити за библиотеку, а кат опремити у етно стилу али прилагођену животу у том простору. Како је у тренутку писања овог текста управо у току операција куповине једне штале у Ерацима, Бијеле Воде (лијепог ли имена села!), још не знам гдје ће бити смјештен зачетак дубравске етно-збирке. Свакако ће то у неку руку бити хисторијски фалсификат (на којег евентуално има право предсједник Српског културног друштва); на крајњи руб Кордуна пренијети нацифрану банијску љепотицу и ставити је у функцију једне сиромашније средине. Овај текст, својеврсно признање гријеха, истицањем тзв. поштених намјера у први план, настоји допринијети поштењу цијелог пројекта.

Надајмо се да ће храстовина издржати и овај људски наум и ово чување традиције сеобом на запад.

Младен Блажевић

Гостионица

Кад сам се ја родио мој деда у Војнићу више није држао гостионицу. Гостионицу је водила црна млада жена. Причају да је била лијепа. Гостионица се звала Црна мачка и радила је врло добро док водитељицу, лијепу и младу црну жену, није убио љубоморни љубавник. На суду је рекао да је пиштољ случајно опалио, али судуца му није вјеровао. Одлежао је десетак година у Лепоглави. Након тог догађаја ја сам се почео сјећати гостионице. Причу о Црној мачки чуо сам много касније. Деде се сјећам. Умро је кад сам имао четири године. И иако мјешам проживљене слике и фотографије, могу га замислити као правог гостионичара. Бркатог, намћорастог и строгог. И према муштеријама и према себи. У то вријеме, као и већина осталих сеоских гостионица није имала име. Кад су некога позивали на пиће, људи су говорили: “Идемо код Гњаце”. Мој деда се пуним именом звао Игњатија. Било је то мјесто с једноставним дрвеним столовима, обичним стакленим чашама и зидовима окреченим у бијело. Таквим га ја замишљам. У вријеме кад је Гњацо затворио гостионицу у Војнићу је било свега неколико приватних и неколико друштвених с оним непривлачним именима: “ОУР Напредак, угоститељски објект бр. 7”. Таквима су људи давали надимке. По изгледу: Курузана, или Силос, или Трафо станица. Према положају: Кривина (како и име говори), Два жиранта (крај суда), Пета лична (уз кошаркашко игралиште). Или по особљу: Радина рупа, Борина јазбина, Код Мице Варалице.

Кад се догодио замах приватног угоститељства, ја сам словкао прве натписе на гостионицама. Све чаше су биле истог облика, само различитих димензија. Лимене пепељаре су клизиле по умрљаним бијелим столњацима. Мухе су ударале у прозорско стакло бјежећи од дима, а конобарице су биле средовјечне с необријаним ногама обувеним у боросане. Било је то вријеме док се кава кухала у цезви, тачио се Премијеров вињак и Баделов коњак, све пиве су биле млаке, из гајбе, и нитко се није чудео ако би наручио ракију. Ја сам тада још чезнутљиво гледао у сложене киштре Јупија, Наре или Кокте. Није више било Црне мачке. Гостионица се звала Воденица (по оближњој воденици). Почели су се пећи јањци и одојци. Викендом би рано долазио месар Богдан. Гледао сам како би иза куће у облаку муха клао два јањца и једно прасе. Изнутрице би остављао у кантама. То није био његов посао. Радовале су се томе мухе, мачке, кокоши и пси луталице. Ја сам волио праћком гађати растегнуте јањеће коже. Газде “Воденице” се уопће не сјећам. Чим га покушам замислити, лице му се претвори у Драгана, газду “Интимног кутка”, како се гостионица звала након његове појаве. Нисам случајно написао појаве. Драган је био, или још увијек јесте, човјек изразито усправног држања и достојанственог изгледа, иако би мој отац понекад рекао да је прогутао метлу. Имао је једну увијек накошену обрву што му је давало замишљен, сумњичав и проницљив изглед. Буђелар је увијек носио у задњем цепу и сваких пола сата узимао конобарицама веће новчанице из касе. Чинило

се да би оробити Драгана значило обогатити се на брзину, али нитко на то није ни помишљао. Вјеројатно због ручке пиштоља која се назирала крај лијевог руба крагне кроз раздрљену кошуљу. Касније, повезујући неке слике из самих почетака свога воајеризма закључио сам да Драган није зарађивао само од продаје пића и јела. Осим дијела куће у којој је гостионица, Драган је имао закупљене и двије просторије за особље. А конобарице нису више биле средовјечне. Неке су чак и бријале ноге.

Након Драгана гостионицу је преузео Шефик и назвао ју “Точак”. Био је то обитељски посао. Радиле су у њој Шефикина жена и четири кћери. Или двије жене и три кћери. То никада нећу сазнати. На моју дјечју ранопубертетску жалост у кући није било додатне дјелатности. Гостило се само храном и пићем. Али Шефику то није ни требало. У то је вријеме месар Богдан викендом клао десет јањаца и пет прасаца, а на паркиралишту се знало наћи и по неколико аутобуса на повратку из Словеније. Јањци су сада на ражњу стајали увијек изнад прасаца, али многи становници Велике Кладуше крцкали су ту свињећу кожицу прије него се врате кући својим вјерским обичајима. Волио сам Шефика. Кад би ме видио у дворишту иза куће, дао би ми Јупи. Шефик је трајао једну годину, или двије. Отац је рекао, макнуо се прије него дођу другови у инспекцију.

Шефик је локал препоручио своје пајдашу из Кладуше, а овај је, унајмивши је, назвао “Бујрум”. Типовао је на сличну клијентелу, али с пуно мање успјеха. Поврх тога, убрзо му је дошла санитарна инспекција.

Имена му се не сјећам, као ни лица. Сјећам се само да је био низак и мршав. Жена му је била висока и јака. И шепала је на једну ногу. Мама је говорила да је жена јако вриједна. Стизала је точити, послуживати, наплаћивати, прати чаше и брисати лице мусавог трогодишњег сина, који није ни причао, ни плакао, ни смијао се. Јањци и прасци су се пекли само по наруџби и то врло ријетко. А онда је дошла санитарна и затворила. По новом, строжем пропису WC није могао бити иза куће. Тај су проблем ријешили идући најмопримци.

Боро и Радоје, локал су знаковито назвали “Два баца”. Наткрили су пут до WC-а салонитом и сада мој отац није могао с ката полијевати водом пијанце који пишају под прозором. Сад су, умјесто на трави под ведрим небом, пишали по наткривеном бетону. До WC-а је требало сигурно још десетак несигурних корака. Два баца су се ускоро посвађала непримјерено се пичкарајући пред гостима и гостионица се ускоро затворила не вративши уложену инвестицију у салонит.

Убрзо затим појавила су се три брата и назвали гостионицу “Ловац”. Или их је било четири? Колико год да их је било, сви су били слаткорјечиви, амбициозни и спремни на нова улагања. Ловац је гад већ било неинвентивно име. У доба владавине браће, било је по бившој држави стотине гостионица истог назива. Свако је мјесто имало своју “1001 ноћ”, “Плави Јадран”, већ споменути “Интимни кутак”, Мали рај”, “Златну поткову”, “Здрављак”... На обали су биле популарне “Двије...” или “Три мурве” и “Барба Фране”. Гостионице су још увијек изгледале исто. Још су шалице од кафе и тањури били бијели с плавом цртом уз руб. Бирало се између двије врсте пива. У Војнићу “Карловачко” и “Унион”. Но, дошло је до неких промјена. Појавила се : “Није вино није вода то је Траубисода”. Појавио се “Пипи” којем се не сјећамо укуса, али се радо сјећамо Ane Sasso. “Деит” од наранче и лимуна. За одрасле мушкарце Векија, Шток, Влаховац и Лавов, а за жене Вермут и Амаро. Сав тај асортиман имали су и браћа у “Ловцу”, али они су једни од првих који су одлучили уложити и у угођај у гостионици, посветивши се уређењу интеријера. Умјесто малог прозора у стољетном пола метра дебелом зиду, пробили су велики излог освијетливши тако највећу просторију у гостионици. Префарбали су зидове и строп у онда популарне лихт роза и небеско плаво, укључујући и дрвене греде и даске на надстрешници пута за WC. Шанк је сад био зелен са жутиим орнаментом, као и врата од кухиње. Поткрала им се ситна погрешка кад су великим самољепивим словима на стаклу излога написали “гостијоница”. Неки злонамјеран лектор је након тога додатно нарушио склад гостионициног лица увјеривши браћу да скину оно “ј” па је сад писало “гости оница”. Али браћа су, осим за естетику, имала осјећај за практичност. У кухињи је

требало задовољити и неке санитарне увјете, као што је метални ормарић за храну. Тако је већ постојећи дрвени, офарбан у сребрно заваарао комисију. Кад га је видио мој старији и паметнији брат, рекао је: "К'о компјутер!" Но, јесу ли њихови естетски захвати били испред времена, или је пресудна била неатрактивност назива, али браћа нису добро пословала. Побјегли су не плативши неколико мјесечних најмова и укравши вреднији дио алата и моју раначасту бициклу "пони" с банаана сицом.

Браћу је наслиједио Ђука Буљави и донио сада већ ретро назив "Мали рај". Ни он се није дуго згријао и није плаћао кирију. Било је то вријеме инфлације и он то с неколико проданих пива и коњака није могао пратити. Умањено је наглашеност интеријера окречивши зидове у бијело, али вријеме једноставних класичних гостионица већ је прошло. Кренуо је нови вал промјена имена. Све што је звучало страно имало је прођу. Тако су заредала имена по цигаретама: "Milde sorte", "Pal mal", "Марлборо", "Clasic", или које подсјећају на цигарете "Мил мал" (од Милош Малешевић). Било је ту и имена разних егзотичних и митских животиња као: "Гепард", "Питон", "Анаконда", "Elephant", "Шкорпион", "Огса", "Fenix", "Кербер". Је ли то имало везе с трендовима који су нам долазили у валовима са запада? На радију је тада new wave и неоромантизам одзвањао на сав глас. Нека нису имала везе ни са чим, али су звучала довољно страно, или су користила имена небеских тијела: "Стерео 84", "Onix", "Roxu", "Flash", "Rhona", "Saturnus", "Јупитер", "Нептун". Било је и мутаната два језика и писма као "Galaxija", "Fashion kaffe".

Ђука Буљави се у том новом тренду није снашао.

Било је ту и примјера који су доказивали да се може помирити традиционална гостионица са све учесталијим ницањем диско клубова. На супротној страни Војнића од Буљавиног "Малог раја", налазила се гостионица старог кова која је преко дана омогућавала залогај припросте хране из бијелих, дебелих тањура с плавом цртом уз руб, а навечер се попут пепељуге претварала у диско. Звала се "Гурман" и њен је назив дању подсјећао да се ту може добро појести, а увечер је онај суфикс "ман" давао призвук новопечених англизираних имена. Био је то прави диско са свјетлуцавом куглом, диск пултом, ДЈ-ом и диско музиком. Понекад би ту залутао и покоји народњак, али и сам сам користио познанство с ДЈ-ом и успјешно га наговарао на Clash или Igy Pora. То је вријеме, кад су и видеорекардери ушли у гостионице. Тако се у Гурману, усред дана, уз печену прасетину, могао погледати порно филм. Ми пубертетлије смо опонашали старије који су у куту картали белу. Хинећи да нас видео не занима, нервозно смо се мешкољили на столицама и мучили се с, нама још жуким, пивама.

Ђуку Буљавог сам ипак запамтио по добром. Један је дан дошао до мене у двориште иза куће гурајући бициклу. “Је ли то твоја?” Била је поница, али није била наранчаста. Била је жута и није имала банана сиц, но мени се учинила некако мојом. Офарбао сам је у наранчасто и напумпао гуме. Нисам марио за смијех мог оца који је говорио: “То је сигурно оставила нека пијандура.”

Последњи и апсолутно најдуљи најмопримац гостионице у нашој кући био је Личан Станко Ђане Банда. Назвао је гостионицу “Личанка” и оријентирао се на старе провјерене муштерије, које су млади звали кронери. Из перцепције младих, муштерије су се одавно раслојиле на шминкере, дрогераше и кронере. Шминкери су носили маркирану одјећу и обућу, било из дућана, било с Ponte Rosa. Дрогераша су носили црно, или их није било брига, или су се правили да их није брига, а кронери су били старији од четрдесетипет који без друштва иду у гостионице. Ђане Банда није сањао о богаћењу и отварању ланца ресторана диљем државе. Њему је било довољно да му кронери оставе дио примања умањен за дио довољан да преживе. Што није било много. Власник “Личанке” ионако није имао пуно шансе за нешто више с мотелом и живом музиком у непосредној близини. Али било је то довољно да његова гостионица не промијени власника све до Олује. А након Олује, нећ аге је већ потопио градове и заплускивао мања мјеста. Имена мјеста за пиће сад су имала оријентални, ирски, или латиноамерички призив: “Пабло”, “Budha bar”, “Ел Рио”, “Ривер пуб”, “Capitano”, “Папас бар”... По строповима локала сад су висили тропски шљемови и укулеле, голф палице и фотографије Hemingwaya, мирисне свијеће и feng-shui драгулије.

И одједном, ето нас натраг на почетку. Да је гостионицу код Ђаце с почетка приче, коју само могу замислити како је изгледала, отворити данас, са свом њеном послугом, Ђацином појавом, аутентичним намјештајем, храном и пићем сасвим би сигурно била у тренду. Била би посјећена од викендаша из града жељних једноставних старинских јела и вина од нешприцана грожђа. У међувремену нестали су карташи беле из кута, конобари и конобарице који не држе до свог изгледа, пушачи и пепељаре, неетикетирана вина и ракије, јањци и прасци с ражња које је то јутро заклао Месар Богдан, кронери, шминкери и дрогераша... и “Траубисода”. Не, њу сам купио неки дан у великом продајном центру, али нема онај исти окус. Или се више не сјећам.

Борис Врга

Из књиџе уџисака (II.)

ОРАО

*Кад Орла видиш
дијелић Генија видиш.*

W. Blake

Један једини
цио свод испуни.
Праскозорним
орошен свјетлом
крилима вјетра
ношен. Црвен
попут крви
кликће. Господује
неоспоран
као једнина
отпорна
на суђут и сузе.
Мишљу која не
познаје страх
увијек исти у хипу
обавља посао. Шири
своје царство.
За вијеке вијекова.

У славу Бога Оца.
Чији сам и ја син.
Тек један од многих
истих као ја.
Што увијек касне
пред рајска врата.
За неколико
корака.

КАО ЉУБАВНА

Она што увијек
 ту је. У врту моје
 усамљености. У кући
 попут пужеве.
 У било којој соби.
 Окружена стварима
 које трају и тко зна зашто
 за вјечношћу жуде.
 Из тијесне кошуљице
 извлачи тијело. Од сребрне
 крљушти саткано. Устрептала
 увећана сјенком
 змијури се. Гмиже
 према кревету.
Поспашти мајка
мајка или њена рима
 и још неке ријечи
 које не могу поновити
 шапуће ми на ухо.
 И док моја врела крв
 љуби њезин струк
 и узбибане груди
 њен хладан дах
 из ноћи у ноћ
 пржи моје усне.
 Све док је јутро
 не раскрије. Нагу
 у постељи. С књигом
 на кољенима.
 Док је изнова чита
 дијели странице
 на мој и њезин свијет:
Поесие мислицихе
и поесие бруше.
 Њена хладна
 и позлаћена слова
 не оживљују ничији лик
 и чине је још неосјетљивијом
 на цјелове и жудњу
 заносе и страст.

НЕЧУЈНИ КРИЦИ

1.
 Шумарак црних смрека
 нагло изокренут у језеру
 у којем једина извјесност
 јест лабуд хладан
 попут снијега и његова
 у облик великог слова С
 повијена сјена.
2.
 Гром који учворује шуму
 (а прије тога све нијемо бијаше)
 и изненадни бљесак
 који из муње надире.
 Спелељује стабло
 претворено у криж
 који живи у свачијем срцу.
 На којем распет сјајим
 у тмицама дубине.
3.
 Ноћ у којој ствари губе своја имена.
 и чије тамно писмо
 састављено од свега неколико ријечи
 упућено од некога тко је вазда
 невидљив
 с маском стогодишње совуље на
 лицу
 узалуд чекам на рубу јесени
 чији вјетар у заставе шумора
 претвара крошње
 и пут далеких звијезда
 односи пожутјело лишће.
4.
 Кућа иза чијих се врата
 непрегледни отварају понори.
 Ноћ у чијој се неизљечивој сјети

гасе суновраћене звијезде.
 Чије ће дријемно чело
 плавичастом зором обавијена
 и хладна попут свевишње госпе
 бла – бла - блабава
 пољубити смрт?

5.

Пламен који зиба макове и руже
 и чији једва примјетан сјај
 преплављује зрцала
 док препуштена себи
 планета се и надаље врти
 и њену бесмислену покренутост
 изричу моја од шутње и чекања
 ужгана уста.

АУТОПОРТРЕТ (ДОК ПУРПУР СУСТИЖЕ СУТОН)

Понекад, необичајено сам смирен. Не знам чему служе такви тренуци, ни што их то узрокује. Ни да ли то из осјећаја изненадне тишине, која обузима крајолик у којем привидно мирују казаљке свих сатова и поновно исто постају сутон и пурпур, вид и привид, цвијет и мирис, стабло и његова сјена, осим изговорене смирености не могу да се присјетим ниједног другог догађања у мислима.

Није ли ово признање, моје сувишно присуство у оном истинском изједначавању дана и ноћи, свјетла и таме, битка и небитка, рођења и смрти, које се сви плаше јер заувјек сувишнима чини блиска нам бића и све оно што живот свој зрцалним доказује дахом, не бих знао да одговорим.

Ипак, склон сам помишљати, како је ријеч о заклоњеном или успоредном времену које су напустили сви сувишни појмови и слике, кристали и риме и у којем, коначно опада сјај и позлата са свих оних ријечи, које сам ти могао и желио рећи, а нисам никад, краснаја моја.

О КРАЈУ УМЈЕТНОСТИ

Јосипу Ваништи

Из дана у дан, свједоци смо све бучнијих најава о пропасти умјетности и коначној смрти класичног кипа и штафелајне слике, тих главних представника оног ликовног умијећа какво се стољећима, па и миленијима, одржавало међу људима разних цивилизација и култура. Склад и љепота скулптуралних облика, заглађеност и тактилноста кипарске површине, мирис терпентина и кристална звучност чистих уљених боја тек нанесених на грундирано платно, према споменутиим критичарским најавама, живе свој судњи дан и стога би мало кога требале чудити мисе задушнице што се редају по некада познатим галеријама и престижним изложбеним салонима, посвећене, дакако дефинитивном крају оне умјетности која се базира на величини умјетникова талента и примјени неопходних интерпретативних канона.

Поштивању оних умјетничких узуса, какве је иницирала поетика француског импресионизма, коју је упознао на паришким изворима, у изравном контакту с дјелима Pissarroa, Sisleya, Reniora и Moneta, био је усмјерен Људевит Шестић, скромни и меланхолични професор карловачке, сисачке и неких других гимназија, сликар чије слике, настајале између тридесетих и педесетих година прошлога вијека, не престају изазивати критичарска спорења. Међу њима, посебно мјесто заузимају фасцинантни ријечни пејсажи, препуни трептаве низинске атмосфере и својствене лирске угођајности, која мало кога оставља равнодушним. Изграђени су техником ситних, тонски уједначених или полихроматских мрља тзв. points, па их је вјеројатно стога, један од првих Шестићевих критичара, строги Иво Шрепел, подругљиво успоредио са женским гобленима.

На ретроспективној ауторовој изложби, одржаној поводом стоте годишњице рођења у загребачком Умјетничком павиљону 2001. године, из нафталина наше умјетничке прошлости извучен је на свјетло дана и презентираан јавности дио Шестићева опуса. Поводом тога у нашој ликовној критици, пуној авангардних предрасуда, поновно су истицани ауторови „проблеми с датумима“, који су дакако, алудирали на хронолошку застарјелост Шестићевог пејсажног сликарства, његов раскорак с временом и вјечно каскање за његовим све бржим казаљкама.

Понукан таквим вриједносним етикетирањем сликарских дјела свога бившега професора, чији антологијски пејсажи засигурно заслужују пуно већу позорност и уважавање критике, а вјеројатно и феноменом све слабије посјете публике ликовним изложбама, за коју се оне уосталом и

приређују, сликар и публицист Јосип Ваништа, који је у свом умјетничком дјеловању прошао занимљив пут од естетике до концептуале и обратно, упутио ми је писмо у којем наводи: “О Шестићу пишу људи који јесу или нису слушали (завршили) студиј повијести умјетности, којих је једна фаланга, формирана у диско клубовима, сада на цести, који за 100 марака пишу предговоре сликарима, лумпенпролетерима, са или без школе, у опћој деградацији, када је културу замијенила Творница културе. Типични јужноамерички капитализам, када се преноси оно најгоре из свијета, а слика по узорима америчких и еуропских бијенала, које Јосиф Бродски, када говори о венецијанском, назива скупом интернационалног смећа. Дирљиво ми је видјети, успркос свему, да на Шестића долазе људи, док ми водитељица Галерије 'Јосип Рачић' каже да прође и до 20 дана па да једна рука притисне кваку и уђе на изложбу у Маргаретској улици.”

Недуго по примитку Ваништина писма, у којем је читовао племениту симпатију за изванредно Шестићево сликарство и искрену забринутост за одиста жалосну празнину наших изложбених салона, у загребачком часопису “15 дана”, наишао сам на текст који вјеродостојно и без увијања илустрира горе споменути критички став Бродског. Мада је наслов штива “Модерна умјетност је дрек” – dostatно илустративан, провокативност садржаја чини ми се додатним разлогом да читатеље упозорим на њега и чињеницу да су се “британски порезни обвезници малко узрујали кад су сазнали да је галерија Тате избројила 22.000 фунти њихова новца за рад који се дословце састоји од измета. Лименка 004 с говном, једна је у серији од 90 лименки Merda d'artista талијанског умјетника Piera Manzoniја. Свака лименка садржи 30 грама Манзонијева измета, а својевремено се продавала по цијени злата. Галерија Тате је, међутим, сада за умјетникову какицу платила 745 фунти по граму, знатно више од 550 фунти колико би стајао грам злата. Лименке с изметом затворене су по индустријским стандардима и налазе се у музејима као што су Pompidou и MOMA у New Yorku, али одонда их је чак 45 експлодирало, што је Manzoni заправо и хтио.”

И још нешто, утјешно за посјетитеље: “У галерији Tate, међутим тврде, да бар засад немају таквих проблема.”

Небојша Деветак

Дојорела шибица

ДОЋИ ЋЕ ДАН

Доћи ће дан
За који не знаш кад ће доћи
Дан кој ће те преликати у ноћ
Постаћеш негатив онога што си био
Теби који си судио, биће суђено

Уз зид прислоњен
И сам ћеш постати камен
А камен ће кише
А камен ће ветрови
А камен ће снегови
А камен ће мразеви
А камен ће сунчеви зраци
Смрвити у прах

Ни сенка од тебе неће остати
Ни мисао
Којом се печати
Самртнички дах

ДОГОРЕЛА ШИБИЦА

Окрећу те
Са свих страна загледају
Огледалца испред гáра окрећу
Не скривајући чуђење

Шта ли то виде
Забезекнути, љути, очајни
Сад кад си бестелесна
Облачак којим се поиграва ветар
Кад се, коначно, ничега не плашиш
Кад су ти мисли одагнале сету

Препознају ли то себе – будуће
У верности – неверници
У светлости – утрнуће

Виде ли то дан у ноћи
Који ће и они једном, ипак, проћи
Не би ли се од пламена пакленог спасли

ЛАВИРИНТ

Њено умеће је ништавило
Из кога је изникла жута ружа
На коју је слетео плаветни лептир

Стварао сам је из сопственог ребра
Из камена станца, снежне зимске измаглице
Враћао сам је из сећања пожудну и лепу
Али наше душе су се размимоилазиле
Никад се не дотакавши

Враћао сам је болом обузет
Верујући у самилост њене молитве
А она је упорно гомилала очај на очај

Самотан, у њену сам залутао ноћ
Слутећи да се отварају небеса, саг звездани
Умишљао сам да она мноме дише,
Да ми удахњује моћ
Не марећи за спознају да заувек одлазим у бездан

Ипак, верујем да ће нам у загробном свету
Роса пошкрупити дланове
И клизећи низ прсте у једну сазрети кап
Молићу се да ме жудња у том трену понесе
Да јој бар у том часу не осетим обест и гордост

МЕРМЕР И ОЛОВО

*Заборавио сам оне шћо волех
Вихором сам срце оїрубїо,
Бацїх їа с їора у суро сїење
На дну сад лежи
Александар Блок*

Какав сам само циник постао
Каква стена која се ничим обликовати не да
А бејах побожан, дрхтај руке, самилосна креда
Којом други исписиваху чежње и радости

Толико се олова накупило у мени
Да, посустао, често помишљам
И гледам како се клатим на оцвалој грани
Леш, леш са стихом стегнутим у грлу

И смејем се оном што ће ножем пресећи канап
И ногом бојажљиво гурнути трупло
Да ми безуспешно склопи очне капке
Завири у лице
Не знајући да сам већ мермер
Без слова и слике
Надгробни споменик – самоубице

СМЕХ

Они са којима се дружим
Често ме виде насмејаног

Не знају да се уз то невидљиво уже смеха
Све више примичем омчи
Коју, додуше, ни ја не видим
Али сам је неколико пута дотакао прстима

Тада нагло склизнем
Осећајући маску смеха
Како ми цури низ лице
Попут самртничког зноја

Знам да ћу једном кроз ту омчу
Протурити главу

Умрећу од смеха

ИЗГОВОРЕНА РЕЧ

Одакле се враћаш, изговорена речи
Са зебњом пуштена у етар
Разумеде ико одјек ти
Којим се поигравао ветар

Одигра ли савршено ролу
Дотаче ли и једну дубину бића
Или остаде само лепет крила
У слуху оног ког си походила

Зарони ли у мутљаг мочваре
Дотаче ли трулеж давно мртвог биља
У освит, док се капи росе
Очајно одупиру сунчевој јари

Пожеле ли да кроз кланце
Утростручиш ехо
Или да се уморна спустиш
На белину хартије, да лелујаш
У причи или песми

Или би радије у уста
Оног што те изговори
Да се вратиш у оно што си била
О нещцу да висиш, наглавачке
Мешавина труња и пљувачке

Прикази

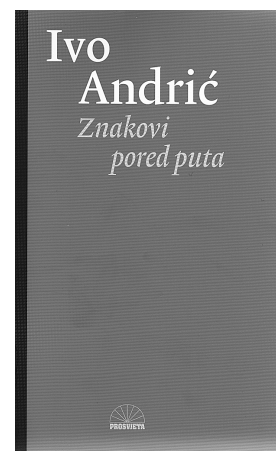

Дубравка Богутовац

Фикционалност мудрости

(Иво Андрић: *Знакови њоред њуша*)

Пред нама је прво загребачко самостално издање књиге *Знакови њоред њуша* Иве Андрића, издавачки подухват Просвјете, опремљен Регистром појмова (нажалост, непотписаним) и Поговором др. сц. Душана Маринковића. Књига се састоји од двије врсте грађе: прву чине Андрићеви записи до 1968. године, које је сам аутор дефинирао биљешком у рукопису: “Прва књига, *Знакови њоред њуша*, оригинал”, док другу чине записи након 1968. године, потенцијална грађа за другу књигу *Знакова њоред њуша* (од које је остало 87 страница). Ово издање *Знакова њоред њуша* приређивачки је комполирано групирањем фрагмената према тематском критерију у 5 поглавља: 1. *Немири од вијека*, приповједни фрагменти насловљени према ауторовим ознакама на корицама фасцикла рукописа, али и према вези коју овај текст успоставља с ауторовом књигом прозе *Немири* (Загреб, 1920); 2. *За њисца*, приповједни фрагменти окупљени око појма “писац”; 3. *Слике, њризори, расњложења*, записи приповједног, мемоарског, дневничког и путописног дискурса; 4. *Несаница* – скуп фрагмената који тематизирају искуство несанице, завршена цјелина која је била спремна за објављивање још 1937. године; 5. *Вечиии календар маѡерњеї језика*, недовршена грађа коју је аутор почео обликовати 1950. године, с посебним интересом око биљежења занимљивих и креативно потицајних лексема. У овом издању *Знакови њоред њуша* обухваћају 1375 приповједних фрагмената.

Андрић је *Знакове поред њуша* писао од 1929. до пред крај живота. Ради се о књизи есејистичко-медитативно-исповједног карактера. У поговору овога издања истакнуто је да *Андрић није најушшао приповједни фрајменти ни онда кад је прешао на причање већих приповједних облика – приповијешки и романа*, па се у структури његових већих прозних текстова може ишчитати оријентација на приповједни фрагмент у његовим разноликим типолошким варијантама. У *Знаковима поред њуша* присутни су разни типолошки облици приповједног фрагмента, попут, примјерице, дневничко-исповједног записа, есејистичког записа, путописне скице, кратке приче, лирске прозе, пјесме у прози итд.

Знакови поред њуша отварају се многоструким начинима читања. С једне стране, занимљив је и потицајан дијалог који овај текст успоставља с другим текстовима овога аутора, док га с друге стране, пак, можемо читати у дијалогу с предоцбама које владају простором културе формиране око Андрића као писца/интелектуалца/нобеловца/особности/контроверзног феномена. Међутим, оно што би једно сувремено читање у првом реду захтијевало, а назначено је као могући смјер нових интерпретација у Поговору, јест покушај тумачења доминантног приповједног поступка у овом хибридно заснованом тексту: конституирања приповједача као наративне фигуре – лика, које отвара могућност читања овог текста као фикционалне приче.

Питање од којег полазимо јест: како читати *мудроносну* прозу у времену у којему је истрошено свако повјерење у велике приче? Књига попут *Знакова поред њуша*, објављена 2009. године, мора *изледајти* непретенциозно, прије свега, да би добила прилику бити схваћена изван властите претенциозности од стране циничног читатеља, одгојеног у визуалној култури постмодерне. То је детаљ с којим издавач ове књиге итекако рачуна, па је стога опрема врло неупадљиво, дискретно, без злаћаних хрбата и илустрација са садржајем од културноповијеснога значаја. Читатељ је напросто суочен с 1375 мудроносних записа исписаних на 468 страница *мекој* увеза. Кад бисмо били суочени само са стражњом страном књиге (на којој није наведено име аутора), могли бисмо помислити да се ради о неком типу фингирано интелектуализираног анакроног приручника за самопомоћ, чија је основна теза да је *животи неиздржљиво шежак*, али у *истио* време, *увек* и у *најшежим приликама*, *човек је нашао могућности да уради*, или *да најише*, или *бар да каже нешто добро* и *пошврдно*, *нешто што њему*, а *понекад* и *грутом помаже да се нађе и снађе...* Ако суочимо овај фрагмент са записом из првог дијела књиге, *Немири од вијека*, ефект се додатно појачава: *Веровајтно ћеше се насмејати мојим рационалним и целомудреним судовима. А на крају, зашто да се не насмејеше. Није то рђаво.*

Смех је здрав и лековити. Искрен људски смех помаже нам да јасније видимо и боље и ближе судимо оно што нисмо ми. Смех прочишћи и осветли атмосферу. А то је добро. Тако се многи несјоразуми објасне и многе сујрошности приближе на најприроднији моћући начин.

Може ли се, примјерице, ова књига читати, ако не на најприроднији моћући начин, онда бар на начин сличан оному којим бисмо читали неку другу књигу плаво-црвених меких корица? Можемо ли Андрића читати ослобођени асоцијативних баласта као што су, рецимо, појмови “нобеловац”, “припадност”, “опус” и томе слично? Морамо ли бити смртно озбиљни док читамо *Знакове поред њуша*?

Можда и не морамо.

Питање односа између текста и његова аутора не своди се на питања биографије, као ни њезине (без сумње претјеране) улоге у традиционалној књижевној повијести. Теза о смрти аутора као повијесне и идеолошке функције отвара важан проблем: проблем ауторске намјере. Критика свијести, окупљена у првом реду око Pouleta као женевска школа, захтијева од критичара емпатију и идентификацију како би разумио дјело, тј. пошао усусрет другоме, аутору, путем његова дјела, као према дубинској свијести. Задатак је изнова дочарати како је дјеловало надахнуће; пронаћи оно што је Sartre у *Бишкку и нишавилу* назвао “изворним пројектом”, који сваки живот претвара у повезану и усмјерену укупност. С тога стајалишта, сваки документ може бити једнако важан – писмо и биљешка равни су пјесми, као и роману. Ова врста критике запоставља повијесни контекст у корист иманентног читања које у тексту види актуализацију ауторове свијести, која више нема никакве везе с биографијом ни са смишљеном намјером, него одговара дубинским структурама виђења свијета, свијести о себи и преко те свијести о себи свијести о свијету. Тај нови тип феноменолошкога мишљења, којему је обиљежје неколико великих тема као што су *ипрошор*, *вријеме*, *групи*, Poulet назива “неодређеном мишљу”, која се изражава у цијелој дјелу.

Хипотеза о намјери је хипотеза о досљедности – досљедности текста, досљедности дјела, досљедности потписа. Намјера се показује као једини појмљиви критериј ваљаности тумачења, али је не треба поистовјећивати с хотимичношћу. У тексту се може тражити оно што он каже с обзиром на њему својствени изворни контекст, али и оно што он каже с обзиром на контекст који је сувремен читатељу.

С обзиром на потоњи контекст, читатељ би могао поставити питање: која инстанца текста *Знакови поред њуша* омогућава читљивост властите фикционалности?

Постмодерно читање *Знакова поред ушћа* призива употребу појма *bricolage* у двојном значењу: с једне стране, као облик самопроизводње текста који утјеловљује романтичарски идеал књижевног апсолута, а с друге стране, пак, као облик стања свијета који више није презентан перцепцији у цјеловитим *знаковима*, него у фрагментарним знацима.

Ова фрагментарна проза балансира с интегралном прозом, приповијеткама и романима, а својом функционалном недовршеношћу упућује на идеју о немогућности завршетка, док с друге стране читачу је тенденцију (све)обухватности тумачења и разумијевања појава. Особита пажња посвећена је тако процесу и процесуалности.

Репертоар тема које притом отвара већ смо назначили, а занимљиво је уочити у којим омјерима су заступљене: осврнемо ли се на Регистар појмова, уочит ћемо да су појмови који доминирају својом појавношћу над свим осталим појмовима појмови *болести, мисао, нада, непролазности, реч, сјајности, страх и смрт*. Фрагментима *Знакова поред ушћа* доминира песимистична визија свијета – епифанија се п(р)оказује као мучан напор исцрпљене интелектуалне и креативне свијести. Статус појма *нада* варијабилан је у оквиру оваквог састава: појављује се као жеља, *не трајнија од блеска муње*, да све ово није права стварност; мисао *да ћемо се пробудити* *јецајући*; потом као настојање да се заобиђе испразност, у тежњи за *добрим и стварним*; нада је супротстављена разочарању – *преварити се у једној великој нади није срамота*, јер сама чињеница постојања наде вриједи више од високе цијене разочарања; контрастира огорчењу (оно *показује најбоље да се никад нисмо измирили са животином онаквим какав је, и да неће у најдубљем дну нашем постојати и траје нада да бисмо моли некако избећи неумишном шоку живота*); нада је, напослетку, једино средство борбе: *Сав ушћу у паћу, само се паћам да ли ћу изићи из овој мрачној вири који овако повремено завијла око мене силеј мојих рођених мисли, сећања, слушања, најања и предвиђања. Нада каже: да, а све остало говори: не. Између шоја да и шоја не пролази време које би требало да је мера мој живота, а у ствари није друго до мера моје паће.*

Можемо ли једнозначно утврдити која је инстанца носитељ оваквих исказа?

Ако пођемо од завршне провоцирајуће тезе Поговора овог издања – тезе о формирању приповједнога ја као наративне фигуре/лика, чиме се текст *Знакова поред ушћа* отвара читању које нуди могућност сагледавања његове властите фикционалности, питање које морамо поставити јест: каквим приповједним поступцима се конструира таква наративна фигура?

С комуникацијског аспекта, колико год лик био важан у значењској интеграцији приче, показује се подједнако важним као *џушоказ* према вишим разинама комуникације: приповједачу, имплицитном аутору и аутору-функцији. Приповједач тако може карактеризирати лик изравно или посредно – у случају текста *Знакови њоред џуша* вриједи потоњи принцип: карактеризира се говором, дојмовима, опажајима и рефлексijом. Информације о лику посједују мањи ступањ посредности од информација које добивамо о приповједачу. Њега ниједна унутартекстна инстанца не може тематизирати ни проблематизирати, осим он сам себе својим односом према лику, читатељу и самоме себи. Приповједач тако остаје највишом унутартекстном инстанцом овјеровљивања приповједних информација. Свијет лика је као довршена цјелина извањски приповједаче-ву свијету, тако да се спознајни и етички ставови које лик заступа не могу приписати приповједачу. Ипак, унатоц њиховој одвојености, међу тим свјетовима понекад долази до претапања у бахтиновском смислу (видокруг јунака/окружје јунака у ауторову говору).

У том контексту, би ли било одвише преузетно говорити о метафикцијском приповједачу *Знакова њоред џуша*? Скрива ли овај приповједач поигравање са својим ликом? Можемо ли му вјеровати на ријеч?

Пропитат ћемо хипотезу о структурирању приповједнога *ја* као наративне фигуре/лика у *Знаковима њоред џуша* на једном репрезентативном приповједном фрагменту:

Доћи ће време кад нећу имаћи шћа да вам кажем. – О шом бих хћео да џоворим, али већ у џрвој реченици има нечеј еџоценџричној, нешћачној и џрешћераној. Не, неће шџо бићи никакво нарочишџо време, нишћи ће нарочишџо доћи, али ешџо, шћако се ми високо и више-мање нешћачно увек изражавамо кад џоворимо о себи и свему оном шћџо је у вези са нама. Не, неће доћи никакво нарочишџо “време”, неџо ће џросшџо, у незаусшћавном шћоку доџаћаја и џромена доћи једном и шћџо: да нећу више имаћи шћа да вам кажем. Неће шџо бићи нишћџа крушџно ни важно, шћџо шћџо ће остџаћи неказано, као шћџо, усшћалом, није било важно ни време кад сам имао шћа да кажем (или мислио да имам), и кад сам заисшћџа и казивао. (...) Јер, кад шћџо време заисшћџа насшћуишћџи, ја можда нећу бићи свесшћџан шћџџџа, нећу се сеишћџишћџи или нећу ни моћи да вам шћџо кажем.

Доћи ће време кад више нећу имаћи шћа да вам кажем. (За џисца, у: Знакови њоред џуша, стр. 178-179)

Оно што привлачи пажњу у овом одломку, у контексту тезе коју желимо образложити, у првом реду су деиктици. Особито је занимљив статус личне замјенице *ви*, која се понавља у различитим падежним облицима,

чиме је сугериран дијалогски однос с реципијентом исказа. Једина изнимка оваквога поступка је примјер *није било важно ни време кад сам имао штиа да кажем* (изостаје дативни облик замјенице *ви*), што је могуће читати дистинктивно спрам ситуације приповиједања *сага*. У прошлом времену се приповиједало, у презенту се излаже, тумачи, образлаже. Потоњи облик излагања захтијева апострофираног реципијента, док га приповиједање подразумеијева. Тко се обраћа имагинарном аудиторију с упозорењем да ће му понестати ријечи? Лик *писца*, могли бисмо рећи; писца оптерећеног симболичким капиталом културе у коју је својим ангажманом уроњен и која га вишеструко *означује*: између лика писца и реципијента његова дјела постоји уговор који их обвезује *навиком*. Овдје се сусрећемо с поступком који Böhler описује као “деиксу на фантазам” – у непосредним исказима реципијент бива премјештен у просторно-временску ситуацију лика.

Знак *писац* појављује се у тексту *Знакова поред џуџа* као *ја* и као *он* – примјерице: *За мене је најбоље кад ја џишем а не џоворим, и кад се о мени не џише и не џовори.*, као и: *У својим најписима он је брижљиво и јасно износио на видело џо делић истине, и целу своју нишњавност.* Писац је окарактеризиран као онај који је заштићен тиме што живи у *унуџрашњости доџађаја, у самом срцу оџасности*. Писање је опетовано сусретање с утварама – написане и ненаписане књиге прогоне фигуру *писца* као авети. Оно што је написано, отето је од живота; писање је облик страдања, *неживљења*, а продукт писања – дјело – организам који паразитира на пропуштеном животу.

Према Боргесу, књига која жели трајати је она која омогућује промјенљиво читање – свака генерација чита велика дјела на друкчији начин. У том контексту, *Знакови поред џуџа* изазов су (пост)модерном читаоцу, а у новом Просвјетином издању добивају и нову комуникативност. Покушали смо дати нацрт једног од могућих смјерова новог читања, а будућа читања овога текста можда ће полазити од тезе да читљивост *Знакова* произлази из читљивости *знакова* којима располажу – овај текст, новим издањем које се појављује у жеку културе знаа, призива сагледавање из семиотичке перспективе, провоцира интердисциплинарну, обухватну културнотеоријску расправу, управо због тога што потврђује да се и производња и рецепција знакова појављују као “одјели” ширих и замашнијих гигања на релацијама знаковних сустава једне културе који су у врло живом дијалогу.

Чедомир Вишњић

Аушојорџреј једној времена

У нашим културама, српској и хрватској, ријетке су вриједне и занимљиве књиге преписки. Ваљда је то дијелом и питање кратких дистанци међу људима овог дијела Европе. И физичких и оних других. Већина мушког свијета се сјећа да је војни рок у бившој држави представљао једину прилику у којој су интензивно писали и сачекивали туђа писма. Још нисмо добили ниједну вриједну збирку писама гастарбајтера или емиграната, као да у животима ондашњих становника није било времена ни потребне искрености за оплемењивање међусобних односа. Наше елите, нека најприје о њима буде ријеч, збијене у својим главним градовима, лако се сусрећу, лакше попију каву или кафу, него што створе озбиљан текст у форми писма. И данас је у Београду довољно прошетати од “Москве” до Калемегдана па да сусретнете пристојан број академика, антологијских пјесника, донедавно и Патријарха... Осим тога, писање писама је култура у строгом значењу те врло потрошне ријечи. Писање за једног читаоца потенцијално има велику вриједност, већ због смањеног настојања ка перфекционизму, због искренијег и опуштенијег приступа и сасрећености на хартију испред себе, због боље прилике да се искажу недоумице и препознају слабости. Зато су за реалнију и поштенију слику појединих стваралаца и атмосферу њиховог времена, сабране преписке од капиталног значаја. (Једног ће дана, надајмо се, угледати свјетло дана двјестотињак писама Милована Данојлића упућених Весни Парун, негдје из времена којим се бави и наша књига. Данас, а нарочито убудуће, тешко да може

настати тако интензивна преписка двоје књижевних класика, једног српског и једног хрватског.)

Наше вријеме као да је вријеме коначног сабирања резултата на овом малом али важном књижевном пољу. Остаје још да се покупи оно што стоји по ладницама и оставштинама, као у малоприје споменутом случају, па да се закључи прича. Оно што нам данас нуди литерарни микрокосмос електронске поште, нешто је сасвим друго, иако количином, интензитетом и брзином реакције може дати класичној преписци непознат квалитет. Тек ту ће се проблем архивирања и чувања појавити у новом свјетлу и још изразитије. С погледом на наш терен, данас смијемо закључити само једно; култура је и чување писама, брига о њиховој похрани, а којој је битна претпоставка

и стабилност материјалних прилика (без паљевине и гранатирања кућа, без размјене становништва, без присилне продаје баштине, без страха да полиција у претресу пронађе нежељена имена...), култура је и брига о њиховом публикавању. Култура је чување трагова. Да бисте их чували морате цијенити вријеме и живот који их је произвео.

Књига писама познатог археолога Стојана Димитријевића његовој супрузи, данас повјесничарки Мири Колар-Димитријевић, неспретно насловљена као “Аутопортрет једног интелектуалца у доба социјализма”, што је ваљда покушај тржишног понашања у условима данашњег хрватског политичког менталитета, једно је од најзанимљивијих и највриједнијих дјела хрватског издаваштва у овој години. Треба то истакнути барем овдје гдје је могуће, јер мале су шансе да то шира јавност прими и призна. Њен ниво је данас такав да је разговор о времену Стојана Димитријевића свела на грубе карикатуре, на “рјешавање” у пола реченице кроз досјетке колумниста, у којима је све мање живота и истине. Јер, ослобођени тих темељних вриједности у данашњем времену, не могу их препознати ни у бившем.

Некако је испало да је млади археолог својој повјесничарки писао писма у периоду којег ми данас препознајемо као вријеме стабилности и просперитета социјалистичке Југославије, друга половина 50-их и прва половина 60-их година прошлога вијека. И то се осјећа у њима, у њиховој ведрини, незлобивој иронији, у слици спорог али оствареног напретка у

свакодневици даног и у оном духовитом прологу књизи у којем главни јунак и аутор ефектно карикира историјске фазе своје родне Славоније. Нама је данас можда најзанимљивије искуство и спознаја, како је свједочанства о том времену на неки начин обесмислило ово наше вријеме свеопштег расапа, које се, као и свако друго ваљда, настојало најавити као и ново и ослобађајуће. У том погледу све је исто, само се периоди скраћују. У доминирајућем суду о 50-им и 60-им годинама 20. вијека мијешају се, мржња малобројних освјештених непријатеља и разочарање површних вјерника, оних који увијек вјерују побједницима, ситуацију додатно отежава релативна неслобода политичког и јавног живота, па је данашњем духу релевантних материјала, мало. Књижевност, која би могла највише пружити, недовољно је у фокусу студената и истраживача наше социјалистичке прошлости, нема ауре дисидентске идеологије (а и то понешто говори о политичком кључу тих студија), чита се углавном професорски у кругу национално-државних телеологија, не користе се све њене могућности и информације.

И онда нам преостају овакви малобројни бисери. О чему то све пише Стојан Димитријевић? Прије свега о времену у којем више нема глади. Још коју годину раније знало је бити врло лоше, барем у избору намирница и производа. Сјећање на то вријеме и у Славонији је јако, па у једном од првих писама из 1955-е године он извјештава супругу да је био на ручку код свог ујака Вање Радуша и у тој се привилегираној кухињи добро најео пилетине, како он пише, “набубао овог пријатног јела и послјије тога благословљене домаће штрудле”. То, дакако, није редован јеловник па он у Институту за археологију у којем проводи читав дан, а и код куће, “масовно троши пекмез”. Међутим, свега 5-6 година касније, кад као Хумболтов стипендиста оде у Хајделберг, кад тамо поједе свој први европски ресторански ручак (пола печеног пилета с прженим крумпиром чашом кока-коле), кад сними стање у једној богатијој и потрошачки утемељеној привреди и средини, он у извјештају супрузи у опуштеном тону исписује закључке који ће остати стајаће мјесто у популарним успоредбама западне Њемачке и Југославије, барем с ове стране свијета: “Међутим, опћенито узевши код нас добро ситуиран човјек живи удобније, тј. добро се наједе, одспава и онда тек почне размишљати. Ови прво размишљају колико ће потрошити, затим на чега итд., сувише комплицирано уосталом. Мислим да је на пр. исхрана у нашој кући за ондашње појмове на највишем нивоу...” Иако написана с намјером да орасположи и насмије ова скица менталитета има нешто од трајније вриједности. Она говори прије свега о ауторовом систему вриједности, који у том тренутку не препознаје нпр., колико је женске сналажљивости,

рада и времена уграђено у онај “највиши ниво” исхране, у његовом случају мајчиног; који не жели размишљати о перспективама друштава од којих у првом најприје једу, а у другом калкулирају. С тим да је ријеч о великом раднику и одличном њемачком ученику. Скица је то која нам поред осталог говори, овдје у хумористичкој форми, о трајној особини политичког мишљења Срба из Хрватске прошлог столећа; о њиховом озбиљном поимању југославенске државе, дакле о њиховом елементарном, понешто патријархалном, патриотизму.

У овим писмима видимо снагу и ведрину једне генерације, која као да говори да филмски журналози тог времена нису нужно лагали већ су и они у своја једра хватали дио постојеће енергије, видимо генерацију гладну новог, која гута све што јој се понуди. Писмописац тако иде на све четири представе гостујуће сарајевске драме у Загребу и каже, “ја сам по обичају урликао од смијеха”. У том је “урлику” много од доживљаја времена насмијаног гледаоца. Видимо их, како на изненађење нас данас, уче из приручника Стјепана Сркуља и Гавре Манојловића, набављају совјетске и прве западне књиге, боје се Васе Богданова и Грге Новака, и истовремено најбољи од њих брзо улазе у европске оквире и критерије. (За многе драгоцјене додатне информације у овом дијелу приче заслужна је Мира Колар и њени исцрпни коментари супругових писама.) Ништа им на њиховом путу не сметају неимаштина ни заосталост окружења, ни то што кишобране дају на поправак, ни то што им се у предаваоницама и становима снијег не топи с ципела због хладноће. Они осјећају снажан вјетар у леђа свеопштег консензуса, и европског и југославенског, о непосредној прошлости, садашњости, а добрим дијелом и о будућности, кроз заједничку надидеологију сталног материјалног раста и напретка. Нови режим је десет година после рата успио створити јавну сцену на којој поражених нема, а Европа је већ снажно кренула путем привредног опоравка, вукући за собом и рубне просторе.

Људи овог времена пуним плућима живе медијску експанзију: штампе, филма, радија, телевизије. Наш је јунак потпуни овисник о њима, он има потребу своју жену обавијестити о свакој новости на тој сцени. Редовно од дневних листова купује “Политику” и “Борбу”, што и тада представља прилично знаковит избор, прати и исјеца стрипове и фељтонизоване романе у “Плавом вјеснику” и НИИ-у, редовни је читалац “Политикиног” и “Веселог забавника”, прикупљена гомила непрочитаних новина и стрипова чини га сретним човјеком. У писмима из фебруара 1958. године тридесетогодишњи археолог радосно извјештава како ускоро излази нова едиција популарних романа у наставцима у којој ће бити објављен и Жорж Сименон; “Ствар је јасна. Надам се да ћеш се сложити да се купују.” А кад

крајем тог другог мјесеца западне велики снијег из очаја га извлачи чињеница да ће ускоро у “Веселом забавнику” почети излазити “Принц Валијант”. Коју годину потом наш хумболтовац своју супругу опширно и са нескривеним задовољством извјештава о првом купљеном броју “Плејбоја”. Каже да је купио и календар у истој едицији. Био је верзиран у тој теми јер се у својој винковачкој провинцији занимао фотографисањем женских актова, углавном гимназијалки. Занимљиво је да није имао никаквих проблема за проналажењем “радне снаге”, тек би га ту и тамо сустигао какав трач, попут оног након снимања у Отоку: “Дошао је некакав са фотоапаратом и сликао је у дворишту од амбуланте учитељицу и медицинску сестру голе – за рекламу од нишке Мораве”. Карактеристичан избор кадрова и безазлен исход, узевши у обзир вријеме и врсту умјетничке дјелатности.

Филмови су му права страст, након непуна два мјесеца проведена у Хајделбергу пише у Загреб да је успио до тада погледати, уза сав рад и науку, 61 филм (!), иако репертоаром баш и није одушевљен. Каже да је Њемачка земља која као да жели конкурисати Шпанији: “Ово је уопће земља у којој на културном и духовном плану попови имају главну ријеч и поприличну власт.” У Загребу и Винковцима гледа све што стигне у кина, а то зна бити депресивно: “Распоред у кинима је врло трагичан – овај тједан играју на пр. два руска филма.” Његови су филмофилски критерији стандардни, нису грубо натруњени никаквом политиком и само представљају илустрацију чињенице да његова генерација живи једну врсту слободе која је искрено значила отворену дистанцу према тадашњем Истоку, и свијест о неприпадању и разликама у односу на Запад. То што у земљи није било политичких слобода лако је као проблем апсолвирано подсјећањем на њихову домаћу верзију из времена Мачека и Јевтића. И европска су им кретања ишла на руку; лијева мисао је европска мисао, сва авангарда са те стране без тешкоћа улази у главне токове културе и друштвене мисли. Тадашња је Југославија сваки дан све отворенија тим утјецајима. Оног истог фебруара 1958-е, кад се радује “Принцу Валијанту” у драмском казалишту гледа премијеру Јанескових “Столица”. Пише да је занимљив, али не побуђује одушевљење.

Другачију врсту емоција и размишљања код њега побуђује родна Славонија. Ту, на домаћем терену, археолог хвата равнотежу између професије и помодног друштвеног живота. Он је гледа у времену хаоса сељачких радних задруга, потом форсиране индустријализације, времену уништавања села и традиције. Неке проблеме види, неке наслућује за будућност, јасно рјешење му није на видику. Кука над учмалом провинцијом, а одмах затим у њој проназали најважније људске вриједности.

“Све је посве једнолично и ништа се не догађа, извјештава он из Винковаца у лето 1959-е, па додаје: “кад неко улови смуђа или шарана од 1,40 кг онда је то већ догађај”. Руга се “врло винковачким пословима” свог пријатеља штројењу свиња и печењу ракије од бијелих шљива, суздржано поздравља своје фото-моделе кад их сусретне “у пратњи гђе маме”, пеца рибе, дангуби... У тексту из лета 1960-е, већ спомињаном, а исписаном у славу Славоније, у којег је уткао много својих мисли о тадашњем времену, најмање је књижевности у закључном поглављу. Сатира му ту само служи као шверцарски канал за слободну мисао о завичају: “И овај наш мирни панонски свијет заразила је европска трка за 'стандардом'. А не знају они да стандард представљају добри живци, поховани пилићи и фрушкогорски алкохолни производи. И онда ће опет једног дана почети урнебесна кукњава за старим добрим аустроугарским временима (која већ помало почиње) када су се људи возили обичним фијакером, ишли у циркус, пецали шаране... Велика је умјетност знати живјети, а ову су умјетност људи данашњег времена готово посве заборавили...” Ово данас дијелом звучи као стандардна, често понављана жалопојка, дијелом као изнова актуелизована мисао водиља. У сваком случају, он је пропадање Славоније на вријеме осјетио и заплакао за њом, иако је као мало ко био свјестан пролазности цивилизација и култура. Од једног археолога не би требало ни очекивати да буде заговорник брзине, масовности, буке, модерног саобраћаја. Он је везе с духом и временом напретка одржавао преко медија, а са својом равницом осјећао и живио њеним темпом, темпом радне животиње, плуга, људског хода. Радећи свој посао у другој половини 20. вијека, морао је ипак и путовати, супруга каже да је то чинио искључиво влаком и бициклом.

Данас, много година касније, Мира Колар свједочи да је Стојан Димитријевић “себе изградио као либералног Србина”. Понешто неодређено, али и сасвим површни познаваоци хрватских прилика разумјеће да је у питању позитивна одредница. Ријеч је о човјеку који је почетком 60-их инсистирао да му кћер буде крштена у православној цркви, иако је женска линија била католичка поријеклом, и који већ по томе поуздано није припадао побједничкој партизанији, ни поријеклом ни интелектуално. Он је био на њиховој страни по ономе што су значили, а углавном сами нису разумјели. Његов се приватни и јавни лик јасно оцртава цјелином ове преписке и из ње је јасно да га политика у ужем смислу није занимала. Ни владајућа ни опозициона. Био је ње ослобођен. Унаточ томе није гријех из ове књиге издвојити два нарочито сочна и снажна пасуса који по нашем мишљењу, назначују најшири политички оквир мишљења и рада нашег јунака.

Видјели смо раније његово мишљење о шпанским и њемачким поповима. У поглављу о НДХ свог рада о Славонији говори и о улози католичке цркве, при чему за нас данас и није битно колико је то објективно тачно или је мисао која понешто дугује свом времену. “Света Црква била је најзапосленија институција у новој држави: *pro primo*: вршила је стално некаква покрштавања некаквог барбарског живља; *pro secundo*: затим је новопокрштене душе препоручивала господину Богу за бољи живот на оном свијету; *pro tertio*: вршила је сталне благослове побједничког оружја...” итд. И ово говори колико је међу жртвама била снажна перцепција негативне улоге ове цркве у Другом свјетском рату. Српски и лијеви дио интелигенције доживљавали су је као инфраструктурну језгру хрватског национализма. Тако је мислио и Стојан Димитријевић.

На другој страни стоји његов готово мрачан опис првوماјске параде у источном Берлину што се југославенском стипендисти учинило занимљивијим догађајем од понуђеног говора тада непознатог градоначелника западног дијела града Вилија Бранта. Тада је то још било могуће, прешли су гранични прелаз и улили се у поворку од милион источних Нијемаца. “Од учесника гласа није било чути. Један милион Нијемаца је шутећи дефилирао испред својих највиших руководилаца, уморан, апатичан, без одушевљења и вјероватно с мржнојм у срцу. Шутња, масовна, да масовнија није могла да буде показала је однос једног народа због којег се у једном граду концентrirала с приправним оружјем читава једна дивизија полиције... И све то у име социјализма. А чувари социјализма били су у добрим, старим хитлеровским униформама. Каква лакрдија!” Слични су дојмови о архитектури, атмосфери, стандарду, лицима источног дијела града. И опет није важно јесу ли дојмови сасвим правични. О приватним писмима је ријеч. А то је период највеће самоувјерености наших људи кад би се нашли у иностранству.

Ова је књига настала и објављена као резултат храбре одлуке Мире Колар-Димитријевић. Није код нас нипошто уобичајено да неко озбиљан, припадник неког од горњих сталиша, својом вољом тако разголити једну ипак нестандартну животну и брачну причу. Таква је одлука проистекла из духа Стојанових писама, а Мира Колар се показала достојном свог повјесничарског заната и позива. Тако је настала књига стручњацима занимљива због уломака за историју развоја археологије у поратној Хрватској, препуна изванредних Стојанових цртежа, благих карикатура рађених са љубављу за своје ликове. Књига је то данашњим историчарима занимљива због небројених података о свакодневном животу у различитим срединама (Загреб, Винковци, Хајделберг), како интелигенције тако и обичног свијета. На крају, ово дјело поновно враћа на јавну сцену једну од

бројних у данашњој Хрватској неправедно заборављених личности, археолога Стојана Димитријевића. Ова је књига лијеп и снажан доказ да је један свијет постојао, да је постојало вријеме једног младог брачног пара интелектуалаца и њиховог дјетета. Стваралаштво је једини истински судац времену и људима, а Стојан је своје направио.

Мира Богдановић

Мирован Ђилас, *Нова класа и ЦИА*

Нова класа Милована Ђиласа, епохално је ремек-дјело хладноратовске пропаганде иако је многи, који би требали боље знати, сматрају доприносом социологији политике. Поступним отварањем архива нови документарни извори полако откривају комадиће евиденције о значајној улози ЦИА у потицању аутора да напише рукопис који ће постати полазиштем за уобличавање коначног производа, као и у распачавању књиге кроз бројне фронт организације ЦИА.

Настанак *Нове класе* показује уходани образац који је разоткрио Комитет сенатора Franka Churcha, основаног након Watergate скандала ради проучавања нелегитимних тајних државних операција на тлу САД, које су довеле до оставке председника Нихона 1972. г. Клупко се почело одмотавати, па се показала уплетеност ЦИА и на свјетском плану борбе против комунизма: западњачки новинари, било свјесно било несвјесно, агенти издавачких кућа, мреже појединаца и организација које спонзорира или дотира ЦИА на пољу хладноратовске пропаганде, тј. братство особа са обавјештајним антецедентима, судјеловали су и у лансирању Ђиласа у свјетску славу. Име и положај Милована Ђиласа прије него што је изгубио милост 1954., требали су гарантирати аутентичност искуства са високог мјеста и из прве руке о суровости комунизма.

Мирован Ђилас (1911-1995) био је близак сурадник Јосипа Броза Тита (1892-1980) у ратним у раним поратним годинама. Његова је улога била особито значајна након раскида са Стаљином 1948. г. Као шеф Агитпропа,

партијског одјела за агитацију и пропаганду, имао је кључну улогу у популаризацији “југославенског пута у социјализам”. Крајем 1953. г. Ђилас је објавио низ чланака у партијском гласилу *Борба*. Сијечња 1954. је изведен пред ЦК КПЈ, суд своје партије, да се обрани од оптужби о наводном ревизионизму, потом је скинут са власти, испао из КПЈ и постао дисидентом. Данас га се у Србији сматра родоначелником и иконом либералне демократије. Његова су сјећања на настанак *Нове класе* врло непоуздана: више крију него што откривају. На крају крајева, морао је мислити на своју нову репутацију. Али већ је довољно загребати по површини мита да би се открило како је Ђиласова каријера чувеног дисидента била интимно повезана са ЦИА и њезиним фронтovima, главним баштиницима његовог пада са власти.

Нова класа, класична књига хладноратовске пропаганде, имала је форму учене расправе коју је написао *insider* о тиранској нарави комунистичког сустава. Њезин је основни предмет нимало оригинална теза о новој повијесној форми класне владавине коју је представљала (стаљинистичка) бирократија: социјалистичке су револуције само замијениле један тип израбљивања другим. Књига је тискана на преко шездесет језика и распачана у преко 3 милијуна примјерака по читавом свијету.¹

Већ је дуго знано да је накладник *Нове класе*, Frederick A. Praeger Inc., био кориштен као ЦИА фронт, “признавши 1967. да је тискао ‘петнаест или шеснаест књига’ на захтјев ЦИА.”² У распетљавању Watergate скандала, Е. Н. Hunt, агент ЦИА и један од ‘водоинсталатера’ који су провалили у изборни стожер Демократске партије у washingtonском комплексу Watergate, објавио је да је *Нова класа* била, у ЦИА жаргону, “једна од ‘значајних књига’”, субвенционирана ЦИА новцима.³ Сам је Praeger, дотичући се *Нове класе*, признао *New York Timesu* (Децембер 26, 1977): “Био је то мој први контакт са ЦИА”, додајући да у то вријеме “није чак имао појма да ЦИА постоји.” Praeger је рекао и да је објавио 20 до 25 наслова за које је ЦИА била заинтересирана, било да буду написане, објављене или распачане. Попис ових књига никад није објављен, али видимо и видјет ћемо, стално расте.

Међутим, ја ћу настојати показати да *Нова класа* не само да је тискана у режији ЦИА фронта, већ и да је патворена од стране ЦИА стручњака како би што боље послужила пропагандној сврси за коју је била дизајнирана. Ђилас је био савршен медиј: не само да је већ био изложен колосалном публицитету због својег раскида са Титом, већ је и Југославија од 1948. то исто била захваљујући својем раскиду са Стаљином. Стратешки хладноратовски концепт тзв. националног комунизма темељио се на југославенском искакању из совјетског орбита. Charles Douglas Jackson, један од

1 Чланак је изворно написан на енглеском и објављен у међународном специјалистичком часопису: Богдановић, Мира (2007): “Милован Ђилас, The New Class and the CIA”, *Журнал фор Интеллигенце, Пропаганда анд Секуриџи Сџудис* 1, No. 2: 114-125. Пријевод је сачинила сама ауторица, те изворну верзију проширила и прилагодила домаћем читаатељу. Ауторица дугује захвалност Dr Frances Stonor Saunders за документе из америчких архива означене са “ФСС”, Dr Hendriku Edelmanu са Rutgers University (УСА) за његов чланак и информације о издавачком свијету у САД, Taylor Scottu, Шефу одјела Специјалне колекције, Georgetown University Library, Washington, D.C. (УСА) који јој је љубазно ставио на располагање још необрађену заоставштину супруга Clark, Herb Pankratzu, сураднику Dwight D. Eisenhower Library, Abilene, Kansas (УСА), Dr Siegfried Beeru, Свеучилиште у Grazu (Аустрија) за корисне коментаре на прву верзију рукописа и Dr André Mommenu са Амстердамског Свеучилишта за охрабрујућу размјену мисли. Уредничка биљешка уз Милован Ђилас. *Нова класа* Београд: Народна књига, 1990, 205.

- 2 Victor Marchetti and John D. Marks. *The CIA and the Cult of Intelligence* (New York: Dell, 1975), 172.
- 3 Frances Stonor Saunders. *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (London: Granta, 1999), 247.
- 4 Arch Puddington. *Broadcasting Freedom – The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty* (Lexington: The University Press of Kentucky, 2000), 16.
- 5 William Blum. *Killing Hope: US Military & CIA Interventions since World War II* (London: Zed Books, 2004), 104. Релативно скорашњи детаљан преглед у Bernd Stöver. *Die Befreiung vom Kommunismus: Amerikanische Liberation Policy im Kalten Krieg 1947-1991* (Köln: Böhlau, 2002).
- 6 *Final Report of the Select Committee to Study Governmental Operations, with Respect to Intelligence Activities*. Book IV. Washington: United States Senate, U.S. Government printing Office, 1976, 29. Овај је Извјештај екстензивно цензуриран од стране ЦИА, а мјеста, мада не и опсег, интервенција су означена у тексту.
- 7 *Final Report*, ИВ, 32.
- 8 *Final Report*, ИВ, 29-38.

главних стратега хладноратовског психолошког рата, рекао је да “би тиоистичка јерес у једном или више сателита вриједила педесет дивизија.”⁴ Тајна пропаганда је имала за циљ не само преокрет у круговима који су у Западној Европи и постколонијалном свијету у настанку нагињали неутралности између два блока, супротстављање продору комунизма у Азију и Латинску Америку, већ и дестабилизирање комунистичких режима изнутра уз помоћ извана организованих тајних операција. Књига попут *Нове класе*, тек једна од многих, сматрала се савршеним средством за суочавање са оваквим изазовима.

Баштиници Ђиласовог пада

Литература о широком простору на којем ЦИА води своје психолошке операције у вријеме хладнога рата, лабиринту који William Blum згодно описује као “фронтови у фронтима у фронтима”⁵, сваким се даном умножава. Ограничит ћу се само на оне ступове и бројне актере који су мени у вријеме окончања писања овог рада (прољеће 2007.) били познати као изравно укључени у стварање и распачавање *Нове класе*.

Супертајни Уред за координацију планова (Office of Policy Coordination, ОПЦ), одјел ЦИА основан 1948. на приједлог George F. Kennana, тадашњег главног креатора вањске политике САД (своједобног велепосланика у СССРу и Југославији), повукао је за собом “драматичан раст обима тајних операција против Совјетског Савеза, укључујући политички рат, економски рат и паравојне операције.”⁶ Била је то реакција на промјену режима у Чехословачкој, те на штрајкове које су у Француској и Италији потакли комунисти, као и на страх да ће СССР започети рат. Формално гледано, Министарство вањских послова и Министарство обране су дефинирали планове ОПЦ, тајне су операције представљале средство за остваривање планираних циљева а ЦИА је изводила операције. Носилац одговорности у ОПЦ у периоду 1948-1956. био је његов директор Frank Wisner, а постављао га је министар вањских послова. Wisner је осигурао аутономију ОПЦ унутар ЦИА. Корејски рат је водио увећавању бројности особља ОПЦ, обима финансија и акција, све то без икакве вањске контроле. Од 1948-51. г. издаване су директиве с циљем умножавања тајних операција против СССР “да се изазову немири и побуна у сателитским државама.”⁷ ОПЦ се 1952. стопио са Уредом за специјалне операције (Office of Special Operations, ОСО), огранком ЦИА за (контра)шпијунажу. Тако настаје Дирекција за планове (Directorate for Plans, ДДП), са положајем у Агенцији који се није могао успоредити ни са којом другом граном: тајне су операције добиле приоритет.⁸

Важан огранак ОПЦ је био Одјел за међународне организације (International Organizations Division, ИОД). Према његовом некадашњем шефу, Thomas W. Bradenu, била је то “операција са једним стожером, која је обухваћала читав свијет”, “први централизовани напор у борби против комунистичких фронтова.” “[...] започели смо ни са чим другим осим истине. [...] Већ 1953. смо водили међународне организације, или утјецали на њих, на сваком пољу гдје су комунистички фронтови прије тога већ били освојили простор, и чак на неким пољима гдје комунисти још нису почели дјеловати.”⁹ Брадена је наслиједио 1954. Cord Meyer Jr., који је “преузео на се умножене операције у међународним организацијама као шеф Стожера за тајне акције (Covert Action Staff, ЦАС).”¹⁰

Једна од кључних хладноратовских фронт организација је био Конгрес за слободу културе (Congress for Cultural Freedom, ЦЦФ, КСК), основан у Берлину 1950. у предвечерје Корејског рата. Био је то трајни скуп значајних (антикомунистичких) интелектуалаца са својим семинарима, часописима, мање или више успјешним и активним националним секцијама, права “империја”¹¹ са циљем да утјече на западноевропске интелектуалце који су нагињали левици. *Нова класа* је објављена у сурадњи са ЦЦФ.¹² Други су фронтови били од кључног значаја у ширењу порука садржаних у књигама попут Ђиласове: Радио слободна Европа/Радио Слобода (Radio Free Europe/Radio Liberty, РФЕ/РЛ) које је су биле чедо једне од ЦИА-них “најважнијих операција: Националног комитета за слободну Европу (National Committee for a Free Europe).”¹³ Била је то George F. Kennanova идеја да се оснује “привидно приватна корпорација ради помоћи избјеглицама мобилизирајући их у антикомунистички покрет.” Национални комитет за слободну Европу (касније скраћено на Free Europe Committee, ФЕЦ), “скупина угледних америчких бизнисмена, одвјетника и филантропа”,¹⁴ основан је 1949.: “њујоршки одвјетнички уред браће Dulles је средно оснивачке документе. Allen Dulles [...] је био први предсједник удруге прије него што је постао директором ЦИА под Еисенхоџером.”¹⁵ Већ споменути Ch. D. Jackson (као и Allen Dulles) са искуством у психолошком ратовању за вријеме Другог свјетског рата и дуготрајном каријером код Корпорације Time-Life, био је помоћник предсједника Eisenhowera 1953-1954. “Његово поље одговорности је било неодређено дефинирано као међународни односи, планирање хладног рата и психолошки рат”, а био је и на функцији предсједника НЦФЕ (ФЕЦ) у периоду 1951-1952. Чак и кад се вратио у свијет издаваштва, активно је судјеловао у раду РФЕ до своје смрти 1964.¹⁶

Free Europe Press (ФЕП) је такођер био дио сцене. John P. C. Matthews, ФЕП-ов члан руководећег тијела (касније директор уреда ФЕП-а у Мин-

9 http://www.cambridgeclarion.org/press_cuttings/braden_20-may1967.html.

10 <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/JFKmeyerC.htm>.

11 Volker R. Berghahn. *America and the Intellectual Cold Wars in Europe. Shepard Stone between Philanthropy, Academy and Diplomacy* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001), 132-142.

12 Saunders, 452.

13 <http://www.cia.gov/csi/studies/95unclass/Warner.html>.

14 *Final Report IV*, 36.

15 Walter L. Hixon. *Parting the Curtain: Propaganda, Culture and the Cold War 1945-1961* (London: Macmillan, 1998), 59. Allenov брат, John Foster Dulles, био је министар вањских послова под Eisenhowerom.

16 <http://www.eisenhower.utexas.edu/listofholdingshtml/listofholdings/JACKSONCDRecords195354.pdf>; www.eisenhower.archives.gov/liatofholdingshtml/listofholdings/JACKSONCDpapers103167.pdf.

- 17 http://members.aol.com/jpcmvdm/myhomepage/wests_secret_start.html
- 18 <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/JFKmeyerC.htm>.
- 19 Hendrik Edelman. "Frederick A. Praeger: Apostle of anti-communism who built two publishing houses," *Logos* 16 (2005): 68-69.
- 20 Edelman, 72.
- 21 Edelman, 70.
- 22 Детаљну студију о НЦФЕ и његових помоћних органа, Radio Free Europe/Radio Liberation (Liberty), Crusade for Freedom, написао је Arch Puddington. *Broadcasting Freedom – The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty* (Lexington: The University Press of Kentucky, 2000).

хену) пише да је овај пројект ЦИА-е 2003., у вријеме писања његових сјећања, још био под ембаргом. Matthews је био задужен операцијама тзв. Пројекта балон, "пуштања летача на чешком, словачком, пољском и мађарском иза Жељезне завјесе... помоћу полиетиленских балона напуханих водиком, лансираних ноћу са три полигона у Баварској." ФЕП-ова водећа фигура био је Samuel S. Walker Jr., који је 1952. напустио тједник *Time* ради "узбудљивијег положаја директора ФЕП-а, [...] новостворене се-стринске организације Радија слободна Европа."¹⁷ ОПЦ-ов Cord Meyer Jr. је био главнокомандујући, надгледајући финансије и распоређујући фондове бројним фронтovima.¹⁸

Док је пропаганда путем радија била најомиљеније средство психолошког рата, чији су поглавити корисници били они слабије писмени, фокус ФЕПа су биле тзв. значајне књиге намијењене онима који су били пријемчивији за софистициранију пропаганду.

Издавач

Како пише његов биограф, Frederick A. Praeger (1915-1994), "апостол антикомунизма", рођен је у Бечу у жидовској обитељи. Praeger је побјегао из Аустрије 1938. након *Anschlussa*, населио се у САД, ступио у америчку војску 1941. у функцији војног обавјештајца у Њемачкој (1946-1948). "Тамо је један од његових утјечајних колега био Michael Josselson (1908-1978), као и Praeger избјеглица из Европе, који је постао водећа личност Конгреса за слободу културе у Берлину. Под тајним спонзорством ЦИА, Конгрес су, као хладноратовску организацију за пропаганду, основали европски и амерички либерални интелектуалци како би изнијели на видјело комунистичку политичку и културну репресију и супротставили се сваком облику тоталитаризма. Praeger је постао активни учесник у овим антикомунистичким програмима."¹⁹ Године 1962. Praeger "је натукнуо да су његове антикомунистичке публикације изравна посљедица његовог претходног рада у војно-обавјештајној служби."²⁰

Praeger је почео увозом књига. Прва оригинална америчка књига коју је издао била је Solomon Schwartzova *Labor in the Soviet Union* (1951.), "праћена сталним дотоком наслова које су му прилијевале његове везе са ЦИА."²¹ Од 1954. па надаље, Praeger је био ангажиран у Центру за Средње-европске студије при НЦФЕ (Mid-European Studies Center of the National Committee for a Free Europe),²² који је, како већ знамо, основао Allen Dulles "као најамбициознији фронт ЦИА", финансијски подржан 90% ЦИА фондовима, чији је инструмент за скупљање донација у америчком наро-

ду, како би се прикрио прави финансијер, био Крижарски рат за слободу (Crusade for Freedom). Ronald Reagan је био гласноговорник и популаризатор овог покрета, а Praeger издавач његових публикација у САД. Организације попут Истраживачког програма о СССР (Research Program on the USSR) и Free Europe Committee осигуравали су рукописе а Praeger је имао неколико њихових наслова на попису издатих књига о земљама Источне Европе.²³ Непрекинут доток књига о Источној Европи чинио је *The Praeger Publications in Russian History and World Communism*. “Тијеком година је овдје укључено преко стотину наслова.”²⁴ Praeger је 1965. желио разгранати посао, а потенцијални инвеститор је био *Washington Post*; међутим, “сазнавши за његове опсежне везе са ЦИА, изјавили су да одустају.”²⁵

Најављујући излазак *bestsellera*, у Нацрту за позадину Ђиласовог рукописа *Нове класе*, Praeger упућује на своју каријеру у објављивању на пољу комунизма и тема које се тичу СССР, па потом каже: “Почетком 1956. на-кладник [Praeger] је чуо од пријатеља у Конгресу за слободу културе да Ђилас пише једну такву књигу и да би жељео да се она објави. Потом је писао Ђиласу. [...] Ђилас је одговорио потврдно [...]”²⁶

Будући ограничена на тзв. значајне књиге, ЦИАина љубав према књизи прилично је прозаична и прагматична. У Извјештају Комитета Сенатора Franka Churcha пише: “У свијету тајне пропаганде, активности у области издаваштва заузимају нарочито мјесто.” Шеф Стожера тајних акција ЦИА [Cord Meyer Jr.]: “Књиге се разликују од свију осталих медија пропаганде у првом реду зато што само једна једина књига може знатно промијенити став и дјеловање читатеља до мјере коју не може постићи ниједан други појединачно узет пропагандни медиј ...” Такве књиге могу бити “најважније оружје стратешке (дугорочне) пропаганде.” Па наставља: “Тајним издавањем и распачавањем књига могло би постићи:

- а. Објављивање и распачавање књига у иностранству без откривања утјечаја [владе] САД, тако што би се тајно субвенционирали иноземни издавачи или продавачи књига.
- б. Објављивање књига које не би смјеле бити 'контаминирани' било каквом отвореном везом са владом САД, нарочито у случајевима ако је положај аутора 'деликатан'.
- ц. Објављивање књига из оперативних разлога, без обзира да ли су комерцијално исплативе.
- д. Оснивање и субвенционирање националних (туземских) или међународних организација са сврхом објављивања и распачавања књига.
- е. Потицање писања политички значајних књига, [...] било изравним субвенционирањем аутора, уколико је тајни контакт могућ, било

23 Edelman, 70-71. Нашла сам на пр. једну о Југославији и једну о Мађарској, catalogo.ca-sd.difesa.it. (Књижница Талијанског Министарства обране). *The Praeger Publications in Russian History and World Communism* укључује *Bitter Harvest – The Intellectual Revolt behind the Iron Curtain, број 78, Forced Labor in the ‘People’s Democracies’*, број 29 у серији. files.osa.ceu.hu/holdings/300/8/3/text/102-1-1.shtm and www.questia.com.

24 Edelman додаје да су тијеком година Кина, Југоисточна Азија и Африка такођер уживале растући Praegerов на-кладнички интерес на листи нових наслова.

25 Edelman, 73.

26 *Draft Background Story on Djilas Manuscript*, June 3, 1956, Edgar E. Clark Collection – Relating to M. Djilas, Georgetown University Libraries, Special Collections: European History, Washington D. C. (у даљем тексту цитирано скраћено: ЦЦ).

- 27 *Final Report I*, 192-193.
- 28 Lasky у разговору са Stonor Saunders, 27. 08. 1997. у Лондону (ФСС). Hans Sahl (1902-1993) је био њемачки антифашист и антистаљинист, који се сударио 1936. у паришком егзилу са Sperberom, тад још чланом КП. Сукоб је избио око московских суђења. <http://www.frankfurter-hefte.de/gespraeche/>. *The God that Failed* (1949), резултат сарадње ЦИА, британске обавјештајне службе и разочараних комуниста "распачавале су државне агенције САД широм Европе. И Information Research Department је форсирао књигу." ИРД је био "тајно Министарство хладног рата" унутар службеног британског Foreign Officea. Saunders, 58-59, 65, 66. Lasky је очито добро верзиран у контроверзама око Ђиласове прошлости. Ђиласа је био глас екстремног догматизма, окрутности и организирања егзекуција у Другом свјетском рату. Међутим, Laskyја памћење није послужило кад је у питању Sperber: Sperber, иначе пријатељ нашега Крлеже, јесте касније разочаран напустио КП, али није судјеловао у пројекту *The God that Failed*, чији је наслов преведен на нашки, *Vog koji je zakazaо* једнако рогобатан као и енглески оригинал.

индиректно, преко агената издавачких кућа или преко издавача. [...] Преко тисућу наслова је до краја 1967. објављено, субвенционирано или спонзорирано од стране ЦИА. [...] Многе од њих су објавиле организације за културу које је подупирала ЦИА, а аутори књига су тога били чешће несвјесни него свјесни."²⁷

Осврћући се на повијест Конгреса за слободу културе, Melvin Lasky, један од кључних личности ове хладноратовске организације прича: "Sperber [Manés] је био комунист, и то опак комунист. Баш пред сам рат пријетио је Hansu Sahlу да ће га пријавити француској полицији. Много година потом, Hans Sahl ме је питао како то да је Спербер у Конгресу [за слободу културе]. Како је то окајао? А ја сам му одговорио, написао је есеј за *The God that Failed*, ето тако, и приступио Клубу. Он се суочио са својом каријером стаљинског апаратчика, морално и интелектуално. Чврсто вјерујем да постоје морални и интелектуални начини да се човјек исприча за идеолошке гријехе. Друкчије је кад имаш окрвављене руке. Ако имаш прошлост попут Ђиласове, не знам како то можеш урадити. Fritz Molden је био велики поклоник Ђиласа, касније је постао његов агент и издавач. И [Friedrich] Torberg му је био поклоник. Пуно смо тога научили од Ђиласа. Позивали смо га на ручкове у организацији *Encountera*, и упознали га са најбистријим младим главама тога времена. Није нас гризла савјест. Тко о овим стварима може судити? Моја је идеја била створити демократски фронт, који би обухваћао све од не-комунистичке левнице до не-фашистичке деснице. Можда смо у томе погледу понекад били мало исувише мењшевици."²⁸ Friedrich Torberg (1908-1979) је био аустријски писац, суоснивач и уредник (1954-1965) аустријског органа КСК, мјесечника *Форум*. Fritz Molden (1924) је аустријски писац и издавач.²⁹ Обојица ће се касније појавити на сцени заједно са већ спомињаним и новим другим ликовима. Сви су они за истраживача повијести хладног рата у култури толико знани, колико су дјечи знани ликови из цртаних филмова. Али у овоме контексту је важније запамтити функције које ове бројне личности обнашају и везе које их спајају, него њихова имена.

Ђиласови рукописи

Након пада са власти сам Ђилас постаје жртвом острацизма, гадарија уобичајених у свијету у којем се дотад кретао, које је јамачно одобравао према другима док је сам имао моћ. Како пише десничарски британски аутор David Pryce-Jones, коментатор и главни уредник *W. Buckleyје*ве *National Review*³⁰, Ђилас је био први који је затражио помоћ иноземних

новинара: “Нитко у његовом положају раније није могао замислити да би западни медији могли бити регрутирани као савезници ради обране од прогона буђењем подршке у вањском свијету. Публицитет се могао претворити у заштиту.”³¹ Тако 25. 12. 1954. Ђилас даје интервју *New York Timesu*. У јесен 1955. послужио се страним дописницима “да се најзад и јавно разграничим с партијским вођством и режимом.”³² У рано лето и у јесен 1956. написао је за International News Service (ИНС) и *Paris Presse* серију чланака.³³ Коначно, 19. 11. 1956. појавио се у *New Leaderu*, још једном приматељу ЦИА фондова, његов чланак који је критизирао југославенску политику према кризи у Мађарској.³⁴ Страни новинари су вриједно зујали око Ђиласа. И сам пише да су га дописници страних медија посјећивали, али се он сјећа само два таква сусрета: једног са супрузима Clark, Katherine и Edwardom (sic!), а другог са дописником *New York Timesa*, Raymondом.³⁵ Само један сусрет са Clarkovima је, како ћемо видјети, намјерна неистина.

Након пада Ђилас је могао коначно постати писцем, што је одувijek и жељео. Његов први крупни покушај је била књига, која ће се касније појавити под насловом *Land without Justice (Бесудна земља)*, мемоари о младим данима, који се завршавају 1929. годином. У рано лето 1956. он овај рукопис нуди Српској књижевној задрузи, која га, што се је могло и очекивати, одбија. Страни дописници јављају да Ђилас пише, али да нема шансу да то и објави.³⁶ Али ни Ђилас не мирује: 31.05. 1956. *New York Times* објављује његово писмо уредништву у којем се жали да не може зарадити за живот због забране објављивања.³⁷ Симпатизери прискачу: “Амерички синдикати су ми баш тада понудили помоћ – писмено, преко неке америчке установе у Београду. Али ја сам то учтиво одбио.”³⁸ Затим му се обраћа, како он то каже у свој својој провинцијалној невиности и недостатку оријентације, “неко универзитетско предузеће из Њујорка (University Press).”³⁹ Он им шаље свој одбијени рукопис мемоара, али и ту бива одбијен.

Како његова младост у то вријеме још није била занимљива, Ђилас одлучује да напише нешто друго, “књигу која ће имати ширег, потреснијег значаја.” Он пише да је већ имао рукопис под насловом *Слобода и својина* као полазиште за *Нову класу*. “Постојећи материјал сам користио, али изоштравајући га, продубљујући и усклађујући га с целином. Књига је писана изнова и у једном даху. *Нова класа* је довршена у току три-четири месеца.” Па додаје: “Нећу рећи да до *Нове класе* не би дошло да су ми власти омогућиле – случај с *Бесудном земљом* и организовани бојкот нада мном су ми то потврђивали – објављивање белетристичких дела. Али је несумњиво да је одбијање Задруге допринело убрзању моје одлуке да тражим у иностранству издавача за оно што ће иностранство радо примити. А

29 <http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclop.t.t13>, <http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclop/m756687.htm>

30 http://en.wikipedia.org/wiki/David_Pryce-Jones.

31 David Pryce-Jones. <http://www.newcriteron.com/archive/18/oct99/djilas.htm>.

32 Милован Дјилас. *Власѿ* (Лондон: Наша реч, 1983), 288.

33 OSA (Open Society Archives), Box-Folder-Report: 71-1-66. Background report, 1956-11-20, <http://www.osa.ceu.hu>.

34 Hugh Wilford “Playing the CIA Tune? The New Leader and The Cultural Cold War,” *Diplomatic History* 27 (2003): 15-34.

35 Дјилас, *Власѿ*, 288.

36 Ibid, 295.

37 OSA, исто као фуснота 33.

38 Дјилас, *Власѿ*, 296. И амерички синдикати су били до грла уплетени у макинације ЦИА како би се отупила оштрица европског синдикалног покрета.

39 Ibid, 295.

40 Ibid., 296.

41 Ibid.

42 Ibid. Ђилас је ухапшен 19. 11. 1956.

43 Ђилас је почео писати *Conversations with Stalin* у јесен 1961. Ибид, 304-309.

44 Arthur Масу Сох је био “каријерни аналитичар збивања у СССР, који је служио како код ЦИА, тако и код Министар-

ства вањских послова.” Christopher Simpson. *Blowback: America's Recruitment of Nazis and Its Effects on the Cold War* (New York: Macmillan, 1988), 52. Усп. Carl Bernstein. *The CIA and the Media*, <http://www.wunknownnews.net/hh03102.html>. Е. Clark је радио за Time Inc., који је одржавао контакте са ЦИА. (Стари) International News Service, ИНС (основао га легендарни магнат жутог тиска W. R. Hearst) спојио се 1958. са United Press, чиме настаје УПИ (United Press International), са репутацијом повезаности са ЦИА. en.wikipedia.org/wiki/International_News_Service. Matthews, функционер Free Europe Press у Минхену, пише: “Западни новинари су скоро увијек посјећивали РФЕ прије него што оду на задатак из Жељезне завјесе. А РФЕ је обично била прво мјесто које би посјетили ради приче о својим доживљајима (debriefing) након што би се вратили. ФЕП је користио резултирајуће извјештаје а ми би чак наручили и мало шпијунирања за наше сврхе.” http://members.aol.com/jpcmvdm/my-homepage/wests_secret_start.html

45 Praeger је 1960.

отворио уреднички уред у Женеви. Edelman, 72.

допринело је то, као и бојкот и кампање против мене, и жестини *Нове класе*.⁴⁰ Ђилас је био жедан освете.

Тражио је издавача вани. Или, боље речено, издавач је тражио Ђиласа. “Имао сам само једну понуду од [...] Praegera у New Yorku [...] која је била прилично неодређена – за рукопис који би се допао издавачу.”⁴¹ Распитивао се код америчких знанаца о Praegerу и чуо од Katherine Clark и у Америчкој читаоници да се Praeger у САД сматра “лијевим”. “То је баш одговарало мојим идеолошким предрасудама, још укорењеним у мени. Ја сам зазирао – више из свог чистунства, него због неизоставних оптужби режима о ‘стављању у службу реакције’ – од објављивања у солидним ‘капиталистичким’ предузећима и конзервативним, макар угледним новинама. Такав став, а поготову штампање *Нове класе* код Прегера, показао се погрешним. ‘Леви’ Прегер је био неугледна издавачка кућа која се, уз то, није ни показала поштено према мени. Чим је половина *Нове класе* била готова, упутио сам је Прегеру. Али не поштом. [...] А ја сам слутио – па и рекао Кетрини Кларк – да ће књига имати сензационалан успех. Другу половину књиге упутила је [супруга] Штефица, после мог хапшења.”⁴²

Успутно помињање Clarkових прикрива њихову важност. У некрологу г-ђи Clark *Washington Post* 03. 02. 1986., пише да су Katherine Clark и њезин муж Edgar почетком 1948. почели писати о збивањима у Средњој и Источној Европи. Тијеком 1950-тих, она је радила за стари International News Service [ИНС] у Београду и Бечу. Међу осталим је писала о повијесном разлазу југославенског вође Јосипа Броза Тита и његовог главног намјесника Милована Ђиласа. Г-ђа Clark је прокријумчарила неке од Ђиласових рукописа из Југославије. Међу њима су били дијелови оног што ће се касније појавити под насловом *Нова класа* и *Сусрети са Стаљином*.⁴³

New York Times пише 26. 12. 1977. да је рукописе из Београда у Беч заправо изнијео Edgar Clark, у то вријеме дописник тједника *Time*. Ђилас је имао проблема са изношењем другог дијела рукописа из земље. Praeger је рекао *New York Timesu* да је замолио једног пријатеља у влади САД за помоћ. Edgar Clark, који је прокријумчарио рукопис, пориче да је икада ишта имао са ЦИА. Али је у коначници рукопис дошао у руке функционера ЦИА Arthur Masy Coxa⁴⁴, који је касније радио под кринком Praegerovог представника у Женеви.⁴⁵ Cox је у име Агенције покренуо процес превођења књиге на многе језике и њезиног распачавања широм свијета.

Ђиласово ступање у свијет психолошког рата ишло је преко University Books Inc., издавачке куће чија је специјалност била окултизам.⁴⁶ Њезин власник, Felix Morrow (1906-1988), некоћ водећа фигура америчког троцкизма, отпловио је на екстремну десницу.⁴⁷ Као бивши троцкист био је повезан са Sidney Hookom (1902-1989) и James Burnhamom (1905-1987), ex-

марксистичким и ех-комунистичким професорима филозофије на New York City College, гдје се школовала читава плејада америчких троцкиста, међу којима и Melvin Lasky. Hook и Burnham, жестоки хладни ратници, припадали су групи главних актера у оснивању Америчког комитета за слободу културе (American Committee for Cultural Freedom, АЦЦФ).⁴⁸ Сол Стеин је такођер био члан нењоршке троцкистичке сцене тијесно повезане са обавјештајном заједницом. А Felix Morrow је био и први Praegerov заступник у New Yorku и на Средњем Западу САД.⁴⁹

Удица је бачена. “Драги Сол, [...] Била је то првобитно твоја идеја да пишем г. Ђиласу и тражим рукописе и ја сам се (као накнадник) сложио да ти за ту идеју платим [...]”, пише Felix Morrow Sol Steinu 07. 12. 1956.⁵⁰ Stein је у то вријеме био извршни директор Америчког Комитета за слободу културе, организације америчке не-комунистичке левнице (НЦЛ), чији су водећи људи некадашњи троцкисти, која је под надзором и уз финансијску поршку ЦИА играла важну улогу у оснивању Конгреса за слободу културе у Европи. Сол Стеин је 1954. дошао у АЦЦФ изравно “из Службе за Информације САД, гдје је радио у одјелу за идеолошку анализу”, другим ријечима из службеног Министарства пропаганде, да наслиједи Ирвинг Кристола, који је постао један од два уредника *Encountera* у Лондону, још једне ЦИА операције под крилима ЦЦФ (КСК).⁵¹

Истодобно је Sol Stein био литерарни агент код издавачке куће Harcourt-Brace. Кореспонденција између Ђиласа и Morgowa о Ђиласовим рукописима завршавала је у Steinovim рукама.⁵² Stein је био и уредник у Истраживачком институту Америке (Research Institute of America)⁵³, чији је извршни директор био Leo Cherne (1912-1999), “моћна фигура у обавјештајној заједници САД од Другог свјетског рата надаље”, савјетник свију председника од Eisenhowera до Reagana, председник Одбора Међународног комитета за спашавање избјеглица (International Rescue Committee 1951-1999.), “по репутацији фронт организација ЦИА.”⁵⁴ ИРЦ “је био толико уплетен у тајне послове ЦИА, да би се могло доказати да је дјеловао као дометак Агенције.”⁵⁵

Г-ђа Clark пише 23. 10. 1956 из Беча на фирму University Books у New Yorku: “Шаљем Вам у посебном омоту једну књигу Милована Ђиласа за коју сте показали занимање. Г. Ђилас је замолио да свако питање о овој књизи доставите мени јер се његова пошта контролира или му се не доставља.” Morrow одговара 31. 10. 1956:⁵⁶ “Управо прије неколико дана сам Ђиласу послао писмо у којем му кажем да сам први недовршен рукопис који је послао предао Harcourt-Braceu [...]. Раније сам већ објаснио Ђиласу да, због разних разлога, то није књига коју бих ја објавио и да би заправо Harcourt-Brace за њега био много бољи накнадник.” Копија овог писма је отишла Steinu.⁵⁷

46 Листа наслова које је издао University Books не подлијеже сумњи о повезаности са ЦИА. Др Edelman ми је провјерио ову информацију.

47 <http://www.marxists.org/archive/morrow-felix/index.htm>.

48 ⁴⁵http://www.unc.edu/depts/diplomat/AD_Is-sues/amdipl_17/articles/sempa_burnham1.html http://en.wikipedia.org/wiki/Sidney_Hook.

49 *Publishers Weekly*, January 17, 1953.

50 Clark Collection (ЦЦ).

51 Saunders, 157. Биографија Sol Steina, www.solstein.com, је очишћена од сваке нату-книце о овом периоду у његовом животу. На мој емаил о овој ствари никад није одговорио.

52 Morrow Clarkovoj, October 31, 1956, ЦЦ.

53 ria.thompson.com/70years/predictions.asp.

54 www.modernhistoryproject.org/mhp/ArticleDisplay.php?Article=Bushch15-1. Од бар почетка 1950. ИРЦ је био један од “крупних приматеља” ЦИА фондова. Организација је била

специјализирана за избјеглице “које су препоручивале разне ‘владе у избјеглиштву’ и ‘међународне организације’ које је финансирао Free Europe Committee.”

Simpson, 200, 203, 205.

55 Simpson, 200.

56 ЦЦ.

57 ЦЦ

58 December 10, 1956, ЦЦ.
59 ЦЦ.

Риба је чврсто загризла удицу: стиже још један рукопис. Morrow Clark-овој 07. 12. 1956.: “Хвала на Ђиласовом рукопису који је стигао данас. Из мојег претходног писма знате да имам и рукопис који сам примио прије доста времена изравно од Ђиласа и који је Harcourt-Brace прихватио за објављивање.” Истог дана Morrow предаје нови рукопис Стеину: “Како смо се споразумјели, предајем Вам Ђиласов рукопис под изричитом погодбом да Ви наступате као представник накладника како би се осигурало његово објављивање, а ја заступам аутора.” На листу са РИА заглављем, Stein г-ђи Clark: “Да ли знате постоји ли неки други рукопис или наставак садашњег рукописа даље од 1929. г.; док је Harcourt-Brace приправан да објави материјал који је већ у њиховим рукама, наравно да постоји још веће интересовање за интерпретацију г. Ђиласа догађаја у његовом животу између 1929. и сада.”⁵⁸ Stein је у том моменту, 10. 12. 1956. вјеројатно у посједу првог дијела рукописа будуће *Нове класе*. Само не зна читати српски.

Између 10.12. 1956. и 08. 04. 1957., за та четири мјесеца много тога се морало догодити: за тај *intermezzo* за сад мањка докумената. Али изгледа да је рад на нењљоршкој *Новој класи* трајао дуже или једнако дуго као Ђиласов у Београду (Ђилас: “*Нова класа* је довршена у току три-четири месеца.”) Praegerova тајница, Jean Willcox, пише Katherine Clark у Беч 08.04. 1957: “Шаљем Вам данас [...] нередикиран примјерак горњег рукописа [*Нова класа*]. Управо смо примили први чисто претипкан комплетан рукопис и желимо да Ви без одлагања добијете једну копију. Сукладно договору који сте направили с г. Праегером, разумијемо да ћете Ви пажљиво прочитати рукопис и савјетовати нас има ли пасуса које треба избрисати, који су по Вашем суду потенцијално опасни по добробит аутора.”⁵⁹

Што је могло нашкодити Ђиласу? Или, боље речено, што је могло нашкодити накладнику и његовим моћним спонзорима? Ђиласове би књиге биле тек хрпа папира уколико би се занијекало њихово ауторство. Katherine Clark пише Morrowу 15. 07. 1957.: “Г-ђа Ђилас ме је изричито замолила да прочитам пријевод књига које је он послао у Америку и да савјетujem накладнике да ли има коментара или 'особа' које би Ђиласу могле проузрочити још недаћа а нису битне за носећу мисао или нит приче развијене у књигама. [...] Осим тога, ни ја, нити г-ђа Ђилас не желимо да Милован поједине комунисте назива погрдним именима. Не мислим на изразе попут 'диктатор' већ 'дебела лијенштина' (*fat slob*). Сигурна сам да Ви у међувремену довољно добро разумијете Југославене да знате како подавање таквим изразима може проузрочити много више проблема него идеолошке разлике. Кад је Ђилас тек почео писати чланке који су нас изненадили, захтијевајући више либерализације у Југославији, није имао ника-

квих проблема све док жене високих функционера (*regime wives*) није почео звати снобовима. У Вашем је интересу такођер тако нешто што би навело Ђиласове да порекну све што је тискано, јер знају колико је то озбиљно. Наравно, Ви схваћате такођер да кад се појави књига код Praegera, Ђилас може бити у таквим проблемима да неће бити важно ако Тита назове епилептичарем. [...] Појавом књиге код Praegera и недвојбено нападом Кремља на њих [Југославене] зато што су пустили да књига изиђе из земље, може почети прави лов на вјештице.”⁶⁰

Clarkova Willcoховој 06. 05, 1957: “[...] Управо сам завршила књигу. У њој нема ништа што би могло нашкодити Ђиласу, осим саме књиге, а ту ми ништа не можемо учинити. [...]. Молим Вас, реците г. Praegeru да мислим како је књига изванредна и уноточ чињеници да ће је читати западњачка публика, сматрам је узбудљивом. Вјерујем да ће чак и западњаци бити одушевљени кад прођу прве двије главе о револуцијама.”⁶¹ Два дана касније, главом и брадом Praeger пише Clarkовој: “Сад имамо готов слог у тискарни који се успоређује ради контроле са оригиналним Ђиласовим рукописом, а исправљени слог ће бити готов за око два тједна. Послат ћемо Вам комплет. Да ли нам можете рећи има ли још штогод што се, по Вашем мишљењу, мора избрисати. [...] Био бих Вам захвалан за сваку додатну идеју.”⁶²

Овдје је корисно подсјетити на принципе Стожера тајних акција који се односе на “значајне књиге”: “Предност нашег изравног контакта са аутором је да га можемо у детаље упознати са нашим намјерама; да му можемо пружити сваку врсту материјала који желимо да он унесе у рукопис и да контролирамо рукопис у свакој фази. [...] [Агенција] мора бити сигурна да ће дати рукопис бити у складу са нашом оперативном и пропагандистичком намјером...”⁶³ Тешко је повјеровати да би Ђилас подлегао уцјени садржаној у директивама Стожера тајних акција. Али он није имао шансе да им се одупре. У случају Ђилас Агенција је имала одријешене руке. Комерцијална верзија *Нове класе* врви од података из сувременог америчког живота за које је тешко вјеровати да су били познати њезином номиналном аутору. А чињеница да је у организацијама које су биле ангажиране око *Нове класе* било толико бивших троцкиста, јасно упућује на високу вјеројатност да су баш они Ђиласов рукопис пропустили кроз шаке. У својој капиталној биографији Л.Д. Троцког, Isaac Deutcher детаљно описује еволуцију америчких комуниста од стаљинизма преко троцкизма до хладноратовског антикомунизма, те кориштење Троцкијевих идеја из *Издане револуције* у властитим књигама о новој класи која настаје у СССР-у након револуције.

60 ЦЦ.

61 ЦЦ.

62 June 7, 1957, Praeger to Clark, ЦЦ.

63 *Final Report* II, 193.

- 64 June 16, 1957, Praeger to Clark, ЦЦ, Усп. Isaac Deutscher. *Проінани пророк, III*. (Загреб: Либер, 1976), 250, 268, 271-2, 275, 292- 297. ЦЦ.
- 65 ЦЦ.
- 66 Praeger Melvinu Lasky on September 5, 1957, IACF/II/267/11, Congress for Cultural Freedom Papers, Joseph Regenstein Library, University of Chicago, Illinois (ФСС).
- 67 ЦЦ
- 68 Draft background story, Praeger, June 3, 1957, ЦЦ.
- 69 William Jovanovich. Introduction to *Land without Justice* by Milovan Djilas (New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1958), XV.

“Рукопис је неизмјерно побољшан (*vastly improved*) и побољшана верзија се успоређује с оригиналом ради коначних исправки.”⁶⁴ Praeger 29. 08. 1957. поновно пише г-ђи Clark: “Нова класа је бомба. Већ тискамо пету туру, чиме смо стигли до 50 000 примјерака. Конгрес за слободу културе ће распачати додатних 15 000 примјерака, али ово није за опћу потрошњу. Продана су многа права на превођење, а како сте сигурно уочили, књига се појављује у наставцима по читавом свијету. [...] Послали смо примјерак свакоме кога смо се сјетили, укључујући и особе које сте Ви споменули, некима директно, а другима преко утјецајних пријатеља.”⁶⁵ Описујући атмосферу стваралачког немира “драгом Мелу”, Praeger пише: “Око Ђиласове књиге многи покушавају помоћи, многи су заинтересирани, мијешамо се једни другима у посао, и непрестано имамо тешкоће у комуникацији.”⁶⁶ А 29.08. 1957., Praeger поновно г-ђи Clark: “У цијелости узевши, изгледа да смо удесили (*fashioned*) најмоћније антикомунистичко оружје какво је мало тко могао сањати. Оно ће јако забринути комунисте.”⁶⁷

Забринутост г-ђе Clark да ће *Нова класа* бити доступна само западњацима, показала се неутемељеном. “Бит ће преведена на многе језике, вјеројатно са америчке верзије, пошто је пријевод са енглеског много практичнији него са српско-хрватског. Пошто се ратови воде са много врста оружја, ово би могло бити једно од најубојитијих у арсеналу истине.”⁶⁸ И збиља, било је много практичније превести америчку верзију јер је “неизмјерно побољшани” рукопис заправо био оригинал. Чак је и српско-хрватски “оригинал” преведен са енглеског.

Остало је нејасно тко је Ђиласов сирови рукопис преводио и колико је од њега било искориштено или од њега остало у “удешавању” и “неизмјерном побољшавању” коначне пропагандно-комерцијалне верзије, те тко је комерцијалну верзију превео на српско-хрватски. Није ни Ђилас у својим мемоарима открио тко је преводио његове ране радове. Ипак, траг води Williamu Jovanovichу код Harcourt – Braceа, каснијем сувласнику те фирме, Ђиласовом полу-земљаку. У својем предговору Ђиласовим младалачким успоменама, *Land without Justice*, чије је објављивање очито морало причекати да се обави ургентнији посао код Praegerа, он пише: преводитељ, “амерички свеучилишни професор најалост мора на властити захтјев остати анониман.”⁶⁹ Међутим, на полеђини задње корице књиге, налази се име преводитеља: Michael B. Petrovich, који је касније преводио и друга Ђиласова дјела на енглески, као *Conversations with Stalin, Wartime, Of Prisons and Ideas*.

М. В. Petrovich, још једна колоритна фигура са обавјештајном прошлешћу, Американац српско-хрватског поријекла, регрутиран је у ОСС

(ратног претечу ЦИА-е) захваљујући својој двојезичности, дакако не српско-хрватској, већ нашо-енглеској, завршио је обуку у Washingtonu и потом изаслан у Каиро југославенској влади у егзилу. Након капитулације Италије 1943., придружен је бази савезничких снага у Барију, конкретније Одјелу за истраживања и анализу (Research and Analysis [ОСС]) како би пратио развој ситуације у Југославији, да би коначно био изаслан у Београд листопада 1944. као члан независне америчке војне мисије код Тита. Тамо је провео шеснаест мјесеци. Након рата био је специјалист за руску, совјетску, источноевропску и балканску повијест.⁷⁰

“Каријера” Нове класе

“Недвојбено ће ова књига имати дјеловање бомбе кад постане доступна у ‘неутралистичким’ земљама Азије. Сигурно ће имати експлозиван учинак иза Жељезне завјесе.”⁷¹ Кампања је могла започети. Praeger г-ђи Clark о плановима за публицитет: “*Life* има универзална права претходне публикације и донијет ће дугачке одломке заједно са анализом Edwarda Crankshawa. [...] Био бих врло сретан кад би Ваши чланци били тако темпирани да прате публикацију у *Lifeu* без дужег интервала. Они дакако не би смјели бити објављени прије него што се прича не отвори у *Lifeu*. Жељели бисмо затим наставити са дугачким чланком у *New York Timesu* и са конкретним објављивањем књиге са приказима. [...] Вјеројатно ћемо једно поглавље дати *New Leaderu*.”⁷²

Дошло је и до неугодних гафова: “ИНС је кренуо сам. Просто су објавили кад су хтјели без да траже наше одобрење. [...] Сензационални публицитет се дијелом отео контроли. Тврдња да је књига прошверцана из југославенског затвора је измишљена [;] ми нисмо криви.”⁷³ Дио је посла пребачен у Француску: 05. 09. 1957., Praeger Melvinu Lasky у Паризу: “Могу ли видјети што ти и François [Bondy] и сви други радите са Ђиласовом књигом?”⁷⁴ “Вјеројатно знадеш што РФЕ и РЛ сад раде.”⁷⁵ РФЕ/РЛ су имали програм “Књига тједна”, посвећен књигама које су разобличавале унутарње противрјечности комунистичког система. “Значајне” књиге попут Ђиласове *Нове класе* и *Сусреша са Стаљином* и *Доктор Живаџо* Бориса Пастернака читане су пред микрофонима данима заредом.⁷⁶ Обзирни према југославенској сензибилности, пошто је Југославија била потенцијални заразни савезник, Влада САД и ЦИА нису за вријеме хладног рата користили РФЕ за емитовање на Југославију. Ђиласове књиге су биле намијењене првенствено совјетском лагеру и остатку свијета.

70 Michael B. Petrovich. “The View from Yugoslavia”. У *Witnesses to the Origins of the Cold War*, ed. Thomas T. Hammond (Seattle and London: University of Washington Press, 1982), 34-35, <http://www.aha.org>.

71 Press release attached to Praeger's letter to Clark, June 7, 1957, ЦЦ.

72 June 16, 1957, ЦЦ. О обавјештајној прошлости Crankshawa усп. Robin W. Winks. *Cloak & Gown: Scholars in the Secret War* (New York: William Morrow Inc., 1987), 267 и <http://www.pfd.co.uk/clients/crankshe/b-aut.html>.

73 August 29, 1957, Praeger to Clark, ЦЦ.

74 ИАЦФ/11/267/11 (ФСС).

75 Praeger to Clark, August 29, 1957, ЦЦ.

76 Allan Michie. *Voices through the Iron Curtain* (New York: Dodd, Mead & Company, 1963), 80, 113. Скорашња низо-земска публикација открива улогу ЦИА у објављивању 1957. *Доктора Живаџа* на руском преко низо-земског накнадника, Mouton, у Den Haagu: Chris Vos, Rens Boekhuis, Lies Janssen and Barbara Mounier. *De geheime dienst: Verhalen over de BVD* (Amsterdam: Boon, 2005). Пастернаково дјело је већ било прошверцано и објављено на талијанском код Feltrinellija, али према пропозицијама Нобеловог комитета,

пријевод, не може добити Нобелову награду, већ само оригинал. Зато је ЦИА, како би се напастило Совјетима, организирана тискање оригинала у Низоземској преко вјерног низоземског сурадника БВД.

Melvin Lasky из Париза Nicola Chiaromonte, уреднику талијанског ЦЦФ органа *Tempo Presente*, October 14, 1957, IACF/II/301/5 (ФСС), “Као што знате, Пастернак је помогао у ‘шверцању’ рукописа из земље, и он може постасти још један ‘случај Ђилас’. За ту евентуалност било би пожељно о њему писати у западним новинама и приказима што је могуће више.

[...] Хоћете ли се вратити на Ђиласов случај? Сад кад је пресуда изречена, било би корисно ући у проблеме *Нове класе*. ”

77 www.williampfaff.com/modules/news/index.

78 *International Herald Tribune*, September 8, 1999.

79 September 5, 1957, IACF/II/267/11 (ФСС).

80 Nixson, 65-66.

81 http://members.aol.com/jpcvdm/myhomepage/wests_secret_start.html. Edelman, 71, пише да је Praeger објавио *Нову класу* на руском.

82 Милован Ђилас. *Нова класа* (Београд: Народна књига, 1990).

83 Clark to Morrow, July 15, 1957, ЦЦ.

Пријевод *Нове класе* на стране језике био је од кључне важности у психолошком рату. Два најважнија циљна подручја су била Источна Европа са корективном и Азија са превентивном сврхом на уму. William Pfaff, некадашњи функционер Free Europe Committee,⁷⁷ пише 1999.: “Путовао сам на Блиски исток и у Индију да организирам (у потоњем случају не успијем организирати) објављивање субвенционираних пријевода *Нове класе* [...]”⁷⁸ Мора да је била права јагма за права на превођење. Praeger Melvinu Lasky: “[...] Примиио сам писмо из Лондона у којем ми лондонски накладници пишу да је *Times of India* примио понуду повољније од њихове.”⁷⁹ Тако функционира тржиште.

Проблеми те врсте нису се јављали на источноевропском “тржишту”. Кампања лансирања летака балонима, тијekom које је на Источну Европу пуштено преко 300 милијуна летака, ношених помоћу 600.000 балона⁸⁰ између коловоза 1951. и листопада 1956., неочекивано је прекинута након мађарског устанка. Matthews из Free Europe Pressa пише да је претекло било папира за још осам мјесеци. “У Минхену смо били у стању да спасимо дио залиха папира и да преиначимо уговоре са тискарама тако да смо тискали верзију *Нове класе* Милована Ђиласа на источноевропским језицима, као и бројне књиге и брошуре на западно-европским језицима.”⁸¹

У Hoover Institution, на Sveučilištu Stanford у Californiji, имала сам прилику прегледати примјерак српско-хрватског пријевода, тисканом као цепна књига у сиромашној вањској изведби, на папиру лошег квалитета (за летке?). Та књига није садржавала никаквих података о издавачу, мјесту и години издања, нити о преводитељу. Овај је урадак био преслаган и објављен у Београду 1990. у наклади од 10 000 примјерака.⁸² Детаљно сам успоредила оригинал на енглеском и београдско издање.

Натраг у нормалу? Не баш сасвим.

Након што је *Нова класа* била успјешно лансирана, Ђиласови пријатељи су се поновно могли прихватити *Бесудне земље*: Clark и Morrow организирају публицитет преко *Lifea* и ИНС-а.⁸³ Књига се коначно појавила 1958. код Harcourt-Brace, Jovanovich. Публицитет се имао финансирати из Ђиласових ауторских права, а г-ђа Clark, у међувремену *persona non grata* у Југославији, заступа Ђиласа.⁸⁴

Кад је Ђиласова слава била утемељена, Praeger објављује 1959. *Анаџомију једног морала: Политички есеји Милована Ђиласа* (*Anatomy of a Moral: The Political Essays of Milovan Djilas*) под бројем 84 своје серије. Књига садржи пријевод чланака објављених у *Борби* 1953., и *Анаџомију једног морала* објављену у *Новој мисли* 01.01. 1954. Име преводитеља нам је и овај пута затајено.

Кад је једном доспио у орбит организација које је ЦИА спонзорирала или финансијала, Ђилас се никад из тога није испетљао. Нити има пода- така да је икад покушавао извући се. Како прича Lasky, Ђилас је у Лондо- ну био забављан, храњен и појен у друштву најбистријих младих глава својега времена, у организацији КСК и *Encounter*а након што је дошао на слободу и добио путовницу. Lasky је понешто рекао и о Ђиласовим обожа- ватељима у Бечу, сједишту најжешће антикомунистичке струје међу фи- лијалама КСК. Чак је Michael Josefsson, функционер ОПЦ,⁸⁵ морао интер- венирати да Torberga доведе на пожељну црту.⁸⁶ Molden и Torberg су били кључне фигуре аустријског антикомунистичког покрета под америчким водством. Friedrich Torbergov часопис *Форум* је био у великој мјери иницијатива Fritza Moldena и десног социјалдемократског новинара Oscara Pollaka. Међу сурадницима *Форума* били су Christian Broda и Bruno Kreisky.⁸⁷ Fritz Molden, Ђиласов агент и наредник у Бечу, био је активан у ОСС од рујна 1944. надаље “и остао близак америчким обавјештајним операцијама у Средњој Европи чак и након својега ангажмана у периоду ОСС/ССУ.”⁸⁸ Praeger је 1969. “купио удио у Fritz Molden Verlagu”⁸⁹, али је открио да Беч више није оно чега се сјећао кад је био млад, па је читав пројекат напустио и вратио се у САД. Први пријеводи са енглеског на ње- мачки Ђиласових књига које је издао Praeger, долазили су из пера Reinhard Federmanna, аустријског писца који је био један од проминетних чланова КСК.⁹⁰ Интерконтинентална мрежа “стариx дечки” поновно израња на површину.

Беч је био сцена Свјетског фестивала младежи у љето 1959., сцена на којој (или, боље речено, иза које) су се неки од важних актера релеван- тних за причу о Ђиласу, морали поновно појавити. Почетком 1958., Мол- ден, Christian Broda⁹¹, Klaus Dohrn *Time-Life*ов човјек за међународне везе, банкар Georg Fürstenberg, Bruno Kreisky, тада доминистар вањских посло- ва Аустрије и Peter Strasser, предсједник аустријске социјалистичке мла- дежи, којима се придружио, долетјевши специјално из New Yorka, Ch. D. Jackson, тада потпредсједник корпорације *Time-Life*, састали су се у Мера- ну (Јужни Тирол) како би испланирали субверзију Фестивала. Фестивал се сматрао комунистичким пропагандним средством. Конклава је одлучила да са своје стране лансира пропагандну офензиву како би утјецала на судионике из Источне Европе. Средства, међу осталим, су били бесплатни примјерци *Нове класе* и *Доктора Живата*.⁹²

Пажљивији поглед у бечке свечаности открива добро смишљену опера- цију ЦИА. У својем “Приједлогу 'Пројект цепна књига'”, у привитку уз пи- смо од Ch.D. Jacksona Cordu Meyeru, Jr. од 12. 12, 1958, Sam Walker, нека- дашњи потпредсједник Free Europe Committee, спомиње “Moldenovu гру-

84 Clark to Morrow, Novem- ber 19, 1957, ЦЦ.

85 Michael Hochgeschwen- der. *Freiheit in der Offen- sive? Der Kongreß für kulturelle Freiheit und die Deutschen* (Munich: Ol- denbourg, 1998), 241.

86 Ибид. 166-167.

87 Franz Krahberger: Die Pürggschrift, [http:// ejournal.thing.at/Bue- cher/puergg/grimming. html](http://ejournal.thing.at/Buecher/puergg/grimming.html).

88 ССУ (Strategic Services Unit) је наслиједио ОСС и претходио оснивању ЦИА. Siegfried Beer: [http://www.cas.umn. edu/pdf/wp971.pdf](http://www.cas.umn.edu/pdf/wp971.pdf).

89 Edelman, 74.

90 [de.wikipedia.org/wiki/ Reinhard_Federmann](http://de.wikipedia.org/wiki/Reinhard_Federmann).

91 Christian Broda (1916- 1987). www.dasrotewi- en.at, de.wikipedia.org. wiki/christian_broda. Некадашњи комунист, аустријски социјалде- мократски политичар. Bruno Kreisky (1911- 1990), аустријски соци- јалдемократски полити- чар. Oscar Pollak (1893- 1963), аустријски соци- јалдемократски нови- нар, <http://aeiou>.

92 Hans Hauptmann: Die Weltjugendfestspiele 1959 in Wien, [http:// www.klahrgesellschaft. at](http://www.klahrgesellschaft. at).

93 Orwellova књига 1984 је за персонал ЦИА и Од- бора за психолошку стратегију (Psychologi- cal Strategy Board), ти- јела које је координи- рало све операције пси- холошког рата, била “обавезна лектура”, Saunders, 295. Да ли је

ЦИА такођер субсидирала Williama Јовановича да изиђе са првим америчким издањем 1984 (1950) за бесплатно распачавање? Књигу је у Британији издао Secker and Warburg, накладник са везама у обавјештајној заједници, Saunders, 59, 175, 177. William Јованович је 1979. био умијешан у скандал са ЦИА. Он је објавио књигу Deboah Davis о обавјештајној прошлости власника *Washington Posta* Philipa Grahama и његових блиских веза са ЦИА у *Operation Mockingbird*, ЦИА-иног програма за утјецање на америчке медије. Јовановича су увјерили, “вјеројатно по инструкцијама из ЦИА”, да пошаље накладу од 20.000 у резалиште, www.spartacus.schoolnet.co.uk/JFKdavisD.htm. Orwellova књига *Animal Farm*, код нас под криво преведеним насловом *Живоџињска фарма*, би заправо требала бити насловљена *Сточна фарма*.

94 November 25, 1958, Folder “Youth Festival, Vienna, General Correspondence, 1959 (5), Box 115, C. D. Jackson Papers and Records, Dwight D. Eisenhower Library, Abilene, Kansas (ЦДЈ/ДДЕ) (ФСС).

95 February 2, 1959, Samuel Walker to C. D. Jackson, Folder “Youth Festival, Vienna”, General Correspondence, 1959 (4), Box 115, ЦДЈ/ДДЕ (ФСС).

пу” као “марионетски фронт” (*dummy front*), замишљен за распачавање “значајних” књига током Фестивала: Walker предлаже, међу осталим, следеће наслове: George Orwellovu 1984⁹³ и *Сточну фарму*, неиздјегног Пастернаковог *Докшора Живаја*, Edmund Stillmanovu (из Праегерове класике) *Горку жетве* (*Bitter Harvest*). Walker додаје да су нека од права на ове наслове “у посједу или под контролом ФЕП (Free Europe Press) или Праегера. Права на ове књиге могу се добити бесплатно.”⁹⁴

Почетком 1959. Walker је отишао у Беч у извидницу и пише о тому Jacksonu: “Нема никакве сумње код мене да је група Kreisky-Molden-Furstenberg састављена од способних и интелигентних људи који посједују моћ и утјецај да проведу овај програм. Најважније је да они у тому имају и интерес. Мада је група јасно под доминацијом социјалиста, зато што је под водством Крејског, мислим да нема опасности да ће ово постати партијска представа. Molden је на уредничком мјесту; Furstenberg је у позицији да контролира финансирање; Dohrn је у позицији да може добро информирати. Тако, све скупа, мислим да смо на врло добром путу да имамо дјелатну аустријску екипу која ће имати главну ријеч у (како си ти своједобно рекао) оном што мора бити аустријска представа.”⁹⁵ Sam Walker је натукнуо да се \$ 50,000 одвоји за “Пројект групе Molden” и предложио следећи аранжман: “Средства ће се банковним чеком пребацити са твојег специјалног рачуна на J. Henry Schrodera, 57 Broadway, New York (коеспондирајућа фирма у New Yorku Furstenbergove Bankhaus Briesach), одакле ће се упутити на специјални рачун на име Moldenove Neue Wiener Presse при Briesach [горе споменута банка] у Бечу. Furstenberg и Molden ће бити супотписници овог специјалног рачуна.”⁹⁶ Била је то прилично екстензивна операција: број распачаних примјерака књига био је 36.000, а дневни лист на четири језика са прилозима међу осталима Irving Kristola, Czeslaw Milosza, Hubert Humphreya, Willy Brandta, Isaac Deutschera излазио је три тједна.⁹⁷

У *Власи* Ђилас жали што је “зазирао [...] од објављивања у солидним ‘капиталистичким’ предузећима и конзервативним, макар угледним, новинама. Такав став, а поготово штампање *Нове класе* код Праегера, показао се погрешним. ‘Леви’ Праегер је био неугледна издавачка кућа која се, уз то, није показала поштено према мени.”⁹⁸ Према инсајдерским информацијама, у случајевима попут Ђиласовог, нема потписаних уговора, нити има трага новаца. “Разумијем из приче *New York Timesa* да је г-ђа Ђилас у врло тешкој финансијској ситуацији. Има ли што да можемо учинити у вези са тим? Што се мене тиче, сигурно јој можете дати, рецимо, до \$1500. Ако јој можете дати нешто новаца, ми бисмо Вам их одмах накнадили. Можда знате још какав начин на који јој можемо помоћи? Може ли јој се

послати храна? Да ли би било боље слати јој храну одавде или из Беча? ⁹⁹ Нешто потом, Праегер поновно пише г-ђи Clark: “Послао сам CARE [америчка хуманитарна помоћ] пакете служећи се методом који сте Ви сугерирала. Има ли још штогод што бих ја могао учинити? Књига заправо прави силне новце за аутора и осјећам се прилично грозно јер нисам у стању г-ђи Ђилас доставити бар довољно хране.”¹⁰⁰ Је ли ово све што је Ђилас зарадио? Није тако било са његовом аутобиографијом. Био је то Christian Broda, у то вријеме аустријски министар правде, који је организовао трансфер новаца од ауторских хонорара за *Land without Justice*.¹⁰¹

Политичком судбином и особним избором, Ђилас је увучен у хладну ратну игру коју није могао ни надзирати нити контролирати. Тужна је чињеница да је он био проста податна играчка у рукама искусних играча, који су искористили његову комунистичку прошлост да би дискредитирали комунистички сустав као такав. У овом контексту се увијек намеће питање да ли је знао? Читав “империј”, по ријечима Volkera Berghahna споменутих на почетку, распао се 1967. праћен незаборавним скандалом забљеженим у свима демократски настројеним медијима. Ђилас тек потом одлази на дружења у Лондон. Да ли су и о том разговарали? Да ли је читао страни тисак? О тому нема ни ријечи у његовим мемоарима под насловом *Власи* (прво лондонско издање 1983.).

У својем прилазу Ђиласове књиге *Conversations with Stalin*, знаменити и значајни британски повјесничар, Е. Н. Carr, пише: “Суђут се упућује М. Ђиласу као жртви политичке репресије. Али би се могло говорити о високом ступњу политичке безазлености како у аутора, тако и у накладника, ако нису схватили да ће књига бити извор неугодности у Београду и иритације у Москви. [...] Штета је да је (Ђилас) на себе навукао мучеништво због књиге која у суштини нити је нова, нити значајна.”¹⁰² Исто, чак и више, се може рећи за *Нову класу*, имајући на уму њезино сумњиво очинство.

96 У оригиналном документу нема прегласа.

97 *New York Times*, February 21, 1967. Walker to C.D. Jackson, July 31, 1959, Folder “Youth Festival, Vienna, General Correspondence, 1959 (2)”, Box 115, ЦДЈ/ДДЕ (ФСС).

98 Дјилас, *Власи*, 295, 296.

99 Praeger to Clark on June 16, 1957, ЦЦ.

100 August 29, 1957, ЦЦ.

101 Дјилас, *Власи*, 304.

102 Edward H. Carr. “Conversations with Stalin”. *Soviet Studies*, 14 (1963): 326-327.

Кратице

АЦФ	American Committee for Cultrural Freedom Амерички комитет за слободу културе
ЦИА	Central Intelligence Agency Centralna обавјештајна агенција
ЦЦФ	Congress for Cultural Freedom
ЦОС	Covert Action Staff Стожер за тајне акције
ДДП	Directorate for Plans Дирекција за планове
ФЕЦ	Free Europe Committee Комитет за слободну Европу
ФЕП	Free Europe Press Наклада слободне Европе
ИНС	International News Service Међународни новински сервис
ИОД	International Organizations Division Одјел за међународне организације
КСК	Конгрес за слободу културе
ИРЦ	International Rescue Committee Међународни комитет спаса
НЦФЕ	National Committee for a Free Europe Национални комитет за слободну Европу
ОПЦ	Office of Policy Coordination Уред за координацију планова
ОСО	Office of Special Operations Уред за специјалне операције
ОСС	Office of Strategic Services Уред за стратешку службу
РФЕ/РЛ	Radio Free Europe/Radio Liberty Радио слободна Европа/Радио Слобода
УПИ	United Press International

Некролози

Борис ВРГА

Кӣар аӯшен̄иичних форми

УМЈЕСТО НЕКРОЛОГА МОМЧИЛУ КРКОВИЋУ
(Мали Градац, 12. III. 1929.
- Београд, 23. V. 2010.)

Док се међу Банијцима по рођењу, налази знатан број академски школованих сликара (Петар Крижанић Пјер, Александар Кумрић, Јарослав Кратина, Бошко Гагић, Лазар А. Микулић, Петар Јавор, Станоје Јовановић, Богдан Шупут, Драган Чубрић, Милан Д. Балтић), удио кипара пониклих на Банији, осјетно је мањи, тако да њихову част бране једино Симеон Роксандић, Драгутин Филиповић, Габријела Колар и Момчило Крковић. Изненадна недавна смрт Момчила Крковића и његов дефинитиван одлазак с ликовне позорнице, повод је да се укратко подсетимо на његов живот и умјетничко дјеловање, обиљежено, између осталог, знатним бројем јавних споменика, постављених у простору из којег је потекао и у који се за живота често враћао.

Момчило Крковић рођен је у Малом Градцу крај Глине 1929. године гдје започиње основно школовање. Од 1937. до 1947. (с прекидом између 1941. и 1945.) живи у Сиску похађајући гимназију. Године 1944. полазио је течај цртања, који је у Музеју кнеза Павла у Београду водио сликар Иван Табаковић. Велику матуру положио је на ВИ. мушкој гимназији у Београду (1947.) гдје је дипломирао славистику на Филозофском факултету (1952.). Студиј кипарства на Академији ликовних умјетности у Београду започео је 1950., а завршио 1955. године у класи проф. Јована Кратохвила и проф. Лојзе Долинара, код којег је 1958. завршио и постдипломски студиј. Добивши стипендију пољске владе, скоро годину дана провео је у Варшави, гдје је на тамошњој Ликовној академији, код профе-

МОМЧИЛО КРКОВИЋ

сора Марјана Внука, специјализирао скулптуру (1959./1960.). Потом дјелује као слободни умјетник, а 1972. посвећује се педагошком звању и води кипарски атеље на Шестој београдској гимназији. Од 1980. до умировљења 1990. предаје колегиј кипарства на Вишој педагошкој школи у Београду.

Дјелујући умјетнички од 1950. године, Крковић је реализирао импозантан број јавних споменика лоцираних на простору бивше Југославије, али и изван њезиних граница. Његови споменици налазе се на јавним мјестима у Београду (*Ли́ра*, фонтана испред Дома културе “Вук Караџић”, 1962., *Споменик неимарима с Мораче* – Ново гробље, 1963., *Пјешчани сајл*, двориште основне школе “Марија Бурсаћ” 1963; *Буђење*, испред основне школе “В. И. Лењин”, 1967., *Споменик жртвама бомбардирања Београда од стране савезника 1944.*, Централно гробље, 1973. *Финиш*, Спортски центар “Звездара”, 1975., *Луцоноша*, Ада Циганлија, 1984., *Апокалипса*, парк Музеја савремене уметности, 2004.), у Руднику (*Споменик њалим борцима рудничкој краја*, 1962.), St. Margarethen – Аустрија (*Светилиште*, 1963.), Врњачкој Бањи (*Човјек – шврђава*, 1966.), Малом Пожаревцу (*Споменик жртвама бањичкој лоџора*, 1966.), Бору (*Споменик Јеврејима жртвама фашизма*, 1968.), Скопљу (*Буђење*, Градски парк 1964.), Бихаћу – Острошцу (*Марија Глинска*, 1969.), Марибору (*Сусрећ*, 1970.), Лабину (*Ника Лабинска*, 1971.), Крагујевцу (*Почетак ослобађања*, испред спортског центра “Језеро”, 1978.), Новим Бановцима (*Споменик браћству и јединству*, 1978.), Аранђеловцу (*Пјесник*, 1982.), Ровињу (*Спомен-биста кроничара Антонија Сеџариола*, 1984.), Палама (*Спомен-свелиште*, 2000.), Соколцу и Хан – Пијеску (*Споменик борцима рата 1990. – 1995.*, 2001., *Спомен-чесма*, 2002.) и другдје. Већину споменика Крковић је амбијентално рјешавао у заједници с архитектама (Александар Ђокић, Светислав Личина, Јован Росић, Александар Костић) што је поспјешивало њихово уклапање у задани околиш, а самим тиме повећавало њихове естетске и етичке карактеристике.

Готово сви његови споменици ушли су у јавни живот и постали друштвени симболи и тумачи свога времена. Као дјела трајне ликовне вриједности препознала их је и официјелна ликовна критика. Тако нпр. поводом нефигуралног *Споменика кикиндском њартизанском одреду* (1963.) др Павле Васић закључује: “Геометријска обиљежја носе и други Крковићеве споменици, али је у мало којем идеја отпора и борбености као и снаге нашег народа изражена тако разумљиво, снажно и убедљиво као у овом пројекту.” Своје опсервације о трећенаграђеном Крковићевом приједлогу *Споменика њодхумским жртвама* у Ријечи (1968.), афирмативно је формулирао др Грго Гамулин: “То је менhir, голем и пријетећи, што непосре-

дно израста из земље и диже се изнад раслиња и крошања. Морфолошки не алудира ни на ишта конкретно, осим можда на крашки камен и пећине (...). Он је сав опомена и пријетња. Можда би управо зато одговарао Гробничком пољу и овој нашој татарској повијести, способан да легенду понесе у вјечност.” Похвале није штедио ни повјесничар умјетности др Никола Кусовац, када поводом *Сйомен-свейшлишџа* на Палама (2000.) пише: “У сваком погледу, градитељском и вајарском, сажеташћу и убедљивошћу израза, узвишеном симболиком, успешно оствареном тежњом да се минимумом пластичних средстава искаже максимум емоција, оно дјелује споменички монументално, и што је још важније, у болу и жалости уздржано.”

Значајан број споменика реализирао је и на родној Банији. Углавном је ријеч о коректно артикулираној меморијалној скулптури, сведеној на обиљежавање мјеста, особа и догађаја из Другог свјетског рата, нпр. *Сйоменик њалим борцима* (Мали Градац, 1957.), *Сйоменик њалим лугарима Хрватске* (Погледић – Глина, 1961.), *Сйоменик жртџама фашизма* (Бојна, 1961.), *Сйоменик револуционарима Ранку Велебићу и Пејћу Ресановићу и жртџама фашизма њалим у НОБ* (Равно Рашће, 1965.), *Сйоменик народном хероју Стевану Дошени и жртџама фашизма Додоша и Краљевчана* (Јабучко-вац, 1976.), *Бисџе џројџе народних хероја: Адама Пејћровића Гићца, Стевана Дошена и Душана Ђорковића* (Глина, 1985.), *Бисџа Пјера Крижанића* (Глина, 1993.) и други. Нису реализирани његови приједлози за споменике на Петровој гори (1967.), Петрињи (1979.) и Банском Грабовцу (1987.).

Године 1984. започео је рад на пројекту меморијалног комплекса жртвама усташког покоља у Глинској православној цркви 1941. године. Крковићев пластични концепт, сведен на достојно овјековјечивање овог трагичног догађаја, официјелно је прихваћен од специјалне комисије Сабора СР Хрватске. Као мјесто пијетета и свједочења, Спомен-обиљежје је пројектирано у коауторству са сликаром Драганом Чубрићем, аутором зидног мозаика. Изграђивано успркос разним недаћама и недостатку новца, обиљежје је свечано отворено у Глини 31. ВИИ. 1995., да би свега неколико дана касније, у војно-редарственој акцији “Олуја”, било потпуно деструирано.

Нешто бољу судбину доживио је његов *Сйоменик њалим лугарима Хрватске*, подигнут 1961. године на брду Погледић недалеко Глине. Редуциран је на архитектонску форму и састављен од два бетонска блока која симболизирају снагу и достојанство и налазе се у контрасту с мекоћом околне шуме. Посвећен инжењерима, лугарима и шумским радницима страдалима у НОБ-у и висок пет метара, ово вриједно ликовно дјело данас је потпуно зарасло у крошње и непроходну шикару.

За свој рад Крковић је добио бројне награде: нпр. једну од шест равноправних награда на Међународном конкурс за *Сјоменик преминулом предсједнику Уруџаја Дон Јосе Батлеу Ордонеу* у Монтевидеу (1958.), откупну награду за *Сјоменик херојима Варшаве* (1959.), трећу награду за *Сјоменик Силвију Сјрахимиру Крањчевићу* испред Филозофског факултета у Загребу (1961.), откупну награду за *Сјоменик побјеге народне револуције* у Каменском (1961.), прву награду за идејно рјешење *Сјоменика џалим борцима* у Чачку (1962.), трећу награду за *Сјоменик Револуцији* у Љубљани (1962.), прву награду за *Сјоменик кикиндском партизанском одређу* (Кикинда, 1963.), награду за мурал на згради Дома омладине у Београду (1964.), III. награду за симбол града Сиска (1968.), III. награду за *Сјоменик њодхумским жртвама* (Гробничко поље – Ријека, 1968.), откупну награду за спомен-обилежје *Борба народа јужној Банати* (Делиблатска пешчара, 1972.), откупну награду за споменик у Јајинцима (1975.),

Самостално је излагао у Варшави (1960.), Београду (1960; 1966; 1975; 1977; 1987; 1995; 1997; 2002.), Новом Саду (1960.), Суботици (1961.), Сомбору (1961.), Ваљеу (1961.), Ријечи (1961.), Сиску (1961; 1966; 1980; 1989.), Врњачкој Бањи (1973; 1997.), Ровињу (1980; 1988.), Петрињи (1980.), Глини (1984.), Поречу (1988.), Сарајеву (1989.), Аранђеловцу (1996.), Чачку (1997.), Нишу (1997.), Кикинди (1997.), Вршцу (1997.) и на више од 250 заједничких изложба у земљи и иностранству. У НАТО-бомбардирању Београда, оштећена је његова кућа – атеље, али и велики број скулптура. Оштећене скулптуре изложио је 1999. у београдској галерији “Прогрес”.

Дјела му се налазе у Музеју савремене умјетности у Ријечи и Београду, Народном музеју у Београду (2002. год. поклатио му је легат састављен од својих скулптура и радова супруге, академске кипарице Мире Јуришић), Модерној галерији у Нишу, Музеју револуције и Јеврејском музеју у Београду, Музеуми Народове у Варшави, галеријским збиркама градских музеја у Ровињу, Сиску, Сомбору, Суботици, Крагујевцу те бројним приватним збиркама.

Крковићеви кипарски почеци обилежени су дјелима која су резултат реалистичке инклинације и неотрадиционалистичког пластичког концепта. Ријеч је углавном о бистама блиских особа (*Дега Ђуро*, 1946., *Портрет Душана Врте*, 1951; *Богдан Терзић*, 1953; *Портрет Радомира Дамјановића Дамјана*, 1954; *Портрет Мире Јуришић*, *Глава дјевојке*, 1959.) и неким јавним споменицима чија је форма подређена класичним антропоморфистичким начелима, која представљају доминирајућу пластичку оријентацију у то вријеме (*Рањени борац*, *Сјоменик партизану*). У свима овима, још увијек недовољно личним дјелима, није тешко препознати превирања

која су се у то вријеме водила на ликовној сцени, па и запухе соцреалистичке догме и тенденциозног реализма.

За вријеме варшавског усавршавања, спознао је да се хуманистичка порука не преноси само преко људске фигуре и лика, већ прије свега самим чином обликовања, заснованом на модерном умјетничком сензибилитету и креативној скулпторској идеји. У варшавским рушевинама, препознао је кипарске форме, што експлицитно посвједочује сљедећа његова изјава: “Када сам у Варшави угледао рушевине – све ми је поновно искрсло пред очи. Тада сам почео да се опраштам од реалистичке форме. Човека сам уклапао у рушевине, рушевине у човека.” Тако су уједно настале кипарске синтагме “градолики човјек” и “човјеколики град”, које означавају Крковићев отклон од академизма и реализацију оног типа скулптура у којима појам човјека функционира као становити архитектурални склоп.

Све ово довело је до промјене његових стваралачких начела и дефинитивног прихваћања модернистичких постулата заснованих на тежњи да се пластични говор кондензира и кипарски облици осамостале. Као резултат тога настају циклуси великоформатних скулптура *Човјек – шврђава* (1960-1975.) и *Човјек – траг* (1975-1985.), реализирани углавном у тврдом и трајном материјалу – природном или лијеваном камену.

Геометријски стилизоване, дословно г р а ђ е н е (спационирао Б.В.) од тешких и масивних кубичних форми, камених коцки и квадрара различите величине и праваца, ове су скулптуре редуциране до крајњих граница и доведене до руба конструктивистичке умјетности. Њихова су главна обиљежја синтетичност и хармоничност, робусност и монументалност, архаичност и једноставност. На дјелу је стилизирана преобразба човјека и рашчињавање његове фигуралне окомице, при чему, како се критички обрзлагала провенијенција Крковићевих дјела, “од људске фигуре остају само далеки одједи у распореду и ритму архитектонски конципираних маса, док је с друге стране, редуција означавала свођење града на препознатљиве елементе људске фигуре.”

Крковићеве скулптуре су формално пуне и компактне, тешке и масивне тако да наликују на предисторијске *menhirs* и *dolmene*, средњовјековне богумилске стећке или на касније подизане надгробне споменике тзв. крајпуташе. Њихова тектоника заснива се на прецизном усуглашавању елемената и вертикалном (рјеђе хоризонталном) расту кипарске масе на чијем се врху гранају хоризонталне саставнице које динамизирају склоп и прожимају простор у којем се скулптуре дефинитивно обликују. На неким радовима замјетне су референце на аустријског кипара Fritzа Wotruba, који је поједине конструктивистичке композиције, а које би могле

представљати повијесна исходишта Крковићеве скулптуре, насловио метафоричким називом *Људи – кашедрале* (1946-1949.).

Поједине кипарске структуре толико су тектонски немирне и разведене адираним фрагментима да појачавају експресионистичке значајке дјела (*Еїзодус, Покреїш, Награсїање, Кикиндски одред*). Споменуте значајке потенциране су и рустичном обрадом скулптуралних површина чија су зрната оплошја испуњена плићим или дубљим испупчењима и усјеклинама. На другим скулптурама, споменути је антропоморфизам толико истакнут да су и асоцијације на људску фигуру врло очите, тако да исте постају катализатори одређених колективних осјећаја (*С. С. Крањчевић, Њеїош, Краљевић Марко*).

Помнији поглед на ове артефакте, разоткрива метјерску спрему кипара способног да оствари композицијску цјеловитост и изнађе деликатну равнотежу између идеје и материје, између артикулације скулптуралних јединица и простора који их окружује. Мада се чини како је ријеч о аутономним и готово апстрактним, међусобно доста сродним формама, треба рећи да се исте разликују по динамичком концепту волумена састављеног од бројних, наизглед мирујућих, скулптуралних саставница. Сажете на знак и сведене на појам, на свијест осјетљива проматрача ове форме дјелују својом експресивном снагом и смислом за пластичну хармонију, али исто тако, асоцијацијама на идеје моћи и раста, бунта и отпора, љепоте и трајања, бола и умора, изгубљености и клонулости, које све одреда представљају потенцијалне литерарне подтекстове, но који, рецимо и то, никада нису били у првом плану кипарева интереса (*Човјек – шврђава, Награсїање, Усїон, Сједињавање, Сусретї, Кула, Пролажење кроз вријеме, Кашаклизма, Лелек їлински, Породица, Чувар сїарої їрада*).

Управо у тренутку када се чинило да је Крковићев стваралачки пут дефинитивно одређен и фондус могућих пластичких варијација ограничен, кипар прави концепцијски обрат и ствара циклус нових скулптура мањих димензија назван *Откривање заборављених їростїора* (1987-1997.). Уколико су кипови из ранија два циклуса били асоцијативне и симболичке природе, артефакти из овог циклуса су више органске провенијенције, сведени на еманципацију облика и егзистенцијалну експресију волуменске језгре. Уколико се ранија креативна синтакса заснивала на логосу и промишљеној конструкцији, стрпљивој градњи и избалансираној ритмизацији правокутних форми, толико је садашњи стваралачки поступак резултат повишене стваралачке температуре и подсвјесних импулса. Више моделативан, инстинктиван и асоцијативан, исти је сукусиран на ограниченост визије и елиптични кондензат бесконачно протежног простора. Уколико су интелектуално (про)хладне и рационалне скулптуре из ранијих

циклуса биле више намијењене отвореним, првенствено урбаним амбијентима, толико су танана морфолошка нијансирања емотивних вибрација и дубоко интимистички радови из новог циклуса, предодређени за интеријерне и пејсажне просторе.

Ријеч је о сумарним и затвореним, маштовито обликованим формама пуног волумена, изведеним у теракоти, материјалу који не пружа отпор при моделирању и омогућава несметано и брзо обликовање. Оне импонирају својом архетипском и исконском потком, па се с правом питамо да ли је ријеч о природним облицима и постоји ли уопће било какав подтекст изван њихове материјалне датости и елементарне чистоте, какав би, примјерице могао бити онај литераран, о простору као прадавном почетку свијета који претходи појави човјека и постаје његово животно прибјежиште.

Чињеница да је кипар овај циклус именовао синтагмом *Ошкривање заборављених простора*, наводи на помисао како је ријеч о збиљским просторима који постоје у његовој меморији, које је једном, у прадјетињству видео или на свој начин, као својеврсни поетски сан, осјетио и наслутио. И доиста, многе од ових скулптура, дјелују као фантастична материјализирана визија неког примордијалног, у времену изгубљеног простора чији се специфични атрибути више наслућују но виде (планине, шуме, језера, ријеке и др.). Контрахиране на симбол, знак или амблем, побућују алузије на фосиле, археолошке ископине, праисконске настамбе и материјалне остатке древних култура и цивилизација који нас повезују с исконом свијета (*Велики фосил, Фосил барке, Нојева барка, Глечер, Ошаци храма, Сјећање на Хеладу, Простор под кубетом, Тројава илана, Усјавана иланина, Сусрећ два васа, Вулкан, Мејалойолис, Мацу Пичу, Лејенски вир, Град Рас, Етијаш* и др.). С друге пак стране, блага заглађивања и свјетлосна прељевања, патинација и пластичне интервенције на епидерми ових скулптура (нпр. линеарни засјечи, бреговита испупчења и браздасти усјечи који симулирају тектонска дјеловања природних сила) провоцирају дојам да је ријеч о естетски знаковитим и својственим, дотада невиђеним облицима, који призивају вишеструка (митска, магијска, тотемска, поетска) значења.

Важно је нагласити да паралелно са овима, истовремено архаичким и модерним скулптурама, настаје циклус плошних цртежа који представљају имагинарне аркадијске крајолике или пејсаже духа. Мада исказују исти сензибилитет и стваралачку идеју, они нису предрадња за скулптуре, већ самостална ликовна дјела која снагом свога медија (линијама и сјенчањима) афирмирају исту умјетничку замисао, ауторски поглед на метафизички простор бескрајне протежности.

Крковићев интерес за форму резултирао је почетком 90-их година реализацијом нове, доста хомогене цјелине скулптура наглашене експресивности, окрштене именованом *Исход гна времена*. У њој се понављају поједини стваралачки поступци из циклуса *Човјек – шврћава* и *Човјек – траг* (нпр. слагање елемената у пластично-просторне скулпторске распоредне) те циклуса *Откривање заборављених њросџора* (избор податне глине као материјала за кипарење, моделација као обликовни елемент). Ауторов говор инспириран је ратним збивањима која су се одвијала на простору бивше југославенске државе у XX. стољећу, а као основне градбене јединице јављају се лубања и криж. Оне се на различите начине повезују у модерно интониране ансамбле који артикулирају становита метафизичка и катаклизматичка значења (егзистенцијални неспокој ратом згроженог и угроженог субјекта, егзодус народа, страх од Апокалипсе и нестанка људског рода). У односу на скулптуре из ранијих циклуса, ове су форме рјечитије, садржајност је израза наглашенија, а самим тиме и њихова је хумана и етичка порука читкија и директнија (*Сџоменик крсџу, Голџоша, Лобања, Одуџиране зубу времена, Меморијал, Саркофаџ, Долина расџешџој крсџа, Балкански џор, Обелиск џомирења, Аџокалиџса*).

Након што је игром случаја избјегао колатералну штету звану смрт у НАТО-вом бомбардирању своје куће – атељеа у мирној београдској Волгиној улици (1999.), Крковић је започео ново стваралачко раздобље које је сам назвао *Посџхумни џериод* (1999.- 2010.). У њему настаје низ нових скулптура и јавних споменика, боље речено спомен-светилишта, реализираних углавном на територију Републике Српске. Ријеч је о дјелима заснованим на стваралачкој модификацији и сублимацији мотива крижа који представља основну лексичку јединицу за бројне просторне варијације. Бринући о мјери и равнотежи, кипар га одређеном логиком обликовања адира и мултиплицира у дојмљиве композицијске склопове који се одликују јаким експресивним и поетским набојем, а нису ријетке ни крижолитне перфорације скулптуралне масе. Инзистирајући на геометријској строгости форме, динамичком вертикализму и симетричној ритмизацији структура, Крковић је реализирао низ дојмљивих и сугестивних, монументалношћу и сакралношћу обиљежених скулптура које позивају на мир и контемплацију, а путем којих се враћа “градитељској” фази свога стваралачког изричаја. Штета је да за реализацију није усвојен ауторов пројект сто метара високог споменика, названог *Дунављанин*. Посвећен свим мостовима, порушеним у натовским бомбардирањима, исти представља савремену стваралачку парафразу Колоса с Родоса. Споменимо на крају и колекцију цртежа названу *Повраџак у незаџамћена сећања*. Исти представљају имагинарне предјеле изукрштане узаним стазама, које су га, ка-

ко је то сам наслутио и једном приликом јавно изрекао, коначно одвеле у “дубине времена” и на “обалама вјечног свјетла” дефинитивно закључиле његову осебујну поетику.

Дјелујући безмало шест десетљећа, Крковић је прошао кроз неколико стваралачких етапа које се међусобно разликују по обликовно-пластичним одредницама те кипаревом, мање или више израженом, истраживачком односу према кипарским формама. За то вријеме, Крковић је остварио опсежан, морфолошки и тематски комплексан опус који га афирмира као озбиљну и специфично профилирану стваралачку личност чији је рукопис, на свом путу од конструкције до спонтаности, прошао занимљиве креативне мијене.

Његова одлука да се посвети тзв. слободној форми, градњи чистих облика и нових просторних цјелина, резултирала је аутентичним и надахнутим, dostatно индивидуалним и препознатљивим, скулпторским формама. Самосвојне у морфолошком и естетском смислу, сведене на монументалност, као битну, о димензијама неовисну поетолошку особитост, доказ су оне ауторове пластичке осјетљивости која се никада не задовољава постојећим већ устрајно трага за новим изазовима и друкчијим пластичким рјешењима. Тим и таквим рјешењима, Крковић је пружио неизоставан допринос фонду српског, а дијелом и хрватског кипарства. Допринос који му осигурава једно од истакнутих мјеста, не само у кипарству његова нараштаја, већ и у кипарској умјетности уопће.

Марио Калик

Ходайши усйравно

(In memoriam Михаило Марковић, 1923–2010)

Ф

илозофско-политички профил Михаила Марковића

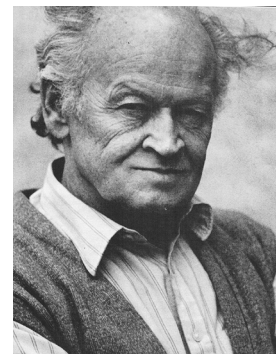
Идеја левице не може пройасйи

*Да би се решавали йроблеми мораће се излазиyи изван
оквира йосйојећеi*

За сваки значајан циљ мора се йлаyиyи одговарајућа цена

*Многи су йрихвaйишли марксизам на чисто инйелекйуалан начин, као
йеорију која излаже истйину о свеyу у коме живимо. Али из йоiа није
следило да за йу истйину вреди йоложиyи живоyи*

Какав је ко човек, таква му је и филозофија, рекао је један мислилац. Да ће личност професора Михаила Марковића пресудно одредити карактер његове филозофије, могло се приметити још од његових младалачких дана. Од првих пропламсаја самосвести, био је то човек који себе налази и исцрпљује у друштвеном свету живота, који дубоко урања у његова историјско-политичка кретања, тврдокорно их анализира и преиспитује, на крају, бескомпромисно критикује ако нису у складу са револуционарним идејама општељудске еманципације. Рано сазрела критичка (само)свест, доживљена као инстинкт слободе, нешто што појединац просто има у себи или не, што се не може у крајњем објаснити и извести из постојећих услова и околности, што представља његову властиту и неизбежну одлуку и карактер, као да је била предодређена да се касније теоријски артикулише у филозофији схваћеној као критичко друштвено мишљење. Од првобитног раскида са темељним институцијама старог света, буржоаским друштвом, монархијом и религијом, преко прикључења СКОЈ-у, партизанском

покрету и Комунистичкој, а затим Социјалистичкој партији, на крају разилажења од обе онда када су, по његовом мишљењу, почеле да драматично одступају од својих изворних идеала, видимо јединствени практички ангажман који доследно не пристаје на лошу или све лошију друштвену стварност с обзиром на перспективе живота достојног човека.

Praxis и примат практичког

Одрастао у породици у којој је политика представљала значајну ствар, око које су се водиле живе и снажне расправе између његовог деде и оца, могао је од малена да упија и промишља преломне историјске догађаје. Стога је сасвим разумљиво што и каснија његова егзистенција бива дубоко обележена историчношћу и политичношћу, схваћеној у изворном грчком значењу као највиши облик практичког живота, самим тим и живота уопште, јер *Praxis* у идејној струји којој је професор духовно припадао има примат над *Theoria*. Не треба онда да чуди што су чак и наизглед од праксе врло удаљени епистемолошки и логичко-методолошки проблеми којима се професор у почетној фази свог филозофског мишљења првенствено бавио, били прожети категоријама практичког и преко њих тумачени и објашњавани. Као што је у даљем унутрашњем развоју таквог приступа сасвим логично да се изађе из уске и ограничене перспективе на логику и епистемологију редуковане и осиромашене филозофије, и окрене непосредно темељним питањима човековог практичког живота, његовог друштва, историје и политике. Нећемо се овде бавити детаљним приказивањем филозофског развоја професора Марковића, о томе су већ писали меродавнији од нас. Жеља нам је само да истакнемо његов базични *ethos*, његов *spiritus movens*, а он се, по нашем мишљењу, може разумети једино посредством овог примата практичког који је силовито гурао његову филозофију у правцу критички ангажованог, јавног, политичког мишљења и делања. Не само да се “теоријски” проблеми, чак и они најапстрактнији, међу којима питање истине има водеће место, морају решавати позивањем на *кашејорије* практичког, већ у самој *делашној* пракси они налазе своје крајње разрешење. Тако је професор у свом јединственом мисаоно-практичном животу доследно спровео Марксово начело дато у 2. тези о Фојербаху: “Питање да ли је људском мишљењу својствена предметна истина, није питање теорије, него је *практичко* питање. У пракси човек мора доказати истину, тј. збиљност и моћ, оностраност свог мишљења. Спор о збиљности или незбиљности мишљења – које је изолирано од праксе – чисто је *схоластичко* питање”. Мислимо да је сасвим неупитно да је

професор у властитој животној пракси доказао истину свог мишљења, уједно и истину критичког мишљења уопште, у својој неуморној вишедеченијској борби за боље, праведније, хуманије друштво, која се водила у самом средишту јавног, друштвеног живота. Као и у случају других великих мислилаца, и код професора је мишљење постало моменат праксе, њој подређено, у основи вођено циљем њеног темељног преображавања.

Praxis vs. прагматизам и теорицизам

Јер, “да би се решавали проблеми – војни, социјални, економски, еколошки, мораће се, корак по корак, излазити изван оквира постојећег”¹; ова мисао као да одзвања кроз читав професоров живот, представљајући једну од његових водећих максима. Од тек пробуђене младости, готово детињства, пред нама је већ човек који превазилази своје биолошко и друштвено време, који постојећу садашњост превреднује из хоризонта битно другачије, слободније будућности. Старом капиталистичком свету, који је пропадао пред његовим очима, никада није припадао, самим тим се ни враћао, за разлику од многих, првобитно “марксиста”, који су у даљем току свог живота и рада идејно припремали, а затим идеолошки и практично учествовали и још увек учествују у рестаурацији капитализма и његове “грађанске” идеологије. И за разлику од неких да(в)нашњих “марксиста” који су били и остали заробљеници примата *Theoria-e nad Praxis*, помажући тако посредно одржању овог данас владајућег, повампиреног капитализма. Од првих је професора одвајало уверење да је истинска политика уметност могућег, које напушта границе стварног, а не техника оперисања стварним која остаје унутар оквира (лоше) постојећег, чувајући његов *status quo*, коме они данас срамотно служе; од других поштовање Марксове чувене 11. тезе са којом су ови “марксиста” у трагикомичном сукобу, јер упорно (критички) *шумаче* свет, а не чине готово ништа да се он *измени*, доследно остајући по страни од било каквог значајнијег јавног и политичког ангажмана, чак фантазмагоријски умишљајући да ће се до чистоте доведена спекулативна *Theoria* неком алхемијском логиком сама од себе преобразити у *Praxis*, и то не било какав, већ онај најмоћнији, револуционаран². Такви “марксиста” иду дотле да рад поново свде на рад појма (када вас питају “јер радите нешто”, по правилу мисле на мишљење, читање и евентуално писање, али увек у скровитим одајама своје од праксе добро заштићене и безбедне егзистенције), уместо да појам схвате као један од облика рада, који у крајњем треба да буде подређен политичком, друштвеном раду као радикално мењалачком *Praxis-и*, срозавајући се тако (у најбољем случају)

1 Јуриш на небо: сећања. Књ. 2, Просвета, Београд 2009, стр. 94.

Књига “Јуриш на небо”, објављена у два дела у издању “Просвете”, представља не само аутобиографију професора Михаила Марковића, већ и историографију једног бурног историјског периода, важно сведочанство о друштвеним, политичким и интелектуалним збивањима код нас и у свету током 20. века, изречено из угла једног од његових најактивнијих сведока и учесника. У даљем тексту *Јуриш*, 1, 2

2 Не треба онда да чуди да, под њиховом доминацијом, водећи филозофски часопис, након заласка “*Praxisa*” са филозофске сцене, постаје “*Theoria*”, у коју ови инвестирају сву своју животну и интелектуалну енергију, свој темељни поглед на свет – промена духа времена, од идејно и практично (револуционарно) превирућих 60-тих и 70-тих, до мирних и устајалих 80-тих, тј. регресија од *Praxis* на *Theoria*, овде постаје очигледна, на нивоу самог имена и представљања, у чему има извесног интелектуалног поштења с њихове стране; бар се нису крили иза (само) обмањујућих назива својих пројекта, себи и другима подмећући

борбени практични ангажман тамо где он заиста не постоји (иако су се, самим тим, погрешно сматрали марксистима). Стога је унутрашњи сукоб у часопису "Theoria", у другој половини 80-тих био неминован, а прогресивну страну у том сукобу представљали су они који су желели да часопис учине агенсом ширег, друштвено-практичног живота, у време значајних историјских дешавања, извлачећи га из уско-стручне, теоријско-филозофске изолације. Они су и изашли као победници из тог сукоба, што је добро, јер филозофија није, или бар не би смела да буде, струка, једна поред других, већ мишљење које се практично, јавно ангажује и демонстрира (такав је био "Praxis", што објашњава његове знатно веће практичне тешкоће и невоље од "Theoria-e", а тиме и разлику у типу њихових критика актуелних политичких кретања у земљи – једне непосредне, озбиљне и убојите, друге уобичајено дистанциране, ироничне и самодопадљиве, која увелико личи на артистичке, аутархичне и често херметичне пост-модернистичке "деконструкције", која иначе помодно влада у том периоду, у којој те-

на хегелијанске, а свакако предмарксистичке позиције, мислили смо старе и већ превазиђене идеалистичке филозофије³. Професор се, напротив, вешто одупирао изазовима прагматизма (опортуне праксе лишене критичке теорије), с једне, и теорицизма (хипертрофиране теорије лишене критичке праксе), с друге стране, који су подједнако удаљени од истинске Praxis, и стога представљају лажне алтернативе, јер обе остављају постојеће онаквим какво јесте, а оно је још увек увелико лоше, неумно и нехумано. За разлику од ових теоријско-практичних девијација, његов ethos се одликовао упуштањем у друштвено-историјску стварност, али са тежњом да се она учини бољом, умнијом, прикладнијом човековом слободном постојању. Супротно "марксистичким" пурицима који зазиру од "недостојне" реал-политичке праксе, он је прихватао њена искушења, исправно мислећи да се, радикално остајући мимо ње, у практичном смислу ништа не може учинити, али се истовремено од реал-политике удаљавао онда када је почела да се опасно срозава на неумно и нељудско (тада би знао да помисли "нисам употребљив за политику"⁴), настављајући ипак да се даље практично бори, и чекајући прилику да се реал-политичкој пракси врати онда када се поново стекну услови за њено унапређење, које је неуморно, свакодневно послушковао, помно пратећи глобална и локална историјско-политичка дешавања. Постојећем, дакле, није подилазио, нити се икада повлачио у осаму спекулативно-теоријског аутизма чији су виртуозна мисаона "свемоћ" и "плодност" плаћени практичном немоћи и стерилношћу. За професора никада није било изговора нити оправдања за недостојно прилагођавање постојећој лошој стварности, али ни за бекство од ње у теорицистичку пасивност. У погледу првог осећао је "огромну инстинктивну одбојност према сваком опортунизму, калкуланству и компромису кад су у питању основни принципи слободе, независности и социјалне правде"⁵, а у погледу другог изрекао је следећу убојиту примедбу: "Многи су прихватили марксизам на чисто интелектуалан начин, као теорију која излаже истину о свету у коме живимо. Али из тога није следило да за ту истину вреди положити живот"⁶. Када је дошло до "прве озбиљније пукотине у односима власти и филозофа", након једног филозофског скупа из средине 60-тих година, професору је у свести искрсла Рилкеова мисао: "Треба живети опасно"⁷. Можемо слободно рећи да је читав његов живот прошао у незаустављивој смени узбудљивих и опасних тренутака, који се дешавају само онима који иду против владајућег тока и струје догађаја и мњења, пружајући отпор њиховој несавршености, неистини, па и ништавности. У историји је било многих филозофа, али они који остају узорни ликови управо су такви појединци (Сократ, Спиноза, Паскал, Ниче итд.) који су својим животом потврђивали своју мисао, живели је, и у

орицистичка критика ради саме себе потискује теоријску критику ради разрешења практичне кризе). Лоше је, међутим, поред тога што нису променили његов назив, то што су часопис испунили погрешним, назадним идејним, боље речено, идеолошким садржајем који је промовосио “грађански”, тј. буржоаски поглед на свет, већ превазиђен у марксистичкој критици која је неким бившим праксисовцима, члановима Издавачког савета и Редакције, била свакако позната, и на коју су се једним делом ослањали у време бурних дешавања с краја 60-тих и почетка 70-тих година. Часопис је постао важан чинилац практичног, јавног живота, али је подстицао тада већ доминантну, офанзивну, а ипак ретроградну струју политичког мишљења и делања, иза које је стајала историјска снага победоносног капитализма који је убрзо преплавио некадашњи социјалистички европски свет. Такав исход не треба да чуди јер су већину у савету или редакцији часописа чинили било некадашњи леви, промарксистички дисиденти који су, међутим, већ годинама стајали на ревизионистичким позицијама, било десни, антимарксистички дисиденти

којима је либерализам био прва и последња истина о човековом друштвеном и политичком животу. Они су се, заједничким снагама, ангажовали на теоријско-идеолошкој припреми новог друштвено-политичког поретка који је сада, уместо револуционарних идеја и тековина социјалистичког друштва, тј. социјално-економских права и слобода, друштвене својине, непартијског плурализма итд., инаугурисао светиње буржоаске (формално-правне) државе, “људских права” и “политичких слобода”, приватне својине, партијског плурализма итд., поретка који је коначно у нашој земљи победио са октобарском контрареволуцијом. Чланови новог руководећег савета “Theoria-e” постали су прво перјанице “грађанске”, контрареволуционарне опозиције, а затим и власти. Једини истински, практичан отпор том идеолошком тренду, стихији насилне рестаурације капитализма и његове либералне идеологије, унутар часописа, али и на широј јавној сцени, пружао је професор Марковић, покушавајући да спаси од социјализма шта се у том, по социјализам врло неповољном историјском тренутку, спасти може.

Малобројни, у часопису до тада доминантни “марксистички”, заточеници концепта *Theoria*, професору, међутим, у тој борби нису помагали, већ су се од ње повукли. Њихова теоријско-политичка грешка (девијација) била је што су илузорно мислили (ако су уопште у том тренутку мислили и хтели) да ће остатке марксизма и социјализма пре одбратити “чистотом” (“марксистичке”) *Theoriae* него ангажовањем у “прљавом” *Praxisu*, за који ни данас није потпуно јасно да ли им је тај *Praxis* сметао, и још увек смета, зато што је доминантно антимарксистички или зато што је уопште *Praxis*. Мада, по мом мишљењу, претеже ово друго објашњење, јер се они у *Praxisu* нису ангажовали ни онда када је он имао далеко више веза са марксизмом, 60-тих и 70-тих година. По свој прилици биће да они гаје неко дубоко и тешко разумљиво неповерење према *Praxisu* као таквом, чиме у сваком случају доказују да не могу бити истински марксистички јер је марксизам револуционарна теорија-пракса, са приматом *Praxis*, а не (некаква) *Theoria*. Како год, у најбољем случају по њих, они су у периоду унутрашњих трвења у

часопису “*Theoria*” наступили детиње наивно, мислећи да ће за ствар марксизма бити боље да се не ангажују у увелико практично-политичком спору са његовим ревизионистима и противницима. Наивно у двоструком смислу, јер не само да историјска, материјална, практична друштвена база увлачи мање или више, пре или касније, у себе читаву идејну надградњу (самим тим и филозофију и њене продукте), што је нарочито изражено у периоду великих историјских криза, каква је и била у време о коме говоримо, па се у принципу не може остати по страни, већ и да је самим тим, покушај практичног неангажмана у тим турбулентним временима илузоран, да ма шта ми мислили или желели, наше деловање производи објективне, практичне учинке. Могуће је да ово није исправно становиште, али је свакако марксистичко. И тако, у жељи да из *Praxisa* повуче у *Theoria*, желећи да се практично не ангажују, ови “марксистички” су се, упиток својој вољи, практично ангажовали. Како је још Сартр приметио, и неизбор је избор, и пасивност је активност. А повлачење од праксе само иде у прилог ономе ко је у том тренутку практично

јачи, а то је тада, у часопису "Theoria", и на широј интелектуално-идеолошкој сцени, била пролиберална струја. Онај ко има историјску иницијативу победиће и у случају нашег неангажмана, поражен може бити само под условом да се ангажујемо у борби против њега, тамо где се друштвена борба у крајњем води, у пракси, у политици, у јавном животу.

Међутим, наши "марксистички", посвећеници и мајстори *Theoriae*, показали су да је њихова теорија, а не само пракса прекратка, да она не рефлектује услове властитог постојања. Уместо да теоријски схвате да од практичног ангажмана не могу да се повуку (чак и када то хоће), и да онда буду доследни том ставу и наводном марксистичком саморазумевању, па се онда ангажују у практичној борби против јуришника на теоријско-политичке постулате марксизма и социјализма, они су од те битке побегли, боље речено покушали да побегну. У њој можда, па и вероватно, они не би победили, али би бар били достојанствено поражени на бојном пољу, и тиме би сачували личну и част и образ идеје коју наводно заступају. Сва разлика између професора

крајњем залагали живот зарад ње. Ако је ико у југословенској филозофији био на нивоу ових великана, овог величанственог јединства мишљења и живота, онда је то несумњиво био професор Марковић.

Левичарски ангажман

Није претерано рећи да је професор заправо жртвовао властити живот зарад идеја у које је веровао, због чијег је спровођења у дело буквално сагоревао сваки делић своје животне енергије. И сигурно би поживео још много година да је своје последње године провео онако како огромна већина људи из његове генерације проводи, у затишју и спокоју, мирно очекујући тренутак неизбежног краја. Он их је, међутим, проживео крајње интензивно, не заостајући у темпу живота за врхунцима свог младалачког и зрелог доба. Видимо га како иде од једног до другог научног и филозофског скупа, у земљи и иностранству, до најудаљенијих дестинација, у исцрпљујућим путовањима (Кина, Јужна Кореја, САД итд.) Један за другим пише текстове и објављује књиге, предано прати текућа дешавања, оглашава се у јавности и даје интервјуе, у свакој од тих делатности стојећи при уверењу да "лоша, неадекватна реализација неких идеја није дезавуисала саме те идеје"⁸ и да "идеја левице не може пропасти"⁹. Вера у левицу, у ствар људске еманципације која још никако није довршена, штавише, од које се опасно удаљавамо, остала је неугасива у професоровом срцу и глави. И сваки тренутак кризе капиталистичког система подгрејавао је код њега наду да се капитализму, бар оном најсуровијем каквог данас гледамо, ближи крај. Искључиво због тога, да би био у средишту кризе, изнутра је упознао, прикупио неопходне информације и литературу, одлази прошле године у САД, да би се, одмах по повратку, ангажовао на покретању семинара о кризи у САНУ, тежећи да мобилише оне наше малобројне критичке интелектуалце у правцу преиспитивања и мењања доминантних друштвених трендова. Без обзира шта мислили о заснованости ових нада, не могу да не импонују професорова чврста, непоколебљива вера и одлучност. Они нису, на жалост све, али ако нам је већ циљ критички став према постојећој стварности без њих се не може ништа. Нема ума без интереса за ум, нити ослобођења без праксе и практиковања слободе, у сваком могућем домену и ситуацији које сами треба да стварамо, не очекујући илузорно да ће се повољне објективне околности сусрести и сложити саме од себе. Тачно је да није довољно да мисао тежи стварности, већ и да стварност треба да тежи мисли, да би дошло до њиховог практично-преображавалачког сагласја и садејства, али стварност никада неће почети

Марковића и њих је у томе. То је у суштини разлика између неустрашивости и храбрости, с једне, и страха и кукавичлука, с друге стране. Јер, какав је ко човек, таква му је и филозофија. Такав му је и живот.

- 3 Ниче је убедљиво разоткрио суштину оваквог филозофирања у којем се, на жалост, као у врзном колу крећу, или као у пауковој мрежи уплићу, и споменути “марксисти”, немоћни да реализују Марксово начело примата (револуционарног) *Praxis* над (идеалистичкој) *Theoria*: “У какве неприродне, вештачке и у сваком случају недостојне ситуације мора у једном времену које пати од општег образовања доспети најистинскија од свих наука, честита нага богиња филозофија! Она у таквом свету наметнуте спољашње униформности остаје учени монолози ученог шетача, случајна ловина појединца, скривена собна тајна, безбавно брбљање између академских стараца и деце. Нико се не сме усудити да испуни закон филозофије по себи, нико не живи филозофски, оном једноставном вазалском верношћу која је неког старца принуђивала, ма где био, ма шта радио, да се понаша као стоик ако се једном стоик за-

клео на верност. Читаво модерно филозофирање је политичко и полицијско, владама, црквама, академијама, обичајима и кукавичлукима људи ограничено на учени привид; остаје при уздаку ‘када би ипак’ или код сазнања ‘беше једном’. Филозофија је у оквиру историјског образовања бесправна уколико жели да буде више од неког унутрашње суздржаног неактивног знања; када би само модеран човек уопште био храбар и одлучан, он чак у својим непријатељствима не би био само неко унутрашње биће: он би протерао то историјско образовање; а овако се задовољава да његову голотињу са стидом задева. Да, док мислимо, пишемо, говоримо, предајемо филозофију – дотле је отприлике све дозвољено; само у активности или у такозваном животу све је другачије: ту је увек само једна ствар дозвољена а све друго једноставно није могуће: тако то хоће историјско образовање. Човек се сада пита да ли су то још људи или можда мисаоне, машине за писање или говорење”. Када се прочитају ове Ничеове речи, готово у свакој можемо препознати ове наше “марксисте”. Филозофија схваћена као “учени

монолози”, “скривена собна тајна” или “безопасно брбљање” у “академијама” (нпр. филозофским факултетима и институтима), у којима се само кукавички репродукује “учени привид”, код оних идеалистички настројених праћен чежњивим или сетним уздасима “када би ипак” или “беше једном” (један марксизам и социјализам) – као на длану видимо ове “марксисте”. Њихово “унутрашње суздржано неактивно знање”, њихово “унутрашње биће” чију “голотињу са стидом задевају”, богатим историјско-филозофским образовањем и ученом спекулативном позом и реториком, по којима је у (њиховој) филозофији све дозвољено (нема граница самокритичном умном мишљењу!), али зато у пракси ништа није дозвољено и могуће сем једног (а оно је, жалосно уздишу, контрареволуција којој се никако не можемо супротставити, већ нам само остаје, да брушећи камен теоријске мудрости, чекамо и припремамо се за “објективне”, “повољније” историјске околности, које ће, ако по овима уопште дођу и могу доћи, вероватно пасти с неба) – овде су нам препознатљиви. На крају, заиста сам се че-

сто питао да ли су они нешто више од машина за мишљење или говорење (у самом себи или пред њима самима), додуше не и за писање, јер је то одвише практички репродукује теоријски истанчан укус (увек се пише због неког стварног или замишљеног Другог, који је изван наше самосвести). По мишљењу и говорењу су снажни и ратоборни, у писању и јавном делању нема их готово нигде. И у свему овоме су понором одвојени од професора, чије писање није заостајало за мишљењем, говор за писањем и практична дела за говором, који је, за разлику од њих, дубоко расцепљених између уображене теоријске свемоћи и гротескно стварне практичне немоћи, живео целину јединственог и моћног теоријско-практичног живота.

- 4 *Јуриш*, 1:157. Строго гледано, професор заиста није био “употребљив” за политику, њиме се није могло дуго манипулисати као некаквим средством за постизање нечијих дневно-политичких циљева, мада су неки, на жалост, то покушавали. Професор би, међутим, такве појединце и пројекте одмах напуштао, чим би уочио да приметно одударају од

његових политичких и моралних уверења.

- 5 *Јуриш*, 2:449
- 6 *Јуриш*, 1:333
- 7 *Јуриш*, 1:144
- 8 *Јуриш*, 2:254
- 9 *Јуриш*, 2:435
- 10 *Јуриш*, 1:124

да тежи мисли и њој да се приближава ако мишљење не учинимо моментом саме те стварности, ако се практично не ангажујемо у правцу њеног осмишљавања које је уједно и њено мењање. Ову значајну истину као да не схватају већ споменути “марксистички” који, самим тим, пре личе на хришћане који чекају Месију и Страшни суд или хајдегеријанце који чекају *Ereignis*, “усуд битка”, као некакву милост и спасење који долазе са теолошких или онтолошких висина и небеса. За разлику од њих, професорова утопија је увек била конкретна, ослоњена на теоријско препознавање, али и практично подстицање и снажење могућности које леже у самој стварности, у њеним сигналима и симптомима.

Хуманистички марксизам

Читав професоров живот био је бављење животом, биће – ка – животу и брига не око аутентичности пуке властите егзистенције, већ око аутентичности егзистенције сваког човека, брига за друге, за ствар општељудске, друштвене слободе и правде. Зато не чуди што је хуманистички марксизам био његово теоријско-практично становиште. Овај хуманистички мотив као морални мотив нужно је део сваке еманципаторске делатности¹⁰. Морална величина, која долази до изражаја у поштовању и одбрани човечности у себи и другима, мора да плени када је реч о филозофији, јер она није струка (у коју спада и виспрено владање дијалектиком спекулативног мишљења, ма шта о томе мислили мајстори овог мишљења), већ позив да се беспоговорно служи истини и слободи, који се испуњава битно у пракси, у ангажману, у јавном делању, у неустручавању пред гласним постављањем битних питања и разобличавању нехумане стварности пред лицем читавог друштва, у његовом средишту, у стварном, материјалном друштвеном животу, а не у самоизолованој осами унутар отуђених институција интелектуалног живота, како неки (још “марксистички”) себи привиђају суштину критичког мишљења. Ако је филозофија која смера људској еманципацији “савест човечанства” (Хоркхајмер), и ако, као што смо видели, “у пракси човек мора доказати истину, тј. збиљност и моћ, оностраност свог мишљења” (Маркс), оно врховно јединство теорије и праксе, онда хуманистичког марксизма нема без хуманистичке праксе, у њеном целокупном опсегу од теоријског рада до свакодневног живота, без ангажмана на томе да се “сруше сви односи у којима је човек понижено, угњетено, напуштено, презрено биће”, односи у којима се са људима поступа као са липсалим псима. Професор је у целини живео ово јединство хуманистичке теорије и праксе, било да је реч о филозофским расправама, политичком деловању или наизглед неважној свакодневици.

Теоријско-политички спорови

Да не би било места сумњи како овај текст има за циљ или резултат једно неодмерено величање недавно преминуле особе, морам рећи да се у погледу неких професорових теоријских и политичких ставова и процена нисам са њим слагао. Његова личност и моралност су за мене беспрекорни, али у питањима филозофске или политичке природе било је разилажења. У једном дугом разговору смо та питања отворили и претресли. Једном речју, може се рећи да је његов марксизам био доста умеренији од мог. Маркова мисао је за професора била само мисао Маркове епохе, учење које не може да одговори на бројне проблеме данашњице, дакле, једна свакако истакнута, па и повлашћена, али не и једино оправдана, тотална теорија о свету у коме живимо; за мене је, међутим, ова мисао апсолутна истина и о Марковом и о данашњем времену, будући да и даље живимо у истој епохи капитализма, упркос свим његовим трансформацијама. Професор је теоријско-практичке основе марксизма(-лењинизма), као што су класна борба, револуционарно насиље и диктатура пролетеријата сматрао “класичним догамама”¹¹, које се могу а можда и морају заобићи (своје становиште је у том смислу често називао “антидогматским”, полемишући са “догматским” марксистима); за мене су, пак, ове “догме” носећи стуб без којег марксизам постаје доста мутан и разводњен, а револуционарна измена друштва практички готово немогућа. Професор је у контексту последње кризе одвише позитивно гледао на перспективе државног капитализма да реши базичне друштвено-економске проблеме до којих је довео разобручени (нео)либерални капитализам, често се позивајући на Лењинову мисао да је “државни капитализам предворје социјализма” и на наводну Маркову мисао из Готског програма да је социјализам “мешовити” друштвени облик у коме упоредо постоје и социјалистички и капиталистички елементи; за мене је, међутим, државни капитализам само облик спасавања капиталистичког система, а не пут ка његовој радикалној измени до које се не може доћи еволуцијом, већ једино револуцијом, иначе ћемо заувек остати у “предворју” социјализма, не закорачујући у његову “главну салу”, а искрено речено, наведену Маркову формулацију нисам могао да нађем у Готском програму, једино знам да је Маркс одређивао социјализам као “прелазни” облик (ка комунизму), а не “мешовити”, јер у њему капиталистички елементи постоје само у мери док још нису укинута и да би били укинута, у фази растућег ишчезавања, а не задржавања и конзервирања. Професор је стога мислио да приватна својина и тржиште не могу и не треба да се потпуно укину, док ја, напротив, мислим да могу и да треба. Веровао је, даље, да је Југославија историјски

11 *Јуриш*, 1:31

12 Ту је некада било и помало духовитих моме-ната: “Једном приликом сам и рекао Слободану Милошевићу: ...’За мене је било боље да сам, и поред својих левичарских уверења, остао независан интелектуалац. Као такав, могао сам да предајем марксизам у Америци. То одсад нећу моћи. Изгубићу већину пријатеља и у свету и у земљи. Али, шта је – ту је. За сваки значајан циљ мора се платити одговарајућа цена.’ Ту цену почео сам да плаћам одмах после конгреса. Раније су ме на улици многи људи благонаклоно гледали и поздрављали. Било је тога и сада. Али је сад било и оних који би ме погледали с мржњом, опсовали и полугласно изговорили нешто у стилу: ‘Види комуњаре, уа!’ Обично бих ка таквим особама кренуо, унео им се у лице и тражио да понове оно што су рекли. Био сам убеђен да ћу се неизбежно с неким потући на јавном месту. До тога ипак није дошло јер би свако окренуо леђа и брзо отишао”. Професорова храброст, спремност да се плати цена за значајне циљеве ишла је, дакле, даље од јавне, интелектуалне храбрости да се изнесу ставови који су идеолошки и политички некоректни

у средини у којој се кретао, па и у ширем јавном мњењу, храбрости која, већ као таква, недостаје позамашном делу “интелектуалаца” који углавном репродукује идеолошка мњења властите класе и класе којој служе, кукавички се одричући (само)критичности спрам њихових класних интереса. Професоров *Praxis* укључивао је, како видимо, и одважност на физичку борбу у одбрани властитих уверења, исправно увиђајући да постоје границе рационалне аргументације, тренуци када сила аргумената мора бити замењена аргументом силе. Тако је било у доба народноослободилачке борбе у Другом светском рату, тако и почетком 90-тих, када је опет ваљало бранити народ од спољњег непријатеља и његових домаћих слугу и помагача, ако треба и силом и оружјем. Маркс је уосталом на једном чувеном месту рекао да “оружје критике не може заменити критику оружјем”.

дефинитивно поражен пројекат којем се, као таквом, и не треба враћати јер је “вера у братство неких народа – заблуда”, док је моје мишљење да је, упркос несумњиво лошим историјским искуствима, еманципација народа са југословенских простора, укључујући и српски, немогућа без вере у братство и јединство тих народа, без њиховог пролетерског интернационализма који их повезује спрам заједничких спољних непријатеља и окупатора, који управо одржавају и подстичу међусобну мржњу тих народа, или је бар дозирано подгревају, да би преузели улогу “посредника” и “судија”, како би, у крајњем, њима у целини лакше владали, водећи се староримским начелом “Divide et impera!”, остајући на овим просторима као неуклоњиви тутори и протектори. Професорове оцене Титове власти су биле доста оштрије од мојих, а у неким конкретним политичким питањима и активностима се превише приближавао и сарађивао са (српским) националистима, одвише ризикујући да се његов левичарски патриотизам утопи и нестане у идеолошко-политичком блоку у коме хегемонију има десничарски, конзервативни национализам.

Доследно левичар

Али, ма колико се у свим овим ставовима професор мање-више кретао ка центру, а у неким текућим пројектима успостављао савез са (националистичком) десницом, никада то није толико оштро прелазило границу која одваја левицу од остатка идеолошко-политичке сцене, увек је у основи идејно остајао лево, још важније, потенцирао левичарске елементе када је десничарска офанзива, нарочито приземно антикомунистичка, долазила до изражаја¹². Нпр. упркос врло неповољне слике коју је имао о Титу, није се устручавао да одлучно одговори на површно антититоистичко критизерство од стране једног пријатеља, какво се недавно појавило на промоцији другог дела његове аутобиографије, истичући неке несумњиве Титове историјске заслуге. Доста се ангажовао против ревизионистичког јуриша на историју Другог светског рата на овим просторима, коју неминовно прате кампање рехабилитације осведочених домаћих издајника и сарадника окупатора, учествујући на трибинама СУБНОР-а и јавно полемишући пре неколико година такође са једним пријатељем, још и бившим чланом “Praxisa”, који је потмуло покушао да изједначи четнички и партизански покрет, истичући добре стране првог, и лоше стране другог, тобоже зарад историјске “истине” и “правде”. Професор је наравно препознао који се политички улог у том тренутку крије иза такве позиције, и бескомпромисно је реаговао. Не треба посебно спомињати да се било

каким идејама и иницијативама које иду у правцу снажења религије и Цркве, или рестаурације монархије, противио; његова сарадња са појединцима којима су те идеје блиске постојала је само у активностима друге врсте, где се могао препознати заједнички интерес везан искључиво за одбрану државне и националне независности.

А још мање треба спомињати да апсолутно никада није себе довео у било какву везу са институцијама, покретима, организацијама или активностима које сачињавају носиоце и промотере данас владајуће транснационалне, неолибералне (или квазисоцијалдемократске), капиталистичке хегемоније у нашој земљи, доводећи до њеног спољњег, националног сужањства и унутрашњег, класног раслојавања. Деловање тих структура било је стална мета његових јавних критика и оспоравања, окосница његове теоријско-практичне делатности у последње две деценије живота. Његови пријатељи из београдског огранка "Praxisa", који су готово сви у време 60-тих и 70-тих година били далеко ватренији марксисти од самог професора, међутим, не да нису ишли овим путем, већ су постали активни (са) учесници, саветници и високи функционери странака и институција рестаурираног капитализма, сарађујући у овом или оном облику, мање или више јавно, са снагама евроатлантског империјализма. Професоров коначни суд о њима је изричит и поразан: "Велико разочарење су ми приредили моји најбољи другови из Праксиса. Видело се да је њима било стало, пре свега, до идентитета дисидената, а не до идеја. Нису ни покушали да размишљају о томе да, ако постоји макар мала шанса да се оствари социјалистичка идеја – да би требало да су на тој страни, а не да се, инсистирајући на свом статусу противника режима, нађу на страни непријатеља социјализма...Изгледало је да нас држи на окупу чврсто идејно јединство, али се, нажалост, показало да оно није имало јаке темеље. Већина чланова београдске Праксис групе завршила је у Демократској странци, која је имала јасан програм убрзане и принудне приватизације и транзиције од социјализма ка либералном капитализму – дакле, програм који је био у потпуној противречности с било каквом интерпретацијом марксизма"¹³. Зато је судбина ових бивших праксисоваца, некада радикално левичарских дисидената најизразитији пример интелектуалног и политичког конвертитства код нас, гори од оних сервилних партијско-идеолошких апаратчика који су готово преко ноћи постали службеници "новог светског поретка" насталог рушењем социјализма и комунизма, јер су ови само наставили да верно и удворички служе власти као до тада, без икаквих дилема што је тај нови владајући поредак битно другачији од претходног. За такве се бар знало да се не руководе никаквим идеалима, да су у власти због власти, док се за праксисовце веровало да су вођени левим

13 *Јуриш*, 2:271, 234

идеалима, да су у опозицији због идеја, све док се, већ крајем 80-тих, није испоставило да су сви, сем професора Марковића, већ приправни да заузму неку позицију унутар тријумфалног похода (либералног) капитализма на свет социјалистичког Истока.

Ђуро Ковачевић

Реч о професору Светозару Стојановићу

Светозар Стојановић, тај непоновљиви човек, мислилац и делатник зачуђујуће енергије и неуништиве ведрине био је и остаје пример тога како се може осмислити кратко и пролазно постојање, како целим бићем живети свој живот. Зрачио је и привлачио отвореношћу за људска сусретања, неспреман да буде судија и спреман да разуме и буде пријатељ. Људе је повезивао а не раздвајао, свестан оскудности егзистенције и лековитости људске узајамности. Био је човекољубив, милостив за мане, настојећи да сопственом снагом разбуђује снагу и у другоме, оно најбоље у сваком човеку. Био је човек овог тла и истински грађанин света. Своју малу домовину увек је видео као део домовине човечанства. Није крио љубав према свом народу, према његовој култури и историји, али ни разумевање за друге и отвореност за њих. У њему није било способности за мржњу иако је потекао са простора и живео у времену које често плаве омразе.

Рођен 1931. године у Крагујевцу у угледној грађанској породици, прошао је пут истакнутог гимназијалца и бриљантног студента филозофије. Докторирао је на Оксфорду. Био је истакнути протагониста *Праксис* оријентације у нашој филозофији и интелектуално присутан на готово свим меридијанима света. Предавао је на више америчких и европских универзитета. Као жестоки критичар харизматске власти, био је удаљен са Београдског универзитета 1975. године.

Његов животни пут од најранијих до последњих дана обележава један код вредности: слобода, људско достојанство и опште добро, добро за све људе. Све друго само су ознаке на том путу које су се мењале .

Он је био истински демократа, ретке политичке културе, човек који је слободу мишљења бранио правом на разлике, настојећи да наспрот олаком потонућу у разне врсте непријатељства међу неистомишљеницима одржи дијалог. Његова привлачна снага извирала је из његовог огромног потенцијала толеранције. Никада није дозвољавао да се ауторитет оштрих прилика, уздигне над човековом потребом за другим. Била му је страна свака врста заслепљености, у њему није било злобе ни злурадости.

Његово мишљење кретало се широким распоном и није прихватало дисциплинарну раздробљеност. За њега је сваки истински филозоф био мислилац и сваки истински мислилац – филозоф. Он није тежио контемплацији, мислећи питао се шта чинити. Његова мисао била је усмерена на деловање, било кад је реч о ситуацији његовог народа и државе, стању света и зебњама да се моћ људског стварања не извргне у моћ уништења човечанства. Отуда је проистакао његов снажни активизам и подстицање активизма других. Није се либио суочавања са практичним изазовима, био је присутан у свим локалним превирањима и готово на свим меридијанима света. На то га није гонила воља за моћ над другима нити тежња ка власти, на то су га упућивале вредности до којих је држао. Није подлегао изазовима својих вишестраних способности које су му отварале пут и ка моћи и ка власти. Напротив. У јурњави многих, чак и значајних интелектуалаца ка томе, он је својим ставом и животом показивао нешто друго. То друго некада давно једном је и сам изразио, рекавши: није важно шта ће бити са нама, важно је да наше идеје победе.

Прилазећи људима са њихове боље стране, он је успевао као ретко ко да их окупља и повезује. Додавањем сопствене снаге људима је повећавао а не смањивао њихов значај. Зато су многи сарађивали са њим. Умео је да их чује и да их саслуша, да их истински уважи стављајући им на знање да и он учи од њих и да су корисни за њега. Заиста, он је био јединствена појава на нашој интелектуалној, политичкој и социјалној сцени, у много чему личност са обележјима својеврсне институције. На његову помоћ могло се рачунати.

У нашим драматичним околностима он је био особа која умирује и снижава степен драматичности радећи на разумном сагледавању неповољних прилика. Све до последњег дана трудио се да наспрот готово неподношљивим раскоlima и сукобима у нашем друштву отвори могућности за неопходну сагласност свих кључних актера око једног неопходног минимума националних интереса. Сматрао је да је Република Српска изузетно постигнуће које ваља сачувати по сваку цену.

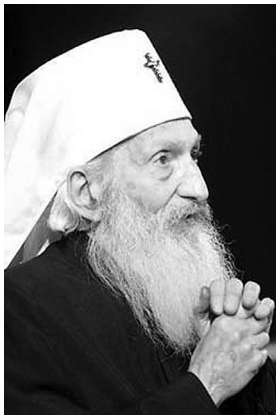
Спајао је у себи снажну осећајност и изузетну рационалност. Смиривао је емоционалне напетости, уносио је неки њему својствен мир и у најтежим

околностима доприносио стабилности. Био је и аналитичан и мудар. Његов професионални и интелектуални опус ван сваке сумње спада међу најзначајније у нашој култури. О њему ће се тек расправљати. Његов људски допринос је огроман, право завештање како треба бити и опстати у налетима на слободу, људско достојанство, достојанство народа и опште добро.

Јован Јањић

Духовник нашеї времена

ПАТРИЈАРХ ПАВЛЕ (1914-2009)

Никад већег скупа у историји српског престоног града, него тог 19. новембра 2009. године, на дан сахране патријарха српског Павла. Милион људи изашло је на улице Београда да ода пошту свом духовном поглавару.

Био је то, истовремено, и скуп туге и скуп радости: туге, због расанка са једном непоновљивом личношћу, чије одсуство не може да се не примети; а радости, што смо имали и били савременици таквог човека, који је још за овоземаљског живота, с разлогом, доживљаван као – “светац који хода”.

Патријарх Павле отишао је из овога света управо онако како је говорио да би требало да изгледа људски живот: кад се човек роди, док он плаче, други се радују; а када дође крај живота требало би да буде тако, док се он радује, да други плачу.

Његова светост патријарх српски Павле с радошћу је отишао из овога у онај свет...

Упокојио се у Господу 15. новембра 2009. године; уснуо је – и у буквалном смислу те речи (преминуо је у сну) – у 10.45 сати на Војномедицинској академији у Београду, где је био на лечењу од 10. новембра 2007. године.

Патријарх Павле обележио је време у којем је живео. Реч његова била је живот његов. Како је говорио, тако је живео. А живео је по Јеванђељу. Био је – ходајуће Јеванђеље.

Сам живот патријарха Павла је једна поучна прича. Из ње се сазнаје и учи како се ваља кроз живот борити, како савладавати тешкоће и искушења

који искрсавају на животном путу, да би се дошло до циља, да би се духовно усправили и уздигли. Из животописа патријарха Павла сазнајемо како се од једног слабашног дјечака, који је растао без родитеља и којем су једном чак и свећу палили мислећи да је умро, стиже до једног од највећих духовника свога времена, чијој су руци по благослов прилазиле многе најистакнутије личности овога света.

Има симболике и у самом његовом животу, кроз који се “оцртала” историја овог поднебља: рођен је у Аустроугарској (на Усековање 1914. у славонском селу Кућанци); школовао се у Краљевини Југославији; осетио на својој кожи голготу окупације у Другом светском рату; бринуо се о православним светињама тамо где је било најтеже (на Косову и Метохији) у комунистичкој Југославији, када је многошта против Цркве било допуштено и толерисано; а онда водио и сачувао брод Цркве у времену када се распадала дотадашња држава (Југославија), коју је претекао и по рођењу и по упокојењу.

Српску православну цркву вратио је на друштвену позорницу. Са њим на челу, она је, после полувековног наметања атеизма, све време била институција од највећег поверења у српском народу.

Патријарх српски Павле потпуно се сродио са именом својим и са оним по којем га је понео. Честа су његова позивања на Светог апостола Павла. Али и уочљива настојања да следи његов мисионарски пут.

Видело се то и по многим путовањима која је предузимао. Иако је на највећу црквену дужност изабран у релативно позним годинама, у 77. години живота, патријарх Павле пропутовао је више света него сви његови претходници на трону Српске цркве заједно, почев од Светог Саве. Ишао је у сусрет, посећивао и сабирао своју расуту паству свуда по свету.

Одлазио је на многе адресе не само по црквеним пословима, већ из свеукупне бриге за народ свој.

Патријарх Павле је стајао уз свој народ, али он никада ништа није чинио што би ишло на било чију штету. За њега су сви људи – Божија деца. Видело се то можда најбоље за време грађанског рата у бившој Југославији. Када је 1992. био у седишту Уједињених нација, у Њујорку, он моли да се према свима поступа исто. Тако, моли он генералног секретара ОУН Бутроса Галија: “Оно што очекујемо и од вас и од свих људи добе воље у свету јесте да сагледају истину са сваке стране и правду одмеравају једнаком мером за све.”

То ће, потом, поновити и приликом посете америчком државном секретару Лоренсу Иглбергеру, у Вашингтону. Отпоздрављајући на добродошлицу, патријарх Павле му каже: “...Молим Вас да истину сагледају сви људи и Ви са сваке стране. Свесни смо да је у овим приликама веома

тешко сагледати. Није лако видети невоље које Срби трпе од Хрвата, а исто тако и Хрвати и муслимани од Срба. На несрећу, на свакој страни има људи који поступају нечовечно. И то је најстрашније. То су људи који злочином одговарају на злочин.

Од свију људи очекујемо да свима нама одмеравају истом мером.

Долази зима, велика несрећа је на прагу. Страдаће деца, болесници, избеглице. Пред несрећом смо да немамо хране, огрева, лекова... Све те људе, те страдалнике стављамо на срце Вама и људима добре воље. Шта ће бити са нама, Бог свети зна! Тих људи има на све стране: и код Срба, и код Хрвата и код муслимана. Молимо Вас да се тим људима помогне. Тим немоћнима. Ми као људи, свесни смо да стојимо пред свезнајућим Богом и Његовим праведним судом. Не желимо да наш народ ставимо испред других и бољим од других..."

Због таквих његових ставова и таквог поступања, многи међународни посредници који су долазили у Београд желели су да се сретну са патријархом. И управо после тих сусрета чуле би се њихове колико-толико омекшане речи, или би следило обећање да ће стићи хуманитарна помоћ. Тако се, рецимо, десило после једне посете Патријаршији Романа Продија, тадашњег председника Европске комисије.

Био је патријарх Павле и морални и духовни оријентир народа којем припада – очински је подучавао, опомињао и молио да се увек и свуда, и онда када је најтеже, поступа људски. "Увек као људи, никад као нељуди!" Пред њим су морали, колико-толико, да устукну и многи са стране, из света, који су на разне начине насртали на овај народ. А и он сам, патријарх Павле, био је мета многих таквих напада. Својим ликом он је бацио светло и на слику свога народа, смишљено оцрњену у моћним медијима са запада.

Молио се патријарх Павле за све људе. Написао је молитве и за непријатеље, и дао да се оне читају на свим богослужењима у свим храмовима – да се ти људи уразуме, да не праве и себи и другима несрећу.

Његова светост моли се за све људе, а у виду увек имао конкретног човека. За њега је сваки човек уникатна, непоновљива личност. И свако са неком мисијом, коју треба да одради овде на земљи, према својим моћима. Зато тражи: "Свако од нас да учини онолико колико до нас стоји; оно што не можемо ми, учиниће Бог!"

Био је жива икона, не само Српске цркве и српског друштва, него и савременог православља.

Велику улогу 44. по реду српског патријарха у заштити Српске цркве и српске државе, али и значаја који је он имао у православном свету уопште врло садржајно је истакао блаженопочивши патријарх руски Алексиј II, у

честитци патријарху Павлу поводом 50-годишњице његове архијерејске службе. Написао је тада руски патријарх: “За време Ваше полувековне архијерејске службе целом православном свету постали сте познати као ревностни архипастир, учен богослов, који је све те особине сјединио личном побожношћу.”

Потом записује и ово: “Ваша дугогодишња архијерејска, а затим и патријарашка служба проходила је у време када је српски народ био у тешким условима. Области које су под јурисдикцијом Српске православне цркве, а које су некада сачињавале једну државу, кренуле су путем државне независности. Ипак, захваљујући Вашој првосветитељској мудрости, црквено јединство је сачувано, као јединство духа у савезу мира (Еф. 4,3). И сада је Ваше служење усмерено на то да се, по речима апостола Павла, не деле него да буду утврђени у једном разуму и у једној мисли (1. Кор. 1,10).”

Његова светост патријарх московски и целе Русије Алексиј II више пута, у различитим приликама, напоменуо је да Срби имају свеца у свом патријарху. А јерусалимски патријарх Теофило, у разговору са српским верницима које је примио за Васкрс 2006. године, истиче да је Бог у Србији поставио једног светог човека – патријарха Павла.

С истим, великим уважавањем односиули су се и сви други поглавари помесних православних цркава. Приликом учешћа на бројним значајним годишњицама и другим великим догађајима из живота Православне цркве, патријарху Павлу је давано првенство и указивано му је највеће поштовање. Представљан је као духовно светило православља у овом времену и у овом свету...

Уважаван је и поштован и од припадника других вероисповести. И поглавари других цркава и верских заједница у свету говорили су да је он највећи духовник нашег времена.

Многи су владику Павла као таквог, светог човека, упознали и знатно раније, још док је био епископ рашко-призренски. Тако, чувени српски сликар Милић од Мачве, после посете, са својим оцем, епископу Павлу у Призрену, 1974. године, записује: “Овај владика је прави светац и сва понижавања подноси хришћански...”

Велики одјек речи патријарха Павла био је и у државним пословима. За добро народа заузимао се и код домаћих и код страних политичара. Често се истиче његова пресудна улога у склапању споразума између политичких представника СР Југославије (Србије и Црне Горе) и Републике Српске, у лето 1995. године, пред одлазак на мировне преговоре у Дејтон, којим је формално завршен рат у Босни и Херцеговини и у Хрватској. Тим поводом, тадашњи председник Црне Горе мр Момир Булатовић пише: “Патријарх

Павле, на то не треба трошити речи, није човек од политичког деловања. Али, у судбинским тренуцима који су надлазили, није било друге особе која би могла објединити све стране и направити пресудан политички искорак. Његов позив и молбу на слогу, није могао нико да одбије, а да се не суочи с многим непријатностима. Уз све, уступци који су морали бити учињени у обједињавању тако различитих ставова, најлакше су могли бити оправдани изласком у сусрет молби Његове светости, него уступком `другој` политичкој страни.”

И у потоњем времену патријарх Павле је био принуђен да посредује између политичара са супротстављеним политичким ставовима. А његово једино мерило у тим приликама био је интерес народа. Или, како каже владика Лаврентије: “Његово опредељење је етика, а не политика. Све што говори и ради је искључиво на хришћанској и православној духовности.”

Зато и јесте постао духовни стожер не само Цркве, него и државе, које су преко њега, после полувековне атеизације, у много чему нашле заједничке нити.

Патријарх Павле био је тако истакнута и моћна личност, да није, нити може бити исто са њим и без њега. Његовим одласком осетила се велика празнина. Али, с друге стране, остао је осећај да је он негде ту; остало је његово велико духовно наслеђе, над којим може свако ко хоће да се подучи, да се окрепи, да настави да гради... Време пролази, а и даље се дешава да на богослужењима, у јектенијама, свештеници, нехотично, уместо садашњег патријарха, помену – патријарха Павла! Није то ништа чудно, јер сећања на патријарха Павла остала су дубоко урезана у душама његових савременика. Многе његове речи постале су део колективног народног памћења. Такве су, рецимо, његове често изговаране речи: “Будимо људи!”

Говорио је: “Човек не може да бира време у којем ће се родити, ни где ће се родити, нити прилике и околности у којима ће живети. То не зависи од нас. Али, оно што зависи од нас и што се очекује од нас јесте да – будемо људи, увек и свуда. У свим приликама и свим околностима.”

Тако је јасно стављао до знања да живот који живимо највише зависи од нас самих.

Његова светост патријарх Павле је био најистакнутији и најцењенији Србин на размеђу два века, два миленијума, али се он увек и свуда понашао и држао – као један од нас. Највишу црквену дужност схватао је само као још већу обавезу служења. Објашњавао је то овако: “Што већи положај имаш у Цркви, то треба више да служиш. Само земаљски господари `владају`, а у Цркви се служи.”

Патријарх српски Павле задобио је поштовање широм света, од свих оних којима мржња, идеологија или какви лични интереси нису спутавали вид. При том ваља имати на уму и то да је та тако велика личност изникла из овог народа; да је у свом, српском народу стицао и стекао светост.

